

4. ANADOLU KONGRESİ

www.anadolukongre.org

EUROASIA JOURNAL OF

SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

ISSN 2651-5261

ANADOLU 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Diyarbakır
25 - 26 Temmuz 2020

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ BARIŞ AYDIN

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

ANADOLU KONGRESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
25-26 TEMMUZ 2020
DİYARBAKIR

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ BARIŞ AYDIN

UBAK YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

anadolukongresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

[https:// www.anadolukongre.org](https://www.anadolukongre.org)

Bu kitabın tüm hakları UBAK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

UBAK Publications – 2020 ©

Yayın Tarihi : 15 .08.2020

ISBN: 978-605-06696-2-6

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

ANADOLU KONGRESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

25-26 TEMMUZ 2020
DİYARBAKIR

DÜZENLEYEN KURUMLAR

UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi Derneği

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Kongre Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet Aydın
Düzenleme Kurulu Başkanı: Doç. Dr. Ufuk Aydın
Düzenleme Kurulu Başkan Yrd.: Dr. Leman Kuzu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Aynurə Əliyeva
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özcan Ekici
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr Gültekin Gürçay
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Euroasia Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi Yayınevi Editörlüğü
Genel Koordinatör: Amaneh Manafidizaji

YABANCI KONUŞMACILAR

Садыкова Дамежан Адилхановна- Kazakistan
F.Ü.E.D. Prof. Mahirə Hüseynova: Azerbaycan
Dosent İsmayilov Yusif Bayram Oğlu -Azerbaycan
Ibrahim Muradi - Afkanistan
Dr. Marvan KAMAL- Ürdün
Khorram Manafidizaji: İran

KONGRE DİLLERİ

TÜRKÇE (Tüm Lehçeleri) - İNGİLİZCE - RUSÇA - FARŞÇA - ÇİNCE - ARAPÇA

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER

Ürdün Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV

Ufa State Petroleum Technological
University

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI

Tebriz Üniversitesi

Dr. Lale Sariye AKAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ariz Avaz GOZALOV

Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL

Kültür Üniversitesi

Dr. Ahmet GÜMÜŞ

İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA

Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA

Özbekistan Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU

Başkent Üniversitesi

Dr. Mehmet Fırat BARAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA

K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge
Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO

Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev

Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel

Ghardaia Üniversitesi

Doç. Dr. Tüba KARAHİSAR

Doç Dr. Mehmet KAYA

Dicle Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU

Ardahan Üniversitesi

Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ

Atatürk Üniversitesi

Sonali MALHOTRA

Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI

Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMİR

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ

Munzur Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA

Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet AYDIN

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel SİLİCİ

Erciyes Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA

Dosmukhamedov Atyrau Devlet

Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE

Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN

Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA

Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ

Urumiye Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG

Wuhan Üniversitesi

Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA

Girne Amerikan Üniversitesi

Doç. Dr. Işık SEZEN

Atatürk Üniversitesi

ANADOLU KONGRELERİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ

25-26 TEMMUZ 2020

DIYARBAKIR

KONGRE PROGRAMI

EUROASIA JOURNAL OF

SOCIAL SCIENCES

EUROASIA
JOURNAL OF

MATHEMATICS-ENGINEERING
NATURAL & MEDICAL SCIENCES

KONGRE PROGRAMI

NOT:

- **Sunum Süresi Her Bildiri İçin 15 Dakikadır.**
- Sunumlar skype üzerinden ve power point ile anlatılacaktır. Her oturum için SKYPE gurubu oluşturulacaktır. Sunum yapan katılımcı ekranın diğer katılımcılar ile paylaşacaktır.
- (skype ile aradığımızda aşağıda sağ köşede iki tane üstüste kareden ekranı paylaşan yapılacaktır.)

ANADOLU KONGRELERİ		
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ		
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ		
25- 26 TEMMUZ 2020 - DİYARBAKIR		
26 TEMMUZ 2020		
UBAK 1	UBAK 2	UBAK 3
OTURUM 1 10:00 – 11:30 ....11:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. MUSA AYGÜL	OTURUM 1 10:00 – 11:30 ....11:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ERGÜN KOCA	OTURUM 1 10:00 – 11:30 ....11:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. HAYRİ BAYTAN ÖZMEN
DR. M. ÇAĞRI PEHLİVANOĞLU Teknolojik İşsizlik Endişesi Ölçeğinin Gelecek Araştırmalarda Kullanılması İçin Model Önerileri	F.Ü.E.D. PROF. MAHİRƏ HÜSEYNOVA Bəzi Ərazi Terminləri Və Onların Türkçelərə Qarşılıqlı İntegrasiyası	DOÇ.HAYRİ BAYTAN ÖZMEN Deprem Yer Hareketi Zemin Büyütme Faktörünün Basit Denklemlerle Tahmini
DOÇ. DR. MUSA AYGÜL Yabancı Şirketlerin Türkiye’de Şube Açmaları	KEMAL TEKE Sofizm, Birey Ve Demokrasi İlişkisi	H. ERSEN BALCIOĞLU HAYRİ BAYTAN ÖZMEN Katı Atıklardan Elde Edilen Kompozit Malzemelerin Termal Özelliklerinin İncelenmesi
DOÇ. DR. MUSA AYGÜL Şirketin İdare Merkezinin Türkiye’ye Ya Da Türkiye Dışına Nakli	DR. ÖĞR. ÜYESİ, ALİ ÇOBAN Sünnî Tasavvuf Geleneğinde Ashâb-I Suffe’den Bir Portre: Selmân-I Fârisî	DOÇ. DR. UFUK AYDIN Doğu Karadenizde Sismik Hızların Yanal Heterojenitesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH ÖZTOP Osmanlı Piyangolarının Karakteri	DR. ÖĞR. ÜYESİ MESUT DÜZCE Muhafazakar Bir Perspektiften Toplumsal Değişme Ve Din (Peyami Safa Örneği)	HÜSEYİN ADEMGİL Fotonik Kristal Elyaf Tabanlı Çift Analit Algılayıcı Modellerinde Kıvrılma Etkisi	
ASST. PROF. ERKAM TEMİR Gerontocracy vs. Generation Z: Communication Paradox Of Politics In Turkey	DR. RECEP BÜLENT ŞENSES II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Siyasetinde Değişen Dengeler (1938-1939)	ÖĞR. GÖR. DR. MURAT ŞİRİN Effect Of Natural Perlite Mineral Additive On Radiation Shielding Efficiency Of DI-Lithium Tetraborate And Lithium Metaborate Blended Glasses	
SELBİ TAGANOVA Ortadoğu'da İsimlilik: Afganistan'da Kadınların Hayat Mücadelesi	DR. RECEP BÜLENT ŞENSES Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında Ordu Mevcudunun Artmasının Sivil-Asker İlişkilerine Olumsuz Etkileri (1939-1942)	ARŞ.GÖR.DR. ONUR KILIÇ Geleneksel Yapı Tekniklerinin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi	
SELBİ TAGANOVA Türkiye-Rusya Arasındaki Sosyal Ve Politik İlişkiler Bağlamında Türk-Rus Karma Evlilikleri	AYNURƏ ƏLİYEVA Ağdamın "Kitabi-Dədə Qorqud" Eposu İle Bağlanan Bəzi Etnotoponimləri	ARŞ.GÖR.DR. ONUR KILIÇ Ofis Tasarımında Hafif Bölücü Elemanların Fonksiyonel Mekan Kurgusuna Etkileri	
HARUN KAPTANER Bölgesel Kalkınma Ajanslarında Sosyal Kalkınmanın Yeri	AFERİM SEYİDOVA Seyid Əzim Şirvani Yaradıcılığının Orta Məktəbdə Tədrisi	ASSIST. PROF. DR. MURAT KADIR YEŞİLYURT PHD STUDENT, ABDÜLVAHAP ÇAKMAK DR. MURAT KAPUSUZ The Influences Of Spark Timing And Engine Speed Variation On The Performance And Exhaust Emissions Of A Spark-Ignition Engine Fueled With Gasoline And Methanol/Gasoline Blend	
HARUN KAPTANER	F.Ü.F.D., ƏLİYEVAXOŞBƏXT Çingiz Aytmatovun "Dəniz Kənarıyla Qaçan Alabaş" Əsərinin Uşaq Ədəbiyyatında Rolu	FULYA ESRA CİMİLLİ ÇATIR	

Bölgesel Kalkınmada Yönetişim Uygulaması: Kalkınma Kurulları			Al/ZnO/n-InP Heteroeklem Yapısının Elektrik Ve Elektronik Özelliklerinin Belirlenmesi
ÖĞR. GÖR. ÖMER FARUK ASLAN 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Acentelerin Hak ve Yükümlülükleri	PROF. DR. ERGÜN KOCA PROF. DR. AYŞEN KOCA Kıbrıs Türk Ağzlarında Kadın Kavramıyla İlgili Sözvarlığı		YAŞAR KAHRAMAN MUHAMMED ÖMER İBİŞ Effect Of Layer Structure On Ballistic Protection For High Hardness Aısı 4340 Steel
ÖĞR. GÖR. ÖMER FARUK ASLAN Çocuk İşgücünün Hukuki Durumu ve Genel Değerlendirme	PROF. DR. ERGÜN KOCA PROF. DR. AYŞEN KOCA Kırgız Türkçesi Sözvarlığı: Boz Üy (Boz Ev, Yurt, Çadır) Kültürü Ve Kavram Alanı		MUSTAFA DEDEOĞLU DERYA BULUTDAĞ Yerli Glutensiz Makarna Üretimi
İREM AKPINAR OLGUN Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsünün Sivil Toplum Kuruluşları Bağlamında İncelenmesi: Kadem Örneği	Садыкова Дамежан Адилхановна Қазақстандағы тарихи -Мәдени Мұралардың Туризмді Дамытуға Әсері		
UBAK 1	UBAK2		UBAK 3
OTURUM 2 14:00 – 15:30-----15:45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: P.Ü.F.D., BALAYEVA GÜLARƏ	OTURUM 2 14:00 – 15:30-----15:45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: DR. LEMAN KUZU		OTURUM 2 14:00 – 15:30-----15:45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. DENİZ ÇANKAYA
DR. AZİZA SYZDYKOVA Kazakistan'da İhracat Çeşitliliğinin Değerlendirilmesi	DR. ÖĞR. ÜYESİ DİDEM DÖĞER SERHAT ATALAY Çok Seslendirilmiş Popüler Müzik Eserleriyle Yürütülen Orkestra Derslerinin Başarı Motivasyonu Ve Çalgı Çalışma Tutumu Üzerindeki Etkisi		DOÇ. DR. DENİZ ÇANKAYA Merkezi Bir Eğitim Ve Araştırma Hastanesindeki Radius Distal Uç Kırıklarının Seçili Özelliklere Göre Epidemiyolojisi
DOÇ. DR. MELEK AKDOĞAN GEDİK Çevreye Duyarlı Bütçeleme Sistemi	ARŞ.GÖR. NİHAN ÇELİK Yeni Medyada Çocuklara Yönelik Reklamlar: Youtube Çocuk Kanalları Üzerine Bir Araştırma		SERDAR YILMAZ,MD ASSOC.PROF. DENİZ ÇANKAYA ASSOC. PROFESSOR DİLEK KARAKUS

			Impact Of Accompanying Ulnar Styloid Fracture On The Treatment Of Distal Radius Fracture: A Study Of Isokinetic Testing
DR. FİLİZ MUTLU YILDIRIM Covid-19 Pandemisinin Tüketici Güven Endeksi Üzerine Etkisi: Türkiye-OECD Ülkeleri Karşılaştırmalı Analizi	DR. LECTURER NURAY KARAMAN Intersectional Perspectives On Social Media And Body Image Conformity	DR. ÖĞR. ÜYESİ SAADET BELHAN DOÇ. DR. SERKAN YILDIRIM DOÇ. DR. ABDULLAH KARASU DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET UFUK KÖMÜROĞLU DR. ÖĞR. ÜYESİ UĞUR ÖZDEK	Sıçanlarda Deneysel Testiküler İskemi / Reperfüzyon Hasarında Chrysin Uygulamasının TNF – α Ve İnterlökinler Üzerindeki Etkisi
DR. FİLİZ MUTLU YILDIRIM İş Yapma Güveni Endeksi'nin Covid-19 Öncesi ve Sonrası Dönemlerinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması	DR. LECTURER NURAY KARAMAN Analyzing A Conceptual Conflict Of Feminism And Religion	DR. FIZYOTERAPİST DİNÇER CÜRE	Podological Approach To Preventing Diabetic Foot Ulcers In Turkey
DR. SÜLEYMAN YURTKURAN Türkiye'de Ekolojik Ayak İzinde Meydana Gelen Şoklar Geçici Mi Kalıcı Mı?	MUHAMMET EMİN SÖZKESEN Sosyal Medya Sitelerinin, Kullanıcılarına Kişiselleştirilmiş Reklamlar Sunma Sürecinin Süperpanoptikon Gözetim Bağlamında Değerlendirilmesi: Facebook Veri İlkesi Üzerine Bir İnceleme	TAMER TAŞDEMİR TUĞBA KOŞAR	Nekrotik Pulpalı İmmatür Daimi Dişlerin Rejeneratif Endodontik Tedavisi: İki Olgu Sunumu
CANSU SANCAK DR. ÖĞR. ÜYESİ, ALİ YİĞİT KUTLUCA Ebeveyn Ve Okul Öncesi Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine İlişkin Kavramsallaştırmalarının İncelenmesi	DR. ÖĞR. ÜYESİ BURÇAK BALAMBER Charles Phlippon'un Benzerlik Argümanı Üzerine Bir Araştırma	DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT OKUTUCU	Anizometropik Ambliyopi Olgularında Oküler Yüksek Sıralı Aberasyonların Değerlendirilmesi
P.Ü.F.D., BALAYEVA GÜLARƏ Azərbaycan Respublikasında Fasiləsiz Pedaqoji Təhsil Və Müəllim Hazırlığı	DOKTORA ÖĞRENCİSİ EMRE AKSOY DR. ÖĞR. ÜYESİ LEVENT GÖRÜN Futbol Taraftarı Fanatiklik Seviyelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılması (Düzce Spor Örneği)	ERKAN DÜZ KAMİL SAĞLAM	Yeni Doğan Bir Buzağda Epileptik Nöbetlerin Diazepam Ve Karbamezapin İle Sağaltımı

DR. ÖĞR. ÜYESİ NECLA YASDIMAN DEMİRDÖVEN İhlas Suresinin Kavram ve İrab Açısından Tahlili	BÜLENT DURAN ONUR AKGÜN Tenis Sporuna Yeni Başlayan Sporcuların Tenise Başlama Nedenleri Ve Beklentileri, İstanbul İli Örneği	ERKAN DÜZ BERNA ERSÖZ KAMİL SAĞLAM Evcil Hayvanlarda Resusitasyon
DR. MUSTAFA ÖZGENEL ŞEBNEM YAZICI Marmara Çevik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması	ERDAL BAL Spor Yöneticiliği Öğrencilerinin Eş Seçme Kriterlerinin İncelenmesi	ERDEM EDİPOĞLU Kompleks Asetabuler Defektlerde Asetabuler Antiprotruzyo Kafes Uygulamaları: Orta Dönem Sonuçlarımız
MARVAN KAMAL Urban Environment As A Part Of Social Environment	DR. ÖĞR ÜYESİ CENAB TÜRKERİ Türkiye'deki Yükseköğretim Kurumlarında Karate Branşında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemi İle İncelenmesi	METİN CALISKAN The Role Of The WNT Signaling Pathway In Celiac Disease
TUĞBA ULUCAN KURT Ortaokul Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenilmesine Yönelik Kaygılarının Ve Öz-Yeterliliklerinin İncelenmesi	آمنه منافى ديزجى خرم منافى ديزجى بررسى آثار شيشه اى هنرمند ايرانى آقاى دكتور داداش مهراورى	DOSENT İSMAYILOV YUSİF BAYRAM OĞLU CƏFƏROVA QUMRU KAMİL QIZI SƏLİMLİ TƏHMİNƏ AZƏR QIZI DOS. İSMAYILOVA AFTAB TOFİK QIZI DOSENT RÜSTƏMOVA TUKAZBAN VAQİF QIZI HÜMBƏTOVA GÜLƏBATIN VAQİF QIZI BİOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU HÜSEYNOVA ELNARƏ CƏBRAYIL QIZI Toksiki Stresin Monoaminergik Sistemə, Hormonal Fəallığa Və Orqanizmin İmmun Statusuna Təsiri
GÜNCE YILDIZ PROF. DR. SADIK ÖZÇELİK Bireysel Çalgısı Üflemeli Olan Müzik Öğretmenlerinin Müzik Derslerinde Çalgılarını Kullanım Durumları	DOÇ. ASIM KÜRŞAD TERCİ Devlet Sanatçısı Ruşen Güneş'in Ardından; Sanatı, Hayata Bakışı, Kişiliği Ve Eserleri	DOSENT RÜSTƏMOVA TUKAZBAN VAQİF QIZI BİOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU HÜSEYNOVA ELNARƏ CƏBRAYIL QIZI CƏFƏROVA QUMRU KAMİL QIZI SƏLİMLİ TƏHMİNƏ AZƏR QIZI

				DOSENT İSMAYILOV YUSİF BAYRAM OĞLU 21 Yaşlı Gənclərin Temperamentindən Asılı Olaraq Baş Beynin Təpə Və Ənsə Payında Eeq –Nın Tezliyinə Emosional Gərginliyin Təsiri
Dr. Öğr. Üyesi ALİ İSKENDER				
Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumları İle Okul- Boş Zaman Çatışma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi				
ابراهيم مرادى برنامه های خدمات اجتماعی خلیفه اموی عمر ابن عبدالعزیز				

“ANADOLU’DA ÇAĞDAŞ SANAT”

25-26 TEMMUZ 2020- DİYARBAKIR

SERGİLENECEK ESERLER

	ESER ADI	SANATÇI	KURUM
1	KADIN	EMİNE KOCA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
2	BAHAR	FATMA KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
3	NATÜRMORT	YUSUF TOLGA ÜNKER	Maltepe Üniversitesi
4	İLHAM PERİSİ	FİKRİYE KESTİ ÜNKER	

5	BELLEĞİN İZDÜŞÜMÜ	SEYİT MEHMET BUÇUKOĞLU	Maltepe Üniversitesi
6	SONLU SONSUZLUK	NERMİN ÖZCAN ÖZER	Marmara Üniversitesi
7	İSİMSİZ	DERYA ŞAHİN	İnönü Üniversitesi
8	MEKTUP	AYÇA YILMAZ	Anadolu Üniversitesi
9	PALYAÇO	ÜMİT ÖZKANLI	Bitlis Eren Üniversitesi
10	CAM KAFES	ORHAN LABOÇ	Bitlis Eren Üniversitesi
11	BAŞLANGIÇ II: VERSİYON II	BARIŞ AYDIN	Dicle Üniversitesi
12	GEÇMİŞİN İZİNDE	DİLEK DEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi
13	RÜYA TARLASI	PELİN DEMİRTAŞ DİKMEN	DEÜ

14	FORM VE ZORUNLULUK - D3	MEHMET REMZİ DEMİREL	Dicle Üniversitesi
15	İSİMSİZ	SEVGİ YAŞA	Dicle Üniversitesi
16	YEŞİL TOMURCUK LAR	KHORRAM MANAFİDİZAJİ	Anadolu Üniversitesi Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi
17	URARTU 1	ELÇİN TELLİ	İğdır Üniversitesi
18	BİR DAMLA EBRU BİR DAMLA GÜMÜŞ	HALDUN ŞEKERCİ	Dumlupınar Üniversitesi
19	LABİRENT 1	BURÇAK BALAMBER	Balıkesir Üniversitesi
	LABİRENT 2	BURÇAK BALAMBER	Balıkesir Üniversitesi
20	DÜNDEN BUGÜNE RUMİLERİN ELLERE İZ DÜŞÜMÜ	ÖMÜR UÇAR	Atatürk Üniversitesi
	DÜNDEN BUGÜNE BİTKİSEL MOTİFLERİN ELLERE İZ DÜŞÜMÜ	ÖMÜR UÇAR	Atatürk Üniversitesi
21	AMULET	HAMİDE TUBA KIZILKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
22	KADIN – ERKEK	AMANEH MANAFİDİZAJİ	Anadolu Üniversitesi
	DOĞADAN	AMANEH MANAFİDİZAJİ	Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi

İÇİNDEKİLER	
KONGRE KÜNYESİ	
BİLİM VE DANIŞMA KURULU	
KONGRE PROGRAMI	
İÇİNDEKİLER	
SÖZLÜ SUNULMUŞ BİLDİRİ TAM METİNLERİ	
Musa AYGÜL	1
<i>ŞİRKETİN İDARE MERKEZİNİN TÜRKİYE'YE YA DA TÜRKİYE DIŞINA NAKLİ</i>	
Musa AYGÜL	11
<i>YABANCI ŞİRKETLERİN TÜRKİYE'DE ŞUBE AÇMALARI</i>	
Selbi TAGANOVA	20
<i>TÜRKİYE-RUSYA ARASINDAKİ SOSYAL VE POLİTİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRK-RUS KARMA EVLİLİKLERİ</i>	
Selbi TAGANOVA	33
<i>ORTADOĞU'DA İSİMSİZLİK: AFGANİSTAN'DA KADINLARIN HAYAT MÜCADELESİ</i>	
Harun KAPTANER	43
<i>BÖLGESEL KALKINMADA YÖNETİŞİM UYGULAMASI: KALKINMA KURULLARI</i>	
Harun KAPTANER	51
<i>BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARINDA SOSYAL KALKINMANIN YERİ</i>	
Ömer Faruk ASLAN	59
<i>ÇOCUK İŞGÜCÜNÜN HUKUKİ DURUMU VE GENEL DEĞERLENDİRME</i>	
Ömer Faruk ASLAN	73
<i>6102 SAYILI TÜRK TİCARET KANUNU'NA GÖRE ACENTELERİN HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ</i>	
İrem Akpınar Olgun	87
<i>TÜRKİYE'DE KADININ SOSYAL STATÜSÜNÜN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: KADEM ÖRNEĞİ</i>	
Balayeva Gülarə	91
<i>AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FASİLƏSİZ PEDAQOJİ TƏHSİL VƏ MÜƏLLİM HAZIRLIĞI</i>	
Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN	95
<i>İHLAS SURESİNİN KAVRAM VE İ'RAB AÇISINDAN TAHLİLİ</i>	
Günce Yıldız & Sadık ÖZÇELİK	125
<i>BİREYSEL ÇALGISI ÜFLEMELİ OLAN MÜZİK ÖĞRETMENLERİNİN MÜZİK DERSLERİNDE ÇALGILARINI KULLANIM DURUMULARI</i>	
Ali İSKENDER	134
<i>ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM DOYUMLARI İLE OKUL- BOŞ ZAMAN ÇATIŞMA DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ</i>	
Mahirə HÜSEYNOVA	148
<i>BƏZİ ƏRAZİ TERMİNLƏRİ VƏ ONLARIN TÜRKÇƏLƏRƏ QARŞILIQLI İNTEQRASİYASI</i>	
Ali Çoban	153
<i>SÜNNİ TASAVVUF GELENEĞİNDE ASHÂB-I SUFFE'DEN BİR PORTR: SELMÂN-I FÂRİSÎ</i>	
Mesut DÜZCE	163
<i>MUHAFAZAKAR BİR PERSPEKTİFTEN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN (PEYAMİ SAFA ÖRNEĞİ)</i>	
Recep Bülent Şenses	177
<i>II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞEN DENGELER (1938-1939)</i>	
Recep Bülent Şenses	185

<i>TÜRKİYE'DE II. DÜNYA SAVAŞI'NIN İLK YILLARINDA ORDU MEVCUDUNUN ARTMASININ SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE OLUMSUZ ETKİLERİ (1939-1942)</i>	
Aynurə ƏLİYEVƏ	
<i>AĞDAMIN "KİTABI-DƏDƏ QORQUD" EPOSU İLƏ BAĞLANAN BƏZİ ETNOTOPONİMLƏRİ</i>	195
Aferim SEYİDOVA	
<i>SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ YARADICILIĞININ ORTA MƏKTƏBDƏ TƏDRİSİ</i>	201
Xoşbəxt ƏLİYEVƏ	
<i>ÇİNGİZ AYTAMTOVUN "DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ" ƏSƏRİNİN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ROLU</i>	207
Didem DÖĞER & Serhat ATALAY	
<i>ÇOK SESLENDİRİLMİŞ POPÜLER MÜZİK ESERLERİYLE YÜRÜTÜLEN ORKESTRA DERSLERİNİN BAŞARI MOTİVASYONU VE ÇALGI ÇALIŞMA TUTUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ</i>	211
Nihan ÇELİK	
<i>YENİ MEDYADA ÇOCUKLARA YÖNELİK REKLAMLAR: YOUTUBE ÇOCUK KANALLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	220
Nuray Karaman	
<i>ANALYZING A CONCEPTUAL CONFLICT OF FEMINISM AND RELIGION</i>	242
Nuray KARAMAN	
<i>INTERSECTIONAL PERSPECTIVES ON SOCIAL MEDIA AND BODY IMAGE CONFORMITY</i>	249
Muhammet Emin SÖZKESEN	
<i>SOSYAL MEDYA SİTELERİNİN, KULLANICILARINA KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ REKLAMLAR SUNMA SÜRECİNİN SÜPERPANOPTİKON GÖZETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: FACEBOOK VERİ İLKESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME</i>	257
Burçak BALAMBER	
<i>CHARLES PHILIPON'UN BENZERLİK ARGÜMANI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	277
Emre AKSOY & Levent GÖRÜN	
<i>FUTBOL TARAFTARI FANATİKLİK SEVİYELERİNİN EĞİTİM DÜZEYLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI (DÜZCE SPOR ÖRNEĞİ)</i>	283
CENAB TÜRKERİ	
<i>TÜRKİYE'DEKİ YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA KARATE BRANŞINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ</i>	289
Ergün Koca & Ayşen Koca	
<i>KIBRIS TÜRK AĞIZLARINDA KADIN KAVRAMIYLA İLGİLİ SÖZVARLIĞI</i>	296
Ayşen Koca & Ergün Koca	
<i>KIRGIZ TÜRKÇESİ SÖZVARLIĞI: BOZ ÜY (BOZ EV, YURT, ÇADIR) KÜLTÜRÜ VE KAVRAM ALANI</i>	311

ŞİRKETİN İDARE MERKEZİNİN TÜRKİYE'YE YA DA TÜRKİYE DIŞINA NAKLİ**Doç. Dr. Musa AYGÜL**

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0363-9101>**ÖZET**

Şirketlerin uluslararası hareketliliğinin yollarından birisi de, şirket idare merkezinin naklidir. Özellikle Avrupa Birliği hukukunda gerçek kişiler yanında şirketlerin de serbest dolaşım hakkı bulunmakta ve Avrupa Birliği Adalet Divanı şirketlerin serbest dolaşım lehine kararlar vermektedir. Ancak Avrupa Birliğinde dahi şirketlere tanınan idare merkezini nakletme hakkı, sınırsız değildir. Örneğin dışa göç konusunda üye devletlerin bazı sınırlamalar getirebileceği kabul edilmektedir. Hukuk sistemlerinde, şirketlerin idare merkezlerinin nakline farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazı ülkeler, idare merkezi nakline izin vermez iken, bazı ülkeler belirli şartlarla izin vermektedirler. İdare merkezinin bir ülkeden diğerine nakli, tek bir ülke ile ilgili bir konu değildir. Tüzel kişiliği sona erdirmeksizin şirketin idare merkezinin bir ülkeden diğerine nakli için, hem merkezin bulunduğu hem de merkezin nakledileceği ülke hukukunun merkezin nakline izin veriyor olması gerekmektedir. Eğer bu iki hukuk sisteminden birisi idare merkezinin naklini, tüzel kişiliği sona erdiren bir sebep olarak öngörmekte ise, idare merkezinin nakli mümkün değildir. İdare merkezinin naklinin sonuçları, ortaklar ve şirketin alacaklıları ve borçluları bakımından önem arz etmektedir. Hatta idare merkezinin nakli, şirket çalışanlarını dahi ilgilendirmektedir. Şirketin idare merkezini yurt dışına nakletmesi, bir anlamda şirketin Türk tâbiyetini kaybedip yabancı bir devletin tabiiyetini kazanması anlamına gelmektedir.

Şirketin idare merkezi kavramından ne anlaşılması gerektiği de önemlidir. Bazı hukuk sistemlerinde, idare merkezi kavramından fiilî merkez anlaşılmaktadır. Türk hukukunda, merkez kavramından fiilî idare merkezinin anlaşılması gerektiğine dair düzenlemeler yer alsa da, uygulamada esas sözleşmedeki merkez dikkate alınmaktadır.

Türk hukukunda idare merkezinin nakli 6103 sayılı Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Kanunda, merkezi Türkiye'de bulunan şirketlerin idare merkezlerinin Türkiye dışına nakline ilişkin hükümler yer almaktadır. Kanundaki düzenlemeye bakıldığında bir Türk şirketinin tasfiye edilmeksizin ve hedef ülkede yeniden kurulmaksızın merkezini yabancı bir ülkeye taşıyabileceği kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdare Merkezinin Nakli, Şirketin Tabiiyeti, Şirketlerin Serbest Dolaşımı

GİRİŞ

Küreselleşen Dünyada milletlerarası ticaret ve yabancı yatırım, şirketler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Şirketler, kuruldukları ülke dışında yatırım ya da ticarî faaliyette bulunmak amacıyla, yatırım yapılan ülkede yeni bir şirket kurabileceği gibi o ülkede kurulmuş bir şirketin paylarını da satın alabilir. Bu hâllerde, yabancı şirket yatırım yaptığı ülkede yeni bir tüzel kişilik kazanmaktadır. Bu hâlde yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkenin hukuka tâbi ve bu ülkenin tâbiyetini haiz bir şirket olarak yatırım yapmaktadır. Bu şekilde yatırım yapmanın pek çok avantajı vardır. Ev sahibi ülkenin tâbiyetinde şirket olarak yatırım yapan bir şirket yabancılar hukuku rejimine değil, yerli şirketler rejimine tâbidirler. Örneğin yabancılar uygulanan Tapu Kanunu m. 35'deki sınırlamalara¹ tâbi olmadan taşınmaz edinebilirler; dava açarken ya da icra takibi yaparken MÖHUK m. 48'de yabancılar için öngörülen teminat² yatırmak zorunda kalmazlar. Ancak ev sahibi ülkenin hukukuna uygun bir şirket kurarak yatırım yapmanın ya da ticarî faaliyette bulunmanın bazı sakıncaları da olabilir. Örneğin ev sahibi ülkenin hukukuna tâbi olmak ya da yeni bir tüzel kişilik kazanmak gibi. Hâlbuki bazı durumlarda yabancı şirket, tüzel kişiliğini muhafaza ederek Türkiye'de ticarî faaliyette bulunmak isteyebilir. Bunun en önemli avantajı, aynı hükmî şahsiyet altında ticarî faaliyete devam etmektir.

Ticarî ya da sınaî alandaki avantajlardan yararlanmak, düşük maliyetli üretim yapmak, vergi ve avantajlardan yararlanmak gibi değişik gerekçelerle şirketler sınır ötesi faaliyetlerde bulunabilmektedirler³. Şirketlerin sınır ötesi hareketlilikleri, değişik şekillerde olabilmektedir. Şirketler yabancı ülkede şube veya acente açarak ya da bağımlı şirket veya irtibat bürosu kurarak sınır ötesi ticarî faaliyette bulunabilecekleri gibi tüzel kişiliklerini muhafaza ederek sicil yerlerini ya da idare merkezlerini nakledebilirler. Avrupa Birliği hukukunda tüzel kişiliği muhafaza ederek şirketin sicil yerini ya da idare merkezini nakletmek birincil yerleşme hakkı (*primary establishment*)⁴, şirketin şube, acente ya da bağımlı şirket kurarak ticarî faaliyette bulunması ise, ikincil yerleşme hakkı (*secondary establishment*)⁵ kapsamında değerlendirilmektedir.

Şirketin sicil yerini ya da idare merkezini bir ülkeden diğerine nakletmek, şirketin tâbiyetini ve tâbi olduğu hukukun (şahsî statü) değişmesini de gündeme getirebilmektedir. Dolayısı ile şirketin idare merkezini ya da sicil yerini nakletmek, daha sıkı şartlara tâbi tutulabilmektedir. Şirketin sicil yerini ya da idare merkezini bir ülkeden diğerine nakletmesi, bir ülke açısından dışa göç (*emigration*) diğer ülke açısından içe göç (*immigration*) olarak nitelendirilmektedir. Örneğin yabancı bir şirketin idare merkezini Türkiye'ye nakletmesi Türkiye açısından içe göçtür iken yabancı ülke açısından dışa göçtür. Hukuk sistemleri her iki durumu farklı şartlarda düzenleyebilmektedir. Avrupa Birliği Hukukunda da, ABAD içe göç vakaları ile dışa göç

¹ Yabancı sermayeli şirketler ise, Tapu Kanunu m. 36'daki sınırlamalar dâhilinde Türkiye'de taşınmaz edinebilirler. Yabancı sermayeli şirketlerin taşınmaz edinimi hakkında ayrıntılı bilgi için **ÇELİKEL, A. /ÖZTEKİN GELGEL, G.:** Yabancılar Hukuku, 23. B., İstanbul 2017, s. 328 vd.; **DOĞAN, V.:** Türk Yabancılar Hukuku, 4. B., Ankara 2019, s. 311 vd.; **EKŞİ, N.:** Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku, 5. B., İstanbul 2018, s. 287 vd.; **KARAĞAÇ, Ö.:** Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı Olarak Şirketlerin Taşınmaz Mal Edinmeleri, Ankara 2017.

² Yabancıların teminat zorunluluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **NOMER, E.:** Milletlerarası Usul Hukuku, 2. B., İstanbul 2018, s. 142 vd.; **ŞANLI, C. /ESEN, E. /ATAMAN FİGANMEŞE, İ.:** Milletlerarası Özel Hukuk, 7. B., İstanbul 2019, s. 666 vd.; **ÇELİKEL, A. / ERDEM, B.B.:** Milletlerarası Özel Hukuk, 16. B., İstanbul 2020, s. 518 vd.; **DOĞAN, V.:** Milletlerarası Özel Hukuk, Ankara 2020, s. 89 vd.

³ **NEVILLE, M. – SØRENSEN – WINTHER, N. – SØRENSEN, K.E.:** Free Movement of Companies under Company Law, and EU Law, **NEVILLE, M. – SØRENSEN, K.E. (eds):** The Internationalization of Companies and Company Law, Copenhagen 2001, s. 181.

⁴ **AYGÜL, M.:** Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, Ankara 2007, s. 130 vd.

⁵ **AYGÜL,** Şirketler, 134 vd.

vakaları arasında bir ayırım yapmakta ve içe göç lehinde kararlar vermektedir⁶. Nitekim Türk hukukunda da, içe göç ile dışa göç farklı şekillerde düzenlenmiştir.

I. ŞİRKETİN TÂBİİYETİNİN⁷ TESPİT EDİLMESİ

Bir şirketin hangi devletin tâbiyetinde olacağı, tâbiyeti söz konusu devletin hukukuna göre tespit edilir. Hukuk sistemlerinde şirketlerin ya da daha genel bir ifade ile tüzel kişilerin tabiiyetinin tespitinde, kuruluş yeri sistemi, idare merkezi sistemi ve daha ziyade savaş gibi istisnaî durumlarda uygulanan kontrol sistemi⁸ uygulanmaktadır. Özellikle kuruluş yeri ve idare merkezi üzerinde kısaca durulmasında fayda vardır.

Kuruluş yeri sistemine göre, şirket hangi ülkede kurulmuş, diğer bir ifade ile hangi ülkenin hukukuna göre tüzel kişilik kazanmış ise, o ülkenin tâbiyetini kazanır. Bu sistemde, tâbiyetin kazanılabilmesi için, tâbiyeti kazanılacak devlet ile şirket arasında sadece kuruluş işlemlerinin yerine getirilmesi gerekli ve yeterlidir. Şirketin hiçbir ortağı kuruluş yerinde bulunması şart olmadığı gibi şirketin işletmesinin ya da işletmelerinin de o ülkede bulunması zorunlu değildir. Sadece şirkete ilişkin tebligatların yapılabilmesi için bir adresin verilmesi yeterlidir. Bu adres, bir posta kutusu da olabilir⁹. Bu sistem daha çok Anglo Amerikan hukuk sistemlerince benimsenmektedir¹⁰. Bu sistemin avantajı, tâbiyetin tespitinin kolaylığı ve şirket hareketliliğine imkân tanınması; dezavantajı ise, şirketle devlet arasında gerçek bir bağ aramaması ve kötüye kullanılabilmesidir.

İdare merkezi sisteminin kabul edildiği Kıta Avrupası hukuk sisteminde ise, şirket idare merkezinin bulunduğu yerde kurulmalıdır. Diğer bir ifade ile bu sistemde bir şirketin tâbiyet kazanabilmesi için, idare merkezi ile kuruluş yeri aynı yerde olmak zorundadır. Bu zorunluluğun amacı, devlet ile şirket arasında “gerçek bir bağ” (*genuine link*) kurulmasını sağlamaktır. Halbuki kuruluş yeri sisteminde ise, bu şekilde bir zorunluluk bulunmamaktadır¹¹.

Türk hukukunda ise, genel olarak idare merkezi sisteminin kabul edildiği ifade edilmektedir¹². Medenî Kanunda tüzel kişilerin idare merkezinin bulunduğu yerde kurulmasını öngören düzenlemeleri ile Ticaret Kanununun şirketin idare merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescille tüzel kişilik kazanacağını düzenleyen hükümlerden bunu çıkarmak mümkündür. Yine 6103 sayılı Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkındaki Kanunun 12. maddesinde idare merkezinin yurt dışına naklinin, şirketin tüzel kişiliğinin sicilden terkinine sebep olacağını öngörmesi, idare merkezi sisteminin kabulüne dair en somut düzenlemedir. Bu

⁶ **AYGÜL, M.:** “Avrupa Birliği Şirketler Hukuku”, Avrupa Birliği Devletler Özel Hukuku (Ed. **ÖZKAN, İ./SÜRAL, C./TÜTÜNCÜBAŞI, U.**), Ankara 2016, s. 663 vd.

⁷ Doktrinde, tabiiyet kavramı, vatandaşlığı da içine alan daha geniş bir kavram olarak görme eğilimi mevcuttur. Bu görüşe göre tabiiyet kavramı hem gerçek kişiler hem de tüzel kişiler için kullanılmaktadır. Vatandaşlık ise, sadece gerçek kişiler için kullanılmaktadır. Biz de, bu görüşü esas alarak şirketler için vatandaşlık kavramı yerine tâbiyet kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. Bkz: **GÜNGÖR, G.:** Tâbiyet Hukuku, 6. B., Ankara 2018, s. 1 vd. Ancak doktrinde tüzel kişiler için de vatandaşlık kavramını kullanan yazarlar bulunmaktadır. Bkz: **TEKİNALP, G.:** Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973, s. 552.

⁸ Kontrol sistemi, şirketin tüzel kişilik perdesinin kaldırılarak şirketin kimler tarafından idare edildiğinin tespitine odaklanmaktadır. Özellikle savaş zamanlarında savaşın ekonomik alanda da devam etmesi sebebiyle düşman şirketleri tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Barış zamanlarında ise bazı hassas alanlarda müracaat edilmektedir. Örneğim şirketlere ait gemilerin tabiiyetinin tespitinde kontrol sistemi kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: **ARAT, T.:** Ticaret Şirketlerinin Tâbiyeti, Ankara 1970, s. 92-97; **GÜNGÖR, G.:** s. 243-244.

⁹ Bu sistemde, posta kutusu şirketler ya da sahte yabancı (*pseudo foreign*) şirketler problemi ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL, M.:** Şirketler, s. 107 vd.

¹⁰ Kuruluş yeri sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL, M.:** s. 22 vd; **ARAT, T.:** s.68 vd; **GÜNGÖR, G.:** s. 241-242; **DOĞAN, V.:** Türk Vatandaşlık Hukuku, 16. B., Ankara 2019, s. 218.

¹¹ **AYGÜL, M.:** Şirketler, s. 24.

¹² **AYGÜL, M.:** Şirketler, s. 33 vd.; **DOĞAN, V.:** s. 235; **GÜNGÖR, G.:** s. 246 vd.

düzenlemelerden hareketle Türk tâbiyetinde olan bir şirketin merkezi, daima Türkiye sınırları içinde bir mülki idare birimi olmalıdır. Yabancı devlet sınırları içinde kalan bir yer esas sözleşmede merkez olarak yer gösterilemez¹³.

II. İDARE MERKEZİNİN BİR ÜLKEDEN DİĞERİNE NAKLİNİN SONUÇLARI

A) TÂBİİYET BAKIMINDAN

İdare merkezi sistemini benimsemiş ülkelerin bazıları idare merkezinin bir ülkeden diğerine nakline izin verebilirken, bazıları vermemektedir. Özellikle idare merkezinin sıkı bir şekilde uygulandığı Almanya gibi ülkelerde eskiden idare merkezinin nakline izin verilmemekte idi. Ancak ABAD'ın konu hakkında verdiği *Centros*, *Überseering*, *Inspire Art* ve *Vale* gibi kararları¹⁴ ile içe göçün engellenmesinin kurucu andlaşmalara aykırı olduğuna karar vermiştir. Avrupa Birliğinde içe göç bakımından şirketin idare merkezinin bir üye devletten diğerine nakli, şirketlerin yerleşme hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Dışa göç bakımından ise ABAD, *Daily Mail* ve *Cartesio* kararları ile üye devletlerin bazı sınırlamalar getirilebileceğini kabul etmiştir. Dolayısı ile idare merkezinin nakli bakımından Avrupa Birliği hukukunda içe göç ve dışa göç bakımından bir ayırım yapılmaktadır¹⁵.

Doktrinde aksi görüşlere rağmen tüzel kişilerin ve özellikle şirketlerin tâbiyetlerini değiştirebilecekleri kabul edilmektedir. Medenî Kanun m. 51'de, yaradılış gereği insana has özellikler dışında tüzel kişilerin bütün haklara ve borçlara ehil oldukları kabul edilmiştir. Nasıl gerçek kişiler vatandaşlıklarını değiştirebilmekte iseler, tüzel kişiler de insana has bir özellik olmayan tâbiyetlerini ve şahsî statülerini değiştirebilmelidirler¹⁶.

İdare merkezi esasını benimseyen ve idare merkezinin nakline izin veren sistemler açısından, idare merkezinin bir ülkeden diğerine nakli, tâbiyetin değişmesi anlamına gelmektedir¹⁷. Ancak tâbiyetin değişebilmesi için hem ilk merkez hukukunun şirketin nakline ve tüzel kişiliğin devamına izin vermesi hem de ikinci merkez hukukunun şirketin kendi ülkesinde tutulan sicile tüzel kişiliğin kaybedilmeksizin kaydına izin vermesi gerekmektedir¹⁸.

Türk hukuku bakımından da, idare merkezinin nakli, idare merkezini sisteminin kabul edilmesi sebebiyle Türk tâbiyetinin kazanılmasına ya da kaybına sebebiyet verecektir. İdare merkezi Türkiye'de olan bir şirket, idare merkezini Türkiye dışına naklederse, Türk tâbiyetini kaybedip yabancı bir devlet tâbiyetini kazacaktır. Ancak idare merkezinin nakledildiği yabancı devlet hukukunun tüzel kişiliğin devamına ve kendi tâbiyetin kazanılmasına izin vermesi gerekmektedir¹⁹. Yabancı bir şirket idare merkezini Türkiye'ye nakleder ve Türkiye'deki sicile kaydedilirse, Türk tâbiyetini kazanır. Yine bu hâlde de, ilk merkez hukukunun idare

¹³ **KARAAHMETOĞLU, İ. Ö.:** "Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 1.5.2016 Tarihinde Verdiği E.2015/9937, K. 2016/4885 Sayılı Kararı Işığında Anonim Şirketin 'Merkezi' ", ERÜHFD, C. XII, S. 1, 2017, s. 22.

¹⁴ Kararlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL**, Avrupa Birliği, s. 663 vd.; **KARA, E.:** Avrupa Birliği'nde Şirketlerin Sınırtaşan Hareketliliği, Ankara 2014, s. 151 vd; **KAVLAK, B.:** Uluslararası Şirket Birleşmeleri, İstanbul 2019, s. 47 vd.

¹⁵ **AYGÜL**, Avrupa Birliği, s. 670-671.

¹⁶ **AYGÜL**, Şirketler, s. 27.

¹⁷ **RAMMELOO**, Corporations, s. 214. Bugün Avrupa Birliğine dâhil bütün ülkelerde anonim ya da limited şirketlerin bir sicil bürosuna tescil edilmeleri zorunluluktur. Dolayısıyla tâbiyet değişikliği halinde, şirketin tâbiyetini kazanacağı devletin sicil bürosuna da tescilini yaptırması gerekmektedir. Bir şirketin birden fazla ülkenin sicil bürosuna kayıtlı olması ihtimali de akla gelebilir. Ancak, Avrupa Birliğine üye devletlerde buna izin verilmemektedir: **SMART P. ST. J.:** Corporate Domicile and Multiple Incorporation in English Private International Law, The Journal of Business Law, 1990, s. 126; **COLLINS, L. (Ed): DICEY-MORRIS** on The Conflict of Laws, 15. Ed., London 2012, 1527-1528.

¹⁸ **TOLUN, O.:** "Türk Hukukunda Sermaye Şirketlerinin Tâbiyeti, III. Ticaret ve Banka Hukuku Haftası, Bildiriler – Tartışmalar, Ankara 1963, s. 492.

¹⁹ **AYGÜL**, Şirketler, s. 38-39; **ARAT**, s. 78.

merkezinin nakledilmesini tüzel kişiliği sona erdiren bir sebep olarak kabul etmemesi aksine devamına izin vermesi gerekmektedir.²⁰

B) ŞAHSİ STATÜ BAKIMINDAN

Türk hukukunda şirketin hak ve fiil ehliyeti, statüdeki idare merkezi hukukuna tâbidir (MÖHUK m. 9/4). Eğer şirketin fiilî idare merkezi Türkiye’de ise, Türk hukuku da uygulanabilir ve bu hâkimin takdirindedir²¹. Statüdeki idare merkezi, esas sözleşmede gösterilen merkez anlamına gelmektedir.

İdare merkezi değişikliği, şirketlere uygulanacak hukuk bakımından, statü değişikliği²² anlamına gelmektedir. İdare merkezi Türkiye’de bulunan bir şirketin statüdeki idare merkezi Türkiye’dir. İdare merkezinin Türkiye’den yabancı bir ülkeye nakli, statüdeki idare merkezinin de yabancı bir ülkeye nakledilmesi demektir. Bu halde, şirketin tâbi olduğu hukuk da değişmiş olacaktır. İdare merkezinin Türkiye’ye nakli konusunda da aynı yaklaşım geçerlidir. İdare merkezinin Türkiye’ye nakledilmesi, şirketin statüdeki merkezinin de Türkiye’ye nakledilmesi demektir. MÖHUK m. 3’de değişken ihtilâflar başlığı altında statü değişiklikleri halinde hangi statünün esas alınması gerektiği düzenlenmiştir. Kanuna göre, yetkili hukukun vatandaşlık, yerleşim yeri veya mutad mesken esaslarına göre tayin edildiği hâllerde, aksine hüküm olmadıkça, dava tarihindeki vatandaşlık, yerleşim yeri veya mutad meskenin esas alınacağı kabul edilmiştir. MÖHUK m. 3’de vatandaşlık ifadesi kullanıldığı için, söz konusu hükmün statüdeki idare merkezinin değişmesi durumuna uygulanıp uygulanmayacağı tereddüt yaratabilir. Ancak kanaatimizce, idare merkezinin nakli, vatandaşlığın (tâbiyetin) değişmesini de zorunlu kıldığı için, Kanunun uygulama alanı içindedir. Bu sebeple MÖHUK m. 3 gereği dava anındaki statüdeki idare merkezi hukuku uygulanmalıdır. Ancak eski kanun döneminde tamamlanmış işlemler, eski kanuna tâbi olmaya devam etmelidirler²³.

III. İDARE MERKEZİNİN NAKLİ

Yukarıda izah edildiği üzere, idare merkezinin nakli yabancı bir ülkeden Türkiye’ye olabileceği gibi Türkiye’den yabancı bir ülkeye de olabilir ve her iki durum farklı şartlara tâbi tutulmuştur. Bu sebeple iki durum ayrı başlıklar altında incelenmelidir.

A) İDARE MERKEZİNİN TÜRKİYE’DEN YABANCI BİR ÜLKEYE NAKLİ (DIŞA GÖÇ, EMIGRATION)

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Türk hukukunda tüzel kişiliği sona ermeksizin bir şirket idare merkezini ülke dışına taşıyabilir. Bir diğer ifade ile idare merkezi sistemini benimseyen bazı ülkelerde olduğu gibi idare merkezinin nakli Türk hukukunda tüzel kişiliği sona erdiren bir sebep değildir. 6103 sayılı Kanunda bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bir Türk şirketi, tasfiye edilmeksizin ve hedef ülkede yeniden kurulmaksızın yabancı bir ülkeye taşınabilir.*” Şirketin tasfiye edilmemesi ve yeniden kurulmaması, tüzel kişiliğin devam etmesi anlamına gelmektedir.

Türk hukukunda bir şirket, sicil yerini muhafaza ederek idare merkezini bir başka ülkeye nakledemez. Diğer bir ifade ile Türk hukukunda ister içe göç olsun isten dışa göç olsun şirket idare merkezini ve sicil yerini birlikte nakletmelidir. Örneğin bir Türk şirketi idare merkezini yurt dışına nakletmek isterse hem sicil yeri hem de idare merkezi birlikte nakledilmelidir²⁴.

²⁰ AYGÜL, Şirketler, s. 39-40.

²¹ Yurt dışından kurulduğu hâlde idare merkezi Türkiye’de olduğu için Türk hukukunun uygulanmasının hukukî sonuçları hakkında bkz: AYGÜL, Şirketler, s. 75.

²² Statü değişikliği hakkında ayrıntılı bilgi için NOMER, E.: Devletler Hususi Hukuku, 22. B., İstanbul 2017, s.45 vd.; TEKİNALP, G/ UYANIK, A.: Milletlerarası Özel Hukuk (Bağlama Kuralları), 12. B., İstanbul 2016, s. 45; ÇELİKEL/ ERDEM, s. 162 vd.; ŞANLI/ESEN/ATAMAN FİGANMEŞE, s. 119; DOĞAN, s. 269 vd.

²³ NOMER, DHH, s. 44-45.

²⁴ KARA, E.: “AB Şirketler Hukuku ve Dışa Göçler Açısından Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve

Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olması hâlinde bu düzenleme, ABAD'ın *Daily Mail* ve *Cartesio* kararları ile de uyumlu görünmektedir²⁵.

Bir anonim şirketin idare merkezini ülke dışına taşıyabilmesi, sermayenin tümünü oluşturan payların sahiplerinin ya da temsilcilerinin genel kurulda oybirliği ile karar vermelerine bağlıdır. Diğer bir ifade ile anonim şirketin idare merkezinin nakline dair karar genel kurulda oybirliği ile alınmalıdır (TTK m. 421/2-b)²⁶. Bu bir anlamda esas sözleşme değişikliğidir ve usûlüne uygun olarak ticaret sicil gazetesinde ilân edilmelidir (anonim şirket için TTK m. 455). Ayrıca bu kararın Noter onaylı bir örneği Sicil Müdürlüğüne ibraz edilmelidir (TSY m. 116/1-ç).

İkinci olarak, şirketin idare merkezini nakledeceği ülke hukukuna göre yeniden kurulmak zorunda kalmaksızın tüzel kişiliğini devam ettirebileceğini ispat etmesi gerekmektedir (6102 sayılı Kanun m. 12/2-b). Çünkü nakilden bahsedebilmek için, yeni merkezin bulunduğu ülkenin bunu kabul etmesi gerekir²⁷. Bu hususun ispatı yabancı makamlardan alınmış belgeler ile yapılacaktır. Yönetmeliğin 116/3. maddesine göre, merkezi yurt dışına taşınan bir şirketin sicilden kaydının silinebilmesi için şirketin ticarî faaliyetinin yurt dışında devam ettiğini doğrulayan Yönetmeliğin 32. maddesine uygun olarak onaylanmış belgelerin şirketin kayıtlı olduğu sicil müdürlüğüne verilmesi gerekmektedir. Yönetmeliğin 32. maddesine göre, bu belgelerin de, ya belgenin verildiği ülkedeki Türk Konsolosluğu tarafından tasdik edilmesi (HMK m. 224) ya da eğer belge Yabancı Resmi Belgelerin Tasdiki Mecburiyetinin Kaldırılması Hakkında La Haye Sözleşmesine taraf bir ülkeden verilmiş olması halinde, belgeyi düzenleyen devletin yetkili makamlarınca "APOSTILLE" şerhinin vurulması gereklidir.

Üçüncü olarak, idare merkezi değişikliğinden alacaklıların ilân yoluyla haberdar edildikleri, alacaklılarını bildirmeye davet olundukları ve alacaklıların ödendiği ya da teminat altına alındığı kanıtlanmalıdır (6102 sayılı Kanun m. 12/2-c). Bunun ispatı, ilâna ilişkin gazeteler ve belgeler aracılığı ile yapılacaktır. Bu şekilde bir şart aranmasının sebebi, alacaklıların korunmasıdır. İdare merkezini nakledecek şirket Türkiye'deki borçlarını ödemedikçe ya da teminat altına almadıkça idare merkezini nakledecek ve sicilden terkin edilmeyecektir (6102 sayılı Kanun m. 12/3; TSY m. 116/2).

Yukarıdaki şartlar yerine getirildikten sonra şirket sicilden silinir ve aşağıdaki olgular tescil edilir.

- Merkezin yurtdışına taşınmasına ilişkin yetkili organ kararı ve tarihi.
- Ticaret şirketinin merkezinin yurtdışına taşınmasından sonraki ticaret unvanı veya varsa işletme adı, hukuki şekli ve merkezi ile tescile yetkili olan yabancı makam.
- Alacaklıların korunmasına ilişkin tedbirlerin alındığını ispatlayıcı belgeler (TSY m. 117).

B) YABANCI BİR ŞİRKETİN İDARE MERKEZİNİ TÜRKİYE'YE TAŞIMASI (İÇE GÖÇ, IMMIGRATION)

Kanunda, yabancı şirketlerin idare merkezini Türkiye'ye nakledip nakledeceklerine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Ticaret Sicil Yönetmeliğinin 115. maddesinde yabancı bir işletmenin veya şirketin idare merkezini Türkiye'ye nakledebileceği

Uygulama Şekli Hakkında Kanun'un 12. Maddesi", *ERÜHFD, C. XI, S. 1, (2016), s. 137*. Ancak Yazar, 6102 sayılı Kanunun 12. maddesinin kaldırılması ve Türk şirketlerinin sicil yerini muhafaza ederek idare merkezini nakledebilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bkz aynı eser s. 139-140.

²⁵ **AYGÜL**, Avrupa Birliği, s. 676-677.

²⁶ **ÜÇİŞİK, G./ÇELİK, A.**: Anonim Ortaklıklar Hukuku, Ankara 2013, s. 278.

²⁷ **SORENSEN – NEVILLE**, s. 191. Eğer şirket, merkez nakli yolu ile yeni bir tâbiyet kazanamıyorsa (ya da herhangi bir hukuka göre başka bir tâbiyeti haiz bulunmuyorsa) tâbiyet değiştirmenin ve merkez naklinin bir anlamı kalmayacaktır. Bu durumda, şirket tâbiyetsiz kalacaktır. Diğer bir deyişle tüzel kişilik sona ereceğinden şirket sona ermiş sayılacak ve tasfiyeye tâbi olması gerekecektir: **TOLUN**, s. 496.

düzenlenmiştir. Benzer bir hüküm mülga Ticaret Kanunu döneminde yürürlükte bulunan Ticaret Sicili Tüzüğü'nün 48. maddesinde yer almakta idi. Bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde, Türk hukukunda, tâbi olduğu hukukun idare merkezi nakline ve tüzel kişiliğin devamına izin vermesi izin vermesi kaydıyla yabancı şirket, tasfiye olmaksızın ve yeniden kurulmaksızın idare merkezini Türkiye'ye nakledebilir. Diğer bir ifade ile idare merkezini Türkiye'ye nakleden şirket, önceki tüzel kişiliğini devam ettirebilecektir. Yönetmeliğin 115/3. maddesindeki, “*Merkezini Türkiye'ye taşıyan ticaret şirketlerinin tescilinde ise kuruluşu ait hükümler uygulanır*” ifadesi tereddüt uyandırabilecek bir ifadedir²⁸. Bu tereddüdün sebeplerinden birisi de açık bir hükmün olmamasıdır. Ancak bu ifade, bir şirketin idare merkezinin Türkiye'ye nakledebilmesi için, gerekli şartları belirlemektedir. Bu şartların en başında da, bir şirketin Türkiye'de kurulabilmesi için aranan şartları yerine getirmesi gerekliliği bulunmaktadır. Bu ifadeyi Yönetmeliğin diğer hükümleri ile birlikte değerlendirmek gerekir. Çünkü Yönetmeliğin 115/1-a maddesinde istenen, ticaret şirketinin yabancı memleket kanununa uygun olarak mevcut bulunduğunu gösteren ve o ülkenin ticaret sicili tarafından verilen bir belgenin istenmesine gerek kalmazdı. Yine aynı fıkranın (b) bendinde merkez değişikliğinin kendi hukukuna uygun olduğunu gösteren yetkili makamdan alınmış bir belgenin de ibrazı şart koşulmuştur. Bu istenen belgelerin hepsinin amacı, yabancı şirketin kendi hukukuna göre mevcut olduğunu ve idare merkezi naklinin bu hukukun tüzel kişiliğinin devamına izin verdiğini ispatlamak amacıyla²⁹. Yönetmelikteki kuruluşu dair hükümlerin uygulanması hükmünü, şirketin Türk Ticaret Siciline kaydı sırasında yerine getirmesi gerekli yükümlülükler olarak anlamak gerekir³⁰.

Yabancı ülkede kurulu bir şirket, sicil yerini muhafaza ederek idare merkezini Türkiye'ye nakledemez. Diğer bir ifade ile şirket yabancı tâbiyetini muhafaza ederek, idare merkezini Türkiye'ye getiremez. İdare merkezini Türkiye'ye nakleden şirket, Türk tâbiyetini kazanmalıdır. Bunun için de Türkiye'de şirketlerin kuruluşunda aranan bütün şartları yerine getirmelidir. Bu şekilde bir zorunluluk ise, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olması hâlinde, ABAD'ın *Centros, Überseering, Inspire Art ve Vale* kararlarına aykırılık teşkil edecektir³¹. Çünkü içe göç kapsamında bir şirketin sicil yerini muhafaza ederek idare merkezini bir ülkeden diğerine nakli, kurucu andlaşmalarda garanti altına alınan şirketlerin yerleşme hakkı kapsamında kabul edilmektedir³².

Yabancı bir şirketin idare merkezini Türkiye'ye nakletmesi hâlinde aranan ilk şart, yabancı şirketin tâbi olduğu hukuka göre mevcut olduğuna ve idare merkezinin Türkiye'ye naklinin tüzel kişiliğini sona erdirmedigine dair yetkili makamlardan alınmış belgelerin ibraz edilmesi gerekmektedir.

İkinci şart olarak, yabancı şirketin Türk Ticaret Kanunda sayılan şirket tiplerinden birisine intibak etmelidir. Yabancı şirketin muhtevası, ortak sayısı, tipi, sermayesi, Ticaret Kanunda sayılan şirketlerden hangisine ya da hangilerine uygunsa, yabancı şirket, o şirket türüne intibak ettirilmelidir. Bu husus Yönetmelikte şu şekilde ifade edilmiştir: “*Müdürlükler...merkezini taşıyan ticaret şirketi ise... uyarlanıp uyarlanmadığını araştırmakla yükümlüdür*” (TSY m. 115/3). İntibak kapsamında şirketin zorunlu organları da oluşturulmalıdır.

Yabancı şirket, esas sözleşmesini ve tercümesini, Sicil Müdürlüğüne ibraz etmelidir. Şirket esas sözleşmesi de Türk hukukuna göre uyarlanmış olmalıdır (TSY m. 115/1-c). Örneğin yabancı

²⁸ **TOLUN**, s. 499; **ULUOCAK, N.:** Türk Vatandaşlık Hukuku, İstanbul 1968, s. 162.

²⁹ **AYGÜL**, Şirketler, s. 40.

³⁰ Aynı kanaatte bkz: **TEKİNALP, G.:** Yabancılar Hukuku, İstanbul 2003, s. 78.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL**, Şirketler, s. 199 vd.; **AYGÜL**, Avrupa Birliği, s.663 vd.; **KARA**, 19 vd.; **KAVLAK**, s.252;

³² **KARA**, s. 81 vd.

şirketin bir anonim şirketine intibakı söz konusu ise, TTK m. 332’de aranan asgarî sermaye şartını yerine getirmesi gerekmektedir.

Bir başka şart ise, merkezini Türkiye’ye taşıyan şirketin tescili izne bağlı ise³³, ilgili kurumdan izin alındığını gösteren belgeyi de ibraz etmelidir. Örneğin Türkiye’de bankacılık faaliyetinde bulunacak şirketler Bankacılık ve Denetleme Kurulundan izin almak zorundadırlar (Bankacılık Kanunu m. 6).

SONUÇ

Yabancı şirketlerin başka bir ülkede ticarî faaliyette bulunmalarının bir yolu da şirketin idare merkezini nakletmesidir. Şirketin idare merkezini bir ülkeden diğerine nakletmesi, hedef ülke açısından içe göç, kaynak ülke bakımından ise dışa göç olarak kabul edilmektedir. Avrupa Birliğinde ABAD kararları ile içe göç bakımından, şirketlerin sicil yerini muhafaza ederek idare merkezini bir üye devletten diğerine nakledebileceği kabul edilmektedir.

Türkiye’de kurulan bir şirketin idare merkezi Türkiye’de bulunmak zorundadır ve bu şirket Türk tâbiyetindedir. Dolayısı ile şirketin idare merkezinin nakli, Türk hukuku açısından tâbiyetin değişmesi anlamına gelmektedir. Bir şirket idare merkezini Türkiye’ye naklederse Türk tâbiyetini kazanır; Türkiye’den başka bir ülkeye naklederse Türk tâbiyetini kaybeder. İdare merkezi değişikliği, şirkete uygulanacak hukuku da etki eder. Çünkü MÖHUK m. 9/4 gereği, şirket statüdeki idare merkezi hukukuna tâbidir. Şirketin idare merkezinin nakli, statüdeki idare merkezini ve dolayısı ile uygulanacak hukuku değiştirir.

Türk hukukunda idare merkezinin hem yabancı ülkeye nakli hem Türkiye’ye nakli mümkün kılınmıştır. 6103 sayılı Kanunun 12. maddesinde açıkça bir şirketin idare merkezinin yurt dışına nakledebileceği kabul edilmiştir. Ancak bunun için hedef ülke hukukunun da buna izin vermesi gerekir. Ancak bunun için sermayenin tümünü oluşturan payların sahiplerinin ya da temsilcilerinin genel kurulda oybirliği ile karar vermeleri, hedef ülke hukukunun şirketin tüzel kişiliğinin devamına izin vermesi, şirketin Türkiye’deki borçlarını ödemesi ya da teminat altına alması gibi şartlar aranmaktadır.

Yabancı bir şirket, tüzel kişiliğini muhafaza ederek idare merkezini Türkiye’ye nakledebilmesi için, kaynak ülke hukukunun tüzel kişiliğinin devamına izin vermesi, Türkiye’deki şirketlerin kuruluşta aranan şartları yerine getirmesi, Türk hukukundaki şirketlerden birine intibakının sağlanması, esas sözleşmesinin ve tercümesinin Sicil Müdürlüğüne ibraz edilmesi gibi şartlar aranmaktadır.

³³ Anonim ve Limited Şirketlerin Sermayelerini Yeni Asgari Tutarlara Yükseltmelerine ve Kuruluşu ve Esas Sözleşme Değişikliği İzne Tabi Anonim Şirketlerin Belirlenmesine İlişkin Tebliğ m. 5’de hangi şirketlerin Bakanlığın izni ile kurulacağı sayılmıştır:

MADDE 5 – (1) Bankalar, finansal kiralama şirketleri, faktoring şirketleri, tüketici finansmanı ve kart hizmetleri şirketleri, varlık yönetim şirketleri, sigorta şirketleri, anonim şirket şeklinde kurulan holdingler, döviz büfesi işleten şirketler, umumi mağazacılıkla uğraşan şirketler, tarım ürünleri lisanslı depoculuk şirketleri, ürün ihtisas borsası şirketleri, bağımsız denetim şirketleri, gözetim şirketleri, teknoloji geliştirme bölgesi yönetici şirketleri, 28/7/1981 tarihli ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa tabi şirketler ile serbest bölge kurucusu ve işleticisi şirketlerin kuruluşları ve esas sözleşme değişiklikleri Bakanlığın iznine tabidir.

KAYNAKÇA

ARAT, T.: Ticaret Şirketlerinin Tâbiyeti, Ankara 1970.

AYGÜL, M.: “Avrupa Birliği Şirketler Hukuku”, Avrupa Birliği Devletler Özel Hukuku (Ed. **ÖZKAN, I./SÜRAL, C./ TÛTÛNCÛBAŐI, U.**), Ankara 2016.

AYGÜL, M.: Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, Ankara 2007.

COLLINS, L. (Ed): **DICEY-MORRIS** on The Conflict of Laws, 15. Ed., London 2012.

ÇELİKEL, A. /ÖZTEKİN GELGEL, G.: Yabancılar Hukuku, 23. B., İstanbul 2017.

ÇELİKEL, A./ ERDEM, B.B.: Milletlerarası Özel Hukuk, 16. B., İstanbul 2020.

DOĞAN, V.: Milletlerarası Özel Hukuk, Ankara 2020.

DOĞAN, V.: Türk Vatandaşlık Hukuku, 16. B., Ankara 2019.

DOĞAN, V.: Türk Yabancılar Hukuku, 4. B., Ankara 2019.

EKŐI, N.: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku, 5. B., İstanbul 2018.

GÜNGÖR, G.: Tâbiyet Hukuku, 6. B., Ankara 2018.

KARA, E.: “AB Şirketler Hukuku ve Dışa GÖçler Açısından Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun’un 12. Maddesi”, *ERÜHFD, C. XI, S. 1, (2016).*

KARA, E.: Avrupa Birliği’nde Şirketlerin Sınırşan Hareketliliği, Ankara 2014.

KARAAĞAÇ, Ö.: Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı Olarak Şirketlerin Taşınmaz Mal Edinmeleri, Ankara 2017.

KARAAHMETOĞLU, İ. Ö.: “Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 1.5.2016 Tarihinde Verdiği E.2015/9937, K. 2016/4885 Sayılı Kararı Işığında Anonim Şirketin ‘Merkezi’ ”, *ERÜHFD, C. XII, S. 1, 2017.*

KAVLAK, B.: Uluslararası Şirket Birleşmeleri, İstanbul 2019.

NEVILLE, M. – SÖRENSEN – WINTHER, N. – SÖRENSEN, K.E.: Free Movement of Companies under Company Law, and EU Law, **NEVILLE, M. – SÖRENSEN, K.E. (eds):** The Internationalization of Companies and Company Law, Copenhagen 2001.

NOMER, E.: Devletler Hususi Hukuku, 22. B., İstanbul 2017.

NOMER, E.: Milletlerarası Usul Hukuku, 2. B., İstanbul 2018.

RAMMELOO, S.: Corporations in Private International Law, Oxford 2001.

SMART P. ST. J.: Corporate Domicile and Multiple Incorporation in English Private International Law, The Journal of Business Law, 1990.

ŞANLI, C. /ESEN, E. /ATAMAN FİGANMEŞE, İ.: Milletlerarası Özel Hukuk, 7. B., İstanbul 2019.

TEKİNALP, G.: Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973.

TEKİNALP, G.: Yabancılar Hukuku, İstanbul 2003.

TEKİNALP, G/ UYANIK, A.: Milletlerarası Özel Hukuk (Bağlama Kuralları), 12. B., İstanbul 2016.

TOLUN, O.: “Türk Hukukunda Sermaye Şirketlerinin Tâbiyeti, III. Ticaret ve Banka Hukuku Haftası, Bildiriler – Tartışmalar, Ankara 1963.

ULUOCAK, N.: Türk Vatandaşlık Hukuku, İstanbul 1968.

ÜÇİŞİK, G./ÇELİK, A.: Anonim Ortaklıklar Hukuku, Ankara 2013.

YABANCI ŞİRKETLERİN TÜRKİYE’DE ŞUBE AÇMASI**Doç. Dr. Musa AYGÜL**

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0363-9101>**ÖZET**

Şirketin bir başka ülkeye yerleşmesi, idare merkezini nakletmek, irtibat bürosu açmak, bağımlı şirket kurmak, kurulu bir şirketin paylarını iktisap ederek ortak olmak ve şube açmak şekillerinde olabilmektedir. Uygulamada yabancı şirketler daha çok şirket kurmak ya da kurulmuş bir şirket paylarını iktisap etmek şeklinde Türkiye’de faaliyet gösterebilirler de, yabancı şirketler Türkiye’de şube açarak da faaliyette bulunabilmektedirler.

Türk tâbiyetinde bulunmayan her şirket, Türkiye açısından yabancı bir şirkettir ve bir şirketin hangi devletin tâbiyetinde olduğu, tabiiyeti söz konusu olan devletin hukukuna göre belirlenir. Türkiye’de kurulan ve idare merkezi de Türkiye’de bulunan şirketler Türk şirkettir ve bunun dışında kalan şirketler Türk hukuku bakımından yabancıdır. Yabancı bir şirketin Türkiye’de şube açması, şubeye ayrı bir tüzel kişilik kazandırmaz. Diğer bir ifade ile Türkiye’deki şubenin, merkezden ayrı bir tüzel kişiliği yoktur. Yabancı şirketin Türkiye’de şube açabilmesi için, hem merkez hukukunun hem de Türk hukukunun aradığı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Şube kavramından ne anlaşılması gerektiği hukuk sistemlerinde farklı olmakla beraber, Türkiye’de şube açarak faaliyet gösterecek yabancı bir şirketin şubesinin Türk hukukunda aranan şartları taşıması gerekir. Diğer bir ifade ile şubenin açılabilmesi için hem merkez ülke hem de Türk hukukunun aradığı şartların yerine gelmesi gerekmektedir.

Yabancı bir şirketin Türkiye’de şube açmasının şartları 6103 sayılı Kanunda düzenlenmiştir. Ticaret Sicili Yönetmeliğinde yabancı işletmelerin ve şirketlerin Türkiye’de şube açmalarına ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Yabancı şirketin Türkiye’de şube açabilmesi için öncelikle, yabancı bir hukuk sistemine tâbi olarak mevcudiyetini (hükmi şahsiyetini) devam ettirdiğini ispat etmesi gerekmektedir. Yabancı şirketinin şubesini temsil edecek kişi ya da kişilerin adlarının ve adreslerinin de bildirilmesi gerekmektedir. Böylelikle şubenin işlemlerinden dolayı Türkiye’de tam temsil yetkisini haiz bir kişinin bulunması ve böylelikle Türkiye’deki alacaklıların ve üçüncü kişilerin haklarının korunması amaçlanmıştır. Yabancı şirketin şubesinin Türkiye’de ticarî faaliyete başlayabilmesi için, ticaret siciline tescil edilmesi gerekmektedir. Tescil için şirket esas sözleşmesi gibi bazı olguların sicil müdürlüğüne bildirilmesi gerekmektedir. Bu olguların neler olduğu Ticaret Sicil Yönetmeliği m. 122 ve 123’de sayılmıştır. Sicil müdürlüğüne ibraz edilecek resmî belgelerin, usûlüne uygun olarak tasdik edilmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Şirket Şubesi, Yabancı Şirket, Yabancı Şirket Şubesinin Sorumluluğu

GİRİŞ

Günümüzde uluslararası ticaret, şirketler aracılığı ile yapılmaktadır. Küreselleşen dünyada çok uluslu şirketler uluslararası ticaretin vazgeçilmez aktörleri haline gelmiştir. Şirketler uluslararası ticarî faaliyetlerini sadece kuruldukları ülkeden başka ülkelere mal ya da hizmet satarak ya da alarak gerçekleştirmezler. Bazı durumlarda şirketler, ticarî ya da sınaî avantajlardan yararlanmak, düşük maliyetli üretim yapmak, vergi avantajlarından yararlanmak gibi menfaatleri gözeterek sınır ötesi hareketlilik içinde olabilmektedirler. Şirketlerin sınır ötesi faaliyetleri, şirketin idare merkezini nakletmek, yabancı ülkede şirket kurmak¹ ya da kurulmuş bir şirketin paylarını satın almak, şube ya da acente açarak faaliyette bulunmak şekillerinde olabilmektedir². Türkiye’de ticarî faaliyette bulunmak isteyen yabancı şirketlerin başvuralabileceği yollardan birisi de, yabancı şirketin Türkiye’de şube açmasıdır³.

Yabancı şirketin Türkiye’de şube açmasının avantajları olduğu gibi bazı dezavantajları da vardır. Yabancı şirketin Türkiye’de şube kurarak ticarî faaliyette bulunması halinde öncelikle yabancı şirket tek bir tüzel kişilik altında ticarî faaliyette bulunacaktır. Halbuki yabancı şirket Türkiye’de başka bir şirket kurarak ticarî faaliyette bulunması hâlinde iki farklı hukuka tâbi iki şirket söz konusu olacaktır. Örneğin Türkiye’de şirket kurarak ticarî faaliyette bulunan bir yabancı şirket, kurucu yabancı şirket olarak ayrı bir tüzel kişiliğine sahip olmasından dolayı Türkiye’de kurulan şirketin ancak ortağı olarak hak ve yükümlülükler sahip olabileceken, şube açması halinde ise, Türkiye’deki şubenin bütün işlemlerinden dolayı doğrudan hak sahibi olarak muhatap olabilecektir. Yine Türkiye’de kurulan bir şirket MÖHUK m. 9 gereği Türk hukukuna tâbi iken yabancı şirket yine aynı madde gereğince statüdeki idare merkezi hukukuna tâbi olacaktır. Diğer bir ifade ile Türkiye’de şube açan yabancı şirket, yabancı hukukun hâkimiyeti altında kalmaya devam edecektir.

Türkiye’de şube açan yabancı şirketin bazı dezavantajlı durumlar ile karşılaşması da ihtimal dahilindedir. Öncelikle şubenin ayrı bir tüzel kişiliği olmadığı için Türkiye’de şube açan yabancı şirket, yabancılara uygulanan hukukî rejime tâbidir. Örneğin Türkiye’de dava açmak ya da icra takibi yapmak istediğinde MÖHUK m. 48 gereğince teminat⁴ yatırmak zorunda kalabilecektir. Yine şubenin faaliyetleri için taşınmaz edinmek istediğinde, Tapu Kanununun 35. maddesindeki⁵ sınırlamalar dahilinde taşınmaz edinmek zorunda kalacaktır. Bazı hallerde, şirketin merkezinde alınan kararların şubeye uygulanması da zorluk arz edebilir. Örneğin şirketin merkezinin bulunduğu ülke makamlarının, şirketin iflâsına ya da konkordato ya da iflâsın ertelenmesi gibi şirketin malî açısından kurtarılmasına yönelik verdiği kararların Türkiye’de şubesi bakımından uygulanması mümkün olmayabilir. Çünkü bu tür kararlar kesin

¹ Tapu Kanunu m. 35 ve 36’de yabancı şirketlere Türkiye’de taşınmaz edinme hakkı birkaç istisna dışında tanınmadığı ancak Türk hukukuna göre kurulmuş olmak, diğer bir ifade ile Türk tâbiyetinde olmaları durumunda ise belirli kısıtlamalar (Tapu Kanunu m. 36) ile taşınmaz malın mülkiyetini iktisap edebilecekleri göz önüne alındığında, Türk hukukunun yabancı yatırımcıları Türkiye’de bir şirket kurmaya ya da kurulmuş bir şirketin paylarını iktisaba yönlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yabancı sermayeli şirketlerin taşınmaz edinmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **KARAĞAÇ, Ö.:** Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı Olarak Şirketlerin Taşınmaz Mal Edinmeleri, Ankara 2017.

² **NEVILLE, M. – SØRENSEN – WINTHER, N. – SØRENSEN, K.E.:** Free Movement of Companies under Company Law, and EU Law, **NEVILLE, M. – SØRENSEN, K.E. (eds):** The Internationalization of Companies and Company Law, Copenhagen 2001, s. 181

³ Avrupa Birliği hukukunda şube açarak başka bir üye devlette ticarî faaliyette bulunmak, ikincil yerleşme hakkı olarak (*secondary establishment*) kapsamında mütalaa edilmektedir. Bkz: **AYGÜL, M.:** Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, Ankara 2007, s. 134 vd.

⁴ Yabancıların teminat yükümlülüğü hakkında bkz: **ÇALIŞKAN, Z.:** Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat, Ankara 2013; **TÜTÜNCÜBAŞI, U.:** "Milletlerarası Usûl Hukukunda Teminat Gösterme Yükümlülüğü", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi", C. 12, S. 2, 2010, s. 183-223; **ACUN MEKENGECİ, M.:** "Türk Hukuku'nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Yücel SAYMAN'a Armağan, C. 37, S. 2, 2017, s. 1-34.

⁵ Yabancı şirketler, ancak özel kanun hükümlerine istinaden taşınmaz edinebilirler (Tapu Kanunu m. 35/2). Ayrıntılı bilgi için bkz: **KARAĞAÇ,** s. 205 vd.

hüküm niteliğinde olmadığı ve küllî takibe ilişkin kararların mülkî olduğu gibi gerekçelerle tanınmaması⁶ ihtimâl dâhilindedir.

Neticede, yabancı bir şirketin Türkiye’de şube açarak mı yoksa bir şirket kurarak mı örgütleneceği, şirket yönetiminin stratejine bağlı bir konu olarak gözükmektedir. Örneğin bazı yabancı bankalar Türkiye’de sadece şube açmış iken bazı yabancı bankalar Türkiye’de ya bir banka satın paylarını almışlardır ya da kurmuşlardır⁷.

I. ŞİRKETİN TÂBİİYETİNİN⁸ TESPİT EDİLMESİ

Bir şirketin hangi devletin tâbiyetinde olacağı, tâbiyeti söz konusu devletin hukukuna göre tespit edilir. Hukuk sistemlerinde şirketlerin ya da daha genel bir ifade ile tüzel kişilerin tabiiyetinin tespitinde, kuruluş yeri sistemi, idare merkezi sistemi ve daha ziyade savaş gibi istisnaî durumlarda uygulanan kontrol sistemi⁹ uygulanmaktadır. Özellikle kuruluş yeri ve idare merkezi üzerinde kısaca durulmasında fayda vardır.

Kuruluş yeri sistemine göre, şirket hangi ülkede kurulmuş, diğer bir ifade ile hangi ülkenin hukukuna göre tüzel kişilik kazanmış ise, o ülkenin tâbiyetini kazanır. Bu sistemde, tâbiyetin kazanılabilmesi için, tâbiyeti kazanılacak devlet ile şirket arasında sadece kuruluş işlemlerinin yerine getirilmesi gerekli ve yeterlidir. Şirketin hiçbir ortağı kuruluş yerinde bulunması şart olmadığı gibi şirketin işletmesinin ya da işletmelerinin de o ülkede bulunması zorunlu değildir. Sadece şirkete ilişkin tebligatların yapılabilmesi için bir adresin verilmesi yeterlidir. Bu adres bir posta kutusu da olabilir¹⁰. Bu sistem daha çok Anglo Amerikan hukuk sistemlerince benimsenmektedir¹¹. Bu sistemin avantajı, tâbiyetin tespitinin kolaylığı ve şirket hareketliliğine imkân tanınması; dezavantajı ise, şirketle devlet arasında gerçek bir bağ aramaması ve kötüye kullanılabilmesidir.

İdare merkezi sisteminin kabul edildiği Kıta Avrupası hukuk sisteminde ise, şirket idare merkezinin bulunduğu yerde kurulmalıdır. Diğer bir ifade ile bu sistemde bir şirketin tâbiyet kazanabilmesi için, idare merkezi ile kuruluş yeri aynı yerde olmak zorundadır. Bu zorunluluğun amacı, devlet ile şirket arasında “gerçek bir bağ” (*genuine link*) kurulmasını sağlamaktır. Halbuki kuruluş yeri sisteminde ise, bu şekilde bir zorunluluk bulunmamaktadır. İdare merkezi değişirse, şirketin tâbiyeti de değişir. Ancak bunun için ilgili her iki devlet

⁶ Yabancı mahkemeden verilmiş iflâs ve benzeri kararların tanınması ve tenfizi için bkz: **NOMER, E.:** Devletler Hususi Hukuku, 22. B., İstanbul 2017, s. 509; **GÜNEYSU GÜNGÖR, G.:** Milletlerarası Özel Hukukta İflâs, Ankara 1997, s. 87 vd; **YEŞİLIRMAK, A.:** Uluslararası Hukukta İflâs, İstanbul 2012, s. 203 vd.

⁷ Türkiye’de şube açan ya da yabancı sermayeli bankalar için bkz: https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp

⁸ Doktrinde, tabiiyet kavramı, vatandaşlığı da içine alan daha geniş bir kavram olarak görme eğilimi mevcuttur. Bu görüşe göre tabiiyet kavramı hem gerçek kişiler hem de tüzel kişiler için kullanılmaktadır. Vatandaşlık ise, sadece gerçek kişiler için kullanılmaktadır. Biz de, bu görüşü esas alarak şirketler için vatandaşlık kavramı yerine tâbiyet kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. Bkz: **GÜNGÖR, G.:** Tâbiyet Hukuku, 6. B., Ankara 2018, s. 1 vd. Ancak doktrinde tüzel kişiler için de vatandaşlık kavramını kullanan yazarlar bulunmaktadır. Bkz: **TEKİNALP, G.:** Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973, s. 552

⁹ Kontrol sistemi, şirketin tüzel kişilik perdesinin kaldırılarak şirketin kimler tarafından idare edildiğinin tespitine odaklanmaktadır. Özellikle savaş zamanlarında savaşın ekonomik alanda da devam etmesi sebebiyle düşman şirketleri tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Barış zamanlarında ise bazı hassas alanlarda müracaat edilmektedir. Örneğin şirketlere ait gemilerin tabiiyetinin tespitinde kontrol sistemi kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: **ARAT, T.:** Ticaret Şirketlerinin Tâbiyeti, Ankara 1970, s. 92-97; **GÜNGÖR, G.:** s. 243-244.

¹⁰ Bu sistemde, posta kutusu şirketler ya da sahte yabancı (*pseudo foreign*) şirketler problemi ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL, S.:** s. 107 vd.

¹¹ Kuruluş yeri sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **AYGÜL, S.:** s. 22 vd; **ARAT, T.:** s.68 vd; **GÜNGÖR, G.:** s. 241-242; **DOĞAN, V.:** Türk Vatandaşlık Hukuku, 16. B., Ankara 2019, s. 218.

hukukunun idare merkezi değişikliğini şirketin sona ermesi sebebi kabul etmemesi, diğer bir ifade ile tüzel kişiliğin devamına müsaade etmesi gerekir¹².

Türk hukukunda ise, genel olarak idare merkezi sisteminin kabul edildiği ifade edilmektedir¹³. Medenî Kanunda tüzel kişilerin idare merkezinin bulunduğu yerde kurulmasını öngören düzenlemeleri ile Ticaret Kanununun şirketin idare merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescille tüzel kişilik kazanacağını düzenleyen hükümlerden bunu çıkarmak mümkündür. Yine 6103 sayılı Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkındaki Kanunun 12. maddesinde idare merkezi naklinin, hükmî şahsiyetinin sona ermeksizin şirketin tüzel kişiliğinin sicilden terkinine sebep olacağını düzenlemesi, idare merkezi sisteminin kabulüne dair en somut düzenlemedir. Bu düzenlemelerden hareketle Türk tâbiyetinde olan bir şirketin merkezi, daima Türkiye sınırları içinde bir mülki idare birimi olmalıdır. Yabancı devlet sınırları içinde kalan bir yer esas sözleşmede merkez olarak yer alamaz¹⁴.

II. MERKEZ VE ŞUBE AYRIMI

Türk Ticaret kanununa göre şirket, idare merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanmaktadır. Şirketin idare merkezinin esas sözleşmede gösterilmesi kanunî bir zorunluluktur (TTK m. 339/2-a; TTK m. 576/1-a). Türk hukukunda tartışmalı olmasına rağmen, şirketin bir merkezinin olduğu genel olarak kabul edilmektedir¹⁵. Genellikle şirket de ticarî faaliyetini bu merkezde temerküz ettirir. Ancak ticarî faaliyetlerinin büyümesi, genişlemesi sebebiyle ya da yeni pazarlara ve müşteri çevrelerine ulaşmak amacıyla şirketler birden fazla ticarî birimlerde faaliyette bulunabilirler. İşte bu birimlerden birisi de şubedir. Şirketlerin birbirinden bağımsız birden fazla işletmesi bulunsa bile, bunlardan bir tanesi merkez, diğeri şube olarak kabul edilir. Çünkü şirket bünyesinde bulunan işletmeler, ne kadar birbirinden bağımsız olurlarsa olsunlar, tek bir idare altında birleşmiş sayılırlar¹⁶.

Türk Ticaret Kanununda şube tanımlanmamıştır. Ancak Ticaret Sicili Yönetmeliği m. 118'de şube *"bir ticari işletmeye bağlı olup ister merkezinin bulunduğu sicil çevresi içerisinde isterse başka bir sicil çevresi içinde olsun, bağımsız sermayesi veya muhasebesi bulunup bulunmadığına bakılmaksızın kendi başına sınıai veya ticari faaliyetin yürütüldüğü yerler ve satış mağazaları"* olarak tanımlanmıştır¹⁷. Doktrinde şubenin üç unsuru olması gerektiği kabul edilmektedir.

Bunlardan ilki, şubenin merkeze bağlı olmasıdır. Şubenin ayrı bir tüzel kişiliği olmadığı için, şubenin kâr ve zararı şirkete aittir. Şubenin giriştiği bütün ticarî faaliyetlerde hak sahibi şirket olduğu gibi sorumluluk da şirkete aittir. Şube merkezin temsilcisi gibi hareket eder. Çoğunlukla

¹² AYGÜL, s. 24 vd.

¹³ AYGÜL, s. 33 vd.; DOĞAN: s. 235; GÜNGÖR, s. 246 vd.

¹⁴ KARAAHMETOĞLU, İ.Ö.: "Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 1.5.2016 Tarihinde Verdiği E.2015/9937, K. 2016/4885 Sayılı Kararı Işığında Anonim Şirketin 'Merkezi'", ERÜHFD, C. XII, S. 1, 2017, s. 22.

¹⁵ Şirket merkezi ile ticarî işletmenin merkezi kavramları aynı değildir. Ticarî işletmenin bir tüzel kişiliği yoktur. Bu sebeple, ticarî işletme, gerçek ya da tüzel kişiye ait olabilir. Ticarî işletmenin merkezi, gerçek ya da tüzel kişiye ait olmasına göre farklı şekillerde tespit edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: ÖZDAMAR, M.: "Yargıtay Kararları Işığında Ticarî İşletmede Şube Kavramı", Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 65, s. 1, Kış 2007, s. 49-50. Ticarî işletmenin merkezi, işletmenin hukukî, idarî ve ticarî faaliyetlerinin yürütüldüğü ve toplandığı yer olarak tanımlanmaktadır: ARKAN, S.: Ticarî İşletme Hukuku, 25. B., Ankara 2019, s.33; BOZER, A. /GÖLE, C.: Ticarî İşletme Hukuku, 5. B., Ankara 2018, s. 188; MİMAROĞLU, S.K.: Ticaret Hukuku, Ankara 2007, s. 160. Ayrıca bu yazarın önceki soyadıyla (Obut) yayınladığı 1956 tarihli Türk Hukukunda Yabancı Hakiki ve Hükmi Şahısların Aynı Haklardan İstifadesi adında bir kitabı bulunmakta.

¹⁶ ARSLANLI, H.: Kara Ticaret Hukuku Dersleri Umumî Hükümler, İstanbul 1960, s. 100.

¹⁷ Benzer bir tanım 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu m. 9'da da yapılmıştır. Banka şubesi ise, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu m. 3'de tanımlanmıştır. Bkz:

ARKAN, s. 36. ÜLGEN, H./HELVAÇI, M./KAYA, A. / NÖMER ERTAN, N.F.: Ticari İşletme Hukuku, 6. B., İstanbul 2019, s. 167.

da şubedeki yetkili kimseler, ticarî mümessil ya da ticarî vekil konumundadırlar¹⁸. İkincisi, dış ilişkilerde bağımsız olmasıdır. Buna göre şube, merkezin faaliyet konusuna giren hukukî işlemleri tek başına yapabilir¹⁹. Şube merkez olmasa bile teşkilat ve sermaye bakımından üçüncü kişiler ile bazı işlemleri yapabilme kabiliyetine sahip olmalıdır²⁰. Yargıtay da, bir işyerinin şube olup olmadığının tespitinde, kendi başına hukukî işlem yapabilme kıstasını kullanmaktadır²¹. Üçüncüsü ise, yer ve yönetim ayrılığıdır. Şubenin amacı da esasen merkezden uzak bir yerde ticarî faaliyetleri devam ettirmektir²². Şube aynı şehirde olabileceği gibi farklı şehirlerde ya da ülke dışında da olabilir.

Şube olmaya Kanunda bazı sonuçlar bağlanmıştır. Buna göre, şubeler merkezin sicil kaydına gönderme yapılarak bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescil ve ilân olunur (TTK m. 354/2). Şube niteliği kazanan işyerleri, buldukları yerdeki ticaret ve sanayi odalarına kaydolmak zorundadırlar (5174 sayılı Kanun m. 9). Temsil yetkisi bakımından bazı yöneticilerin yetkileri şube ile kısıtlanabilir. Yine şubenin işlemlerinden doğan davalarda, şubenin bulunduğu yer mahkemesi de yetkili kılınmıştır (HMK m. 17/2)²³.

III. YABANCI ŞİRKETLERİN TÜRKİYE’DE ŞUBE AÇMA ŞARTLARI

Yabancı şirketlerin şube açma şartları 6103 sayılı Kanunun 12/1. maddesinde ve Ticaret Sicil Yönetmeliğinin 122 ve 123. maddelerinde detaylı olarak düzenlenmiştir.

A) ŞİRKETİN, TÂBİ OLDUĞU HUKUKA GÖRE ŞUBE AÇMA ŞARTLARINI YERİNE GETİRMİŞ OLMASI

Kanunda bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: “...Merkez işletmenin bulunduğu kaynak ülke hukukunun, işletmeler ile ticaret şirketlerinin türlerine göre, şubelerinin tescilinde aradığı şartların gerçekleşmiş olması gerekir...”. Burada şirketin tâbi olduğu hukuk, MÖHUK m. 9/4’deki genel kural gereğince statüdeki idare merkezi hukukudur. Bu hukuk da çoğunlukla, şirketin kuruluş yeri hukukuna tekâbül etmektedir²⁴. Yabancı şirket kurulduğu ülke hukukuna göre Türkiye’de şube açma şartlarını yerine getirmiş olması gerekir. Bazı hukuk sistemlerinde, her türlü şirkete uluslararası ticarî faaliyette bulunma izni verilmeyebilir. Uygulama daha çok, anonim ya da limited şirketler milletlerarası ticarî faaliyette bulunmaktadırlar. Nitekim Yönetmeliğe göre kuruluş yeri hukukuna göre şube açma şartlarının yerine getirildiğini gösteren belgelerin ve Türkçe tercümelemlerinin ibrazı gerekmektedir. Ayrıca kuruluş yeri hukukuna göre gerekiyorsa, şube açılması ve şubeyi temsil edecek tam yetkili kişinin tayinine ilişkin kararların ve Türkçe tercümelemlerinin ibraz edilmesi gerekmektedir (TSY m. 122/1-a). Yönetmelikte, “merkezin yetkili organının şube açma...kararının aslı ve bir nüsha Türkçe çevirisi.”nin ibraz edilmesi aranmıştır (TSY n. 122/1-ç). Yine şube açacak şirketin, kurulduğu

¹⁸ ÜLGEN/HELVACI/KAYA/NOMER ERTAN, s. 168; ARKAN, s. 38.

¹⁹ ÜLGEN/HELVACI/KAYA/NOMER ERTAN, s. 169; ARKAN, s. 38.

²⁰ ÖZDAMAR, s. 52.

²¹ “Dairemiz’in, süreklilik kazanmış olan ve 05.02.2001 gün ve 2000/9963 Esas, 2001/865 Karar, 13.12.2002 gün ve 2002/6330-11568 sayılı kararlarında da belirtildiği üzere, 5590 Sayılı Kanun’un 9 ncu maddesinde öngörülen kriterlerin, özellikle müşteriye icapta bulunduğu ve bu icap üzerine müşterinin de kabulü ile ticari ilişkinin kurulduğunun kanıtlanması halinde mağazanın, şube olarak tescil edilmesi gerekmektedir. Davalı şirkete ait mağazanın da müşteriye icapta bulunduğu ve bu icap üzerine müşterinin de kabulü ile ticari ilişki kurduğu, mağazanın kendi başına ticari muamele yaptığı kanıtlanmış bulunmaktadır. Kaldı ki, günümüzdeki elektronik iletişim olanaklarının gelişmesi nedeniyle, ticari işletmeye ilişkin muhasebe işlemlerinin şubeler de dahil olmak üzere bir merkezde bilgisayar ortamında tutulabilmesi imkanlarının bulunması karşısında, şubeler açısından ticari işletme niteliğinin belirlenmesi noktasında muhasebe işlemlerin şubede veya merkezde tutulmasının artık ayırıcı bir kriter olarak belirlenmesi ve uygulanması doğru olamaz.” 11. HD., E. 2004/8671 K. 2005/5351 T. 18.05.2005.

²² Şubenin unsurları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: ÜLGEN/HELVACI/KAYA/NOMER ERTAN, s. 168; ARKAN, s. 38; ÖZDAMAR, s. 50 vd.

²³ ÜLGEN/HELVACI/KAYA/NOMER ERTAN, s. 169-170; ÖZDAMAR, s. 57 vd.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: AYĞÜL, s. 190 vd.

ülke hukukuna göre mevcut olduğunu gösteren güncel sicil kayıtları ile şirket esas sözleşmesinin onaylı bir örneğinin de ibraz edilmesi gereklidir (TSY n. 122/1-c).

B) TAM YETKİLİ BİR TEMSİLCİNİN ATANMASI

Kanunda, şube açılabilmesi için şubeyi mahkemeler dahil, özel kuruluşlar ve kamu kuruluşları nezdinde tam yetkili olarak temsil edecek kişi ya da kişilerin temsile yetkili kişi ya da kişileri ve adresleri de bildirilmelidir. Yönetmelikte bu husus şu şekilde ifade edilmiştir:

“ Şube açma kararında, Türkiye’deki şubeyi mahkemeler dahil, özel kuruluşlar ve kamu kurum ve kuruluşları nezdinde tam yetkili olarak temsil edecek kişi veya kişiler ile bunlara verilen yetki belirtilmemiş ise bu konulara ilişkin düzenlenen vekaletnamenin aslı ve bir nüsha Türkçe çevirisi.”

Ayrıca Yönetmeliğe göre, şubeyi temsil edecek kişi veya kişilerin Türk Ticaret Kanununun 40. Maddesi uyarınca düzenlenmiş imza beyannamesini de ibraz etmesi gerekmektedir (TSY m. 122/1-f).

Şubenin temsili konusu esasında şirkete uygulanacak hukukun (*lex societatis*) uygulama alanı içindedir. Diğer bir ifade ile şubenin yapmış olduğu bir işlemin merkezi bağlayıp bağlamadığı hususu MÖHUK m. 9’a göre tespit edilen hukuka tâbidir²⁵. Ancak burada Kanun Koyucu, Türkiye’deki alacaklıları ve şube ile işlem yapan üçüncü kişileri korumak amacı ile tam yetkili bir temsilcinin bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bunun için, İsviçre hukukunda²⁶ olduğu gibi açık bir kanunî düzenleme olmasa da şubenin temsil yetkisinin Türk hukukuna tâbi olması gerektiği kanaatindeyiz.

Türk Borçlar Kanunu m. 504/3 ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 74’de özel yetki aranan hususlarda, şubenin temsilcisi, kendisine özel yetki verilmese bile, Kanunda sayılan işlemleri şirket adına yapabilmesi gerekir. Örneğin şubeye temsilci olarak atanan kişi, özel yetki verilmemiş olsa bile tahkim sözleşmesi yapılabilir.

Tam yetkili temsilcinin Türk vatandaşı olma zorunluluğu yoktur. Ancak tam yetkili temsilcinin yerleşim yerinin Türkiye olması gerekmektedir. Çünkü Yönetmelikte sicile tescil edilecek hususlardan birisi de, temsilcinin yerleşim yeridir. Bunun amacı da şirkete ait işlemlerden dolayı Türkiye’de bir muhatabın bulunması gerekliliğidir.

C) YABANCI ŞUBENİN SİCİLE TESCİL EDİLMESİ

Yabancı şirkete ait Türkiye’deki şubenin ticaret siciline tescil edilmesi gerekmektedir. Türk Ticaret Kanununun 40/4. maddesinde merkezleri Türkiye dışında bulunan ticarî işletmelerin Türkiye’deki şubelerinin kendi ülkelerinin ticarî unvanına ilişkin hükümleri saklı kalmak kaydıyla yerli ticarî işletmeler gibi tescil olunacağı kabul edilmiştir. Eğer birden fazla şube açılacaksa ilk şubenin tescilinden sonra açılacak şubelerin yerli ticarî işletmelerin şubeleri gibi tescil olunacağı kabul edilmiştir. Benzer bir hüküm Yönetmeliğin 122/2. maddesinde de yer almıştır. Her ne kadar hem Kanunda hem de Yönetmelikte ticarî işletmelerin şubelerinden bahsedilse de, söz konusu hükümler şirketler için de uygulanabilir. Dolayısı ile yabancı şirketin Türkiye’de ikinci şube açmak istemesi halinde, Türkiye’deki bir şirketin şube açmasına dair hükümlere tabi olacaktır. Yönetmeliğe göre merkezî yurtdışında bulunan bir ticarî işletmenin Türkiye’deki tescilinde aşağıdaki olguların tescil edilmesi gerekmektedir:

- Merkezin ticaret unvanı ile varsa işletme adı ve ticari işletmenin merkezi.

²⁵ AYGÜL, s. 212 vd.

²⁶ İsviçre Milletlerarası Özel Hukuk Kanununun 160. maddesi, idare merkezi (sicil yeri) İsviçre dışında olan yabancı şirketlerin İsviçre’de şube açabileceklerini kabul etmiştir. Aynı maddede, yabancı şirketin şube adına işlem yapabilme yetkisi, İsviçre hukukuna tâbi kılınmıştır. Şirketin temsil yetkisine ilişkin konular *lex societatis*’in uygulama alanı içinde kabul edilmesine rağmen, şubenin temsil yetkisine ilişkin konulara, şirket alacaklılarını ve İsviçre’de şirketle ticarî ilişkiye giren kimseleri korumak için, İsviçre hukuku uygulanacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: AYGÜL, s. 186.

- Merkez işletmenin sermayesi.
- Şubeye ayrılmış sermaye.
- Şubenin ticaret unvanı ile varsa işletme adı ve adresi²⁷.
- Şubenin faaliyet konusu.
- Ticari temsilci için yetkili organ kararı.
- Şubeyi tam yetkili olarak temsil edecek kişi veya kişilerin adı ve soyadı, vatandaşlığı, kimlik numarası ve yerleşim yeri (TSY m. 123)
- Şube açacak merkezin işletme konusu, kuruluş tarihi, sicil numarası, tabi olduğu hukuk, Avrupa Birliği üyesi olup olmadığı, internet sitesi.

D) BELGELERİN TASDİKİ ZORUNLULUĞU

Yabancı hukuk sistemlerinde resmî makamlarca düzenlenmiş belgelerin Türk hukukunda da resmî belge olarak kabul edilebilmeleri için tasdik edilmeleri gerekmektedir. HMK m. 224'e göre, yabancı devlet makamlarınca hazırlanan resmî belgelerin, Türkiye'de bu vasfı taşıması, belgenin verildiği devletin yetkili makamı veya ilgili Türk konsolosluk makamı tarafından onaylanmasına bağlıdır. Yine aynı maddenin ikinci fıkrasında milletlerarası sözleşmeler saklı tutulmuştur. Aynı içerikte bir hüküm TSY m. 32'de düzenlenmiştir. Madde hükmü şu şekildedir:

“Dil

MADDE 32- (1) Sicil kayıtları Türkçe tutulur. Tescile dayanak oluşturan tüm belgelerin de Türkçe olması zorunludur.

(2) Yabancı bir hukuka tabi olarak yabancı bir ülkede düzenlenmiş belgelerin Türk konsoloslüğundan veya Yabancı Resmi Belgelerin Tasdiki Mecburiyetinin Kaldırılması Sözleşmesi hükümlerine göre tasdik ettirilmesi ve noter onaylı Türkçe çevirisi ile birlikte müdürlüğe verilmesi zorunludur.”

Bu madde hükümlerine yabancı resmî belgelerin tescilde esas alınabilmesi için tasdik edilmeleri gerekmektedir. Yabancı resmî belgelerin Türkiye'de kabul edilebilmesi için ilk ihtimâl, belgeyi veren ülkedeki Türk konsoloslüğunun belgeyi tasdik etmesidir. Konsoloslüğün tasdiki, söz konusu belgenin o ülkedeki yetkili makamlar tarafından düzenlendiği ya da tasdik edildiğine dairdir; yoksa içeriğine ilişkin değildir. Eğer söz konusu belgenin verildiği ülkede Türk konsoloslugu yoksa, tasdik Dışişleri Bakanlığınca yapılır²⁸. İkinci ihtimal, belgenin Yabancı Resmi Belgelerin Tasdiki Mecburiyetinin Kaldırılması Hakkında La Haye Sözleşmesine taraf bir ülkeden verilmiş olmasıdır. Bu halde, belgeyi düzenleyen devletin yetkili makamlarınca “APOSTILLE” şerhinin vurulması yeterlidir; ayrıca Türk konsoloslüğunun tasdikine ihtiyaç yoktur. Ancak tasdik edildikten sonra bu belgelerin noter onaylı Türkçe tercümelerinin de Sicil Müdürlüğüne verilmesi gerekir. Resmî nitelikte olmayan beşeler ise, noter onaylı tercümeleri ile tasdik edilmeksizin Sicil Müdürlüğüne sunulur.

SONUÇ

Türk hukukunda şirketlerin tâbiyetinin tespitinde idare merkezi kriteri kabul edilmiştir. Türkiye'deki idare merkezinin bulunduğu yerde kurulan bir şirket, Türk tâbiyetinde kabul edilir. İdare merkezi Türkiye'de bulunmayan ve Türk hukukuna uygun olarak kurulmayan şirketler yabancı kabul edilirler ve Türkiye'de şube açarak ticarî faaliyette bulunabilirler.

²⁷ Şubenin adresini içeren merkezin yetkilileri tarafından imzalanmış beyannamenin aslı ve bir nüsha Türkçe çevirisi de Sicil Müdürlüğüne verilmelidir (YSY m. 122/1-d).

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: **ŞANLI, C. /ESEN, E. /ATAMAN FİGANMEŞE, İ.:** Milletlerarası Özel Hukuk, 7. B., İstanbul 2019, s. 483 vd.; **ÇELİKEL, A./ ERDEM, B.B.:** Milletlerarası Özel Hukuk, 16. B., İstanbul 2020, s. 518 vd.

Türk Ticaret Kanununda şube tanımlanmamıştır. Ancak doktrinde şubenin üç unsuru olması gerektiği kabul edilmektedir. Bunlardan ilki, şubenin merkeze bağlı olmasıdır. Şubenin ayrı bir tüzel kişiliği olmadığı için, şubenin kâr ve zararı şirkete aittir. İkincisi, dış ilişkilerde bağımsız olmasıdır. Buna göre şube, merkezin faaliyet konusuna giren hukukî işlemleri tek başına yapabilir. Üçüncüsü ise, şubenin yer ve yönetim olarak merkezden ayrı olması gerekir.

Yabancı şirketlerin şube açma şartları Yine 6103 sayılı Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkındaki Kanunun 12. maddesi ile Ticaret Sicil Yönetmeliğinin 122 vd. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, yabancı şirketin Türkiye’de şube açabilmesi için Türkiye’de şube kurulmasına ilişkin kuruluş yeri hukukunun aradığı şartları yerine getirmesi ve bunu belgelendirmesi gerekmektedir. Türkiye’de şubenin işlemlerinden dolayı alacaklılar ve şirketle işlem yapan üçüncü kişilerin haklarının korunması amacıyla şirketi tam yetkili bir temsilcinin de merkez tarafından atanması ve bu atanmanın belgelendirilmesi gerekmektedir. Yine Kanunda ve Yönetmelikte aranan temsilcinin vatandaşlığı ve yerleşim yeri, merkez ve şubeye tahsis edilmiş sermaye gibi bazı olguların da ticaret siciline tescil edilmeleri gerekmektedir. Nihayet sicil müdürlüğüne ibraz edilecek resmî belgelerin de usulüne uygun olarak tasdik edilmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ACUN MEKENGECİ, M.: “Türk Hukuku’nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Yücel SAYMAN’a Armağan, C. 37, S. 2, 2017.

ARAT, T.: Ticaret Şirketlerinin Tâbiyeti, Ankara 1970.

ARKAN, S.: Ticarî İşletme Hukuku, 25. B., Ankara 2019.

ARSLANLI, H.: Kara Ticaret Hukuku Dersleri Umumî Hükümler, İstanbul 1960.

AYGÜL, M.: Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, Ankara 2007.

BOZER, A./GÖLE, C.: Ticarî İşletme Hukuku, 5. B., Ankara 2018.

ÇALIŞKAN, Z.: Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat, Ankara 2013.

ÇELİKEL, A./ ERDEM, B.B.: Milletlerarası Özel Hukuk, 16. B., İstanbul 2020.

DOĞAN, V.: Türk Vatandaşlık Hukuku, 16. B., Ankara 2019.

GÜNEYSU GÜNGÖR, G.: Milletlerarası Özel Hukukta İflâs, Ankara 1997.

GÜNGÖR, G.: Tâbiyet Hukuku, 6. B., Ankara 2018.

KARAAĞAÇ, Ö.: Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı Olarak Şirketlerin Taşınmaz Mal Edinmeleri, Ankara 2017.

KARAAHMETOĞLU, İ.Ö.: “Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 1.5.2016 Tarihinde Verdiği E.2015/9937, K. 2016/4885 Sayılı Kararı Işığında Anonim Şirketin ‘Merkezi’”, ERÜHFD, C. XII, S. 1, 2017.

MİMAROĞLU, S.K.: Ticaret Hukuku, Ankara 2007.

NEVILLE, M. – SØRENSEN – WINTHER, N. – SØRENSEN, K.E.: Free Movement of Companies under Company Law, and EU Law, **NEVILLE, M. – SØRENSEN, K.E. (eds):** The Internationalization of Companies and Company Law, Copenhagen 2001.

NOMER, E.: Devletler Hususi Hukuku, 22. B., İstanbul 2017.

ÖZDAMAR, M.: “Yargıtay Kararları Işığında Ticarî İşletmede Şube Kavramı”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 65, S. 1, Kış 2007.

ŞANLI, C. /ESEN, E. /ATAMAN FİGANMEŞE, İ.: Milletlerarası Özel Hukuk, 7. B., İstanbul 2019.

TEKİNALP, G.: Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973.

TÜTÜNCÜBAŞI, U.: ”Milletlerarası Usûl Hukukunda Teminat Gösterme Yükümlülüğü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi”, C. 12, S. 2, 2010.

ÜLGEN, H./HELVACI,M./KAYA, A. / NOMER ERTAN, N.F.: Ticari İşletme Hukuku, 6. B., İstanbul 2019.

YEŞİLIRMAK, A.: Uluslararası Hukukta İflâs, İstanbul 2012.

TÜRKİYE-RUSYA ARASINDAKİ SOSYAL VE POLİTİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRK-RUS KARMA EVLİLİKLERİ

Selbi TAGANOVA

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-1145-1427

ÖZET

Uluslararası İlişkiler’ de, uluslararası siyasetin temel aktörleri olarak devletlerin diğer devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve uluslararası toplumla olan ilişkisi, farklı siyasal sistemlerde devletlerin karar alma süreçleri, bu süreçlere etki eden faktörler, siyasi süreçler ile iktisadi ve sosyal süreçlerin ilişkilendirilmesi incelenmektedir. İki ülke arası siyasi ilişkilerin değerlendirilebilmesi için iktisadi, kültürel ve toplumsal ilişkilerin de yakından takip edilmesi gerekmektedir. Nitekim, ülkeler arası politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler birbiriyle etkileşim halindedir. Günümüzde, küreselleşme ve artan sınır ötesi etkileşim sonucu iktisadi ilişkiler ile birlikte kültürel ilişkilerin de arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, ulusal sınırların giderek önemini kaybettiği yeni küresel dünya düzeninde, yalnızca devletler arası siyasi ilişkiler değil, devletler arası ilişkilerin kültürel boyutunu oluşturan toplumlar/insanlar arası ilişkilerin incelenmesi de büyük önem arz etmektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru uzanan küreselleşme tarihi başlangıçta ticari ve ekonomik ilişkiler kapsamında değerlendirilmiş olup, 1980’li yıllardan itibaren sosyal, politik ve kültürel anlamda benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. ”Küresel siyaset”, ”küresel kültür” ve ”küresel toplum/vatandaş” gibi kavramlar yeni bir dünya düzeninin oluşumuna zemin hazırlamıştır. ”Küresel siyaset” anlayışı ulus devlet, devletler ötesi kurumlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) etkileşimi sonucu biçimlenirken, ”evrensel/küresel kültür” iki farklı yaklaşıma yol açmıştır. Bunlar, çeşitli kültürlerin birbirine benzemeye başladığı homojenlik ve farklı kültürlerin bir arada barış içinde yaşadığı çok kültürlülük yaklaşımıdır. Aynı zamanda, iletişim-bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, uluslararası göçler, insanlar ve toplumlar arası etkileşimi ileri seviyelere taşımış ve ”dünya vatandaşı/yurttaşı” kavramı ortaya çıkmıştır. Tüm dünyada etkili olan bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu gibi çok sayıda farklı etnik gruplara ev sahipliği yapan iki ülke vatandaşlarının birbirini yakından tanımada ve Türk – Rus evliliklerin artmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye – Rusya ilişkileri, sosyal ve politik ilişkiler, Türk – Rus karma evlilikleri.

1. GİRİŞ

Beş yüz yılı aşan Türkiye – Rusya ilişkileri tarihinde tahmini olarak elli yıla yakın süren toplam on iki savaş yaşanmıştır²⁹. Bu tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya’sı,

²⁹ Svetlana Oreškova, ‘Osmanlı – Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar Ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları’, Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri, der. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitabevi, 2013, s. 3.

Karadeniz, Balkanlar ve Kafkasya topraklarında egemenliği elde edebilmek için mücadele vermişlerdir. II. Dünya Savaşından sonra ise ortaya çıkan Sovyet tehdidinden korunmak adına, Türkiye dış politika alanında Batı'ya doğru bir yaklaşım izlemiş ve 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılmıştır³⁰. Diğer yandan, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan Putin dönemi, Türkiye ile Rusya arasındaki ticari, siyasi ve ekonomik ilişkileri yeniden canlandırmıştır. Bu dönemde yeni başlayan iyi komşuluk ilişkileri çok yönlü iş birliğine dönüşmüştür³¹. Yapılan devletlerarası anlaşmalar, karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretler, ülke liderleri arasında kurulan yakın temaslar Türkiye ile Rusya ilişkilerini görülmemiş büyüme ve gelişme olarak karakterize etmektedir. Her ne kadar uzun yıllar boyunca ikili ilişkiler rekabetçi zeminde gelişmiş olsa da günümüzde iki komşu ülkenin hem bölgesel hem küresel boyutta izlediği dış politika anlayışı ekonomiden politikaya, sosyal ilişkilerden kültüre kadar birçok alanda itici güç halini almıştır³². Türk – Rus vatandaşları arasında yapılan karma evliliklerinin son yirmi yılda artması da iki ülke arasındaki sosyo-kültürel faktörler ile yakından bağlantılıdır.

Türk tarihinde yabancılarla yapılan evlilikler çok eskiye dayanmakta olup, devletlerarası ilişkilerde bir diplomasi aracı olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Türklerin, güzellikleriyle meşhur Rus ve Ukrayna asıllı kadınlara olan ilgisi 13. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Baltacı Mehmet Paşa ve Çarıçe Katerina efsanesi de³³ buna bir örnektir. Dahası, Bizanslı veya başka Hristiyan kadınların Selçuklu, Osmanlı ve Türkmen hükümdarlarının saraylarına alınması yüzyıllarca süregelen bir gelenek oluşmuştur³⁴. Osmanlı devletine giren ilk yabancı kadın Horofira olurken, Bizans ve Osmanlı arasında bir diplomasi aracı olarak kullanılan kadın ise Theodora'dır. Ayrıca, Murad Hüdavendigar'ın karısı Maria, Yıldırım Beyazid ile evlenen Despina ve II. Murad ile evli olan Maria Brankoviç gibi kadınların o dönemin Bizans – Osmanlı ilişkilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş olduğuna inanılmaktadır³⁵. Söz konusu evlilikler her iki taraf için stratejik amaçlı olup, daima devletlerin çıkarı ön planda tutulmuştur. Osmanlı devleti, Bizans-Osmanlı evlilikleri sayesinde savaşmadan topraklarını genişletebilme gücüne sahip olmuştur³⁶. Ancak, Bizanslılarla kurulan akrabalıklar Osmanlı'nın Anadolu'daki yerini stratejik ve jeopolitik anlamda sağlamlaştırırken aynı zamanda Osmanlı devletinin yabancılaşmaya başlamasına da zemin hazırlamıştır. Günümüzde ise iki komşu ülkenin toplumları arasında yapılan ve sayıları on binlere ulaşan evlilikler sonucu Türkiye'de yeni karma diaspora oluşmaktadır³⁷.

³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 33. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 342.

³¹ Elena Urazova, *‘‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten – İşbirliğine Türk – Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları’’*, Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri, der. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitabevi, 2013, s. 45.

³² BİLGESAM, *‘‘Türk-Rus İlişkileri’’*, Rapor No: 58, İstanbul, Haziran 2013, s. 1.

³³ 1710-1711 yılları arasında Rusya Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan savaşta, o zaman Çar Petro'nun sevgilisi Çarıçe Katerina'nın Baltacı Mehmet Paşa'yı çadırında ziyaret ettiği efsanesi yaygındır.

³⁴ Şenol Kantarcı, *‘‘XIV-XV. Yüzyıllarda Devletlerarası İlişkilerde Bir Diplomasi Aracı Olarak ‘‘Kadın’’: Osmanlı-Bizans Örneği’’*, s. 48'den Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 941.

³⁵ a.g.e., s. 927.

³⁶ a.g.e., s. 940.

³⁷ USAK, *Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine*, Ankara, 2013, s. 69.

2. SSCB SONRASI ARTAN TÜRK – RUS EVLİLİKLERİ

1990'lı yıllarda Türkiye – Rusya ilişkileri Avrasya kıtasındaki rekabet ve hızla artan ekonomik iş birliği olarak göze çarpılmaktadır. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan her iki ülke, ekonomide duraklama faktörüyle, krizlerle, dış borçların artmasıyla karşı karşıya kalmıştır³⁸. En çok bu durumdan Rusya Federasyonu etkilenmiş ve ekonomik açıdan olağanüstü gerileme yaşamıştır. Ülkede enflasyon %235,3 oranına kadar çıkmış ve dış borçlar katlanarak artmıştır³⁹. SSCB sonrası bozulan Rus ekonomisi, sosyo-politik istikrarsızlık ve var olan endüstriyel ilişkilerin kopması ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir⁴⁰. Fakat SSCB'nin bölünmesi ve Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla birlikte, Türk – Rus ilişkileri yeniden canlılık kazanmıştır. Başaran'a göre, Yeltsin döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin artması kültürel ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır⁴¹. Post-komünizm dönemi sonrası, Doğu Almanya'dan çekilen Rus askeri personeli için ülkede inşası başlayan mekanların yapımında Türk müteahhit şirketlerine pay verilmesi iki ülke ilişkilerine olumlu yansımıştır⁴². Özellikle, ENKA İnşaat ve Sanayi A.Ş. (ENKA) şirketinin gerçekleştirdiği başarılı projeler Türk müteahhitlerinin Rusya'daki önemli inşaatlara imza atması açısından bir öncü olmuştur. Aynı zamanda şantiyelerde çalışan Türklerin çoğu Rus kadınlarla evlenmiş ve karma evliliklerin dikkate değer sayıda artmasına neden olmuştur. Şirket kurucusu Şarık Tara'nın sözlerine göre, Rusya'daki ENKA şantiyelerinde çalışan 93 bin Türk çalışanların 10 bini Rus kızlarıyla evlenmiştir⁴³. Rus Eğitim, Kültür ve İşbirliği Merkezi verilerine göre ise, 1996-2006 yılları arasında Türk ve Rus vatandaşları arasında 200 bine yakın evlilik gerçekleştirilmiştir⁴⁴. Yapılan bu evliliklerde 50 bin Rus kadını dinini değiştirerek Müslüman olmuştur⁴⁵. İstatistiklere göre, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yapılan karma evlilikler sırasında Rusya Federasyonu vatandaşları ile yapılan evlilikler 3. sırada yer almaktadır⁴⁶.

Öte yandan, Soğuk Savaş sonrası dünyada uluslararası işgücü piyasası ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler kendi çalışan nüfus payındaki düşüşü göçmenlerle doldurmaya gayret etmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla 'Sovyet yurttaşı' yetiştirme politikası sona ermiş ve vatandaşların yurtdışına çıkış yasağı kaldırılmıştır. Ülkeye giriş çıkışların kolaylığı ve daha iyi ücretli bir iş bulma arzusu insanları, özellikle de aile geçimini sağlamak zorunda kalan Sovyet kadınlarını göç etmeye teşvik etmiştir. Ne var ki bu durum göçmen kabul eden ülkeler için karlı bir işgücüne dönüşmüştür. O dönemde eski Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye bavul ticaretiyle başlayan göç hareketi daha sonra çalışmak için Türkiye'ye göç yapan kadınların çoğalmasına neden olmuştur. Ailelerini bırakarak Türkiye'ye çalışmaya gelen Rus ve eski SSCB ülkeleri

³⁸ Gülten Kazgan, '1990'larda Küreselleşme Politikalarının Türkiye ve Rusya Ekonomileri Üzerindeki Benzer Etkileri', Düünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, der. Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 155.

³⁹ a.g.e., s. 156.

⁴⁰ Urazova, a.g.m., s. 46.

⁴¹ Ali Başaran, 'Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği', T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etüdları, 48 (2015-2), s. 105.

⁴² Kemal Girgin, Ruslarla Kavradan Derin Ortaklığa (Son Yüz Senemiz: 1914-2014), İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 379.

⁴³ Hakan Aksay, 'Türkiye'deki gizli Rus ordusu', T24, 2 Ağustos 2014, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu.266239>, (Erişim tarihi: 18. 08.2019).

⁴⁴ a.g.m.

⁴⁵ a.g.m.

⁴⁶ E.A. Korosteleva ve S. Nas, 'İsledovaniye Otnositelno Problem v Russko-Tureckih Smeshannyh Brakah', Vestnik Magistraturı, No. 2, UDK 316.36 (2011), s. 30.

kadınları, ikamet ve çalışma izni gibi sorunlardan kurtulmak için Türk vatandaşlığına geçme stratejisini benimsemişlerdir. Böylece, uluslararası evlilikler göçmen kadınlar için artan sosyal bir algı haline gelmiştir⁴⁷.

2.2. "Evlilik Göçü" Kapsamında Türk – Rus Evlilikleri

Göç, insanlık tarihinde yer alan çok eski bir olgudur. Yeni fetihler, savaşlar, doğa afetleri, hayatta kalmak gibi çeşitli sebep ve nedenlerden dolayı insanlar sürekli olarak yer değiştirmektedirler. Modernleşme, ulus devlet sistemi ve iletişim araçlarının gelişmesiyle insanlar daha iyi yaşam şartları için gelişmiş ülkelere göç etmektedirler. Bu bağlamda, Göç Sistem Teorisi, uluslararası göçü kapitalist yayılmacılığın bir türevi olarak açıklamaktadır. Buna göre, uluslararası göç, göç etmekte olan insanların kendi tercihleri olmaktan ziyade, kapitalizmin sonucu olarak ortaya çıkan istihdam ihtiyacını karşılayacak işgücünün yine kapitalizm tarafından harekete geçirilmesidir⁴⁸. Bir ülkeden başka bir ülkeye doğru yapılan nüfus hareketi olarak açıklanan uluslararası göç kavramının birden fazla tanımlanması bulunmaktadır. Göç, sosyal, kültürel, ekonomik, politik, sağlık ve eğitim gibi tüm bileşenleri etkileyen, kişileri yeni bir topluluğa götüren ve yeni uyum sorunlarıyla karşı karşıya getiren bir yer değiştirme hareketidir⁴⁹. Sovyetlerin çöküşüyle meydana gelen krizler ve yoksulluk Rus kadınlarını yurtdışına göç etmeye zorlamış ve bu durum Rus kadınların uluslararası göçün en aktif katılımcıları arasında yer almalarına yol açmıştır. Uluslararası Göç Örgütü'nün 2010 yılı raporuna göre, Rusya'dan başka bir yabancı ülkeye göç edenlerin %57,8'i kadınlardan oluşmaktadır⁵⁰. Son 30 yılda Türkiye'ye eski SSCB ülkelerinden, özellikle Rusya'dan, çok fazla sayıda kadın göçü gerçekleşmiştir⁵¹. Erder'e göre, 2001 yılında Rusya'dan Türkiye'ye gelen kadın oranı %63,9 iken 2004 yılında bu oran %65,7'ye kadar yükselmiştir⁵². İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Trabzon gibi Türkiye'nin önemli illeri en fazla kadın göçü alan bölgeler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Rusya Federal İstatistik Servisi (Rosstat) raporunda 2014 yılının ilk sekiz ayında Rusya'dan, Vladimir Putin yönetiminin tüm yıllarından daha fazla insan göç ettiği belirtilmiştir⁵³. Nitekim, komşu ülke olarak Türkiye, yurtdışına daimî ikamet için göç etmeye karar veren çoğu Rus'un ilk tercih ettiği ülkeler arasında yer almaktadır.

Bununla beraber, artan uluslararası evlilikler göçün kadınlaşmasını teşvik etmektedir⁵⁴. Daha önce "bağlantılı göç"⁵⁵ kavramında ele alınan kadın göçü, küreselleşme sonucu öne çıkan özel

⁴⁷ Çişel Ekiz Gökmen ve Saniye Dedeoğlu, "Bir Göç Stratejisi Olarak Uluslararası Evlilikler: Marmaris'te Yaşayan Yabancı Göçmen Kadınlar Örneği", Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler, ed. Muammer Tuna, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, s. 168.

⁴⁸ Ayhan Kaya, "Uluslararası Göç Teorileri Bağlamında Yeni Göç Türlerini Anlamaya Çalışmak: Türkiye'de 'Yabancı' ve 'Öteki' Olmak", Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler, ed. Muammer Tuna, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, s. 20.

⁴⁹ Latife Utaş Akhan ve Makbule Batmaz, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Yaşam Profillerinin Memnuniyet Durumlarına Etkisi", Bilig, S. 75 (Güz 2015), s. 24.'ten Arafat 2000: 33-43.

⁵⁰ Ayla Deniz ve E. Murat Özgür, "Rusya'da Türkiye'ye Ulusaşırı Göç: Antalya'daki Rus Göçmenler", Ege Coğrafya Dergisi, 19/1 (İzmir 2010), s. 23.

⁵¹ Erkeç, a.g.m., s. 21.

⁵² Deniz ve Özgür, a.g.m.

⁵³ Novyye İzvestiya, "Brosit Rodinu...Skolko rossiyan na samom dele uyezjayut iz strany", t.y., (Çevrimiçi), <https://newizv.ru/news/society/05-10-2018/brosit-rodinu-skolko-rossiyan-na-samom-dele-uezhaet-iz-strany>, (Erişim tarihi: 10. 09.2019).

⁵⁴ Gökmen ve Dedeoğlu, a.g.e.

⁵⁵ İş bulma veya iş tayini nedeniyle göç etmek zorunda kalan ailenin erkek üyesini takip eden kadınların göç hareketine verilen ad.

bir göç türü olan ‘evlilik göçü’ kapsamında değerlendirilmektedir. Evlilik göçü, evlenme esnasında veya hemen sonrasında eşlerin önceden yaşadıkları yerden başka bir yere taşınmasıyla gerçekleşen göç türü olarak tanımlanabilmektedir⁵⁶. Farklı toplumların ve etnik grupların bir arada yaşadığı ülkeleri, dünya vatandaşlığı⁵⁷ gibi kavramları düşünecek olursak, evlilik göçü uluslararası evliliklerde de geçerli sayılmaktadır. Bu bağlamda, araştırmamızın konusu olan Türk – Rus karma evliliklerinde Rus gelinlerin Türkiye’ye göçü uluslararası evlilik göçü çerçevesinde değerlendirilebilir. Her konuda var olan toplum normları evlilik birlikleri için de geçerli olup, evlilik sonrasında kadınların eşlerine bağlı kalarak yer değiştirmesi beklenmektedir. Türklerle evlenen Rus kadınların da evlilikten sonra Türkiye’ye taşınması artık sıradan bir duruma dönüşmüştür. Öyle ki, Rusya’da yaşamaya karar veren Türk – Rus karma ailelerine baktığımızda, yaşamlarını Türkiye’de sürdüren Türk – Rus ailelerin sayısı ezici derecede çoktur.

2.3. Karma Evlilikler ve Çifte/ Çok Vatandaşlık

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Türkiye, son 30 yılda dünya genelinde meydana gelen zorunlu ve düzensiz göç olgusundan en fazla etkilenen ülkelerden biridir⁵⁸. Türkiye, göç veren bir ülke olmaktan uzaklaşıp, göç alan bir ülke olarak öne çıkmaya başlamıştır⁵⁹. Öyle ki, Türkiye’ye yönelik gerçekleşen göç hareketleri neden sonuç ilişkisi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bunlar, profesyonel işgücü göçü, kısa/uzun dönemli işgücü göçü, alternatif hayat biçimi göçü (life-style migration), öğrenci göçü, evlilik ve emeklilik göçü, yasadışı, mülteci ve sığınmacı göç hareketlerinden oluşmaktadır⁶⁰.

Burada konumuza bağlı kalarak, uluslararası evlilikler sonucu Türk vatandaşlığına kabul edilme sürecini açıklamaya çalışacağız. Zira son yıllarda uluslararası evlilikler yoluyla Türk vatandaşlığını kazanan göçmenlerin sayısında önemli artışlar yaşanmaktadır. 1995 yılında elde edilen verilere göre evlenme yoluyla Türk vatandaşlığına kabul edilen yabancıların sayısı 1.148 iken, 2002 yılında bu rakam 8.416’yı bulmuştur⁶¹. Özellikle söz konusu evliliklerin eski SSCB ülkelerinden gelen yabancılarla yapılmış olması dikkat çekmektedir. Ne var ki, bu evliliklerin çoğu Türk vatandaşlığını kazanmak için yapılan ‘anlaşmalı evlilikler’dir⁶². Bu tür evliliklerin önüne geçilebilmesi için 2003 yılında Türk Vatandaşlığı Kanunu’nda değişiklikler yapılmış ve evlilik yoluyla Türk vatandaşlığına geçmek isteyen yabancılara en az üç yıl evli kalma şartı koşulmuştur⁶³.

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ile evli Rus vatandaşları tüm koşul ve şartları yerine getirmeleri durumunda önemli sorunlarla karşılaşmadan Türk vatandaşlığını kazanarak, çifte/çok vatandaşlık elde etmektedirler. 29.05.2009 tarihli 5901 sayılı ‘Türk Vatandaşlık Kanunu’ (TVK) Madde 3 (1) b uyarınca, ‘Çok vatandaşlık, bir Türk vatandaşının aynı anda

⁵⁶ Murat Özgür ve Olgu Aydın, ‘Türkiye’de Kadın Evlilik Göçü’, e – Journal of New World Sciences Academy Nature Sciences, 4A0018, 5 (1) (2010), s. 20.

⁵⁷ İmmanuel Kant ‘Dünya Vatandaşlığı’ teorisi.

⁵⁸ Mustafa Altunok, ‘Türkiye’nin Göç Gerçekliği ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Tartışma’, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 22 (Aralık 2017), s. 298.

⁵⁹ a.g.m.

⁶⁰ Kaya, a.g.e., s. 13.

⁶¹ Gökmen ve Dedeoğlu, a.g.e., s.163.

⁶² a.g.e.

⁶³ a.g.e.

birden çok vatandaşlığa sahip olmasıdır”⁶⁴. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarının Türk vatandaşlığı ile beraber yabancı bir devlet vatandaşlığına sahip olmasını anlayışla karşılamaktadır⁶⁵. Aynı durum Rusya Federasyonu vatandaşları için de geçerlidir. Rusya Federasyonu Anayasasının 62. Maddesi’ne göre, Rusya Federasyonu vatandaşları federal yasaya veya Rusya Federasyonu’nun uluslararası anlaşmasına uygun olarak, yabancı bir devlet vatandaşlığına (çifte vatandaşlığa) sahip olabilmektedir⁶⁶. Kanunda, “Rusya Federasyonu vatandaşının çifte vatandaşlığa sahip olması, haklarını ve özgürlüklerini azaltmaz ve federal yasa veya uluslararası Rusya antlaşması ile aksi belirtilmedikçe, Rusya vatandaşlığından doğan yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz” ibareleri yer almaktadır⁶⁷. Bununla beraber, hukukçu Karademir’e göre, ülkelerin vatandaşlarına çifte vatandaşlık hakkını tanıması devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarları ile doğru orantılıdır⁶⁸.

2.4. Türk Toplumunun Rus Gelinlere Bakışı: ‘Nataşa Edebiyatından’ Aile Hayatına

1917 Ekim’inde Lenin önderliğinde Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrim sonucu Çarlık Rusya’sı yıkılarak yerine Sovyetler Birliği kurulmuştur. Lenin’in onayıyla 28 Ekim’de yayınlanan topraklar üzerinde özel mülkiyet hakkının kaldırıldığı ‘‘Toprak Kanunu’’ gibi devrim sonrası kabul edilen kanunlar nedeniyle büyük toprak sahipleri, bürokratlar, sanatçılar, eski ‘Beyaz Ordu’ askerleri ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Siviller ve bozguna uğrayan Beyaz Ordu mensupları gemilerle İstanbul, Çanakkale sahillerine doğru kaçmak zorunda kalmış ve Türkiye’ye sığınmışlardır⁶⁹. Öyle ki, 1921 yılından itibaren İstanbul’a 25,868 Rus göç etmiştir⁷⁰. Rusların İstanbul’da yaşadıkları dönemde şehrin toplumsal yaşamında çok sayıda yenilik ve değişiklikler meydana gelmiştir. Varlıklı göçmenler Pera Palas, Tokatlıyan gibi otellerde kalmışlar ve kısa zamanda Beyoğlu’nda çeşitli pastaneler, lokantalar, barlar ve gece kulüpleri işletmeye başlamışlardır. Rusların İstanbul’da geçirdiği dönemlerde bale ve opera kültürü yaygınlaşırken, Rus modası da etkisini hissettirmiştir. İnsanlar, özellikle de kadınlar Batılı kıyafetler giymeye başlamıştır. Hayatta kalmak için zor durumlarda mücadele veren Ruslar ise seyyar satıcılık, tamircilik, şoförlük, hamallık, garsonluk, hizmetçilik yapmıştır. En çok 1920-1924 yılları arasında hissedilen Beyaz Rus göçü Beyoğlu sokaklarında pavyonların, kabarelerin, Rus lokantalarının açılmasıyla baş göstermiştir. Nitekim Rus kadınları İstanbul gecelerine renk katmasıyla ün salmışken, Beyoğlu’nun ön yakasında eski Çarlık Rusya’sı düşesleri votka satmıştır⁷¹. Her türlü işte çalışan Rus kadınlarının bir diğer önemli faaliyeti de tombala oynatmaları olmuştur. İstanbul kahvehanelerini dolaşarak Osmanlı erkeklerine şans dağıtan ve hayat kadını olarak çalışan Ruslar, İstanbullu Müslüman kadınlar tarafından kısa sürede düşman bellenişlerdir.

⁶⁴ Ebru Karademir, ‘‘Türk Hukukunda Çifte/Çok Vatandaşlıktan Kaynaklanan Sorunlar’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 20, S. 1 (2018), s. 243.

⁶⁵ a.g.e.

⁶⁶ T.B. Smashkina, ‘‘O Vozmoshnosti Nalichiya Vtorogo Grajdanstva V Rossii, Belarusi İ Kazakstane’’, Vestnik YURGU, Seriya ‘‘Pravo’’, C. 17, S. 1 (2017), s. 109.

⁶⁷ a.g.m.

⁶⁸ Karademir, a.g.e.

⁶⁹ Nuray Dönmez, ‘‘Rus Göçmen Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Bunu Hazırlayan Tarihsel Süreç’’, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, C.12, S. 25 (Ocak 2019), s. 180.

⁷⁰ a.g.m, s. 181’den İbrahimov ve Soykan, 2008, s. 281-282.

⁷¹ Nurten Bengi Aksoy, ‘‘Haraşo’dan Nataşa’ya Beyaz Rusların 100 Yıllık Türkiye Macerası’’, 19 Ocak 2018, (Çevrimiçi), <https://listelist.com/beyaz-ruslar-turkiye-macerasi/>, (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019).

Bu nedenle, 1922 yılında İstanbul’da düzenlenen toplantıda Beyaz Rusların⁷² ‘‘ahlaka mugayir davranışları nedeniyle’’ sınır dışı edilmeleri istenmiştir⁷³. Fakat Rus kadınları suçsuz bulunarak, erkeklerin nefesine hâkim olmaları tavsiye edilmiştir. Ne var ki, Türk kadınlarının şikayetleri devam etmiş ve bunun üzerine ‘‘Tombalacılarla Mücadele Derneği’’ kurularak tombala oyununun yasaklanmasına karar verilmiştir⁷⁴. O dönemde Türk erkeklerinin onlara gösterdiği ilgi önemli sosyal olay halini almıştır. Zira Osmanlı erkekleri Beyoğlu sokaklarında beyaz tenli, mavi gözlü, sarı saçlı Rus kızları gördüklerinde cüzdanlarını sonuna kadar açmışlardır⁷⁵. Güzellikleriyle herkesi hayran bırakan Beyaz Rus kadınları o dönemde birçok ailede huzursuzlukların başlamasına neden olmuştur.

Öte yandan, yazar Seyman, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından meydana gelen ekonomik krizlerin yalnızca Rusya değil, Ukrayna, Moldova, Romanya olmak üzere birçok ülkeden Türkiye’ye kaçak göçmen kadını akınının başladığını belirtmektedir⁷⁶. Deniz yoluyla kaçak insan taşımacılığı için en uygun bölge olan Karadeniz’de kaçak göçmen kadınların sayısı hızla artmıştır. Göçmen kadınlar, çoğunun üniversite mezunu ve meslek sahibi olmalarına rağmen, Türkiye’de ‘‘diploma denkliği’’ sağlanamamasından farklı mesleklere yönelmek zorunda kalmışlardır. Geçinebilmek ve para kazanmak adına fuhuş yapmaya başlayan kaçak göçmen kadınlar Türkiye’de tıpkı 1920’lerde olduğu gibi ahlak krizine yol açmışlardır. Öyle ki, gizliden eşlerini aldatan birçok Türk erkeği boşanarak ‘‘Nataşalar’’ ile evlenmiştir. Seyman’a göre, ‘‘Nataşa’’ kelimesi dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de ‘‘hayat kadını’’ anlamında kullanılmıştır⁷⁷. Son yıllarda ise Rusya ve Doğu Avrupa’dan gelen turist sayısının artmasıyla birlikte ‘‘Nataşa’’ söyleminin nadiren kullanıldığını söylemek mümkündür.

3. TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİ VE TÜRK – RUS EVLİLİKLERİN ROLÜ

Türk kamuoyunda yer alan, Rusların sıcak denizlere inme isteği ve Türk Boğazlarının hakimiyetini elde etmeyi hedeflediği düşüncesi, iki toplumun birbirini düşman olarak görmesine neden olmuştur. Ancak küreselleşmenin etkisiyle, 2000’lerin başlarından itibaren iki ülke arasında giderek artan insan hareketliliği ilişkilerin önemli boyutunu oluşturmaktadır. 1996 yılında Türk ve Rus toplumları arasında gerçekleşen kültürel alışverişin II. Dünya Savaşı sonrası oluşan olumsuz izlenimleri ortadan kaldıracığı düşünülmeye başlanmıştır⁷⁸. Dönemin Moskova Büyükelçisi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

‘‘Türkiye ile Rusya arasında, bunların ötesinde ve üstünde çok olumlu ilişkiler var. Ben bunları ‘insani ilişkiler’ olarak tanımlıyorum. Çünkü bu ilişkiler, bizim hükümetlerimizden çok daha fazla, halklarımızı bir araya getiriyor. Hatta halkımızın ilişkileri, hükümetimizin ilişkilerinin önüne geçmiş durumda. (...) Bunu bana St. Petersburg’un eski belediye başkanı Anatoliy Sobçak söyledi. ‘1991’de Rusya’dan bir kişinin serbestçe İstanbul’a gideceğini söyleseler havsalam

⁷² Çarlık Rusya’sından kaçarak İstanbul’a yerleşenlerin çoğu Beyaz Ordu mensupları olduğu için onlara *Beyaz Ruslar* denir.

⁷³ Feriha Büyükünâl, *Beyoğlu bir zaman tüneli*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016, s. 55.

⁷⁴ Aksoy, a.g.m.

⁷⁵ a.g.m.

⁷⁶ Duygu Seyman, *GazeteBilkent*, ‘‘Helga Türk Erkeklerine Bayılıyor’’, 24 Ekim 2014, (Çevrimiçi), <http://www.gazetebilkent.com/?p=41458>, (Erişim tarihi: 12.02.2019).

⁷⁷ a.g.m.

⁷⁸ Başaran, a.g.m., s. 106.

almazdı. Oysa 1995 yılında sadece St. Petersburg'dan 200 bin kişi gitti' dedi. Yani çok önemli gelişmeler oldu."⁷⁹

Ayrıca, araştırmacı Doğan ve Ülman, iş adamları örgütlerini, Rus Ortodoks Kilisesi ve Müslümanları temsil eden kurumları, bilim insanları ve özellikle de Türk – Rus vatandaşları arasında yapılan karma evlilikler sonucu oluşan yeni sosyal ve etnik grupları Türk-Rus ilişkilerinde etkili olmaya başlayan Hükümet Dışı Aktörler (HDA) olarak nitelendirilmektedir⁸⁰. Başaran'a göre ise, bu gruplar ve topluluklar geldikleri ülke ve yaşadıkları toplum arasında bir köprü görevi görmektedirler⁸¹. Nitekim, bu topluluklar bir süre sonra kendi aralarında dernekler, kuruluşlar ve vakıflar şeklinde teşkilatlanmaktadır. Böylece, bu topluluklar hem yaşadığı hem de vatandaşı olduğu ülke yetkililerini etkilemeye başlamaktadırlar⁸².

3.1. Politik Krizlerin Karma Evliliklere Yansımaları

Oldukça karmaşık Türk – Rus ilişkileri tarihi boyunca savaştan barışa, çatışmadan iş birliğine önemli değişiklikler yaşanmıştır. Sık görülen bu savaş ve anlaşmazlıkların en önemli sebeplerinden biri de Avrupa ile Asya arasında bir tür kavşak rolünü gören Türkiye'nin jeopolitik konumudur. Söz konusu değişimler, özellikle iki kutuplu sistemin çöküşüyle, Sovyet sonrası bölgede ve Ortadoğu'da, Türkiye ile Rusya arasında başlayan jeopolitik temasların artmasıyla dinamik bir hal almıştır. Türk – Rus ilişkilerin tarihsel geçmişinin yanı sıra, her iki ülkenin askeri, politik ve ekonomik çıkarlarının mevcut olduğu bazı bölgelerdeki küresel istikrarsızlık ve çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda, ikili ilişkilerin sürekli bir dönüşüm içinde devam edeceği kesindir⁸³.

İki ülke arasında karşılıklı güven düzeyinin artması ise 2000'lerin başında, Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı seçilmesinden ve Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle başlamıştır⁸⁴. Bu dönemden itibaren Türkiye – Rusya ilişkilerinde rekabetten çok yönlü iş birliğine aşamalı bir geçiş söz konusudur. Terörle mücadele, ticaret ve enerji alanındaki gelişmeler de ikili ilişkileri bir üst boyuta taşımış ve iki ülkenin stratejik ortaklığa geçişini sağlamıştır. Ancak, Ortadoğu'da başlayan 2010 yılında meydana gelen "Arap Baharı" ve Kırım'ın ilhakı gibi olaylar, anlaşmazlıklara yol açmış ve iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen, enerji ve ticaret alanındaki ekonomik ilişkiler ve iş birliği, 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülen Rus SU-24 ile ilgili olay yaşanmaya kadar gelişmeye devam etmiştir⁸⁵. Uçak krizi sonrası ekonomik alanda Rusya, Türkiye'ye karşı birçok yaptırım kararı almıştır. Bunlardan bazıları,

1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla;

- Türkiye'den tarım, gıda ve hammadde ürünlerinin yasaklanması,
- Rusya'daki Türk şirketlerinin faaliyeti yasaklanmış veya kısıtlanmış,

⁷⁹ a.g.m., s. 107.

⁸⁰ Erhan Doğan ve Burak Ülman, "Rusya – Türkiye İlişkileri ve Hükümet Dışı Aktörler (HDA), İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 55, (Ekim 2016), s. 21.

⁸¹ Başaran, a.g.m., s. 104.

⁸² a.g.m., s. 105.

⁸³ D. G. Bdoyan, "Periody Transformacii v Rossiysko-Tureckih Otnosheniyah", Vestnik MGİMO-Universiteta, 4 (55), (2017), s. 166.

⁸⁴ Urazova, a.g.e., s. 46.

⁸⁵ Bdoyan, a.g.e., s. 165.

- Rus işverenlerin Türk işçi istihdamı yasaklanmış,
- Türkiye'ye vize muafiyeti askıya alınmış,
- Rus tur operatörlerine Türkiye'ye tur paketleri satışından vazgeçilmesi tavsiye edilmiş olmasındır⁸⁶.

Türkiye – Rusya arasında meydana gelen bu uçak krizi olayından başta Türkiye ekonomisi olmak üzere, en çok etkilenen iki ülke vatandaşlarının kurmuş olduğu Türk – Rus aileleri olmuştur. Öyle ki, iki ülke arasında yaşanmış olan dış politika sorunu bir anda Türk – Rus ailelerinin aile içi meselesine dönüşmüştür⁸⁷. Deniz'e göre, Türk -Rus aileleri bu durumdan iki farklı şekilde etkilenmiştir⁸⁸. Bazı aileler söz konusu krizden sonra birlik/beraberlik duygusuna kapılmış ise, bazıları kendi aralarında çatışmaya başlamışlardır. Türk akrabalar Rus gelinlerini destekleyerek, onları yabancı hissettirmemeye çalışırken, Rus erkekleri Türklerle evli olan Rus kadınlarını düşman ilan etmişlerdir⁸⁹.

Öte yandan, Rusya'da bulunan büyük bir Türk şirketi müdürünün sözlerine göre, 24 Kasım'dan sonra birçok Türk vatandaşının Rusya'ya girişine izin verilmemiş, bazı iş adamlarına ise ülkeye giriş yasağı uygulanmıştır⁹⁰. Uçak olayı sonrası Moskova havalimanlarında Türk şirket çalışanlarının kontroller gerekçesiyle saatlerce bekletilmesi rutin haline gelmişken, Rusya vatandaşı ile evli olarak oturma izni alan Türk vatandaşlarına sorun çıkartılmamıştır⁹¹. Rus Türk İşadamları Birliği (RTİB) Başkanı Naki Karaaslan o dönemde yaşananları şu sözlerle anlatmıştır:

*'İlişkilerimizin iyi olduğu günlerde Rusya'da pasaportsuz dolaşırdık, hiç bir sıkıntı yaşamazdık. Şimdi ülkeye giriş çıkışlarda yanımızda bir sürü evrak bulundurmak ve durumumuzun legal olduğunu kanıtlamak zorunda kalıyoruz'*⁹².

Yukarıda bahsedilenlerden yola çıkarak, Türkiye ile Rusya arasında yaşanan politik krizlerin yalnızca ticari, turizm ve ekonomik alanı değil, aynı zamanda iki ülke arasındaki kültürel ve toplumsal ilişkileri de derinden etkilediğini söylemek mümkündür.

4. SONUÇ

Yüzyıllarca boyunca savaştan barışa, inişli – çıkışlı seyir izleyen ikili ilişkilerin, Rusya'da Putin'in Başbakan seçilmesiyle, Türkiye'de ise AKP'nin iktidara gelmesiyle çok yönlü iş birliğine aşamalı geçişi başlamıştır. Bunlar Avrasya kıtasında çatışmaları önlemek, terörizmle mücadele, ekonomi ve enerji alanındaki iş birliği olarak nitelendirilebilir. Rusya ile Türkiye'nin askeri, politik ve ekonomik çıkarlarının bulunduğu belirli bölgelerdeki tarihi geçmişi, küresel istikrarsızlık ve çatışma durumları göz önüne alındığında ikili ilişkilerin gelecekte de dönüşmeye devam edeceği kesindir. İki ülke arasında Arap Baharı, Kırım ve Suriye gibi

⁸⁶ Melih Kazdal, "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye – Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği", Journal Of Awareness, C. 3, S. 2, (Nisan 2018), s. 58'den tr.sputniknews.com, 2015.

⁸⁷ Onur Emre Durak, "Rus gelinle Türk damattan barış çağrısı", İHA, t.y., (Çevrimiçi), <https://www.iha.com.tr/amp/haber-rus-gelinle-turk-damattan-baris-cagrisi-524816/>, (Erişim tarihi: 13.12.2019).

⁸⁸ Ayla Deniz & E. Murat Özgür, "The effects of Russia-Turkey crisis on mixed families in İstanbul: Hearing the voices of women", International Journal of Social Sciences and Education Research, Vol. 3(2), (2017), s. 407.

⁸⁹ a.g.m., s. 408.

⁹⁰ Suat Taşpınar, "Moskova'da Türklerin 'mecbur ikamet' günleri", BBC NEWS, 15 Mart 2016, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160315_moskova_turkler, (Erişim tarihi: 11.02.2020).

⁹¹ a.g.m.

⁹² a.g.m.

konularda anlaşmazlıkların yaşanmasına rağmen, günümüzde Türkiye ile Rusya birbiriyle yakın ilişkileri olan iki bölgesel güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2000'lerle hız kazanan ekonomi ve ticari ilişkilerin yanı sıra iki ülke arasında toplumlar arası ilişkiler de artmıştır. Bavul ticareti ve turizm ile başlayan toplumlar arası ilişkiler Türk – Rus karma evlilikleri ile bir üst boyuta taşınmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra başlayan insani ilişkiler sonucu artan Türk – Rus karma ailelerin çoğalması Türkiye’de yeni bir karma diasporasından söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Türkiye’de yaşayan Rus gelinler başkanlığında kurulan Rus derneklerin düzenlediği farklı etkinlikler ise (sergi, konser, dil kursları) Türkiye ile Rusya arasında kültürel temasların artmasına katkı sağlamaktadır.

Diğer yandan, sayıları azımsanmayacak kadar çok olan Türk – Rus karma aileleri iki ülke ilişkilerinden etkilenebilmektedir. Nitekim, 2015 Uçak krizi döneminde Türk – Rus aileleri zor bir süreçten geçmiştir. Henüz Türk vatandaşlığını kazanamamış olan Rus gelinler çocuklarıyla birlikte ülkelerine geri dönmek zorunda kalmışlardır ki, bu da ailelerin dağılmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, Rusya’da yaşamakta olan Türk – Rus karma aileleri de Türkiye karşıtı propagandalar nedeniyle ötekileştirme hissetmişlerdir. Bu durumdan yola çıkarak hem Türk hem Rus hükümetinin birbiriyle ilgili karar alma süreçlerinde daha titiz davranmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim, küreselleşme ile artmakta olan insani ilişkilerin bir ayağını oluşturan uluslararası karma evlilikler, uluslararası arenada meydana gelen anlaşmazlıklardan dolaylı veya dolaysız bir biçimde etkilenmektedir. Bu yüzden de Türkiye ile Rusya, iki ülkeyi ilgilendiren kararlar alırken karşılıklı ekonomik, kültürel ve stratejik çıkarların yanı sıra HDA olarak karma ailelerin çıkarlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Bu bağlamda, Türk ve Rus hükümetleri tarafından karma ailelerin çalışabileceği uygun iş sektörlerinin oluşturulması ve melez çocukların eğitimi konusunda destek çıkılmasına ihtiyaç vardır. Türk – Rus okulları açılmalı, çocukların hem Türk hem Rus kültürlerini yakından tanımaları ve takip etmeleri sağlanmalıdır. Ayrıca, uluslararası boşanma davalarında söz konusu çocukların kaçırılma durumunda devlet organları tarafından müdahale edilmelidir. Türk – Rus aileleri gibi karma ailelerin karşılaştıkları sorunlara ışık tutabilecek düşünce merkezinin faaliyete geçirilmesi de bu doğrultu da yapılması gerekenlerdendir. Zira, aile, toplumların çeşitli alanlardaki refahının bir göstergesidir. Tüm medeniyetlerde, sosyal bir topluluk olan aile, küresel kalkınmanın önemli bir unsuru olmakla birlikte, sosyal ilişkilerin etnik, psikolojik ve kültürlerarası yönünden öncelikli konulardan biridir.

KAYNAKÇA

Altunok, M., Türkiye'nin Göç Gerçekliği ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Tartışma, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 22 (Aralık 2017).

Başaran, A., Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etüdüleri, 48 (2015-2).

Bdoyan, D. G., Periody Transformacii v Rossiysko-Tureckih Otnosheniyah, Vestnik MGİMO-Universiteta, 4 (55), (2017).

BİLGESAM, Türk-Rus İlişkileri, Rapor No: 58, İstanbul, Haziran 2013.

Büyükakıncı, E., Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye – Rusya İlişkileri, t.y., (Çevrimiçi), https://www.academia.edu/2104741/Soğuk_Savaşın_Günümüze_Türkiye-Rusya_İlişkileri, (Erişim tarihi: 03.12.2019).

Büyükcinal, F., *Beyoğlu bir zaman tüneli*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016.

Çalış, İ., *1563 dnya – pocti jena turka Realnaya İstoriya Russkoy Jenshiny, Brosivshey Vse i Pereyhavshey v Turciyu*, y.y., t.y.

Deniz, A., Özgür, E.M., ‘Rusya’da Türkiye’ye Ulaşırını Göç: Antalya’daki Rus Göçmenler’, Ege Coğrafya Dergisi, 19/1 (İzmir 2010).

Deniz, A., Özgür, E. A., The effects of Russia-Turkey crisis on mixed families in İstanbul: Hearing the voices of women, International Journal of Social Sciences and Education Research, Vol. 3(2), (2017).

Doğan, E. ve Ülman, B., Rusya – Türkiye İlişkileri ve Hükümet Dışı Aktörler (HDA), İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 55, (Ekim 2016).

Dönmez, N., Rus Göçmen Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Bunu Hazırlayan Tarihsel Süreç, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, C.12, S. 25 (Ocak 2019).

Ekiz Gökmen, Ç., Dedeoğlu, S., Bir Göç Stratejisi Olarak Uluslararası Evlilikler: Marmaris’te Yaşayan Yabancı Göçmen Kadınlar Örneği, *Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler*, ed. Muammer Tuna, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014.

Girgin, K., *Ruslarla Kavradan Derin Ortaklığa (Son Yüz Senemiz: 1914-2014)*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

<http://www.gazetebilkent.com/?p=41458> (Erişim tarihi: 12.02.2019).

<https://listelist.com/beyaz-ruslar-turkiye-macerasi/> (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019).

<https://newizv.ru/news/society/05-10-2018/brosit-rodinu-skolko-rossiyan-na-samom-dele-uezhaet-iz-strany> (Erişim tarihi: 10. 09.2019).

<https://newtimes.kz/obshchestvo/87814-my-fiktivno-raspisalis-kazakhstanka-napisala-knigukak-uekhat-v-dubaj-i-ostatsya-tam> (Erişim tarihi: 9. 05. 2020).

<https://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu,266239> (Erişim tarihi: 18. 08.2019).

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160315_moskova_turkler (Erişim tarihi: 11.02.2020).

<https://www.iha.com.tr/amp/haber-rus-gelinle-turk-damattan-baris-cagrisi-524816/> (Erişim tarihi: 13.12.2019).

Kantarıcı, Ş., XIV-XV. Yüzyıllarda Devletlerarası İlişkilerde Bir Diplomasi Aracı Olarak ‘‘Kadın’’: Osmanlı-Bizans Örneği, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1983.

Karademir, E., Türk Hukukunda Çifte/Çok Vatandaşlıktan Kaynaklanan Sorunlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 20, S. 1 (2018).

Kaya, A., Uluslararası Göç Teorileri Bağlamında Yeni Göç Türlerini Anlamaya Çalışmak: Türkiye’de ‘‘Yabancı’’ ve ‘‘Öteki’’ Olmak, *Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler*, ed. Muammer Tuna, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014.

Kazdal, M., Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye – Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği, Journal Of Awareness, C. 3, S. 2, (Nisan 2018).

Kazgan, G., 1990’larda Küreselleşme Politikalarının Türkiye ve Rusya Ekonomileri Üzerindeki Benzer Etkileri, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, der. Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003.

Korosteleva E.A., Nas, S., İsledovaniye Otnositelno Problem v Russko-Tureckih Smeshannyh Brakah, Vestnik Magistraturı, No. 2, UDK 316.36 (2011).

Oreşkova, S., Osmanlı – Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar Ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları, *Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri*, der. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2013.

Özgür, M., Aydın, O., Türkiye’de Kadın Evlilik Göçü, e – Journal of New World Sciences Academy Nature Sciences, 4A0018, 5 (1) (2010).

Smashkina, T.B., O Vozmoshnosti Nalichiya Vtorogo Grajdanstva V Rossii, Belarusi İ Kazakstane, Vestnik YUrGU, Seriya ‘‘Pravo’’, C. 17, S. 1 (2017).

Urazova, E., Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten – İşbirliğine Türk – Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları, *Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri*, der. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitabevi, Ankara, 2013.

USAK, Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine, Ankara, 2013.

Utaş, Akhan L., Batmaz, M., Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Gmenlerin Yaşam Profillerinin Memnuniyet Durumlarına Etkisi, Bilig, S. 75 (Gz 2015).

Zürcher, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ev. Yasemin Saner, 33. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

ORTADOĞU'DA İSİMSİZLİK: AFGANİSTAN'DA KADINLARIN HAYAT MÜCADELESİ

Selbi TAGANOVA

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID ID: 0000-0002-1145-1427

ÖZET

Dünya haritasının en eski bölgelerinden biri olan Afganistan, Orta Asya'nın göbeğinde Çin, Özbekistan, Pakistan, Türkmenistan ve İran tarafından çevrilen bölge olarak dünya siyasetinde önemli bir konuma sahiptir. "İmparatorluklar Mezarlığı" veya "Kendi coğrafyasının kurbanı" olarak adlandırılan Afganistan, yüzyıllardır nicelerin üzerinde savaştığı topraklar olagelmıştır. Yüzyıllar süren işgaller ve Taliban rejimin getirdiği yeni uygulamalar toplumu çıkmaza sokmuştur. Bu durumdan en çok etkilenenler de esasen kadınlar olmuştur.

Çalışmada, dünya kamuoyunda ve uluslararası ilişkilerde tartışma konuları arasında yer alan, tarihten günümüze Afgan kadınların hayatı, sosyal statüsü ve eğitimi ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmada, 1979 yılından başlayıp günümüze kadar olan dönemde Afgan kadınının yaşam için verdiği mücadele farklı açılardan ele alınmıştır. 1919'da başlayan reformlar ile birlikte, Afganistan'da kadınlar kadın erkek eşitliği kazanmış olsa da 1996 yılına kadar iniş-çıkışlı devam eden bu süreç Taliban'ın rejiminin ortaya çıkmasıyla kökünden değişmiştir. "Din polisleri" olarak adlandırılan Taliban polisi kadınları sokak ortasında dövmüş, ev hapsine mahkûm etmiş, eğitim ve çalışma hayatını tamamiyle yasaklamıştır. 2001 yılında, ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle Taliban rejimi geri çekilmiş ve yeni kurulan hükümetle kadınlara cinsiyetlik eşitliği, eğitim ve çalışma hakları tanınmıştır. Ancak ataerkil yapıya sahip Afgan toplumunda, kadınlara tanınan bu hakların pek fazla değişiklik yarattığı söylenemez. Afganistan'da yaşayan kadınların perişan durumu ve hayatta kalmak için verdikleri amansız mücadele dış dünya tarafından görmezlikten gelinmektedir. Söz de birçok hakkı elde etmiş olan Afgan kadınları, yaşadıkları toplumda ikinci sınıf insan muamelesi görmeye devam etmektedirler. Bu bağlamda, çalışmanın amacı jeopolitik açıdan önemli konumda yer alan Afganistan'ın bitmeyen savaş durumunda, hayata tutunmaya çalışan kadınların sosyal, kültürel ve aile hayatında yaşadığı zorlukları ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan'da kadın, kadının sosyal statüsü, Afganistan, Taliban, ABD.

1. GİRİŞ

Dünya haritasının en eski bölgelerinden biri olan Afganistan, Orta Asya'nın göbeğinde Çin, Özbekistan, Pakistan, Türkmenistan ve İran tarafından çevrilen bölge olarak dünya siyasetinde önemli bir konuma sahiptir. Afganistan, tarihi 'İpek Yolu'nun' geçtiği, Sıcak Sular ve Ortadoğu'ya giriş-çıkışın en uygun noktası olduğu gibi İslam, Hint ve Çin kültürlerinin de buluşma noktasıdır (Şeyhanlıoğlu, 2008). Öyle ki, M.Ö 500'den itibaren bu topraklar Büyük

İskender, Pers İmparatoru Büyük Dara ve Timurlenk gibi küresel ve tek güç olma siyasetini benimseyen nicelerinin üzerinde savaştığı topraklar olagelmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda ise Afganistan toprakları için İngiltere ve Rusya arasında ‘‘Büyük Oyun’’ olarak bilinen siyasi, ekonomik ve askeri çatışmalar yaşanmıştır. Ancak, ‘‘İmparatorluklar Mezarlığı’’ veya ‘‘Kendi coğrafyasının kurbanı’’ olarak adlandırılan Afganistan’a ne Makedonyalı İskender ne de Sovyetler Birliği’nin hükümdarı Brejnev sahip olabilmiştir (Erman, 2012). Öte yandan, 11 Eylül terör saldırısı sonrası ABD, Taliban yönetimi devirmiş ve Afganistan’ı işgal altına almıştır. Ancak, buna rağmen, 1996’dan itibaren başlayan Taliban hakimiyeti yerel otoriteden üstün çıkmış ve Afganistan’da her şeyi kökünden değiştirmiştir. Yüzyıllar süren işgaller ve Taliban rejimin getirdiği yeni uygulamalar toplumu çıkmaza sokmuştur. Bu durumdan en çok etkilenenler de esasen kadınlar olmuştur.

Ataerkil yapıya sahip Afganistan’da gerek toplumsal alanda gerekse de ailedeki konumları itibarıyla kadınların erkekler göre çok daha geride olduğu bilinmektedir (Yılmaz, 2005). Genç kızların evli erkeklerle para karşılığı evlendirilmesi, kadının eş olarak söz hakkının bulunmaması, birtakım gelenek ve görenekler sebebiyle erkek çocuklardan farklı olarak kız çocuklarının eğitim-öğretim görmekten mahrum bırakılması Afgan kadınlara karşı toplumun sergilediği olumsuz davranışlardan yalnızca bazılarıdır.

Farklı kültürlerle ve milletlere ev sahipliği yapan Afganistan’da kadınların durumu günümüzde de aynı kalmaktadır. Talepleri erkekler için bile zor olan Taliban rejimi kadın ve kız çocuklarına son derece acımasız davranmaktadır. Taliban egemenliği altındaki kadınlar kaçırılmakta, tecavüz edilmekte, fuhşa zorlanmakta, taşlanmakta ve öldürülmektedirler. Her ne kadar etnik yapıları farklı olsa da ülkede yaşayan kadınların tümü aynı muameleye maruz kalmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Afganistanlı kadınların hayat mücadelesi ve yaşamlarını sürdürmek için katlandıkları zorluklar aşağıdaki problemlerle incelenecektir.

- 1979 yılı sonrası başlayan Taliban rejimi Afgan kadınların hayatını hangi yönde etkilemiştir?
- Çok eşlilik Afgan kadınlarının boşanma nedeni midir?
- Kadınlar aldıkları din eğitimi ile yeterli düzeyde topluma katkı sağlayamamaktadırlar.
- Kadınların eşlerinden boşanması onların sosyal hayatını olumsuz etkilemektedir.
- Afgan toplumunda kız ve erkek bebek ayırımı kadınların ikincilleştirilmesinin bir nedenidir.

2. YÖNTEM

Bilindiği üzere Afganistan tarihi, ekonomik ve jeopolitik konumu, sosyo-kültürel yapısı nedeniyle sayısız akademik çalışmalara ve bilimsel araştırmalara konu olmuşsa da Afganistan’daki kadınların sosyal statüsü, eğitim hakları ve özellikle Taliban rejimi döneminde maruz kaldıkları zorluklara yönelik araştırmalar neredeyse bulunmamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın amacı 1979’dan günümüze dek devam eden savaşın içinde, hiçbir suçları yokken şiddete, öldürülmeye ve hapis cezasına mahkûm edilen Afgan kadınların hayatta kalma mücadelesini incelemektir. Özellikle, araştırmada, kadınların aile içindeki yeri ve söz hakkı, toplumsal hayattaki konumu, iş hayatında kadının önemi ile birlikte karşılaştıkları sorunların

nedenini tespit etmek ve ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Nitekim, Afgan kadınların sosyal hayatları ve eğitimleri ile ilgili akademik çalışmalar az olmakla birlikte, Türkçe yayınlar yok denecek kadar azdır. Araştırmanın bilgi ve belge toplama aşamasında tarihi metot kullanılmıştır. Bilgi ve belgeler kütüphaneler taranarak, gerektiğinde medya ve internet yayınlarından elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış olup, doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Konuya ilişkin bilimsel çalışmaların yetersiz olmasından dolayı, verilerin işleminde yorumlama metodu kullanılmıştır.

2.1. Konunun Kapsamı

Aslında kadınlar ve onların toplumsal hayattaki önemi dünya tarihini ve tüm dünyayı ilgilendiren bir konudur. Ancak, bu araştırma coğrafi olarak Afganistan ile sınırlandırılmıştır. Nitekim, Afgan kadınların karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve problemler çok eskilerden beri bütün toplumların ve insanların gündemi olmaya devam etmektedir. Böylesi geniş ve kapsamlı olan kadın konusunu sınırlandırmak zorunluluğu doğduğundan, çalışmamız 1979 sonrası sözde demokratik hem de İslami uygulamalarla yönetilen Afganistan'daki kadınların hayat mücadelesi ve yaşamlarını sürdürmek için katlandıkları zorluklar inceleme açısından önemlidir.

3. TARİHTEN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN

3.1. Afganistan Tarihi

Büyük Aryana'nın, Büyük Horasan'ın önemli kısımlarını kaplayan, Kandahar ve Kabul bölgeleriyle dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan, farklı medeniyetlerin kesiştiği bölge olan Afganistan hem coğrafi hem de jeopolitik konumundan dolayı birçok sultan ve medeniyetlerin çatışma noktası olmuştur. Yakın tarihte dahi bu topraklar dünyanın önde gelen güçleri İngiltere, Rusya, ABD gibi ülkelerin işgaline uğramıştır (Yeğin, b.t.). Kuzeyinde Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan, doğusunda Çin, güneyinde Pakistan ve batısında İran ile sınır komşusu olan Afganistan, Orta Asya ve Orta Doğu arasında bir geçiş noktasıdır (Yoldaş, 2007). Medeniyetler kavşağının geçiş noktasında bulunan Afganistan "Asya'nın kalbi ve anahtarı" olarak görülmektedir. Zira, zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip Orta Asya ülkelerinin Afganistan'la 2500 km'lik bir sınırı bulunmaktadır. Bu nedenle de Afganistan, Orta Asya ülkelerinin sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan çok önem verdikleri sınır komşularıdır. Afganistan toprakları Sıcak Sular, İç Asya, Ortadoğu ve Hint Alt kıtasına çıkışın tek yolu kavşak konumunda bulunduğu için tarihten bu yana birçok işgale uğramıştır. Zira, Afganistan topraklarının neredeyse yarısını kaplayan dağlar, ülkenin stratejik konumun önemini daha da arttırmaktadır.

15. yüzyıldan önce "İpek Yolu'nun" geçtiği ticaret merkezlerinden biri olan Afganistan, Portekizler tarafından deniz yolunun keşfedilmesinden dolayı önemini kaybetmeye başlamıştır. Nitekim, 18.yüzyıla kadar bugünkü Afganistan topraklarında bağımsız siyasi bir birlik kurulamamıştır. 1747 yılında Ahmet Şah Dürrani tarafından "feodal federalizm"¹ şeklinde bir Afgan devletini inşa etmiştir. 1878 -1880 yılları arasında gerçekleşen II. İngiliz-Afgan savaşı sonucu Afganistan özgürlüğünü kaybetmiş², ancak Emir Abdurrahman³ Afgan yönetimini

¹ Yerel otoritelerin merkez otoriteye gevşek bağlarla bağlı olduğu bir yönetim sistemi.

² Savaş sonucu İngiltere Afganistan'ı 'koruma' görevini üstlenmiştir ve aynı yıl İngiliz diplomat Durand tarafından Afganistan - Hindistan sınırı belirlenmiştir.

³1839'da Barakzay hanedanını kuran Dost Muhammed'in torunu olup "Demir Emir" ünvanıyla anılmaktadır.

İngilizlerden teslim almış ve ülkede birtakım düzenlemeler yapmıştır (Erman, 2012). Emir Abdurrahman en kavgacı Afgan halkını bile silah ve acımasızlıkla dize getirmeyi başarmış ve 1919 yılına kadar hüküm sürmüştür.

1919 yılında İngiltere ile imzalanan Ravalpindi Anlaşması ile Afganistan bağımsızlığını kazanmıştır. 1919-1929 yılları arasında Amanullah Han tarafından yönetilen Afganistan'da batıya dönük modernleşme çalışmaları başlamıştır. Ancak, Amanullah Han'ın modernleşme konusunda çok acelesi davranması kendi sonunu getirmiştir. Zira, muhalefet çevrelerinde Han'a karşı isyan başlatılmış olup, 1929 yılında isyancıların lideri Beççe-i Saka yönetime el koymuştur. Aynı şekilde hükümeti işletemeyen Beççe-i Saka iktidarına eski Savunma Bakanı General Muhammed Nadir tarafından son verilmiştir. Muhammed Nadir Şah'ın dönemi 1931 yılında başlayıp 1953'de Muhammed Davud Han'ın başbakanlık görevine gelişiyle başlayan döneme kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir.

1978 yılında "Savr İnkılabı" ile başlatılan modernleşme sürecini de tepkiyle karşılayan muhalefet, eğitim, toprak reformu, medeni hukuk alanlarında yapılmaya çalışılan düzenlemelere karşı çıkmışlardır. Eğitim – öğretim için devlet yönetimi tarafından kırsal kesimlere gönderilen öğretmenlerde saldırıya uğramıştır. Bu çerçevede, Afganistan toplumun içine kapanık bir toplum olmasını, Erman (2012) şu şekilde açıklamaktadır:

"Afganistan'ın tarihsel süreçte coğrafi ve toplumsal olarak içe kapanmış olması, bu ülkede kültürel etkileşim ile toplumsal dönüşümün gerçekleşmemesi ve yerel otoritelerin gücü ellerinde tutma çabalarından kaynaklanan sorunlar bugün de devam etmektedir. Modernleşme girişimleri sonuca ulaştırılamamış, yerel otoritelerin gücü, ulus devlet yaratılabilmesi lehine kırılmamıştır. Afganistan'da bugün yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlar ile ülkede istikrarın bir türlü sağlanamaması, diğer etkenlerin yanı sıra bu olgulardan da kaynaklanmaktadır" (Erman, 2012, s.75).

Öte yandan, 1919'dan başlayıp Afganistan'a nüfuz etmeye çalışan Ruslar bu süreçte Afgan yönetimiyle yakın ilişkiler kurmuş, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak, gıda ve para yardımı yapmıştır. Ancak, ilerleyen zamanda Davud Han'ın tarihten çıkardığı dersler sonucu Rusya'da uzaklaşması, onun ve 30 kişilik ailesinin sonu olmuştur. Öyle ki, 27 Aralık 1979 tarihinde 85.000 kişilik bir orduyla Afganistan havadan ve karadan Ruslar tarafından işgal edilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008). Bununla beraber, 1996 yılında ortaya çıkan Taliban yönetimi ve 2001'de ABD'nin işgali Afganistan tarihinin hep kanlı ve savaşlı olacağını bir göstergesidir.

3.2. Taliban Yönetimi ve Ortaya Çıkışı

Pakistanlı Ahmet Raşid'e göre, "Taliban, Afganistan'ın iç karışıklıklarla boğuştuğu sıralarda ortaya çıkan bir gruptur ve çoğu işgalde yetim ve öksüz kalmış Pakistan'daki medreselerde büyüyen çocuklardan oluşmaktadır" (Şeyhanlıoğlu, 2008, s.73). Sözde hedeflerinin ülkelerine barışı getirmek ve birliğini korumak, halkı silahsızlandırmak ve Şeriatı uygulamak olduğunu iddia eden Taliban rejimi kısa sürede ülke genelinde adına duyurmuş ve 1995 yılında

Afganistan'ın en büyük 12 vilayetini ele geçirerek ülkede en büyük güç haline gelmiştir. Taliban rejimine üye kişilerin eğitimi için gerekli maddi destek Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri tarafından sağlanmış olup, onların askeri ihtiyaçlarını ise ABD ve Pakistan karşılamıştır. 1996 yılı itibarıyla ABD, ülkenin dörtte üçünü ele geçirmesiyle Taliban'ı Afganistan'ın fiili hâkimi olarak tanımak zorunda kalmıştır. Aydın'a (2007) göre, ABD'nin bu doğrultuda hareket etmesinin asıl amacı Taliban vasıtasıyla zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya ülkelerini denetim altına almak ve bu ülkelerin petrol ve doğalgazını Afganistan üzerinden dünya pazarına taşımaktır. Ne var ki işler istediği gibi gitmeyince kendi elleriyle yönetime getirdiği eski dostunu yok etmeye çalışarak Taliban'a karşı savaş açmıştır.

3.2.1. Taliban'ın İslam Anlayışı ve Kadınlara Yönelik Uygulamaları

Taliban yönetimi, Şeriatta yer almayan bazı kuralları Şariatmış gibi göstererek, ülke genelinde bütün kız okullarını kapatmış, kadınların herhangi bir nedenden dolayı evden dışarı çıkmasına sınırlamış ve her türlü eğlenceyi yasaklamıştır. Nitekim, Taliban'ın polis gücünün başı olarak bilinen ve bir Peştun olan Kalamuddin'in hazırladığı yönetmenlikler ve kararname başta Kabil halkı olmak üzere Afganistan genelinde halkın yaşantısını derinden değiştirmiş ve kadınları toplumsal hayattan tamamıyla çekilmeye zorlamıştır (Raşid, 2007). Taliban tarafından getirilen bazı kararnamelerde "*Kadınların hastanelerde şık elbiseler giymeleri ve makyaj yapmaları yasaktır. Kadınlar namuslu davranmak zorundadırlar; yollarda ağırbaşlı bir şekilde yürümeli, ayakkabılarının yere vurup ses çıkartmasından kaçınmalılar*" diye yazmaktadır (Raşid, 2007).

Bununla birlikte, Taliban'ın yönetime geldiği ilk günden itibaren "din polisleri"⁴ erkeklerin sakallarının yeterince uzun olmadığı ve kadınları burka giymediği için sokak ortasında dövmekteydiler. Şeriata uygun şekilde yaşamaları için yine Taliban'ın getirdiği yönetmenliklere göre, Afgan kadınlarının yabancı erkeklerle aynı arabada yolculuk yapması ve sağlık kurumları dışında bir sektörde çalışmaları yasaklanmıştır.

3. AFGANİSTAN'DA KADIN

3.1. Afgan Toplumunda Kadının Yeri

Afganistan dünyada en kötü hayat koşullarına sahip ülkelerin başında gelmektedir. Aralıksız devam eden iç savaş Afganistan'ın sadece ekonomisini değil aynı zamanda sivil toplumunu, aile hayatını ve özellikle kadınların durumunu ciddi derecede zedelemiştir. Afgan kadınlarının sosyal hayata katılımı ilk Amanullah Han döneminde olmuştur. Amanullah Han kadınlar ve erkeklere eşit haklar tanımış ve peçelerini açarak modern giyinmeye teşvik etmiştir. Lakin, bu reformlar muhalefet yüzünden tam anlamıyla resmileştirilememiştir. Afgan toplumunda kadınlar babaları veya kocalarına nispeten tanınmaktadırlar. Evlendikten sonra ise kadınlara başka bir isim verilir, nitekim Yılmaz'a (2005) göre, "*Bir başkası tarafından kadının gerçek isminin toplumda anılması hakaret sayılmaktadır*" (Yılmaz, 2005, s.28). Öyle ki, çocuklar kendi annelerinin gerçek ismini bile bilmemektedir. İşin aslı, Afganistan'da birçok bölge ve ailede kadınlar "isimsizdir" ve ikinci sınıf insan muamelesi görmektedirler. Ayrıca, Afganlar kadınların zayıf ruhlu, kötü huylu ve gaddar olduğuna inanmaktadırlar.

⁴ Afganistan sokaklarında elleri kırbaçlı, sopalı ve Kalaşnikof tüfekli gezinen Taliban polislerine verilen isim.

“Sırrını düşmana söyle, karına söyleme”

“Kadından dost olmaz”

“İt vefa - kadın cefa”

gibi atasözleri ile ataerkil toplum üyeleri, kadının Afgan toplumundaki yerini özetlemektedir.

3.1.1. Sosyal Hayatta Kadın Figürü

Afgan kadının sosyal hayatta katılımını etkileyen iki neden vardır: din ve devlet. Nitekim, din – devlet ilişkileri birbirinden ayrı çalışabildiğinde veya anlaşmaya varabildiğinde kadınların sosyal hayata katılımı artacaktır (Yılmaz, 2005). Aslına bakılırsa, Afganistan’ın çok çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapması, ülkenin farklı bölgelerinde de çeşitli uygulamaların olmasına yol açmıştır. Öyle ki, Taliban rejiminin liderlerinin çoğu Afganistan’ın en fakir ve tutucu olan güney, yani güney Peştun bölgelerinden geliyordu. Onların geldiği yerde ne okullar vardı ne de kız çocukları okula gönderiliyordu, bu yüzden Taliban liderleri işgal ettikleri her yere kendi memleketlerinde geçerli olan kuralları uyguluyorlardı. Öte yandan, Pakistan Peştunlarının etkisi altında kalan doğu Afganistan’da işler bambaşka şekilde yürüyordu. Bu bölgelerde kız çocukların hepsi okula gidiyor ve aileler kızlarını okula göndermekten gurur duyuyorlardı (Raşid, 2007). Ayrıca, Kandaharlıların hep tutucu olmasına karşı, Herat’ın kadınları yabancı dil olarak Fransızca konuşmuş ve modayı takip etmişlerdir. 1992 yıllarında bile Kabil’in kadınları sosyal hayatta çeşitli görevler üstlenmiş, yüksek topuklu ayakkabılar giymiş, sinemaya gitmiş ve spor yapmışlardır. Fakat, Taliban’ın yönetimi ele geçirmesiyle Afgan kadınlarının sosyal hayattan uzaklaştırılması, toplumu ‘temizleme’ ve askerlerin moralini yüksek tutma zorunluluğu karşısında bir hedef nokta haline almıştır. Bununla beraber, Afgan kadının sosyal hayata katılımını olumsuz etkileyen nedenlerinden biri de kılık kıyafet veya burka faktörüdür.

3.1.2. Kıyafet Etiği ve Burka

Her milletin bir dil kadar önem verdiği ve din kadar ihtiyaç duyduğu giyim kültürü tarihten günümüze farklı biçim ve şekillerde gelişmiş ve değişmiştir. İnsanlar giydikleri kıyafetlerle duygu ve düşüncelerini, gelenek ve göreneklerini yansıtmaya çalışmış ve çalışmaktadırlar. Milletten millete farklılık göstermekle birlikte, kadın ve erkek kıyafetleri hep ayrı türler olarak sunulmuştur. Erkekler kıyafet seçiminde daha serbest davranırken kadın kıyafetlerine birtakım sınırlamalar getirilmiştir.

Afgan kadınları ise Amanullah Han (1919-1929) ve Zahir Şah (1960-) dönemlerinde peçelerini açarak moda uygun, dekolte sayılabilecek kıyafetler giymişlerdir. Ancak bu durum Taliban’ın gelmesiyle tamamen değişmiş ve mini etek giyen kadınlar artık onları tepeden tırnağa kapatan ‘burka’ giymek zorunda bırakılmıştır. Yılmaz’a (2005) göre, burka dini bir çarşaftan ziyade, kadınların dış dünya ile iletişimini kesmek için kullanılmaktadır (Yılmaz, s.36). Öyle ki, bu durum kadınlar alışverişe giderken, taksiye binerken ve hatta doktora muayene olurken kimliksiz ve ‘isimsiz’ olarak dış dünya ile bağlantı kurmasına neden olmuştur.

Fakat, kadınların burka giymesi bile onları Taliban'ın zulmünden kurtaramamıştır. Birçok kadın burkalı olduğu halde çeşitli bahaneler uydurularak sokak ortasında ölesiye dövülmüştür.

Bununla birlikte, son yıllarda resmi iş yerlerinde çalışan kadınlara başörtülü dolaşmaya izin verilmiş ve farklı kamusal alanlara burka ile girme yasağı getirilmiştir. Buna rağmen, Taliban korkusunu üzerinden atamayan kadınların çoğu hala burka giymeyi tercih ediyorlar.

3.2. Kadınların Aile Hayatı ve Aile İçi Görevleri

Huzurlu bir toplum yaratmanın yolu huzurlu bir aile inşa etmekten geçiyor. Huzurlu bir ailenin kurulması ise hem erkeğin hem kadınının bu evlilikte rızası olması demektir. Oysa, Afgan toplumunda kızlar kendi rızaları dışında evlendirilmekte ve bu konuda söz hakkı tanınmamaktadır. Afganistan'da genç kızlar evlendirilirken onların değil ailelerinin görüşüne önem verilmektedir. Örneğin, UNİFEM ve ABİHK gibi kurumların raporlarına göre, Afganistan'da yaşayan kızların %70 ile %80'i kendi rızaları olmadan evlendirilmektedirler (Khwajamir, 2010). Bazı durumlarda ise çiftler ancak düğünden sonra birbirini tanıma fırsatı buluyorlar. Erkekler eşlerini beğenmezse ikinci bir evliliğe başvururken kadınlar tek seçeneği intihar etmekte buluyorlar (Khwajamir, 2010).

Aile içi sevgi ve saygı bağlarının oluşumunda kadınların rolü büyüktür. Afgan toplumunda erkekler aile reisi, kadınlar ise sadece aile içi işçi olarak hizmet vermektedirler. Afganistan'da kadın kocasına itaat eder, ona hesap soramaz ve sadece 'siz' diye hitap edebilir. İkinci evliliğe sebep vermemek için kadınlar kocalarına karşı daha da özenli ve düzenli olmak zorundadırlar.

Bununla beraber, Afganistan'da kadınların annelik görevleri onların boynuna ailede eşlik görevlerinin yanı sıra ikinci ağır bir görevi yüklemektedir. Kızların genç yaşta evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları hem psikolojik hem de fiziki bakımdan birtakım hastalıklara neden olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, annelerin yaşı ne kadar çok küçük olursa o kadar fazla hastalıklar ve psikolojik sorunlar ile karşılaşmaktadırlar.

3.3. Boşanma Davası ve Miras Hakkı

Afganistan'da kadınlar kocalarına hesap soramamakla birlikte, kendi isteğiyle boşanma davası da açamamaktadırlar. Toplum içinde boşanmanın hoş karşılanmamasına karşı kadınlar kolay kolay böyle bir istekte de bulunamazlar. Öyle ki, kadınların acımasızca zulme maruz kaldığı bir ülke olan Afganistan'da boşanma davalarının sayısı yok denecek kadar azdır (Khwajamir, 2010). Afgan kadınların boşanmak için başvuramamalarının nedenleri arasında eğitimsiz olmaları, ailelerinden korkmaları, mahkemeye güvenlerinin olmaması, toplumun olumsuz tutum ve davranışları ve bağımsız ekonomiye sahip olamamaları yer almaktadır. Afgan Medeni Kanun'unda kadının kocasından ayrılabilmesi için birçok madde bulunmasına rağmen, bu kanunlara başvuranlar çok azdır. Boşanamayan veya kendilerinden yaşça büyük evli erkeklerle erken yaşta evlendirilen kadınlar çoğunlukla intihar etmektedirler (Khwajamir, 2010). Öte yandan, birçok durumda olduğu gibi Afganistan'da yaşayan kadınlar mirastan da mahrum bırakılmaktadır. Kadınlar babalarından kalan miras paylaşılırken hiç yokmuş gibi davranılmakta ve her şey erkek kardeşler arasında bölünmektedir. Kızlar ancak baba veya erkek kardeşleri olmadığı durumda mirastan hak alabilmektedirler. WCLRF'in 2006 yılında yaptığı

anket sonucu elde ettiği bilgiye göre, Afgan kadınların %72'si mirastan mahrum bırakılırken sadece %28'si kendi paylarına sahip çıkabilmişlerdir (Khwajamir, 2010).

Bununla birlikte, değişik gelenek ve görenekleriyle yaşamaya devam eden Afganistan'da mirastan mahrum bırakılan kadınların kendileri aslında bir miras gibi görülmektedir. Zira, kocaları vefat eden kadınlar, kocalarının kardeşleri veya en yakınlarıyla evlenmek zorunda bırakıldığı bilinmektedir.

4. EĞİTİM ALANINDA KADIN

4.3. Taliban Yönetimi Öncesi ve Sonrası Kadın Eğitimi

Taliban rejimi öncesi ilk kız okulu 1919-1929 yıllarında Amanullah Han döneminde açılmıştır. Bu yıllarda kızlar sadece ülke genelindeki okullara gitmekle kalmamış, aynı zamanda başta Türkiye olmak üzere birçok yabancı ülkeye eğitim için gönderilmiştir. Ancak bu uygulamalarından dolayı Amanullah Han kendisine karşı yapılan ayaklanmalar sonucu birçok kere ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 1950'den 1996'ya kadar olan süreçte ise Afganistan'da okullar açılmaya ve kızlar eğitim almaya devam etmişlerdir. Taliban'ın ülkenin %90'ı ele geçirmesiyle Kabil'deki tıp fakültesi hariç kızların ev dışında okuması yasaklanmış ve bütün kız okulları kapatılmıştır.

2001 yılında ABD'nin Afganistan'a saldırarak Taliban hareketini tamamen olmasa da ortadan kaldırması kız çocuklarının eğitimlerine devam etmelerini sağlamıştır. Khwajamir (2010) göre, 2002 yılında 3 milyon öğrenci ders başı yapmış ve onların %30'u kız öğrencilerden oluşmakta idi (s.99). Fakat bütün bunlara rağmen, günümüz Afganistan'da kadınların %85 ile %88'i eğitimsiz durumdadır. Bunun başlıca sebebi ise kadim tarihlere dayanan 'kızların okula gitmesinin caiz olmadığı' anlayışıdır. Bununla birlikte, kız öğrencilerin ve kadın öğretmenlerin öldürülmesi, kız okullarının zehirlenmesi, okulların ve öğretmenlerin yetersizliği, güvenlik sorunu, okulların uzak olması gibi birtakım problemler 21. Yüzyılda dahi Afgan kızların eğitim-öğretim olmadan, okuma-yazma bilmeden bir hayat sürdürmelerine yol açmaktadır. İslam Hukuku'nda kadının eğitim görmesinin caiz olmasına rağmen, Afganistan'da bunun caiz olmadığı iddia edilerek bilim yuvaları olan okullar yakılmıştır.

5.4. Eğitimsizlik ve Özel Din Eğitimi

Yapılan araştırmalara göre, Afganistan'ın en gelişmiş bölgelerinden olan Kuzey Afganistan'da kadınların %70'nin eğitimsizdir. Bu durum Afgan kadınlarının eğitimsizliğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Afganistan'da eğitim örgün ve yaygın eğitim diye ikiye ayrılmaktadır. Örgün öğretim ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olarak bölünürken, yaygın öğretim her yaşta insanın din, ahlak ve diğer birçok alanda eğitim alabileceği yerler olarak tanımlanır. "Molla-yı hanegi" veya başka bir isimle "ev mollaları" Afganistan'da yıllardır evde çocuklara din eğitimi vermektedirler. Özellikle, aileler kızlarının bu tür eğitimden yararlanmalarını istemektedirler. Ev mollaları çocuklara Kur'an okumayı öğretmekte olsalar da öğrenciler okuma yazmayı kolay kolay becerememektedirler. Nitekim ev mollaları öğrencilere Arapça harfleri, namaz sürelerini, abdest almanın sünnetleri ve farzlarını, İslam'da vacip olan

ibadet şekillerini öğretmektedirler. Ev mollaların verdiği eğitim bütünüyle dini eğitim şekli olup, söz konusu eğitim öğrencilere tamamıyla okuma yazmayı öğretmemekte ve iş sahibi olmalarında bir katkısı bulunmamaktadır. Ancak, din eğitimin en yaygın olarak verildiği camilere kadınların gidememesi onları dini en doğru şekilde öğrenme fırsatından da mahrum bırakmaktadır. Fakat, günümüzde gelişen teknoloji sayesinde Afganistan yerel kanallarında yayınlanan vaazlar kadınların ev içinde dini konularda bilgilenmesine büyük katkı sağlamaktadır.

6. SONUÇ

Tarihte uzun yıllardır savaş meydanı olan Afganistan, günümüzde dahi iç savaşlarla boğuşmaktadır. İster dışarıdan yapılan müdahaleler olsun ister içerideki güç mücadeleleri Afganistan'ın ekonomik, siyasi ve sosyo – kültürel alanlarda gelişmesini engellemektedir. Öte yandan, dil, din ve ırk birliğinin olmaması da ülkede siyasi birliğin sağlanamama sebebidir. Zira Afganistan'da insanlar ulusal kimlik anlayışını kaybetmiş olup, kendilerini Peştun, Türkmen, Özbek, Tacik, Hazara gibi, ait oldukları kabile dayanan kimliklerle tanıtmaktadırlar. Nitekim, yoğun olarak Peştunların üstün olduğu Afganistan'da diğer etnik gruplar ve milletler ezilmektedirler.

Bununla birlikte, ataerkil toplum anlayışına sahip olan Afgan halkının kadınlara olan tutumlarının uzun zamandır değişmediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar 20.yüzyılın başlarında Amanullah Han kadın haklarına sahip çıkmaya, onları daha modern yaşama teşvik etmeye, kız öğrencileri okutmaya çalışmışsa da başarılı olamamış, aksine Afgan halkını kızdırmıştır. Bu dönemde kadınları batı tarzı kıyafetler giymişler, fabrika, hastane, okullar, özel ve resmi kuruluşlarda görev almışlardır. Fakat Taliban döneminde kadınlar Afganistan'ın toplumsal hayatında adeta kaybolmuşlardır. Eğitim alamamış, dışarı çıkamamış ve ev hapsi bir hayat sürmüşlerdir. Nitekim, Taliban rejimi ile Afganistan bir karanlığa sürüklenmiş ve hala da etkisinden kurtulamamıştır.

2001 sonrası Taliban geri çekilmiş ve yeni hükümet kurulmuş olsa da kadınların durumu pek de değişmemiştir. Afgan toplumunda kadının yeri Taliban döneminde ve sonrasında da aynı kalmıştır. Afgan kadını küçük yaşta evlendirilmekte, ailede söz hakkına sahip olamamakta, devam eden iç savaş nedeniyle ekonomik bağımsızlığı elde edememekte, kız çocuk doğurması sonucu çok eşliliğe maruz bırakılmakta ve hatta kendi isteğiyle boşanamamaktadır. Eğitimsiz olması, okuma-yazma bilmemesi ve yalnızca din eğitimi alması Afgan kadınının kendi haklarını savunması için bir başka engel teşkil etmektedir. Ülkede, kocası istemediği için boşanamayan veya toplumun baskısına maruz kalıp intihar etmekte olan kadınların sayısı ise gün geçtikçe artmaktadır. Erken yaşta doğum yapan kadınların maruz kaldığı hastalıklar sonucu vefat etmesi de Afganistan'da yaygın bir durumdur.

Öte yandan, kadınlar kendilerini öğretmenlik ve doktorluk gibi mesleklere adamaya çalışsalar da din yanlısı gözükken ama aslında insanların ölümüne neden olan Taliban, İŞİD gibi örgütlerden dolayı her gün ölüm ile burun-buruna yaşamaktadırlar. Bu durum Afgan kadınların işlerini zorlaştırmakla kalmayıp, kendi güvenlikleri için mesleklerini bırakmalarına ve kamusal alanda kadın çalışan sayısının düşmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte, her ne kadar 2001 sonrası kurulan yeni hükümetle en büyük gelişmeler Afgan kadınlar lehinde yaşanmış olsa da durumları da hiç de gözükmediği gibi değildir. Afganistan’da insanlar yaşamak için savaşmakta, çocuklar kimliksiz doğmakta ve kadınlar da ‘isimsiz’ olarak hayat mücadelesini sürdürmektedirler.

KAYNAKÇA

Aydın, A. *Afganistan’da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya, 2010.

Erman, K. (2012). Sömürgecilik Kısacasında Afganistan. *International Journal of History*, 4(3). <http://www.historystudies.net/dergi/tar2015121c050.pdf> (Erişim tarihi: 20.07.2020).

Khwajamir, M. *İslam Hukuku İle Mukayeseli Olarak Günümüz Afganistanı’nda Kadınların Maruz Kaldığı Bazı Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya, 2010.

Raşid, A., *Taliban: İslamiyet, Petrol Ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi, *Avrasya Etüdleri*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421919> (Erişim tarihi: 20.07.2020).

YeğİN, A. *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA. http://file.setav.org/Files/Pdf/20150706165936_afganistan_web.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2020).

Yılmaz, A., *Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005.

Yoldaş, M.A. (2007). Afganistan’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S:2. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/13/arastirmax-afganistanin-sosyal-kulturel-ekonomik-yapisi-ile-ilgili-olarak-turk-yatirimci-firmalari-icin-bazi-tespitler.pdf> (Erişim tarihi: 20.07.2020).

BÖLGESEL KALKINMADA YÖNETİŞİM UYGULAMASI: KALKINMA KURULLARI

Harun KAPTANER ¹

¹ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID iD: 0000-0002-1941-4858

ÖZET

Bölgesel kalkınma ajanlarının ilk örneği 1933 yılında A.B.D.'de kurulan Tennessee Vadisi Otoritesi'dir. Daha çok sulama olanaklarının iyileştirilmesi kapsamında oluşturulan ilk bölgesel ölçekli kalkınma ajansından sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini bertaraf etmek için Avrupa'da bölgesel kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır. Bu kuruluşlar, 1973 Dünya Petrol Krizi sonrasında yeni bölgesel kalkınma kavrayışının kabul edildiği bir vetirede bölgeler arası rekabetçilik, yatırımcı çekme, kamu-özel ve STK birlikteliği gibi kalkınmaya ilişkin normlar benimseyerek bölgelerin iktisadi ve sosyal kalkınması için hizmet vermeye devam etmektedirler.

Ülkelerin devlet idare şekilleri kalkınma anlayışlarına da yansımış ancak küreselleşmenin etkisini artırdığı son çeyrek asırda ülkelerin geleneksel yönetim anlayışlarında da değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Keynesyen refah devleti mentalitesinin terk edilmeye başlanması, iktisatta neo-liberal kuramın egemen olması aynı zamanda devlet insicamı içerisinde Endüstri 2.0'dan Endüstri 3.0'a bu seviyeden de Endüstri 4.0 toplumuna geçiş ile birlikte Weberyen bürokrasi (demir kafes) mantalitesi çerçevesinde biçimlenen yönetimin değişime uğraması, değişen ve dönüşen beklentiler istikametinde bireylerin kamu hizmetleri hususunda çeşitlenen ve artan istekleri yönetimden yönetişime geçişte müessir olmuştur (Dinçer&Yılmaz, 2003, s. 23-25). Günümüzde devletler artık insanları yönetmek hususundan daha çok yönlendirme mefkûresi üzerinde çaba göstermektedir. Bu vetirede devletin rolü, bürokrasi ve vatandaşlar arasındaki münasebeti yeni bir bağlam üzerine oturtarak devlet yönetimine katılımın önü açılmış oldu. Bu dönemde öne çıkan hizmetlerde verimlilik, yönetişim, şeffaflık ve toplam kalite yönetimi gibi kavramlarda ortaya çıkmaya başlamıştır (Bilgiç, 2008, s. 30-31).

Bölgesel kalkınma ajansları da kendi idari yapılanmalarını ve karar alma mekanizmalarını bu yönde dönüştürmeye başlamışlardır. Bölgesel kalkınma ajanslarının Avrupa'daki örneklerinde danışma organlarının kendi toplumsal yapıları ve tarihsellikleri bağlamında etkin bir şekilde yönetişim unsurlarını da içeren işlevleri yerine getirirken Türkiye'deki bölgesel kalkınma ajanslarında danışma organı olan kalkınma kurullarından istenen düzeyde yararlanılamamıştır. Bu bildiride varılan temel sonuç, Avrupa'daki bölgesel kalkınma ajanslarının etkin, verimli, şeffaf ve sorgulanabilir kararlar almasında etkin rolü olan danışma organlarının Türkiye'ye kuruluş kanununda yer almasına ve uygulamalarının zorunluluğuna rağmen çok kısa sürede işlevsiz kılınarak kalkınmada yönetişim ilkelerinin uygulanmamasına neden olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Kalkınma Ajansı, Yönetişim, Kalkınma Kurulu, Bölgesel Kalkınma

ABSTRACT

The first example of regional development agents is the Tennessee Valley Authority which established in the U.S. in 1933. After the first regional scale development agency created within

the scope of improving irrigation opportunities, regional development agencies started to be established in Europe in order to eliminate the destructive effects of the Second World War. These institutions continue to provide services for the economic and social development of the regions by adopting development-related norms such as competitiveness, attracting investors, public-private and NGO coexistence in a veteran in which the new regional development concept was accepted after the 1973 World Oil Crisis.

The state administrations of the countries have also been reflected in their understanding of development, but in the last quarter century, where the effect of globalization has increased, changes have started to occur in the traditional management approaches of the countries. With the transition from the Keynesian welfare state mentality to the abandonment of the 1970s, neo-liberal theory in economics and the transition from Industry 2.0 to Industry 3.0 within this state, changes have occurred in the administrations. The change in the management, shaped within the framework of the Weberian bureaucracy (iron cage) mentality, has been a trend in transitioning from management to governance in the direction of changing and transforming expectations of individuals (Dinçer & Yılmaz, 2003, p. 23-25). Nowadays, states are working more on the direction of guidance than managing people. In this context, states have opened the way for bureaucracy and citizenship to participate in state administration by building a new context. It started to emerge in concepts such as efficiency, governance, transparency and total quality management in services that came to the fore during this period (Bilgiç, 2008, p. 30-31).

Regional development agencies have also started to transform their administrative structures and decision-making mechanisms in this direction. In the context of their social structure and the historicity of the advisory bodies of examples in Europe of regional development agencies effective governance elements including functions instead of bringing an advisory body of the regional development agencies in the development of Turkey could not be utilized at the desired level of the establishment. The main conclusion reached in this paper is the advisory bodies, which have an active role in making regional, efficient, transparent, and questionable decisions by regional development agencies in Europe, despite the establishment of laws and practices must take place in a very short time fram dysfunctional, development has resulted in the non-application of governance principles In Turkey.

Keywords: Regional Development Agency, Governance, Development Board, Regional Development

GİRİŞ

20.yüzyılın başında yaşanan ekonomik krizler, keynesyen politikalar temelinde devletin kamusal alandaki egemenliğinin daha da tekessür etmesinin yanı sıra devleti piyasalara karışan, iktisat politikalarını yönlendiren, yardıma muhtaç dezavantajlı grupları sosyal politika kapsamında finanse eden bir refah devletine dönüştürmüştür. Devletin artan mesuliyetlerindeki artış devlet vasıtası ile verilen hizmetlerde verimlilik ve etkinlik ilkelerinin çok fazla önemszenmesine sebebiyet vermiştir (Kalağan, 2009, s. 93). 1973 Dünya Petrol Krizleriyle beraber dünya piyasalarında meydana gelen enflasyon ve stagflasyon hâlinin tüm dünya piyasalarını menfi yönde etkilemesiyle birlikte devletlerin uyguladığı Keynesyen politikalara tenkitler artmış, neo-liberal iktisat politikaların yaygınlaşması ile birlikte, devletin Keynesyen dönemde gerçekleştirdiği müdahaleler kısıtlanmıştır (Demirel, 2006, s. 105). 1980'li yıllarda neo-liberal politik söylemlerin artması ile birlikte, başta A.B.D. ve ada Avrupası'nda bu söyleme paralel olarak gelişen devletin müdahale alanının daraltılması kavrayışı (Yeni Sağ politikalar) üstün olmuş, işletme yönetimi vb. idare şekline kavuşturularak etkinlik ve

verimliliğin çoğaltımı gayesi ile kamuya ait özellikle sosyal politika bazlı giderlerin kısılması ve kamuya ait işletmelerin özel sektöre satışı şeklinde uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Genç, 2010, s. 147). 1980’li yıllar hem periferideki hem de merkezdeki ülkelerin kamu yönetimi bakımından paradigmatik değişimlerin olduğu dönem olarak tarihe geçmiştir (Kalağan, 2009, s. 101). 1990’lara gelindiğinde ise, hukuk devleti, insan hakları, katılımcılık, STK, şeffaflık, adem-i merkeziyetçilik yerelliğe vurgu yapan gibi görüş ve ilkelerin öne çıktığı yıllar olmuştur (Arslan, 2010, s. 24).

Bu dönemde kamu yönetiminde merkezîleşme vetiresine karşın adem-i merkeziyetçiliğin yükselişi weberyen bürokrasi sistemi üzerine kurulu idarelerin de sonunu getirmiştir. Max Weber’in demir kafes olarak tanımladığı bürokrasi, 20. Yüzyıldaki ulus-devletlerin kamu yönetimlerinin ana felsefesi olmakla birlikte, dünyanın takriben tüm devletlerinde kalkınmışlık kriteri olarak ta kabul edilmekteydi. Modernleşme kuramlarının az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler için kalkınma reçetesi olan modern devletin bürokratik örgütlenmesi 21. yüzyıla doğru, ülkelerde tersine dönmüş, merkezîleşmenin ve merkeziyetçiliğin formel şekli olan bürokratik örgütlenme, kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülüp kaldırılmaya/esnetilmeye çalışılmıştır (Ayman Güler, 2005, s. 1). Bu yeni dönemi üç aşamaya ayırdığımızda; birinci aşama 1979 - 1980 yıllarında kamu yönetiminde hukuki ve yapısal serbestleşme ve kamu işletmeleri eliyle üretilen mal ve hizmetlerdeki desteklemelerin kaldırıldığı döneme tekabül etmektedir. İkinci aşama olarak ise, 1985 ve 1990 yılları arasında iktisadi anlamda verimlilik ve etkililik ilkelerinin revaçta olduğu dönem olarak yaşanmıştır. Son aşama ise 1990’lardan başlayarak kamu yönetiminde yönetim, toplam kalite, şeffaflık gibi ilkelerin ön plana çıktığı dönem olarak tanımlayabiliriz (Eryılmaz, 2010, s. 22).

Yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamında idari yapısı değişen ve dönüşen bölgesel kalkınma ajansları kamu idaresindeki yeni bakış açısının yönetim ve katılımcılık ilkelerini kendi işleyişi içinde uygulama alanlarına sirayet ettirmişlerdir. Avrupa’daki kalkınma ajanlarındaki bu yönelim neticesinde yerel aktörlerden oluşturulan danışma organları etkin bir şekilde çalışmalarına başlamışlardır. Katılım Ortaklığı Belgesi ile Avrupa Komisyonu’nun bölgesel kalkınma hedefleri ile uyum sağlama adına harekete geçen Türkiye ise, Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) mihmandarlığında bölgesel kalkınma ajanslarının idari altyapısını Türk idare sistemine göre devşirerek kalkınma ajanslarının 2006 yılında ilk pilot uygulamalarını hizmete sunmuştur. DPT, 5449 Sayılı Kanun kapsamında bölgesel kalkınma ajanslarının idari yapılanması için kalkınma ajanslarının danışma organı olarak kalkınma kurullarını yerleştirmişlerdir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada, dünyadaki örnekleri dikkate alınarak müstakil bir kanun ile kurulmuş olan bölgesel kalkınma ajanslarının yönetim ilkeleri temelinde kurulan ve kalkınma ajanslarının danışma organı olan kalkınma kurullarının Türkiye’nin hakim merkeziyetçi kamu idaresi anlayışı içinde hayat bulma olanaklarının olabirirliği tespit edilemeye çalışılacaktır. Bu amaca ulaşmak için seçilen yöntem literatür taraması şeklindedir.

YÖNETİMDEN YÖNETİŞİME

21.yüzyının en sarik hususiyetlerinden biri ise değişim hızının artması ve çok uzanımlı hale gelmesidir. Bugün geçmişe nazaran tüm alanlarda hızlı bir transformasyon tebeddülü yaşanmaktadır. Hayatın her alanında meydana gelen dönüşüm fail kadar yapıları da kalıcı bir formda etkilemektedir. Dünyada yaşanan değişim ve dönüşüm klasik modern devlet sistemleri üzerinde köklü bir dönüşümü gündeme getirmiştir (Dinçer&Yılmaz, 2003, s. 20-21). 1973

Dünya Petrol Krizi sonrasında 1945'ten beridir uygulanagelen Keynesyen iktisadi kuram temelli devlet kavrayışlarının terk edilmeye başlanması, dünya piyasalarına neo-liberal iktisadi ekolün egemen olması aynı şekilde ulus devletlerin sistemlerinin Weberyen bürokrasi kavrayışı bağlamında biçimlenen kamu yönetiminin dönüşüme uğraması ve vatandaşların bu minvaldeki istekleri istikametinde yönetim kavrayışından yönetişime geçişte etkili olmuştur (Dinçer&Yılmaz, 2003, s. 23-25). 1970'li yılların sonlarından itibaren yaşanan dünya çapındaki ekonomik temelli krizlere bağlı olarak, başta neo-liberal politikalar ve başta A.B.D ve İngitere'de iktidara gelen yeni sağ politikanın hedefleri doğrultusunda başlayan kamu yönetiminin küçültülerek lenduha ve lüzumsuz yapısının başta minimize devlet modeli ile değiştirilmek istenmesi ve akabinde devletin nasıl müessir ve rantabl teşkilatlanabileceği ile kamu hizmetlerinin nasıl daha iyi sunulabileceği konusunu gündeme getirmiştir. Bu noktada devletin rolü konusunda yeniden bir tanımlama yapılmıştır (Önen, 2012, s. 869). Bu vetirede geleneksel anlamda edilgen vatandaş tanılaması yerini, içinde ilişkiselliği barındıran yeni bir forma bürünmüştür. Özellikle iktisadi alanda yaşanan paradigmasal değişiklikler neticesinde yapı ile fail arasında yeni etkileşimsel ilişkiler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Göymen, 2010, s. 87). Bugünün devlet sistemleri artık vatandaşlarını doğrudan yönetmek hususundan daha çok yönlendirme gayesi gütmektedir. Devletin toplumdaki rolü ile iktidar, bürokrasi ve yurttaşlar arasındaki münasebeti yeni bir temele oturtmak ve düzenlemek gayesini güden zahiren devleti küçültmek ancak muhteviyatın niteliği manasında da daha müessir ve rantabl kılarak insanların kamu yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamaktır.

KATILIMCILIK

Katılımcılık hususu vatandaşların devlete olan güvenini sağlamada ve demokrat zihniyetin toplumsal tabana yayılmasını güçlendirmektedir (Mahçupyan, 2000, s. 139). Katılımcılık genel manası ile bir ülkede yaşayan bütün vatandaşların çıkarlarını temsil eden aracı kurumlar vasıtasıyla kamu yönetiminin karar-alma süreçlerine iştirak edilmesinin sağlanmasıdır.

Katılımcılıkta, yapı ile fail arasındaki münasebet politika oluşturma vetiresi çok çeşitli bir yapıya haizdir (OECD, 2001, s. 2):

1. Bilgi Transferi: Tek taraflı bir münasebet olup, siyasi yapıdan faile doğru bilgi transferi söz konusudur.
2. Danışma: İkili bir münasebet olup, siyasi yapının failin bilgisine başvurmasıdır.
3. Aktif Katılım: Siyasi yapı ile fail arasındaki ilişki dönüşümsellik şeklindedir.

KALKINMA AJANSLARI VE YÖNETİŞİM İLKELERİ

Şeffaflık ilkesi zaviyesinden kalkınma ajansları ilgili kararnamenin mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu alt başlığı altında bulunan 203. maddesinde; "Ajanslar, finansal kaynaklarının elde edilmesi ve kullanılmasında, denetimin sağlanması amacıyla, kamuoyunu zamanında bilgilendirmekle yükümlüdür" ibaresine yer verilmiş bu gaye ile 203/b maddesinde; "Yıllık çalışma programı ile bütçenin hazırlanması, yetkili organlarda görüşülmesi, uygulanması ve uygulama sonuçları ile raporların kamuoyuna açık ve ulaşılabilir" olması şeklinde belirtilmiştir. Bu noktada şeffaflık ilkesine vurgu yapıldığını söylemek muhtemeldir. Katılımcılık ilkesi açısından ise ilgili kararnamenin, ajansın görevleri ve yetkileri; başlığı altında yer alan 188/d maddesinde "Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek"

olarak açıklanmış ve yönetişim ilkesine isnatta bulunulmuştur (Cumhurbaşkanlığı, 2018, s. 75,77).

BULGULAR: KALKINMA KURULU

Bugün gelinen noktada Kalkınma Ajanslarının teşkilat yapısı görev ve yetkilerine ilişkin düzenleme 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile gerçekleştirilmiştir. Kalkınma Kurulunu ilgilendiren maddeler 4 nolu cumhurbaşkanlığı kararnamesinin 191 ve 192 sayılı maddeleri içinde düzenlenmiştir:

Bu kararnameye göre bölgesel kalkınma ajanslarının danışma organı olan kalkınma kurulları, maksimum 100 üyeden oluşmakta; kurul başkanını, yardımcısını ve divan üyelerini kendi içerisinde seçim yoluyla seçmektedir. Bu kurul, bölgesel kalkınma ereğine ulaşmak için yereldeki kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, STK'lar, üniversiteler ve yerel yönetimlerin temsilcileri arasından seçilerek oluşturulmaktadır. Kalkınma kurulları yılda en az iki defa üye tam sayısının yarısından bir fazlası ile toplanır, katılanların çoğunluğu ile karar alır. Uygulamada ise kalkınma kurulları bölgesel kalkınma ajanslarının 2006 yılından itibaren hayatta olan bir danışma organıdır.

İlgili Kararnameye göre Kalkınma kurulunun görev ve yetkileri şunlardır (Cumhurbaşkanlığı, 2018, s. 76-77):

- a) Tek ilden oluşan Ankara, İstanbul ve İzmir kalkınma ajanslarının yönetim kurullarında yer alacak temsilcilerini önermek.
- b) Kalkınma ajansları tarafından hazırlanan yıllık faaliyet ve iç denetim raporlarını görüşmek, incelemek ve bu hususlarda yönetim kuruluna inhalarda bulunmak.
- c) Kalkınma ajanslarının buldukları düzey 2 bölgeleri içinde bölgenin problemlerine ve çözüm önerilerine, tanıtımına, potansiyeline ve önceliklerine yönelik olarak kalkınma ajanslarının yönetim kuruluna tavsiyelerde bulunmak.

Kalkınma ajansının danışma organı olarak tasarlanan kalkınma kurullarından yeterli düzeyde yararlanılmadığı Sayıştay ve Devlet Denetleme Kurulu vb. denetleme raporlarında belirtilmiştir. Devlet Denetleme Kurulu'nun Kalkınma Ajansları ile ilgili denetleme Raporu'nda belirtildiği üzere; kurulların toplantılarına katılım düzeyinin oldukça düşük seviyede kaldığı, bu durumun kurulda temsil edilen bütün kurul üyelerini etkilediği kalkınma kurullarına katılımının seviyesinin yıllar itibariyle aşağı doğru temayülünü sürdürdüğü, kalkınma ajanslarının bir kısmında zorunlu olarak yılda en az iki defa toplantı yapması gereken kurulların bu zaruriyete dahi uymadığı, yapılan devamsızlıklardan dolayı üyelikten çıkarılan kurum ve kuruluşlarında bu durumu önemsemediği görülmüştür (DDK, 2014, s. 779). Merkeziyetçi devlet mantalitesinin hâkimiyetinin bir sonucu olarak kalkınma kurullarının kalkınma ajanslarının yönetim kurullarının görev ve yetkileri bağlamında işlevsiz ve yetersiz kalmasının bir sonucu olarak, kalkınma kurullarında alınan kararların çoğu zaman yönetim kurullarında dikkate bile alınmaması sonucunda kalkınma kurulu üyeleri kurula olan bağlılıklarını sorgulamaya başlayarak yönetişimin önemli ilkelerinden olan katılımcılık ilkesinin işlemlerini sekteye uğratmışlardır. 2016 yılına kadar geçen süre zarfında kalkınma kurullarında katılımcılık hususunda yaşanan olumsuzluklar 15 Temmuz darbe girişimi sonrası alınan tedbirlere istinaden 15.08.2016 tarihli 2016/9112 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile ajansların tamamında daha önce belirlenmiş olan Kalkınma Kurulu üye listesine ilişkin tablo yürürlükten kaldırılarak bu şekilde kalkınma kurulu üyelerinin görev süresi sona ermiş ve fiilen

ajanslarda kalkınma kurulları bu kararın yayım tarihi olan 19.08.2016'dan sonra işlevsiz hale gelmiştir. Kalkınma Kurulu üyeliklerinin sona ermesi ve kurulların çalışmaması beraberinde tek ilden oluşan Ankara, İstanbul ve İzmir kalkınma ajanslarında yönetim kurullarının işlevsel olarak çalışmasını da menfi yönde etkilemiştir (Sayıştay, 2019, s. 52).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

21. yüzyılda küreselleşmenin hükmünün dünya neredeyse tüm alanlarında duyumsanması ile ulus devletlerin arasındaki hudutların saydamlaştığı, ülkeler arası karşılıklı etkileşimin fazlaştığı ve devletlerin kamu yönetimlerinde işlevlerin ne olacağı mühim bir gündem maddesi olmuştur. Her türlü değişimin tabiri caizse ışık hızı ile yaşandığı 21.yüzyılda bu gelişimlere paralel olarak kamu yönetiminde de bir takım problemler gün yüzüne çıkmış, kamu yönetimlerine olan talepler dönüşmüş, failin ihtiyaçlarının yapı tarafından en iyi biçimde nasıl cevap bulacağı asıl soru olarak gündemdeki yerini almıştır. Dünya genelinde merkezîyetçi kamu yönetimleri bu hususta bir sistemsel çöküş yaşamış ve Weberyen bürokrasi anlayışına göre daha esnek, kararların vatandaşlara hesap verebilecek nitelikte şeffaf uygulamalara doğru değişim yaşamıştır. Ayrıca karar alma süreçlerinde bir dönüşüm yaşanarak edilgen bir durumdan aktif olarak yer alan bir vatandaş tanımına doğru bir dönüşümünde yaşandığı görülmektedir.

Kamu yönetiminde yaşanan bu dönüşüm ulus-devletlerin alt bölgelerinin kalkınmasının farklı bir uzanımına odaklanmasına neden olmuş ve bu alt bölgelerin kendi potansiyellerinin tam kullanımı ve gelişimi için kalkınmanın tüm alanlarında değişimi içeren planları gündeme taşımıştır. Kamu yönetiminde 1990'larda etkisini daha da artıran bu yönetim anlayışı dönüşerek katılımcılığı ön planda tutan yönetişim kavramını başarılı yönetimin en temel öğeleri arasına sokmuştur. Yönetişim kavramının yaygınlaşması ile birlikte yerel aktörler arasında yeni kurumların oluşumu da hız kazanmış ve oluşan yeni kurumlarda yeni paydaşların yönetime katılımı öncelik verilmiştir. Kamu yönetiminde paradigmatik bu dönüşüm ile birlikte merkez ile çevre/yerel kuruluşların görev tanımları ve fonksiyonları değişmeye başlamış ve bölgesel/yerel kalkınmada da bu değişim kendini hissettirerek yerel paydaşların oluşumu ve bunların bölgesel kalkınmadaki rolleri giderek önem kazanmıştır. Yerel paydaşlara verilen bu ihtimam ile birlikte bölgesel/yerel kalkınmada merkezi yönetimin kalkınmayla ilgili görevi, yerel paydaşlar arasındaki eş güdüm ve işbirliğini sağlama haline tahavvül etmiştir.

Bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluş kararnamesinde, ajansların danışma organı olan kalkınma kurulları; bölgesel kalkınmayı sağlama ereğine yönelik kalkınma ajansının bulunduğu bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve yerel kuruluşlar arasında işbirliği ve eş güdümü artırarak ajansın kuruluş hedeflerine varması için önemli bir kurul olarak nitelendirilmektedir. Münhasıran bu kurulların bölgesel kalkınma ajanslarını yönlendirebilmesi ve bölgesel kalkınma hedeflerine katkı sunabilmesi için kalkınma ajansı uygulamalarına iştirak etmesi ve aktif rol alabilecek görev, yetki ve sorumluluklara sahip olması gerekmektedir. Bu bildiri için yapılan literatür araştırmasında; bölgesel kalkınma ajanlarının kalkınma kurullarının edilgen yapılar olduğu, yılda en az iki kez yapılması gereken zaruri toplantılarını bile yapmadıkları, kurul üyelerinin birçoğunun bu kurulun karar ve eylemlerinin hükümsüz bulması gerekçesi ile kurul çalışmalarına iştirak konusunda gönülsüz olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Arslan, N. T.** (2010). Klasik ve Neo Klasik Dönüşüm Süreci Yeni Kamu Yönetimi. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,, 11(2), 21-38.
- Ayman Güler, B.** (2005). Devlette Reform Yazılar . Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Bilgiç, V.** (2008). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı. A. N. (edit) Asım Balcı içinde, Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar (s. 27-46). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Cumhurbaşkanlığı, T.** (2018). Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Ankara: Resmi Gazete.
- DDK.** (2014). Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi. Ankara: T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK).
- Demirel, D.** (2006). Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet. Sayıştay Dergisi(60), 105-128.
- Dinçer&Yılmaz, Ö.** (2003). Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim. Ankara: T. C. Başbakanlık Yayınları.
- Eraydın, A.** (2010). Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları. B. v. Akgül içinde, Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri (s. 33-50). Bursa: Ekin Yayınları.
- Eryılmaz, B.** (2010). Kamu Yönetimi. Ankara: Okutan Yayıncılık.
- Genç, N.** (2010). Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı. Türk İdare Dergisi(466), 145-159.
- Göymen, K.** (2010). Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Kalağan, G.** (2009). 1980 Sonrası Geleneksel Bürokratik Yönetim Paradigmasında Değişim ve Yönetimsel-Siyasal Yeniden Yapılanma Arayışları. SDU Vizyoner Dergisi, 1(1), 92-103.
- Kalkınma Bakanlığı.** (2012). Kuruluştan Bugüne Kalkınma Ajanslarında Sosyal Politikalar. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kaynak, M.** (2011). Kalkınma İktisadı. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Mahcupyan, E.** (2000). Batı'dan Doğu'ya, Dünden Bugüne Zihniyet Yapıları ve Değişim. İstanbul: Patika Yayıncılık.
- OECD.** (2001). Engaging Citizens in Policy Making: Information, Consultation and Public Participation. OECD Public Management Policy Brief.
- Önen, M.** (2012). Kamu Yönetiminde Değişim: Yönetimden Yönetişime Dönüşüm. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi 2 (s. 868-893). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Özer, M. A.** (2012). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomideki İşlevleri", Kamu-İş; C:12, S:2, s. 37-74, Ankara. Kamu-İş İ Hukuku ve İktisat Dergisi, 12(2), 37-74.

Sayıştay. (2019). 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu. Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı.

Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 62-68.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARINDA SOSYAL KALKINMANIN YERİ**Harun KAPTANER ¹**¹ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID ID: 0000-0002-1941-4858

ÖZET

Kalkınma; iktisadi, sosyal ve insani olmak üzere üç saçı ayağı üzerine kurulu olarak ekonomik büyüme kavramından ayrılır. Sosyal kalkınma; sosyal hizmetler, yoksulluğun azaltılması, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, sosyal içerme, istihdam, gelir dağılımının iyileştirilmesi, geri kalmış bölgelerde altyapı ve sosyal yatırımların yoğunlaştırılması hususlarını içermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 8). Sosyal kalkınmanın odağına insan unsuru yerine kapitali yerleştirdiğimizde kalkınma yalnızca özdeksel manada gerçekleşmektedir. Bilhassa içtimai alanda toplumun dengeli ve hemen hemen her ferdine dokunacak şekilde kalkınmasını sağlamak için toplumdaki tüm bireyleri, kendi değer yargıları ve hayat felsefelerini dikkate alarak planlama yapılması gerekmektedir.

Sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi hususunda geleneksel kalkınma kuramsal yaklaşımlarının kifayetsiz kalmaları üzerine 1973 Küresel Petrol Krizi sonrasında yeniden revize edilen bölgesel kalkınma kuramsal yaklaşımları ve bu yaklaşımlara göre inşa edilen bölgesel politikalar doğrultusunda, yerel aktörlere özellikle sosyal kalkınmanın toplumsal alanın tamamına yaymak için yetki nakli yapılmış ve bu hususta Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur (Eraydın, 2010, s. 43-44).

Bölgesel Kalkınma Ajansları, sosyal kalkınmayı da içeren bölgesel kalkınmanın bir katalizörü olarak yerel aktörler (dış paydaşlar) arasında koordinasyonu sağlamak için yerelde oluşturulan bir kalkınma kuruluşudur. Dünyada ilk Bölgesel Kalkınma Ajansı, 1933 yılında ABD’de kurulan Tennessee Valley Authority (TVA)’dir¹. Bölgesel Kalkınma Ajansları A.B.D.’deki TVA uygulamasından sonra dünya savaşlarının Avrupa ülkelerinde yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak ve bölgeler arası gelir eşitsizliğini asgari düzeye indirmek için 1950’li yıllarda; Türkiye’de ise Katılım Ortaklığı Belgesi esasında, Avrupa Birliği’ne sosyo-ekonomik uyum sağlanması kapsamında 2006 yılında kurulmaya başlanmıştır. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kuruluş amaçlarından biri de, bir bölgede yaşayan tüm bireylerin iktisadi ve toplumsal hayata katılımını sağlayarak sosyal içermeyi sağlamaktır. Bölgesel kalkınma ajansları, bu amaçla sosyal kalkınmaya yönelik olarak 2008 yılından itibaren maksimum hibe miktarı %90 olan mali destek programları hazırlamış; bu konuda dış paydaşlardan gelen sosyal kalkınma içerikli projeleri desteklemişlerdir. Bu programlarda, dezavantajlı grup olarak tanımlanan gruplara sosyal içerme ve uyum hususlarında geliştirilen projeler programın kısıtlı bütçesi dâhilinde desteklenemeye çalışılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 37). Ancak bu destek birkaç kalkınma ajansından daha da öteye gitmemiştir. Esasen bu durum ile ilgili olarak Türkiye’de

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Tennessee_Valley_Authority (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

toplam 26 Bölgesel Kalkınma Ajansının performansı tüm ajansların kuruluş işlemlerini tamamladıkları ve hibe mekanizmasını harekete geçirdikleri 2010 yılı ve sonrasındaki süreçtir. Bu süreç ile ilgili Bölgesel Kalkınma Ajanslarının verileri incelendiğinde toplam dağıtılan hibe miktarının yaklaşık olarak 1/7'si sosyal kalkınma içerikli projelere verilmiştir. Bu bildiriye varılan temel yargı kuruluş kanununda sosyal kalkınma ile ilgili görev ve sorumlulukları olan Bölgesel Kalkınma Ajanslarının bu görev ve sorumluluklarını tam manası ile yerine getirmediğidir.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Kalkınma Ajansı, Bölgesel Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Sosyal İçerme

ABSTRACT

Development differs from the concept of economic growth, based on three pillars of economics, social and humanitarian. Social development includes social services, poverty reduction, health, education, social security, social inclusion, employment, improvement of income distribution, and intensification of infrastructure and social investments in underdeveloped regions (Ministry of Development, 2012, p. 8). When the capital placed in the focus of social development instead of human element, development takes place only in the material sense. In order to ensure the development of the society in a balanced and touching way to almost every individual, especially in the field of internal planning, planning should be made by considering all the individuals in the society, their own value judgments and life philosophies.

After the 1973 Global Oil Crisis, regional development theoretical approaches were revised after the traditional development theoretical approaches regarding the realization of social development remained poor. In line with the regional policies built according to these approaches, local actors have been given the authority to spread social development to the whole social area and regional development agencies have been established accordingly. (Eraydın, 2010, p. 43-44).

Regional Development Agencies are a locally developed development agency to coordinate between local actors (external stakeholders) as a catalyst of regional development, including social development. The first Regional Development Agency in the world is Tennessee Valley Authority (TVA), founded in the USA in 1933. In the 1950s, after the TVA implementation in the U.S. Regional Development Agencies were established in the 1950s after the TVA implementation in the U.S. to eliminate the devastating effects of world wars in European countries and to minimize income disparities between regions. In the context of the Accession Partnership for Turkey based on the European Union to ensure socio-economic cohesion began to be established in 2006. One of the establishment objectives of Regional Development Agencies is to ensure social inclusion by ensuring the participation of all individuals living in a region in economic and social life. Regional development agencies have prepared financial support programs for this purpose with a maximum grant of 90% for social

development since 2008. In this regard, they supported projects with social development content from external stakeholders. In these programs, projects developed for social inclusion and adaptation to groups defined as disadvantaged groups were tried to be supported within the limited budget of the program (Ministry of Development, 2012, p. 37). However, this support has not gone further than several development agencies. In fact, in this case regarding the overall performance of the 26 Regional Development Agencies in Turkey it is the process in which they spent their completed grant mechanisms and agencies of all organizational processes in motion in 2010 and beyond. When the data of the Regional Development Agencies related to this process are analyzed, approximately 1/7 of the total amount of grant distributed has been given to projects with social development content. The basic judgment reached in this declaration is that the Regional Development Agencies, which have duties and responsibilities related to social development, do not fully fulfill these duties and responsibilities.

Keywords: Regional Development Agency, Regional Development, Social Development, Social Inclusion

GİRİŞ

Kalkınma, iktisadi unsurlar ile birlikte sosyal, ekolojik ve fiziki öğeleri de içeren yapısal bir transformasyon vetiresidir. Kalkınmanın bu hususiyetlerine karşın bu kavramın nitelendirilmesinde ilk akla gelen kalkınma iktisadi kuramsal yaklaşımlarından dolayı ağırlıklı olarak iktisadi boyuttur. Bugün gelinen son noktada kalkınmanın esas odak noktasının insan olduğu kabul edilerek, insanın kapasitesinin çoğaltımına yönelik çalışmaların önemine vurgu yapılmıştır. Gelinen son noktada kalkınma kavramının sosyal boyutu literatürde öne çıkarılmış, bu hususta daha da ileri gidilerek kalkınmanın tamamen insani gelişim ile anılması gündeme gelmiştir.

Bu yaklaşımlardan hareket ile sosyal kalkınma bakış açısı ile bölgesel kalkınma ajanslarının ana gayesi seçilmiş bir bölgenin sosyal ve iktisadi inkişafını sağlamaktır. Bu vazife bir yandan bölgeyi yeniden tasarlama gayelerini, diğer yandan buna yönelik teşebbüsleri müzahir vasıftadır ve bölgenin/yörenin sosyo-ekonomik yönden muvaffakiyetinin ve refahının artmasını, sosyal insicamının oluşmasına destek sunar. Bunun için ilkten bölgenin ulaşması istenilen iktisadi, ekolojik ve sosyal amaçlar belirlenir. İstihdam alanında yatırım, verimlilik ve rekabet gücünün artırılması zımında efor harcanır. Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajansları; hizmet sundukları bölgede bölgenin potansiyelini ve problemlerini göz önüne alarak geliştirdikleri kalkınma politikaları ile bölgedeki iktisadi yapı unsurlarını harekete geçirmek ve bölgede ikamet eden insanların kapasite gelişimine katkı sunmak için faaliyet sürdürürler (Özer, 2012, s. 41-42).

Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 188. Maddesi'nin - (1) f Fıkrasında; Bölgesel Kalkınma Ajanslarına buldukları bölgelerin ekonomik ve sosyal gelişmesini hızlandırmaya yönelik çalışmalar içinde yer almak şeklinde görev tevdi edilmiştir. Ancak gelinen noktada Bölgesel Kalkınma ajansları kalkınmanın sosyal boyutunu sadece hazırladıkları plan ve programlarda dillendirmekte ancak bu alana yönelik olarak ekonomik kalkınma kadar bir kaynak aktarımına gitmemişlerdir.

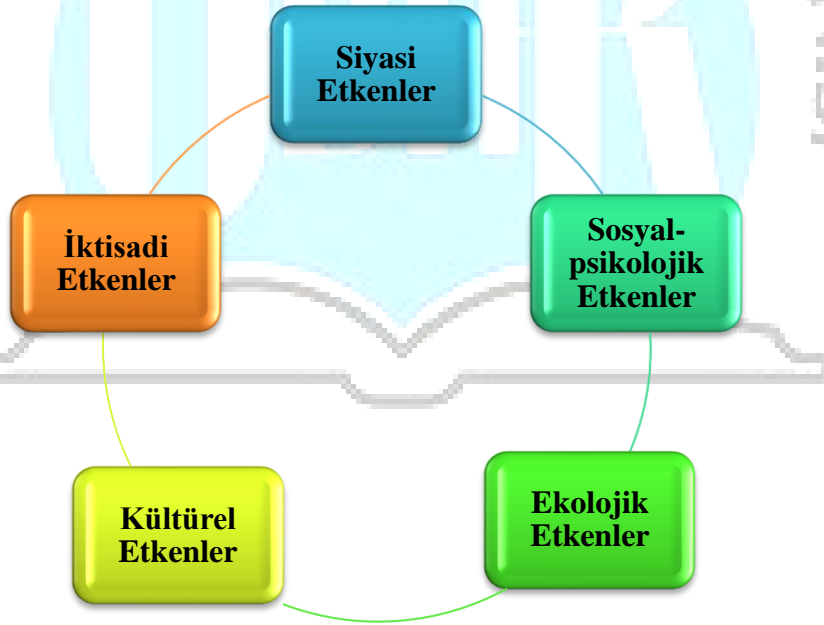
ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye’de 26 düzey 2 bölgesinde hizmet sunan bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınma kavramının bütünselliği bağlamında sosyal kalkınma konularına vermiş olduğu önem irdelenmektedir. Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajanlarının yıllık olarak yayınlamış ve herkesin erişimine açık olduğu 2010 – 2018 yılları arasında yayınlanmış olan Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları içinde yer alan mali destek programları betimsel analiz yapılarak veriler yorumlanmıştır.

KALKINMA KAVRAMININ BÜTÜNCÜLLÜĞÜ

Kalkınma kavramı ekonomik, politik, psikolojik ve kültürel faktörleri içermektedir. Kalkınma gibi kırsal kalkınma da; temel sosyal yapılarda, yaygın bakış açılarında ve yerel kuruluşlarda değişimi içerdiği gibi, ekonomik büyümenin hızlanması, gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması ve fakirliğin ortadan kaldırılmasını da içeren oldukça geniş bir kavramdır. Esasen kalkınma olgusunun, toplumların uğruna çaba harcadıkları iktisadi ve içtimai gayeleri çevrelemesi gerekmektedir (Kaynak, 2011, s. 56). Kalkınma kavramının yıllar içerisinde genişleyen anlamıyla birlikte bu kavramı anlatmada ekonomik boyut yetersiz kalmış; sosyal, kültürel, psikolojik, siyasal, çevresel ve fiziksel unsurların da eklenmesiyle sosyo-ekonomik kalkınma, beşeri kalkınma ve yaşam kalitesi gibi kavramlar oluşmuştur (Yavilioğlu, 2002, s. 66-67).

Şekil 1: Kalkınma Kavramının Bütünsellik Döngüsü

Şekil 1’de de belirtildiği üzere siyasi, sosyal-psikolojik, ekolojik, kültürel ve iktisadi etkenlerin mütetekabil münasebeti neticesinde kalkınma olgusu bölgesel kalkınma ajanslarının buldukları bölgedeki kalkınma ile ilgili sorunsalları bölünmemiş olarak irdelenerek sorunlara bütünselci bir bakış açısı ile müdahale edilmelidir (Yavilioğlu, 2002, s. 66-67).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma ajansları tarafından sunulan ilk sosyal kalkınma mali destek programları pilot olarak kurulan Çukurova Kalkınma Ajansı ve İzmir Kalkınma Ajansı tarafından 2008 ve 2009 yıllarında uygulanmıştır. Bu mali destek programlarından sonra sosyal

kalkınma içerikli mali destek programları 2008 ve 2009 yıllarında kurulan diğer 24 Bölgesel Kalkınma Ajansı tarafından 2010 ve sonrasında uygulanmaya başlanmıştır.

Çizelge 1: Bölgesel Kalkınma Ajanslarının 2010-2018 Yılları Sosyal Kalkınma Hibe Desteği

Yıl	Sosyal Kalkınma Hibe Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)
2010 Yılı	35.000.000	826.600.000
2011 Yılı	33.250.000	463.090.000
2012 Yılı	142.300.000	575.167.000
2013 Yılı	80.694.000	407.392.000
2014 Yılı	64.065.000	606.901.839
2015 Yılı	51.712.559	523.697.841
2016 Yılı	46.072.007	282.843.172
2017 Yılı	31.000.000	113.175.000
2018 Yılı	120.642.534	569.877.517

Kaynak: Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları 2010 -2018

Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları² dikkate alınarak hazırlanan Tablo 1 incelendiğinde 2010 yılı ve sonrasında mali destek programları aracılığı ile sunulan sosyal kalkınma içerikli hibe destekleri ile ekonomik kalkınma içerikli hibe destek tutarları arasında yıllar itibari ile değişiklik gösterse de aralarında çok büyük bir fark olduğu görülmektedir.

Çizelge 2: Bölgesel Kalkınma Ajanslarının 2010-2018 Yılları Sosyal Kalkınma Hibe Destek Sıralaması

Kalkınma Ajansı	Toplam Destek Miktarı (TL)	Toplam Sosyal Kalkınma Desteği içindeki Oranı (%)
İSTKA	269.217.851	45,7
İZKA	50.977.255	8,6
GMKA	43.699.343	7,4
ZAFER	31.258.437	5,3
ORAN	28.877.309	4,9
ANKARA	23.428.206	4,0
MEVKA	18.279.470	3,1
BEBKA	18.000.000	3,1
İKA	17.890.557	3,0
ÇKA	17.500.000	3,0
BAKKA	14.444.732	2,4
SERKA	11.607.256	2,0
MARKA	8.500.000	1,4
AHİKA	8.464.322	1,4
KUDAKA	6.963.965	1,2
KARACADAĞ	6.553.921	1,1
DAKA	5.581.567	0,9
DOĞAKA	5.491.909	0,9
OKA	3.000.000	0,5

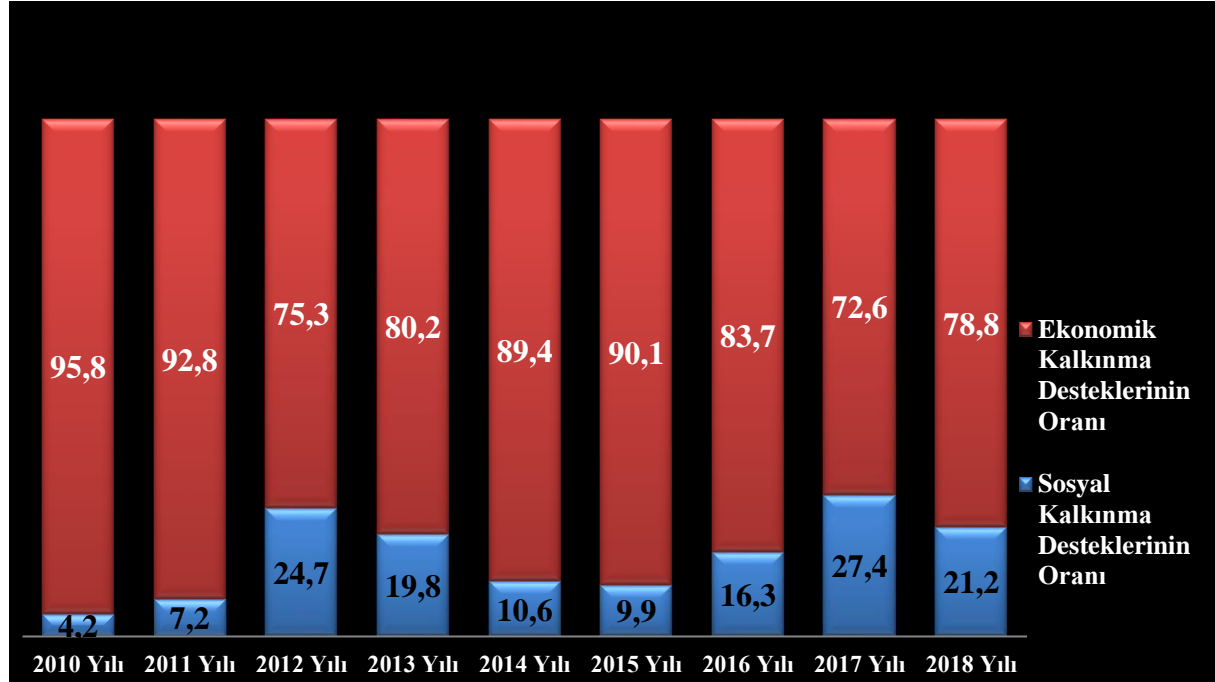
Kaynak: Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları 2010 -2018

² Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları (Erişim Tarihi: 20.05.2020) <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari>

Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporlarından alınan verilerin analiz edildiği Tablo 2 incelendiğinde ise 2010 - 2018 yılları arasında toplamda 19 bölgesel kalkınma ajansı sosyal kalkınma içerikli 52 adet mali destek programını yürütmüştür. Ancak bu hibe desteklerinin takribi %46'sını İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından 8 mali destek programı kapsamında tek başına dağıtılmıştır. Geri kalan %53 oranındaki hibe ise 18 bölgesel kalkınma ajansı tarafından dağıtılmıştır. Görüldüğü üzere ekonomik kalkınmada olduğu gibi sosyal kalkınmada da İstanbul ulusal kaynakların büyük bir kısmını kullanmaktadır.

Çizelge 3: Bölgesel Kalkınma Ajanslarının 2010-2018 Yılları Arasında Dağıtılan Sosyal Kalkınma Ve Ekonomik Kalkınma Hibe Miktarlarının Yıllara Sarih Oranları

Kaynak: Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları 2010 -2018

2010 - 2018 arasındaki 9 yıllık sosyal kalkınma mali destek programlarına bakıldığında Türkiye’de toplamda 7 bölgesel kalkınma ajansında sosyal kalkınma konularında mali destek programı hiç uygulanmamıştır. Türkiye’de 26 bölgesel kalkınma ajansının bir bütün olarak mali destek programlarına başladıkları tarihi 2010 yılı olarak kabul ettiğimizde 2010-2018 dönemleri kapsayan 9 yılda takribî 600 milyon TL sosyal kalkınma kapsamındaki projeler desteklenirken ekonomik kalkınma projelerine takribî 3.800 milyon TL aktarılmıştır. Yani mali destek programları ile 26 bölgesel kalkınma ajansı tarafından dış paydaların hazırlamış oldukları hibe miktarının %16 'sı sosyal kalkınma bileşeni kapsamındaki projelere verilmiştir. Sonuç olarak Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının mali destek programları aracılığı ile sosyal kalkınma bileşeni kapsamında dağıtılan hibenin yaklaşık %60'ı İstanbul, İzmir ve Ankara illerine dağıtılmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan veri analizinde bölgesel kalkınma ajanslarının sosyal kalkınma mali destek programlarının hedef grubunda genel olarak, dezavantajlı grup olarak tanımlanan kadınlar ve engelliler ile ilgili projeler daha fazla desteklenmiştir. Bu mali destek programlarının belli başlı amaçları, bölgesel kalkınma ajanslarının bulunduğu bölgenin beşeri

ve sosyal sermayesinin geliştirilmesini, bireylerin refah düzeyinin yükseltilmesini ve sosyal dışlanmaya maruz bırakılmış grupların sosyal uyum ve sosyal içermesi sağlamaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İki dünya savaşı akabinde ulus-devletlerin kalkınma süreçlerine olan kavrayış farklılıkları kalkınma iktisadı yaklaşımlarına da sirayet etmiştir. 2.Dünya savaşı sonrasında yıkılan ve alt bölgeleri arasında gelir eşitsizlikleri meydana gelen Avrupa ülkeleri kalkınma ile ilgili sorunlarını aşmak için merkezîyetçi plan ve programlarının yanında yerel plan ve programları da kalkınma süreçlerine eklenmesi gerektiğini kabul etmiştir. Bu minvalde kalkınma literatürüne bölgesel kalkınma kavramı ve yaklaşımları girmiştir. Bu politikaların asıl gayesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını gidermeye yönelik olmuştur. Buna ek olarak sürdürülebilir kalkınma, yerel paydaşların faaliyet ve projelere müdahil edilmesi gibi unsurları da içermektedir. Bu kapsamda bölgesel kalkınma stratejilerinin etkililiği ile kalkınma alanı içinde Pierre Bourdieu'nun oyun meteforundaki gibi yerel paydaşların sorgulamadan kabul ettikleri kurallar(doxa) ve elde ettikleri çıkarlar(illusio) yoluyla sonuca giden bazı yollara aşina rolü/habitus de bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşmada önem kazanmıştır. Bölgesel kalkınmada yerel paydaşların oyun alanına dahil olup faaliyetler sürdürebilmesi için yerelde kalkınma odaklı bazı kurumsal örgüt yapıları oluşturulmuştur. Bu yapılardan bugün en tanınanı bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Yerelde kurulan bölgesel kalkınma ajansları bölgelerdeki gelir dengesizliklere çare aramakta ve yerel kalkınmanın her alanda sağlanmasını hedeflemektedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının dünyadaki ilk örneği olarak 1933 yılında ABD'de kurulan Tennessee Valley Authority'dır. Ancak bu yerel kalkınma örgütü 1945 sonrasında hemen hemen tüm kıta ve ada Avrupası ülkelerinde kurulmaya başlanmıştır. Avrupa ülkelerinde kısa süre içinde sayılarının artmalarının en önemli nedeni kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı ve yarattığı yıkım olmuştur. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki ulus-devletler arasında ve ulus-devletlerin alt bölgelerinde/kantonlarında iktisadi ve sosyal gelişmişlik dengesizliği yaratarak bölgeler arasında çok ciddi gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Buna en iyi örnek olarak kuzey ve güney İtalya verilebilir. Ajanslar, özellikle alt-bölgelerde zuhur eden bu gelişmişlik farklarını bertaraf edebilmek için ortaya çıkmış ve kısa sürede yayılmıştır. Bilhassa Avrupa Birliği'ne 1990 ve sonrasında dahil olan Doğu Avrupa ulus devletlerinde, yerel problemlerin çözümüne yönelik dahili etkenlerin ve potansiyellerin aksiyon almasını sağlayan, kalkınma ağları kuran ve bu ağları hibe araçları ile destekleyen yapılarıyla bölgesel kalkınma ajanslarının sayısı hızla artmıştır. Bu açıdan bölgesel kalkınma ajansları, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde aday olmak isteyen ülkelerin alt bölgelerinin Avrupa Komisyonu'nun bölgesel kalkınma politikaları ile entegre olmasının önemli bir aracı olarak kabul görmektedir. Türkiye ise bölgesel ve yerel alanda verilen AB'ye katılım öncesi mali yatırımlardan faydalanmak ve aday ülke statüsüne yükselmek için imza altına almış olduğu Katılım Ortaklığı Belgesi'ne istinaden 26 düzey 2 istatistiki bölgede bölgesel kalkınma ajanslarını kurmuştur.

Türkiye'de kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluş kanununda yer alan görev ve sorumluluklarında hizmet sundukları bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmelerine katkı sağlayarak bölgeler arası gelişmişlik farklarını asgari düzeyine indirmek bulunmaktadır. Ancak gelinen noktada bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınmanın sadece ekonomik boyutunu dikkate aldığı sosyal unsurların ikincil planda tutulduğu bölgesel kalkınma ajanslarının yıllık faaliyet raporlarına bakıldığında açıkça görülmektedir. 26 bölgesel kalkınma ajansının 7'sinin sosyal kalkınma ile ilgili hiçbir mali destek programı tasarlamadığı program tasarlayanlarında (İstanbul Kalkınma Ajansı hariç tutulduğunda) toplam hibe miktarının 1/10'u kadarını sosyal kalkınma içerikli projelere aktardığı görülmektedir. Bu çalışma kapsamında öneri olarak söylenecek şey; kalkınma literatüründe insani kapasitenin çoğaltımının kalkınmanın

gerçekleştirilmesinde hayati öneme haiz olduğu kabulü üzerine Türkiye’de hizmet sunan bölgesel kalkınma ajanslarının sosyal kalkınma meselelerini sadece hazırladıkları plan hedeflerine yazarak rafa kaldırmak yerine bu planlarda yazılı olan sosyal kalkınma hedeflerine ulaşma noktasında en azından ekonomik kalkınmaya ayrılan kaynaklar oranında sosyal kalkınma mali destek programlarına, güdümlü projelerine ayrılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Eraydın, A. (2010). Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları. B. v. Akgül içinde, Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri (s. 33-50). Bursa: Ekin Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2011). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu 2010, Ankara https://www.memurlar.net/common/news/documents/207460/kalkinma_ajanslari_2010_yili_genel_faaliyet_raporu-11102011.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kalkınma Bakanlığı (2012). Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara <http://doczz.biz.tr/doc/23350/kalk%C4%B1nma-ajanslar%C4%B1-2011-y%C4%B1n%C4%B1-genel-faaliyet-raporu> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kalkınma Bakanlığı (2013). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu 2012, Ankara http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Kalk%C4%B1nma_Ajanslari_2012_Yili_GenelFaaliyetRaporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kalkınma Bakanlığı (2014). Kalkınma Ajansları 2013 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara <https://docplayer.biz.tr/24398299-Kalkinma-ajanslari-2013-yili-genel-faaliyet-raporu.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kalkınma Bakanlığı (2016). Kalkınma Ajansları 2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Kalk%C4%B1nma_Ajanslari_2015_Yili_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kalkınma Bakanlığı (2017). Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Kalk%C4%B1nma_Ajanslari_2016_Yili_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Kaynak, M. (2011). Kalkınma İktisadı. Ankara: Gazi Kitapevi.

KB, K. B. (2012). Kurulştan Bugüne Kalkınma Ajanslarında Sosyal Politikalar. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Özer, M. A. (2012). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomideki İşlevleri”, Kamu-İş; C:12, S:2, s. 37-74, Ankara. Kamu-İş İ Hukuku ve İktisat Dergisi, 12(2), 37-74.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). Kalkınma Ajansları 2017 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara

<https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu0403011615> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu 2018, Ankara

<https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu0203011615> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 62-68.

ÇOCUK İŞGÜCÜNÜN HUKUKİ DURUMU VE GENEL DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Ömer Faruk ASLAN¹

Özet

Çocuk işgücü sorunu başta gelişmemiş ve az gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlardandır. Çocuklar genel olarak kentlerde hizmet ve sanayi sektöründe çalışırken kırsalda ise tarım ve hayvancılık alanlarında istihdam edilmektedir. Çocukların çalışmasını İş Kanunumuz belli standartlara ve koşullara bağlamasına rağmen kayıt dışı bir çok ağır işlerde çalışmaları söz konusudur. Bu da özellikle çocukların iş hayatında olmalarının fiziksel ve ruhsal sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Çalışmada çocuk işçiliğiyle yazılmış tezler taranarak kavramsal ve hukuki durumlarına değinilmiştir. Sonuç olarak çocukların toplumda ve ailede en fazla olaylardan etkilenen taraf olduğu, özellikle ailelerin gelir durumları eğitim hayatının bırakıp çalışma hayatına girmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Ayrıca çocukların iş hayatında bulunma şartlarını ağırlaştıracak gerek idari gerekse adli cezaların artırılmasıyla önlenilecektir.

Anaktar Kelime: Çocuk İşgücü, İş Kanunu, Çalışma Hayatı, İstihdam.

LEGAL STATUS OF CHILD LABOR AND GENERAL EVALUATION

Abstract

Child labor problem is one of the problems that many countries, especially underdeveloped and underdeveloped countries, face. While children generally work in the service and industry sectors in the cities, they are employed in the fields of agriculture and livestock in the countryside. Despite the fact that our Labor Law links the work of children to certain standards and conditions, they work in many informal jobs. This causes physical and psychological problems especially for children to be in business life. In the study, the conceptual and legal situations of child labor are examined by scanning theses. As a result, children are the most affected by the society and the family, especially families' income situation causes them to have to leave their education life and enter the working life. In addition, it can be prevented by increasing both administrative and judicial penalties, which will aggravate the conditions for children to be in business life.

Keywords: Child Labor, Labor Law, Work Life, Employment.

GİRİŞ

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) verilerine göre tüm dünyada 250 milyon kadar çalışan çocuk olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye' de ise 2012 yılında Çocuk İşgücü

¹ Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ofaruk.aslan@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7415-6049>.

Araştırması'na göre; 6–17 yaş grubundaki çocuk sayısı 15 milyon 247 bin kişidir. Bu oranın %3,2' si ekonomik kazanç sağlamak amacıyla bir işte çalışmaktadır².

Çocuk emeğinin yoğun kullanımı, çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına katılması diğer bir ifadeyle çalışan çocuklar sorunu, dünyada birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de yaşanan temel problemlerden biri haline gelmiştir. Çocukların çalışma yaşamına erken yaşta katılmaları; sosyal, psikolojik, ruhsal ve fiziksel problemleri de beraberinde getirmektedir. Çocukların çalışmasında ailelerin sahip olduğu kimi geleneksel değerlerin de etkisi vardır. Öyleyse, çocuk emeğinin yoğun kullanımı ve çocukların erken yaşta çalışma yaşamında yer almasını hedefleyen çalışmalarda, sorunun ülkelerin yaşadığı sosyo -ekonomik temel problemler, çocukların farklı iş türlerinde çalışma yaşamında yer almasıyla beraber meydana gelebilecek ihmal, istismar ile çalışan çocukların ailelerinin sosyo-kültürel değerleri bütünlüğü içerisinde sorunu ele almak gerekir. Çünkü çocukların çalışma yaşamına katılması sadece ülkelerin yaşadıkları sosyo-ekonomik temelli problemlerden kaynaklanmamaktadır³.

Bu çalışmada çocuk işgücüsüyle alakalı yapılmış tezlerden yararlanılmıştır. Araştırmada çocuk işgücüsünün tanımına, sokakta çalışan çocukların çalışma koşullarına, çocukları çalışmaya sevk eden faktörlerin başında gelen yoksulluk kavramına değinilecek. Ayrıca çalışan çocukların hukuki durumu ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun çalışan çocuklara yönelik yürüttüğü çalışmaları ele alınacaktır.

I. Çocuk İşgücüsünün Tanımı

ILO tarafından çocuk işgücü; çocukların çocukluklarından, potansiyellerinden ve onurlarından yoksun bırakıcı ve onların fiziksel, zihinsel ve mental gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda, ILO, çocuğun yaşını ve yaptığı işin türünü de gözeterek çocuk işgücüsünü şu şekilde bir sınıflandırmaya tabii tutmuştur:

- 5–11 yaş kategorisindeki çocuklar için hafif işler dahi hoşgörü sınırları dışındadır.
- 12–14 yaş kategorisindeki çocuklar için haftada 14 saatten az olmak koşulu ile tehlikeli olmadığı bilinen sektörlerde çalışmak çocuk işgücü olarak kabul edilmez. Bu durum ekonomik faaliyet olarak nitelendirilir.
- 15–17 yaş kategorisindeki çocuklar için ise yaş ölçütünü yerine getirdikleri ve zorunlu eğitimlerini tamamladıkları sürece sıradan işlerde haftada 43 saate kadar çalışma izni verilmiştir. Ancak çalışma süresi haftada 43 saatten fazla ise yapılan herhangi bir iş bu yaş kategorisindeki çocuklar için tehlikeli olarak kabul edilmiş ve Çocuk İşgücü'nün En Kötü Biçimleri arasına dâhil edilmiştir. Çocuk işgücüsüne ilişkin yapılan bu sınıflandırmada çocuklar için, hafif işler, tehlikeli işler ve çocuk işgücüsünün en kötü biçimleri kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.

Buna göre:

² TÜİK (2012), “Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> (Erişim Tarihi: 27.11.2013)

³ Rifat, Bilgin, “Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım: Diyarbakır Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008, s. 65.

Hafif İşler; çocuğun eğitimine engel teşkil etmeyen ve onun fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan gelişimi üzerinde olumsuz etki yaratmayan ve haftada 14 saatten az olan işlerdir.

Tehlikeli İşler; yapılış şekli, doğası ve türü gereği çocukların güvenliği, fiziksel ve zihinsel sağlığı ve ahlaki gelişimleri üzerinde olumsuz etki yaratan veya bunlara neden olan herhangi bir aktivite veya iştir. Bununla birlikte yapılan iş nitelik bakımından tehlikeli olmasa bile çalışma süresi haftada 43 saati geçiyor ise tehlikeli işler arasına girmektedir.

Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri ise çocukların zorla çalıştırılması her türlü kölelik, çocukların kaçırılması, satılması, çocukların zorla çalıştırılması, silahlandırılması, savaştırılması, fuhuş ve benzeri faaliyetlere sokulması ve uyuşturucu gibi yasa dışı faaliyetlere sokulmasıdır⁴.

II. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Çocuk işçiliği problemi büyük oranda ülkelerin içinde bulunduğu yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Çocukların çalışma yaşamında var olmalarının en önemli nedenlerinden biri yoksulluktur. Aileler gelir düzeyleri düşük olduğu için çocuğun kazandığı paraya ihtiyaç duyar. Sanayileşme sürecini tanımlayamamış, nüfus artış hızı yüksek, dolayısıyla nüfus yapısı genç olan ülkelerde ailelerin eğitime yaklaşımı çoğunlukla fakirliğin baskısı altındadır.⁵

Yapısal nedenlerin dışında işverenlerin çalıştırmak üzere çocuk işçileri tercih etmesi de önemli bir noktadır. Çünkü çocuk işçi her zaman için ucuz işgücüdür. Çoğunlukla kayıt dışı çalıştırıldıkları ve haklarını aramayı bilmedikleri için işverenler tarafından tercih edilmektedirler.

III. Türkiye’ de Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları

Sokakta çalışan çocukların çalışma alanlarına bakıldığında büyük bir bölümü marjinal sektörde işportacı, simitçi, belediyeler tarafından verilen izinlerle tezgah ve büfelerde çalışan çocuklar gözlemlenmektedir. Özellikle turizm ve eğlence sektöründe ucuz işgücü olarak çocuk ve gençlere yönelmektedir. Bu alanlar cinsel istismara açık hale gelmelerine neden olmaktadır.

Çalışan çocukların kazançlarına bakıldığında D.İ.E. tarafından 1999 da yayımladığı rapora göre 16 yaşından küçüklere uygulanan asgari ücret göz önüne alındığında çocukların kazancının asgari ücretin altında olduğu görülmektedir⁶.

Çocukların çalıştırılmasında en büyük sorun olarak çocukların örgün öğretiminde koparılması karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocuk sokakta çalışıyorsa sokakta yaşama riski daha da fazla olmaktadır. Aynı zamanda sokakta çalışılan yaş olarak tam çocuğun gelişme dönemine rastlaması çocukların gelişimini olumsuz yönden etkilemektedir. Kazanılan gelire bakıldığında

⁴ Bilgin, s. 199.

⁵ TİSK, (2010) “Çocuk İşçiliği konusunda Görüş ve Öneriler”, <http://www.tisk.org.tr/ipecc.asp?id=508> (27.11.2013)

⁶ Feride, Ovalı, “Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezine Devam Eden Çocukların Çalışma Nedenleri ve Merkezden Memnuniyetlerinin Araştırılması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 7.

tamamı ailesi tarafında alındığı görülmektedir. Çalışan çocuğun psikolojik olarak çöküntü içinde olduğu görülmektedir.

IV. Türkiye’ de Çalışan Çocuklara İlişkin Yasal Düzenlemeler

Türkiye’ de Çalışan Çocuklara İlişkin Yasal Düzenlemeler ilişkin konusunda Türk toplumunda çalışan çocuklara ilişkin düzenlemeler XII. yy. da Ahilik teşkilatına ilişkin düzenlemelerle hukukumuzda yer almaya başlamıştır. Ahilik teşkilatı ile belirli sürelerde yetiştirilen yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisi kurularak çocuklara zanaat öğretilmekte ve öğrenilmesi ve uyulması gereken kurallara da “Fütuvvetname” denen tüzüklerde toplanmıştır. Tanzimat döneminde ise çalışan çocuklar için “Çırak Okulları” reformist hareket olarak açılmıştır. 1921 yılında çıkarılan 151 sayılı yasa ile 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalışması yasaklanmıştır. 1930 yılında çıkarılan Genel Sağlık Yasası ile en düşük çalışma yaşı 12 olarak belirlenmiştir. 1971 tarihinde çıkarılan İş Kanununda 16 yaşını doldurmamış çocukların hangi işte olursa olsun günde 8 saatten çok ve sağlık ve ahlaki yönden sakıncalı yerlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. Ağır ve tehlikeli işler açısından çalışmaya başlama yaş sınırı 18 olarak belirlenmiş, hangi işlerin ağır ve tehlikeli olduğunu ve bunların hangilerinde 16 yaşından sonra çalışılmaya izin verilebileceğini belirleme yetkisi Çalışma Bakanlığı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na verilmiştir. İLO’ nun belirlemelerine ve diğer ülkelerde izlenen duruma karşın Türk İş Hukuku’nda 20.06.1977 tarihine kadar çıraklarla ilgili özel bir yasa bulunmamakta idi. Bu tarihte çıkarılan 2089 sayılı “çıraklık, kalfa ve ustalık” yasasına gelinceye dek çıraklık konusu bazı kanunlarda yer alan hükümlerle düzenlenmekte idi. Bu kanunlar şunlardır⁷ :

- a) Umumi Hıfzıssıhha Kanunu: (bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından küçük çocukların çalışmasını yasaklamıştır),
- b) Borçlar Kanunu,
- c) 3457 Sayılı Sanayi Müesseselerinde ve Maden Ocaklarından Kurslar Açılmasına Dair kanun,
- d) 1475 İş Kanunu (2003 yılından itibaren 4857 Sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir),
- e) Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü (1973) : bu tüzüğe bağlı cetvelde yüzü aşkın ağır ve tehlikeli iş belirlenmiş ve bunlardan büyük bir çoğunluğu 18 yaşını bitirmeyenler için yasaklanmıştır,
- f) İş Mahkemeleri Kanunu,
- g) 506 Sayılı SSK Kanunu,
- h) Toplu İş Sözleşmeleri, Grev ve Lokavt Kanunu,
- i) Sendikal Kanunu.

⁷ Bahar, Özalpuk, , “Sokakta Çalışan Çocuklar(Diyarbakır Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s.19.

2089 Sayılı “ çıraklık, kalfa ve ustalık yasası” (1977) işverenlere bir takım sorumluluklar yükler. İşe alınan bir çocukla çıraklık sözleşmesi yapılması, yedi gün içinde yerel çıraklık komitesine bildirilmesi zorunluluğu bu sorumluluklardan biridir. Aynı yasaya göre çıraklar işçi değil öğrenci olarak değerlendirilir. Bu durumda olan çocuklar en az ücret alır, işçilere sağlanan sağlık ve toplumsal güvenceden yararlanamazlar.

Kanuni olarak çalıştırılan çocukların haklarını korumak amacıyla 1986 yılında Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu adında yeni bir kanun yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, 507 sayılı kanuna tabi işyerlerinin, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tespit edilecek illerde ve meslek dallarında çıraklık sözleşmesi yapmaksızın çocuk çalıştırmalarını yasaklamaktadır. Söz konusu yasaya göre çıraklık süresi, işin özelliklerine göre değişmekle birlikte, 3 yada 4 yıldır. Çocukların aday çıraklık ve çıraklık döneminde öğrenci statüsü kazanacakları ve tüm öğrencilik haklarından yararlanacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca çırakların haftada 8 saatten az olmamak koşuluyla genel ve mesleki eğitim görecekları ve bu eğitim süresince ücretsiz izinli sayılacakları kararlaştırılmıştır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile 1348 sayılı İLO Sözleşmesi'nin onaylanarak (1998) yasa niteliği kazanmasından sonra, yukarıda sözü edilen düzenlemelere bu sözleşmelerin içerdiği hükümler de eklenmiştir. 138 sayılı İLO Sözleşmesi çocukların çalışmaya başlama yaşının zorunlu eğitimini bitirme yaşından daha aşağı olmayacağını belirtir. Bu yaş sınırı genelde 15 olarak kabul edilse de, çocukların sağlıklarına ve gelişimlerine zarar vermeyen ve eğitimlerini engellemeyen işlerde 13 yaşından itibaren çalışabilmelerine olanak tanır. 1997 yılında kabul edilen 4306 sayılı kanun ile zorunlu temel eğitim 8 yıla çıkmıştır. Bu durum Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nda yer alan çıraklığa başlama yaşını 13 yaşın bitiminden 14 yaşın bitimine çıkarmıştır. Böylelikle çocukların 13 yaşından önce aday çırak, 14 yaşını bitirmeden önce de çırak olarak çalıştırılmalarını yasaklamıştır.

4857 Sayılı İş Kanunu'nun 71. Maddesinde çocukların 15 yaşını tamamlamasından sonra aile bireylerinden her bir fertin onayına tabi olarak çalıştırabilme hakkı tanımıştır. Ancak çocuğun çalışabilmesi için çalışacağı işin çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığına zarar vermeyecek bir iş olması şartına bağlamıştır. Ayrıca yaptığı işin zorunlu eğitime zarar vermeme koşulu düzenlemiştir.

Bu düzenlemelere bakıldığında ülkemizde çalışan çocuklarla ilgili yasal düzenlemeler çıraklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Tarım kesiminde, esnaf ve zanaatkar yanında ve marjinal iş kollarında (örneğin sokaklarda) çalışan çocuklar bu yasal düzenlemeler dışında bırakılmıştır.

V. Çocuk İşçiliği ile İlgili Uluslararası Sözleşmeler:

V.I. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989 yılında imzalanan sözleşme 1990'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye dahil olmak üzere yaklaşık 142 ülke sözleşmeyi imzalamış ya da onay ve katılma yoluyla taraf devlet durumuna gelmiştir. Türkiye, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 2 Ekim 1995'te uygulamaya başlamıştır. Sözleşmeyle çocuk haklarının korunması amaçlanmış ve taraf devletlerin sözleşme maddelerine kesinlikle uymaları gerektiği hükme bağlanmıştır.

V.II. Uluslararası Çalışma Örgütü: Birleşmiş Milletler tarafından 1919 yılında kurulmuştur. İnsan haklarının, sosyal adaletin ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışmaktadır. Türkiye UÇO' ya 1932 yılında üye olmuştur. ILO' nun 1973 yılında imzaladığı 138 nolu "İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme"de belirtildiğine göre asgari yaş sınırı, sözleşmeyi imzalayan her ülkenin zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır. Türkiye, 1998 yılında bu sözleşmeyi kabul etmiştir. UÇO, 1999 yılında, 182 nolu "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" ve 190 sayılı tavsiye kararını kabul etmiştir. 182 sayılı sözleşme, taraf devletlerden çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini acil olarak yasaklamak ve ortadan kaldırmak için derhal etkili önlemler almalarını istemektedir. Bu sözleşmenin 3. Maddesine göre 'en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği' ifadesi aşağıda belirtilen işleri kapsamaktadır⁸.

— Çocukların alım – satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları göre kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini,

— Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu,

— Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu,

— Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri yönünden zararlı olan işleri kapsamaktadır.

Bu sözleşmeyi onaylayan Türkiye'nin yasalarıyla çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasını nihai amaç olarak belirlemesi ancak çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini (niteliği veya çalışma koşulları gereği çocuğun sağlığı, güvenliği veya ahlakına zarar verebilecek işleri) öncelikli olarak ortadan kaldırmak için bunları açıkça saptaması ve yasaklaması, yasaları ihlal edenler için yaptırımlar ve mağdurlar için tazminat öngörmesi ve bunları ciddi şekilde uygulaması gerekmektedir.

V.III. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi: 1924 yılında Birleşmiş Cemiyetler genel kurulunda onaylanan Cenevre Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1959 yılında tekrar gözden geçirilerek Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi olarak imzalanmıştır. Bu bildiriye göre:

5. maddesinde; bedeni, fikri veya sosyal illetten muzdarip çocuklara, durumunun gerektirdiği özel tedavi, eğitim ve ihtimamın gösterilmesi öngörülmüştür.

7. maddesinde ise; her çocuğun eğitim görmesi, eğitimin ilköğretim seviyesinde ücretsiz ve zorunlu olması ve eğitimin eşit olanaklar esasına dayanması gerektiğini düzenlemiştir.

9. maddesinde; çocuğun ihmal, zulüm ve istismarın her türüsüne karşı korunması, hiçbir şekilde ticaretin konusu yapılmaması, asgari bir yaştan önce istihdam edilmemesi, sağlığına,

⁸ ILO (1999) "182 Nolu Sözleşme Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi", <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz182.htm> (Erişim Tarihi: 27.11.2013).

eğitimine, bedeni, fikri ve ahlaki gelişimine engel teşkil edecek herhangi bir meslek veya işte çalışmaya zorlanması ve istihdamına izin verilmemesi gerektiği öngörülmüştür.

V.IV. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi: Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan belge 1948 yılında kabul ve ilan edilmiştir. 1949 yılında ise Türkiye tarafından imzalanmıştır. Bildirgenin 23, 24, 25 ve 26. maddesinde çocuklara ilişkin birtakım düzenlemelerden içermektedir. Bunlar⁹;

23. maddesinde herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve uygun koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma haklarından bahsedilmektedir.

24. maddesinde, herkesin eğlenme, dinlenme, çalışma süresinin makul biçimde sınırlandırılması ve belirli dönemlerde ücretli izne çıkma haklarından söz edilmektedir.

25/2. maddesinde, onların ve çocukların özel bakım ve yardım görme haklarının olduğu, bütün çocukların, ister evlilik içi ister evlilik dışı doğmuş olsunlar, aynı sosyal güvenceden yararlanmaları gerektiği vurgulanmıştır.

26/1. maddesinde ise herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğu; eğitimin en azından temel eğitim aşamasında parasız ve zorunlu olması gerektiği; teknik ve mesleki eğitimin herkese açık ve eşit olması gerektiği belirtilmiştir.

V.V. Avrupa Çocuk Hakları Bildirisi: 1951 yılında toplanan Avrupa Eğitim Kongresi Avrupa Çocuk Hakları Bildirisi'ni imzalamıştır. Bu bildiriye göre; çocuğun her türlü istismara karşı korunması, tahsiline mani işlerde çalıştırılmaması ve verilen eğitimin aynı zamanda çocuğa kültür, meslek edinme, istikamet ve girişim kabiliyeti kazandırması öngörülmüştür¹⁰.

VI. Türkiye’ de Yoksullukla Mücadele Bağlamında Çalışan Çocuklara Yönelik Uygulamalar

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından sokakta çalışan çocuklara yönelik Çocuk ve Gençlik Merkezleri kurulmuştur. Çocuk ve gençleri hizmet odağı olarak alan Çocuk ve Gençlik Merkezleri'nin önemi, özellikle sokakta çalışan çocuklar açısından dikkate alınmalıdır. Çünkü Toplum Merkezlerinin hedef grubunu oluşturan, kadın, çocuk, genç, özürlü vb. gibi toplumda dezavantajlı konumdaki bireyler arasında, çocuk ve gençler özel hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda Çocuk ve Gençlik Merkezleri¹¹:

— Sokağa yeni çıkan çocukların tespitine yönelik sokak çalışmaları,

— Başarısız oldukları derslerde başarılarını arttırmaya yönelik etüt çalışmaları ve ders desteği,

— Çocukların halk eğitim merkezleri ve çiraklık eğitim merkezi kursları ile el sanatları kurslarına katılımlarını arttırmaya ve meslek sahibi olmalarına yönelik hizmetler,

⁹ BM (1948), “BM İnsan Hakları Bildirgesi”, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi: 27.11.2013).

¹⁰ Özlem, Köseoğlu, “Çalışan Çocukların Psikolojik Sorunları ve Etkileyen Faktörler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 6.

¹¹Burcu, Hatiboğlu, “Yoksul Ailelerle Sosyal Hizmet: Sokakta Çalışan Çocuklar Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 25.

- Çocukların psiko-sosyal gelişimini desteklemek amacıyla kişisel, grup çalışmaları ve psikolojik testler gibi mesleki çalışmalar,
- Sosyo-kültürel etkinlikler içerisinde resim kursu, halk oyunları kursu ve müzik kursu faaliyetleri,
- Çocukların suça bulaşmalarını ve uçuucu madde kullanımı gibi kötü alışkanlıklar edinmelerini engellemeye yönelik çalışmalar,
- Uçuucu madde kullananların AMATEM'lere gönderilmesi,
- Gerekli durumlarda, ailelere psiko-sosyal destek, mesleki gelişimlerine yönelik çalışmalar ve sosyal yardım hizmetlerinden ve kurumlarından yararlanmalarını sağlamaya yönelik çalışmalar sunulmaktadır.

Çocuk ve gençlik merkezleri açık kapı sistemiyle çalışmaktadır. Bu sistemde yer alan iki önemli birim tanımlanmıştır. Bunlar, 1) gözlem evi (ilk adım istasyonu), 2) gece barınağıdır. Gözlen evi (ilk adım istasyonu), çocukların ön incelemelerinin yapıldığı ve giyim, beslenme, sağlık, temizlik gereksinimlerinin karşılandığı, gerektiğinde kısa süreli barınma hizmetlerinin verildiği, aileler ile bağlantıların kurulduğu, çocukların durum ve özelliklerine uygun kuruluşlarla işbirliği veya havale işlemlerinin yapıldığı ilk müdahale birimidir. Gece barınağı ise, sokakta çalışan çocuk ve gençleri geceleri karşılayabilecekleri çeşitli tehlikelerden korumayı hedefleyen, temizlik ve beslenme gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olunan yatılı barınma birimidir.

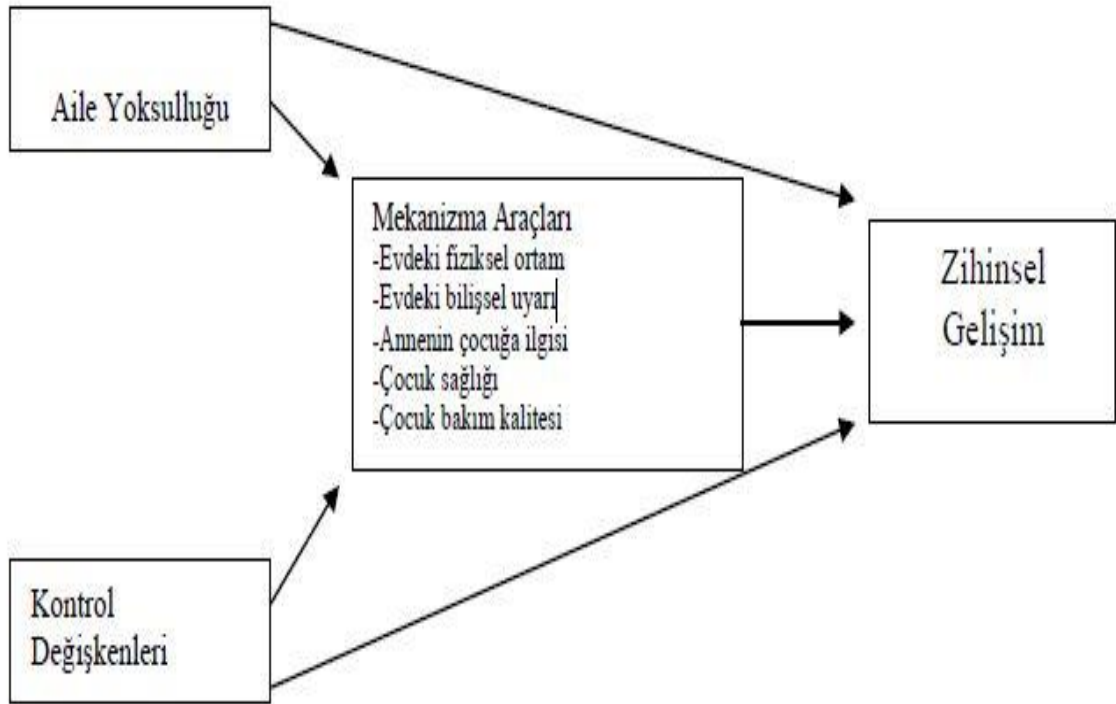
Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışma Vakıflarında ise, yoksul olduğu tespit edilmiş birey ve ailelere, gıda, yakacak, barınma, bir defaya mahsus ya da periyodik nakit destek yardımları ile öğrencileri, sağlık sorunu yaşayanları ve özürlü bireyleri desteklemek amacıyla, ihtiyaç (eğitim araçları, tıbbi malzeme ya da ilaç giderlerine yönelik) ya da barınma yardımları, şartlı nakit destekleri verilmektedir. Sosyal riski azaltma (SRAP) kapsamında yürütülen şartlı nakit transferi uygulaması çerçevesinde, sağlık muayenelerinin yaptırılması ya da çocukların okula devam etmeleri şartıyla düzenli para transferleri yapılmaktadır. Bunlara ek olarak, afet destekleri ya da aş evi faaliyetleri gibi özel amaçlı yardımlar da yapılmaktadır. Fakat bu desteklerden yararlanabilmek için yoksulların iki temel kriteri karşılaması gerekmektedir. Birincisi, hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna tabi olmamak ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almamak, ikincisi ise temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde düzenli ve sürekli bir gelire sahip olmamak olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, sosyal adalet anlayışının gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahip olsa da, uygulamada gerçekleşen bazı aksaklıkların, yoksullar arasında belirli ayrımları ve dışlanmaları gündeme getirdiği söylenebilir.

Belediyeler tarafından genel olarak kentsel yoksullukla mücadele ve özel olarak sokakta çalışan çocuklar ve ailelerine yönelik olarak yakacak, gıda, kıyafet, barınma gibi yardımlar ve mesleki, hukuki, psikolojik, kültürel ve sosyal faaliyetler gibi destek hizmetleri sunulmaktadır (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2005: Özellikle sokakta çalışan çocuklara ve ailelerine hizmet vermek

amacıyla, ILO-IPEC ve Ankara Büyükşehir Belediyesi arasındaki anlaşma kapsamında kurulan Ankara Büyükşehir Belediyesi Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi, hem verdiği hizmetler hem de araştırmada kaynak kurum olarak ele alınmış olması nedeniyle önemlidir. Merkezin temel amaçları,

- Sokakta çalışan çocukların aileleriyle ilgili sorunları çözmek,
- Okula devam eden çocukların okulda karşılaştıkları güçlükleri aşmak,
- Sokakta çalışan çocuklara yönelik olarak gerçekleştirilen rehabilitasyon hizmetleriyle çocuk ihmal ve istismarını önlemek şeklinde özetlenebilir. Bu amaçlara ulaşmak amacıyla ise, sokakta çalışan çocuklara yönelik olarak beslenme, sağlık bakımı, spor ve animasyon faaliyetleri ve eğitim yardımlarının yanı sıra ailelere yönelik olarak da psikolojik danışmanlık, tedavi ve yönlendirme hizmetleri verilmektedir.

Şekil 1: Yoksulluğun Çocuk Sağlığı ve Gelişimi Üzerine Etkileri

Kaynak: Suat, Dervişoğlu, “Çocuk istismarı ve İhmali Açısından Sokakta Çalışan Çocuklar ve Avrupa Birliği Uygulamaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 16.

VII. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna Bağlı Çocuk ve Gençlik Merkezleri Aracılığıyla Sokakta Çalışan Çocuklara Yönelik Yürütülen Çalışmalar

2828 sayılı Sosyal hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu(SHÇEK) Kanununda açıkça çocuk ihmali ve istismarı konusunda ivedi tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. 1997 yılında çıkan 572 KHK ile sokakta yaşayan ve çalışan çocuklara hizmet vermek amacıyla hizmete açılan “Çocuk ve Gençlik Merkezleri” eşler arası anlaşmazlık, ihmal, hastalık, kötü alışkanlık, yoksulluk, terk ve benzeri nedenlerle sokağa düşerek sosyal tehlike ile karşı karşıya kalan çocuk ve gençlerin geçici süre rehabilitasyonlarını ve topluma yeniden kazandırılmalarını sağlamak amacıyla kurulan yatılı veya gündüzlü sosyal hizmet kurumları olarak tanımlanmıştır. Çocukların sokaktan merkezlere getirilmelerini sağlamak için sosyal hizmet uzmanları tarafından sokak çalışmaları haftanın belirli gün ve saatte düzenli olarak yapılmaktadır. Merkez hizmetini reddeden çocuklar için de yerinde hizmet verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca sokaklara yeni çıkan çocukların tespiti de yapılmaktadır.

Çocukların eğitimlerini yarıda bırakmamak için çeşitli programlar yapılmaktadır. Bunlar¹²;

- I. Kademe Eğitim Programı:** Bu programda devlet okullarında uygulanmakta olan okuma yazma ve birinci sınıf eğitim çalışmaları temel alınmıştır. Amaç, okuma yazma bilmeyen çocuklara okuma yazmayı öğretmek ve okur-yazar belgesi almalarını, II. Kademe eğitim programlarına devamını sağlamaktır.
- II. Kademe Eğitim Programı:** Bu programda okuma-yazma bilen ancak, ilkokulu bitirememiş, yaşı büyük olan çocuklara, katıldıkları kurslar sonucunda halk eğitim merkezi işbirliği ile ilkokul diploması almaları sağlanmaktadır.
  - a) Açık İlköğretim Kursu:** II. Kademe kurslarını tamamlamış, ilkokul mezunu ve 15 yaşından gün almış çocukların Açık İlköğretim programlarına kayıtları yapılmaktadır.
  - b) Açık Lise Kursu:** İlköğretim mezunu olmuş ya da liseyi yarı da bırakmış olan çocukların Açık Liseye kayıtları yapılmaktadır.
  - c) Eğitim İhtiyaçlarının Karşılanması:** Okula devam eden çocukların okul materyallerini ve kıyafetlerini devlet tarafından karşılanmaktadır.
  - d) Meslek Edinmeye Yönelik Çalışmalar:** Çocuklara çıraklık eğitim merkezleriyle halk eğitim merkezleri aracılığıyla meslek edinme kursları da verilmektedir.
  - e) Gelir Getirici Atölye Çalışmaları:** Boş zamanlarını değerlendirmek ve el becerilerini geliştirmek amacıyla yapılan işler aracılığıyla grup içinde sosyalleşmelerini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu etkinlikler içerisinde mum yapımı, takı tasarımı, seramik, galoş yapımı çalışmaları vb. bulunmaktadır.

¹² Ergin, Yaman, “Çeşitli Meslek Elemanlarının Sokakta Çalışan Çocukların Sorununa İlişkin Görüşleri: Ankara ve İstanbul İlleri Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 31.

- f) **Çocukların Psiko-Sosyal Gelişimini Destekleme Çalışmaları:** Merkezlerde bulunan sosyologlar aracılığıyla çocukların işe adapte olmalarını sağlamak için psikolojik olarak destek verilmektedir. Çocukların sokaktan çekilerek merkezlerde yerleştirilenlere çeşitli aktiviteler ile eğitime yönlendirmeyi ve çocuklara bu doğrultuda çeşitli araçlarla eğitimin önemini anlatılmaya çalışılmaktadır.

Sağlık konusunda merkezde yerleştirilmesine bakılmaksızın sokakta çalışan çocuklara sağlık tedavilerinden hiçbir ücret alınmamaktadır. Uçucu madde kullanan çocukların tıbbi tedavisi amacıyla Uçucu Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezlerine havale edilmesi sağlanmaktadır.

VIII. Çocuk ve Gençlik Merkezlerinin Amacı

Sokakta çalışan çocukların ailevi problemlerini çözmek, okul ile ilgili problemlerini çözmek ve çocukları eğitime yönlendirmek amacıyla Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi kurulmuştur. Bu merkezin, okula başlayamamış ya da başlamış olsa da maddi problemler nedeni ile devam edememiş sokakta çalışan çocukların, ihtiyaçlarını karşılamak, zorunlu temel eğitimden yararlanmalarını sağlamak, çocukların ihmal ve istismarını önlemek genel amaçlarını oluşturmaktadır¹³.

Sokakta çalışan çocukların; çocukların çalışma sürelerinin azaltılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyalleştirilmesi, eğitilerek topluma kazandırılması, sokağın olumsuz etkilerinden uzaklaştırılarak çocuk işçiliğinin önlenmesi merkezin hedeflenen amaçları arasında yer almaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde daha fazla rastlanan, sokakta çalışan çocuklar Türkiye’de genel olarak büyükşehirler de göze çarpmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesinin önceleri ILO işbirliği ile yürüttüğü Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi yukarıdaki nedenler doğrultusunda çocuğun işçi olarak görülmesi düşüncesinin kaldırılması maksadıyla kurulmuştur. Kapsamı tamamen sokakta çalışan çocuklara yönelik planlanmıştır. Sosyal sorumluluk projesi kapsamında yapılan hizmetlerde çocuğun sokaktan uzaklaştırılması ve eğitime yönlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Eğitimin okul ve aile işbirliği içerisinde gerçekleşmesi için merkezin faaliyetleri kurum dışında da devam etmektedir. Okul ve aile bağlantısı kurularak çocukların takibi yapılmaktadır. Toplumsal duyarlılık uyandırmak açısından çeşitli bağış kampanyaları ve projeler ile kurum ve kuruluşların işbirliği de sağlanmaktadır.

Çocukların toplum içinde sosyalleşmesinde, temel eğitim sonrasında örgün eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan, toplum ve aile içinde gelişimlerine uygun olmayan koşullarda yaşayan ve çalışan, yaşamlarını sokakta çalışarak sürdüren, mendil, selpak, simit satan, boyacılık yapan, çocuk ve gençler, özel ilgi ve eğitime gereksinim duyan risk guruplarını oluşturmaktadır. Bu çocuk ve gençler fiziksel, cinsel, duygusal her türlü istismara açık ve suça yönelme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sokağın onlara sunduğu özgür, başıboş,

¹³ Hakan, Önay, “Türkiye’de Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü: Ankara Büyükşehir Belediyesi Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.85.

tehlikeli ortam, okuldaki başarısızlığı ve sosyal sorun olmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu çocuklar ailesinin geçimine katkıda bulunmak, kendi masraflarını karşılamak için günün belirli bir bölümünü sokakta çalışarak geçirmektedirler. Genel bir aile profili çizildiğinde sorunlu aileler, parçalanmış aileler, tek ebeveynli aileler ya da suça meyilli ailelerin çocukları bu gruba oluşturduğu gözlemlenmektedir.

IX. 3413 Sayılı Kanun ve Çocukların İşe Yerleştirilmesi

25.02.1988 tarih ve 3413 sayılı Kanunda “Kamu Kurum ve Kuruluşları reşit olana kadar Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından bakılan ve korunan çocuklar için her yılbaşındaki, hangi statüde olursa olsun serbest kadro mevcutlarının binde biri nispetindeki kısmını ayırarak bu çocuklar arasında yapılacak sınavda başarılı olanlar arasında atama yaparlar” denilmektedir. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının bu yasaya çerçevesinde yaptıkları personel alımına göre Kurumdan ayrılan gençlerin işe yerleştirilmesi iş ve işlemleri takip edilmektedir.

SHÇEK tarafından suç önleme adına yapılabilecek bir takım faaliyetler vardır. Bunlar¹⁴:

- Cinsel istismara maruz kalmış çocuklara yönelik fiziksel, duygusal açıdan özel hizmet verecek kuruluşlar oluşturulmalıdır.
- SHÇEK tarafından sokakta yasayan ve çalışan çocuklara verilen hizmetin sürekli ve verimli hale getirilebilmesi için gündüz sağlanan beslenme ve barınma hizmetlerinin günün her saatinde sağlanması bu hizmetin etkinlik ve niteliğini artıracaktır.
- SHÇEK hizmetleri, aile ve çocuğa yönelik toplum merkezleri, aile ve ergen danışma merkezleri ile çocuk ve gençlik merkezlerinin daha fonksiyonel hale getirilip yaygınlaştırılması olumlu ve önemli bir adım olacaktır.

Türkiye’de çocuk istihdamı mücadelesi uluslararası anlaşmalar ve ILO’ nun sözleşmelerini iç hukukuna katmasıyla 1990’lı yıllardan sonra hızlı bir ivme kazanmıştır. 1992 yılında katılmış olduğu ve ILO’ nun çocuk istihdamının sona erdirilmesi projesi çerçevesinde yapılan çalışmaları devlet kurumlarından; Çalışma Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, İşçi ve İşveren Sendikaları, yerel idareler, ilgili vakıf ve gönüllü kuruluşlar gibi daha birçok kuruluşun bu alandaki olumlu çalışmalarını hızlandırmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Çocuk işçiliği aşağı yukarı tüm ülkelerin sorunu olmakla birlikte ülkemizde de sorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocukların korumasız olmasından dolayı yaşamış olduğu çevrenin olumsuzluklarından en fazla etkilenen taraf olduğu görülmektedir. Bundan dolayı çocuk işçiliğiyle ilgili boşluk bırakmayacak şekilde adli ve idari yaptırımların artırılması gerekmektedir.

¹⁴ Önay, s. 58.

Ülkemizde yasal düzenleme olarak 4857 Sayılı İş Kanunu' muzun 71. Maddesinde çalışma hayatına girme yaşı olarak 15 yaşını tamamlamış olma şartı getirmiş olmasına rağmen çalışma hayatında kayıt dışı birçok çocuk işçisi bulunmaktadır. Bunun engellenmesi için sadece yasal düzenleme yeterli olmayıp Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından belli periyotlarda işyerlerinde denetimler yapılması gerekmektedir.

Çocuk işgücü üzerine yapılan çalışmalar, çocukların genellikle aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, öncelikle ailelerin gelir düzeyini yükseltecek sosyo-ekonomik önlemler(asgari ücretin artırılması, vb.) alınmalıdır.

Şiddetli geçimsizlik, aile şiddetin yaşandığı ortamlarda çocukları aile hayatında yaşanan olumsuzluklardan etkilenmemesi için gerek Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı' ın pedagogları gerekse Sağlık Bakanlığı'nın psikiyatri bölümleri ve aile hekimleri aracılığıyla belli periyotlarda psikiyatrik destekler ve gerekse çocuğun devlet gözetiminde yetiştirilmesi sağlamak için denetimlerin artırılması ve destek hatların aktifleştirilerek haberleşme ağının geliştirilmelidir.

Çocuk hakları ve buna bağlı olarak da çocuk işçiliği ile mücadele Birleşmiş Milletler Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO) önderliğinde başlatılan çalışmalar ışığında öncelikle çocuk işçiliğinin nedenleri araştırılmış ve çocuk işçiliğinin büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığı ortaya çıkarılmıştır. Buradan debiliriz ki dünyada yoksulluk ortadan kalkmadıkça çocuk işçiliği son bulmayacaktır.

Kaynakça

Rıfat, Bilgin, “Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım: Diyarbakır Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008.

BM (1948), “BM İnsan Hakları Bildirgesi”, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi: 27.11.2013).

Dervişoğlu, Suat, “Çocuk istismarı ve İhmali Açısından Sokakta Çalışan Çocuklar ve Avrupa Birliği Uygulamaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012

Hatiboğlu, Burcu, “Yoksul Ailelerle Sosyal Hizmet: Sokakta Çalışan Çocuklar Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

ILO (1999) “182 Nolu Sözleşme Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi”,

<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz182.htm> (Erişim Tarihi: 27.11.2013).

Köseoğlu, Özlem, “Çalışan Çocukların Psikolojik Sorunları ve Etkileyen Faktörler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Ovalı, Feride, “Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezine Devam Eden Çocukların Çalışma Nedenleri ve Merkezden Memnuniyetlerinin Araştırılması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Önay, Hakan, “Türkiye’de Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü: Ankara Büyükşehir Belediyesi Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Özalpuk, Bahar, “Sokakta Çalışan Çocuklar(Diyarbakır Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

TİSK, (2010) “Çocuk İşçiliği konusunda Görüş ve Öneriler”, <http://www.tisk.org.tr/ipecc.asp?id=508> (27.11.2013)

TÜİK (2012), “Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> (Erişim Tarihi: 27.11.2013).

Yaman, Ergin, “Çeşitli Meslek Elemanlarının Sokakta Çalışan Çocukların Sorununa İlişkin Görüşleri: Ankara ve İstanbul İlleri Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

6102 SAYILI TÜRK TİCARET KANUNU'NA GÖRE ACENTELEİN HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Öğr. Gör. Ömer Faruk ASLAN¹

Özet

Serbest piyasa sisteminde acenteler önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira ekonominin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Özellikle küreselleşmeyle birlikte işletmeler ulusal sınırlarını da aşarak uluslararası piyasalardaki aktörlerle rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu da işletmelerin yurt dışı işletmelere karşı mücadele edebilmeleri için tam donanımlı olmaları gerektirmektedir. Ayrıca işletmeler genişlemek istediklerinde bilmedikleri piyasada şube açarak zarar etme riskiyle karşı karşıya kalmak istemediklerinden genişlemek istedikleri alanlarda acentelikler vererek iş yapmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada son zamanlarda işletmelerin genişleme amacıyla kullandığı tacir yardımcılarında olan acentelik müessesesinin unsurları, haklarını ve yükümlülüklerini 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu çerçevesinde genel olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Piyasa, Tacir, Tacir Yardımcıları, Acente, Hapis Hakkı.

THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF AGENTS ACCORDING TO THE TURKISH COMMERCIAL LAW NO: 6102

Abstract

In the free market system, agencies appear as an important factor. Because it forms the basic dynamics of the economy. Especially with the globalization, the enterprises have to compete with the actors in the international markets by crossing their national borders. This requires businesses to be fully equipped to fight against foreign businesses. In addition, when businesses want to expand, they do not want to face the risk of damaging by opening a branch in the market they do not know, and they try to do business by giving agencies in the fields they want to expand. In this study, the elements, rights and obligations of the agency, which is one of the merchant assistants recently used by businesses for expansion purposes, have been generally examined within the framework of the Turkish Commercial Code No. 6102.

Key Words: Free Market, Merchant, Assistant Merchants, Agent, The Right to Prison.

GİRİŞ

Ticari hayatın gelişmesi, pazar tanımının değişmesi ve işletmelerin birbiriyle rekabetlerinin artması sonucu işletmeler mallarını daha fazla satmak ve daha geniş pazarlara sunmanın mücadelesine girmişlerdir. Geniş bir coğrafyaya hitap eden malları üreten işletmeler,

¹ Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ofaruk.aslan@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7415-6049>.

bu mallar kendi çabaları ile bu coğrafyaya sunmaları imkânsız hale gelmiştir. Bundan dolayı işletmeler, tacir yardımcılarında yararlanmaya başlamıştır.

Tacir yardımcıları da bağımlı tacir yardımcıları ve bağımsız tacir yardımcıları şeklinde ikiye ayrılır. Acenteler, bağımsız tacir yardımcıları sınıfına girmektedir. Ayrı bir işletme sahibi olan acenteler ya sadece sürekli bir şekilde aracılık faaliyetinde bulunur ya da tacir nam ve hesabına sözleşmeler yapma şeklinde faaliyette bulunmaktadır. Tacir hedeflediği alanda acente tayin etmesiyle personel istihdam etmeden, işyeri temin etmeden ve ticari faaliyetin getirmiş olduğu diğer masraflara karışmadan piyasaya mal sunabilecektir. Ayrıca tacir, acenteye kural olarak yaptığı faaliyetlerin olumlu sonuç vermesi durumunda ücret ödeyeceği için risk almadan malını başarılı bir şekilde piyasaya sunma imkânı bulacaktır.

Acente ise kendisine tahsis edilen belirli bölgede veya belirli müşteri kitlesinde başarmış olduğu faaliyetlerden müvekkilinden ücret alacaktır. Ayrıca acente yapmış olduğu olağanüstü masraflar içinde müvekkilinden ücret alabilecektir. Acente, tahsis edemediği alacağı içinde hapis hakkına sahip olacaktır.

Çalışmamız, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde acentenin kısaca tanımı yapılarak acentenin unsurları tek tek sayılmıştır. İkinci bölüm de ise acentenin haklarından ücret isteme hakkını ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Acentenin ücret isteme hakkının içinde nelerin olduğu tek tek açıklanmıştır. Çalışmamız son olarak da sonuç bölümüyle bitecektir.

I. ACENTE, ACENTENİN TANIMI VE UNSURLARI

A) Acente

Tacirler, mal ve hizmetlerini daha geniş pazarlara ulaştırmak için ya şube açma yolunu seçmekte ya da belirli yer ve bölge içerisinde sürekli olarak faaliyet gösteren bağımsız yardımcılar bulundurma yolunu seçmektedirler.

Acentenin tarihsel gelişimine bakıldığında acentelik, ilk olarak 1897 tarihinde Alman Ticaret Kanununda düzenlenmiştir. Bizim Ticaret Kanunumuzda da şüana kadar acentelikle ilgili özel bir düzenleme yoktur. Yeni Ticaret kanunumuzda ayrı bir düzenleme yapılmıştır².

B) Acentenin Tanımı

Acentenin tanımı, Türk Ticaret Kanunumuzun 102. maddesinde şöyle tanımlanmıştır:

“ Ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya işletmenin çalışanı gibi işletmeye bağlı bir hukuki konuma sahip olmaksızın, bir sözleşmeye dayanarak, belirli bir yer veya bölge içinde sürekli olarak ticari bir işletmeyi ilgilendiren sözleşmelerde aracılık etmeyi veya bunları o tacir adına yapmayı meslek edinen kimseye acente denir. ”

C) Acentenin Unsurları

Türk Ticaret Kanununun 102’nci maddesinde acentenin unsurlarını içermektedir. Bunlar:

1) Bağımsız Olması (Ticari İşletme Sahibine Tabi Olmama)

Türk Ticaret Kanununun 102. maddesinde acentenin tanımında *“ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya işletmenin çalışanı gibi işletmeye bağlı bir hukuki bir konuma sahip*

² http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_256.htm (Erişim Tarihi: 26.10.2011).

olmaksızın...” yer alan ifadeden de anlaşılacağı gibi acente, tacire bağlı olmayan yardımcılardandır. Bağımsız olması, müvekkilden tamamen bağımsız hareket etmesi anlamına gelmez. Çalışma usulünü, şartlarını ve zamanını bağımsız olarak belirleyebilmesine denir.

Acente, bağımsız olması özelliğinin bir sonucu olarak da işletmesinin masraflarından, karından bizzat kendisi sorumludur. Bundan dolayı işletmede çalışacak elemanların seçimini, müşterilerin seçimini, vb. faaliyetleri kendisi gerçekleştirmektedir. Kısacası, ayrı bir işletme gibi hareket etmektedir. Bundan dolayı müvekkil acenteye işyerinin çalışma koşulları ve işletme organizasyonuna ilişkin konularda müdahale edememektedir³. Ayrıca acentede çalışan işçilere karşı müvekkilin hiçbir sorumluluğu bulunmaktadır⁴.

Ancak belirtmek gerekir ki müvekkilin acenteye piyasa koşullarına göre nasıl hareket etmesi konusunda talimat vermesi bağımsızlık unsurunu zedelemesiz⁵. Aynı şekilde acentenin belli aralıklarla müvekkilini haber verme yükümlülüğü de bağımsız olma unsurunu zedelememektedir.

2) Bir Sözleşmeye Dayanması

Acentenin bu unsurunu yine Türk Ticaret Kanununun 102/1. maddesinde “ *bir sözleşmeye dayanarak...*” yer alan ifadeden anlaşılmaktadır. Acentelik sözleşmesinin herhangi bir şekil şartı bulunmamaktadır. Bundan dolayı sözleşme açık veya örtülü bir şekilde yapılabilir. Fakat acente müvekkili adına sözleşme yapma yetkisine sahip olması düşünüüyorsa bu yetkinin yazılı olması ve acente tarafından bu yetki tescil ve ilan ettirilmesi gerekmektedir (TTK 107/1). Acente tescil ve ilanı yapmazsa çeşitli yaptırımlara maruz kalabilir⁶. Ayrıca acenteye yetki verilirken yetkinin sınırlandırılma da yapılabilmektedir. Örneğin, acentenin belli miktara kadar sözleşme yapma yetkisi verilmesi, birden çok acentenin bulunduğu bölgelerde sözleşmenin yapılabilmesi için en az iki acentenin imzasının aranması gibi sınırlandırıcı hükümler getirilebilir⁷.

3) Belirli Bir Yer ve Bölge İçinde İş Görmesi

Acentenin ticari faaliyetlerini, önceden belirlenmiş olan yer ve bölgelerde sürdürmesi aranmaktadır. Türk Ticaret Kanununun 102/1. maddesinde bu unsurdan bahsedilmektedir. Kanun koyucu “*belirli yer ve bölge*” için herhangi bir kıstas koymamıştır. Burada sadece tarafların iradeleri ile önceden faaliyetin gerçekleştirileceği yerin belirlenmesi beklenilmiştir.

Ayrıca bu özellik Türk Ticaret Kanunumuzun 104. maddesinde şöyle düzenlenmiştir: “*Aksi yazılı olarak kararlaştırılmadıkça müvekkil, acentelik vermiş olduğu bölgede aynı ticaret alanında birden fazla acentelik veremez. Aynı zamanda acentede aynı ticaret alanında başka bir rakip firmanın da acentelik faaliyetini yürütemez*”.

³ Şaban, Kayıhan, *Acentelik Sözleşmesi*, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s. 31.

⁴ Erhan, Birben, “*Müvekkil Tacir ile Acentenin İşçileri Arasında Bir İlişkisi Mevcut Mudur?*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Sayı: 1, İzmir, 2007, s. 62.

⁵ Rıza, Ayhan/Mehmet, Özdamar/Hidayet, Çağlar, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümlerine Göre Ticari İşletme Hukuku Genel Esaslar*, 4. Bası, Ankara, 2011, s. 314

⁶ Reha, Poroy/ Hamdi, Yasaman, *Ticari İşletme Hukuku*, 11. Basıdan 12. Tıpkı bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2007, s. 224.

⁷ Yahya, Deryal, *Ticaret Hukuku Bilgisi*, Derya Kitapevi, Trabzon, 2003, s. 58

4) Müvekkili ile Arasındaki İlişkinin Sürekli Olması

Türk Ticaret Kanununun 102/1. maddesinde “... sürekli olarak ticari bir işletmeyi ilgilendiren sözleşmelerde ...” belirttiği gibi acentelik faaliyetinin sürekli olması esas alınmıştır. Acentelik faaliyetinin sürekli olması, o acentenin ebedi bir şekilde bu işle uğraşacağı anlamına gelmemektedir. Burada önemli olan acentelik ilişkisinin devam niyeti ile kurulup kurulmadığı ile ilgilidir. Bundan dolayı acentelik sözleşmesinin imzalanmasından sonra sözleşmenin feshedilmesi, süreklilik unsuruna zarar vermemektedir⁸.

5) Faaliyetini Meslek Edinmesi

Acente, tacir ile yaptığı sözleşmeye bağlı olarak aracılık faaliyetini meslek edinen kişiye verilen addır (TTK 102/1). Bu unsur da acente ile müvekkil arasındaki ilişkinin sürekli olmasının doğal bir sonucudur.

Türk Ticaret Kanununda acentenin, acentelik faaliyeti dışında başka bir faaliyet de bulunmamasına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Bundan dolayı acentelik faaliyetini yan meslek olarak da yapılabilecektir. TTK açısından acentelik faaliyetinin asli veya yan meslek yapılması bakımından hüküm ve sonuçları açısından hiçbir fark yoktur⁹.

6) Faaliyet Konusu Sözleşmelerin Ticari Bir İşletmeyi İlgilendirilmesi

Acente, ticari işletmeyi ilgilendiren işlerde aracılık etmeyi veya müvekkili adına sözleşme yapmayı taahhüt etmiş bulunması gerekmektedir. Ticari işletmeyi ilgilendirmeyen bir konuda iş yapması veya tacirin özelliğini taşımayan bir müvekkil adına aracılık etmesi durumlarında acente sayılmaz. Örneğin bir esnaf işletme için acentelik faaliyetinde bulunulamaz¹⁰.

Bunun yanı sıra, bir işletmeye ait ürüne ilişkin reklam faaliyetlerinin yürütenler acente değildirler. Örneğin, bir ilaç fabrikasında yeni çıkan bir ilacı doktorlara tanıtmaya yönelik ilaç mümessilliği faaliyetinde bulunanlar, acente değildirler¹¹.

7) Ücret Karşılığı Faaliyet Göstermesi

Acenteler, Türk Ticaret Kanununun 113. maddesi ve devamındaki maddelerde değinildiği gibi simsarlar ve komisyoncular gibi yapmış oldukları faaliyetler sonucunda müvekkilinden ücret isteme hakkına sahiptirler.

II. ACENTENİN HAKLARI

Acentelik sözleşmesi iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme olması nedeniyle tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükleri vardır. Acentenin hakları Türk Ticaret Kanunumuzun 113-119. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Acentenin hakları şunlardır; Ücret, olağanüstü giderlerin karşılanması, faiz isteme hakkı ve hapis hakkıdır.

⁸ Kuvılcım Eda, Meyveci, “Acentelik Sözleşmesinde Doğan Haklar ve Mükellefiyetler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.11.

⁹ Meyveci, s.12.

¹⁰Sami, Karahan, *Ticari İşletme Hukuku*, Genişletilmiş 21. Tıpkı Bası, Mimoza Yayınevi, Konya, Eylül 2011, s. 321.

¹¹ Sabih, Arkan, *Ticari İşletme Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara 2005,s. 189.

Bu bölümde, acentenin ücret isteme hakkına değinilecektir.

A. ÜCRET İSTEME HAKKI

Türk Ticaret Kanunumuzun 113. maddesindeki “ *Acente, acentelik ilişkisinin devamı süresince kendi çabasıyla veya aynı nitelikteki işlemler için kazandırdığı üçüncü kişilerle kurulan işlemler için ücret isteyebilir. Bu ücret hakkı, üçüncü fıkra uyarınca önceki acenteye ait olduğu halde ve ölçüde doğmaz.* ” hükümden de anlaşıldığı gibi acente yapmış olduğu faaliyete karşı müvekkilinde ücret isteme hakkına sahiptir.

Acentenin ücret miktarı ise genellikle belirli aylara göre belirlenmiş maktu aylık şeklinde verilmeyip acentenin aracılık ettiği veyahut yaptığı sözleşmenin nicelik ve niteliğine bakılarak belirlenen yüzdelik orandır. Ayrıca taraflar ücret miktarını aylık maktu bir ücret olarak da belirleyebilirler.

1. Ücrete Tabi İşlemler

Türk Ticaret Kanunumuzun 113. maddesinde acentenin ücret isteme hakkına sahip olduğu durumlar düzenlenmiştir. Bunlar:

“ (1) *Acente, acentelik ilişkisinin devamı süresince kendi çabasıyla veya aynı nitelikteki işlemler için kazandırdığı üçüncü kişilerle kurulan işlemler için ücret isteyebilir. Bu ücret hakkı, üçüncü fıkra uyarınca önceki acenteye ait olduğu halde ve ölçüde doğmaz.*

(2) *Acenteye belli bir bölge veya müşteri çevresi bırakılmışsa, acente, acentelik ilişkisinin devamı süresince bu bölgedeki veya çevredeki müşterilerle kendi katkısı olmadan kurulan işlemler için de ücret isteyebilir. Birinci fıkranın ikinci cümlesi burada da uygulanır.*

(3) *Acentelik ilişkisinin bitmesinden sonra kurulan işlemler için acente;*

a) *İşletme aracılık etmişse veya işlemin yapılmasının kendi çabasına bağlanabileceği ölçüde işlemi hazırlamış ve işlem de acentelik ilişkisinin bitmesinden sonra uygun bir süre içinde kurulmuşsa,*

b) *birinci veya ikinci fıkraların birinci cümleleri uyarınca ücret istenebilecek bir işleme ilişkin olarak üçüncü kişinin icabı, acentelik ilişkisinin sona ermesinden önce veya müvekkile ulaşmışsa, ücret isteyebilir. Bu ücretin, hal ve şartlara göre paylaşılması hakkaniyet gereği ise, sonraki acente de uygun bir pay alır.*

(4) *Acente, ayrıca, müvekkilin talimatına uygun olarak tahsil ettiği paralar için de tahsil komisyonu isteyebilir.* ”

Acente sözleşme yapmış olduğu süresi içerisinde üçüncü kişilerle yapmış olduğu anlaşmalar için müvekkilinden ücret isteyebilir. Ücret belirlenirken de bir önceki acentenin katkısı olup olmadığına bakılır. Mevcut acentenin sözleşmeye yapmış olduğu katkısı oranında ücret alabilir (TTK 113/1).

Acenteye sözleşmede belirli bir bölge ve müşteri çevresi bırakılmışsa acentelik sözleşmesi süresince o bölgede veya müşteri çevresinde kendisinin katkısı olmadan kurulan işlemler içinde ücret isteyebilir (TTK 113/2). Bunda müvekkilin acentenin belirlenmiş olan bölgesinde üçüncü kişilerle doğrudan anlaşma yapmasında acentenin işletmenin tanıtılması noktasında yapmış olduğu reklamlar, vb. faaliyetlerin etkisi olduğu varsayılır¹². Bundan dolayı müvekkilin, acenteye tahsis edilmiş olan bölgede üçüncü kişilerle yapmış olduğu işlemleri derhal acenteye bildirmek zorundadır¹³. Ayrıca, Ticaret Kanunumuzun 104. maddesinde belirtilen inhisar (tekel) kuralının geçerli olduğu durumlarda acentenin tüm uğraşısını o işletmeye tahsis etmesi ve giderek bu amaca yönelik işletmesini örgütlemiş olması durumu yatmaktadır. Acente, kurmuş olduğu bu işletmeden elde ettiği gelire geçimini ve işletmenin masraflarını karşılayacağından, müvekkilin o bölgede bulunan üçüncü kişiyle yapmış olduğu sözleşme dolayısıyla ücret vermemesi bu kuralın geçersizliğine neden olacaktır. Aynı zamanda madem ki acente, tacir tarafından tahsis edilen bölge dışında başka müvekkillerle iş yapamayacaksa acenteye mükafat olarak kendi tekel bölgesinde hiçbir katkısının olmaksızın yapılan sözleşmelerden ücret hak kazanacağı düzenlenmiştir¹⁴. Ancak acentenin hiçbir etkisi olmaksızın kendisiyle sözleşme yapılan üçüncü kişinin üründen memnun kalması ve bunu da başkalarına tavsiye etmesi sonucu başka bir sözleşmenin kurulması dolayısıyla acente, bu sözleşmeden dolayı müvekkilden ücret isteyemez¹⁵.

Acenteye bırakılmış olan bölge veya müşteri çevresinde acentenin katkısı olmadan müvekkilin üçüncü kişi ile yapmış olduğu sözleşmelerden ücret talep edebilmesi bu sözleşmenin sadece acentenin görev sınırları içerisinde gerçekleşmiş olması yeterli olmayıp ayrıca işlemin acentenin tekel hakkının kapsamına da girmesi gerekir¹⁶. Acenteye verilmesi gereken ücret konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Taraflar sözleşmede aksine bir hüküm belirlemediyse (Örneğin, olağan giderlerin de müvekkil tarafından karşılanmasına ilişkin hükmün olması gibi) acenteye verilmesi gereken ücretin, normal faaliyet karşılığında kendisine verilmesi gereken ücretten az olmalıdır. Zira olağan masrafları karşılamak daima acenteye aittir. Sözleşmede belirlenen ücrete olağan giderleri de eklendiği için bu ücretten olağan(nakliye, yükleme, boşaltma, büro kiralari, depolama, personel ücretleri gibi) giderlerin çıkarılması gerektiğini ve aynı zamanda müvekkil ile üçüncü kişi arasında imzalanılan anlaşmanın, acentelik sözleşmesinde belirtilen ticaret alanına girmediğinin ve nedensellik bağının bulunmadığının ispatlanması halinde ücret ödeme borcundan kurtulabilmesini savunan görüşler vardır¹⁷.

Ayrıca acente, acentelik sözleşmesinin bitmesinden sonra da ücret isteyebilir. Bunlar;

a) Acente, işleme aracılık etmiş veya işlemin hazırlanmasında katkısı bulunmuş ise ve işlemin sözleşmenin bitiminde uygun bir süre içerisinde gerçekleşmişse acente ücret isteyebilir (TTK 113/3/a). Örneğin acentenin numune üzerine satım yapması durumunda, müşterinin bu

¹² Meyveci, s. 55

¹³ Poroy/ Yasaman, s. 228.

¹⁴ Tamer, Bozkurt, *Ticaret Hukuku, Ticari İşletme Hukuku, Şirketler Hukuku*, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 246.

¹⁵ Mustafa İsmail, Kaya, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'na Göre Acentenin Ücrete Hak Kazandığı Haller ve Ücrete Hak Kazanma Zamanı", Banka ve Ticaret Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı:4, Ankara, 2008, s. 24.

¹⁶ Teoman, Ülgen/ Kendigelen, Helvacı/ Aslan, Kaya/ Füsün, Nomer Ertan, "Ticari İşletme Hukuku", Vedat Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 646.

¹⁷ Kayıhan, s. 121.

numuneleri denemesi ve acentelik ilişkisinin bitmesinden sonra aynı maldan büyük oranda talep etmesi durumunda, acentenin bu işlemin kurulmasında katkısının olduğu söylenebilir. Bundan dolayı da acente bu işlemde dolayı müvekkilden ücret isteyebilir¹⁸.

Burada işlemin makul (uygun) sürede gerçekleşip gerçekleşmediği ticari örf ve adetler dikkate alınarak belirlenir. Ayrıca uygun sürenin belirlenmesinde kurulan işlemin büyüklüğü ve önemi göz önüne alınarak belirlenir. Örneğin, gıda ve tekstil alanlarında sözleşme bitiminde acentenin ücrete hak kazanabilmesi için işlemin kısa sürede gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Buna karşılık, özel olarak imal edilmesi gereken makinelerin gönderilme işlemlerin acentelik sözleşmesinin bitiminden itibaren çok daha uzun sürede gerçekleşmiş olsa bile bu sürenin uygun olduğu görüşü kabul edilir¹⁹.

b) Acentenin hem doğrudan kendi katkısı ile yapılan işlemlerde hem de kendi katkısı olmasa dahi kendi bölgesinde müvekkilin üçüncü kişilerle yapmış olduğu işlemlerde üçüncü kişinin icabı, acentelik sözleşmesinin bitmesinden önce acenteye veya müvekkile ulaşmışsa acente ücret isteyebilir. Bu ücret, hakkaniyet gereği duruma ve şartlara bakılarak sonraki acentede kendine düşen payı alır (TTK 113/3/b).

Acente, müvekkilin talimatı ile üçüncü kişilerden tahsil ettiği paralardan da tahsilât komisyonu isteyebilir (TTK 113/4). Tahsil komisyonu, acentenin tahsile ilişkin talimat almasıyla söz konusu olur. Bunun için sözleşmede belirtilen ücretlerin toplanması acentenin görevi değildir. Acente görevlendirilmiş olması koşuluyla sözleşmenin de bir parçası olmaması durumunda tahsil etmiş olduğu ücretten komisyon talebinde bulunabilir. Tahsilin konusu ya mal bedeli ya da hizmet karşılığıdır²⁰. Ayrıca, acentelik sözleşmesinde belirtilmek koşuluyla acente, müşteriden tahsil ettiği ücretlere karşılık müvekkilden ücret istemeyeceğini taahhüt edebilir.

Türk Ticaret Kanununun 113/2 maddesi emredici bir hüküm olmadığından aksinin kararlaştırılması mümkündür. Dolayısıyla, taraflar acentelik sözleşmesinde acentenin hiç etkisi olmadan acenteye tahsis edilen bölge veya müşteri çevresinde müvekkilin üçüncü kişilerle yaptığı sözleşmelerden dolayı ücret talep etmeyeceğine ilişkin hüküm de konabilir. Bu durumda acente, üçüncü kişilerle yapılan sözleşmelerden dolayı müvekkilden ücret talebinde bulunamaz. Aynı zamanda normalde verilen ücretten daha az miktardaki bir ücrette belirlenebilir²¹.

Müvekkil ve acente, acentelik sözleşmesinde acentenin hizmet alanında birden fazla acenteliğin kurulabileceğine ilişkin hükümlerde koyabilirler. Ancak, birden fazla acenteliğin açılması mevcut acentenin iş yapmasını engellemesi gerekmektedir²². Bu durumda acentenin hiçbir katkısı olmaksızın müvekkilin üçüncü kişilerle yapmış olduğu işlemlerden dolayı acente, müvekkilden ücret talebinde bulunamaz²³.

¹⁸ Kaya, s. 34.

¹⁹ Kaya, s. 35.

²⁰ Karahan, s. 327.

²¹ Kaya, s. 25.

²² Şaban, Kayıhan, *Yeni TTK ve TBK Işığında Türk Hukukunda Acentelik Sözleşmesi*, 4. Gözden Geçirilmiş Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011, s. 40.

²³ Kaya, s. 31.

2) Ücrete Hak Kazanma Zamanı

Acentenin ücrete hak kazanma zamanı Türk Ticaret Kanununun 114. maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

“(1) Acente, kurulan işlem yerine getirildiği anda ve ölçüde ücrete hak kazanır. Taraflar bu kuralı acentelik sözleşmesiyle değiştirebilir; ancak müvekkil işlemi yerine getirince, acente, izleyen son günü istenebilecek uygun bir avansa hak kazanır. Her halde acente, üçüncü kişi kurulan işlemi yerine getirdiği anda ve ölçüde ücrete hak kazanır.

(2) Üçüncü kişinin işlemi yerine getirmeyeceği kesinleşirse, acentenin ücret hakkı düşer; ödenmiş tutarlar geri verilir.

(3) Aracılık edilen sözleşmeyi müvekkilin kısmen veya tamamen yahut öngörüldüğü şekliyle yerine getirmeyeceği kesinleşse bile, acente ücret isteyebilir. Müvekkile yüklenemeyen sebeplerle sözleşmenin yerine getirilemediği halde ve ölçüde acentenin ücret hakkı düşer.”

Taraflar, sözleşmede aksine bir hüküm getirebileceği gibi acente, müvekkil veya müşterinin üzerine düşen görevi yerine getirdiği anda ve nispette uygun bir avansa hak kazanacaktır. Burada herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Fakat işlemin müvekkil veya müşteri tarafında icra edilmesi durumlarında fark vardır. Buradaki temel fark, müşteri tarafından sözleşmenin ifa edilmesi durumunda acente, ücrete şartsız bir şekilde hak kazanır. Müvekkil tarafından sözleşmenin ifa edilmesi durumunda ise acentenin, müşterinin işlemini yerine getirip getirmemesi bozucu şartına bağlı olarak ücrete hak kazanmasıdır²⁴. Ancak üçüncü kişiyle yapılan sözleşmelerdeki yükümlülükler kısım kısım icra edilecekse bu yükümlülüklerin yerine getirildiği oranda acente ücret hakkına sahip olur (TTK 114/1).

Üçüncü kişinin işlemin yükümlülüklerini yerine getirmeyeceği kesinleşirse acentenin ücret hakkı ortadan kalkar. Acenteye ödenmiş olan tutarlar geri alınır (TTK 114/2). Ancak müvekkilin henüz ifada bulunmadığı bir dönemde müşterinin sözleşmeyi yerine getirmeyi haklı veya haksız nedenlerle reddetmesi durumunda acente bu sözleşmeden dolayı müvekkilden ücret isteyebilir. Örneğin müvekkilin sattığı malların ayıplı olduğunun anlaşılması üzerine, müşterinin satımının feshedilmesini istemesi, TTK 114/2. maddesi uyarınca üçüncü kişinin sözleşmeyi yerine getirmeyeceğinin kesinleşmesi anlamına gelmeyeceği gibi acentenin ücret isteme hakkının da düşmesine neden olmamaktadır.

Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin müvekkil tarafından kısmen veya tamamen yerine getiremeyeceği belirlendiğinde de acente ücret talep edebilecektir. Müvekkiline yüklenemeyen sebeplerden dolayı sözleşme yükümlülüklerine yerine getiremeyeceği oranında acentenin ücret hakkı ortadan kalkar (TTK 114/3). Örneğin işçilerin greve gitmesi, Sözleşmenin kurulmasından sonra malın üretilmesi, ihraç ve ithal edilmesi devlet tarafından yasaklanmış olması durumunda, su baskını, deprem, yangın gibi doğal afetlerden dolayı malın teslim edilmesinin zorlaşması gibi nedenler sayılabilir. Fakat siparişlerin artmış olması, hammaddenin temininde zorlukların yaşanması, işgücü kıtlığı gibi nedenler müvekkilin ücret ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz²⁵.

²⁴ Kaya, s. 38.

²⁵ Kaya, s. 44.

Nitekim sözleşmenin konusu bir malın alınması, satılması veya üretilmesini içeriyorsa acente malı, bedeli ya da onun yerine geçen karşılıkları elde etmesiyle acente ücrete hak kazanacaktır²⁶.

3) Ücretin Miktarı

Ücret miktarı, Türk Ticaret Kanunumuzun 115. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre:

“ (1) Sözleşmede hüküm yoksa ücretin miktarı, acentenin bulunduğu yerdeki ticari teamüle, teamül de mevcut değilse halin gereğine göre o yerdeki asliye ticaret mahkemesince belirlenir. ”

Acentenin ücretini, taraflar sözleşme ile belirlemektedir. Eğer taraflar, ücret miktarı konusunda sözleşmede herhangi bir düzenleme getirmemişler acentenin bulunduğu yerin ticari teamüllerine göre belirlenir. Eğer ticari teamül de mevcut değilse acentenin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesince belirlenir. Bu madde de asliye ticaret mahkemesinin belirtilmesi, ücret miktarının Sulh Hukuk Mahkemesi'nin görev alanında olsa bile Asliye Ticaret Mahkemesi'nce belirleneceği hükme bağlanmıştır²⁷.

Acentelik sözleşmesinde, ücret miktarının belirlenmesinde esas olarak müvekkil ve acente arasındaki sözleşme ile belirlenmesine bırakılmıştır. Bu miktar da genellikle yapılan işin değerine göre belirli bir yüzde oranı olarak komisyon şeklinde verilir. Görüldüğü gibi müvekkil ve acenteye, acentelik sözleşmesi ile ücret miktarının belirlenmesi konusunda “sözleşme serbestliği” ilkesi çerçevesinde serbestçe belirleme hakkı tanınmıştır²⁸.

Taraflar, acentenin ücreti belirlerken, aracılık veya sözleşme yapma hususundaki başarısına bakarak belirleyebileceği gibi bu unsurlara bakılmaksızın aylık sabit bir miktar olarak da belirleyebilecektir. Bu durumda acenteliğin söz konusu olup olmaması konusunda çeşitli görüşler savunulmuştur. Aylık sabit ücretin belirlenmesi acentenin, müvekkile bağımlı hale getireceği öne sürülerek acenteliğin ortadan kalkacağını savunan görüşler mevcuttur²⁹. Diğer bir görüşte ise acenteye, sabit ücret ödenmesine karşılık acentenin faaliyet düzenini ve mesai saatlerini kendisi bağımsız bir şekilde belirleyebiliyorsa acentelikten söz edilebileceği öne sürülmüştür³⁰.

4) Ücretin Ödenme Zamanı

Türk Ticaret Kanunumuzun 116. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre:

“(1) Acentenin hak kazandığı ücretin, doğumu tarihinden itibaren en geç üç ay içinde ve her halde sözleşmenin sona erdiği tarihte ödenmesi gerekir.

²⁶ Ülgen/ Helvacı/ Kaya, s. 647.

²⁷ Onur, Dönmez, “Acente Sözleşmelerinde Doğan Hak ve Borçlar”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 63.

²⁸ Kayıhan, s. 128.

²⁹ Arkan, s. 201.

³⁰ İ. Yılmaz, Aslan/ Mevci, Ergün, *Ticaret Hukuku*, 5. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s. 98.

(2) Ücret istemi, muacceliyeti ve hesaplanması bakımından önemli olan bütün konular hakkında acente bilgi istediği takdirde müvekkil bu bilgileri vermek zorundadır. Ayrıca acente, ücrete bağlı işlemlere ilişkin defter kayıtlarının suretlerinin de kendisine gönderilmesini müvekkilinden isteyebilir. Müvekkil, defter suretini vermektten kaçınırsa ya da defterlerin doğruluğu ve tamlığı konusunda kuşku duymayı gerektiren haklı nedenler varsa, acente, ticari defter ve belgelerin ilgili kısımlarını ya kendisi inceler ya da bir uzmana inceletebilir. Müvekkil buna izin vermezse sorunu mahkeme duruma en uygun şekilde karara bağlar.

(3) Bu hükümlerin aksinin kararlaştırılması acentenin aleyhine olduğu ölçüde geçersizdir.”

Acente hak kazandığı ücreti, sözleşmenin bitiminde hak kazanmaktadır. Hak etmiş olduğu ücrette en geç üç ay içerisinde ödenmesi gerekmektedir.

Borcun borçludan istenebilecek duruma geldiğinde, acente ücretin hesaplanması bakımından önemli olan bütün konular hakkında müvekkilden bilgi isteyebilir ve bu durumda da müvekkil bu bilgileri acenteye vermek zorundadır. Ayrıca, acente müvekkilden ücrete bağlı işlemler için tutulan defterleri de isteyebilir. Müvekkili bu bilgileri vermektten kaçınırsa ya da doğruluğu ve tamlığı konusunda şüphe duyuluyorsa acente ticari defterlerin veya belgelerin ilgili kısımlarını ya kendisi inceler ya da bir uzmana incelettirebilir. Müvekkil bunlara izin vermezse mahkeme duruma uygun yaptırımlara gidebilir. Acentelik sözleşmesinde bu hükümler bakımından acentenin aleyhine hükümler içermesi oranında sözleşme geçersiz olmaktadır.

Bu hükümlerden anlaşacağı üzere kontrol hakkı acente lehine güçlendirilmiştir. Yani, devlet bu hükümlerle ekonomik bakımından müvekkilden daha zayıf olan acentenin, ücret tahsili konusundaki hakkını güvence altına almıştır³¹.

B) Olağanüstü Giderlerin İstenmesi

Türk Ticaret Kanunumuzun 117. maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

“(1) Acente, yükümlülüklerini yerine getirmek için yaptıklarından ancak olağanüstü giderlerin ödenmesini isteyebilir.”

Acente, ancak yükümlülüklerine yerine getirirken yapmış olduğu olağanüstü giderleri müvekkilinden isteyebilir. Olağanüstü gider ise, müvekkilin talimatı ile ya da acentenin vekâletsiz iş gören sıfatıyla müvekkilin çıkarları korumak amacıyla giriştiği işlerin gerektirdiği giderlerdir. Örneğin, müvekkilin talimatıyla olağan reklam faaliyetleri dışında uygulanan özel tanıtım faaliyetlerinin gerektirdiği masraflar, sigorta masrafları, gümrük ve taşıma işlerinin gerektirdiği masraflar acentenin olağanüstü giderleri olarak sayılır ve bu giderleri müvekkilinden isteyebilir. Fakat müvekkil, acentelik sözleşmesinde olağan giderlerin karşılayacağını taahhüt etmişse acente, olağan giderleri de müvekkilden talep edebilir³². Masrafın olağan veya olağanüstü olmasını, olayın şartları belirler. Bu masraflar, acentenin faaliyetinde olumlu sonuçlar doğurmasa bile istenir.

³¹ Poroy/ Yasaman, s. 229.

³² Kayıhan, s. 143.

Bu maddenin konulmasındaki amaç, acentenin müvekkilden isteyeceği ücreti belirlerken olağan giderlerini(işyeri kirası, işçi maaşları, işyerinin elektrik, su giderleri, karını, vb.) hesaba katarak belirlemiş olduğu varsayılr. Buna karşılık örneğin müvekkilin mallarının saklanması için geçici olarak tutulan bir depoya ödenen para önceden tahmin edilip, istenilen ücrete dâhil edilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, sözleşme yapılırken öngörülemeyen masrafların müvekkilden istenebilmesi yolunu açmayı hedeflenmiştir³³.

Acente, vekâletsiz iş gören sıfatıyla yapmış olduğu masrafları müvekkilden talep edebilmesi için makul olması koşuluna bakılmaktadır. Burada hâkim bu masrafı, olayın durumuna bakarak makul olup olmadığına bakması gerekmektedir. Ayrıca, acente yapmış olduğu masrafın makul olduğunu ispatlamakla yükümlüdür.

C) Faiz İsteme Hakkı

Acentenin faiz isteme hakkını Türk Ticaret Kanunumuzun 118. maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

“(1) Avans ve olağanüstü giderler hakkında 20’ nci maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesi hükmü uygulanır.”

Ticaret Kanunumuzun 20.maddenin birinci fıkrasının iki cümlesinde faiz istemi şöyle düzenlenmiştir: *“ Ayrıca, tacir, verdiği avanslar ve yaptığı giderler için, ödeme tarihinden itibaren faize hak kazanır.”*

Acentenin avans ve olağanüstü giderleri içi ödeme tarihinden başlamak üzere faiz isteme hakkına sahiptir.

D) Hapis Hakkı

Türk Ticaret Kanunumuzun 119. maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

“(1) Acente, müvekkilindeki bütün alacakları ödeninceye kadar, acentelik sözleşmesi dolayısıyla alıp da gerek kendi elinde gerek özel bir sebebe dayanarak zilyet olmakta devam eden bir üçüncü kişinin elinde bulunan taşınır ve kıymetli evrak ile herhangi bir eşyayı temsil eden senet aracılığıyla kullanabildiği mallar üzerinde hapis hakkına sahiptir.

(2) Müvekkile ait mallar acente tarafından sözleşme veya kanun gereği satıldığı takdirde, acente bu malların bedelini ödemekten kaçınabilir.

(3) Müvekkil aciz halinde bulunduğu takdirde, acentenin henüz muaccel olmamış alacakları hakkında da birinci ve ikinci fıkra hükümleri uygulanır.

(4) Türk Medeni Kanununun 950 nci maddesinin ikinci fıkrasıyla³⁴, 951³⁵ ila 953 üncü³⁶ maddeleri hükümleri saklıdır.”

³³ Ülgen/ Helvacı/ Kaya, s. 649.

³⁴ TMK 950/II: Zilyetlik ve alacak ticarî ilişkiden doğmuşsa, tacirler arasında bu bağlantı var sayılır.

³⁵TMK 951: Nitelikleri itibarıyla paraya çevrilmeye elverişli olmayan taşınır ve kıymetli evrak üzerinde hapis hakkı kullanılamaz. Alacaklının üstlendiği yükümlülükle veya borçlunun teslim sırasında ya da daha önce verdiği talimatla veya kamu düzeniyle bağdaşmayan hâllerde de hapis hakkı kullanılamaz.

³⁶ TMK 953: Borç yerine getirilmez ve yeterli güvence de gösterilmezse alacaklı, borçluya daha önce bildirimde

Hapis hakkı, sahibine, kendisinin veya üçüncü kişilerin zilyetliğinde bulunan ve borçluya ait olan taşınırı (menkul) veya kıymetli evrakı, muaccel (vadesi gelmiş) olan alacağı kendisine ödeninceye kadar o şeyleri iade etmemek ve gerekirse paraya çevirterek alacağını alma yetkisi veren kanundan doğan rehin hakkına denir³⁷.

Ayrıca Ticaret Kanunumuzda acentenin bütün alacakları denilmesiyle anılan hakkın sadece ödenmeyen ücret nedeni ile değil, müvekkilin acenteye henüz ifa etmemiş bulunan olağanüstü nitelikteki masraflar, avanslar ve tazminatlar gibi tüm alacakları için kullanabileceği anlaşılmaktadır³⁸.

Hapis hakkının kullanılması için temel kural mallara kendisinin zilyet olması veya mallar üzerinde üçüncü bir kişinin zilyetliği bulunması gerekmektedir³⁹.

Acentenin hapıs hakkına sahip olduğu malları, kendisi tarafından sözleşmeye veya kanuna dayanarak satılmışsa acente müvekkil tarafından borcunun ödenmesine kadar satış bedelini ödemekten kaçınabilir. Ayrıca acente hapıs hakkına sahip olduğu süreye, bu parayı ödememesi yüzünden faiz ya da tazminat ödeme yükümlülüğü altına girmez⁴⁰.

Acentenin ücretinin tahsili için hapıs hakkını kullanabilmesi için bu ücretin muaccel olması gerekir. Ancak müvekkil borcunu vaktinde ödeyemeyecek durumda ise muaccel olmayan diğer alacaklar için de hapıs hakkını kullanabilir.

Acenteye hapıs hakkının verilmesindeki amaca bakıldığında acentenin müvekkilde bulunan bütün alacaklarının ödenmesi konusunda müvekkili zorlamasını sağlamaktır.

Acentenin müvekkile ait menkul şeyler ve kıymetli evraka doğrudan zilyet olması gerekmeyp, dolaysız zilyet olması durumunda da mallar üzerinde hapıs hakkını kullanabilmesi için yeterlidir. Örneğin, müvekkilin malları için ardiyeci ile anlaşan acente mallar üzerinde dolaylı zilyet olurken ardiyeci, mallar üzerinde doğrudan zilyet konumundadır⁴¹.

SONUÇ

Günümüzde ticari yaşamın gelişmesi sonucunda tacirler bu koşullara ayak uydurmak ve mallarını daha geniş coğrafyada sunabilmek için tacir yardımcılarında yararlanma yoluna gitmişlerdir. Acentenin bağımsız işletme sahibi olması, personel giderleri, işyeri kirası gibi olağan masrafları karşılaması özelliklerinden dolayı tacirler şube açma yerine daha ekonomik ve risksiz olan acentelerle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Tacir açısından avantajlı olduğu gibi acente açısından avantajlar mevcuttur. Öncelikle Türk Ticaret Kanunumuzun 104. maddesinde inhisar hakkı ile acenteye belirli bölgede faaliyette bulunma imkânı verilmiştir. Ayrıca TTK.

bulunarak, hapsedtiği şeylerin teslimine bağlı rehin hükümleri uyarınca paraya çevrilmesini isteyebilir.

Üzerinde hapıs hakkı bulunan nama yazılı kıymetli evrakın paraya çevrilmesi için icra dairesi, borçlu yerine gerekli işlemleri yapar.

³⁷ Tan Tahsin, Zapata, *Medeni Hukuk*, Son Değişikliklerle 5. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s. 432.

³⁸ Ülgen/ Helvacı/ Kaya, s. 649.

³⁹ Franko, Nisim, *Acentenin Ücret Hakkı*, Prof. Dr. Reha Poro' ya Armağan, İstanbul, 1995, s. 172.

⁴⁰ Kayıhan, s. 139.

⁴¹ Kayıhan, s. 137.

113/II. maddesinde acenteye tahsis edilen bölgede katkısı olmasa bile müvekkil ile üçüncü kişiler arasında yapılan sözleşmelerden de ücret talep edebilme imkânı sunulmuştur. Kısacası acente açısından da birçok haklar sunulmuştur.

Buna ek olarak TTK. 117. maddesinde acentenin yapmış olduğu olağanüstü masraflar için müvekkilinde ücret isteme hakkının da olması müvekkilin acenteden ekstradan istemiş olduğu faaliyetler sonucunda acentenin mağdur olmasını engellemek için anayasal güvence altına alınmıştır.

Türk Ticaret Kanunumuzda acentenin hakları ayrıntı bir şekilde hüküm altına alınmıştır. Bunun yapılmasındaki amaç da ekonomik açıdan daha zayıf konumda olan acentenin hak ve yükümlülükleri kanuni güvence altına alınmıştır. Kısacası ekonomik olarak güçsüz tarafın, güçlü taraf karşısında hakları devlet tarafından koruma altına alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arkan, Sabih, “ *Ticari İşletme Hukuku*”, 9. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuk Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2005.

Aslan, İ. Yılmaz/ Ergün, Mevci, *Ticaret Hukuku*, 5. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010.

Ayhan, Rıza/ Özdamar, Mehmet/ Çağlar, Hayrettin, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümlerine Göre Ticari İşletme Hukuku Genel Esaslar*, Yenilenmiş 4.Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 2011.

Bozkurt, Tamer, *Ticaret Hukuku, Ticari İşletme Hukuku, Şirketler Hukuku*, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2008.

Deryal, Yahya, *Ticaret Hukuku Bilgisi*, Derya Kitapevi, Trabzon, 2003.

Dönmez, Onur, “*Acente Sözleşmelerinden Doğan Hak ve Borçlar*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Karahan, Sami, *Ticari İşletme Hukuku*, Genişletilmiş 21. Tıpkı Bası, Mimoza Yayınevi, Konya, Eylül 2011.

Kaya, Mustafa İsmail, “*Türk Ticaret Kanunu Tasarısı’ na Göre Acentenin Ücrete Hak Kazandığı Haller Ve Ücrete Hak Kazanma Zamanı*”, Banka ve Ticaret Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı: 41, Yıl: 2008.

Kayıhan, Şaban, *Yeni TTK ve TBK Işığında Türk Hukukunda Acentelik Sözleşmesi*, 4. Gözden Geçirilmiş Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011.

Kayıhan, Şaban, *Türk Hukukunda Acentelik Sözleşmesi*, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.

Meyveci, Kıvılcım Eda, “*Acentelik Sözleşmesinde Doğan Haklar ve Mükellefiyetler*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Poroy, Reha/ Yasaman, Hamdi, *Ticari İşletme Hukuku*, 11. Basıdan 12. Tıpkı bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2007

Reva, Zeynep, “*Acente Portföy Tazminatı Ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısındaki Yeri*”, Türkiye Sigorta Ve Reasürans Şirketler Birliği, <http://www.cu.edu.tr/insanlar/mceker/sigortahukuku/acente-portföytazminatı.pdf> (Erişim Tarihi: 31.10.2011)

Ülgen, Teoman- Helvacı, Kendigelen- Kaya, Nomer Ertan, “*Ticari İşletme Hukuku*”, Vedat Kitapevi, Ankara, 2006.

Zapata, Tan Tahsin, *Medeni Hukuk*, Son Değişikliklerle 5. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007.

http://www.turkhukusitesi.com/makale_256.htm (Erişim Tarihi: 26.10.2011).

TÜRKİYE'DE KADININ SOSYAL STATÜSÜNÜN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: KADEM ÖRNEĞİ

İrem Akpınar Olgun

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0002-5353-209X>

ÖZET

Geçmişten bugüne kadınlar toplumda ikinci planda kalmış, eğitim başta olmak üzere sosyal, ekonomik, kültürel açılardan ayrımcılığa uğramıştır. Her ne kadar kadınlar son yüzyılda önemli haklar elde etseler de kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaların günümüzde devam ettiği bir gerçektir. Kadınlar toplumda sosyal, politik, kültürel, ekonomik açıdan ayrımcı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Tüm bunlar kadının toplumdaki statüsünü tartışma konusu haline getirmektedir. Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının kadınların sosyal statüsüne dair etkileri, üstlendiği roller gibi konulara değinilerek açıklamalar getirilmesi tasarlanmaktadır.

Kadının toplumdaki statüsünü pek çok farklı disiplin tarafından gündeme getirilmektedir. Kadınların siyasetten eğitime, çalışma hayatından toplumdaki rolüne kadar çok sayıda alanda ayrımcı uygulamalarla karşılaşması, toplumun kültürüyle ilişkilidir.

Eğitim eşitliğinin olmaması, kadınların toplumda üstlendiği rollerin sınırlı olmasının temel nedenleri arasındadır. Son dönemlerde kadınlarla erkekler arasındaki eğitim eşitsizliğinin azalmasına karşın kadının toplumdaki statüsüne dair istenen gelişmenin kaydedildiğini söylemek güçtür. Bu duruma neden olan gelişmeler çalışmada araştırılacak konular arasındadır.

Çalışma hayatı, kadınların toplumdaki yerini etkileyen konulardan birisidir. Kadınların işle ilgili yeterlilikleri sebebiyle değil cinsiyetleri sebebiyle çalışma hayatında daha az yer almaları, toplumda kadınlara karşı yaklaşımın sonucudur.

Sivil toplum kuruluşları, toplumlarda yardım amaçlı olarak gönüllülük esasıyla çalışan kurumlardır. Sivil toplum kuruluşları sosyal, politik, kültürel, hukuki ve çevresel amaçlı olarak faaliyet göstermektedir. Kadın hakları ve kadınların toplumda ayrımcılığa uğramasını engelleme konularında faaliyetlerini sürdüren çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Türkiye'de bu sivil toplum kuruluşlarından birisi olarak KADEM çalışmada ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, KADEM, sosyal statü, STK

Sosyal yapıda değişim olmasına neden olan temel husus, yeni koşulların ortaya çıkmasıdır. Türk kadınının tarihteki durumu için de bu husus geçerlidir. Türk kadınının tarihteki durumuna dair değişimlerde Islahat ve Tanzimat Fermanı, Cumhuriyet'in İlanı, seçme ve seçilme hakkının verilmesi, küreselleşme gibi konular etkili olmuştur(Batur,2010:34).

Eski toplumlarda kadınların ikinci planda kalmasının yansımaları Türk tarihinde de belirli ölçüde gözlenmekle birlikte Türklerin kadınlara önemli haklar verdikleri ve saygı

gösterdiklerini savunan görüşler bulunmaktadır (Ağçoban, 2016: 17). Türk kadınının tarihteki durumunu İslam öncesi ve İslam sonrası şeklinde değerlendiren kaynaklar olduğu gibi geleneksel dönem ve çağdaş dönem şeklinde değerlendiren kaynaklardan da bahsedilmektedir.

Orta Asya Türk tarihinden itibaren kadın Türk toplumunda önemli bir yere sahip olmuştur. Kadınlar erkeğin yanında güçlü bir figür olmasının yanında siyasi alanda da varlıklarını hissettirmişlerdir. Eski Türk devletinde kağandan sonra ikinci sırayı alan hatun(katun),kağan(hakan)gibi tahta oturur ve onunla birlikte devlet yönetiminde görev alırdı.(Gündüz,2003:183)Selçuklular döneminde kadınların mülk edinme, ticaret yapma, borçlanma gibi pek çok hakkı, kanunlar tarafından korunmuştur (Gümrükçüoğlu,2019:276). Örneğin Melikşah Kanunnamesi'nde kadınların evlilikten doğan hakları konu edilmiş ve maddeler halinde açıklanmıştır(Şeker,2003:548).Kadınların toplumdaki yerinin gelişiminde Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle çok büyük değişimler yaşanmamıştır. Kadınlar, ticari hayat içerisinde etkili olmaya devam etmiş, sosyal aktivitelerde yer almayı sürdürmüşlerdir. Kadın şairlerin ve alimlerin bu dönemdeki varlığı da kadının sosyal statüsüne dair fikir veren noktalardan bir tanesidir (Özel Özcan ve Erden Kaya, 2017: 180). Türk tarihinde kadın ve erkek arasındaki ayırım hiyerarşik olarak değil, yaratılış şekli olarak ele alınmıştır.

Sosyal yapıda değişim olmasına neden olan temel husus, yeni koşulların ortaya çıkmasıdır. Türk kadınının tarihteki durumu için de bu husus geçerlidir. Türk kadınının tarihteki durumuna dair değişimlerde Islahat ve Tanzimat Fermanı, Cumhuriyet'in İlanı, seçme ve seçilme hakkının verilmesi, küreselleşme gibi konular etkili olmuştur (Batur, 2010: 34).

“Türkiye’de de kadının işgücüne katılımı sanayi devrimi ile ivme kazanmıştır. Osmanlı toplumunda kadınlar, kırsal alanda ve şehir yaşamında önemli bir yere sahip olup ekonomik hayatın içinde yer almışlardır. Toplum yaşamının getirdiği durumlar, zaman içinde bu katılımın oranında değişmelere neden olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda kadınlar, Osmanlı ekonomik yapısının iç dinamiğinde yer alıyordu” (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 8).

KADEM, kadının insanlık onurunu teslim etmek üzere savunuculuk yapan bir sivil toplum kuruluşudur. KADEM'in kuruluşunda etkili olan vizyon aşağıda açıklandığı gibidir (<https://kadem.org.tr/kadem-hakkinda/>):

- i. Kadın çalışmaları alanında yerleşik toplumsal kabullerin ve modern Doğu – Batı düşünce yapısının sorunlu kısımlarının dışına çıkarak yeni bir söylem üretmek üzere akademik çalışmalar yürütmek,
- ii. Ulusal ve uluslararası lobi faaliyetleri yapmak,
- iii. Kadın ve erkek arasındaki rol paylaşımının ancak hak ve sorumluluk dengesi gözetilerek gerçekleşeceğine dair toplumsal bilinç oluşturmak şeklindedir.

KADEM tarafından yapılan etkinlikler, kadının sosyal statüsüyle ilgili konuların gündeme gelmesinde etkili olmakta, konuyla ilgili kamuoyu oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Kadının sosyal statüsü konusunda KADEM, bir yandan kadınların toplumda ayrımcılığa maruz kaldığı konuları gündeme getirerek ayrımcı uygulamaların sona ermesi için çalışırken bir yandan da kadınların hayatın her alanında daha etkin rol olmasına yönelik girişimler yürütmektedir. Genç kadın liderlerin artması, inovasyonda kadının varlığı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi, kadınların kararlara katılımının artması gibi konulardaki girişimler, KADEM ve kadının sosyal statüsü çalışmaları arasında örnek olarak gösterilmektedir. Kadının sosyal statüsünün sivil toplum kuruluşları açısından ele alındığı çalışmada 35 katılımcıya toplamda 13 soru yöneltilmiştir. Araştırma bulguları, içerik analizi yöntemi aracılığıyla yorumlanmaktadır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Kadınların sivil toplum kuruluşlarında yer almaları, kadın haklarına karşı bilinç oluşması noktasında önemlidir. Sivil toplum kuruluşlarında görev alan kadınlar, hem kadın haklarının savunulmasında rol oynamakta hem de sosyal açıdan gelişim kaydetmektedir. Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda kadınların kültürel yönden gelişim kaydetmelerine olanak tanımaktadır.

Kadınların toplumdaki statüsü, uzun süredir tartışılan bir konu niteliği taşımaktadır. Yirminci yüzyıldan itibaren dünya genelinde kadınlar pek çok alanda hak elde etmesine rağmen kadınlara yapılan ayrımcı uygulamalar devam etmektedir. Çalışmada kadınların günümüzde sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan ayrımcılığa maruz kaldıkları vurgulanmıştır.

Sivil toplum kuruluşları, kadınların uğradıkları haksızlıklara ve ayrımcılığa karşı halkın sesi olmakta ve kamu yararına çalışmaktadır. Kadın hakları ve kadınların toplumdaki statüsü konusunda sivil toplum kuruluşları farkındalık meydana getirecek şekilde girişimlerin içinde yer almaktadır.

KADEM örneği özelinde 2000'li yıllar itibariyle Türkiye'de kadınların toplumdaki sosyal statüsünün sivil toplum kuruluşları açısından incelenmesi amacıyla yapılan araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlara göre toplumda kadınlar eğitim, iş hayatı, siyaset, şiddet, sosyal hayat, adalet alanlarında ayrımcılığa uğramaktadır.

Araştırma katılımcılarının verdiği yanıtlara göre kadınların maruz kaldığı ayrımcı uygulamalar arasında fırsat eşitsizliği, kız çocuklarının okumasına karşı olma, istihdam edilmeme, mülakattan haksız şekilde elenme, gebelik haklarından yararlanamama, annelik görevi için yeterince esnek çalışmaya müsaade edilmeme, siyasette karar verici olmayı engelleme gibi örnekler yer almaktadır.

Türk kadınının sosyal ve kültürel politikalar açısından durumu hakkında yapılan araştırma neticesinde toplumun kadınları kabulü, sosyal adalet, sosyal eşitlik, sosyal haklar, cinsiyete dayalı iş bölümü, geleneksel yargılar ve kariyer desteği gibi sorun alanlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar Türk kadınının sosyal ve kültürel politikalar açısından durumlarını belirsiz gördüklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre Türk kadını sosyal ve

kültürel açıdan donanımlı olmasına karşın toplum nezdinde bu durumun yansımaları görülmemektedir.

KAYNAKÇA

Ağçoban, S. (2016). Kadın olgusunun kültürel gelişimi ve İslam'da kadının yeri üzerine tartışmalar. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2 (1), 14-24.

Batur, Z. (2010). Son çeyrek yüzyılda kadının değişen sosyal statüsü ve imajı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 33-43.

Gündüz, A.(2003).”Kayseri ve Kırşehir Şeriyeye Sicillerinde Türk Kadının Yeri ve Önemi Hakkında Bazı Tespitler”. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, c 4,sy.1,2003s.183.

Özel Özcan, M.S. ve Erden Kaya, E. (2017). Türk toplumsal hayatında kadının varlığının tarihsel ekseninde sorgulanması. *Turkish Studies*, 12 (12), 175-188.

Şeker, D.A(2003). “Mama Hatun” DİA, c 27,s.548

Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. (2015). Kadının işgücüne katılımının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler. *Econ World*, 18-20 Ağustos, 4-25.

(<https://kadem.org.tr/kadem-hakkinda/>):

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FASILƏSİZ PEDAQOJİ TƏHSİL VƏ MÜƏLLİM HAZIRLIĞI

P.Ü.F.D. GÜLARƏ BALAYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan, Bakı

Tezis (Özet)

Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı (ilkin pedaqoji təhsil, ixtisasartırma və yenidən hazırlanma) Konsepsiyası (bundan sonra - konsepsiya) Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununun, Təhsil sahəsində islahat Proqramının tələblərinə və dövlətin təhsil siyasətinə, o cümlədən Boloniya Bəyannaməsinin əsas müddəalarına və fasiləsiz müəllim hazırlığı üzrə müasir dünya standartlarına uyğun olaraq hazırlanmışdır. Konsepsiyada fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının məzmununu, mahiyyətini və texnologiyasını əks etdirən əsas müddəalar, fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının prinsipləri, strukturu, pillələri, səviyyələri, əsas mərhələləri, maliyyələşdirilməsi və idarə edilmə mexanizmləri ümumi şəkildə şərh edilir. Konsepsiyada fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı hər bir vətəndaşın ilkin və əlavə pedaqoji təhsil almaq və peşəkar səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müxtəlif üsullarla fasiləsiz təhsil almaq imkanlarını əhatə edən vahid təhsil sistemi kimi başa düşülür. Konsepsiyada müəllimin (pedaqoji işçinin) hazırlanmasına və inkişafına yönələn, təhsilin humanistliyini və demokratikliyini, şəxsiyyətyönümlülüyünü, çevikliyə, yeniliyə və qabaqcılığa istiqamətlənməsini, təhsil sahəsində dövlət siyasətinə və ictimai həyatın ehtiyaclarına uyğunluğunu, hər bir vətəndaşın və pedaqoji işçinin bərabər fasiləsiz təhsil almaq imkanlarını müəyyənləşdirən əsas prinsiplər şərh edilir. Konsepsiyanın məqsədi Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq müəllimin fasiləsiz hazırlığı sisteminin əsas istiqamətlərinin, məzmununun və inkişafının müəyyən edilməsindən, fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi, iqtisadi və təşkilati şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Konsepsiyada, həmçinin distant pedaqoji təhsil və fasiləsiz müəllim hazırlığı sistemində keyfiyyətin təminatı, idarə olunması və monitorinqi məsələləridə öz əksini tapmışdır.

Konsepsiyanın yaradılmasının zəruri səbəbləri aşağıdakı amillərlə əlaqədardır: müasir dünyada və uyğun olaraq respublikada baş verən müvafiq dəyişikliklər; müasir dövrdə müəllimin peşəkarlığına verilən tələblər; Azərbaycanda fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sistemində mövcud vəziyyətin təhlili zamanı aşkar edilən problemlər və nöqsanlar.

Açar sözlər: pedaqoji təhsil, konsepsiya, fasiləsiz pedaqoji təhsil, müəllim hazırlığı.

Giriş.

Müasir gənclər sürətlə inkişaf edən bir cəmiyyətdə böyüyürlər və gələcəkdə bir çoxlarının yaşayış və tərzini öz valideynlərinin yaşayış və iş tərzindən əsaslı şəkildə fərqlənəcəkdir. Millət, cəmiyyət, iş, vətəndaşlıq və ailə kimi ənənəvi anlayışlar daim dəyişikliklərə məruz qalır. Bazar iqtisadiyyatına keçid, yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının meydana gəlməsi ilə

əlaqədar cəmiyyət sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə əsaslı dəyişikliklərin iştirakçısına çevrilir. Yeni qlobal iqtisadi strukturlar iş, bilik və bacarıqların yeni formalarını tələb edir və qiymətləndirir, üstünlüyü maddi resurslara deyil, əmək ehtiyatlarına və sosial kapitalla verir.

Yeni texnologiyaların meydana gəlməsi çoxdan formalaşmış zaman və məkan əlaqələrinin dəyişməsinə, həmçinin tam məşğulluğun, natamam məşğulluğun, yoxsulluğun və ailənin yeni formalarının yaranmasına, onların strukturunun və xarakterinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, biz müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğu şəraitində yaşayırıq. Bizim milli dəyərlərimizin, adət və ənənələrimizin qorunub saxlanılmasında və milli mənliliyimizin formalaşmasında qədim mədəni dəyərlərimizin dərk edilməsi, nəzərə alınması və həyatımızdakı müxtəliflik böyük rol oynayır. Bütün bunlar təlim prosesində, müəllimlərin və ümumiyyətlə, pedaqoji işçilərin hazırlanmasında və onların gündəlik fəaliyyətlərində əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Qeyd edilən dəyişikliklərin baş verdiyi bir şəraitdə əhalinin təhsilə artan ehtiyacları ənənəvi təhsil formaları ilə təmin edilə bilmir. Cəmiyyətin informasiyalaşması, dünyada gedən qloballaşma prosesləri yeni təhsil modellərini formalaşdırır. Bu modellərin əsasını dünya təcrübəsi, cəmiyyət, insan idrakı və təhsilin dinamik olması, birdəfəlik təhsildən fasiləsiz təhsil prinsipinə keçid ideyası təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ənənəvi təhsil formaları yeni təhsil modellərinə inteqrasiya olunur və vahid təhsil məkanı yaranır. Cəmiyyətin informasiyalaşması, demokratikləşməsi, cəmiyyətdə təhsilin rolunun artması, Azərbaycan Respublikasının Avropa və dünya təhsil məkanına inteqrasiyası, Boloniya prosesinə qoşulması bütövlükdə təhsil sistemində, o cümlədən fasiləsiz pedaqoji təhsil sistemində əsaslı islahatların aparılması zərurətini yaradır. Aydındır ki, bütövlükdə təhsil sistemində aparılan islahatların keyfiyyəti və səmərəliliyi ilk növbədə pedaqoji kadr hazırlığı sferasında aparılan islahatlarla əlaqədardır. Çünki son nəticədə bütün təhsil sisteminin və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı və səmərəliliyi pedaqoji kadrların fəaliyyəti ilə təmin olunur.

Müasir dövrdə müəllim əxlaqi cəhətdən inkişaf etmiş, yaradıcı şəxsiyyət olmalı, refleksiya qabiliyyətinə, peşə vərdişlərinə, pedaqoji ustalığa malik olmalı və yenilikçiliyə meyilli olmalıdır. Müəllim təhsilin əhəmiyyətini dərk etməli, mədəni olmalı, öz fənnini, pedaqogika və psixologiyaları gözəl bilməli, şəxsiyyətyönlü pedaqoji üsullardan istifadə etməli, göz intellektual səviyyəsini daim inkişaf etdirmək üçün çalışmalıdır. Təcrübəli müəllim öz fənnini bilməklə yanaşı, pedaqoji prosesdə hər bir iştirakçının yerini görməli, şagirdlərin fəaliyyətini təşkil etməli, onun nəticələrini qiymətləndirməli, düzəlişlər etməyi bacarmalıdır. Müəllimin bacarığı aşağıdakı amillərlə təyin olunur: metodoloji (pedaqoji-psixoloji) bacarıqlar; ümumi mədəni səviyyəni əks etdirən bacarıqlar; fənniyönlü bacarıqlar. Müəllim yenilikçi, yaradıcı düşüncəyə malik olmalıdır. Pedaqoji fəaliyyətin yaradıcı istiqamətlənməsi müəllimdən aşağıdakıları tələb edir: öz imkanlarını obyektiv obyektiv qiymətləndirmək, öz sənəti üçün əhəmiyyətli olan zəif və güclü cəhətlərini müəyyən edə bilmək (özünüidarə, özünüqiymətləndirmə, emosionallıq, kommunikativ, didaktiv qabiliyyətlər və s.); intellektual fəaliyyət (düşüncə, yaddaş, qavarama, təsvir, diqqət) mədəniyyətinə, davranış mədəniyyətinə, ünsiyyət mədəniyyətinə, o cümlədən pedaqoji mədəniyyətə malik olmaq; inteqrasiya proseslərinə, dünya təhsil məkanına inkişaf tendensiyasına uyğunlaşa bilmək. Müəllimlər yeni, müxtəlif və qeyri-müəyyən sosial-iqtisadi şəraitdə həyatın yeni bünövrəsinin qurulması sahəsində xüsusi rolu olan insanlardır. Onlar yeni fərdilikləri və xüsusiyyətləri, yeni texnologiyaları və sistemləri nəzərə almalı, öyrənənlərə yeni bilik və bacarıqların əldə

edilməsində, yeni cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşmaqda və fasiləsiz təhsil almaqda kömək etməlidirlər. Hazırda öyrənənlərin sosial və emosional dəstəklə əhatə edilməsi, fasiləsiz təhsil üçün əlverişli mühitin yaradılması, həmçinin öyrənənlərin müxtəlif mədəni mühitlərdə fəaliyyətə hazırlanması prioritet məsələdir. Müəllimlər təhsilin hamı üçün əlçatan olmasının təmin edilməsinə, həmçinin yaş, bacarıq, mədəni, dil, cins, coğrafi və sosial-iqtisadi fərqlər üzündən yaranmış məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına çalışmalıdırlar. Müəllimlərin işi gündən-günə cəmiyyətin fəaliyyəti ilə sıx şəkildə birləşir. Təhsilin müasirləşməsi şəraitində müəllimin ən-ənəvi funksiyaları ilə (təlim, tərbiyə, inkişafa kömək, təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi, valideynlərlə iş və s.) yanaşı, həm məzmun cəhətdən, həm də prosesin təşkili baxımından təhsilin və sosial-mədəni mühitin praqnozlaşdırılması, layihələndirilməsi və təşkili kimi peşə funksiyaları aktuallaşır. İdarəçilik, iqtisadi, hüquqi, sosial, ekoloji və s. fəaliyyətlə əlaqədar olaraq müasir şəraitdə kommunikativ funksiyalara (sosial dialoq aparmaq bacarığı, sosial tərəfdaşlığın təmin edilməsi və s.) tələbat artır. Ona görə də əsrin tələblərinə cavab vermək üçün müəllim öz fəaliyyətini sinif otağı ilə məhdudlaşdırmamalıdır. Hər bir müəllim tədrisin müxtəlif tərəflərini dərk etməli, təhsil sisteminin digər iştirakçıları ilə anlaşma əldə etməli, pedaqoji peşənin çalarlarını nəzərə almalı və peşəkarlıq səviyyəsinin fasiləsiz yüksəldilməsinə çalışmalıdır. Eyni zamanda, biliklərin həcmının daim artması ilə xarakterizə olunan informasiya cəmiyyətinə keçid müəllimdən müstəqil elmi-tədqiqat işi aparmaq bacarığı tələb edir, onun peşə motivasiyasının əhəmiyyəti artır.

Fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sahəsində mövcud olan problemlər konsepsiyanın yaradılmasının zəruri səbəblərindən biri də Azərbaycanda müəllim hazırlığı sistemində mövcud vəziyyətin tənqidi təhlili zamanı aşkar edilən problemlər və nöqsanlardır. Daha çox aktual olan ümumi problemlər aşağıdakılardır:

Pedaqoji təhsilin nüfuzunun və müəllimin sosial statusunun aşağı düşməsi, fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı Konsepsiyasının olmaması; pedaqoji təhsilin keyfiyyətinin diaqnostikası üçün elmi və elmi-metodiki əsasların işlənilməməsi; pedaqoji kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün səmərəli mexanizmin olmaması;

Fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı təhsil sferasının prioritet və vahid sistem, şəbəkə şəklində fəaliyyət göstərən sahəsidir. Bu sistem: müəllimin müxtəlif peşə məsələlərini müstəqil və yaradıcı şəkildə həll etməsinə, pedaqoji fəaliyyətin şəxsi və ictimai fəaliyyətin şəxsin və ictimai əhəmiyyətini dərk etməsinə, onun nəticələrinə görə məsuliyyət daşmasına imkan verən şəxsiyyətin peşə səriştəliyinin formalaşmasını təmin edir; cəmiyyətin sosial stabilliyini və inkişafını şərtləndirir; cəmiyyətin və dövlətin bütün fəaliyyət sahələri üçün kadr hazırlığının keyfiyyətini təyin edir. Azərbaycanda pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sistemi: varislik prinsipinə malik olan orta, orta ixtisas, ali, diplomdan sonrakı və əlavə pedaqoji təhsili əhatə edən peşə təhsili proqramları toplusu; bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan orta, orta ixtisas, ali, diplomdan sonrakı və əlavə pedaqoji təhsili həyata keçirən təhsil müəssisələri və təşkilatları şəbəkəsini; pedaqoji təhsilin və müəllim hazırlığının idarə olunması sistemini əhatə edir. Bütün bu keyfiyyətlər pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sisteminin fasiləsizliyini təmin edir. Müasir fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sistemi açıqlığı, şəffavlığı, çoxpilləli, çoxfunksiyalılıığı, çevikliyi və dinamikliyi ilə xarakterizə olunur. Fasiləsiz pedaqoji təhsilə insanın inkişafının ümumi ictimai forması və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan təlim, tərbiyə və insan şüurunun inkişafı kimi üç prosesi əhatə edən bir sistem kimi baxılır. Təlim prosesində

bu və ya digər fəaliyyətin mahiyyəti və həyata keçirilmə yolları öyrənilir, tərbiyə prosesində insan bir şəxsiyyət kimi formalaşır, şüurun inkişafı isə onun uzun illər ərzində bəşəriyyətin əldə etdiyi maddi, mənəvi və mədəni dəyərlərə yiyələnməsi kimi başa düşülür. Fasiləsiz təhsil dedikdə şəxsiyyətin inkişafının, təhsil prosesinin, təhsil xidmətlərinin və təhsilin təşkilinin fasiləsizliyi nəzərdə tutulur. Fasiləsiz təhsilin əsasını insanın bütün ömrü boyu inkişaf prosesi, onun təhsil məkanında hərtərəfli hərəkəti və bu hərəkət üçün optimal şəraitin yaradılması təşkil edir. Fasiləsizliyin mənası şəxsiyyətin qabiliyyətinin və tələbatının inkişafından hər bir adama şəxsi təhsil almaq imkanı verilməsindən və təhsil funksiyalarının tam həyata keçirilməsində ibarətdir. Fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı sistemi, dövlət, ictimai və digər təhsil müəssisələri şəbəkəsi, həmçinin özünütəhsil vasitəsi ilə müəllimin fəaliyyət və şüurunun inkişaf yollarını, üsul və vasitələr toplusunu əhatə edir. Fasiləsiz təhsil sistemi peşəkarlığın inkişafının müstəqil, ictimai və dövlət formalarını özündə birləşdirir və pedaqoji təhsilə qoyulan standartların ödənilməsi üçün vahid məqsədə yönəlməsi ilə xarakterizə olunur. Bu standartlar müəllimin şüurunun, şəxsiyyətinin və fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsinə qoyulan tələbləri müəyyən edir. Fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının əsas dəyərləri təhsilə şəxsiyyətin, şüurlu və fəaliyyətin inkişafının üsul və vasitəsi kimi baxdıqda, fasiləsiz pedaqoji təhsilin və müəllim hazırlığının əsas dəyəri peşə fəaliyyətinin subyektivi kimi müəllimin inkişafı üçün mühitin yaradılması ilə təyin olunur.

Nəticə.

Pedaqoji peşə fəaliyyəti həmişə sosial əhəmiyyətə, sosial statusa və sosial təşkilat üsullarına malik olan ictimai fəaliyyətdir. Bununla əlaqədar olaraq təhsilin komponentləri kimi çıxış edən təlimin, tərbiyənin və şüurun inkişafının mahiyyəti dəqiqləşdirilir. Pedaqoji təhsil xüsusi formalı sosial həyatın subyektivi kimi müəllimin şüurunun, fəaliyyətinin və şəxsiyyətinin inkişaf formasıdır. Eyni zamanda o, mədəni dəyərlərin əldə edilməsi və ötürülməsi üçün müəllimin qabiliyyətinin, yeni sosial-iqtisadi şəraitdə fəaliyyətinin, vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi formasıdır. Bütün bu dəyərlər fasiləsiz pedaqoji təhsilin əsas prinsiplərini, məzmununu, texnologiyasını və strukturunu müəyyən edir.

Ədəbiyyat

- [1] Abbasov Ə.M. Təhsil islahatı və kurikulumların hazırlanması problemi // Təhsil Problemləri institutunun elmi əsərləri. 2005, №1, s.45-50.
- [2] Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 65 s.
- [3] Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sahəsində İslahat Proqramı: islahat prosesinin gedişi, problemlər, perspektiv prioritetlər. Azərbaycan Respublikasının təhsil nazirliyi kollegiyasının 29 dekabr 2000 - ci il tarixli iclasında kollegiyanın sədri nazir M.Mərdanovun məruzəsi /Azərbaycan müəllimi, 11-17 yanvar 2001.
- [4] Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika. 2004, 432 s.
- [5] Mehrabov A.O. Şəxsiyyət yönümlü məzmunun reallaşmasında təhsilin humanistləşdirilməsi və humanitarlaşdırılmasının rolu // Kurikulum. Bakı, 2009, № 3, s. 7-12.
- [6] Rüstəmov F.A. Ümumtəhsilin Milli Kurikulumu və onun hazırlanması prinsipləri // Kurikulum. Bakı, 2009, № 1, s. 38-43.

İHLAS SÛRESİNİN KAVRAM ve İ'RAB AÇISINDAN TAHLİLİ**Dr. Öğretim Üyesi Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN**

Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İzmir ORCID: 0000-0001-7153-3507

ÖZET

İhlas Suresi Kur'ân-ı Kerîm'in sondan üçüncü sûresidir. Genellikle çocukluk çağında ezberlediğimiz surelerdendir. Fazileti hakkında âlimlerimizin sahih olarak nitelendirdiği pek çok hadis vardır. Araştırmalarımız bu sûrenin hem kavram hem i'rab (dilbilgisi tahlili) hem de günümüz mealleri açısından bir arada ele alınıp karşılaştırıldığı makale ve teze pek rastlanmadığını göstermiştir. Ancak günümüz Türkçe konuşanlarının internete erişimi eskisine oranla çok daha fazladır. Bu erişim artık akademisyenlerin çalışmalarına da kolayca ulaşmayı sağlayacak hale gelmiştir. Kur'ân'ı Arapça aslından kaideleri ile öğrenmek isteyenlerin sayıları da azımsanmayacak ölçülere ulaşmıştır. Ancak kavram ve i'rabı günümüz mealleriyle karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar henüz çok yaygınlaşmamıştır. Araştırmamız bu ihtiyacın karşılanmasına bir katkı sağlamayı amaç edinmiştir.

Çalışmamız surenin önemini araştırılması ile başlamıştır. Ardından her bir ayetin içinde yer alan önemli kavramlar kaynak eser durumundaki Arapça sözlüklerden taranmıştır. Bazı müfessirlerimizin yorumları sözlük çalışmasının akabinde sunulmuştur. Daha sonra o ayetin i'rab tahlili verilmiştir. Bu bilgilerin toplanmasının ardından okuyucuların sık sık girdiği ve sayısı diğerlerine göre daha az olan bir meal sitesi seçilmiştir. Böylece bu bulguların meallerle uyumu hususunda karşılaştırılma yapılmıştır. İlk dönem sözlük ve tefsirlerin kavram tanımıyla meallerimiz arasındaki aykırılık ve örtüşme açısından bazı bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhlas Sûresi, Ehad, Samed (Kimseye İhtiyacı Olmayan), Küfüv (Denklik)

ABSTRACT**Analysis of İhlas Surahs in Terms of Concept and Grammar**

The Surah İhlas is the third last of the Quran. It is one of the surahs that we usually memorize in childhood. There are many hadiths about its virtue that scholars describe as precise. Our research has shown that no article or thesis has not been encountered in terms of comparison of both concept and i'rab (grammar analysis) and today's meanings. However, today's Turkish speakers have much more access to the Internet than before. This access has now made it easy to reach for the works of academics. The number of those who want to learn the Qur'an with its Arabic bases has now reached considerable levels. However, studies dealing with concepts and i'rabs in comparison to today's translations have not become widespread yet. Our research aims to contribute to meeting this need.

Our study started with the investigation of the importance of the surah. Then, the important concepts in each verse are scanned from Arabic dictionaries in the form of sources. Some of our commentators' comments are presented following the dictionary study. Then, the analysis

of that verse is given. After gathering this information, a translation site, which the readers frequently enter and whose number is less than the others, was chosen. Thus, a comparison was made regarding the compliance of these findings with the translations.

Some findings were reached in terms of the contradiction and overlap between the concept definition of the first term dictionaries and tafsir and our translations.

Keywords: The Surah Ihlas, Ehad, Samed (Needs nobody), Kufuv (Equivalence)

1. GİRİŞ

İslam'ın ilk hedefi Tevhidi yani Allah'ın tek ilah olduğunu, zatının sıfatlarının ve fiillerinin de tek ve benzersiz olduğunu bildirip tanıtmak, akabinde de bu sıfatların başkasına verilmesi ve o varlığa yönelmesi hatasına yer vermemektir. İhlasın temeli bu bilgiyle donanmaya dayandığı için adı da konusundan dolayı ihlas suresi olmuştur.

İhlas suresinin pek çok adı varsa da en meşhur olanı bu adıdır. Halk arasında “Kul hüvallahü ahad”, “Kul hü” ya da “Kul hüvallah” şeklinde de yaygındır. Mushaf sıralamasında 112. suredir. 4 ayet, 15 kelime, 47 harftir.

Mekke döneminde de Medine döneminde de indiğine dair rivayetler vardır. Önce Mekke’de sonra da tekrar Medine’de yani iki defa indirildiği de söylenmiştir. Mekke döneminde indiğini kabul edenler Mekke müşriklerinin Peygamberimize gelerek “*Bize Rabbinin soyunu (nesebini) söyle*” demeleri üzerine bu sureyi okuduğunu kabul ederler (Bkz. Tirmizî, “*Tefsîr*”, 112/1, 2). Medenî sure olduğunu söyleyenler ise Medineli yahudilerin ulûhiyyetle alakalı sorularına cevap olarak Cebrâil’in (a.s.) Hz. Peygamber’e geldiğini ve “*Kul hüvallahü ahad*” sûresini okuduğunu bildiren rivayetleri delil göstermişlerdir. Aslında tevhidi konu edinmesi, içerik, dil ve uslubu açısından Mekki surelerden olduğu izlenimi daha ağır basmaktadır. Hangi sebeple inerse insan Allah’ı yanlış tanıyan ya da tanıtan tüm inançları temizleyip doğru sıfat ve özellikleriyle tanıtmak için indiği belli olmaktadır. Hz. Peygamber’in Felak ve Nâs sûrelerine ilaveten İhlâs sûresinin de istiâze (sığınma) amacıyla okunabileceğini, yatarken kendisinin de bu sûreleri okuduğuna dair rivayetler vardır (Buhârî, “*Fezâ’ilü'l-Kur’ân*”, 14; Nesâî, “*İsti’âze*”, 1). (Aktaran: Işık, 2000: XXI, 537).

Bu surenin önemini arttıran en önemli hadislerden biri şöyledir: Ebû Saîd (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (a.s.) (bir gün) ashabına şöyle sordu: -“*Sizden biri bir gecede Kur’ân-ı Kerim’in üçtebirini okumaktan aciz midir?*” -“*Buna hangimiz güç yetirebilir?*” dediler. Resûlullah (a.s.): -“*Allahu Ahad, Allahu's-Samed (İhlâs sûresi) Kur’ân’ın üçtebiridir*” buyurdu (Buhârî, *Fedâilu'l-Kur’ân* 13, *Tevhid* 1; Müslim, *Müsâfirîn* 259, (811); Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur’ân* 11, (2898); Nesâî, *İftihah* 69, (2, 171); Muvatta, *Kur’ân* 17, 19 (1, 208)).

Müfessirler hadislerde yer alan İhlas suresinin Kur’an’ın üçte birine denk olmasını sevabının yanı sıra konu bakımından olduğunu bildirirler: Buna göre Kur’an’ın birinci konusu ihlas suresinin özetlediği Tevhid, ikinci konusu Risalet (hükümler ve amellerin beyanı) üçüncü konusu ise âhirettir. Sevabı bakımından nasıl olur da ihlas suresi Kur’an’ın üçte birine eşit olur meselesi hemen hemen bütün tefsirlerde yer alır. Elmalı bu konudaki son sözünü şöyle özetler: “*Kim bir iyilik yaparsa ona on katıyla sevap vardır.*” (En’âm, 6/160) ilâhî vaadiyle bir harfe on sevap veren

Allah'ın bir İhlas Sûresi'ne diğerlerinin tamamına, yarısına veya üçte birine muâdil sevap vermesine bir engel yoktur. Özellikle bunun gibi Allah'a aid olan hususlarda "Allah dilediğini yapar ve dilediği gibi hüküm verir." (İbrahim, 14/27) ve hükümlerinden başka sebep de aranmaz..." (Bkz. Elmalılı, (t.y.), X, 123)

Yine Hz. Peygamber, sevdiği için bu sûreyi her namazda okuyan bir sahâbîye, "Onu sevmen seni cennete götürür" müjdesini vermiştir (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 11, "Tefsîr", 93)

Bu önemi sebebiyle İhlas suresi tefsirlerimizde olduğu kadar felsefeden tasavvufa kadar pek çok ilim sahasında ele alınmış, hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi tez ve makalelere de konu olmuştur (Bu örnekler için bkz. Işık, XXI, 538).

Bizim çalışmamızın amacı ise hem içindeki bazı kavramların tahlili, hem i'rab hem de günümüz mealleri arasında ne kadar örtüşme ve ayrışma olduğunu bir meal sitesi örneğinden okuyucunun görmesini ve bir fikir edinmesini sağlamaktır.

Doktora veya doçentlik tezi ya da bir makale değil de 'Bildiri' niteliği taşıyan bu çalışmada sınırlı sayfa sayısına sahip olduğumuz için (قُلْ) (De ki:) v.b. gibi ehline malum olan kelimelerden ziyade manasında ihtilaf edilen ve daha ziyade müfessirlerin de derinlemesine tahlil ettiği kavramlara ağırlık verilecektir.

Bu girişten sonra sûrelerin ayetlerini incelemeye geçebiliriz.

2. İHLAS SÛRESİ TAHLİLİ

Bu bölümün altında İhlas sûresinde yer alan bazı önemli anahtar kavramlar önce sözlükler bakımından ele alınacak, ardından bazı müfessirlerimizin o ayeti bütünüyle nasıl değerlendirdiğine bakılacaktır. Akabinde ayetin i'rab açısından tahlili ve meallerle karşılaştırılması incelenecektir.

2. 1. İhlas Sûresi 1. Ayet: (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) "De ki: O Allah bir tektir."

2. 1. 1. İhlas Sûresi 1. Ayetin Kavram Tahlili

Bu ayette (اللَّهُ) ve (أَحَدٌ) kavramları tahlile tabi tutulacaktır. Önce her kavram kısaca sözlük anlamıyla verilecek, akabinde bazı müfessirlerin ayet hakkındaki yorumları incelenecektir.

2. 1. 1. 1. (اللَّهُ) Allah kelimesi

En yaygın ve kabul gören görüşe göre (اللَّهُ) kelimesinin aslının (إله) olduğu, hemzesinin kaldırılıp başına elif-lam getirildiği ifade edilmiştir. Ve bu isim sadece Allah'a tahsis edilip başkasına verilmemiştir. Nitekim ayette de (هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا) "Onun ismiyle adaş olarak anılan birini biliyor musun?" (Meryem 19/65) buyrulur. Allah'tan başka ma'bûd olmadığı bir gerçekse de Araplar inanç bakımından pek çok ilah edinmişler ve *ilahlar* anlamında (إله) kelimesinin çoğuluna (الآلهة) demişlerdir. (اللَّهُ) Allah lafzının şaşkınlık ve hayret içinde kalmak manasına gelen (أَلِهَ) fiilinden

türediği de, aslının (ولاه) (vilâh) olduğu, baştaki vav harfinin sonradan hemzeye döndüğü de söylenmiştir. "Gizlenmek, perde arkasında kalmak, duyu idraklerinin ötesinde kalmak" anlamındaki (لاه يلوه لياهاً) kökünden geldiği de belirtilmektedir. Yani (لاه) kelimesinin başına harfi tarif getirilip lamlar birleştirilmiş böylece (الله) kelimesi ortaya çıkmıştır. Ancak nereden türerse türesin, türediği kök hangi anlama gelirse gelsin artık bu anlamını yitirip sadece O'na has isim olduğu zira (الله) kelimesinin çoğulunun Arapçada mevcut olmadığı görüşü genellikle kabul edilmiştir (Râgıb, 1992: 82-83. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Cevherî, 1987: VI, 2223-2224; İbn Fâris, 1979: I, 127; Râzî, (Muhtâr), (t.y.): 20; Fîruzâbâdî, 2005: 1242; Ezherî, 2001: VI, 224; İbn Sîde, 2000: IV, 358; İbn Manzûr, 1993: XIII, 467-468; Zebîdî, (t.y.): XXXVI, 320-324).

2. 1. 1. 2. (أَحَدٌ) kelimesi

(أَحَدٌ) bir, tek, bir tek, yegâne ve biricik anlamlarına gelir. (وَاحِدٌ) "Vâhid" ismi de bu köktendir. (أَحَدٌ) ve (وَاحِدٌ) ikisi de *bir* anlamında olmakla birlikte (وَاحِدٌ) sayı sayarken ilk rakam olarak kullanılır. 10'a kadar (اثانان، ثلاثة) *iki, üç* şeklinde devam eder. Ancak istenirse (أَحَدٌ، اثانان، ثلاثة) şeklinde de söylenmektedir. Müennes sayımda ise (وَاحِدَةٌ إِحْدَى) kullanılır (Halil b. Ahmed, (t.y): III, 281; İbn Dureyd, 1987: I, 507; İbnu'l-Esîr, 1979: I, 27; V, 159; Ezherî, 2001: V, 125; Zebîdî, (t.y.): VII, 376; İbn Manzûr, 1993: III, 448).

Fakat (وَاحِدٌ)'in (أَحَدٌ) manasında kullanılmadığı yerler vardır. Örneğin (رَأَيْتَ أَحَدَ الرَّجُلَيْنِ) *iki adamdan birisi* denir, (وَاحِدَ الرَّجُلَيْنِ) denmez. (رَأَيْتَ أَحَدَ عَشْرٍ) denir, (وَاحِدَ وَاحِدٍ) denilmez (İbn Dureyd, 1987: I, 507). (ما في الدار أحد) "*evde kimse yok*", ibaresi bir veya daha fazla hiç kimsenin evde bulunmadığını ifade eder. Yani (أَحَدٌ) kelimesi bu tür cümlelerde olumlu anlamda kullanılmaz. (في الدار واحد) "*evde biri var*" dendiğinde ise evde bir veya daha fazla kişinin ya da topluluğun da olabileceği söylenmiş olur. Bu durumda olumlu cümlelerde (أَحَدٌ) lafzı üç şekilde gelmektedir:

1. Onluk sayılara eklenen (أَحَدٌ) "*bir*" sayısı: (أَحَدَ عَشْرٍ) "*on bir*" ve (أَحَدَ وَعَشْرِينَ) "*yirmi bir*" gibi.

2. أمَّا أَحَدُكُمْ (أَحَدٌ) "Birinci" anlamında isim tamlamasında muzaf veya muzâfun ileyh olarak: (فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا) "Sizin birinciniz, efendisine sakilik yapacak, şarap içirecek" (12/Yusuf 41) ayeti gibi. (يَوْمَ الْأَحَدِ) "Birinci gün" (Pazar) da böyledir.

3. Mutlak bir vasıf olarak: Sadece Allah'a ait bir vasıf olmak üzere (أَحَدٌ) "Bir, tek" anlamında kullanılır. (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) "De ki: O Allah birdir" (İhlas 112/1) ayeti böyledir. Buradaki (أَحَدٌ)'ın aslı (أ) (وَاحِدٌ)'dür ve Allah dışındaki varlıklarda kullanılır. Yani hemze vav'dan bedeldir, (وَ) (أ) 'e döndürülmüştür (Kurtubî, 1964: XX, 244; Neseî, 1998: III, 693-696; Behcet, 1993: XII, 526). Zira (الْوَاحِدِ) manasındadır. Fethalı vav'ın hemzeye çevrilmesi azdır. Örneğin (امْرَأَةٌ آتَاةٌ) aslında (وَأَتَاةٌ)dur. Çünkü (الْوَقَى)'dandır. (Bkz. Râgıb, 1992: 66; Ukberî, (t.y.): II, 1309; İbnu'l-Esîr, 1979: I, 27. Daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Ezherî, 2001: V, 125-127; İbrâhîm Mustafa ve diğ., (t.y.): II, 1016; Zebidî, (t.y.): VII, 376; IX, 266; İbn Manzûr, 1993: III, 70, 448-449, 451).

Türkçemizde (الْأَحَدِ) 'e "tek" manasıyla, (وَاحِدِ) "vâhid"e ise "bir" olarak anlam verilmesinin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessirlerimizin Yorumu: Müfessirlerimizin çoğunluğu İhlas suresinin Mekke müşriklerinin Peygamberimize Allah'ın vasıfları ve soyu hakkında altından mı gümüştan mı bakırdan mı yoksa demirden mi diye sormaları üzerine nazil olduğunu belirtirler. Bunun üzerine Yüce Allah: (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) "De ki: O Allah tektir..." ayetlerini indirmiştir. Böylece bu sûre Allah hakkında önceden soru sorulduğunu ve bu sorulara verilecek cevabı (قُلْ) ifadesiyle başlayarak öğretmektedir (Mukâtil, 2002: IV, 919; Mâtürîdî, 2005: X, 643).

Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre; (قُلْ) lafzı aynı zamanda bu sözlerin aynısının cevap olarak verilmesi gerektiğini de bildirmektedir. Sorunun ne şekilde sorulduğu ancak bu soruyu orada işitip şahit olan tarafından tam olarak tesbit edilebilse de (هُوَ) lafzı; "hakkında soru sorduğunuz, zâtından ötürü mevcut bulunan, O varlık olan (Allah...)" şeklinde cevaplandırılmıştır. Her dilde Allah denilen varlığa farklı isimler konmuşsa da ezelden beri var olan gerçek (اللَّهُ) Allah'ın vasıfları sizin bildiğiniz gibi değil tek ve Samed... olandır şeklinde açıklanmıştır. (هُوَ)'nin Allah'ın isimlerinden biri olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber'e sanki "Gerçek durum

nasıldır?" diye sorulmuş, Yüce Allah bu ayetle (هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) demikle "Gerçek durum şudur ki: O Allah (denilen varlık) bir tektir" cevabını vermiştir. (Mâtürîdî 2005: X, 643-648).

Daha sonra Mâturidî sözlükte ayrıntılarını açıkladığımız (اللَّهُ), (أَحَدٌ) ve (وَاحِدٌ) kavramlarını açıklayarak Allah'ın "vâhid" tanımından da beri olduğunu söyler. Zira O az, çok, parça ve bütün vb. gibi tanımlamalarla anlatımları hatalı bularak bu özelliklerin çift yaratılmış varlıklarda söz konusu olabileceğini belirtir (X, 648).

Râzî (ö. 606/1209) tefsirine surenin fazileti ile ilgili hadisleri zikrederek başlar. Ardından bu surenin yirmi farklı ismini ele alıp tek tek neden verildiğini belirtir. Örneğin Tefrid, tecrid, tevhid ve ihlas suresi bunlardan dördüdür. İhlas suresinin faziletinin Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini tanıtmaktan kaynaklandığını, bunun bütün ibadet ve dinlerin en önemli amacı olduğu için Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu ifade eder. (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) ayetinde yer alan

(قُلْ) lafzı bu ayetteki sıralamanın Hz. Peygamber'in yaptığı bir düzen olmadığını ve onun sadece kendisine söyleneni naklettiğini belirtir. Akabinde i'rab tahlili bölümünde açıklayacağımız gibi ihtilaflarıyla birlikte ayetin farklı irab görüşlerini nakleder ancak kendi tercihini belirtmez. (Bkz. Râzî 2000: XXXII, 356-358).

Râzî (هُوَ اللَّهُ) "O, Allah'tır" (112/1) ibaresini ve Allah tasavvurunu zorunlu varlık; Vacibü'l-Vücûd sözleriyle anlatır. O'nun hakkında verilen hükümler Allah'ın tek ve dünyadakilerden farklı aşkın/*metafizik* bir varlık olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı da O'nun mahiyetinin cüzlerden mürekkep olmadığı şeklindedir. (هُوَ)'nin önde yer alışı, O'nun lizâtihi var olduğunu yani zatından dolayı zorunlu olarak var olduğunu, O'ndan başkalarının ise mümkün varlıklar olduğunu gösterir. Ayrıca Kayyum sıfatının da gösterdiği gibi herkes ve her şey varlığını O'na borçludur. O dilediği için var olmuşlardır, dilediği için yok olabilirler. Onları ayakta tutan, kuralları koyan ve varlıklarını sürdürmesini sağlayan O'dur. Halbuki kendisi bütün varlıklara gücü yetecek şekilde yeterli yegâne kaynak durumundadır. (أَحَدٌ) olması ise O'nun cisim, cevher, araz olmaması, bir cihet ve mekanda bulunmayışı, dengi ve zıddının olmayışı anlamına gelir. Bilginlerin "Ehad" ile "Vâhid" kavramları arasındaki farkları açıkladıklarını belirten Râzî'ye göre 'Ehad, vâhidi kapsar, ancak vâhid ahadı kapsamaz. Vâhid, sayıların ilk rakamının, yani bir'in ismidir. Arap dilinde sayı saymaya başlanırken vâhid/bir diye başlanılır. Fakat ahad kelimesiyle başlanmaz...' (Bkz. Oral, 2017: 174-176; Razi, XXXII, 359-360).

Kurtubî'ye göre (ö.671/1273) burada (أَحَدٌ) lafzı ile O'nun benzeri ve eşi olmadığı, ortağı, zevcesi ve çocuğunun bulunmadığı kastedilmiştir (Kurtubî, 1964: XX, 244).

Nesefî (ö. 710/1310) bu ayetin i'râbını yaparak cümleyi açıklar. İlave olarak Allah'ın birliğini akıl yönüyle de izah etmeye çalışır. Buna göre akıl mahlukatın yaratılışında bir fâile ihtiyaç

olduğunu bilir. Bir Tek ilah bütün alemleri yaratıp yönetmede ya yeterlidir ya da değildir. Yeterliyse başkasına ihtiyacı olmayacağı açıktır. Ancak yeterli değilse bu onda bir noksanlık olduğunun işaretidir. Noksanlık da bir ilahda bulunamaz. İki İlah olduğu farzedilse, bunlardan biri diğerinden yaptığı bir işi gizlemeye kâdir olsa diğeri de bu gizleneni bilemese, bilemeyen aciz olur, yani cehaletinden dolayı ilah olamaz. Alemin yaratılışında Tek olan aciz olmadığını ve gücünün yettiğini ispat ederek kudretini ortaya koymuştur. Ortak olduğu iddia edilen ise acizliği dolayısıyla kudretini ortaya koyamadığı gibi onun kudreti diğerinin kudreti sebebiyle zail olmuştur (Nesefî, 1998: III, 693-696). (Daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Ahfeş, 1990: II, 589; Ebû Hayyân, 2000: X, 570; Ebu's-Suûd, (t.y.): IX, 213; İbn Atiyye, 2001: V, 536-537; Sâbûnî, 1997: III, 594-596; Zemahşerî, 1987: IV, 817-819; Zuhaylî, 1995: XVI, 19 vd.).

Elmalılı'ya (ö.1361/1942) göre; Allah'ın ilahlık vasfında tek oluşu; "*Allah'dan başka tapılacak yoktur, ilâh ismine hak kazanmış ondan başka hiçbir varlık yok*" demektir. O'na "Evvel" denmesi, ikincisi var manasında değil, kendisinden öncesi yok demektir. "Âhir" denmesi öncesi var anlamında değil, sonrası yok manasındadır. O'na "mebde" (başlangıç) demek de doğru olmaz. Zira O kendisinin benzeri bir ikincisinin başlangıcı, örneğin Âdem (a.s.) gibi bir neslin ilk atası gibi olmamıştır. "Mebde" ismi Allah'ın güzel isimleri arasında geçmez, "Mübdî" (başlatan) ve "Muîd" (başlatıp tekrar ettiren) ismi zikredilir. Sayılmaya kalkılırsa, O'na "Bir" denilip orada kalınır. Zira O her hususta bir, hep bir, hep tektir.. Ebû Hanife (ö.150/768), *Fıkh-ı Ekber* isimli eserde, Allah "sayı bakımından" değil, "eşi ve benzeri olmaması yönünden birdir" diyerek bu manayı dile getirmiştir (Elmalılı, (t.y.), X, 82-86).

Hicrî I. asırdan İbn Sînâ'nın (ö.428/1037) vefat tarihine kadar İhlas suresinin felsefi tefsirine değinilmediğini belirten bir araştırmamız o zamana kadar gelen tefsirlerden bu tefsirlerin nasıl bir tarz yürüttüklerini ve araştırmasından elde ettiği bulguları şöyle sıralar:

Bu döneme kadar olan tefsirler kelimelerin açıklandığı yani dil ağırlıklı, surenin fazileti, iniş sebepleri ve kraat ile ilgili açıklamalardır. Taberi (ö.310/923) zaten kendisine kadar gelen süreci senetleriyle birlikte açıklamıştır. İmam Maturidî (ö.333/944) bunlardan farklı olarak az da olsa akâit konularına girmiştir. Fakat zât, hüviyet vâcip-mümkün konularına değinmemektedir. IV. asır sonrası ortaya çıkan yorumlar üç asırlık birikimin yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. İhlas suresinin ilk felsefik yorumu ilk defa ortaya koyduğu Hüve hüve, (li zâtihi-li gayrihi), Vacibu'l-Vucüd, Mümkün, Mebde-i evvel gibi terimlerin beraberinde İbn Sînâ ile başlamıştır (Güney, 2008: s. 38-40).

İbn Sina'nın bu yorumları kendisinden sonrakilere tesir eder ve artık felsefi, kelâmi bakış açısı yaygınlaşır. Elmalılı, Musa Kazım ve Hamdi Akseki'nin de İhlas suresine dair görüşlerinde felsefi yorumlara rastlanır. Ancak son altmış yıl içinde yazılan tefsir çalışmaları içinde İhlas suresi felsefi yorum içinde ele alınmaz. Bu süreç Elmalılı'da (ö.1361/1942) sona ermiştir (Güney, 2008: s. 37-44).

Mevdûdî'ye (ö.1399/1979) göre; bu ayette sorulan soruya ilk cevabı teşkil etmek üzere; "Rab yeni bir ilah değil sizin de bildiğiniz Ebrehe, Kâbe'ye saldırırken sığındığınız, yaratıcı olarak tanıdığınız Rab" demek istenmiştir. Zira Allah kelimesi onlara zaten yabancı değildi ve bu

ismi başka bir ilaha vermiyorlardı. Nitekim "Eğer onlara sizi kim yarattı? diye sorsan, Allah derler" (Zuhruf, 43/87) ayetinde de bu durum bildirilmektedir. Yani Hz. Peygamber onları bu Rabbe davet etmektedir. Burada Allah için (أَحَدٌ) kullanılmıştır, ancak Arapça'da bu tarz kullanım istisnadır. Zira (أَحَدٌ) daha çok (يوم الأحد) tamlamasında görüldüğü gibi muzaf ya da muzâfun ileyh yani tamlayan ya da tamlanan durumunda gelir (Mevdudi, 2005: VII, 305-306). Diyanet İşleri Başkanlığı yayımları arasında yer alan *Kur'an Yolu* adlı tefsirde bildirildiğine göre de; "Vâhid" lafzı bölünmesi sayısının artması imkansız olan anlamıyla Allah'ın sıfatı olmakla birlikte Allah'tan başka varlıkları sayarken aynı sınıftan birçok varlığın biri için de bu terim kullanılmaktadır. "Ehad" kelimesinin ise Allah'ın her bakımdan tekliğini anlattığı ifade edilir. Yani zât ve sıfatları açısından benzeri, eşi ve türdeşi olmayan manasındadır. Zira Türkçede de "bir" ve "tek" kavramları arasında fark vardır (Karaman ve diğ., (t.y). V, 714-715) Bu ayette "birdir" anlamına gelen "vâhid" de denilebilirdi. Ancak "ehad" kelimesi müfessirlerden çoğunun beyanına göre "vâhid" kelimesinden farklıdır. Türkçemizde "ehad"ın karşılığı "tek" olarak verilmiştir. Buna göre Allah her hususta tektir.

2. 1. 2. İhlas Sûresi 1. Ayetin İ'rab Açısından Tahlili

* (قَالَ) De ki

(قَالَ) fiilinin emir halidir, sükun üzere mebnidir, iki sakin bir araya geldiği için (قَوْلٌ)'deki vav hazfolmuştur, fâili (أَنْتَ) olarak takdir edilen gizli zamirdir (Behcet, 1993: XII, 526; Derviş, 1995: X, 616). (قَالَ)'den sonra gelen cümle nasb mahallinde mef'ûlün bih ve makûlu'l-kavl'dir (söylenen sözdür) (Behcet, 1993: XII, 526; Sâfi, 1998: XXX, 425).

* (هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) O Allah bir tektir.

Bu cümle için farklı i'rab vecihleri nakledilmiştir:

I. (هُوَ): mübtedadır, fetha üzere mebnî munfasıl zamir ref mahallindedir (Behcet, 1993: XII, 526). Sonraki kelime olan Allah'a işaret eder (Bâkûlî, 1420/2000: II, 564). Yani (هُوَ) zamiri, Allah isminden kinayedir (Nahhâs, 2000: V, 194; Zeccâc, 1988: V, 377). Böylece Allah lafzı (هُوَ)'den bedel olup (مفسر له) onun tefsiridir de denmiştir (Bâkûlî, 1420/2000: II, 564; Derviş, 1995: X, 616; Ensârî, 2001: s.574). (اللَّهُ) Allah lafzı (هُوَ) mübtedasının haberi olarak zâhir damme ile merfudur, (أَحَدٌ) ikinci haberdir ve damme ile merfudur diyenler de vardır (Râzî, (Mefâtiḥ), 2000: XXXII, 359).

Ukberî'ye (ö.616/1219) göre sûre "Rabbin bakırdan mı altından mı?.." demeleri üzerine indiğine göre (هُوَ) 'nin mübteda, (الله) lafzının da haber olması caizdir. (أَحَدٌ) ise bedeldir veya mahzuf bir mübtedanın haberidir. Yani (هُوَ أَحَدٌ) "O, tektir" olarak (أَحَدٌ) kelimesi, hazfedilmiş (هُوَ) takdirindeki müptedasının haberidir. (الله) lafzının (هُوَ)'den bedel olması da caizdir. Bu durumda (أَحَدٌ) haberdir (Ukberî, (t.y.): II, 1309; Neseî, 1998: III, 693-696; Behcet, 1993: XII, 526).

Görüldüğü gibi (هُوَ):mübteda, (الله): haber, (أَحَدٌ): bedel veya ikinci haber görüşü ağır basmaktadır. (الله) kelimesine ikinci mübteda, (أَحَدٌ)'e haber diyen de bulunmaktadır (Behcet, 1993: XII, 526; Derviş, 1995: X, 616; Sâfi, 1998: XXX, 425; Celâleyn, (t.y.): 826; Deâs, 2004: III, 476; Harrât, 2005: IV, 1491).

II. Bir başka görüş ise bu cümlede Allah'ın birliğine dikkat çekmek ve saygınlığını ifade etmek için (هُوَ)'nin şa'n zamiri olarak kullanıldığı yönündedir. (Deâs, 2004: III, 476; Derviş, 1995: X, 616; Harrât, 2005: IV, 1491; Ensârî, 2001: s.574; Bâkûlî, 2000: II, 564; Behcet, 1993: XII, 526; Ukberî, (t.y.): II, 1309).

Bilindiği gibi şa'n zamiri ifade edilmek istenen hususun saygı, büyüklük veya önemine işaret etmek için kullanılan gâib müfred veya gâibe müfred sigasından (هُوَ) ve (هِيَ) zamirleridir. Tesniye ve cemisi olmaz daima müfred durumda kullanılır. Böylece daha cümlenin başında sonraki ifadenin önemine dikkat çekilmek istenir. Yani (اللهُ أَحَدٌ) isim cümlesi; mübteda ve haber olarak şa'n zamiri (هُوَ) mübtedâsının ref mahallinde haberidir (Ukberî, (t.y.): II, 1309; Sâfi, 1998: XXX, 425).

Böylece (الله) lafzı yeni bir cümlenin başlangıcı olarak mübteda ve zâhir damme ile merfudur.

(هُوَ أَنَّ اللَّهَ أَحَدٌ) ise (الله) mübtedasının haberidir. Buna göre ayetin takdiri: (هُوَ أَنَّ اللَّهَ أَحَدٌ) "Durum, yani söylenecek önemli söz şudur: O Allah birdir" şeklinde olmaktadır (Râzî, (Mefâtiḥ), 2000: XXXII, 359). Kurtubî de cümlenin takdirine şöyle dendiğini ifade eder: (الْمَعْنَى: قُل: الْأَمْرُ وَالشَّأْنُ:) . (اللهُ أَحَدٌ) "De ki: Mesele ve durum şu ki: Allah bir tektir". (أَحَدٌ) "Bir tek" lafzının, (الله) lafzından bedel olduğu da ifade edilmiştir diye de ekler (Kurtubî, 1964: XX, 244-250).

(هو) zamiri şa'n olduğu için böylece (الله أَحَدٌ) "Allah tektir" sözü de şa'n olmaktadır. Nasıl ki (هو زيد منطلق) "O (durum şudur ki:) Zeyd ayrılmıştır" diyorsak burada da "Şan (hakikat ve önemli gerçek şudur:) O Allah tektir. " Yani O'nun ikincisi yoktur. (هُوَ) mübtedadır. Haberi ise kalan cümlesidir ve bu isim cümlesi mahallen merfudur. Bu cümlenin de ona dönen bir zamire ihtiyacı yoktur. (زيد ابوه منطلق) "Zeydin babası ayrılmıştır." cümlesi ise böyle olmayıp iki ayrı manaya delalet ettiği için iki cümleyi birbirine bağlayan zamire ihtiyacı vardır. Bu şekilde i'rab yapanlara göre burada şan cümlesinin daha uygun olması iniş sebebine de uygundur. Çünkü Kureyş'in "Bizi kendisine davet ettiğin Rabbini bize anlat" demesi üzerine ayet inmiş ve cevap olarak "(Benden vasfını istediğiniz) O Allah tek'tir" denmiştir (Nesefi, 1998: III, 693-696; Derviş, 1995: X, 616).

Mevdûdî'ye göre (هُوَ) mübteda, (الله) onun haberi, (أَحَدٌ) ise ikinci haberidir. İkinci habere göre cümlenin anlamı şudur: "O (O'nun hakkında Resulullah'a soruyorsunuz) Allah'tır, birdir" "O Allah (c.c.) birdir." şeklinde verilen anlam da dile uygundur ve yanlış değildir (Bkz. Mevdûdî, 2005: VII, 306)

2. 1. 3. İhlas Sûresi 1. Ayet Meallerinin Kavram ve İ'rab Açısından Karşılaştırılması

Türkçe dilimize aktarılan mealler 1. ayete şu manaları vermişlerdir [Bkz. <https://acikkuran.com> (erişim tarihi 17.05.2020)]

Bayraktar Bayraklı "De ki: Allah tektir."

Edip Yüksel "De ki, 'O ALLAH bir tektir. "

Erhan Aktaş "De ki: "O Allah ehad'tir."

Süleymaniye Vakfı "De ki: "İlah Allah'tır! O, bir tektir. "

Ali Rıza Safa "De ki: "O Allah ki, Birdir!"

Mustafa İslamoğlu " (Ey muhatab!) De ki: O Allah'tır; eşsiz-benzersiz bir tek'tir. "

Yaşar Nuri Öztürk "De ki: O, Allah'tır; Ahad'dır, tektir! "

Ali Bulaç "De ki: O Allah, birdir. "

Elmalılı (sadeleştirilmiş) "De ki: "O Allah tek birdir. "

Muhammed Esed "De ki: "O, Tek Allah'tır: "

Diyanet İşleri "De ki: "O, Allah'tır, bir tektir."

Elmalılı Hamdi Yazır "De, o: Allah tek bir (ehad)dir."

Süleyman Ateş "De ki: O Allah birdir. "

Gültekin Onan "De ki: O Tanrı, birdir. "

Hasan Basri Çantay "De ki: O Allah'dır, bir tektir, "

İbni Kesir "De ki: O Allah; bir tektir. "

Şaban Piriş "De ki: O Allah birdir. "

Suat Yıldırım "De ki: O, Allah'tır, gerçek İlahtır ve Birdir. "

Ahmed Hulusi *"De ki: "HU Allah EHAD'dır! (son - sınır kavramsız TEK'tir)"*

Değerlendirme:

(قُلْ) lafzı için "De," diyen Elmalılı Hamdi Yazır hariç bütün mealler istisnasız "De ki:" ibaresini kullanmıştır.

(هُوَ اللَّهُ) ibaresi için 19 mealden 9 meal "O Allah" lafzını, 7 meal (اللَّهُ) lafzını haber yaparak "O, Allah'tır" ifadesini kullanmıştır. Bayraktar Bayraklı *"De ki: Allah tektir"* cümlesiyle 'O' lafzını kullanmamıştır. Süleymaniye Vakfı *"De ki: "İlah Allah'tır! O, bir tektir."* cümlesiyle mana bakımından kasdın ötesinde görünmese de gelenekselin ötesinde bir cümle kurmuştur. Bu durumda (هُوَ) yerinde 'İlah' lafzı görülmekte, (اللَّهُ) haber yapılmaktadır. 'O, bir tektir' cümlesiyle de yukarıda i'rab kısmının ihtimal vecihlerinde görüldüğü gibi ikinci bir mübteda haber oluşturulup ikinci bir isim cümlesi kurulmuş görünmektedir. Ali Rıza Safa *"O Allah ki,"* şeklinde manaya ters düşmeyen "ki" lafzını eklemiştir. Gültekin Onan *"De ki: O Tanrı.."* demekle (اللَّهُ) lafzı yerine 'Tanrı' kelimesini seçmiştir. Muhammed Esed *"De ki: "O, Tek Allah'tır"* cümlesiyle (اللَّهُ) kelimesini haber yapsa da (أَحَدٌ) lafzını öne almak suretiyle (اللَّهُ)'a sıfat yapmış görünmektedir. Arapça orijinal aslına göre bazı ifadeler mevcut i'raba aykırı görünse de Türkçe manasında orjinaline aykırı bir kelime ilave edilmemiştir. Ahmed Hulusi ise (هُوَ اللَّهُ) ibaresindeki (هُوَ)'ye *"HU Allah.."* demekle bu sitedeki diğer meallerde görülmeyen bir mana vermiş olmaktadır. Belli ki (هُوَ)'yi bazı tefsirlerde görüldüğü gibi Allah'ın isimlerinden saydığı için bu şekilde kullanmıştır.

(أَحَدٌ) kelimesi orijinal ifadede haber olarak kullanılmıştır. 19 mealden 11 meal "tek" lafzını içermektedir. Yine 11 mealden sadece 4 meal "Tektir" lafzını, 6 meal "bir tektir", 1 meal "tek birdir" lafzını seçmiştir. Ancak Ahmet Hulusi 'EHAD'dır!' dedikten sonra parantez açarak (son - sınır kavramsız TEK'tir) yazmıştır. Biri parantez içinde olmak üzere 2 meal daha "ehad" diyerek orijinal kelimeyi vermiştir. "Ahad'dır, tektir!" şeklinde bir meal daha vardır. Mustafa İslamoğlu "eşsiz-benzersiz bir tek'tir" şeklinde açıklamalı meal vermiştir. Ancak bu mananın anlamın içinde olduğu söylenebilir. Suat Yıldırım'ın *"De ki: O, Allah'tır, gerçek İlah'tır ve Birdir."* cümlesinde "gerçek İlah'tır ve" ibaresi de parantezsiz ilave edilmiştir. Malum olduğu üzere mealler çoğu zaman 'Biz olsak bu cümleyi nasıl söyleriz?' tarzıyla da yapılmaktadır. Demek ki müşrikler herşeyi yaratan ve yönetenin Allah olduğunu kabul etmekle birlikte sadece yardım ve menfaat elde etmek için putları aracı yapmaktadırlar. Şu ayetler ise zor durumda kaldıklarında gene sadece ona dua ettiklerini göstermektedir: *"Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman O'ndan başka tapıklarınız ortadan yok olur; derken O sizi kurtarıp karaya ulaştırınca yüzçevirirsiniz..."* (İsra 67) *"Sonra size herhangi bir sıkıntı gelip çattığında O'na"*

yalvarıp yakarınız." (en-Nahl, 16/53). Bu son ayetler diğer ilah kabul ettiklerinin buna güç yetiremeyeceğini zor anlarında zaten fitraten anladıklarını ilan etmektedir. Ancak Yüce Allah bu surenin ilk cümlesiyle artık yalvardıkları O Allah'ın tek ilah olduğunu, O'na yaklaşmak için aracıya ihtiyaç olmadığını, diğerlerini ortadan kaldırmalarını istemektedir (Yasdıman, 2012: 483) Sonraki ayet bu ayeti tefsir edecek niteliktedir:

2. 2. İhlas Sûresi 2. Ayet: (اللَّهُ الصَّمَدُ) "*Allah Samed'dir.*"

2. 2. 1. İhlas Sûresi 2. Ayetin Kavram Tahlili

(اللَّهُ) kelimesi daha önceki ayette incelendiği için bu ayette sadece (الصَّمَدُ) kelimesi tahlil edilecektir:

2. 2. 1.1. (الصَّمَدُ) kelimesi

(صَمَدٌ) fiili "*Ona itimat ederek yöneldi*" anlamındadır. (صَمَدٌ) ise "*iş hususunda kendisine güvenilip itimat edilen efendi*" manasındadır. (الصَّمَدُ)'in bir diğer anlamı *ecvef/içi boş olmayandır*. Bu da iki kısma ayrılır: a) Cansız varlıklarda olduğu gibi, insandan daha aşağı olanlar. b) Yüce Allah ve melekleri gibi insandan daha üstün olanlar.

(اللَّهُ الصَّمَدُ) "*Allah Samed'dir*" (112/İhlas 2) ayeti ise Yüce Allah'ın, şirk koştukları ilahlardan farklı olduğunu ifade eder. (وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ) (Meryem oğlu Mesih'in) *Annesi çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi*" (5/Maide 75) ayeti de yemek yedikleri için Hz. İsa'nın ilah olmadığını kanıtıdır (Râgıb, 1992: 492).

(الصَّمَدُ) için sözlüklerde ayrıca şu ifadeler kullanılmaktadır: "*Hiç kimseye ve hiç bir şeye muhtaç olmayıp, bilakis herkesin ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu zat, çok yüksek, çok yüce/dâim, bâkî/ izni alınmadan hiçbir işin hükme bağlanmadığı efendi, büyük / kendisinden üstünü bulunmayan reis, ihtiyaç anında ve zor durumda insanların rücu ettiği reis/ savaşta açlık ve susuzluk hissetmeyen*". (Bkz. Halîl b. Ahmed, (t.y.): VII, 104; Cevherî, 1987: II, 499; Ezherî, 2001: XII, 106-107; İbn Dureyd, 1987: II, 657; İbn Fâris, 1979: III, 309-310; Râzî, (Muhtâr), (t.y.): I, 179; Zeccâc, 1988: Zebîdî, (t.y.): VIII, 295-296; İbnu'l-Esîr, 1979: III, 52; İbn Manzûr, 1993: III, 258-259; İbn Sîde, 2000: VIII, 294; İbrâhîm Mustafa ve diğ., (t.y.): I, 523).

Müfessirlerimizin Yorumu: Taberî (ö. 310/922) kendinden önce gelen sahâbi ve tabilerden senetleriyle nakil yaparak Samed kelimesinden ne kastedildiğini nakletmeye çalışır. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Mücâhid (ö. 103/721), Şa'bi (ö. 104/722), Said b. el-Müseyyeb (ö. 95/713), Dahhak (ö. 105/723), Hasan-ı Basri (ö.110/728) ve İkrime'den (ö.105/723), nakledildiğine göre "*Samed*"; "*içi boş olmayan, yemeyen ve içmeyen*" manasındadır. İkrime'den gelen bir başka rivayette "*kendisinden dışarıya bir şey çıkmayan*" anlamındadır. Ebu Âliye ve Muhammed b. Ka'b'dan nakledildiğine göre ise Samed'in anlamı kendisinden

sonra gelen ayetlerdir: Yani "*O, ne doğurmuş ne de doğurulmuştur, onun hiçbir dengi yoktur.*" demektir. Anlamlar bu kadarla da sınırlı kalmamaktadır. "*Efendiliği zirveye ulaşmış olan*", "*Daim olan ve baki kalan*"dır. Taberî'nin tercihi "*kendisine başvuru ve kendisinden daha üstün biri bulunmayan efendi*" anlamıdır. Arapçadaki kullanım bu manaya uygun olduğunu söylemektedir (Taberî, 2000: XXI, 328). Gerçek mananın Taberî'nin tercihi olduğu, kalanların kelimenin yorumu olduğu anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî de (ö. 333/944) bu ayeti tefsir ederken "En doğrusunu Allah bilir" diyerek söze başlar. O'na göre Samed'in anlamı "*herkezin kendisine muhtaç olduğu varlık*" demektir. Yüce Allah bütün mahlukatı kendisine muhtaç olacak şekilde yaratmıştır. İlk varlık alanına çıkarken, varlığa ulaştıktan sonra hayatını selamete sürdürüp devam ettirirken mahlukat hep ihtiyaçlarla çevrelenmiştir. Bütün bunların O'nsuz meydana gelmesi imkansızdır. İhtiyaçlardan selamette olmak yalnız O'na mahsustur. Herkez ihtiyaçları için O'na yönelmek zorundadır. Samed '*efendiliği kemal noktasına ulaşmış olan*' anlamında da olunca herkez ihtiyaçlarını O'na arz edip ümit bağlayabilir demektir.

Samed'in "*içi boş olmamak*" manasına gelince ona göre de; sonraki ayetin açıkladığı mana olmaktadır. Zira doğum yapan her varlık çocuğunu içinde taşıyacağı bir boşluk taşımaktadır. Dolayısıyla Allah'a çocuk isnad edenler böyle bir yorumda da bulunmuş olmaktadır. Halbuki Allah cüzlerden yani parçalardan oluşmuş bir varlık değildir ki bu parçaların arasında boşluk taşımış olsun. Daha sonra İbn Sîna (ö.428/1037) ve Fahreddin Râzî'de (ö. 606/1209) açılımı yapılan bu fikir Mâtürîdî ile felsefeye kaydırılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Samed'in "*daim*" anlamına gelince; diğer varlıkların doğumdan itibaren değişim ve başkalaşma geçirme ve ihtiyaçlarının buna göre belirmesi halinin Yüce Allah'da bulunmadığını, bilakis diğer varlıkların ihtiyaçları için O'na yöneldiğini ifade eder. Arapçada (صَمَدٌ إِلَى فُلَانٍ) demek

de (قَصَدْتُ إِلَيْهِ) manasını taşır. Yani "*ihtiyaçlar için O'na yöneldim*" anlamındadır. Böylece

Samed'in '*tüm ihtiyaçlar için yönelinen efendi*' anlamı açıklığa kavuşmuş olur (Mâtürîdî, 2005: X, 649)

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) de açıklamaları Mâtürîdî'nin açıklamalarına benzer. Arapların kullandığı bu fiil yani (صَمَدٌ إِلَيْهِ إِذَا قَصَدَهُ) asıl manayı ortaya koymaktadır (Zemahşerî, 1987: IV, 818).

Râzî'ye gelindiğinde (ö. 606/1209) Samed tarifleri giderek artmıştır. Pek çok kişinin Samed tarifini veren Râzî tercih ettiği mana için Zemahşerî gibi "masmûd" der. Yani "*her çeşit ihtiyaç için kendisine başvuru*" manasındadır. Aynı zamanda zâtında herhangi bir değişiklik olmayan manasında "*daim*" olunca bu sıfatın Allah'tan başkasında olmasının mümkün olmadığını belirtir. Bu özellik ondan başka tanrı olmadığını da delilidir. Ehad lafzı onda terki ve telif olmadığını bildirirken Samed lafzı da eşsizliğini ortaya koyar (Râzî (*Mefâtiḥ*), 2000: XXXII, 362. Benzer açıklamalar için ayrıca bkz. Kurtubî 1964: XX, 245; Neseî, 1998: III, 694;

Celâleyn, (t.y.): s.826; Ebû Hayyân, 2000: X, 570; Ebu's-Suûd, (t.y.): IX, 213; İbn Atiyye, 2001: V, 536-537; Sâbûnî, 1997: III, 594-596).

Allah'ın Samed ismi teologların Allah'ın kendinden başkasına muhtaç olmadan zâtı ile kâim olması anlamında “*kıyam bi nefsihi*” sıfatını hatırlatmaktadır (Oral, 2017: s.88)

İbn Sîna'ya göre de "*samed*" lafzının birinci manası, "*boşluğun olmaması*", ikincisi de "*es-seyyid*" (efendi) olmasıdır. Boşluğun olmamasının manası selbîdir (zâtına hastır) ve Tanrı'nın varlığını gerektiren kendinden ayrı mahiyetinin olmadığı manasına gelmektedir (Aktaran: Toksöz, 2012: 54):

Oryantalistlerin İhlas suresi üzerinde yaptıkları çalışmaları inceleyen Nuriye Özsoy Schedl adlı araştırmacının *Samed* kelimesinin Tevrat'daki *sûr* kelimesinin karşılığı olabileceği görüşünü nakleder. Buna göre Tevrat'ta “*Kendisine sığındığım Tanrım, benim kayam, üzerine çıkıp sığındığım kayam*” (Tevrat, 18, 3). “*Benim için bir sığınak ol*” (*Sûr ma'ôn*, 31, 3; 71;3). “*Benim kayam benim kurtarıcım*”(19,15). “*Benim Tanrım, selametimin kayası*” (89, 27). “*Tanrım, benim sığındığım kayam*” (94, 22). Mezmur'da (İlahiler Bölümü) 12 ayrı pasajda da aynı anlamdaki kelime geçer. *Sûr* kelimesi Yahve'ye ait bir övgü sıfatıdır. Schedl, bu tanrı isminin Tevrat'ta *Kyrios* yani “Efendi” ve *Marjâ*, yani yine “Efendi” olarak tercüme edildiğini, her ikisine de Arapça karşılık olarak *seyyid* kelimesinin de konulabileceğini söyler (Aktaran: Özsoy, 2010: 60- 61).

Bir Osmanlı alimi olan Kastamonulu A'reczâde Ahmed Efendi'ye (ö. 1120/1708) göre; Ayette Allah lafzından sonra "*es-Samed*"in marife olarak gelmesi ulûhiyyet sıfatının samediyete has kılınmasındandır. Zira bu vasfa sahip olabilecek Allah'tan başka bir mabud yoktur. Kim Allah'tan Samed özelliğini kaldırırsa O'nun uluhiyetini de kabul etmemiş olur. İlk ayetten sonra ikinci ayette de Allah lafzının tekrar zikredilmesi O'ndan uluhiyeti nefyedenin Samed sıfatını da nefyettiğini belirtmek içindir. Yine ilk iki ayet arasında atıf harfinin yer almaması ikinci ayetin birinci ayetin hasılı ve sonucu olmasındandır. Zira bir varlık eğer zat, sıfat ve fiilleriyle bir tek ise diğer varlıkların O'na muhtaç olmaları mecburidir. Yine bu ayet ilk ayetin de delili olmaktadır. Bir diğer ifadeyle her şeyde kendisine ihtiyaç duyulan varlığın sıfatları itibariyle da taaddüd, terkib ve ilahlığına eksiklik getirecek her türlü şeyden münezzeh olması gerekir (Maden, 2014: 204).

Mevdûdî'ye göre de "*Samed*" kelimesi başka varlıklar için de söylenebildiğinden gerçek Samed Allah'tır anlamında "*Allah'u es-Samedu*" yani ma'rife şekilde "*el*" takısı ile geçmektedir. Zira başka varlıklar birşekilde samed olsa da, başka açıdan değildir. Birilerinden üstün olsa da bazıları da ondan üstün durumdadır. Bir takım varlıklar ona muhtaç olsa da o da başka yönlerden başkalarına muhtaçtır. Allah'ın samed olması ise herşeye gücü yetecek şekilde kâimdir. Başkasının herşeye gücü yetmez. Bu sebeple Allah (c.c.) sadece Samed değil, asıl Samed olan "*es-Samed*"tir (Mevdûdî, 2005: VII, 309)

Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşılan şudur: Eğer Yüce Allah'ın *es-Samed* ismi iyi bilinip kişide yerleşmezse yani bir diğer ifadeyle kişi başka varlıkların Allah'a muhtaç olmadığı zannına kapılırsa şirkin de kapısını aralar demektir. Allah'ın yetmediğini zannedenler işte bu yüzden başka

varlıklara bu sıfatı vererek onlardan yardım istemeye başlarlar. Bu kelimeyi aklına ve gönlüne yerleştiren mü'min ise "Biz yalnızca Sana kulluk eder ve yalnızca Senden yardım dileriz." (Fatiha, 1/4) der. Bu sıfatı bilmemenin faturası ve sonuçları çok ağırdır: "Kendileri yaratılıp dururken, hiçbir şeyi yaratamayan şeyleri mi ortak koşuyorlar? Oysa (bu şirk koştukları) ne onlara bir yardıma güç yetirebilir, ne kendi nefislerine yardım edebilir..." (Araf, 7/191-192). Yine Yüce Allah kendisinin yardım için uzak olduğunu zanneden kişilere şu gerçeği hatırlatıp rehberlik eder: "Biz ona şahdamarından daha yakınınız." (Kaf, 50/16), "Nerede olursanız olun O sizinledir." (Hadid, 57/4), "Üç kişi aralarında fısıltı ile konuşurken dördüncüleri mutlaka Allah'dır. Beş kişi olsalar altıncıları mutlaka O'dur. Gerek daha az, gerek daha çok olsalar ve her nerede bulunsalar mutlaka O onlarla beraberdir." (Mücadele, 58/7).

2. 2. 2. İhlas Sûresi 2. Ayetin İ'rab Açısından Tahlili

* (اللَّهُ الصَّمَدُ ج) "Allah Samed'dir."

(اللَّهُ): Mübtedâdır, zâhir dammeyle merfudur, (الصَّمَدُ) ise haberdir, haber olduğu için o da

damme ile merfudur. (اللَّهُ الصَّمَدُ) cümlesi i'rabda mahalli olmayan müste'nefe (başlangıç) cümlesidir (Ebû Hayyân, 2000: X, 571; Behcet, 1993: XII, 526; Derviş, 1995: X, 616; Deâs, 2004: III, 476; Zeccâc, 1988: V, 377; Nahhas, 2000: V, 194; Mekkî, 1985: II, 852; Sâfi, 1998: XXX, 425-426; Hemezânî, 2006: VI, 485)

Genelde bu irab yapılmasına rağmen diğer vecihler şöyledir:

a. (اللَّهُ) mübteda, (الصَّمَدُ) onun sıfatı geriye kalan cümleler ise haberdir (Bkz. Hemezânî, 2006:

VI, 485; Nahhâs, 2000: V, 194; Ebû Hayyân, 2000: X, 571). Yani (الصمد) kelimesinin (اللَّهُ) mübtedasının sıfatı olması 3. ayet olan fiil cümlesinin de onun haberi olması caizdir (Behcet, 1993: XII, 526; Mekkî, 1985: II, 852).

b. Haberden sonra haber olmasıdır. Yani mübteda ve haberden oluşan (... الله الصمد) cümlesi (هو) mübtedasının ikinci haberidir ve ref mahallindedir (Sâfi, 1998: XXX, 425; Harrat, 2005: IV, 1491).

c. (... الله الصمد) cümlesinin (أحد)'den bedel olduğu da, ilk (اللَّهُ) sözünden bedel olduğu da söylenmiştir. (Nahhâs, 2000: V, 194; Mekkî b. Ebi Talib, 1985: II, 852)

XVI. yüzyıl Osmanlı müfessirlerinden Sun'ullah Hâlidî (الله الصمد) cümlesinin ayette üçüncü haber olduğunu söyler. Surenin (هو الله أحد صمد) şeklinde değil de "Allah" kelimesinin iki defa tekrar ederek gelmesinin sebebi, bu sûrenin inkarcılara cevap makamında olmasındandır. Zira bu makam zâtının te'kidini gerektirmektedir (Çal, 2019: 71-72).

(فَعَلَ) kelimesi (المقصود في الحوائج) anlamında olarak yani mef'ul manasında iki fethalı (الصد) vezninde sıfat-1 müşebbehedir (Sâfi, 1998: XXX, 425).

Cumhur bir önceki ayetin sonunda gelen (أَحَدٌ) kelimesinin tenvinli olduğunu, geçişte iki sâkinin bir araya gelmesi sonucu esreyle geçiş yapılabileceğini belirtir. Harfi tarifile birleştiği iddiasıyla tenvinsiz olarak dal harfinin dammesiyle (أَحَدُ اللَّهِ) şeklinde okuyan da olmuştur. (أَحَدُ اللَّهِ) olarak dalın sükunu, sonraki vasıl hemzesini katı' hemzesine çevirerek ancak arada sekte yapmadan da okunmuştur (Mekkî, 1985: II, 852; Zeccâc, 1988: V, 377; Kurtubî, 1964: XX, 244-250; Ukberî, (t.y.): II, 1309; Hemezâni, 2006: VI; 485; Nahhâs, 2000: V, 195). Yani dal harfinin sakin yapılması ile de okunur ve tenvin hazfedilir. Kim durmak isterse sükun yapar sonra (اللَّهُ الصَّمَدُ) diyerek yeni cümleye başlar (Zeccâc, 1988: V, 377).

2. 2. 3. İhlas Sûresi 2. Ayet Meallerinin Kavram ve İ'rab Açısından Karşılaştırılması

Bayraktar Bayraklı "Varlığını sürdürmek için hiçbir şeye muhtaç değildir, herkes O'na muhtaçtır."

Edip Yüksel "ALLAH Sonsuz ve Mutlaktır."

Erhan Aktaş "Allah Samed'dir."

Süleymaniye Vakfı "Allah, istekleri karşılama gücündedir."

Ali Rıza Safa "Allah, Eksiksizdir!"

Mustafa İslamoğlu "Allah Samed'dir. "

Yaşar Nuri Öztürk "Allah'tır; Samed'dir/tüm ihtiyaçların, niyetlerin, övgülerin, yakarışların yöneldiği tek kuvvettir! "

Ali Bulaç "Allah, Samed'dir (her şey O'na muhtaçtır, daimdir, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır)."

Elmalılı (sadeleştirilmiş) "Allah, o eksiksiz, Samed'dir (Her şey O'na muhtaçtır.) "

Muhammed Esed "Allah, Öncesiz ve Sonrasız, Bütün Evrenin Asıl Sebebi."

Diyanet İşleri "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)"

Elmalılı Hamdi Yazır "Allah, o eksiksiz sameddir"

Süleyman Ateş "Allah Samed'dir."

Gültekin Onan "Tanrı, Sameddir"

Hasan Basri Çantay "(O), Allahdır, sameddir (zeval bulmayan bir baakiydir, daimdir, herkesin ve herşey'in doğrudan doğruya muhtac olduğu ve kasedtiği yegane varlıktır, ulular ulusudur)."

İbni Kesir "Allah'tır, Samed'dir. "

Şaban Piriş "Allah sameddir. "

Suat Yıldırım "Allah Samed'dir. (Samed: "Tam, eksiği olmayan, her şey Kendisine muhtaç olduğu halde, Kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan" demektir.)"

Ahmed Hulusi "*Allah SAMED'dir (Som, kendisine bir şey eklenmesi, genişlemesi ya da kendisinden bir şey açığa çıkması söz konusu olmayan);*"

Değerlendirme:

Görüldüğü gibi 19 mealden 5 meal orijinal Samed kelimesini kullanmamış, 14 meal orijinal Samed kelimesini yazmış, 6 meal açıklama yapmaksızın sadece 'Samed'dir' demiş, 8 meal 'Samed' demekle birlikte parantez açarak Yaşar Nuri de "/" işaretiyle açıklamasını yapmıştır. Bayraktar Bayraklı, Edip Yüksel, Süleymaniye Vakfı, Ali Rıza Safa ve Muhammed Esed'in meallerinde Samed kelimesi geçmemiştir. Açıklayıcı ve Samed anlamını izah eden cümleler kurmuşlar yani kısa tefsir yapmışlardır. Bu beş mealden bazı meallerin ise yukarıda yaptığımız kavram ve i'rab tahlili ile alakası yoktur. Diğer cümleler ise i'rab tahliline uygun görünmektedir.

"Tanrı" lafzını tercih eden Gültekin Onan hariç tüm meal yazarları (الله) kelimesini kullanmıştır.

Ancak 3 meal bu kelimeyi 'Allah'tır' şeklinde haber manasında, kalan mealler ise 'Allah' şeklinde takısız yalın yalde yani mübtedâ i'rabı vermiştir.

Ahmed Hulûsi, Samed kelimesini açıklarken parantez içinde; "*Som, kendisine bir şey eklenmesi, genişlemesi ya da kendisinden bir şey açığa çıkması söz konusu olmayan*" şeklinde diğerlerinden farklı bir izah yapmıştır. Bu açıklamasıyla Samed kelimesinin yukarıda sözlük bölümünde geçen "*içi boş olmayan*" manasını tercih edip izahta bulunduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılan; Yüce Allah'ın isimlerinden olan es-Samed kelimesinin manasının "*hiçbirşeye ve kimseye ihtiyacı olmayan, başkalarının bizzat kendisine muhtaç olduğu tek varlık ve tek efendi*" olduğu zihinlerde yer etmektedir. Bu sıfat O'nun bir ilah oluşunun da ispatıdır. Zira Ondan başka her varlığın ve her şeyin yaşamını sürdürmesi için mutlaka O'na ihtiyacı vardır. Başkasına muhtaç olanın ise ilah olamayacağı açıktır.

2. 3. İhlas Sûresi 3. Ayet: (لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ) "*Doğurmadı ve doğurulmadı.*"

2. 3. 1. İhlas Sûresi 3. Ayetin Kavram Tahlili

Ayette yer alan (لَمْ يَلِدْ); cahd-ı mutlak ve onun meçhulu olan (لَمْ يُولَدْ) işlenecektir.

2. 3.1.1. (لَمْ يَلِدْ) kelimesi

(وَلَدَ يَلِدُ وِلَادَةً): *doğurdu* manasında misal fiildir. (لَمْ يَلِدْ): *doğurmadı*, (لَمْ يُولَدْ): *doğurulmadı*

manasında onun meçhul sigasıdır. (الْوَالِدُ) lafzı, (المَوْلُودُ) doğan çocuk anlamındadır. Yüce

Allah'ın; (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ) "*şayet ölenin çocuğu yoksa..*" (4/Nisa 11) ve (أَتَى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ) "*Onun*

nasil çocuğu olur?" (6/En'am 101) ayetlerinde bu kelime geçer. (وَلَدٌ) evlatlık edinilen çocuk

için de kullanılır: (أَوْ نَتَّخِذْهُ وَوَلَدًا) "*ya da onu evlat ediniz*" (28/Kasas 9) ayetinde bu anlamdadır.

Hem erkek hem kız çocuğu için (وُلِدَ) ismi geçerlidir. (الْوَالِدُ) ise, aile ve çocuklar anlamındadır. (وُلِدَ) şeklinde de söylenir. (وُلِدَ فُلَانٌ) ifadesi, kişinin çocuğu oldu, yani doğdu manasına gelir.

(وَسَلَامٌ عَلَيْهِ) (وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ) "Doğduğum gün selam benim üzerimedir" (19/Meryem 33),

(يَوْمَ وُلِدَ) "Doğduğu gün ona selam olsun" (19/Meryem 15) ayetlerinde bu anlam geçmektedir

(Râgıb, 1992: 883-884. Ayrıca bu kelimeden türeyen manaların daha geniş bilgisi için bkz. Cevherî, 1987: II, 553-554; İbn Fâris, 1979: VI, 143; İbrâhîm Mustafa ve diğ., (t.y.): II, 1056-1057; Zebîdî, (t.y.): IX, 321-326; İbn Manzûr, 1993: III, 467-468; Râzî, (Muhtâr), (t.y.): s.345; İbn Esîr, 1979: V, 224).

Müfessirlerimizin Yorumu: Tefsirlerimiz genelde Samed kelimesini bu ayetin açıkladığını belirtirler.

Mâtürîdî (ö. 333/944)'ye göre; yüce Allah'a çocuk sahibi oluşu yakıştırmak, Allah'a onun niteliklerini benzetmek anlamına geleceği için şirk koşmak demektir ve çok ağır bir günah yani suç teşkil eder. Bu da Tevhit ilkesini yok etmek anlamını taşır. Halbuki evrende çocuk sahibi olan varlıklar çift olma yoluyla üremeye müsaittir. Allah bundan münezzehtir. Onun zâtını tenzih etmek ise kulluk görevidir. Sonuç olarak evrendeki tüm varlıklar ya başkasından doğmuştur, ya da kendisinden başkası doğmuş vaziyettedir. Yani Allah Teala dışındaki her şey kendi dışındaki bir varlıktan etkilenerek varlık sahibi olmuştur. Allah da böyle olsaydı başkasına muhtaç olmaktan dolayı ulûhiyeti düşerdi. Dolayısıyla yaratılmışlık özelliklerini taşıyanın da ilah olması mümkün değildir (Mâtürîdî, 2005: X, 650).

Râzî'ye (ö. 606/1209) göre; âyette önce (لَمْ يَلِدْ) (doğurmamıştır) ifadesinin öne alınma sebebi, kafirlerin, Allah'ın çocuğu olduğunu söylemeleridir. Zira Yahudiler, "Uzeyr, Allah'ın oğludur" (Tevbe 9/30); müşrik Araplar, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" (En'âm 6/100), Hristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur" (Tevbe 9/30) dedikleri halde Allah hiçbirinin babası değildir. Fakat onlar Allah'a baba değil Allah'ın çocuğu sıfatını yakıştıyorlardı. "O doğurmamıştır" lafzını bu sebeple öne almıştır. Aslında bu sözün delili de sonra gelen cümle olan "Ve doğurulmamıştır" kavlidir. Zira O'nun başkasının çocuğu olmadığına dair ittifakımız vardır.

Yine burada (لَنْ يَلِدَ) "Doğurmayacaktır" değil de (لَمْ يَلِدْ) "Doğurmamıştır..." şeklinde mâzi sığa

kullanmıştır. Çünkü (أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ أَفْئِدَتِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ) "İyi bilin ki onlar, iftiraları sebebiyle, "Allah doğurdu" diyorlar" (Saffât, 37/151-152) ayetinde belirtildiği gibi "Allah doğurmuştur, Allah'ın çocuğu olmuştur" şeklindeki mazi sözlerine cevap olarak bu sure inmiştir. (وَمَا يَتَّخِذُ)

(وَلَدًا) "O, hiçbir çocuk edinmemiştir" (Furkan, 25/2) ayetinde de çocuk edinmenin bir diğer şekli

olan başkasının çocuğunu evlatlık tutmaktan da münezzehtir olduğu bildirilmiştir. Genellikle insan kendisine zor zamanlarda her türlü işinde yardımcı olsun diye veya bir ihtiyaç sebebiyle

çocuk edinir. “*Dediler ki: Rahman, çocuk edindi. O, bundan münezzehdir. (Çünkü) O, ganidir*” (Yunus, 10/68) buyurması Yüce Allah’ın herhangi birini kendisine yardımcı olması için edinmekten beri olduğunu ilan etmektedir. Bu surede de Ehad ve Samed olması doğma ve doğurma durumlarının da muhal olduğunu gösterir (Râzî, (*Mefâtiḥ*), 2000: XXXII, 363-364) Ayrıca Neseḫî’nin (ö. 710/1310) bildirdiği gibi çocuğunun olması demek O’nun cinsinden eşi olması demektir. Yüce Allah (أَنى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً) “*Onun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur*” (En’am, 101) ayetiyle bunu da nefyeder. Yine her doğan sonradan olmuş demektir. Allah ise kadimdir. Başlangıcı yoktur. Böyle olmasaydı yani hadis olsaydı onun varlığına sebep olan birine ihtiyacı olacaktı. O kendinden öncekine, kendinden önceki bir öncekine muhtaç olma durumları gerçekleşirdi. Yani teselsülün imkansızlığı da ortadadır (Neseḫî, 1998: III, 694; Ayrıca benzer detaylar için bkz. Celâleyn, (t.y.): 826; Taberî, 2000: XXIV, 691; Kurtubî, 1964: XX, 246; Zemahşerî, 1987: IV, 817-819; Zeccâc, 1988: V, 378; Ebû Hayyân, 2000: X, 571; İbn Atiyye, 2001: V, 536-537; Sâbûnî, 1997: III, 595-596; Karaman ve diğ., (t.y). V, 716).

Müşrikler birçok tanrı ve tanrıça edinmesine karşılık bunlara meleklerde olduğu gibi Allah’ın kızları veya çocukları deseler de hiçbir tanrı dedikleri varlığı Allah’ın babası olarak nitelendirmemişlerdi. Ayrıca üreyip çoğalan türlerin başlangıç ve sonu olduğu herkezin malumudur. Yani ne ezeli ne de ebedidirler. Yüce Allah için bunun imkansız olduğu evrenin işleminin devamıyla bile ortadadır. Kısacası tüm varsayımlar Ehad ve Samed isimleriyle çürütülmüş, “*doğurmamış, doğurulmamıştır*” denilerek de tüm şüpheleri yok edecek şekilde cevap verilmiştir (Mevdûdî, 2005: VII, 310).

Yüce Allah diğer varlıklar gibi başkalarını doğurma ve başkasından doğurulma geçirmeyen yani bir başlangıcı olmayan tek varlıktır. Halbuki her doğuran ve doğurulanın mutlaka öleceği gerçeğini de unutmuşlardır. Allah’tan başkaları ya kendinden önceki neslinin benzeridir, devamıdır ya da yaratılmıştır. Zira kendi kendine oluşan hiçbir şey yoktur. Doğan her şeyin ise sonradan olduğu bir gerçektir. “*O, hiçbir çocuk edinmemiştir ve mülkünde ortağı yoktur*” (Furkan, 25/2) ayeti de bu hususu destekler. Yani hiçbir hususta ona mirasçı olacak yoktur.

Üstelik Allah devamlı yaratma halinde olduğunu bildirmektedir: “*Ya da halkı sürekli yaratmakta olan, sonra onu iade edecek olan ve sizi gökten ve yerden rızıklandıran mı? Allah ile beraber başka bir ilah mı? De ki: “Eğer doğru söylüyor iseniz, kesin-kant (burhan)ınızı getirin.”* (Neml, 27/64). Dolayısıyla başka bir ilahın varlığına dair hiçbir delil yoktur.

2. 3. 2. İhlas Sûresi 3. Ayetin İ’rab Açısından Tahlili

* (لَمْ يَلِدْ) Doğurmadı

(لَمْ): Nefy, cezm ve muzariyi maziye çevirme harfidir. (لَمْ): (لَمْ) ile meczum fiili muzaridir. Cezm alameti sonundaki sükundur. Fâili (هو) olarak takdir edilen fiilin içindeki müstetir (gizli) zamirdir. (لَمْ يَلِدْ) esasen (لَمْ يَلِدْ أَحَدًا) demektir. Aslı olan (يَوْلِدُ)’deki vav, yâ ve kesra arasında

kaldığı için hazfedilmiştir (Behçet 1993: XII, 527; Hemezâni, 2006: VI; 485; Nahhâs, 2000: V, 196).

* (وَأَمْ يُؤَلَدُ) ve doğurulmadı

(وَأَمْ): Atıf harfidir. (م) 'in irabı yukarıda yapılmıştır. (يُؤَلَدُ): (م) ile meczum meçhul muzari fiildir.

Cezm alameti sonundaki sükundur. Nâibi fâili (هو) olarak takdir edilen fiilin içindeki müstetir

(gizli) zamirdir. (وَأَمْ يُؤَلَدُ) Yüce Allah'ın ana-baba oluşunu nefyeder. (يُؤَلَدُ) fiilindeki vav sabit

kalmış, yani hazfolmamıştır, çünkü yâ ile kesra arasında değildir. Fiil cümlesi (الله) lafzının 2.

haberi olup ref mahallindedir. Cümle (هُوَ) mübtedasının üçüncü haberidir de denmiştir (Behçet 1993: XII, 527; Hemezâni, 2006: VI; 485; Nahhâs, 2000: V, 196; Harrât, 2005: IV, 1491).

Sâfi'ye (ö. 1376/1957) göre, (... لم يلد) cümlesi (هو) mübtedasının üçüncü haberidir ve ref mahallindedir. (... لم يولد) cümlesi (لم يلد) cümlesine matuftur ve ref mahallindedir (Sâfi, 1998: XXX, 425). Bu irab çeşitlerinden hepsi de mümkün görünmektedir.

2. 3. 3. İhlas Sûresi 3. Ayet Meallerinin Kavram ve İ'rab Açısından Karşılaştırılması

Bayraktar Bayraklı "O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. "

Edip Yüksel "Doğurmamıştır, doğurulmamıştır."

Erhan Aktaş "Doğurmamış, doğurulmamıştır. "

Süleymaniye Vakfı "Çocuğu yoktur, kimsenin evladı da değildir. "

Ali Rıza Safa "Doğurmamış ve doğurulmamıştır!"

Mustafa İslamoğlu "O doğurtmamıştır ve doğurulmamıştır."

Yaşar Nuri Öztürk "Ne doğurmuştur O, ne doğurulmuştur! "

Ali Bulaç "O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. "

Elmalılı (sadeleştirilmiş) "Doğurmadı ve doğurulmadı. "

Muhammed Esed "O doğurmamıştır, doğurulmamıştır; "

Diyanet İşleri "O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)."

Elmalılı Hamdi Yazır "Doğurmadı ve doğurulmadı."

Süleyman Ateş "Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır."

Gültekin Onan "O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır."

Hasan Basri Çantay "Doğurmamışdır, doğurulmamışdır O. "

İbni Kesir "Doğurmamış ve doğurulmamıştır."

Şaban Piriş "Baba olmamıştır ve doğmamıştır."

Suat Yıldırım "Ne doğurdu, ne de doğuruldu."

Ahmed Hulusi "*Doğurmamış ve doğurulmamıştır; (kendisinden varolmuş meydana gelmiş ikinci bir yapı yoktur ve kendisini var eden de yoktur)*"

Değerlendirme:

19 mealden 14 meal (لَمْ يَلِدْ) kelimesi için ortak bir şekilde 'doğurmak' anlamını kullanmıştır.

Bazısı sadece 'doğurmamış', bazısı 'doğurmamıştır' bir kısmı da 'doğurmadı' demişse de hepsi aynı manadadır. Yaşar Nuri 'Ne doğurmuştur O, ne de..', ve Suat Yıldırım da aynı manaya gelen "Ne doğurdu ne de.." terkiğini tercih etmiştir.

(وَلَمْ يُولَدْ) için 19 mealden 14 meal 'doğurulmamıştır' şeklinde mana verirken, 2 meal, 'Ne... ne doğurulmuştur', 'Ne... ne de doğuruldu.' ifadelerini kullanmıştır.

Ancak şu 5 meal diğerlerinden farklı meal vermiştir:

Süleymaniye Vakfı meali "*Çocuğu yoktur, kimsenin evladı da değildir.*" şeklindedir. Arapça sözlüklerde (وَلَدَ) lafzına doğurdu, (وُلِدَ) kelimesine de "çocuğu oldu" manası verilir (Bkz. Râgıb,

1992: vld md.). "Çocuğu yoktur" ifadesi ile "doğurmadı" aynı manadır, "doğurulmadı" demenin eş anlamı da "kimsenin evladı da değildir" demektir.

Mustafa İslamoğlu'nun "O doğurtmamıştır ve doğurulmamıştır" meali, Diyanet İşleri'nin "O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).", Süleyman Ateş'in "Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır" Şaban Piriş'in "Baba olmamıştır ve doğmamıştır" cümleleri de bu ifadelerin aynı anlama gelen versiyonlarıdır. Yanlış demek mesuliyet ister. Zira yapılan işlem tercüme değil, eksik anlam manasına gelen mealdir. Ahmed Hulûsi'nin ("*kendisinden varolmuş meydana gelmiş ikinci bir yapı yoktur ve kendisini var eden de yoktur*") parantez içi cümlesi de bu mananın içindedir.

Kur'an çevirilerine tercüme değil de "meâl" dendiği bilinmektedir. Meâl ise "eksilme, eksiltme, noksan olma, noksanlaştırma" anlamındaki "evl" kökünden gelir. (bkz. İbn Fâris, 1979: I, 158-162). Yani meâl harfi harfine tercüme olmayıp 'eksik tercüme' ya da 'manevi ya da tefsiri tercüme'dir, eksiklik kadar fazlalıkla da malul olabilir (Öztürk, 2011: 144). Dolayısıyla bu mealleri bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde Kur'an'ın ta kendisi diyemesek de birkaçı hariç mananın ana çatısını oluşturduklarını söylemek mümkündür.

"Doğurmadı ve doğurulmadı" cümlesinin ulûhiyet vasfına yakışmadığı ve yaratılanların özelliği olduğu anlaşılmaktadır. **Doğurmadı** denmesi kendinden sonra ona benzer hiçbirşeyin olmadığını ve olmayacağını anlatırken **doğurulmamıştır** ifadesi de O'nun sonradan olmadığını yani kendinden önce hiçbirşeyin bulunmadığını anlatmaktadır. Yine bu ifadeler doğurulan ve doğurmanın ölümlü olduğu manasına da gelir. Allah ise hem başlangıcı olmayan (Kadim) hem de sonu olmayan (Baki)dir. Yüce Allah hem her şeyi yoktan icat eden hem de ebediyen kontrolü altında tutacağı şekilde Yaratandır. Henüz ucuna bucağına ulaşamadığımız kainatın milyarca yıldır bir düzen içinde hala devam etmesi kontrol altında olduğunun da delilidir. Başka bir ilah daha olsaydı biri diğerinin iradesine karşı çıkacağından tüm düzen bozulup dağılır giderdi. Nitekim Yüce Allah başka bir ilah olmadığına şu ayeti de delil getirir: "*Allah, hiçbir çocuk*

edinmemiştir ve O'nunla birlikte hiçbir ilah yoktur; eğer olsaydı, her bir ilah elbette kendi yarattığını götürürdü ve (ilahların) bir kısmına karşı üstünlük sağlardı. Allah, onların vasfettiklerinden Yücedir." (Müminûn, 23/91). (Yasdıman, 2012: 488).

2. 4. İhlas Sûresi 4. Ayet: (وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) "Hiç kimse O'na denk olmadı."

2. 4. 1. İhlas Sûresi 4. Ayetin Kavram Tahlili

Bu ayette alimler (كُفُوًا) kelimesi üzerinde durmuştur.

2. 4. 1. 1. (الْكُفُوُ) kelimesi

(الْكُفُوُ): denk, benzer anlamındadır. Aslı (الْكُفُوُ) 'dür. "Bir eşi, benzeri, dengi" manasına gelen bu kelime makam ve değer alanındaki denklidir. Savaşmak, evlenmek gibi hususlarda: (فلان كفو فلان في المناكحة) "falan kişi, filan kişinin dengidir" denilir.

(المُكَافَأَةُ) lafzı "karşılıklı denklik ve tam karşılık verme"dir. (فلان كفو لك في المضادة) "falan kişi sana karşı çıkmada dengindir" tabiri de bu anlamdadır. (Râgıb, 1992: 718-719. Daha geniş bilgi için bkz. Fîrûzâbâdî, 2005: I, 1329; İbn Fâris, 1979: V, 189; İbn Sîde, 2000: VII, 148; Zebîdî, (t.y.): I, 390; İbn Manzur, 1993: XV, 227)

(أَحَدٌ) kelimesi daha önce ilk ayette ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir. Ancak görüldüğü gibi burada yani 4. ayetteki (أَحَدٌ) lafzı; "kimse, bir kimse" anlamındadır. Yani bu cümlede (أَحَدٌ) kelimesi sıfat değildir. Bu sebeple diğer (أَحَدٌ) "tek, tek bir" kelimesiyle karıştırılmamalıdır.

Müfessirlerimizin Yorumu: (كُفُوًا) kelimesi, Ebu'l-Aliye, Ka'bul-Ahbar ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) tarafından "Benzer ve emsal" şeklinde açıklanmış, Mücâhid (ö. 103/721) ise "eşi-hanımı" anlamında olduğunu söylemiştir. Taberî (ö. 310/922) ise ilk anlamını tercih etmiştir (Taberî, 2000: XXI, 328). Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre denk olmak ve ona benzemek de ortaklık anlamındadır. Halbuki yönetimde ilah ortaklığının evrenin bütün düzeninin bozulması demek olacağı malumdur. İlahi planın hükmünü yürütebilmesi ve evrenin düzeni için tek yüce Allah'ın bu ayetlerdeki sıfatlara yani birliğine ve gücüne ihtiyaç vardır. Yaratılmışların özellikleri buna yetmeyeceği gibi yaratılmışların niteliklerinin O'ndan uzak olması gerekir. Ayrıca O'nun dışındaki her varlığın başkasının hükmü altında olduğunu ortaya çıkaran özellikleri vardır. Bu husus aynı zamanda her şeyin ve herkezin boyun eğdiği bir varlığın yani Allah'ın varlığının ve hiçbirşeyin O'na denk olmadığına da delilidir (Mâtürîdî, 2005: X, 643).

Râzî'ye (ö. 606/1209) göre; bu ayette (لَ) "O'na" ibaresinin öne alınma sebebi Allah'ın zâtının hiçbirşeye denk olmadığına vurgu yapmak içindir. En önemlinin başa gelmesi de en uygun olanıdır. Ebû Ubeyde (ö. 210/825), benzer ve denk anlamına gelen (كُفُوًا) ve (كُفَاءًا) lafızlarının Arapça'da aynı manada olduğunu bildirmiştir. Bu kelimenin "eşi-hanımı" manasına geldiğini söyleyen Mücâhid, onun benzeri dengi bir eşi yoktur ki çocuğu olsun demek istemiştir. "(Allah) ile cinler arasında bir neseb (akrabalık) uydurdular" (Saffat, 37/ 158) ayeti de bunu söyleyenlere bir reddiye olmaktadır. "O, doğurmamıştır" ayeti de bunu tekid etmektedir. Kendisi bütün ihtiyaçlarda başvurulmuş zat (Samed) olduğunu açıklayınca "O, doğmamıştır, doğurulmamıştır" ayetiyle aradaki bütün araçları ortadan kaldırıp başkalarının celal ve azamet sıfatlarının hiçbirinde "kendisine denk" olmadığını bildirerek ayeti sonlandırmıştır (Râzî, (Mefâtiḥ), 2000: XXXII, 356-360).

Neseфі'ye göre (ö. 710/1310), Kur'an üç hususu kapsar. Bunlar Allah'ın (cc) birliğı ve sıfatlarının zikri, emir ve nehiyeler, diğeri de kıssalar ve öğütlerdir. Bu sure Allah'ın birliğı ve sıfatlarının zikrine tahsis edildiğı için Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi olur. Ayrıca bunda tevhid ilmine de bir şereflendirme yapılmıştır (Neseфі, 1998: III, 694. Diğeri tefsirler için ayrıca bkz. Ahfeş, 1990: II, 589; Celâleyn, (t.y.): 826; Ebû Hayyân, 2000: X, 570; Ebu's-Suûd, t.y.: IX, 213; İbn Atiyye, 2001: V, 536-537; Mukâtil, 2002: IV, 919; Neseфі, 1998: III, 693-696; Sâbûnî, 1997: III, 594-596; Zemahşerî, 1987: IV, 817-819).

Küfûv kelimesinin bu ayetteki manası evrendeki hiç kimsenin Allah ile aynı rütbe, fiil, kudret ve özellikler açısından O'nun benzeri olmadığı ve olmayacağı yönündedir (Mevdûdî, 2005: VII, 312). Zira kendisinden başka ne varsa O yaratmıştır. Yaratılanın Yaratana denk olması da imkansızdır (Karaman ve diğ., (t.y). V, 716-717).

Şirk Allah'tan başka varlıkları zâtında ve sıfatlarında ona eş koşmak demektir. Bu kavram yeterince anlaşılamazsa insanlar farkında olmadan şirkin içine düşebilir, yani müşrik adını alabilir ve kendilerinin şirk içinde olduklarını da hissetmeyebilirler. Yani kendisi gibi başka şeylerde başkasına muhtaç olan varlıklara Allah'ın zatına has sıfatları vererek kudret bakımından ona denk görmek pek çok insanın bugün de içine düştüğü bir tehlikedir. Bu bir yakınından yardım istemeye benzemektedir. Zira bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Onların tümünü toplayacağımız gün; sonra şirk koşanlara diyeceğiz ki: "Nerede (o bir şey) sanıp da ortak koştuklarınız?" (Bundan) sonra onların: "Rabbimiz olan Allah'a and olsun ki, biz ortak koşanlardan değildik" demelerinden başka bir fitneleri olmadı (kalmadı.)" (Enam, 22-23). Allah şirki asla affetmeyeceğini bunun haricindeki günahları ise dilediğı kimse için bağışlayabileceğini haber vermektedir (Bkz. Nisa, 4/48). Yardımı istenenler peygamberler de dahil olmak üzere diğeri herkez gibi Allah'a muhtaçtır. Hiçbir yönden O'na denk olamazlar. Zira Allah yaratan diğeri ise yaratılanlardır. Bu bu kadar basittir. (Yasdıman, 2012: 490).

2. 4. 2. İhlas Sûresi 4. Ayetin İ'rab Açısından Tahlili

* (و): atıf harfidir,

* (لَمْ يَكُنْ): **olmadı** [cahd-ı mutlak: (لَمْ):nefiy ve cezm harfi, (يَكُنْ): (لَمْ) ile meczum nâkıs fiili muzari, cezm alameti sondaki sükundur. İki sakin bir araya geldiği için aradaki vav kaldırılmıştır. Aslı (يَكُون) olan fiildeki damme vav'a ağır geldiği için kaf harfine nakledilmiştir. (Behçet, 1993: XII, 527; Derviş, 1995: X, 617).]

* (لَهُ): **O'na** [Harfi cer ve mecrurundan oluşan şibhi cümle (يَكُنْ)'ün haberi olan (كُفُوًا) kelimesine tealluk eder (onunla bağlantılıdır) (Sâfi, 1998: XXX, 425; Behçet 1993: XII, 527; Harrât, IV, 1491; Derviş, 1995: X, 617).]

* (كُفُوًا): **denk** [(يَكُنْ)'ün mukaddem haberidir, aslı olan (كَفْنَا); (كُفُوًا) denk manasında iki dammeli (فُعْل) vezninde bir isimdir. Sondaki vav harfi hemzedden dolayı hafifletilmiş halidir (Sâfi, 1998: XXX, 426; Hemezâni, 2006: VI; 485; Behçet 1993: XII, 527). Sonraki (أَحَدٌ)'den haldir de denmiştir (Zekeriya el-Ensârî, 2001: 574; Ukberî, (t.y.): II, 1309; Nahhâs, 2000: V, 196; Mekkî, 1985: II, 854; Hemezâni, 2006: VI; 485).

* (أَحَدٌ): **Hiç kimse** [(يَكُنْ)'ün muahhar ismidir, damme ile merfudur (Mekkî, II, 854; Harrât, 2005: IV, 1491; Hemezâni, 2006: VI; 485; Behçet 1993: XII, 527; Derviş, 1995: X, 617). Kurtubî'ye göre (ö.671/1273), bu ayette (يَكُنْ)'ün haberi olan (كُفُوًا) kelimesinin, ismi olan (أَحَدٌ)'den önce zikredilme sebebi, ayet sonlarının nazm üzere devam etmesinden kaynaklanmaktadır. (Kurtubî, 1964: XX, 247-250). Yani fasılaya (ayet sonlarına) riayet etmek içindir (Celâleyn, (t.y.): 826).

(لَهُ)'ya (كُفُوًا)'den haldir de denmiştir. Çünkü cümlenin takdiri bu görüşe göre; (وَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ كُفُوًا) (لَهُ)'dur. (لَهُ)'nün haber, (كُفُوًا)'in de (أَحَدٌ)'den hal olduğu da söylenmiştir. Yani takdiren (وَلَمْ يَكُنْ (لَهُ) أَحَدٌ كُفُوًا)'dir. Nekrayı öne alınca hal üzere nasb olmuştur (Ukberî, (t.y.): II, 1309).

(لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) cümlesi önceki (لَمْ يَلِدْ) cümlesine matuftur ve o da ref mahallindedir (Sâfi, 1998: XXX, 425). Durum böyle olmakla birlikte bu konular farklı i'rab değerlendirmeleriyle birbirleri arasında uzun uzadıya tartışmalara sahne olmuştur (Bkz. Derviş 1995: X, 616 - 618). Manada bir bozulma olmadığı sürece i'rab tartışmaları arasında boğulmanın ya da takılı kalmanın bu çalışmaya uygun olmadığını düşünüyoruz.

2. 4. 3. İhlas Sûresi 4. Ayet Meallerinin Kavram ve İ'rab Açısından Karşılaştırılması

Bayraktar Bayraklı "Hiçbir şey O'na denk değildir."

Edip Yüksel "Hiçbir kimse de O'na denk değildir."

Erhan Aktaş "Hiçbir şey O'nun dengi değildir."

Süleymaniye Vakfı "O'na denk bir şey yoktur."

Ali Rıza Safa "O'nun, benzeri de yoktur!"

Mustafa İslamoğlu "Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır. "

Yaşar Nuri Öztürk "Hiç kimse onun dengi ve benzeri olmamıştır, olamaz! "

Ali Bulaç "Ve hiçbir şey O'nun dengi değildir."

Elmalılı (sadeleştirilmiş) "O'na bir küfüv (denk) de olmadı!"

Muhammed Esed "ve hiçbir şey O'na denk tutulamaz."

Diyanet İşleri "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

Elmalılı Hamdi Yazır "Ona bir küfüv de olmadı."

Süleyman Ateş "Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır."

Gültekin Onan "Ve hiçbir şey O'nun dengi değildir."

Hasan Basri Çantay "Hiçbir şey Onun dengi (ve benzeri) değildir. "

İbni Kesir "Hiçbir şey O'na denk değildir."

Şaban Piriş "Hiç kimse de O'na denk olamaz."

Suat Yıldırım "Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu."

Ahmed Hulusi "O'na hiçbir küfüv (denk) olmadı! (hiçbir düşünülen O'na denk özellikler açığa çıkaramaz.)"

Değerlendirme:

19 mealden 4 meal hariç kalan mealler (و) "ve" atıf harfine Türkçe cümle kuruluşu içinde gerek duymamışlardır.

(لَمْ يَكُنْ) ifadesi için 8 meal "değildir", 2 meal "yoktur" demiştir. Denk veya benzer kelimesinin yanında 1 meal ".. (denk) tutulamaz", kalan 8 meal "(denk) olmamıştır, olamaz olmadı veya ...ne de.. oldu" gibi "olmak" kelimesinin türevlerini kullanmıştır. Cümlenin gelişine göre hepsi de doğru kavramlardır. Bütün bu cümlelere ilave olarak Mustafa İslamoğlu'nun parantezsiz sadece "asla" kelimesi, Ahmed Hulusi'nin parantez içinde (hiçbir düşünülen O'na denk özellikler açığa çıkaramaz) ilavesi vardır. Yaşar Nuri Öztürk de "Hiç kimse onun dengi ve benzeri olmamıştır, olamaz!" şeklinde son iki kelimeyi tekid için iki defa tekrar etmiştir.

(لَهُ) için 19 mealden 12 mealde "O'na", kalan 7 mealde de "O'nun" lafzı geçmektedir. Ancak bunun kurulan Türkçe cümleyle alakalı olduğu ve tartışılmaya gerek olmadığı açıktır.

19 mealden 18'i (كُفُؤًا) ibaresi için sadece "denk" kelimesini seçmiştir. Ali Rıza Safa ise sadece "benzer" kelimesini tercih etmiştir. 4 meal ise biri parantez içinde olmak üzere "denk ve benzer" ya da "dengi ve benzeri" şeklinde iki kelimeyi bir arada kullanmıştır. Parantez içinde (denklik) yazan 2 meal hariç 3 mealde orijinal "küfüv" kelimesi vardır.

(أَحَدٌ) kelimesi için 19 mealden sadece 3 meal "hiç kimse" ya da aynı manaya gelen "hiçbir kimse" ibaresini kullanmış, 10 meal "Hiçbir şey" ifadesini tercih etmiştir. 1 meal "bir şey", 1

meal "herhangi bir şey", 1 meal de "hiçbir" demiştir. Ali Rıza Safa "*O'nun, benzeri de yoktur!*" diyerek "kimse" ya da "şey" yani (أَحَدٌ) lafzını "benzeri" kelimesi içinde, Elmalılı (ve sadeleştirilmiş) de "*O'na bir küfüv (denk) de olmadı!*" diyerek "*bir küfüv*" kelimesi içinde kullanmış görünmektedir. Ancak hepsi de Türkçe ifade şekillerinin farklı versiyonları olup manaya ters düşen birşey yoktur.

Görüldüğü gibi bu son ayet surenin özeti konumundadır. "Başka bir ilah daha olabilir mi?" vesvesesi taşıyanlara bu sure indirilmiştir. Evrende kendisinden başka kimsenin şahitlik edip veremeyeceği cevaplar da bu ayetin tefsiri konumundadır: "*Allah, gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler..*" (Al-i İmran, 3/18). "*O gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir? O'nun bir eşi de yoktur. Her şeyi O yaratmıştır.*" (En'am, 6/101). İhlas suresi Yüce Allah'ı tanıttığı özellikleriyle insana ait özelliklerden uzak olduğunu vurgulamaktadır. Her varlığın tür bakımından neslini devam ettirecek bir **dengi**, eşi ve benzeri bulunmaktadır. Dengi yani eşi ve benzeri bulunmayan ezeli ve ebedi tek varlık ise Yüce Allah'tır.

3. SONUÇ

İhlas Sûresinin kavram ve i'rab tahlilini başlık edindiğimiz araştırmamız, sûrenin önemi ve hakkında sahih hükmü verilen rivâyetlerin nakliyle başladı. Akabinde her bir ayetinin içinde geçen kavramlar önce sözlük kaynaklarından tarandı, sonra da örnek olmak üzere seçilen önceki ve sonraki bazı müfessirlerimizin görüşlerinden istifade edildi. Ardından o ayetin i'rabları da kendi sahasında yetkin olan i'rab kaynaklarından sunulmaya çalışıldı.

Artık eğitimin bile internetle geliştiği, kitap okumanın giderek azalmaya yüz tuttuğu bir dünyaya ayak uydurmak zorunlu hale geldi. Tek meal yerine pek çok mealin bir araya getirildiği internet siteleri oluşturuldu. Bu sebeple biz de araştırmamızın sonuçlarını en az sayıda meal sitesi örneğini veren bir siteyle karşılaştırma yoluna gittik. Böylece okuyuculara İhlas Suresinde yer alan kavram ve i'rabla meallerin ne kadar örtüşüp ayrıştığı hususunda bir fikir vermeye çalıştık. Cumhuriyet sonrası Kur'an çevirilerine tercüme değil de meâl dendiği için aşağı yukarı kavram ve i'rab açısından bu sitedeki meallerde orta yolun dışına çıkılmadığı, en azından hiç alakası olmayan anlamlar verilmediği, vermek isteyenlerin ise bunu parantez içinde yaptıkları gözlemlendi.

Son dönemlerde memleketimizde 'Biz olsak Türkçe'de bu cümleyi nasıl söyleriz?' düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Fakat bu bakış açısının istismara açılan bir kapı olmasından korkulmaktadır. Kur'an çevirilerine meâl denmesinin bu rahatlığa ne kadar vesile olabileceği tartışma halindedir. Zira tefsirlerde bu durum müfessirin yorumu olarak anlaşılabilir de parantez açmaksızın bazı kelimeleri sanki orada varmış gibi meale eklemenin tehlikesi de ortadadır.

Eğitim kurumlarımızın da katkısıyla ülkemizde Kur'an'ı aslından öğrenmek isteyenlerin sayısının giderek artış gösterdiği bir gerçektir. Ancak Arapça'yı öğrenmeye çalışan kişiler yeterince dilbilgisi açısından gelişmedikleri için i'rabı Arapça kaynaklarından anlamakta oldukça zorlanmaktadır. Bu çalışma bu ihtiyaca küçük bir adım da olsa katkı sunmak hedefindedir. Bu sahadaki araştırmacılarımızın benzer çalışmalarına çok büyük ihtiyaç vardır.

Halkdan bazıları da dahil olmak üzere çok büyük bir iştiyakla elinden tutulmayı bekleyen pek çok Kur'ân öğrencisi vardır.

"De ki" emrinin muhatabı Rasulullah ile birlikte ona tabi olan müminlerdir. Aynı zamanda bu emir Allah'ın birliği hakkında şüphesi olanlara nasıl cevap verileceğini de söylemektedir. Melekleri Allah'ın kızları sayan, putları Allah'a yaklaşmak için aracı yapan fakat Kur'an'ı ve yeniden yaratılışı inkar eden müşrikler için Allah kavramı yabancı değildir. Şu ayetler de onların Allah'ı tanıdıklarını ortaya koymaktadır: "Eğer onlara göğü ve yeri kim yarattı, ay'ı ve güneşi kim musahhar kıldı diye sorsan, Allah derler... Eğer onlara, gökten kim yağmur yağıdır ve onun vasıtasıyla ölmüş toprağı kim canlandırıyor desen, Allah (c.c.) derler." (Ankebut: 61-63). İhlas suresi Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu husus olan ve çağlar boyu mücadelesi verilen tevhidî tek satırla ispat eder. Zira Allah'ın her yönden tek oluşunun kanıtı; kendisinden başkasında bulunmayan *Samed* özelliğiyle ve başkasının etkisiyle *doğmamış ve doğrulmamış* olmasında gizlidir. Böyle bir *denkliğe* sahip ikinci bir varlık yoktur. Bu kadar basit bir sebeple O'ndan başka ilah yoktur. Çünkü her varlık başka bir sebebin neticesidir.

Yine bu araştırmadan anlaşılan; İhlas suresini inceleyen bilginler arasında "ehad" ve "küfüv" kelimesinde ihtilaf olmadığıdır. "Samed" kelimesinin ise Arapça dilinde kullanılan "her bakımdan yetkin efendi" yerine "*hiç kimseye ihtiyacı olmayıp herkezin kendisine muhtaç olduğu*" anlamının yorum olarak çıkarıldığı tesbitidir. Ancak her bir ayeti sonraki diğer ayetin tefsir edip açtığı bariz bir şekilde hissedilmektedir. Kavramların açılım ve tefsirini irab ve günümüz mealleriyle karşılaştırmalı olarak çalışmanın bizde bıraktığı sonuç; tüm sureleri bu şekilde çalışmak gibi bir azim ve isteğin doğmuş olmasıdır. Branşımızın da bu çalışma sahasına imkan veriyor olması büyük bir nimettir. Akabinde bunun getirisi ise Yüce Allah'ı daha iyi tanımaya ve O'na daha fazla yakınlaşmaya vesile oluşudur. Kur'ân'ın satırları arasında Yüce Allah'ın karakterini tanımak hayata eskisinden çok farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Sa'id b. Mes'ade, (ö. 215/930), (1990). *Meâni'l-Kur'an* (I-II), (Thk. Hüdâ Mahmûd Kurâ'a), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire.

Bâkûlî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî (ö. 543/1148), (1420/2000): *el-Cevâhir/İ'râbü'l-Kur'an el-Mensûb liz-Zeccâc* (Thk. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire-Beyrut.

Behcet, Sâlih Abdülvâhid, (1993). *el-İ'râbü'l-Mufassal li Kitâbillâhi'l-Murettel*, (I-XII), Dârü'l-Fikr, Amman.

Celâleyn; Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö.864/1459) ve Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî (ö.911/1505), (t.y.). *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dârü'l-Hadis, Kahire.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd, (ö.393/1001), (1987). *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk.: Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut.

Çal, Şükrü, (2019). *XVI. yüzyıl Osmanlı müfessiri Sun'ullah Hâlidî'nin Fatiha ve İhlas tefsirlerinin tahkiki ve muhteva incelemesi*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

- Deâs**, Ahmed Ubeyd - Humeydân - İsmâîl Mahmûd el-Kâsım, (1425/2004). *İ'rabü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Münir ve Dâru'l-Fârisî, Dımaşk.
- Derviş**, Muhyiddin Mustafa b. Ahmed, (1415/1995). *İ'rabu'l-Kur'an ve Beyânühu*, Dâru'l-Yemâme-Dâru İbn Kesîr, (I-X), Beyrut.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yusuf b. Ali, (ö.745/1344), (1420/2000). *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, (Thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Ebu's-Suûd**, Muhammed Ebussuud el-İmâdî (ö. 982/1574), (t.y). *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut.
- Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır, (t.y). *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, (ö.370/980), (2001). *Tehzîbu'l-Luga*, (I-VIII), Beyrut.
- Fîrûzâbâdî**, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, (ö. 817/1415), (2005). *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut.
- Güney**, Ahmed Faruk, (2008). *İbn Sîna'dan Elmalılı'ya İhlas Sûresi Felsefî Tefsir Geleneği*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Halîl b. Ahmed**, el-Ferâhîdî, (ö.170/786), (t.y). *Kitâbu'l-Ayn*, (I-VIII), (Thk.; Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrânî), Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl (Beyrut).
- Harrât**, Ahmed b. Muhammed, (2005). *el-Müctebâ min Müşkili İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecmaü'l-Melik Fahd li't-Tıbaati'l-Mushafî's-Şerîf (I-IV), Medine.
- Hemezânî**, el-Müntecib (ö.643/1246), (2006). *el-Kitâbu'l-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Fetih), (I-VI), Medine-i Münevvera.
- <https://acikkuran.com> (erişim tarihi 17.05.2020)
- Işık**, Emin, (2000). 'İhlas Sûresi md.' *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- İbn Atiyye**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, (ö. 541/1147), (1422/2001). *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, (Thk. Abdüsselâm Abdüş-Şâfî Muhammed, (I-VI), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.
- İbn Dureyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, (ö.321/921), (1987). *Cemheretü'l-Luga*, (Thk. Remzi Münir Ba'lebekî), (I-III), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1.Baskı, Beyrut.
- İbn Fâris**, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, (ö.395/1004), (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Thk.: Abdüsselam Muhammed Hârûn), (I-VI), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Manzûr**, el-İfrîkî, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, (ö.711/1311), (1414/1993). *Lisânü'l-Arab*, (I-XV), Beyrut.
- İbn Sîde**, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, (ö. 458/1066), (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zâm*, (I- XI), (Thk. Abdülmecid Hindâvî), Beyrut.
- İbnu'l-Esîr**, Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö.606/1209), (1979). *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*, (Thk.: Mahmûd Muhammed Tenâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî), (I-V), Beyrut.
- İbrâhîm Mustafa**, Ahmed ez-Ziyâd, Hâmit Abdülkadir, Muhammed en-Neccâr, (t.y). *el-Mu'cemu'l-Vasiyt*, (Thk.; Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye), Kahire.

- Karaman**, Hayrettin- Çağrıcı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. (t.y). *Kur'an Yolu Tefsiri*, (I-V), : DİB Yayınları, Ankara.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (ö.671/1273), (1964). *el-Camiu' li Ahkami'l-Kur'an*, (Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhim Etfeyyîş), (I-XX), Kahire.
- Maden**, Şükrü, (2014). *Kastamonulu A'reczâde Ahmed Efendi ile İhlâs Sûresi Tefsiri*, Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu - Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014, s. 199-207.
- Mâtürîdî**, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, (ö.333/944), (2005). *Tefsîru'l-Mâturidî, Te'vilât-u Ehl-i's-Sünne*, (Thk. Mecdi Baslum) (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mekkî b. Ebi Tâlib** el-Kaysî (ö.437/1045), Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed b. Ebî Tâlib, (1405/1985). *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, (Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), (I-II), Beyrut.
- Mevdûdî**, Ebu'l-Al'â, (2005). *Tefhîmu'l-Kur'ân* (terc. Muhammed Han Kayani ve Arkadaşları), İstanbul.
- Mukâtil**, Ebu'l Hasan Mukâtil b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, (ö. 150/767), (1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Abdullah Mahmud Şehâte), (I-V), Beyrut.
- Nahhâs**, Ebu Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin İsmâil, (ö. 338/950), (1421/2000). *İ'râbu'l-Kur'ân*, (Thk. Abdülmümin Halil İbrahim), y.y..
- Nesefî**, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, (ö. 710/1310), (1998). *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* (Thk. Yusuf Ali Bedîvî), (I-III), Beyrut.
- Oral**, Osman, (2017). *Mâtürîdî'ye göre İhlas Sûresinde Allah Tasavvuru ve Teyhid Sorunu*, Tidsad, Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies, cilt: IV, sayı: 15, s. 76-93.
- Özsoy**, Nuriye, (2010). *Der İslam Dergisinde yayımlanan 112. el-İhlas suresiyle ilgili makaleler örneğinde oryantalistik Kur'an çalışmalarının değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri (Yüksek Lisans Tezi).
- Öztürk**, Mustafa, (2011). *II. Meşrutiyetten Günümüze Kur'an Mealleri*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, IX, sy. 18, (139-189).
- Râgıb el-İsfehânî**, Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed, (ö. 502/1108), (1412/1992). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî), Beyrut.
- Râzî**, Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Hasen b. el-Huseyn, (ö. 606/1209), (1420/2000). *Mefâtihu'l-Ğayb-Tefsîru'l-Kebîr*, (I-XXXII), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, (3.baskı), Beyrut.
- Râzî**, Zeynüddîn Muhammed b. Ebîbekr b. Abdilkâdir, (ö. 666/1268), (t.y). *Muhtâru's-Sihâh*, (Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, (1997). *Safvetü't-Tefâsîr*, Kahire.
- Sâfî**, Mahmûd, (ö. 1376/1957), (1418/1998). *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfuhu*, Müessesetü'l-Eymân, (I-XXXI), Beyrût.
- Taberî**, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr b. Yezîd, (ö. 310/922), (2000). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Tahk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle, Kahire.

Toksöz, Hatice, (2012). *Elmalılı Hamdi Yazır'ın İhlas Suresi Tefsirinde Tanrı Tasavvuru İle İlgili Felsefi Kavramlar ve İbn Sînâ'daki Temelleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/1, sayı: 28, s. 39-61

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn, (ö.616/1219), (t.y). *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Neşr: İsa el-Bâbi el-Halebî (I-II), y.y.

Yadıman, Necla, (2012). *30.Cüz Tahlili*, Birleşik Matbaacılık, 3. Baskı, İzmir.

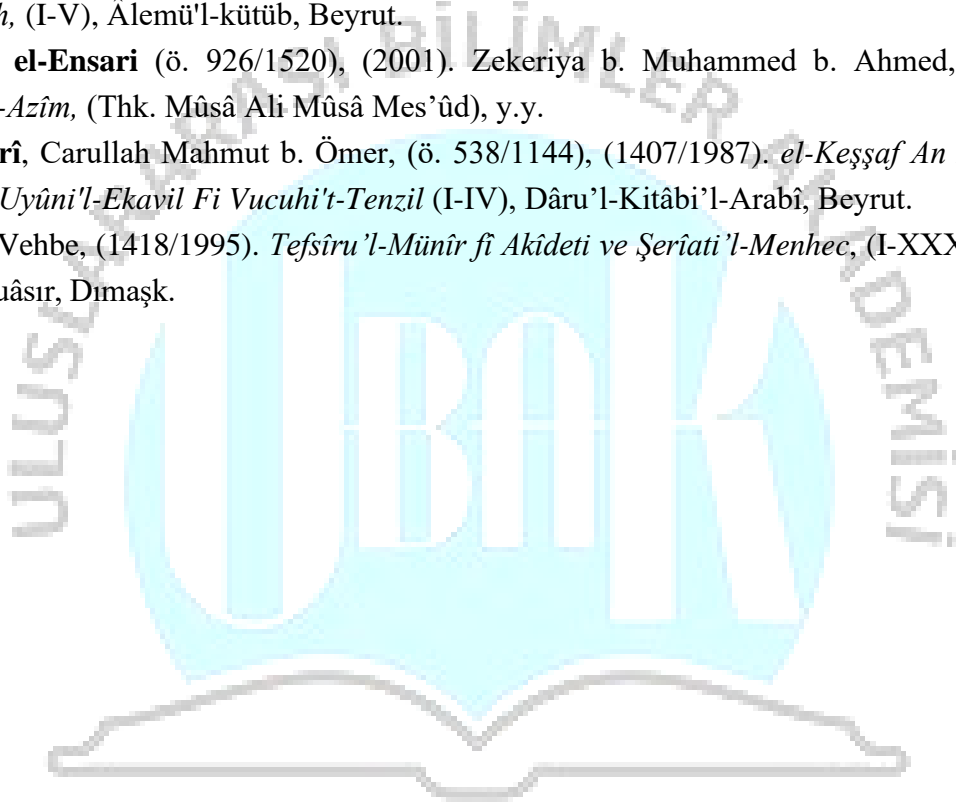
Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, (ö.1205/1790), (t.y). *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye (Kuveyt),

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî el-Bağdâdî, (ö.311/923), (1408/1988). *Me'âni'l-Kur'ân' ve İ'râbüh*, (I-V), Âlemü'l-kütüb, Beyrut.

Zekeriya el-Ensari (ö. 926/1520), (2001). Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Mûsâ Ali Mûsâ Mes'ûd), y.y.

Zemahşerî, Carullah Mahmut b. Ömer, (ö. 538/1144), (1407/1987). *el-Keşşaf An Hakaiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil Fi Vucuhi't-Tenzil* (I-IV), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Zuhaylî, Vehbe, (1418/1995). *Tefsîru'l-Münîr fi Akîdeti ve Şerîati'l-Menhec*, (I-XXX), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dimaşk.

BİREYSEL ÇALGILARI ÜFLEMELİ ÇALGI OLAN MÜZİK ÖĞRETMENLERİNİN MÜZİK DERSLERİNDE ÇALGILARINI KULLANIM DURUMLARI

Günce YILDIZ¹, Prof. Dr. Sadık ÖZÇELİK²

¹ Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0002-0741-9061

² Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0001-6243-9957

ÖZET

Bu araştırma mesleki müzik eğitimi veren kurumlardan mezun olmuş bireysel çalgısı üflemeli çalgı olan müzik öğretmenlerinin, ana çalgılarını derslerinde ne sıklıkla kullandıklarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışmanın deseni nitel bir yaklaşımla tarama çalışması olarak benimsenmiştir. Araştırmada tarama araştırmasının bir türü olan kesitsel araştırma kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili merkez ilçelerinde MEB'e bağlı; ilkökul, orta okul ve lise kademelerinde görev yapan, Müzik Eğitimi Anabilim Dalları'ndan mezun olmuş, bireysel çalgısı üflemeli olan 32 müzik öğretmeni oluşturmaktadır.

Bilgi toplamaya dayalı çoktan seçmeli, açık uçlu, evet-hayır ve beşli likert tipindeki 28 sorudan oluşan anketle; müzik derslerinde ana çalgı dışında kullanılan çalgılar, çalışılan kurumda uygulanan müzik eğitim programlarının ağırlıklı olarak hangi çalgıları kullanmaya elverişli oluşu, şarkılara çalgıyla eşlik etmenin ders hakimiyetine olan etkisi, üniversitede alınan eğitimin müzik dersine yansımaları, farklı tarzda olan şarkılara eşlik edebilme durumu, ders içinde ana çalgının eşlik enstrümanlarına göre daha az kullanımının ana çalgıya karşı ilginin ve hakimiyetin azalmasına etkisi ve görev yapılan kademeye göre çalgının kullanım sıklığını belirlemek amaçlı sorular yöneltilmiştir.

Anketin uygulanması için Google Formlar kullanılarak sorular oluşturulmuş ve mail yoluyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Uygulanan anketten elde edilen veriler istatistiksel yöntemlerle değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Çalışmanın sonucunda, öğretmenlerin derslerinde ana çalgılarını büyük ölçüde kullandıkları, bu kullanım durumunun görev yapılan kademeye göre değişkenlik gösterdiğini ancak okul çalgılarını ana çalgılarından daha çok kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, ana çalgı, üflemeli çalgı, müzik öğretmeni.

1. GİRİŞ

Müzik eğitiminin bir türü olan mesleki müzik eğitimi kapsamında çalgı eğitimi süreci profesyonellerce yürütülmesi gereken bir süreçtir. Ülkemizde bu süreci üniversite seviyesinde konservatuarlar ve yükseköğretim kurumuna bağlı üniversitelerin müzik eğitimi ana bilim dalları sürdürmektedir.

Müzik öğretmenliği bölümlerinin programlarında bireysel çalgı eğitimi yer almaktadır. Bu ders kapsamında müzik öğretmeni adayları ya önceden eğitimini aldığı çalgısına devam eder ya da yatkınlığı dikkate alınarak Türk veya Batı müziği alanında devam edebileceği üflemeli,

yalı ya da telli bir çalgı seçerek bu derse devam eder. Müzik eğitim bölümlerinde dört öğrenim yılı süresince bireysel çalgı eğitimi devam eder.

Bu çalgı eğitimlerinin amacı öğretmen adaylarının daha sonraki verecekleri müzik derslerinde kendi çalgılarını etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamaktır. Öğretmen adayları bu şekilde derslerdeki aktif rolünü çalgısıyla destekler. “Müzik öğretmenin çalgısını derslerinde etkin bir şekilde kullanması, öğrencilerin müzik sevgisinin artmasına yardımcı olacak, müzik yapma isteği uyandıracak ve müzik kimliklerinin oluşmasına yardımcı olacaktır. Müzik öğretmenlerinin derslerinde ana çalgılarını ne düzeyde kullandıklarının tespit edilmesi ve konuya yönelik görüşlerinin saptanması, müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda verilen çalgı eğitiminde yapılacak düzenlemelerin yapılabilmesi açısından son derece önemlidir” [1].

Performansın esas alındığı çalgı eğitimi, özellikle mesleki müzik eğitiminin olmazsa olmazıdır. Özçimen ve Burubatur çalgı eğitimini, bireyi çalgı ile yetiştirme, geliştirme ve bu alanda belirli bir amaca yönelik istendik davranışları kazandırabilme olarak tanımlar [2]. Albuz ise öğrencinin çalgı eğitimi sürecinin ilke, yöntem ve tekniklerini öğrenip uygulayarak müzik beğenisini yüksek bir düzeye çıkarmaya çalışacağı ve müzikle ilgili bilgilerini zenginleştirerek yeteneğini geliştireceğinden bahseder [3].

Müzik öğretmenliği bölümlerindeki bireysel çalgı eğitiminin başlıca amaçlarından birisi öğretmen adaylarının ilerideki müzik öğretmenliği yapacakları kurumlarda, derslerinde çalgılarını aktif bir şekilde kullanabilmelerini sağlamaktır. Bu doğrultuda bir müzik eğitimcisi beklenen nitelikler, çalgısında söz sahibi olması ve belli bilgi birikiminde çalgısını icra edebilir seviyede olmasıdır.

Birebir olarak en az 7 yarıyıl dan oluşan bireysel çalgı eğitiminde Batı müziği ve Türk müziği çalgılarının eğitimi verilir. Müzik eğitimi anabilim dallarında eğitim gören öğretmen adayları bireysel çalgı eğitiminin yanında 3, 4 ve 8 yarıyıl bireysel piyano eğitimi ile okul çalgıları dersleri de verilir. Tüm bu eğitimler, öğretmen adaylarının ders işleyişinde aktif bir rol edinmesinde büyük önem taşır. “Müzik dersinde öğretilecek şarkılara piyano ile eşlik edilmesi, müzik öğretmenin bu alandaki bilgi ve becerisini kullanmasına bağlıdır. Bu nedenle müzik öğretmeni adaylarının, mesleğe başladıklarında eşlik alanında yeterli olabilmeleri için, eşlik yapabilme becerilerini eğitim sürecinde geliştirmeleri gerekmektedir” [4].

Çalgıların kolay taşınabilmesi ve derslerde eşlik yapılabilirliği açısından kullanışlı oluşu ders akışını olumlu yönde etkilemektedir. Yüksek Öğretim Kurumu Müzik Eğitimi Lisans programında olan çalgılar; Bağlama, Kanun, Kaval, Üç Telli Kemençe, Viyola, Viyolonsel, Tar, Akordeon, Tambur, Flüt, Keman, Ney, Klarinet, Kontrbas, Gitar, Kabak Kemane, Mey, Şan, Ud [5].

Bu bağlamda müzik öğretmenlerinin ilgili anabilim dallarında aldıkları üfleli çalgı eğitiminin ders sürecinde ne düzeyde, ne sıklıkla ve hangi etkenlere bağlı olarak kullanabildiğinin tespit edilmesi amaçlanmış olup üfleli çalgı eğitimi almış müzik öğretmenleri için hazırlanan altı açık uçlu soru ile görüşleri alınmış ve nitel analize tabi tutulmuştur.

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında üfleli çalgı eğitimi almış müzik öğretmenlerinin müzik derslerinde çalgılarını kullanım durumuyla ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Diğer enstrümanların derslerde kullanımı ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır.

Zeydan’ın Müzik Eğitimi Anabilim Dallarından bireysel çalgı keman eğitimi olan müzik öğretmenlerinin çalgılarını derslerinde kullanma durumları (Van ili örneği) adlı yüksek lisans tezinde

keman çalgısını ne oranda kullandıklarını tespit etmek adına görüşmeler yapılmış bunun sonucunda çıkan veriler doğrultusunda öneriler verilmiştir. Katılımcıların derslerde bağlama, blok flüt, org ve gitarı kemana göre daha çok kullandıkları, çalgı eğitimi süreçlerinde öğrendikleri etüt ve eserlerin öğretmenlikte etkisinin büyük oranda olmadığı görüşüne rastlanmıştır. Çoğunlukla çalgılarını solo çalarak derste dikkat çekmek ve çalgıyı tanıtmak amacıyla kullanıldığı görüşleri bildirilmiştir. Geleneksel müziklerimizin keman eğitiminde yerinin kısıtlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır [6].

Tunç'un Müzik Öğretmenliği Programı öğrencilerinin Armoni-Kontrpuan-Eşlik derslerinde piyanoyu kullanma durumlarını belirlemeyi amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Problemin çözümüne yönelik, öğrencilerin eşlik yapabilme durumlarını ölçmek için uzman görüşü ile kolay, orta ve ileri zorluk derecesinde yer alan ezgiler, video kayıtları alınarak birer hafta ara ile öğrencilere çaldırılmıştır. Nicel veriler uygulanan araştırma kapsamında geliştirilen ölçme aracı kullanılarak elde edilirken, araştırmayla ilgili kuramsal bilgiler kaynak tarama yöntemiyle toplanmıştır [7].

Lehimler, "Müzik Öğretmenlerinin Derslerinde Ana Çalgılarını Kullanma Durumlarının İncelenmesi" adlı çalışmasında; Müzik öğretmenlerinin derslerinde ana çalgılarını kullanım durumlarını öğretmen görüşleri ile tespiti amaçlanmıştır. Çalışma grubu Türkiye'nin değişik illerinde görev yapan 270 müzik öğretmeninden oluşmaktadır. Müzik öğretmenlerinin derslerinde ana çalgılarını kullanım durumlarını belirlemek için 18 sorudan oluşan bir anket geliştirilerek veriler yorumlanmıştır. Sonuçlarına göre okullarda fiziki ve teknik koşulların yeterli olmayışı, ders sürelerinin yetmemesi, çalgıların bazılarının taşıma, satın alma ve koruma sorunlarının olması, müzik öğretmeni adayına verilen eğitimle, mezun olduktan sonra mesleki yaşamında karşısına çıkan müzik eğitimi ortamının birbirini destekleyemez durumda olması gibi sebeplerden dolayı çıkan sonuç: öğretmenlerin ana çalgılarını derste yeterince kullanmadıklarıdır [1].

Tüm bu çalışmalar nicel yöntemlerle değerlendirilmiş olup anket ve ölçme yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Bunlarda farklı olarak bu çalışmada nitel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Öğretmenlerin kendi görüşlerinin alındığı bu çalışmada elde edilen verilerden yola çıkarak betimsel analizler yapılmıştır.

Bu bildiri; çalışma grubunu Ankara ili merkez ilçelerinde MEB'e bağlı; ilkökul, orta okul ve lise kademelerinde görev yapan, Müzik Eğitimi Anabilim Dalları'ndan mezun olmuş, bireysel çalgısı üfleli olan 32 müzik öğretmenin oluşturduğu Yüksek Lisans tez çalışmasının bir bölümünden üretilmiştir. Açık uçlu ve beşli likert tipindeki 28 sorudan oluşan anketle; müzik derslerinde ana çalgı dışında kullanılan çalgılar, çalışılan kurumda uygulanan müzik eğitim programlarının ağırlıklı olarak hangi çalgıları kullanmaya elverişli oluşu, şarkılara çalgıyla eşlik etmenin ders hakimiyetine olan etkisi, üniversitede alınan eğitimin müzik dersine yansımaları, farklı tarzda olan şarkılara eşlik edebilme durumu, ders içinde ana çalgının eşlik enstrümanlarına göre daha az kullanımının ana çalgıya karşı ilginin ve hakimiyetin azalmasına etkisi ve görev yapılan kademeye göre çalgının kullanım sıklığını belirlemek amaçlı sorular yöneltmiştir. 32 müzik öğretmeninden sadece 15'i açık uçlu soruları cevaplandırmıştır. Katılımcıların şahsi bilgileri araştırmacıda mahfuzdur. Bildiride, katılımcılar için oluşturulan açık uçlu altı adet soruya verilen cevaplar nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiş, elde edilen veriler katılımcı kodları ve katılımcıların görüş yönelimlerini içerecek şekilde tablolularak yorumlanmıştır.

“Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır” [8]

2. BULGULAR VE YORUMLAR

On beş katılımcıya sorulan aşağıdaki altı sorunun cevapları kendi içlerinde nitel analiz yapılarak tablolarda sınıflandırılıp yorumlanmıştır.

- Şarkılara çalgılarınızla eşlik etmeniz ders içi hakimiyetini ne gibi olumlu etkilerini gözlemliyorsunuz?
- Şarkılara çalgınızla eşlik ederken sözlü eşlik edememek ders yönetiminizde ne gibi sorunlara sebep olur?
- Derslerde ana çalgınızı kullanmanızın öğrencilerin dikkatini çekmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz, bu konuda görüşleriniz nelerdir?
- Çalgınızla eşlik ettiğiniz müzik türlerine göre nasıl problemlerle karşılaşılıyor musunuz, karşılaşıyorsanız ne gibi problemler?
- Çalgı eğitiminiz sürecinde, çalıştığınız etüt ve eserlerin, müzik öğretmenliğine ne yönde etkisi olmuştur, nedenleri neler?
- Çalgılarınızı derslerde etkin bir şekilde kullanmanız öğrencilerinizin müzik sevgisini ne yönde etkiliyor, nedenleri neler?

Çizelge 1. Şarkılara çalgılarla eşlik etmenin ders içi hakimiyete etkileri

Çalgının melodiyi ve ritmi kaybetmemeye etkisi	K1, K10, K15
Çalgının öğrencilerin ilgisini çekmesi	K2, K3, K4, K5, K6, K11, K14
Öğrencilerin kendi istediği müziklerin canlı çalınması	K4
Öğrenciler söylerken eşlik etmek, ilgilerini ve ders katılımlarını artırıyor	K7, K12, K13
Eşlik edilmesi öğrencilerin dikkatini artırıyor	K9
Çalgı çalma esnasında sınıf hakimiyetimi tam olarak sağlayamıyorum	K6
Ders içi hakimiyete etkisi yok	K8

Çalgılarınızla eşlik etmeniz ders içi hakimiyetini ne gibi olumlu etkileri olduğu konusundaki soruya verilen yanıtlara bakıldığında yalnızca bir katılımcının eşlik etmenin olumlu bir etkisi olmadığı ile ilgili görüşü bulunmaktadır. Bir diğer katılımcıda ise bazen hakimiyeti artırırken bazen bunun tam aksine çalgıyı çalarken sınıf hakimiyetini zorlaştırdığı görüşü görülmektedir.

Diğer tüm cevaplar olumlu yönde olup Çizelge 1.’de görülmektedir. Bunlar arasında ders içi hakimiyeti sağlayan en önemli faktörün çalgının öğrencilerin ilgisini çekmesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Bunun dışında çalgıyla eşliğin, öğrencilerin melodi ve ritmi kaybetmemelerine ve dolayısıyla derse ilgilerini kaybetmemelerine neden olması ile öğrenciler söylerken eşlik etmenin derse katılıma etkisi konularında da görüşler bulunmaktadır. Öğrencilerin kendi

istediği müziklerin canlı çalınması ve eşlik edilmesinin öğrencilerin dikkatini artırdığına yönelik görüşler de bulunmaktadır.

15 katılımcı arasında tek olumsuz cevap veren katılımcının cevabına bakıldığında: “*Ders içi hakimiyetinden ziyade çalgıma karşı hakimiyetim arttı. Çünkü ders içi hakimiyetime direk olumlu bir etkisi yok. (K8)*”, katılımcının kendi açısından da değerlendirdiği görülmektedir. Kısmen olumsuz cevap veren diğer katılımcı ise (K6), bazı durumlarda olumsuz olmasına rağmen bazı durumlarda olumlu etkileri olduğunu bildirmiştir. Her iki cevap da genele nispeten daha öznel ifadeler içerdiği ve diğer tüm katılımcıların olumlu cevaplar verdiği değerlendirildiğinde sonuç olarak eşlik etmenin ders içi hakimiyete olumlu etkileri olacağından söz edilebilir.

Çizelge 2. Çalgıyla eşlik ederken sözlü eşlik edememe durumunun sebep olduğu sorunlar

Ders düzenine aykırı davranışlarda bulunan öğrencilere müdahale edememek	K1, K4, K6, K12, K14
Öğrencilere şarkı girişlerinde komut verememek	K2, K5, K11
Öğrencilerin sesinin eşliği bastırması	K7, K10
Öğrencilerin şarkı sözlerini unutması	K8, K13, K15
Öğrencilerin şarkı ritimlerinde sorun yaşaması	K9
Sözlü eşlik edememek sorun teşkil etmiyor	K3

Çalgınızla eşlik ederken sözlü eşlik edememek ders yönetiminizde ne gibi sorunlara sebep olur sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında yalnızca bir katılımcının sözlü eşlik edememenin sorun teşkil etmediği ile ilgili görüşü bulunmaktadır.

Diğer tüm cevaplar, teşkil eden sorunlar yönünde olup Çizelge 2.’de görülmektedir. Cevaplar arasında, çalgıyla eşlik ederken sözlü eşlik edememenin ders yönetiminde en çok sorun yaratan durum olduğu, bunun da ders düzenine aykırı davranışlarda bulunan öğrencilere müdahale edememekten kaynaklandığı görüşü bildirilmiştir.

Bunun dışında sözlü eşlik edememenin sebep olduğu durumlar arasında, öğrencilere şarkı girişlerinde komut verememek, öğrencilerin şarkı sözlerini unutması ve öğrencilerin sesinin eşliği bastırması görüşleri bulunmaktadır. Bir katılımcı da (K9) öğrencilerin şarkı ritimlerinde sorun yaşamasına yönelik görüş bildirmiştir.

15 katılımcı arasında sadece bir katılımcı çalgıyla eşlik ederken sözlü eşlik edememenin sorun teşkil etmediği bilgisini vermektedir. Bu katılımcının cevabına bakıldığında: “*Şarkılara birebir eşlik edebildiği sürece bir sorun olmadığını fakat aynı zamanda sözleri ya da diğer enstrümanları anlatması gerekirse sorunlar çıkabildiğini söylemiştir (K3)*”.

Çizelge 3. Ana çalgının kullanılmasının öğrencilerin dikkatine etkisi

Çalgının öğrencilerde merak uyandırması ve ilgilerini çekmesi	K1, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14
Müzik dersine ilgiyi arttırması	K2, K3, K7, K10, K11, K15

Derslerde ana çalgınızı kullanmanızın öğrencilerin dikkatini çekmede etkili olup olmadığı konusundaki soruya verilen yanıtlara bakıldığında, çalgının öğrencilerde merak uyandırması ve ilgilerini çekmesi ile müzik dersine ilgiyi artırması ilgili görüşler bulunmaktadır.

Bu görüşler arasında derslerde ana çalgının kullanılmasında öğrencilerin dikkatini çekmesini sağlayan en önemli faktörün çalgının öğrencilerde merak uyandırması ve ilgilerini çekmesi olarak görülürken, müzik dersine ilgiyi arttırması yorumu da büyük oranda görülmüştür.

Çizelge 4. Çalgıyla eşlik ederken müzik türlerine göre karşılaşılan problemler

Popüler şarkılara eşlikte sorun yaşanması	K1
Makamsal şarkılara eşlikte zorlanması	K2, K4, K5, K6, K7, K8, K12
Bütün tarzlarda eşlik sorunu yaşanmaması	K3, K9, K13, K15
Sadece okul şarkılarına eşlik edilmesi	K10, K11
Ritmi hızlı olan türlere eşlik edememek	K14

Çalgınızla eşlik ettiğiniz müzik türlerine göre problemlerle karşılaşıyor musunuz, karşılaşıyorsanız ne gibi problemler konusundaki soruya verilen yanıtlara bakıldığında dört katılımcı bütün tarzlarda eşlik sorunu yaşamadığı yanıtını verirken diğer katılımcılar müzik tarz ve biçimlerine göre farklı eşlik edememe görüşlerinde bulunmaktadır.

Büyük oranda makamsal şarkılara eşlikte zorlanması problemi görülmektedir. Bunun nedeni Batı Müziği çalgılarını kullanmalarıdır. Bunun dışında sadece okul şarkılarına eşlik edilmesi, popüler şarkılara eşlikte sorun yaşanması ve ritmi hızlı olan türlere eşlik edememeye yönelik görüşler de bulunmaktadır.

Çizelge 5. Çalışılan etüt ve eserlerin, müzik öğretmenliğine etkileri

Çalgı hakimiyetini arttırdığı için olumlu yönde etkiliyor	K1, K13, K15
Okul ders kitaplarının üflemeli çalgılara yetersiz kalması	K2
Öğrencilerin şarkılara katılımlarındaki tutumun çalgı alt yapısının ortaya konmasına olumsuz etkisi	K3
Etüt ve eser yoğunluğundaki çalgı eğitimin müzik dersleriyle örtüşmemesi	K4, K5, K6, K7, K8, K10, K12
Alınan eğitimin derste kullanılabilir oluşu	K9, K11
Doğaçlama ve popüler şarkılar çalmanın etüt ve eser çalmaktan daha etkili olacağı	K14

Çalgı eğitiminiz sürecinde, çalıştığınız etüt ve eserlerin, müzik öğretmenliğine ne yönde etkisi olmuştur ve bunun nedenleri nelerdir sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; bireysel

çalgı eğitimi programı kapsamında çalışılan etüt ve eserlerin müzik derslerine yönelik olmadığı görüşü yedi katılımcı tarafından bildirilmiştir. Bunun yanında iki katılımcı da bunun tam aksi görüş bildirmiştir. Bunların dışındaki olumsuz görüşler arasında üflemeli çalgıların eğitim programları ve bu programlar kapsamında çalınan etüt ve eserlerin müzik dersleri kapsamında yetersiz oldukları, bunların yerine doğaçlamaya yönelik ve özellikle popüler şarkılar ağırlıklı bir programın daha etkili olacağı görüşleri bulunmaktadır.

Katılımcılar arasında çalgı eğitimi sürecinde çalışılan etüt ve eserlerin çalgıya olan hakimiyeti artırdığı için müzik derslerinde de olumlu yönde etkileri olduğu görüşünü bildirenler bulunmaktadır. Her ne kadar olumsuz gibi gözükse de bu görüşler uygulamaya yönelik öneriler içermektedir. Bundan yola çıkarak eğitim programlarının gözden geçirilerek öğrencilerin ilgilerini çeken popüler müzik ve doğaçlamaya yönelik çalışmalar da içermesi önerileri sunulmuştur.

Çizelge 6. Derslerde ana çalgıları kullanmanın öğrencilerin müzik sevgisine etkileri

Öğrencilerin çalgıya merak duyup yeni çalgılar tanınması	K1, K4, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15
Öğrencilerin müzik dersine ilgi ve sevgisinin artması	K2, K4, K6, K10, K13, K14
Öğrencilerin sevdiği şarkıların çalınmasının etkisi	K3
Şarkıların canlı seslendirilmesinin olumlu etkisi	K5

Çalgılarınızı derslerde etkin bir şekilde kullanmanız öğrencilerinizin müzik sevgisini ne yönde etkiliyor, nedenleri neler? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; tüm katılımcıların olumlu cevaplar verdiği görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu (10 katılımcı) derslerde çalgı kullanımında öğrencilerin bu çalgıya olan meraklarının diğer çalgıları da tanımak istemelerine ve ilgi duymalarına neden olduğu dolayısıyla müziğe ilgilerinin arttığı görüşünü bildirmişlerdir. Yine 6 katılımcı derslerde çalgı kullanımının öğrencilerin müzik dersine ilgi ve sevgilerinin artması sonucunu verdiği, bir katılımcının öğrencilerin sevdiği şarkıların çalınmasının olumlu etkisi olduğu (K3), bir diğeri ise özellikle canlı olarak seslendirmenin olumlu etkileri olduğu (K5) görüşlerini bildirmişlerdir.

Derslerde çalgı kullanımının öğrencilerin müzik sevgilerine yönelik herhangi bir olumsuz etkisi olmadığı, özellikle öğrencilerin ilgilerini çeken popüler müziklerin canlı icralarını dinlemeleri öğrencilerin daha çok ilgilerini çektiği ve müzik sevgilerini artırdığı görülmüştür.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak şarkılara çalgılarla eşlik etmenin ders içi hakimiyete genel olarak olumlu etkilerinin olduğu, olumsuz görüşün ise kişisel bir değerlendirme sonucu verildiği görülmüştür. Çalgıyla eşlik ederken sözlü eşlik edememenin yalnızca bir katılımcı tarafından sorun teşkil etmediği görüşü bulunurken, diğer tüm katılımcılar farklı sebeplerle sorun teşkil ettiğini belirtmiştir. Ana çalgının kullanılmasının öğrencilerin dikkatine etkisinde tüm katılımcılar olumlu ve benzer cevaplar vermiştir.

Çalgıyla eşlik ederken müzik türlerine göre karşılaşılan en belirgin problem, makamsal şarkılara eşlikte zorlanması olmuştur. Bunun yanında bütün tarzlarda sorun yaşanmaması yanıtı da belli oranda verilmiştir. Diğer yanıtlar ise kişisel bir değerlendirme sonucu görülmüştür.

Çalışılan etüt ve eserlerin genel olarak müzik dersiyle örtüşmediği fikri katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından belirtilirken, üç katılımcının çalgı hakimiyetini arttırdığına yönelik olumlu görüşleri ve iki katılımcının alınan çalgı eğitiminin derslerde kullanılabilir oluşuyla ilgili de görüşleri bulunmaktadır. Diğer katılımcıların ise kişisel bir değerlendirme sonucu olumsuz ve farklı yanıtlar verdiği görülmüştür.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun verdiği cevaplar doğrultusunda, öğretmenler derslerde ana çalgılarını kullandıklarında, öğrencilerin çalgıya merak duyup yeni çalgılar tanınması ve öğrencilerin müzik dersine ilgi ve sevgisinin artmasını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlardan yola çıkarak; üniversitelerin müzik öğretmenliği programlarında verilen çalgı eğitimlerinin bu ve benzeri akademik çalışmalar dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi, müzik öğretmen adaylarına özellikle doğaçlama ve popüler müzik konularının uygulama yöntemleriyle öğretilmesi, bireysel çalgı eğitimi derslerinin okullardaki müzik derslerinin içerikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak planlanması, Batı Müziği ve Türk Müziği derslerine paralel olarak birer Batı ve Türk Müziği çalgısının da öğretilmesinin değerlendirmesi önerileri sunulmuştur.

Müzik öğretmenleri için ise; çalgılarını müzik derslerinde olabildiğince etkin bir şekilde kullanmaları, öğrencilerle etkileşim içinde olmaları ve popüler müziği daha yakından takip ederek öğrencilerin müzik dersinden beklentileri de göz önünde bulundurmaları, tek sesli çalgıları kullanan öğretmenler için mümkün olduğu kadar kayıttan da olsa eşlik kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] E. Lehimler, “Müzik Öğretmenlerinin Derslerinde Ana Çalgılarını Kullanma Durumlarının İncelenmesi,” *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Derg.*, vol. 4, no. 4, p. ss.257-267, 2015.
- [2] A. Özçimen and M. Burubatur, “Eğitim fakülteleri müzik eğitimi ana bilim dallarında birinci sınıf 1. ve 2. yarıyıl viyolonsel eğitiminde en çok kullanılan metot etüt ve egzersizler,” *Selçuk Üniversitesi Sos. Bilim. Enstitüsü Derg.*, no. 27, pp. 185–194, 2012.
- [3] A. Albuz, “Başlangıç Viyola Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin İncelenmesi, Sınanması ve Değerlendirilmesi,” Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1995.
- [4] D. Piji, “Müzik öğretmeni adaylarına yönelik piyano ile eşlik alanında yeterlik algısı ölçeği'nin geliştirilmesi,” *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilim. Derg.*, vol. 26, no. 26, pp. 111–132, 2007.
- [5] YÖK, *Müzik Öğretmenliği Lisans Programı*. 2018.
- [6] M. Zeydan, “Türkiye’de müzik eğitimi anabilim dallarından bireysel çalgı keman eğitimi mezunu olan müzik öğretmenlerinin çalgılarını derslerinde kullanma durumları (Van ili

- örneği),” Van Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- [7] T. Tunç, “Müzik öğretmenliği programı anabilim dallarında uygulanan armoni-kontrpuan-eşlik derslerinde piyanonun kullanabilme durumunun incelenmesi,” Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Müzik Öğretmenliği Bilim Dalı, 2009.
- [8] A. Yıldırım and H. Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık, 2003.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM DOYUMLARI İLE OKUL- BOŞ ZAMAN ÇATIŞMA DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Ali İSKENDER*

Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü,
ali.iskender@atauni.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-2753-1242

Özet

Bu çalışmada ile üniversite öğrencilerinin okul boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyumları farklı boyutlarla birlikte incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre okul boş zaman çatışması ile üniversite öğrencilerin yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. t-Testi ile üniversite öğrencilerinin cinsiyet durumuna göre okul boş zaman çatışma düzeyleri ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki farklılık ayrı ayrı incelenmiştir. Cinsiyete göre üniversite öğrencilerin okul boş zaman çatışması ve yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır. Üniversite öğrencilerinin boş zaman faaliyetlerine katılım şekilleri ile yaşam doyumları arasındaki fark t-Testi ile incelenmiştir ve buna göre boş zaman faaliyetlerine aktif katılan öğrencilerin pasif boş zaman faaliyetlerine katılan öğrencilere göre yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin ekonomik gelir algısı ile yaşam doyumları arasındaki farkı belirlemek için ANOVA analizi kullanılmıştır. Düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli öğrenciler arasında yaşam doyumları açısından anlamlı bir fark belirlenmiştir. Yüksek gelirli öğrencilerin düşük ve orta gelirli öğrencilere göre yaşam doyumları daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul, Boş Zaman, Çatışma, Yaşam Doyumu

DETERMINING the RELATIONSHIP BETWEEN the UNIVERSITY STUDENTS' LIFE SATISFACTION and SCHOOL-LEISURE CONFLICT LEVEL

Abstract

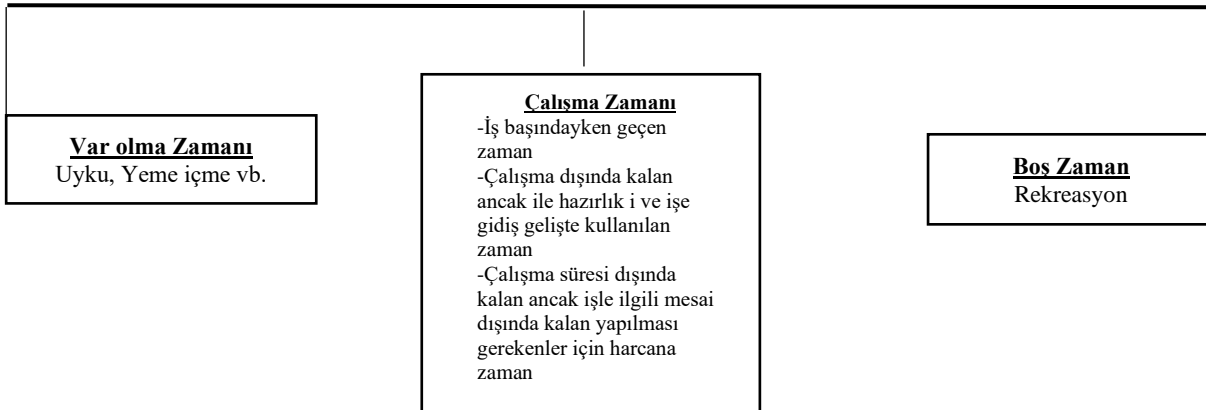
This study investigates leisure conflict levels and life satisfaction of university students with different dimensions. According to study, there was significant relationship between school leisure time and life satisfaction of university students. Then with the independent t-Test, it was examined school leisure conflicts level and life satisfaction according to the gender status. According to gender, There was no significant difference between school leisure conflict and life satisfaction levels of university students according to gender. The difference between leisure time participation style and life satisfaction of university students was examined by independent t-test. As a result of t-Test, the students who are actively involved in leisure activities are found to have higher levels of life satisfaction than the students who are involved in passive leisure activities. ANOVA analysis was conducted to determine the difference between students' economic income perception and life satisfaction. There was a significant difference in life satisfaction among low income, middle income and high income students. High-income students have higher life satisfaction than low- and middle-income students.

Key Words: School, Leisure, Conflict, Life Satisfaction

Boş Zaman

Boş zaman kavramının ortaya çıkışı, insanların yerleşik hayata geçmesi ve bir işe sahip olması ile başlamıştır. Bu anlamda boş zaman kavramı ilgili alan yazınında endüstri dönemi öncesi ve sonrası olarak ele alınmaktadır. Endüstri devrimi öncesinde çoğu insan tarım üretimiyle meşgul olmakta ve genellikle buralarda istihdam edilmekteydi. Geleneksel dönemde iş ve eğlence birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Geleneksel dönemde eğlence; dini, tarımsal ve mevsimsel döngü içerisinde oluşmaktadır (Bull, Hoose ve Wheet, 2003). 19.yy'dan itibaren sanayileşme ve kentleşmeden kaynaklı insan davranışlarında değişim başlamıştır. 20 yy. ile bilimsel, teknolojik ve sosyal değişimler modern anlamda boş zaman kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modern anlamda ele alınan boş zaman kavramı dinlence, eğlence ve özgür olma gibi faaliyetlerin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan zamanın oluşmasına katkı sağlamıştır (O'Sullivan, 2006: 8'den akt. Karaküçük ve Akgül, 2016: 13)

Modern dönem insanının zaman kullanımını üçe ayırmak mümkündür. Buna göre modern insanın zaman dilimlerinden birincisini çalışma zamanı oluşturmaktadır. İkinci bölümü ise kişinin uyuma, yeme içme vb. biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladığı zaman oluştururken (Hacıoğlu vd. 2003: 15) üçüncü zaman dilimi ise boş zaman şeklinde açıklanabilir. İngilizce "leisure" kelimesi etimolojik açıdan Latince izinli veya özgür, serbest anlamına gelen "licere" kelimesinden gelmektedir. Aynı zamanda Fransızcaya "loisir" olarak kullanılan bu kelime, İngilizcedeki özgürlük anlamına gelen "liberty" kelimesiyle de ilişkilidir (Özbey ve Çelebi, 2011). Karaküçük (1999: 14) zaman kullanımını var olma zamanı, çalışma zamanı ve boş zaman olarak ifade etmektedir.

Kaynak: Karaküçük, Suat (1999). Rekreasyon: Boş Zaman Değerlendirme. S. 14

Rekreasyon (boş zaman) aktiviteleri kişinin arzu ettiği zamanda gerçekleştirilen etkinliklerdir. Arzu edilen zaman ise kişinin gerçekleştireceği ya da gerçekleştirmek istediği aktiviteleri özgürce seçtiği zamanı ifade etmektedir. Bu etkinlikler bireyi mutlu eden, ödüllendiren ve doyum sağlayan aktivitelerdir (Lobo, 2006). Boş zaman iş dışı zaman veya işten artan zaman olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı çalışma ile boş zaman arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu, boş zamanın çalışma kavramıyla birlikte açıklandığını söylemek mümkündür (Mullett, 1988: 241-242). Boş zaman çalışma zamanına karşıt bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda boş zaman çalışma zamanından arta kalan zaman olarak düşünülebilir. Bireyler için iş dışında da değerlendirilecek çok fazla zaman vardır. Bunlar, dinlenme, yeni şeyler öğrenme, aile içi faaliyetler, sağlıklı kalma uğraşları, bireysel yeteneklerini geliştirme faaliyetleri, biriken enerjiyi dışa vurma alanları, rahatlatıcı oyunlar vb. şeklinde devam edebilir (Hawes, 1979: 392-394).

Boş zaman üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır bunlar sırasıyla iş dışı zamanda gerçekleşen ve para kazanma amacı taşımayan aktivitelerin yapıldığı boş zaman, ikinci yaklaşım aktivite şekli olarak boş zaman, bireylerin aktiviteye katılım şekline bakılmaksızın ele alınır, üçüncü yaklaşım ruhsal durum olarak boş zaman; boş zamanın insanlar üzerindeki dinlendirici ve rahatlatıcı özelliğinden bahsedilmektedir. Dördüncü yaklaşım bütünsel yayılımcı boş zaman, boş zamanın bireyi zihinsel ve ruhsal dinlendirmesinin yanı sıra bireye haz ve eğlence sağlayan, bireyin kişisel gelişimini tetikleyen yönlerini kapsamaktadır. Son olarak yaşam biçimi olarak boş zaman yaklaşımında ise boş zamanın bireyin yaşam kalitesindeki artışa olan etkisi ve özgürlük fikri ön plana çıkarılmaktadır (Horner ve Swarbrooke, 2005: 20-25).

Okul - Boş Zaman Çatışması

Çatışma esasında iki farklı grup için ihtiyaç, hedef veya düşünce bakımından ortaya çıkan farklılıkların oluşturduğu rekabettir (Baltaş, 2000: 88). Örgütsel düzeyde çatışma ise bir örgüt içerisinde bireyler veya grupların birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve olağan faaliyetlerin aksamasına veya tamamen durmasına yol açan olaylar olarak açıklanabilir (Eren, 1984: 449). Zamandan kaynaklı çatışma genellikle bir rol ile ilgili faaliyet için ayrılan zamanın, bireyin diğer rolleri için ayıracağı zamanı işgal etmesinden kaynaklı olarak kişinin diğer rollere katılımın engellenmesi durumunda vuku bulmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 86). Başka

bir deyişle zaman temelli çatışma, bireyin bir rolle bütünleştirildiği durumlarda ortaya çıkar. Bu durumda birey başka bir rolün isteklerini yerine getirmek için fazlasıyla zorlanır (O'Driscoll, Ilgen ve Hildreth, 1992).

Okul boş zaman çatışması öğrencilerin boş zamanlarında yapmak istediği şeylerin yerine (arkadaşlarıyla vakit geçirmek vb.) öğrencinin geleceği için önemli olan fakat öğrenci açısından daha az çekici bulunan uğraşlarla meşgul olma durumunda ortaya çıkar (Hofer, Fries, Helmke vd., 2009). Bazı araştırmacılar okul boş zaman çatışmasını modern ve post modern değerler yaklaşımı ile açıklamışlardır. Buna göre modern değerler yaklaşımı daha ziyade başarı, azim, tutumluluk, sorumluluk gibi duyguları içerirken post modern değerler yaklaşımı ise boş zaman, arkadaşlık, mutluluk gibi değerleri bünyesinde taşımaktadır. Bu düşünceye göre modern değerler yaklaşımı içerisindeki öğrenciler eğitim, başarı, gayret gibi değerlerle bütünleşmişken bunun aksine post modern değerler içerisindeki öğrencileri ise boş zaman ve akranlarıyla vakit geçirme eğilimindedirler (Dietz, Hofer ve Fries, 2007; Hofer, Schmid, Fries vd., 2009).

Hofer, Schmid, Fries vd. (2007) ders çalışma ile çekici bir boş zaman aktivitesi arasındaki çatışmayı incelediği çalışmalarında başarı odaklı öğrencilerin okul-boş zaman çatışması ile karşılaştıklarında test çözmeye yöndiklerini fakat post modern değerler eğilimi gösteren öğrencilerin ise bu durumda arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi tercih ettiklerini ve eğitimle ilgili yapması gereken görevlerini ertelediklerini belirtmişlerdir. Hofer vd. (2009) post modern değerler eğilimindeki öğrencilerde okul-boş zaman çatışması yaşandığı durumlarda ders çalışma esnasında motivasyonlarında düşüş olduğunu belirtirlerken, çalışma ve başarı odaklı öğrencilerde ise boş zaman aktivitelerini değerlendirdikleri vakit içerisinde motivasyonlarının düşük olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Fries vd. (2005) ise post modern eğilimli öğrencilerin okul notlarının düşük olduğunu belirtmektedirler. Hofer vd. (2008) ise ilköğretim düzeyindeki öğrenciler üzerindeki bir çalışmalarında başarı odaklılık ile okul başarısı arasında pozitif yönlü bir ilişkiden bahsetmektedirler.

Inglehart (1997) post modern değer anlayışının Batı toplumlarında giderek yaygınlığını artırdığını belirtmektedir. Buna göre Batı Avrupa gençliğinde hem dünyevi-rasyonel değerler (modern değerler yaklaşımı, başarı odaklılık) hem de kendini ifade edebilme değerleri (post modern değerler yaklaşımı, boş zaman, mutluluk vb.) yaşlı bireylerle kıyaslandığında daha yüksektir (Inglehart ve Welzel, 2005).

Bugünün gençleri aynı gün içerisinde çok çeşitli görev ve zorunluluklarla yüzleşebilmektedir. Luther (2003) bunu öğrencinin okul ödevlerini yerine getirmesi ve bale eğitimine katılma zamanı, yani gün içerisinde çoklu roller içerisine girme durumu ile açıklamıştır. Hayatın bir alanına yönelik sarf edilmesi gerek zaman hayatın diğer meşguliyetleri ile karşı karşıya gelebilir (Alsaker ve Flammer, 1999). Okul boş zaman çatışması buna benzer bir oluşum şemasına sahiptir. Öğrencilerin gün içerisinde çoklu roller içerisine girmesi ile okul ve boş zaman uğraşlarının zamansal anlamda denk gelmesi çatışmayı ortaya çıkarabilmektedir.

Yaşam Doyumu

Yaşam doyumu kişinin beklentilerinin, mevcut durumla karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Yaşam doyumu genel olarak bireyin yaşamının tamamını içermekle birlikte bu yaşam alanını çok boyutlu olarak değerlendirmektedir. Yaşam doyumundan söz edildiğinde, belirli bir duruma ilişkin doyum değil, bütüncül bir yaklaşımla yaşamın tamamındaki doyum ifade edilmektedir. Yaşam doyumu mutluluk, moral gibi farklı açılardan ele alınan öznel bir iyi oluş halidir (Özgen, 2012: 4). Bireyin arzuları ile yaşadığı durum arasındaki benzerlik yaşam doyumunun düzeyini ifade etmektedir. Bireyin arzuları ile yaşam durumu ne kadar örtüşürse kişinin yaşamdan aldığı doyum o kadar fazla olmaktadır (Diener, Oishi ve Lucas, 2003). Yaşam doyumu birçok kez mutluluk olarak ifade edilebilmektedir, insanın mutluluğuyla ilgili olan kavramlardan öznel iyi oluşun bilişsel bir ögesi olarak da düşünülmektedir. Öznel iyi oluş hali ise bireyin yaşantısının bilişsel ve duygusal olarak değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Diener, 1984).

Schmitter (2003) ve Keser (2005) birey açısından yaşam doyumunu etkileyen unsurları; günlük yaşamda mutluluk, bireyin hayatını anlamlı bulması, bireyin fiziksel açıdan kendini iyi hissetmesi, amaçlara ulaşmada uyumun olması, pozitif kimlik ve sosyal ilişkiler şeklinde açıklamışlardır.

Araştırma Yöntemi ve Bulgular

Mevcut çalışma üniversite öğrencilerinin okul boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırma evreni olarak üniversite öğrencileri seçilmiştir. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Mart ve Nisan 2018 döneminde Ankara, Samsun, Erzurum illerinde yanıtlayıcılardan anketlere cevaplar alınmıştır. Anketler elde edildikten sonra veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırma

kapsamında 554 üniversite öğrencisinden yanıtlar alınmıştır. Fakat anketlerden 10'u eksik bilgi vb. gerekçelerle analize dâhil edilmemiştir.

Toplamda 544 anket çalışma açısından uygun bulunarak SPSS programı ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda yaşam doyumu ile okul boş zaman çatışması arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin cinsiyete ve boş zaman aktivitelerine katılım şekillerine göre okul boş zaman çatışma düzeyleri ve yaşam doyumları arasındaki farkı belirlemek için t-testi kullanılmıştır. Öğrencilerin ekonomik durum algısı ve ikamet şekillerine göre yaşam doyumu arasındaki farkı tespit etmek amacıyla ise Tek Yönlü ANOVA karşılaştırmasından faydalanılmıştır.

Araştırma Hipotezleri

H¹ Okul Boş Zaman Çatışma Düzeyleri ile üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır

H² Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre okul boş zaman çatışma düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H³ Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H⁴ Üniversite öğrencilerinin yaş durumlarına göre okul boş zaman çatışma düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H⁵ Üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine katılım şekli ile yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H⁶ Üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine kimlerle katıldıkları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir fark vardır.

H⁷ Üniversite öğrencilerinin ekonomik durum algıları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir fark vardır.

Katılımcıların yaşam doyumunu belirlemek amacıyla Diener (1984)'in geliştirdiği ölçeğin Köker (1991) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Mevcut çalışmada yararlanılan okul boş zaman çatışması ölçeği ise Ratelle, Vallerand, Senécal ve Provencher (2005) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması ile oluşturulmuştur. Mevcut

çalışmada okul-boş zaman çatışması ölçeğinin güvenilirlik katsayısı $\alpha = 79$ olarak belirlenmiş olup yaşam doyum ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise $\alpha = 85$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler	n	%
Cinsiyet		
Erkek	247	45,4
Kadın	297	54,6
Yaş		
18	12	2,2
19	42	7,7
20	86	15,8
21	145	26,7
22	120	22,1
23 ve üstü	139	25,5
Sınıf		
Birinci Sınıf	51	9,4
İkinci Sınıf	111	20,4
Üçüncü Sınıf	237	43,6
Dördüncü Sınıf	145	26,6
Toplam	544	100

Tablo 1’de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin demografik bilgileri yer almaktadır. Buna göre araştırmaya katılan yanıtlayıcıların %45,4’ ü erkek %54,6’sı ise kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları ise ağırlıklı olarak 21 (%26,7), 22 (%22,1), 23 ve üstü (%25,5) şeklindedir. Öğrencilerin %9,4’ü birinci sınıf, %20,4’ü ikinci sınıf, %43,6’sı üçüncü sınıf, %26,6’sı ise dördüncü sınıfta eğitimini sürdürmektedir.

Tablo 2. Okul Boş Zaman Çatışması ile Yaşam Doyumu İlişkisi

Değişken	N	r	P
Yaşam Doyumu	544	-,34	,000
Okul Boş Zaman Çatışması			

Tablo 2’de üniversite öğrencilerinin okul-boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyumu arasındaki ilişki SPSS programı ile korelasyon analizi ile belirlenmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin okul boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyumu arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p>0,05$). Buna göre öğrencilerin okul boş zaman çatışma düzeyleri arttıkça yaşam doyumlarında anlamlı bir azalma gerçekleşmektedir. H¹ kabul edilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Okul Boş Zaman Çatışması t- Testi Analizi

	n	Ort.	t-Test	p
Erkek	247	3,07	1,33	,182
Kadın	297	2,97		

Tablo 3’e göre üniversite öğrencilerinin cinsiyet faktörüne göre okul-boş zaman çatışma düzeyleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır ($p>0,05$). H² kabul edilmemiştir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Yaşam Doyumu t- Testi Analizi

	n	Ort.	t-Test	p
Erkek	247	3,08	,478	,633
Kadın	297	3,12		

Tablo 4’te üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ile cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). H³ kabul edilmemiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Yaş Durumları ile Okul-Boş zaman Çatışması Tek Yönlü ANOVA Karşılaştırması

	Grup İstatistiği			Test İstatistiği	
	n	$\bar{X}$	ss	f	p
				,634	,674
18	12	2,95	1		
19	42	3,25	,88		
20	86	2,99	,87		
21	145	2,99	,92		
22	120	3,05	,81		
23 ve üstü	139	3,01	,90		

Üniversite öğrencilerinin yaş durumları ile okul boş zaman çatışması arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. H^4 kabul edilmemiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerine Katılım Şekli ile Yaşam Doyumu Bağımsız t-Testi Karşılaştırması

	n	Ort.	t-Test	p
Aktif katılım	386	3,20	,542	,000
Pasif katılım	158	2,86		

Tablo 6 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine katılım şekilleri ile yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. H^5 kabul edilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerine Kimlerle Katıldıkları ile Yaşam Doyumu Tek Yönlü ANOVA Karşılaştırması

	Grup istatistiği			Test İstatistiği	
	n	$\bar{X}$	ss	f	p
				7,365	,001
Ailemle Katılım*	26	3,34	,68		
Arkadaşlarıyla Katılım*	446	3,14	,84		
Yalnız Katılım*	72	2,76	,97		

Tablo 7'ye göre üniversite öğrencileri için boş zaman faaliyetlerine kimlerle katıldıkları ile yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Boş zaman faaliyetlerine aileleriyle katılan öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri boş zaman faaliyetlerine arkadaşlarıyla veya yalnız katılan öğrencilere göre daha yüksektir ($\bar{x}$, 3,34). Boş zaman faaliyetlerine arkadaşlarıyla katılan öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri ($\bar{x}$, 3,14) ise boş zaman faaliyetlerine yalnız katılan öğrencilerden ($\bar{x}$, 2,76) daha yüksektir. Bu farklılık anlamlılık düzeyindedir ($p < 0,05$). H^6 kabul edilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Ekonomik Durum Algıları ile Yaşam Doyumu Tek Yönlü ANOVA Karşılaştırması

	Grup İstatistiği			Test İstatistiği	
	n	$\bar{X}$	ss	f	p
				11,691	,000
Düşük gelirli*	100	2,77	,95		
Orta gelirli*	413	3,15	,82		
Yüksek gelirli*	31	3,50	,92		

Tablo 8'e göre üniversite öğrencileri için ekonomik durum algıları ile yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Ekonomik gelir algısı yüksek olan öğrencilerin ($\bar{x}$, 3,50) yaşam doyum düzeyleri ekonomik gelir algıları orta ($\bar{x}$, 3,15) ve düşük ($\bar{x}$, 2,77) düzeyli olan öğrencilere göre daha yüksektir. Buna göre H^7 kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Üniversite öğrencilerinin okul boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyumları arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Mevcut çalışma ile öğrencilerin okul boş zaman çatışma düzeyleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre öğrencilerin okul boş zaman çatışma düzeyleri arttıkça yaşam doyum düzeylerinde azalma meydana gelmektedir.

Cinsiyete göre ise okul boş zaman çatışması arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Aynı şekilde cinsiyete göre katılımcıların yaşam doyum düzeyleri arasında da anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Bir boş zaman aktivitesine katılım şekli ile üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Boş zaman faaliyetine aktif katılım gösteren öğrencilerin pasif boş zaman faaliyetlerine katılan öğrencilere göre yaşam doyum düzeyleri daha fazladır. Buna sonuca göre boş zamanlarını pasif uğraşlarla geçiren (TV seyretme vb.) öğrencilerin yaşam doyum düzeylerini artırmaları için aktif boş zaman faaliyetlerine (spor vb.) katılmaları tavsiye edilebilir. Kendilerine uygun aktif uğraşlar, hobiler edinmeleri yaşam doyum düzeylerini olumlu anlamda etkileyebilir.

Ekonomik durum algısı yüksek olan katılımcıların ekonomik durum algısı orta ve düşük olan öğrencilere göre yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda maddi durumun üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeyleri üzerinde etkili olduğu belirtilebilir. Yetim (1991: 81-86), yaşam doyumunu etkileyen etmenleri öznel doyum hali, gelir ve diğer değişkenler olarak üç kısımda incelemiştir. Öznel doyum olarak ifade edilen kavramlar benlik algısı, aile yaşamı, yaşam standartları, iş yaşamı, sağlık ve toplumsal ilişkileri ifade eder. Yetim (1991) gelirin, yaşam doyumuna etkisinin gelir düzeyi çok düşük olanlarda daha fazla olacağı, bunun dışında temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra bireyin yaşam doyum düzeyi üzerinde gelirin çok fazla etkisinin olmayacağını vurgulamıştır. Üniversite öğrencilerinin maddi durumlarında gerçekleşecek değişimler yaşam doyum düzeylerini etkileyebilir. Bu durumda üniversite öğrencilerine özellikle burs konusunda kolaylık sağlanması amacıyla yetkili kuruluşların desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut sistemde tüm öğrencilere belirli oranda devlet tarafından öğrenim kredisi verilmektedir. Fakat bu oran günümüz koşullarında öğrenciler açısından yeterli olamayabilir. Öğrencilere daha iyi koşullar altında ve mutlu bir eğitim hayatı sağlamak için sivil toplum kuruluşlarının desteklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma ile elde edilen sonuçlardan birisi de üniversite öğrencilerinin boş zaman faaliyetlerine kimlerle katıldıkları ile yaşam doyumunu arasında otaya farklılıktır. Buna göre aileleriyle bir boş zaman faaliyetine katılan öğrencilerin yaşam doyum düzeyi boş zaman faaliyetine arkadaşlarıyla veya yalnız katılanlara göre daha yüksektir. Boş zaman faaliyetlerinin bireyi sosyalleşmeye yönlendiren özellikleri bulunmaktadır. Bucher ve Bucher (1974) 'insanın öz benliğine uygun ve bu etkinliği yaparken zevk aldığı, kültürel ve sportif faaliyetlere katılarak, günlük yaşamın rutin düzeninden uzaklaştığı ve başka insanlarla etkileşim içerisine girerek toplumsal bir kişilik kazanması' şeklinde yaptığı rekreasyon tanımında kavramın sosyalleştirici yönünü vurgulamaktadır. Boş zaman faaliyetlerine ailesi veya arkadaşı ile katılan öğrencilerin boş zaman faaliyetlerine yalnız katılan öğrencilerden yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşam doyumunu ile ilgili bazı çalışmalarda cinsiyet, ırk ve gelir durumunun yaşam doyumunu etkileme düzeyi sınırlı olarak belirlenirken, buna karşılık psikolojik etkenlerin, kişisel eğilimlerin, yakın ilişkilerin ve içinde yaşanılan kültürün bireyin yaşam doyumunu açıklamada daha etkili olduğu ileri sürülmektedir (Ergin, Hatipoğlu, Bozkurt vd. 2011:145).

Öneriler

- Öğrenciler için okul/fakülte içerisinde rekreatif aktivite imkanları geliştirilebilir.
- Öğrencilerin ders yükü yaşam kalitelerini etkilemeyecek şekilde organize edilmelidir.
- Öğrencilerin müfredatları güncel ihtiyaçlara yönelik planlanarak geçerliliğini yitirmiş, güncelliğini yitirmiş dersler programlardan çıkarılarak ders yükleri hafifletilebilir.
- Öğrencilere boş zaman planlaması ve zaman planlaması konularında eğitimler verilebilir.
- Kampüs içi boş zaman değerlendirme alanları ile ders aralarında öğrencilerin sosyalleşmesi ve dinlenme ihtiyacını karşılaması sağlanabilir.

Bu çalışmada kullanılan okul boş zaman çatışması ölçeği farklı alanlarla birlikte incelenerek faydalı çalışmalar ortaya konulabilir. Okul boş zaman çatışmasının öğrencilerin akademik başarısı, motivasyon durumları, boş zaman tatmini gibi konularla ilişkisi araştırmacılar tarafından incelenebilir. Mevcut çalışmanın okul boş zaman çatışması boyutu ulusal ve uluslararası alan yazınında yeterince ele alınmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle özellikle eğitim alanında çalışmalarını yoğunlaştıran araştırmacılara okul boş zaman çatışması konusunun farklı boyutları ile ele alınması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Alsaker, A. D. ve Flammer, A. (1999). *The adolescent experience. European and American adolescents in the 1990s.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Baltaş, A. (2000). *Ekip Çalışması ve Liderlik*, İstanbul: Remzi Yayınevi, 88.
- Bull, C., Hoose, J. and Weed, M.(2003). *An Introduction to Leisure Studies.* Englewood: Prentice Hall.
- Bucher, C. A. ve Bucher, R.D. (1974). *Recreation for Today's Society.* New Jersey: Prentice-Hall
- Dietz, F., Hofer, M. and Fries, S. (2007). Individual values, learning routines, and academic procrastination. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 893-906.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Buletin.* 95(3), 542-575.

- Diener, E., Oishi, S., ve Lucas, R. E. (2003). Personality, Culture, and Subjective Wellbeing: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annu.Rev.Psychol.* 54, 403-425.
- Eren, E.(1984). *Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: İşletme İktisadı Enstitüsü, 449.
- Ergin, A., Hatipoğlu, C., Bozkurt, A.İ., Bostancı, M., Atak, B.M., Kısaoğlu, S. ve Karasu, E. (2011). Tıp fakültesi öğrencilerinin Evde Yaşayan Öğrenci ile Yurtta Yaşayan Öğrencinin Yaşam Doyum Düzeylerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi. *Pamukkale Tıp ergisi*, 4, 144-151.
- Fries, S., Schmid, S., Dietz, F. and Hofer, M. (2005). Conflicting values and their impact on learning. *European Journal of Psychology of Education*, 20, 259-274.
- Greenhaus, J.H, Bautell, J. N. (1985). *Sources of conflict between work and family roles*, *Academy of Management Review* 10 (1), 76-88.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2003). *Boş Zaman & Rekreasyon Yönetimi* (İkinci Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hawes, D.K. (1979). Leisure and Consumer Behavior, *Academy of Marketing Science Journal*. 7, 391-403.
- Hofer, M., Fries, S., Helmke, A., Kilian, Kuhnle, B., Zivkovic, I., Goellner, R. and Hemlke, T. (2009). Value orientations and motivational interference in school-leisure conflict: The case of Vietnam. *Learning and Instruction*, 20, 239-249.
- Hofer, M., Mohle, T., Kuhnle, C., Kilian, B., and Schmid, S. (2008). Schule- Freizeit-Konflikte, Wertorientierungen und motivationale Interferenz und Leistungen bei Grundschülern. [School-leisure-conflicts, value orientations, motivational interference and achievement in elementary school students]. *Unterrichtswissenschaft*, 36, 197-215.
- Hofer, M., Schmid, S., Fries, S., Dietz, F., Clausen, M. and Reinders, H. (2007). Individual values, motivational conflicts, and learning for school. *Learning and Instruction*, 17, 17-28.
- Hofer, M., Schmid, S., Fries, S., Zivkovic, I. and Dietz, F. (2009). Value orientations and studying in school-leisure conflict: a study with samples from five countries. *Learning and Individual Differences*, 19, 101-112.
- Horner, S., Swarbrooke, J. (2005). *Leisure Marketing A Global Perspective*, Elsevier: Burlington MA, 20-25.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. and Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Karaküçük, S. (1999). *Rekreasyon Boş Zaman Değerlendirme*. (Altıncı Baskı). Ankara: Bağırhan Yayınevi.

- Karaküçük, S., Akgül, B.M. (2016). Ekorekreyon: Rekreyon ve Çevre. Gazi Kitapevi: Ankara.
- Keser, A. (2005). “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. Çalışma ve Toplum”. Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü. Kocaeli.
- Luthar, S. S. (2003). The culture of affluence: Psychological costs of material wealth. *Child Development*, 74, 1581–1592.
- Lobo, F. (2006). The work-leisure paradigm: The stress and strains of maintaining a balanced lifestyle. *World Leisure*, 43(3), 21-32.
- Mullett, S.(1988). Leisure and consumption: incompatible concepts? . *Leisure Studies*, 7(3), 241-253.
- O’driscoll, M.P., Ilgen D.R and Hildreth, R., (1992). Time devoted to job and off-job activities, interrole conflict, and affective experiences. *Journal of Applied Psychology*, 77, 272-279.
- O’Sullivan, E.L. (2006). An Introduction to Recreation and Leisure, Human Kinetics: New York.
- Özbey S, Çelebi M. (2011) Rekreyon Temelleri. (Mirzeoğlu, N. Ed.) Spor Bilimlerine Giriş. Ankara: Spor Yayınevi;. 241-270.
- Özgen, Fatih. (2012), Ç.O.M.Ü Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Yaşam Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Spor Yöneticiliği Bölümü, Çanakkale.
- Özgür,G., Gümüş, A.B., Durdu,B. (2010). Evde ve Yurtta Kalan Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 25-32.
- Ratelle, C. F., Vallerand, R. J., Senécal, C., and Provencher, P. (2005). The relationship between school–leisure conflict and educational and mental health indexes: A motivational analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 1800–1823.
- Schmitter, A.C. (2003). “Life Satisfaction in Centenarians Residing in Long-term Care”. <http://www.mmhc/articles/NHM9912/cuttillo.html> Erişim tarihi: 10.20.2017.
- Yetim, Ü. (1991). Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yaşam Doyumu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BƏZİ ƏRAZİ TERMİNLƏRİ VƏ ONLARIN TÜRKCƏLƏRƏ QARŞILIQLI İNTEQRASIYASI

F.E.D. PROF. MAHİRƏ HÜSEYNOVA
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Tezis. Ümumtürk dillərində coğrafi terminlərin yaranmasının tarixi olduqca qədimdir və onların yaranma və formalaşması ayrı-ayrılıqda qohum dillərin inkişaf tarixi ilə sıx surətdə bağlıdır. Buna görə də təbiidir ki, coğrafi terminlərin tədqiqində ümumtürk dillərinə məxsus ən qədim xüsusiyyətlər, oxşar forma və mənalara təsadüf olunur ki, onların toponim yaradıcılığında rolunu türkoloji aspektdə öyrənməyin mühüm əhəmiyyəti vardır. Oykonomik, oronimik, etnonimik, hidronimik, bir sözlə, coğrafi adların yaranmasında mühüm rola malik olan terminlərin ümumtürk dillərinə qarşılıqlı inteqrasiyası məsələsi uzun illərdir ki, tədqiqatdan kənar qalmış, ara-sıra bəzi elmi məqalələri çıxmaq şərtilə bu vacib məsələyə ayrıca tədqiqat işi həsr edilməmişdir. Coğrafi adların tərkibində mühafizə olunan terminlər yazılı abidələrlə bərabər ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrində bir sıra qədim və arxaik elementlərini qoruyub saxlamışdır. onlar əsrlər, hətta min illər boyu mövcud olmuş, bu dövrlər ərzində onların bəziləri müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmış, bəziləri dilin lüğət tərkibindən çıxmış, bəziləri isə dialekt və şivə variantına uyğunlaşdırılmışdır ki, məqalədə onların hamısından deyil, bəzilərinin ümumtürk dillərinə qarşılıqlı inteqrasiyası məsələlərindən bəhs olunur, coğrafi terminlərin qohum dillərdəki oxşar və fərqli xüsusiyyətləri saf- çürük edilir.

Məqalədə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənən bəzi coğrafi terminlərin ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinə inteqrasiya məsələləri təhlil edilir, bu dillərin dialekt və şivələrinin bir-birinə inteqrasiyası əsas məsələ kimi qarşıya qoyulur, onların ümumi və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirilir.

Qloballaşan dünyada ümumtürk dillərinin müştərək malı olan xalq danışıq coğrafi terminlərinin müqayisəli aspektdə öyrənilməsinin böyük ictimai-siyasi əhəmiyyəti vardır. Ümumtürk dillərində paralellik təşkil edən çoxlu sayda toponimlərin tərkibində coğrafi terminlər də işlənməkdədir. Həmin toponimlərdə əksini tapmış sözlər və terminlər qohum türk dillərində və onların dialekt və şivələrində saxlanıldığına görə, biz onları ümumtürk dillərinin müştərək malı hesab edirik. İstər ayrılıqda, istərsə də toponimlərin tərkibində işlənən coğrafi terminlər qohum türk dillərində paralellik təşkil etsə də, həmin dillərin qrammatik qanunlarına tabe olunmuş şəkildə qalmışdır ki, bütün bunların araşdırılması müasir dövrümüzdə olduqca aktualıq kəsb edən məsələlərdəndir.

Açar sözlər: *lüğət, dərə, ərazi, dağ atəyi, coğrafi, etnogenez*

Summary.

Keywords: *dictionary, valley, territory, foothills, geographic, ethnogenesis*

The history of the geographical terms of the common Turkic languages is quite ancient, and their formation is closely related to the history of the development of the related languages. Therefore, it is natural that the study of geographical terms coincides with the most ancient features, similar forms and meanings belonging to the common Turkic languages, and to learn their role in the formation of toponyms from the Turkic aspect is of great importance. The issue of mutual integration of oikonomic, oronymic, ethnonymic, hydronymic terms into all-Turkic languages, which play an important role in the formation of geographical names, has been left out of research for many years and a separate research work has not been devoted to this important issue on the condition that some scientific articles come out from time to time. The terms protected in the composition of Geographical Names have preserved a number of ancient

and archaic elements in dialects of the common Turkic languages along with written monuments. They have existed for centuries and even thousands of years, some of them have undergone various changes during these periods, some of them have come out of the vocabulary of the language, some have adapted to the dialect and colloquial variant, in the article it is spoken about the issues of mutual integration of not all of them, but some of them into the common Turkic languages.

Açar sözlər: lüğət, dərə, ərazi, dağ ətəyi, coğrafi, etnogenez

Giriş. Ümumtürk dillərində coğrafi terminlərin yaranmasının tarixi olduqca qədimdir və onların yaranma və formalaşması ayrı-ayrılıqda qohum dillərin inkişaf tarixi ilə sıx surətdə bağlıdır. Buna görə də təbiidir ki, coğrafi terminlərin tədqiqində ümumtürk dillərinə məxsus ən qədim xüsusiyyətlər, oxşar forma və mənalara təsadüf olunur ki, onların toponim yaradıcılığında rolunu türkoloji aspektdə öyrənməyin mühüm əhəmiyyəti vardır. Oykonomik, oronimik, etnonimik, hidronimik, bir sözlə, coğrafi adların yaranmasında mühüm rola malik olan terminlərin ümumtürk dillərinə qarşılıqlı inteqrasiyası məsələsi uzun illərdir ki, tədqiqatdan kənar qalmış, ara-sıra bəzi elmi məqalələri çıxmaq şərtilə bu vacib məsələyə ayrıca tədqiqat işi həsr edilməmişdir. Coğrafi adların tərkibində mühafizə olunan terminlər yazılı abidələrlə bərabər ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrində bir sıra qədim və arxaik elementlərini qoruyub saxlamışdır. onlar əsrlər, hətta min illər boyu mövcud olmuş, bu dövrlər ərzində onların bəziləri müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmış, bəziləri dilin lüğət tərkibindən çıxmış, bəziləri isə dialekt və şivə variantına uyğunlaşdırılmışdır ki, məqalədə onların hamısından deyil, bəzilərinin ümumtürk dillərinə qarşılıqlı inteqrasiyası məsələlərindən bəhs olunur, coğrafi terminlərin qohum dillərdəki oxşar və fərqli xüsusiyyətləri saf-çürük edilir.

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənən bəzi coğrafi terminlərin ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinə inteqrasiya məsələləri təhlil edilir, bu dillərin dialekt və şivələrinin bir-birinə inteqrasiyası əsas məsələ kimi qarşıya qoyulur, onların ümumi və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirilir.

Aktuallıq. Qloballaşan dünyada ümumtürk dillərinin müştərək malı olan xalq danışıq coğrafi terminlərinin müqayisəli aspektdə öyrənilməsinin böyük ictimai-siyasi əhəmiyyəti vardır. Ümumtürk dillərində paralellik təşkil edən çoxlu sayda toponimlərin tərkibində coğrafi terminlər də işlənərkəndir. Həmin toponimlərdə əksini tapmış sözlər və terminlər qohum türk dillərində və onların dialekt və şivələrində saxlanıldığına görə, biz onları ümumtürk dillərinin müştərək malı hesab edirik. İstər ayrılıqda, istərsə də toponimlərin tərkibində işlənən coğrafi terminlər qohum türk dillərində paralellik təşkil etsə də, həmin dillərin qrammatik qanunlarına tabe olunmuş şəkildə qalmışdır ki, bütün bunların araşdırılması müasir dövrümüzdə olduqca aktuallıq kəsb edən məsələlərdəndir.

Ümumtürk dillərində oronimik terminlərdən biri də **bum** arxaikləşmiş sözdür və bu leksik vahid də türk dillərinin bəzi dialektlərində işlənərkəndir. Türkiyədə **Bum köy**, Türkmənistanda **Bum aul**, Dağlıq Altayda **Karabom, Ağbum, Uzunbom**, Azərbaycanın Qəbələ rayonunda **Bum oykonimi və Bum çay** hidronimi qeydə alınmışdır. “Qəbələ rayonu ərazisində **Bum yamacı, Bum çökəkliyi, Bum dərəsi, Bum təpəsi** adlı oronimik toponimlər də mövcuddur. Altay dillərində indi də **baom, bom** sözü işlənərkəndir. Bu sözlər “*dar dərədə əmələ gəlmiş sıldırım*”, “*dik qayalıq*”, “*burun formasında uca qaya*”, “*çay ilə dağ arası dar yer*” və s. mənələrdədir.

Rus şərqşünası, türkoloq, akademik V.V. Radlov öz lüğətində yazır ki, türk dillərində **bum** – çaylı dərə deməkdir. İndi də Dağlıq Altayda **Kara-Bom, Ağ-Bom, Uzun-Bom** və başqa toponimlər vardır. Buryat dilində **bom** – “*ensiz vadi*”, “*dərə*” deməkdir. Həqiqətən də Bum kəndi Kumə dağının ətəyində çuxur yerdə, iki dağ arasında, Kovdan çayının Bum çayla qarışdığı və Bum çayının açıqlığa çıxdığı ərazidə yerləşir. Şübhəsiz ki, bu toponimdə **bom**

sözünün yalnız bir mənası öz əksini tapmışdır. Bu cəhətdən Bərdə rayonundakı Buk kəndinin adı dadiqqəti cəlb edir. Başqa türk dillərində **buk** çoxmənalı sözlərdən biri olmaqla “*ensiz vadi*”, “*dar yarğan*”, “*dağ keçidi*”, “*ağaclı təpə*” və s. mənələndir. Bu söz habelə “*çayın döngəsi*”, “*dağlar arasında düz vadi*”, “*çayın enli vadisi*” və digər mənələri da daşıyır” (5, 22) Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, türk dillərinin dialektlərinin müəyyən bir hissəsini arxaikləşmiş leksik vahidlər təşkil edir və bunların tutuşdurma, qarşılaşdırma və müqayisə etmək yolları ilə araşdırılması türkoloji aləmdə indiyə qədər qaranlıq qalmış müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirir. Əlbəttə, bu problemin həllini bir məqalə həcminə sığışdırmaq mümkün deyildir və gələcəkdə bu aktual məsələnin geniş bir aspektdə tədqiqini nəzər və diqqətimizdə saxlayırıq.

Ümumtürk toponimlərinin bəzilərinin tərkibində bu dillərə məxsus qədim leksik vahidlər mühafizə olunmaqdadır. Bunları qədim coğrafi terminlər də adlandırmaq olar və türk dillərinin bəzilərində arxaikləşmiş, bəzilərinin dialektlərində işlənən belə sözlərin ətraflı öyrənilməsinin, xüsusən linqvistik, istiqamətdə tədqiq edilməsinin çox böyük elmi və təcrübi əhəmiyyəti vardır. Türk dillərinin dialektlərində işlənən **qır**, **bız**, **küz**, **qışlaq**, **aul**, **köy** və s. kimi sözlərin integrativ münasibətlərinin tədqiqi türk xalqlarının təşəkkül tarixini, onların dillərinin tarixini, etnogizini, aborijenliyini müəyyənləşdirmək işində olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, götürək “**qır**” sözünü və bu leksik vahid Azərbaycan dilinin həm dialekt və şivələrində, həm də çoxlu sayda toponimlərində mühafizə olunmaqdadır. Belə ki, **qır** sözü Qərbi Azərbaycan şivələrində 4 mənada işlənir: 1) – otlaq, dəmyə (Ağbaba, Basarkeçər); 2) – tam, bütöv (əsasən oda aid edilir) (Əştərək); quzuların ifraz etdiyi bərk, yapışqan kimi qatı maye (Qarakilsə); 4) – qəlyanın və ya müştüyün çubuğuna yığılan qararəngli saqqıza bənzər çirk, qətran (İrəvan) (10, 244) Bu söz Basarkeçər, Şərur şivələrində “**dəmyə**”, İmişli, Ucar, Kürdəmir şivələrində “**əyri**”, Gəncə, Oğuz, Ucar şivələrində “**arabada təkəri saxlamaq üçün oxu keçirilən dəmir hissə**”, Balakən, Qax, Zaqatala şivələrində “**sümük**” mənəsində işlənir (9, 329) **Qır** sözü Türkiyə türkcəsində **kur**, başqırd türkcəsində **kur**, özbək türkcəsində **kur**, tatar türkcəsində **kur**, türkmən türkcəsində **gir**, uygur türkcəsində **kir** formalarında çıxış edir. Bunlardan əlavə bu söz Azərbaycan türkcəsində **səhra**, başqırd türkcəsində **asik yir**, qazax türkcəsində **dala**, qırğız türkcəsində **talə**, özbək türkcəsində **dələ**, tatar türkcəsində **açıq cir**, türkmən türkcəsində **səhra**, uygur türkcəsində **dala** anlamlarında işlənir. (2, 476-477) **Qır** sözü əksər türk dillərində rəng mənasını da bildirir. Belə ki, Türkiyə türkcəsində **kur** sözü **rəng** mənəsində çıxış edir. Azərbaycan türkcəsində bu sözün **bəyaz**, **çal**, başqırd türkcəsində **asik horo**, **buz**, **akhil horo**, qazax türkcəsində **aksur**, **surğılt**, qırğız türkcəsində **boz**, **ak-sarı**, özbək türkcəsində **akut**, **akarqan**, tatar türkcəsində **açıq sorı**, **akçıl sorı**, türkmən türkcəsində **gir**, **çal**, uygur türkcəsində **külən**, **boz**, **çal** anlamları mövcuddur. (2, 376-377)

Qır sözü M. Kaşğarının lüğətində “**səhra**” mənəsində və aşağıdakı şeirdə işlənmişdir: *Qoydu bulud yağmurunu, Gərib tutdu ağ torunu, Qıra tökdü öz qarını, İnləyərək apar sel. (Bulud səmaya öz ağ torunu gərdi, yağışını qırlara, qarını isə dağlara tökdü, dağlardan inləyərək, uğuldayaraq sel axır).* (3, 41)

Türk xalqları yaşayan ərazilərdə **qır** sözü ilə bağlı çoxlu sayda toponimlər qeydə alınmışdır. Hal-hazırda Türkiyədə **Kırlar**, Özbəkistanda **Kırdala**, Azərbaycanın Ağsu rayonunun ərazisində **Qırlar** toponimləri mövcuddur. Ümumiyyətlə, türk dillərinin ağızlarında və ədəbi dillərində **qır//kur** sözü ilə yaranmış toponimlərin əksəriyyəti “**...təpəlik yer**”, “**hamar çöl**”, “**səhra**”, “**dağ yamacı**” mənələrində işlənir. (4, 23)

Sırt termini də çox geniş areala mənsub olmaq etibarilə, həm də türk dillərinin dialektlərində yaxın mənələrdə işlənərək toponim yaradıcılığında mühüm yer tutur. H.Məmmədov doğru olaraq yazır ki, **sırt** xalq coğrafiya termininin çoxlu mənə çalarları vardır və bir çox türk dillərinin dialektlərində **sırt** termininə “**yamac üstü**”, “**təpəliyin üstü**”, “**dağın arası və ya beli**”, “**kiçik yüksəklik**”, “**dağ, qaya, təpə, yastı yüksəliş**”, “**su ayrıcı tirə**” və başqa mənələrdə rast gəlinir” (5, 41).

E.M.Murzayev səhv olaraq göstərir ki, *sirt* termininə Azərbaycanın toponimiyasında rast gəlinmir (6, 23). Əslində isə araşdırmalarımız göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının şimal hissəsində, Böyük Qafqazın cənub ətəklərində (Şəki-Zaqatala zonasında) *sirt* termini ilə əlaqədar çoxlu toponimlərə rast gəlinir. Qeyd etməliyik ki, bu söz həmin ərazini əhatə edən dialekt və şivələrdə “*sirt*” formasında işlədilir: “*Qarasirt, Gödəksirt, Sirtyurd dağı, Sirt dağı (Şəki rayonu), Uzun sirt dağı, Uzunsirt dərəsi (Qax rayonu)*” və s. Qeydə alınmış bu oronimlərdən *Qarasirt* – süxurlarının qara rəngdə olmasına; *Gödəksirt* formasına (qısa, gödək olmasına) görə belə adlandırılmışdır” (4, 41).

Müxtəlif mənə çalarlıqlarında olan bu söz əksər türk türkcələrində işlənmişdir. Türkiyə türkcəsində *sirt* sözü həm canlı, həm də cansız varlıqlar üçün işlədilir və heç bir fonetik dəyişikliyə məruz qalmır. Azərbaycan dilinin Şəki və Quba dialektlərində *sirt* şəklində işlənən bu söz 2 anlam bildirir: 1) zirvə (Şəki); 2. Təpə (Quba); - *Dağın sirtində bir dənə qoyun otdıyır (Şəki); - Dağın sirtinə bir quzu qalxıb (Quba) (8, 362).*

Sirt sözü cansız varlıqlar üçün Türkiyə, başqırd, Azərbaycan, qırğız, özbək, tatar, uйğur türkcələrində *sirt, hurt, sirt, sirit* formalarında işlənir. Bunlardan əlavə başqırd türkcəsində bu sözü *kırlas*, qırğız türkcəsində *kır, kırka, os*, türkmən türkcəsində *arka, üst* anlamları da vardır (2, 776-776).

Canlı varlıqlar üçün *sirt* sözü Türkiyə türkcəsində *sirt*, Azərbaycan türkcəsində *sirt*, başqırd türkcəsində *hurt*, qazak türkcəsində *arka, art*, qırğız türkcəsində *bel, arka*, özbək türkcəsində *arka*, tatar türkcəsində *arka*, türkmən türkcəsində *arka*, uйğur türkcəsində *arka* anlamlarında işlənir. (2, 376-377).

Bazı/bizu sözü ümumtürk toponimiyasında müsbət relyef formalarını bildirən terminlərdən biri olub, Azərbaycan dilinin Göyçay, Salyan, Biləsuvar şivələrində “*səhranın, çölün dik yeri, təpə*” mənasında işlənir: - *Mallar bazıda otdıyıllar (8, 52)*. Bu söz eyni formada Ordubad və Gəncə dialektlərində “*iki ləkin arasındakı torpaq yığıcı*”, Ordubad, Şamaxı, Quba dialektlərində isə “*xışın, cütün ulamadan kötiyə qədər olan hissəsi*” mənasında işlənir (8, 52). Qədim dövrlərdə türk xalqlarının toponim yaradıcılığında bənzətmə (oxşatma) üsullarından istifadə edilmişdir ki, **bazı** sözü də həmin leksik vahidlərdəridir. Bu söz daha çox türkdilli xalqların oronimlərinin yaranmasında və formalaşmasında mühüm rol oynayır. “Bazı” düzənliyi ümumi fondundan hündürlükə seçilən “*təpəcik*”, “*tirə*” *dəniz terrasının düzənlikdə qalığı*” mənalarında işlənir. Bu terminlə bağlı oronimlərə əsasən Kür və Araz, Muğan və Salyan düzənliklərini əhatə edən inzibati rayonların ərazilərində rast gəlinir: Kürdəmir, Şamaxı, Tovuz və Ordubad inzibati rayonlarında yeni əhali düzən sahəyə əl çatmayan hündür yerə **bazı** deyir. deyir. **Qara bazı** oronimi (Salyan) öz adını ərazisinin geniş olmasına görə almışdır. İmişli rayonunun Məzrə kəndinin ərazisində qeydə alınan **Yoğun bazı** oroniminə zahiri görünüşünə (relyef formasına – həcme, en etibarilə böyük, geniş “yoğun” omlasına) görə ad verilmişdir.

Karrar bazısı və **Muğanlı bazısı** (Kürdəmir rayonu) yaxınlığındakı eyniadlı kəndlərin (Karrar və Muğanlı) adlarını əks etdirir” (4, 35-36). Bütün bunlar göstərir ki, B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “...Azərbaycan dilində və onun dialektlərində relyef formasını bildirən **baz** sözü yoxdur” – fikri özünü doğrultmur (1, 65).

Türk dillərində **baz** sözü buryat və monqol dillərində *bayz, bays və bayts* “*dik qaya*”, “*sıldırım dağ*”, “*ətəyində dar dərədə çay axan sıldırım qayalıq*” (11, 13) sözləri ilə mənşəcə eynidir. Bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, qədim türk dillərindən Şərqi slavyanların dillərinə keçmiş bu söz *bevz* formasında Ukrayna dilinin dialektlərində “*dağın sidirmi hissəsi*”, “*uçurum*”, “*yarğanın yamaclı dağın dərin, qaranlıq dərəsi*” mənalarında qılmaqdadır (7, 77). Şamaxı rayonunun ərazisində **Dostubazı** və **Osmanbazı** oronimləri mövcuddur və bu da onu göstərir ki, **bazı** sözü dilimizdə qədimdən işlənmiş, sonra arxaikləşərək danışqdan çıxmış, lakin bəzi toponimlərdə öz izlərinin mühafizə edib saxlamışdır. Hazırda türk xalqlar yaşayan ərazilərdə **bazı** sözü əsasında formalaşmış çoxlu sayda toponimlər mövcuddur ki, bunların da əksəriyyəti

həmin dillərin dialektlərində işlənməkdədir. S. Ataniyazov Türkmənistan ərazisində **Bakibaz** və **Gögəvaz** toponimlərini qeydə almışdır ki, bu dağ adlarının tərkibində işlənən **baz / vaz** sözləri “**dağ beli**” anlamını bildirir (6, 55). Ümumiyyətlə, qədim türk dillərinin əksəriyyətində “**yarğanlı yer**” mənasında **bazğan** sözündən də istifadə edilmişdir ki, bu da **baz** sözündən və – **ğan** şəkilçisindən ibarətdir (6, 89). Bütün türk xalqlarında **baz**sözünün iştirak etdiyi dağların zirvələri həqiqətdə də yarğanlıq və çökəklikdir. B.Budaqov və Q.Qeybullayev də belə hesab edirlər ki, Naxçıvandakı Bəzz qalası əvvəlcə dağın adı olmuş (XIII əsr müəllifi Yaqut Həməvinin “Bəzz bir dağdır” ifadəsi bu fikri təsdiqləyir), sonra dağın adı orada tikilmiş şəhərin və qalanın adına çevrilmişdir (1, 64) və görüldüyü kimi bu müəlliflər **Bəzz** oronimini qədim türk dillərində və onların dialektlərində işlək olan **baz** sözü ilə bağlayırlar. Müşahidələrimiz göstərir ki, ümumtürk dillərində və onların dialektlərində **baz** sözünün **bas, bəz, biz, buz** və **vas, vayz, veyz** fonetik formalarından toponim yaradıcılığında daha çox istifadə edilmişdir. **Baz** sözünün Alaty dillərində və bu dillərin dialektlərində potensial şəkildə işləndiyini nəzərə alan bəzi tədqiqatçılar onun mənşəyini və formalaşmasını bu dil ailəsinə mənsub edirlər (2, 13). Qeyd etməliyik ki, Gürcüstanda **Darvaz**, Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalında **Dirbazı**, Buryatiyada **Xara-Bays**, **Jan-Bay**stoponimlərinin tərkibində də **baz** sözü mühafizə olunmaqdadır (1, 66).

Metod. Məqalədə qoyulan məsələ əsas etibarilə linqvistik təsvir metodu ilə aparılmışdır. Ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrində coğrafi terminlərin inteqrasiyası zamanı müşahidə olunan fərqli və eyni əlamətlər müqayisə - qarşılaşdırma – tutuşdurma yolu ilə araşdırılmışdır. **Nəticə.** Müqayisəli araşdırma göstərir ki, ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrində inteqrasiya məsələləri türkoloqlar tərəfindən əhatəli şəkildə araşdırılmamışdır, bu sahədə görüləcək işlər çoxdur və bu vacib işlərin araşdırılması bütöv şəkildə türkologiyanın qarşısında duran problemlə məsələlərin tədqiqində mühüm addım ola bilər. Coğrafi terminlərdə dilin lüğət tərkibində mühüm bir layı təşkil edir, onların araşdırılması, həmin terminlərin struktur xüsusiyyətlərini, həmçinin də həmin strukturun genetik yaxınlığını açıb göstərə bilər.

Ədəbiyyat

- [1] Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, 1998.
- [2] Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü. I hissə, Ankara, Kültür Bakanlığı. 1993.
- [3] Mahmud Kaşğari. “Divanü lüğət – it – türk”. “Ozan”, III cild. Bakı, 2006.
- [4] Məmmədov H. Azərbaycanın yer adları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993.
- [5] Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası, Bakı, 1990.
- [6] Атаниязов С. Словарь туркменского этнонима. Ашгабад, ЫЛЫМ, 1988.
- [7] Мурзаев Е.М. Словарь местных географических терминов, Москва, 1959.
- [8] Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. 1964.
- [9] Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. I cilt, A-L. Ankara 1999.
- [10] Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası, “Elm və təhsil”, Bakı, 2011.
- [11] Кузьмина Г.Г. Словарь географических названий. М., 1969.

SÜNNÎ TASAVVUF GELENEĞİNDE ASHÂB-I SUFFE'DEN BİR PORTR: SELMÂN-I FÂRİSÎ

Dr. Öğr. Üyesi, Ali Çoban

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Özet

Tasavvuf ilminin iddialarından birisi; Hz. Peygamberin ve ashâbının manevi hayatına varis oldukları hususudur. Bu hususu İbn Arabî (v. 638): ‘Bu ümmetin âlimleri Benî İsrâîl’in nebîleri gibidir’ yani resullerin getirmiş olduğu ahkâmı muhafaza ederler. Bu ümmetin âlimlerinden sahâbe, tâbiûn, tebeu’t-tâbiûn ve sonrakilerden Sevrî, İbn Uyeyne, Mâlik, Ebû Hanîfe, İmam Ahmed, Şâfiî, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ahkâmını muhafaza etmişlerdir. Diğer bir grup daha vardır ki, bunlar ise Muhammed’in (s.a.v.) ahvâline ve ilminin esrârına vâris olmuşlardır. İşte, Ali, Selman, Huzeyfe, Hasan-ı Basrî, Şeybân-ı Râî, Cüneyd gibi isimler nebînin haline, ledünnî ilme ve ilâhî sırra varis olmuşlardır, şeklinde açıklamıştır.

Bu noktada özellikle sufilerin örnek aldıkları bir grup var ki o da suffa ehli’dir. Sufiler, İslam tasavvufunun doğal başlangıcı olan zâhidâne ve rûhânî hayatın delilini ve parıltısını ehli suffede bulmuşlardır. Sûfilere göre aslında ashâb-ı suffenin adı konmamış olan yaşantısı, zamanla ‘‘Tasavvuf’’ adı altında tesmiye edilmiş, onların yaşantısını devam ettirenlere de ‘‘sûfi’’ denilmiştir. Zira ashâb-ı suffanın zikir ve ibadetle meşgûliyetinin h. 2. ve 3. asırdan itibaren ortaya çıkan zühd ve tasavvuf hareketlerinde etkili olduğu ve sufilerin bunları örnek aldıkları belirtilmiştir. İbn Haldûn’un ifadesiyle sufilerin hayatı, aslında ashâbın hayatının genel karakterini devam ettirmektedir.

İşte biz de bu bildiride tasavvufî hayat tarzının bazı nüvelerini ashâb-ı suffenin önde gelen simalarından Selmân-ı Fârisî’den hareketle takip etmek amacındayız. Böylece Selmân-ı Fârisî’nin tasavvuf kaynaklarında kendisine yer bulup bulmadığını? Bulduysa hangi yönleriyle sufi yaşama örnek gösterildiğini? incelemeyi hedeflemekteyiz. Sonuç olarak suffe ve sûfi arasında irtibat ve suffe ashâbının tasavvufî düşünce’ye ne yönlerden kaynaklık vazifesi gördüğü konuları ele alınacaktır. Burada ana kaynaklarımızı, *et-Taarruf*, *el-Lüma’*, *Kûtü’l-Kulûb*, *Hilyetü’l-Evliyâ*, *er-Risâle*, *İhyâu Ulûmiddîn*, *Sifetü’s-Safve* oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ashâb-ı Suffe, Selmân-ı Fârisî, Zühd, Marifet

Teorik Çerçeve

Tasavvuf ilminin temelinin ne olduğu ve neden ona ‘‘tasavvuf’’ veya o tür bir hayatı tercih edenlere aynı kökten gelen ‘‘sûfi’’ denildiği hususu, bu alanda yazılmış ilk eserlerden itibaren müellifler tarafından ele alınmış ve incelenmiş bir konu olarak dikkat çekmektedir. *Kitâbü’z-zühd*’ler dâhil edilmezse tasavvuf ilmine dâir ilk yazınların h. 3. asırda başladığı ve sonra 4. ve 5. asırda ise müdevven bir ilim olarak temellendirildiği, meselelerinin ele alındığı ve ehlinin hâllerini anlatan eserlerin yazıldığı görülmektedir. Burada ister Kelâbâzî’nin *Taarruf*’una ister Kuşeyrî’nin *er-Risâle*’sine bakılsın yukarıda mevzu-i bahs edilen sûfi/Tasavvuf kelimesinin kökeni meselesine eğildikleri ve çeşitli vecihlerden hareketle konuyu inceledikleri görülmektedir. Burada ‘‘sûfiyye’’, ‘‘saffiyye’’, ‘‘safeviyye’’, ‘‘suffiyye’’ gibi ayrıca diğer bazı vecihler ‘‘tasavvuf’’ kelimesinin etimolojik kökeni olarak zikredilmektedir. Bu noktada,

Kelâbâzî'nin bir yorumu ilgi çekicidir. Bu kelimenin kökeni olarak “safeviyye/iç berraklığı”, “sûfiyye/yün giyme”, “saffiyye/ilk safta bulunma”, “nûriyye/dünyaya karşı zâhid oldukları için kalplerinin nurlu olması” gibi vecihleri sıraladıktan sonra hepsinin aslında “ashâb-ı suffe”nin özelliği olduğunu belirtmiştir. Böylece o aslında ashâb-ı suffenin adı konmamış olan yaşantısının zamanla tesmiyesine “Tasavvuf” denildiğini, onların yaşantısını devam ettirenlere de “sûfi” denildiğini belirtmiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle Kelâbâzî'ye göre, sufilere sufi denilmesinin sebebi, “vasıflarının, ehl-i suffenin vasıflarına yakın olması”dır.¹

Bu yaklaşım, elbette Kelâbâzî'ye has bir tutum değildir. Çağdaşı olan ve Tasavvuf tarihinde *el-Lüma'* adlı eseriyle müstesna bir yeri hâiz olan Serrâc et-Tûsî ve diğer de müellifler de eserlerinde bu hususa dikkat çekmişlerdir.

Tasavvuf ilminin iddialarından biri; Hz. Peygamberin ve ashâbının manevi hayatına varis oldukları hususudur. Bu hususu İbn Arabî (v. 638) şöyle açıklamıştır:

Bu ümmetin âlimleri Benî İsrâîl'in nebîleri gibidir' yani Resullerin getirmiş olduğu ahkâmı muhafaza ederler. Bu ümmetin âlimlerinden Sahabe, Tâbiûn, Tebeu't-tâbiûn ve sonrakilerden Sevrî, İbn Uveyne, Mâlik, Ebû Hanîfe, İmam Ahmed, Şâfiî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ahkâmını muhafaza etmişlerdir. Diğer bir grup daha vardır ki, bunlarda Muhammed (s.a.v.)'in ahvâline ve ilminin esrârına vâris olmuşlardır. İşte, Ali, Selman, Huzeyfe, Hasan-ı Basrî, Şeybân-ı Râî, Cüneyd gibi isimler de nebînin haline, ledünnî ilme ve ilâhî sırâ varis olanlardır.²

Hz. Peygamberden gelen mirâsın zâhir ve bâtın şeklindeki ayrımı ilk sûfi müelliflerden itibaren görülen bir husustur. Meselâ Serrâc Tûsî, tasavvuf ilmini, “ilm-i bâtın” olarak tespit ederken konusunu da “kalbin halleri” olarak ifade etmiştir.³ İşte bu bâtın ilminin kaynağı da yukarıda belirtildiği üzere Hz. Peygamber olup zâhir ilmi gibi o da sahâbe yoluyla nakledilmek sûretiyle gelmiştir. Bu noktada özellikle sufilerin üzerinde durdukları bir gurup vardır ki o da suffa ehli'dir.⁴ Sufiler, İslam tasavvufunun doğal başlangıcı olan zâhidâne ve rûhânî hayatın delilini ve parıltısını ehli suffede bulmuşlardır.⁵ Bu hususa *Müstedrek* sahibi Hâkim şöyle dikkat çekmiştir: Ashâb-ı suffa hakkında vârid olan bu haberleri inceledim ve onların ashâbın vera, tevekkül ve hizmet olarak ashâbın büyükleri olduğunu gördüm. İşte sûfîlerin kendilerini nispet ettikleri tâife onlardır. Her kim terk-i dünyâ, fakr, istememek gibi onların yolu üzere olursa onlara uymuş olur.⁶ İbn Haldûn ise *Mukaddime*'sinde sufilerin hayatının aslında ashâbın hayatında “umûmî bir keyfiyet” olduğunu belirtmiştir.⁷ Son dönem âlimlerinden Muhammed Hamidullah: “Müslümanlar arasında ilk tasavvuf yoluna düşenler onlar ashâb-ı suffa arasından çıkmıştır” diyerek aynı hususu teyit etmiştir.⁸ Kaynaklara göre, onların en belirgin özelliğinin

¹ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *Kitâbü't-Taarruf Li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Arthur Arberry, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994/1415, s. 5.

² Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2002, 436-437.

³ Ebû Nasr Abdullah Ali es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, thk. İmâd Zekî el-Bârûdî, Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye ts, s. 28.

⁴ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, s. 142-144.

⁵ Âmir Neccâr, “ez-Zühd fi'l-İslâm”, *Kitâbün Fihî Ma'ne'z-Zühd ve'l-Makâlât ve Sifetü'z-Zâhidîn*, Ebû Saïd İbnü'l-Arabî, thk: Hatice Muhammed Kamil, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998, s. 23.

⁶ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411, 3/18. Ayrıca bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Tasavvufî açıdan Ashâbı Suffa”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2001), s. 22.

⁷ Ebu Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime-i İbn Haldun'un Fasl-ı Sâdisi'nin tercümesidir*, trc. Cevdet Paşa, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1277, 3/85.

⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara: Yenişafak, 2003, s. 770.

fakirlik ve dünyalığa sahip olmamaları olduğunda ittifak vardır. Dünyalık yönünden iki yakası bir araya gelmeme, iki elbisesi olmama ve iki çeşit yemek yememe gibi hususlar sık bahsedilen konulardandır.⁹ Ehl-i suffa'nın aynı zamanda zikir ehli olmalarına da; "Ebu hureyre'nin her gün on iki bin kere istiğfar ettiği"¹⁰ rivayetini veya Allah Resulü'nün bir gün suffaya girip aralarında Selmân'ında bulunduğu bir topluluğu gördüğü zaman "söylediklerinize devam edin. Ben üzerinize rahmet indigini görüyorum" dediği rivayeti örnek olarak verilebilir.¹¹

Ashâb-ı Suffe'nin Önde Gelen Bir Portresi Olarak Selmân-ı Fârisî

Selmân-ı Fârisî, ashâb-ı suffa arasında önde gelen simalardan birisidir. Hazreti Peygamber onu ehl-i beytine dâhil ederek "Selmân bizdendir, ehli beyttendir"¹² buyurmuştur. Bu hususa *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde müstakil bir bap ayıran İbn Arabî bunu şöyle yorumlamıştır:

Hz. Peygamber üzerinde kimsenin hakkı olmayıp tamamen kendisini Allah'a adanarak mutlak kul olduğunda, Allah onu ve ev halkını tertemiz yapıp onlardan pislîği gidermiştir. Allah şöyle buyurur: "Ey! Ehl-i Beyt! Allah sizden sadece pislîği gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister."¹³ O halde onlara tertemiz olan kimse izafe edilebilir. Çünkü onlara benzeyen ancak onlara izâfe edilebilir. Hz. Peygamber'in "Selman bizdendir, ehli beyttendir" sözü, Selmân-ı Fârisî'nin temizliği, Allah tarafından korunmuşluğu ve masumiyeti hakkında tanıklığıdır. Allah da, onların temizlendiği ve kendilerinden kirin giderildiği hakkında tanıklık yapmıştır. Bu Ehl-i Beyt'i "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın"¹⁴ ayetine de ortak yapmaktadır.¹⁵

İbn Arabî "kavmin kölesi onlardandır"¹⁶ hadisini de Selmân'ın ehl-i beyte dâhil edilmesinin sırrı olarak takdim eder. Zira bilindiği üzere Selmân'ın mükâtebe yapmasını ona Hz. Peygamber tavsiye etmiş ve beytül mâlden yardımında bulunmuştur.¹⁷ Bir rivayette cennetin Ali, Ammar ve Selman'a iştîyak duyduğu belirtilmiştir.¹⁸ Onun ilmî durumu hakkında ise Hazreti Ali: "O, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini almış ve önceki ve sonraki kitabı okumuştur"¹⁹ derken aynı zamanda hayatında geçirdiği merhalelere de göndermede bulunur. Hazreti Aişe'den gelen bir rivayet ise daha da ilgi çekicidir. Hazreti Aişe'nin bildirdiğine göre, Selman birçok geceler Hz. Peygamber ile yanlarında kimse olmaksızın musâhabet etmiştir.²⁰

⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Esfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kuüttübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418, 1/417.

¹⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/468.

¹¹ Yılmaz, "Tasavvufî açıdan Ashâbı Suffa", s. 24

¹² Hâkim, *Müstedrek*, 3/691 (hadis no: 6539, 6541)

¹³ Ahzâb, 33/33.

¹⁴ Fetih, 48/2.

¹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 1/111-113.

¹⁶ Tirmizî, *Zekât*, 25 (hadis no: 657).

¹⁷ İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, İstanbul: 2009, 36/442.

¹⁸ Hâkim, *Müstedrek*, 3/148 (hadis no: 4666); Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülkerim el-Atâ, Dimeşk: Mektebetü'l-Esed, 2000, s. 495; Benzer bir rivayet *Hilyetü'l-Evliyâ*'da şu şekilde geçmektedir: "Cennet şu dört kişiye iştîyak duyar: Ali, Mikdâd, Ammâr ve Selman. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/190.

¹⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb, Sevgiliye Giden Yolda Kalplerin Azığı*, trc: Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand yay., 2004, 3/281.

²⁰ Mustafa, Baktır, *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffa*, İstanbul: Timaş, 1990, s. 92.

Zâhidâne Hayatı

Tasavvufun amelî vechesini oluşturan zühd aslında her müminin yaşam biçimidir. Kur'an'da, dünyadan yüz çevirme, ahirete yönelme, ibâdet, ihlâs, takvâ, verâ ve zikir gibi zühdün özünü teşkil eden uygulamalara sürekli vurgu yapılmaktadır.²¹ Hz. Peygamber'in ve ashâbının zâhidâne yaşantılarına hadis kitaplarında müstakil bölümler tahsis edildiği gibi daha sonraları *Kitâbü'z-zühd* adı verilen müstakil eserler meydana gelmiştir. Bu noktada bazen Hz. Peygamber'in zühd ve riyâzâtının zarûretten kaynaklandığı noktasında itirazlar olmaktadır. Ancak *Sünen-i Tirmizî*'de²² ve Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr*'indeki bir rivayetten, onun fakrının ızdırârî değil, ihtiyârî olduğu anlaşılmaktadır.²³ Bu hususu Selmân da Benî Abs oğullarından bir gençle yaptığı musâhabet esnasında belirtmiştir.²⁴ Ayrıca bir sahabî, tabiûndan ileri gelen birisine: "Siz Allah Rasûlünün (s.a.v) ashabından daha çok amel yapıyorsunuz, fakat onlar sizden üstündüler" dedi. Kendisine "bunun sebebi nedir" denilince, "çünkü onlar, dünyaya karşı sizden daha çok zühd sahibi idiler" cevabını vermiştir.²⁵

Sufiler, az uyumayı, az yemeyi, az konuşmayı, halvet, uzleti, elindekini vermeyi, cömertliği, infakta bulunmayı, başkalarından istememeyi, onlara heves etmemeyi, şöhret ve itibar sevgisini terk etmeyi zühdün unsurları olarak değerlendirmişlerdir.²⁶ Dolayısıyla zühdün unsurları olarak saydığımız bu unsurların ashâbın hayatında da var olduğunun delili olarak Selmânü'l-Hayr'ın; dünyaya meyletmemesi (mesken, giyim-kuşam, yeme-içme gibi hususlarda), ahireti hayatının merkezine alması, mütevâzi kişiliği, zikri, kesb ve tevekkülü burada ele alınacak bazı konulardır.

Dünya'ya Rağbet Etmemesi

Zâhidâne hayatın ilk basamağı dünyaya mesafeli durmadır. Zira sufi metinlere göre dünyaya karşı zâhidlik her türlü hayır ve tâatin başı, dünya sevgisi ise her türlü kötülüğün temeli sayılmıştır.²⁷

Selmân'ın hayatı incelendiği zaman Hz. Peygamber'in "dünyadan nasibiniz bir atlının azığı kadar olsun"²⁸ sözünün önemli bir yer işgal ettiği ve bunun tezâhürlerinin onun hayatında

²¹ Kadir Özköse, "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam, Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", *CÜİFD*, 7/1 (2002), s. 177.

²² "Rabbim bana Mekke vadisini altın yapmayı sundu. Ben de "Ey Rabbim hayır! Bir gün doyayım, bir gün aç olayım. Aç olduğum zaman sana yakarır, seni zikrederim. Doyduğum zaman da sana şükreder ve hamd ederim." Tirmizî, *Zühd*, 35, (hadis no: 2347).

²³ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/348 (hadis no: 13309)

²⁴ Rivayet özet olarak şu şekildedir: Benî Abs'dan bir adam Selmân'a yoldaşlık eder. Bir harman yerinden geçerlerken Selmân: "Ey Benî Abs'ın kardeşi, bu nimetleri size veren fethederek onu size mülk kılan ve sizi onunla rızıklandıran isteseydi, Muhammed (s.a.v.) hayatta iken onu buranın hazinelerine sahip kılar. Hazinelere sahip kılsaydı bile, onlar yanlarında yiyecek olarak bir buğday ölçeği miktarı bile olmaksızın geceyi geçirir ve sabahları dedi" dedi ve sonra Celûlâ'yı hatırlattı ve şöyle dedi: "Allah dileseydi Muhammed (s.a.v.)'i onun hazinelerine mâlik kılar. Böyle olsaydı bile onlar yanlarında bir dinar veya dirhem olmaksızın geceyi ve gündüzü geçirirlerdi." Abdullah b. Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rakâik*, 1/283 (hadis no: 822).

²⁵ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II/548-549.

²⁶ Özköse, "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam, Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", s. 186.

²⁷ Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 50.

²⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/195. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfeti's-Safve*, Haydarâbâd: Dâru'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1355, s. 223. Ayrıca benzer bir tavsiyeyi Hz. Ebu Bekir de ölüm döşeginde kendisini ziyaret eden Selmân'a yapmaktadır. Bkz. Ebû Saîd İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'n Fihî Ma'ne'z-Zühd ve'l-Makâlât ve Sıfeti'z-Zâhidîn*, thk: Hatice Muhammed Kamil, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998, s. 93.

çok açık olduğu görülmektedir. Dünyanın fâniliğine, ahiretin bâkiliğine ve Allah'ın nisyandan münezzeh oluşuna 'şu üç kişinin hali beni güldürür' diyerek dikkat çekmiştir. Bunlar; ölüm kendisini aramasına rağmen dünyayı ümit eden, kendisinden gâfil olunmadığı halde kendisi gâfil olan, Rabbi kendisine kızgın mı yoksa râzı mı olduğunu bilmediği halde kahkaha ile gülerdir²⁹ diyerek hassasiyetini ifade eder.

Yeme-içme hususu

Hz. Peygamber bir hadisinde: "Allah'ım! Muhammed ailesine rızkını günlük yetecek miktarda ver"³⁰ buyurmuştur. Bunun dışında pek çok hadiste de az yeme hususuna işaret edilmiştir. Sûfiler bu noktadan hareketle manevî terbiyenin bir adımı/ilk adımı olarak killet-i taâmı bir prensip haline getirmişlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî, sufiler üzerine rahmet inen yerlerden bir tanesinin yemek esnasında olduğunu, zira onların tam ihtiyaç duymadıkça yemek yemediklerini belirtmiştir.³¹

Selmân'ın yemek hususundaki tavrında sufilerin killet-i taâm prensibine dâir deliller vardır. Bir mecliste kendisine daha çok yemesi için ısrar edilince, "yeter yeter, ben Resûlallah'tan dünyada en fazla tok olanlar ahrette en fazla aç olanlardır" sözünü işittim³² diyerek az yemenin Müslümanlara ait bir hususiyet olması gerektiğini belirtmiştir. Bir gün tuz ve ekmek yerken huzuruna birisi girmiş, onu da yemeğine davet ettikten sonra "Resûllah (s.a.v.) bizi nehyetmese ve birbirimize tekellüften nehiy olunmasa idik senin için külfete girerdik"³³ buyurmuştur. Bir başka sefer aynı ikram karşısında gelen misafir bunun yanında bir de kekik olsaydı ne iyi olurdu deyince, Selmân (r.a.) çıkar gider ve ibriğini rehin vererek komşusundan kekik alıp gelir. Yemeği yedikten sonra misafir: "Bize verdiği rızka kanaat etmeyi nasip eden Allah'a hamd olsun!" deyince, bunu duyan Selmân (r.a.): "Eğer Allâhu Teâlâ'nın verdiği rızka kanaat etmiş olsaydın, ibriğim şu anda komşuda rehinde olmayacaktı" demiştir.³⁴ Bu rivayetler bize Selmân'ın günlük yaşamında midenin terbiyesine verdiği önemi ve yemeği bir gâye-i asliye haline getirmediğini göstermektedir.

İmam Gazzâlî *İhyâ'*da Selmân-ı Fârisî ve Hazreti Ömer arasında şöyle bir olayın vuku bulunduğunu haber vermiştir: Hz. Ömer, Selmân-ı Fârisî'den kusurlarını sorarmış. Yine bir gün Selmân-ı Fârisî onun yanına girince, hakkımda hoş görmediğin bir şey duydun mu? diye sormuş. Selmân af dileyerek bir şey söylemek istememişse de Hz. Ömer ısrar edince: "Duyduğuma göre sofranda iki çeşit yemek bulunduruyormuşsun. Ayrıca biri gece, öbürü gündüz giyilmek üzere iki kat elbisen varmış" demiş. Hz. Ömer, Selmân-ı Fârisî'ye "Başka bir şey duydun mu" diye sormuş. Selmân "hayır" deyince, "ben bu ikisinin çaresine bakarım" demiştir.³⁵

Bu rivayetlerden, Selmân'ın sürekli olarak basit şeyler yediğini düşünülmemelidir. O, bazen de et alır ve cüzzamlılarla birlikte yemiş.³⁶ Bir seferinde Selman'ın bol rızık alması,

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-Safve*, s. 221-222.

³⁰ Müslim, *ez-Zühd ve'r-rakâik*, 53 (hadis no: 1055).

³¹ Serrâc Tûsî, *el-Lümâ*, s. 191.

³² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/198.

³³ Abdullah b. Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rakâik*, 1/493 (hadis no: 1404); Ebû Hamid el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmiddîn*, 2/290.

³⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 4/166; Ebû Hamid el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmiddîn*, 2/290.

³⁵ Ebû Hamid el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmiddîn*, 3/626.

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-Safve*, 1/206.

arkadaşlarını şaşırtmış, o ise “nefis rızkını hazır olarak görünce mutmain olur”³⁷ diyerek nefsin hile ve tuzaklarına karşı ne kadar uyanık olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla o, nefsinin tamamen ihmal etmemiş ancak nefsinin tuzaklarına uyanık davranmıştır. Nitekim Ebu'd-Derdâ'ya: ‘Rabbinin üzerinde hakkı vardır, nefsinin üzerinde hakkı vardır, ailenin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver’³⁸ tavsiyesinde bulunmuştur.

Mesken hususu

Selmân'ın zâhidâne tutumunun tebellür ettiği alanlardan irisi de mesken hususundaki tavrıdır. Nitekim binaları lüzumundan büyük tutmamak, yüksek bina inşa etmemek ve binaları ancak gerektiği kadar toprak kullanmak suretiyle inşâ ederek dış cephesine sıva vurmaktan kaçınmak zühdün alametlerinden sayılmıştır. Ebû Tâlib el-Mekkî, selef evleri kireç ve tuğla ile süslemeyi ve yükseltmeyi hoş karşılamazdı demiştir. Toprak pişirmek suretiyle tuğlalardan örülen yüksek binaları ise zalim hükümdarların binasına benzetmiştir.³⁹

Selmân (r.a.), Medâin valisiyken bir evi olmamasından dolayı birisi kendisine bir ev yapmayı teklif edince, ‘nasıl bir ev’ demiş. Selman'ın yaşantısını bilen adam da: ‘başını kaldırdığın zaman başının, ayağını uzattığın zaman ayağının duvara değeceği bir ev’ deyince, Selmân ‘o zaman tamam’ demiştir.⁴⁰ Yine bir rivayete göre Kindeoğullarından bir kadınla yaptığı evlilikte, kadının evine vardığı zaman evin güzelce döşenmiş olduğunu görür. ‘Eviniz cehenneme mi döndü, yoksa Kinde de Ka’be’mi değişti’ der ve süsler sökülene kadar eve girmez. Eve girdikten sonra pek çok ev eşyası görünce: “Bana dostum (s.a.v.) böyle tavsiye etmedi. O bana: “Şu dünyada eşyan ancak bir atlının taşıyacağı kadar olsun” buyurdu, demiştir.⁴¹

Giyim-Kuşam hususu

Dünyada zühd sahibi olmanın alametlerinden biri de, yumuşak, dikkat çekici ve gösterişli giysilerden uzak durmaktır. Çeşitli tatlardaki leziz yemeklere düşkün olmamak, nimet içinde yüzenlerin arzu ettikleri şehvetlerden uzak durmak ve lükse düşkün olanların aşına oldukları lüks alet ve ev eşyası ile süsleri terk etmek de zühdün alametlerindedir.⁴² Dervişlerin giyim kuşam konusundaki edebi, vakte bağlıdır. Yün, keçe, yamalı, her ne bulurlarsa giyerler. Bundan başkasını bulurlarsa da giyerler. Sâdik derviş ne giyerse onun güzel ve temiz olmasına dikkat eder. Eğer fazla giyeceği varsa olmayanla paylaşır. Kardeşlerini nefesine tercih ederek îsârda bulunur. Eski giymek, kendisine yeni giymekten daha hoş gelir, hep yeni giymekten de çok elbise sâhibi olmaktan da sıkılır. Onun yerine az, eski ve yamalılarla yetinir. Temizlik ve tahârete titizlik gösterir.”⁴³ Selmân'a bir gün kendisine niçin yeni elbise giymediğini sorulunca, kölenin yeni elbise ile ne işi var, bağışlandığım zaman giyerim⁴⁴ der.

³⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/207.

³⁸ Buhârî, *Savm*, 50 (hadis no: 1968).

³⁹ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 2/151.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-Safve*, 1/205.

⁴¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/185; İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-Safve*, 1/205.

⁴² Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 2/505-510.

⁴³ Serrâc Tûsî, *el-Lümâ*, s. 197.

⁴⁴ İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet Mutluluğun Formülü*, 2/810.

Ahret Kaygısı

Kûtu'l-Kulûb müellifi Ebû Tâlib el-Mekkî zühd ve ahiret arasında şöyle ilişki kurar: “Dünyaya rağbet etmenin temelinde, yakîn zayıflığı vardır. Çünkü kulun yakîni sağlam olsa, bu yakînin nuru ile ahirete bakar; dünyayı unuttur ve neticede dünyaya karşı zühd sahibi olur. Böylece kendisine vaat edileni, daha sürekli, daha yararlı ve Mevlâ’sının rızasına daha uygun olanı tercih eder. Fani olana iltifat etmez, aksine ebedi olana sarılır. İşte zühd böyle oluşur⁴⁵ demektedir.

Selmân’ın davranışlarına baktığımız zaman pek çoğunun arka planında ahiret ve hesap kaygısı bulunduğu göze çarpmaktadır. Zühd ve Tasavvuf dönemleri arasındaki farklardan bahsedilirken, zühd dönemi diye adlandırılan ilk iki asırda ‘haşyetullah’ ön planda iken, tasavvuf dönemi diye adlandırılan 3. ve 6. asırlar arası dönemde bunun mahabbetullah düşüncesine evrildiği belirtilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Selmân’ın bu konudaki tavrı da genel duruma uygundur. Bir gün kendisine niçin yeni elbise giymediği sorulunca, kölenin yeni elbise ile ne işi var, bağışlandığım zaman giyerim, diyerek ahiret kaygısını ızhâr eder.⁴⁷ Bir başka rivayette ise, “muhakkak cehennem onlara va’ dolunan yerdir”⁴⁸ ayeti nâzil olunca önce nara attığı, sonra da üç gün kaybolduğu nakledilir.⁴⁹ Kendisine söven birisine, “eğer kıyamette günahlarımın bulunduğu kefe ağır gelirse, dediğinden daha kötüyüm. Eğer hafif gelirse, senin bu sözünün bana ne zararı olur?” diyerek cevap vermiştir.⁵⁰ Selmân’ında katıldığı Cühâ (جوخي) fethinde Müslümanlar orayı dağlar gibi ekin yığınları olduğu bir halde fethetmişlerdir. Selmân yanına gelip kendisine, “Ey Ebû Abdullah! Allah’ın bize bahşettiği nimetleri görmüyor musun” diyen birisine; “sen de her bir taneden hesap sorulacağını bilmiyor musun” diyerek cevap vermiştir.⁵¹ Tüm bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Selmân yakîninin kuvvetinden dolayı fânî olana değil ebedî olana ehemmiyet vermiş sürekli hesap kaygısı gözetmiştir.

Tevâzuu

Ebu Said Hudrî’den (r.a.) gelen bir rivayet Hz. Peygamber’i şöyle tavsif etmektedir: Resûlullah (s.a.) binitine ot verir, evini süpürür, ayakkabısını tamir eder, elbisesini yamar, koyunları sağır, hizmetçileriyle beraber yemek yer, el değirmeni çeviren hizmetçi yorulunca ona yardım ederdi. Pazardan aldığı eşyayı eve bizzat kendisi taşır, hayâsı buna mâni olmazdı. Zengin-fakir herkesin elini sıkır, ilk defa selâm veren kendisi olur, davet edildiği şey ham ve kuru bir hurma bile olsa hor görmezdi.⁵²

Yukarıda saydığımız hususların benzerlerini Selmân’ın hayatında da görmekteyiz. Zira onun hayatında dikkat çekici hususlardan bir tanesi de mütevâzi kişiliğidir. O, bunu sözleriyle tavsiye ettiği⁵³ gibi pratikte de göstermiştir. Nitekim Hz. Ömer zamanında Medâin valisi

⁴⁵ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II/555.

⁴⁶ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*, İstanbul: Dergah Yay., 1999, s. 114.

⁴⁷ İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet Mutluluğun Formülü*, 2/810.

⁴⁸ Hıcr, 15/43

⁴⁹ Serrac Tûsî, *el-Lüma*, s. 144.

⁵⁰ Ebû Hamid el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmiddîn*, 4/188.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-Safve*, 1/209.

⁵² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 243.

⁵³ Selmân: “Ey Cerir! Allah için mütevâzi ol, kim dünyada Allah için mütevâzi olursa Allah da onu kıyamette yükseltir” buyurmuştur. İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-Safve*, 1/208.

Ashâb-ı suffe içerisinde bazı sûfiler, diğerlerine nispetle daha çok tanınmışlardır. Bunlardan bir tanesi de Selmân-ı Fârisî'dir. Peygamberimiz tarafından “Selmân bizdendir ehl-i beyttendir” buyrulmuş ehl-i beyte dâhil edilen Selmân-ı Fârisî zühd ve tasavvuf ilmine dâir eserlerde dâimâ kendisine yer bulmuştur. Bunun sebebi, suffa dönemindeki zâhidâne yaşantısını vâli iken de devam ettirmiş ve bunu gerekçelendirmiş olmasıdır. Böylece Selmân-ı Fârisî aslında zühdün sadece belirli bir kesimin değil tüm Müslümanların ortak yaşantısı olması gerektiğini göstermiştir.

Selmân-ı Fârisî'nin zühd anlayışına bakıldığı zaman bunun bizzat Peygamberimiz tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Peygamberimiz tarafından başka hadislerde de ifade edilen yol ve yolcu metaforu Selman'a olan tavsiyelerinde de görülür. Selmân'a Peygamberimiz tarafından dünyevî maişetinin “yolcunun azığı kadar” olması tavsiye edilmiştir. Selmân da bu tavrı ömür boyu sürdürmüştür. Selmân'ın zâhidâne tavrı, yeme, içme, giyim-kuşam, dış görünüş ve meskene kadar birçok alanda tezâhür etmiştir. Özellikle giyim kuşam ve mesken hususunda Hazret-i Selmân'ın sert bir zâhidâne tutum takındığı görülmektedir. Bununla birlikte yine Selmân-ı Fârisî nefis ve nefsin haklarının da idrâkinde bir sahâbî olarak dünyadaki nasibini de ihmâl etmediği görülür. Özellikle muâhât çerçevesinde kendisiyle kardeş kılınan Ebu'd-Derdâ'ya yemesi, uyuması ve ailesini ihmâl etmemesi gibi hususlardaki tavsiyesi ayrıca bazen bolca yiyecek alması hususları nefisini de tamamen görmezden gelmediğini göstermektedir. Onun zühd anlayışında ya da genel ifadesiyle dünyadaki yaşam tarzında asıl duygusunun ahiret kaygısı olduğu şüphe götürmez bir gerçekliktir.

Sonuç olarak ashâb-ı suffenin önde gelen sîmâlarından olan Selmân-ı Fârisî zikredilen hususlarda sûfilere örnek olmuş sahâbîlerdendir. Kaynaklarda da görüldüğü üzere tasavvuf ilmini ispât eden erken dönem eserlerde de kendisine yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Baktır, Mustafa, *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffa*, İstanbul: Timaş, 1990.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavki'n-Necât, 1422.
- el-Esfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kuütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu Ulûmiddîn*. thk. Ali Muhammed Mustafa-Saîd el-Mehâsinî. Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 2010.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Yenişafak, Ankara, 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, İstanbul: 2009.
- İbn Arabî, Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- İbn Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah et-Türkî el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-Rakâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime-i İbn Haldun'un Fasl-ı Sâdisi'nin Tercümesidir*, trc. Cevdet Paşa, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1277.

İbnü'l-Arabî, Ebû Saîd, *Kitâbü'n Fîhi Ma'ne'z-Zühd ve'l-Makâlât ve Sıfetu'z-Zâhidîn*, thk: Hatice Muhammed Kamil, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Sıfetu's-Safve*, thk. Ahmed b. Ali, Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2000/1421.

İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet Mutluluğun Formülü*, trc. Ali Arslan, Ankara: Yenişafak, 2004.

el-Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *Kitâbü't-Taarruf Li-mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Arthur Arberry, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994/1415.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülkerîm el-Atâ, Dimeşk: Mektebetü'l-Esed, 2000.

el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulûb, Sevgiliye Giden Yolda Kalplerin Azığı*, trc: Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand yay., 2004.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hasen, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Beyrût: Dâru't-türâsi'l-Arabî, ty.

en-Neccâr, Âmir, “ez-Zühd fi'l-İslâm”, *Kitâbü'n Fîhi Ma'ne'z-Zühd ve'l-Makâlât ve Sıfetu'z-Zâhidîn*, Ebû Saîd İbnü'l-Arabî, thk: Hatice Muhammed Kamil, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998.

Nisâbü'rî, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411.

Özköse, Kadir, “Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam, Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *CÜİFD*, 7/1 (2002).

Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. HAmdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994/1415.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, vd., Mısır, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975/1395.

et-Tûsî, Ebû Nasr Abdullah Ali es-Serrâc, *el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, thk. Imâd Zekî el-Bârûdî, Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye ts.

Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*, İstanbul: Dergah Yay., 1999.

Yılmaz, Hasan Kamil, “Tasavvufî açıdan Ashâbı Suffa”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2001).

MUHAFAZAKAR BİR PERSPEKTİFTEN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN (Peyami Safa Örneği)

Mesut DÜZCE

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-8599-390X

ÖZET

Peyami Safa 1899 – 1961 tarihleri arasında yaşamış, Cumhuriyet tarihinin en üretken yazar ve düşünürlerinden biridir. Çok farklı alanlara yayılmış konularda yazılar yazmış ve eserler vermiş olsa da esas olarak edebiyatçılığıyla bilinmektedir. Anlayış açısından milliyetçi-muhafazakâr bir zihniyet benimsemiştir. Dolayısıyla hayatı ve toplumu okuma biçiminin de bu zihniyetten bağımsız olarak ele alınmaması gerekmektedir. Osmanlı döneminin artık tarih sahnesinde miadını doldurduğu bir dünyaya gözünü açan yazarın çocukluğu oldukça çalkantılı toplumsal ve siyasal süreçlerin olduğu bir atmosferde geçmiştir. Gençliği ise bir imparatorluğun yıkılıp yerine bir Cumhuriyetin kuruluşunun bütün sancılarının tecrübe edildiği bir dünyaya tanıklık etmiştir. Peyami Safa'nın bakış açısı böylesi koşulların hüküm sürdüğü bir zamanın ruhunda şekillenmiştir. Yaşadığı dönem, gerek siyasi gelişmeler gerekse sosyo-kültürel gelişmeler açısından toplumun modernleşmenin etkilerine çokça maruz kaldığı dolayısıyla toplumsal değişimin hızının yüksek olduğu bir dönemdir. Bu dönem farklı yaşam tarzları arasında gerilimlerin, çatışma ve rekabetin oldukça yoğun yaşandığı bir dönemdir. Modernleşmenin etkilerinin hızlı bir şekilde topluma nüfuz ettiği ve toplumun belli bir kesimi açısından da neredeyse hiçbir sorgulamaya tabi tutulmadan kabul gördüğü bu dönem, tıpkı kendi çağdaşlarında olduğu gibi, Peyami Safa'nın da, başta romanları olmak üzere, eserlerine konu olmuştur. Dönemin edebiyatçılarının Doğu-Batı karşıtlığı ekseninde işledikleri konu Peyami Safa'nın romanlarında da aynı eksende yer almıştır. Romanlarında kendi düşünsel duruşunu ortaya koyan Peyami Safa, toplumsal değişme sürecinde, dinin de içinde bulunduğu geleneksel değerlerden uzaklaşan Batılı yaşam tarzını tercih eden toplumsal kesimi genelde mahkum eden bir tavır sergilerken, geleneksel değerleri sahiplenen Doğulu yaşam tarzında kalmayı tercih edenlere ise övgü dolu nitelermelerde bulunmaktadır. Bu bildiri yaşadığı dönemde özellikle geleneksel ve dinî alanlarda ortaya çıkan toplumsal değişimlerin Peyami Safa'nın Romanlarına nasıl yansıdığını konu edinmektedir.

Anahtar kelimeleri: Din Sosyolojisi, Peyami Sefa, Toplumsal Değişme, Din, Doğu – Batı

Giriş

Peyami Safa'nın yaşadığı döneme ve o dönemin koşullarına bakıldığında, pek çok alanda oldukça kapsamlı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Modernleşmenin etkilerinin hızlı bir şekilde topluma nüfuz ettiği ve toplumun belli bir kesimi açısından da neredeyse hiçbir sorgulamaya tabi tutulmadan kabul gördüğü bu dönem, Peyami Safa'nın romanlarına da konu olmuştur. Safa, katı muhafazakâr bir tutum takınmasa da bu dönemde gözlemlemiş olduğu toplumsal değişimlere romanlarında oldukça sert bir itirazda bulunmuştur. Ona göre, modernleşme adına yaşanan bu toplumsal değişimler gelenekten gelen ilişkilerin, toplumsal bağların çözülmesi ve geleneksel değerlerin terk edilerek başka bir dünyanın değerlerinin kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu açıdan modernleşme, Batı-dışı toplumların Batılı değerlerin etkisinde geçirdiği hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu ise, Batı dışı toplumların kendi dinamiklerine yaslanmayan bir süreç yaşamaya başlamaları, dolayısıyla aktörü olmadıkları bir tarihe eklenme girişimini beraberinde getirmek demektir.

Bilindiği üzere, Türkiye'de modernleşme projesinin geçmişi Tanzimat'a kadar gider. Bu döneme kadar modern değerler ile karşılaşmayan toplumda İslam dini, hayatın en hakim noktasındaydı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dönemin rakipsiz askeri ve siyasi güç olarak ortaya çıkmasının, bir şekilde, İslam dini ile ilişkilendirilmesi dinin toplumdaki öneminin artmasına neden olmuştu. Batı etkisinin girişi ve modernleşme sürecinin başlamasına kadar İslamiyet, toplumda hava gibi teneffüs edilen, adeta farkında olmadan ve sorgulanmadan yaşanan bir dindir (Türköne, 2003: 376).

Ancak modernleşmenin başlaması dinin toplumdaki yerini sarsmıştır. Çünkü din, güne ait dünyanın bir imgesi idi ve modernizmin varlık sebebi güne ait olanı tasfiye etmekte. Modernizm açısından, dinin kaynağı kavrayamadığımız, anlayamadığımız şeylere karşı duyduğumuz korkudur; yaşadığımız dünyayı yorumlamak, anlamlandırmak için aklın gelişmediği dönemlerde başvurduğumuz referanslar manzumesidir. Oysa artık insan aklının hakim olduğu bir ilerleme çağında yaşamaktayız ve bu dönemde akılla ulaşılan bilgi ile din yer değiştirecek dolayısıyla bütün dinler demode olmuş bir dünya görüşü olarak tarihe gömülecektir (Türköne, 2003: 375).

Bu anlayış Fransız düşünür Auguste Comte'un sosyolojisinin ve kurucusu olduğu pozitivistin temelinde de yer almaktadır. Türkiye'de cumhuriyeti kuran kadronun da benimsediği bu anlayış (Özlem, 2002: 100), aynı zamanda geleneksel bir toplumu yabancı olduğu ve sosyo-kültürel dokusuna uyumlu olmayan bir anlayıştan kaynaklı uygulamalarla

karşı karşıya bıraktı. Dolayısıyla sosyo-kültürel yapı devlet eliyle biçimlendirilerek artık dönüşü olmayan bir sürece girdi. İşte bu süreçte toplumsal-tarihsel süreklilik kırılma noktalarına maruz kaldı ve toplumda bunalımlar baş göstermeye başladı (Meriç, 2000: 48). Toplum hayatında kutuplaşmalar, birbirine karşıt, birbirini dışlayan, ötekileştiren yaşam biçimleri ortaya çıkarken, geleneksel dönemin anlam bütünlüğü parçalanmaya yüz tuttu. Bu süreçle beraber ortaya çıkan modern birey, artık kendi toplumuna yabancılaşmış, geçmişine sırtını dönmüş ayırksı bir fert görünümüne girerken, diğer taraftan da bu duruma direnen, muhafazakâr bir duygu ile hareket edip değerlerine sahip çıkan ve dayatılan modernleşmeyi reddeden bir başka eğilim temayüz etti.

Toplumun modernleşmenin etkilerine en fazla maruz kaldığı bu dönemde yaşayan düşünce ve sanat adamı Peyami Safa, tıpkı kendi sıfatlarını taşıyan çağdaşları gibi, yaşadığı dönemde ortaya çıkan bu çarpık toplumsal düzeni, “kendi döneminin insanı” olarak romanlarında işlemiştir. Romanlar, modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeniliklerin, değişimlerin sürekliliğini anlatan ve sosyolojik verileri sunan önemli kaynaklardır. Biz de bu çalışmada Peyami Safa'nın romanlarını bu manada ele almaya ve bu çerçevedeki sosyolojik verileri tespit etmeye çalıştık.

Modernleşme ve Din

Peyami Safa, romanlarında din temasını direkt olarak değil fakat dolaylı olarak sık sık işler. O, genelde kendi fikirlerini romanlarında sözcüsü hükmünde bulunan ve bilgili ya da bilge olarak vasıflandırılabilir bir karakter vasıtasıyla romanlarına serpiştirir. Bu karakterler Türk-İslam uygarlığından gelen manevi değerler ve dine dayalı bir ahlak anlayışının savunucularıdır (Moran, 2007: 223). Peyami Safa'nın seçtiği bu sözcülerin en önemli özellikleri arasında dinî değerler ile barışık olmaları yer alır. Bu karakterler özellikle ilk dönem romanlarında Batılılaşmamış fakat bu “tuzak” ile karşı karşıya kalan ve zaman zaman bu hayat tarzına kendisini kaptıracak noktaya gelen roman kahramanlarını kurtarmak için devreye girer ve onu ikna etmek için de dinî motifler kullanırlar.

İlk dönem romanlarında Peyami Safa olay örgüsünü, çevresinde bulunan biri Batı'yı diğeri Doğu'yu temsil eden iki zümrenin karşıtlığı üzerine kurar. Batıyı temsil eden zümre Batı'yı formel ve sathi bir biçimde taklit eden, geçmişi ile bütün bağlarını koparan ya da koparmaya çalışan, dolayısıyla köklerinden kopmuş, hayattaki en önemli emelleri para ve zevk olan ahlaki düşkünlük içerisinde olmakla malul iken, Doğu'yu temsil eden zümre dinî bir iklimde yetişen, geleneği ile barışık, milli ve manevi değerlere bağlı, vatansever ve dürüst bir zümredir. Doğu ve Batı'yı temsil eden iki zümrenin karşıtlığından beslenen Safa'nın ilk dönem

romanı hemen hemen aynı şema ile karşımıza çıkar. Doğu ve Batı yaşam tarzlarının aynı mekanı paylaşmasından ötürü ortaya çıkan toplumsal sorun üç erkek ve bir kızdan oluşan dört karakterin rol aldığı bir aşk öyküsü üzerine bina edilir (Moran, 2007: 219). Erkeklerden bir tanesi Doğu'yu bir tanesi Batı'yı temsil ederken, diğeri yazarın sözcülüğünü yapan dindar, bilgili, olaylara dışarıdan bakabilen ve Doğulu olanın dostu olarak karşımıza çıkar. Kız ise Doğulu ve Batılı arasında kalan kararsız bir karakter görünümündedir. Olumsuz bir durumda yazarın sözcüsü hükmündeki kişi hemen müdahale etmektedir. Çeşitli vesileler ile Batıcı zümrenin içerisinde bulunduğu yozlaşmaya, dejenerasyona dikkat çekerek henüz tam manasıyla mecralarını bulamayan kişilerin bu zümreye katılmalarını engellemeye çalışmaktadır. Söylemlerinde sıkça dini değerlere atıfta bulunan bu kişilere yazarın yüklediği özellikler ve verdiği görevler onun dini, toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesinde en önemli etkenlerinden biri olarak gördüğünü gösterir. Bu çerçevede romanlarına kısaca bakıldığında:

Sözde Kızlar romanı Milli Mücadele dönemi İstanbul'unun içinde bulunduğu ahlaki çöküntüyü ele almaktadır. Bu romanda yazar kendisi için sözcülük görevini zeki ve kültürlü bir aydın olan Nadir'e verir. Romanın kadın kahramanı Mebrure, Yunan işgali sırasında Anadolu'da kaybolan babasını aramak için geldiği İstanbul'da akrabalarının Şişli'deki köşkünde kalmak zorunda kalıyor. Şişli semti Batı'yı temsil etmektedir. Dolayısıyla dinin hayatın hakim noktasında bulunan geleneksel hayat tarzının değerlerinden uzak, yazarın deyişi ile kokuşmuş, yozlaşmış ve aslından uzaklaşmış bir yaşam biçiminin sürdüğü bir semttir. İşte Mebrure böylesine bir yaşam tarzının sürdürüldüğü bir köşte, köşk sahibinin ahlakla hiçbir bağı bulunmayan, para ve haz düşkünü olan oğlu Behiç'in tuzağına düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Onu bu durumdan yazarın sözcüsü Nadir ve onun Doğu'yu temsil eden dostu Fahri kurtarır.

Şimşek romanında yazar sözcü olarak yine entelektüel bir kimliğe sahip Ali'yi seçer. Romanda diğer ana karakterler Doğu'yu temsil eden Müfid, Batı'yı temsil eden Sacid ve bu ikisi arasında kalan kadın karakter Pervin'dir. Ali, Müfid-Pervin-Sacid üçgeninde ara bulucu rolünü ifa eder. Ancak bu romanda Ali'nin çabaları sonuç vermiyor. Bu sebeple değerlerinden uzaklaşmış kişileri geri getiremedikleri için roman bir felaket ile son bulur. Müfid ve Sacid birbirlerini öldürürler.

Mahşer romanında sözcü yine bir entelektüel ve Doğulu olan gazeteci Kerim'dir. Bu romanda Alafranga hayat tarzının sürdüğü bir muhitte Doğulu yaşam biçimini temsil eden Muazzez ve onu seven yine başka bir Doğulu olan Nihad ana karakterler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Muazzez dejenere bir Batılı tip olarak tasvir edilen dayısı ve yengesi ile aynı

apartmanda kalır. Ancak o, içinde bulunduğu muhiti beğenmemekte ve buradan kurtulmak istemektedir. Nihad ise Çanakkale Savaşına katılmış ve gazi olarak İstanbul'a dönmüştür. Muazzez ile tanışması onun iş ararken Muazzez'in yengesi tarafından işe alınması vesilesi ile gerçekleşmiştir. Birbirini seven bu iki genç zor bir durum ile karşı karşıyadırlar. Evden kaçarak evlenirler ancak bir süre sonra maddi imkansızlıklarla boğuşmak zorunda kalarak ümitsizliğe düşerler. İşte tam bu noktada yazarın sözcüsü Kerim Bey devreye girer. Telkinleriyle Nihad'ı içinde bulunduğu bunalımdan kurtarır ve yine birbirilerine kavuşurlar.

Fatih-Harbiye romanında ise, sözcü Ferit'dir. Romanın diğer kahramanları yine Doğu'yu temsil eden Şinasi, Batı'yı temsil eden Macit ve ikisi arasında kalan kadın karakter Neriman'dır. Bu romanda da sözcü birikimli bir karakter olmasına rağmen baskın değildir. Yazarın Doğu imgelerinin hakim olduğu bir çevrede yaşayan kadın kahramanı asri özentileri olan, çevresinden nefret eden ve Batılı bir yaşam arzusu içerisinde olan kişidir. Ancak daha sonra bu hayat biçiminin kendisine uygun olmadığını anlayarak çevresi ile ilgili geliştirdiği olumsuz düşüncelerden sıyrılır ve din unsurunun hakim olduğu çevresi ile barışır.

Biz İnsanlar romanında ise yazar bu görevi bir öğretmen olan Necati'ye verir. Diğer Kahramanlar Doğu'lu Orhan, Batı'lı Bahri ve yine ikisi arasında müteredit olan Vedia'dır. Sözcü Necati dönemin fikir akımlarına hakim tam bir entelektüeldir. O, yazarın da gerçek hayatında çok mücadele ettiği Marksizm'e karşı Doğulu yaşam dokusuna uygun olan idealizmi savunur. Ana karakter Orhan'ın Marksizm'e kapılmasına engel olur.

Bir Tereddüdün Romanı, Canan, Bir Akşamdı, Yalnızız romanlarında yazar sözcü kullanmamış ancak yine Doğu-Batı karşıtlığını işlemeye devam etmiştir. Bu romanlarda da Batı'yı temsil eden kişilerin sonu kötü olurken İslam-Doğu'yu tercih edenler yazar tarafından mutlu ve huzurlu sona kavuşturularak ödüllendirilmişlerdir.

Peyami Safa'nın romanlarında Batı'ya yönünü dönmüş zümreyi köklerinden kopmuş, ahlakça çürümüş, para ve zevk içinde tasvir etmesini değerlendiren Mustafa Özbalcı'ya göre Safa, Batıcı zümrenin bu duruma düşmesinin nedenini dinden uzaklaşmaya ve esaslı ve köklü bir dini eğitimden geçmemeye bağlamaktadır (Özbalcı, 1993: 174). Romanlarında kurtuluşun dini değerlere bağlılıkta olduğunu belirten yazar bu iddiasını desteklemek için söz konusu değerlere sırtını çevirmeyen karakterleri mutlu sona ulaştırırken, bu değerlere savaş açanları, onlardan uzaklaşanların akıbeti ise tam manasıyla bir felaket ile bitmiştir.

Onun romanlarında dinin oynadığı rol daha çok kültürün korunmasına yöneliktir. O, dinin değerlerin korunmasında ve öz kültürün devamında bir harç görevini gördüğünü düşünmektedir. Dinden uzaklaşmak, kendi kültürüne ve değerlerine mesafe koymayı

beraberinde getirdiği gibi ahlaki ve insani yozlaşmayı da beraberinde getirir. Çünkü çeşitli vesileler ile kendisini dayatan modern hayat tarzı insanın sadece maddi tabiatına hitap etmektedir. Ancak din ve dinin motiflerinden kaynaklı bir direnç ile karşılaşmaktadır. Din, geleneğin usullerini devam ettirmenin emniyet sübabı olarak yeni hayat tarzı karşısında bir engel olarak durmaktadır. Değişime tamamen kapalı olmamakla beraber toplumsal dokuya uyum göstermeyen, onu deforme ederek tehdit eden yeni kıymetlere fırsat vermemekte nesillerin yozlaşmasına, kendi kültürlerine yabancı hatta düşman olmalarına karşı direnmektedir. Bu sebeple romanlarında değişmiş, Batı hayranı çevreler ile muhafazakâr çevreler arasında sık sık bir çatışma mevcuttur. Batıcılar daha çok şekilperest, gösteriş ve maddi unsurlara dayalı bir hayat tarzını benimserken muhafazakâr ve doğulu kalmış çevreler mefkûre, ideal ve ahlakî değerleri öncelerler.

20. Yüzyıl İnsanı, Gelenek ve Din

Modernleşme sürecinde meydana gelen toplumsal değişme, dönemin insanının geleneğe bakışını önemli oranda değiştirmiştir. Geleneksel kodların hakim olduğu dünyada toplumsal hayat, bir şekilde, denetime tabi iken modernleşme ile beraber denetim kaybolmuştur. Denetimden kurtulan insanlar gelenek ile aralarına mesafe koymaya başladılar. İthal edilen Batılı yaşam biçimi geleneksel değerler ile çatışan, onu hor gören bir içeriğe sahip olmasına rağmen modernleşme taraftarları bu yeni yaşama büyük bir ilgi duydular. Bu ilgi Batılı yaşam tarzına aşırı bir bağlılık duyulmasına sebep olurken bir taraftan da çağın insanını kendi değerlerine karşı yabancılaştırdı. Bu, Daryush Shayegan'ın vurgu yaptığı durumun toplumda ete kemiğe bürünen halin ifadesidir. Şöyle der Shayegan: “*Bir olguya aşırı bağlılık her zaman başka bir olgudan kopuşu beraberinde getirir. Aşırı bağlılıkta bir tür esirgenmemiş güven, safdillik, hatta hamlık vardır. Bu masumiyet eleştiri duygusunu öldürür, düşünceyi felç eder, kuşkuyu imana, umudu kesin kanaate dönüştürür*” (Shayegan, 2005: 61-62). Dolayısıyla Batılı yaşam biçimini benimseyen modern insan artık eskilerin kendilerini güvende hissettikleri, ondan zevk aldıkları dünyaya savaş açmışlardı. Sosyal bir çözülmeyi ifade eden bu durumu Peyami Safa da *Bir Akşamdı* isimli romanında zaman zaman sözcülük görevini yaptırdığı Cevat'a zamanın insanı ile ilgili şu tespitleri yaptırmaktadır: “*Bu asrın büyük seciyelerinden biri “fevk’al-itiyad” a meclubiyetidir. Eskiler itiyadda zevk bulurlardı. İtiyada karşı harp açan ilk asır budur. Hatta bu savlet, “Rönesans” dakini geçer*” (Safa, 2002: 106).

Peyami Safa'nın romanında dönemin Batı'nın etkisine girmiş Türk toplumunu kritik ederken kullandığı “Allahların öldürülmesi” sözü geleneksel yaşam tarzından modern yaşam tarzına doğru evirilen bir geçiş toplumunda dinsel değerlerle bezenmiş geleneğin ortadan kaldırılmasını da ihtiva etmektedir. Bu, toplumsal doku ile uyumlu olmayan yeni bir durumdu ve içeriği kültürel değerlerin inkarıyla doluydu. Artık hayat maddiyata ve bedensel hazlara indirgenmiş, hayatı düzenleme konumundaki her türlü çaba değersizleştirilmiş, boş eğlencelere dalmak temel bir uğraşı haline gelmişti. Görünüşte güzel, mutluluk verici; ama boş ve özü olmayan bir yaşam biçimi, hayatın amacı olarak tebarüz etmişti. Buradan yola çıkarak türlü şekillerde ifade edilen nihilizmin Peyami Safa'nın betimlediği topluma düşen gölgesi, onun ahlaki alanda hayırla şer arasındaki her türlü ayırıcı özelliği inkar edici bir rol görevini gördüğü söylenebilir.

Safa, yeni neslin bu konudaki durumunun daha da kötü olduğunu söylemektedir. O, inanma buhranının modernleşen çevrelerde bir seciye olmasına rağmen yeni türeyen nesilde bu buhranın bile olmadığı çünkü onların inanma ihtiyacı içinde bulunmadığını düşünmektedir (Safa, 2002: 137). Bu durum artık insanların kendilerini kayıtlı hissettiği sınırları ortadan kaldırdıkları ve umarsızca yaşadıkları yeni bir dünyanın habercisidir. Yani mutlak bir amaçsızlıkta, tarihsel süreklilikten yoksun ve her türlü otorite ile bağlarını koparmış hatta ona savaş açmış bir dünya söz konusudur.

Din ve Aile

Modernleşme sürecinde dinin toplumsal ölçekte etkinliğini kaybetmesi ve anlam kaybına uğraması aile kurumunu da olumsuz yönde etkiledi. Bu süreçte dinin, aileyi tehdit ettiği için reddettiği durumlar, dinen haram ya da günah kapsamına giren davranışlar artık herhangi bir dirençle karşılaşmadan Batılılaşan çevrelerde olağan görülmeye başlandı. Sözgelimi nikahsız birliktelikler bu cümledendir. Çünkü bir birlikteliğin dini açıdan meşru olabilmesi için nikah, zorunlu bir şarttır. Aksi taktirde kişiler günah işlemiş olurlar. Dolayısıyla bir toplumda dindarlığın arttığı oranda nikahsız birlikteliğin azalabileceği yönünde din sosyolojik bir tespit yapabilmek olanaklıdır (Bilgin, 1997: 115).

Peyami Safa, *Canan* isimli romanda toplumsal değişim sürecinde Batılılaşmayı tercih eden kesimlerin geleneksel kültürün en önemli kurumları arasında yer alan aileye ilişkin bakışlarını mahkum etmektedir. Roman karakterlerinden Bedia ve Lami evlidir fakat çocukları

yoktur. Bedia dindar bir babanın kızı olup İslam/Doğu kültürünün hakim olduğu bir ortamda büyümüştür. Lami ise evliliklerinin ilk yıllarında eşi ile uyumlu ve mutlu bir hayat sürmekte ise de modern bir çevrede çalışmakta ve bu çevrenin etkisinde kalarak ailesi ile bağlarını koparma noktasına gelmiştir. Tanıştığı bir kadına aşık olarak eşinden boşanmak istemektedir. Ancak sebep olarak birbirlerine yakışmamayı ve uyuşmamayı göstermekte ve ardında çocuk sahibi olmak gibi bir engelin bulunmadığını düşünmektedir (Safa, 2000: 73). Batılı yaşam biçiminin hakim olduğu çevrelerin etkisinde kalan ve artık onlar gibi olan Lami için zevcesi ile arasındaki ünsiyeti koparmak açısından çocuk sahibi olmamak bir avantaj, ancak “köklerinden kopmamış” ve dini değerlerin hakim olduğu bir ortamda yetişen Bedia için ise bu bir ıstıraptır. Çünkü o, eğer bir çocukları olsaydı yuvasının yıkılmaktan kurtulacağını düşünmektedir. Yani durum, meşrebine göre tarafları etkilemektedir.

Aynı romanda eve gelmeyen eşi ile arasındaki problemi çözmek için işyerine giden ancak onu bulamaması üzerine eşinin patronu ile Bedia arasında geçen diyalogda evliliğin dinden arınmış ve Safa’ya göre hiçbir ahlaki değeri kalmamış modern muhitlerde nasıl bir hal aldığını görmek açısından önemlidir. Eşinin eve gelmemesini ve kendisini aldatmasını eşinin patronu Şakir Beye şikayet eden Bedia’ya modernleşen yüksek tabakaya ait olan Şakir Bey’in söyledikleri, ait olduğu ortamın evlilikte eşlerin sorumluluğu ve aile meselesine ilişkin zihniyetlerine ışık tutmaktadır. Şakir Bey, Lami’nin yaptıklarının normal karşılanması gerektiğini söyleyince Bedia tarafından Lami’yi savunmakla itham edilmektedir. Bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma geçer;

- *Hayır, Bedia Hanım... hiç kimseyi müdafaa etmiyorum. Bilakis tecrübeli bir adam gibi söz söylüyorum, inanınız... Eğer siz Kadıköy’ünde otursaydınız, Lami’nin hareketlerini daha tabii görürdünüz. Şu bizim modern sayılan muhitlerimizde, böyle şeyler her zaman oluyor... Evet, felaketinizi takdir ediyorum. Fakat sabredin... Her şey geçer... Kıskanç olmayan kadına erkekler bayılırlar. Ehemmiyet vermeyin... en doğrusu bu.*

- *Ehemmiyet vermemek hiç kabil mi? Aldatılmak, bir kadın için ne müthiş şey, takdir edersiniz...*

- *Adam siz de... alışmağa bakar. Eğer bu bir felaketse emin olun ki evli kadınların yüzde sekseni sizinle dert ortağıdır. Zevcesini aldatmayan erkekler ya tekkelerde, ya medreselerde, ya da türbelerde bulunur” (Safa, 2000: 17-18).*

Görüldüğü üzere yüksek tabakaların nokta-i nazarında evliliğin gelenekteki anlamını ve içeriğini kaybettiği ve onun dinsel çerçeveye uyan formunun ancak tekke, medrese ve türbe gibi dinin hakim olduğu alanlarda varlığını koruyabildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dinin itibardan düşürüldüğü çevrelerde aile, rolünü ifa etmekten uzak bir görüntü içerisindeyken, modernleşmemiş ve dinin referans gücünün yüksek olduğu mekanlarda aile kendisine yüklenen geleneksel misyonu yerine getirmeye devam etmektedir.

Batılı Yaşam Tarzının Sosyal Hayatta Tezahürleri

Tanzimatla birlikte başlayan modernleşme süreci kimi çevrelerde bütünüyle bir Batılılaşma eğilimi taşımaktaydı. Yani sadece Batının tekniği ve sanayisi değil yaşam tarzı ve kültürü de benimsenmek istenmekteydi. Bu çabanın hedefinde insan ve zihni olduğu kadar yaşanılan mekanların, özellikle de payitaht İstanbul'un, fiziksel değişimi de vardır. Buna göre İstanbul'un fiziki yapısı ve çehresi değişmelidir. Bu sebeple İstanbul'un Batı kentlerine benzer bir fiziki görünüm için birçok yapısal düzenlemede bulunulmuştur. Bu çerçevede Şehr Emaneti'nin kurulması, toplu taşıtlar, tünel, Şirket-i Hayriye, vapur seferleri; Boğaz kıyılarının iskâna açılması, elektrik, su, havagazı tesisatları vb. yenilikler bu süreçte kent insanının hayatına girmeye başlamıştır (Meriç, 2000: 82).

İstanbul'un fiziki çehresi bu değişimleri geçirirken, semt ölçeğinde de Beyoğlu değişimin öncüsü, taşıyıcısı ve hatta belirleyicisi olmuştur. Gerek içinde barındırdığı yabancı, gayri-Müslim nüfusu, gerekse siyasi merkeze uzaklığı açısından bu özelliklere sahip olmuş ve bu durumu uzun yıllar devam ettirmiştir. Nan A. Lee'nin aktardığına göre Orhan Okay, Beyoğlu için *“on altıncı yüzyıldan itibaren sefarethanelelerin yerleştiği, bu yüzden de Avrupalı seyahatlerin ikameti tercih ettiği, buna bağlı olarak da zamanla Avrupalı otel ve eğlence yerlerinin zenginleştiği Beyoğlu, Batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul'a nüfuz ettiği bir kapıdır”* demektedir (A Lee, 1997: 89). Bu anlamda Beyoğlu, Türk modernleşmesinde gerek dış mekanlardaki gerekse insan ilişkilerindeki değişmeye örnek teşkil edecek bir prototip hükmündedir. Burası Batılılaşmaya ait “ilk”lerin başlangıç mekanıdır. Yeni eğlence mekanları, tiyatrolar, balolar, gazinolar, sinemalar, sirkler vs. ilk olarak Beyoğlu'nda görülmüştür. Yine kamusal alan olarak belirlenen parklar, gezi alanları, pastane, lokanta, mağaza vs. gibi yerler de ilkin Beyoğlu'nda açılmıştır (Meriç, 2000: 82). Yüzyıl başında “Pera” olarak adlandırılan bu semt, *“Avrupalı lokanta ve kahveleriyle, en basit gündelik ihtiyaçtan, en pahalı zevk unsuruna kadar her şeyi Avrupa'dan sağlayan zengin mağazalarıyla, gece hayatıyla, eğlence yerleriyle*

Avrupa hayatının küçük bir örneğini verir. Her modasıyla Büyük Avrupa merkezlerine, özellikle Paris'e tabidir” (A Lee,1997: 90).

Bu durum Batılılaşma meselesini ele alan Türk romanında bir materyal olarak işlenmiştir. Alafranga yaşamı benimseyen roman karakterlerinin en çok gidip geldikleri yer Beyoğlu'dur (A Lee, 1997: 89). Peyami Safa'nın romanlarında da Batı tarzı yaşam biçimini tercih edenler alışveriş yapmak, alafranga yaşayışını yerinde ve daha yakından görmek için sık sık Beyoğlu'na giderler. Buluşma mekanları genelde buradaki pastane ve kahvehanelerdir. Batılı yaşayışı tercih edenlerin uğrak merkezi olan Beyoğlu, Peyami Safa'nın romanlarında “paralı”, “kötü” ve hatta “çirkin” bir semt olarak tasvir edilir.

Beyoğlu Safa'nın romanlarında Doğulu yaşam tarzıyla uyumlu olmayan, milli ve manevi değerlerin ve inançlarına hilafına her ne varsa hemen hepsinin yaşandığı, dejenere hayatlar ve yaşam tarzıyla dolu bir mekandır. *Sözde Kızlar, Mahşer, Canan, Fatih-Harbiye* gibi romanlarda Beyoğlu sürekli bu şekilde olumsuz tasvirlerin konusu olmaktadır. Özetle, Peyami Safa'nın romanlarında Beyoğlu, muhafazakâr ve geleneksel değerlere aykırı bir yaşam tarzını temsil eden, bu yönüyle de onaylanmayan yaşamı simgeler. Orası, her türlü ahlaksızlığın, yozlaşmanın, istenmeyen yöndeki toplumsal değişmelerin halka aşılandığı yabancılaşmanın giriş kapısıdır.

Partili Yaşam ve Kumar

Sosyal hayatın değişme sürecinde Avrupa'dan ithal edilen ve yaygınlaşarak moda haline gelen bir yaşayış ve eğlence tarzı olan parti ve balo geleneksel dönemin, dinî ve milli günlerdeki eğlencelerinin yerine ikame edilmiştir. Modern yaşamın adeta bir ritüeli olarak ortaya çıkan partili yaşayışın değişim açısından en önemli özellikleri içkili ve danslı olmalarıdır.

Peyami Safa'nın romanlarında da Batı geleneğinden ithal edilen ve toplumsal yapı göz önünde bulundurulduğunda eğreti duran partili yaşayış, cemiyet hayatına giren Batılı yaşam tarzının tamamlayıcı bir unsuru olarak yer bulmuştur. Dolayısıyla romanlarda bu tür partilere katılanlar köklerinden kopmuş, öz kültürleri ile aralarında bir bağ kalmamış tipler olarak işlenir. Safa'nın romanlarında bu partilere katılanlar, sarhoş, ahlaksız, çapkın vb gibi nitelemelerle aşağılanır ve ahlaki çöküntü içinde, yozlaşmış bir zümre olarak tasvir edilir (Safa, 2005a; 2005b; 1999c).

Bu çevrede geleneksel dönemin oyun enstrümanları olan dama, satranç, tavla gibi oyunlar yerini domino, bilardo, iskambil gibi Batı menşeli oyunlara bırakmıştır. Kumar, Avrupai evlerin, salonların, misafir toplantılarının, çay partilerinin başlıca oyunu hatta alafranga hayat biçiminin bir göstergesi sayılır. Batılılaşma ya da çağdaşlaşma ölçüsünün dinî değerlerinden uzaklaşma olarak belirlediği bu çevreyi Safa, romanlarında soysuzlaşmış geçmişleriyle herhangi bir bağı kalmayan tipler olarak sergilemektedir (1999b; 1999c; 2000a; 2005b).

Giyim-Kuşam

Modernleşme sürecinde toplumsal alanda görünürlük de artmıştır. Süreç bir taraftan farklı insanların görünürlüğünü yaygınlaştırırken bir taraftan da birbirleriyle karşılaşma alanı bulan bu insanların kıyafet ve iletişimlerini önemli hale getirmiştir. Bu gelişme geleneksel dönemden farklı olarak “görünür olanın” başka bir deyişle giyim-kuşamın değişimini gerektirmiştir. Geleneksel dönemde toplumsal yapı, sokaktaki insanın sosyal konumunun kıyafeti sayesinde tanınmasına, dolayısıyla dışardan görenler tarafından anlaşılmasına izin vermektedir. 18. yüzyıldaki gelişmeler; büyük şehirler, yükselen nüfus artışı, yeni iş alanlarının ortaya çıkması vs. toplumsal değişmeye paralel olarak dış mekanda giyilen kıyafetin değişmesine etki etmiştir. Bu dönemde giyilen kıyafetler artık insanların sosyal konumu hakkında bilgi vermemektedir (Meriç, 2000: 100).

Toplumsal hayatta kılık kıyafetin Batı'ya göre yeniden şekillendirilmesi, Peyami Safa'nın romanlarında, çoğu alafrangalığa özenen ve şıklığa düşkün kişilerin Batılı gibi giyinmek merakı olarak yansımaktadır. Batı tipi giyimi tercih edenlerin giydikleri elbiselerin isimleri de ağırlıklı olarak Fransız isimlerdir. Rop, kaşkorse, krepdöşen, tuvalet vb gibi kadın giyimi ve Bonsüveri, fötr vb. erkek giyimi. Bütün bunlar modern hayatın mütemmim bir cüz'i olarak Safa'nın romanlarına yansımıştır (1999b; 2000a; 2000b; 2005b; 2006).

Batılaşmayı Yanlış Algılama

Peyami Safa, romanlarında eleştirel olarak yaklaştığı modern kesimlerin Batılaşmayı yanlış anladıklarını ileri sürmektedir. Batılılaşmayı ancak dış görünüşlerin, giyim-kuşamın ve gereksiz birtakım davranışların bir toplamı olarak gören bu kesim eleştirilmiştir. Genel çerçevede Doğu-Batı çatışmasını işleyen Safa'nın romanlarında geleneklerinden koparak

Batı'nın, geleneksel kültürün ahlaki yapısına uygun olmayan yaşam biçimlerini tercih edenleri Batı'yı doğru tanımamak ve anlamamakla suçlamaktadır.

Hayat tasavvurunu yanlış değerler üzerine inşa eden Batılılaşma yanlılarının Batı'yı göze hoş gelen bir görüntü ve insan nefisini tatmini eden bir eğlence anlayışından ibaret bir dünya algısı bu eğilimdeki çevreleri/insanları yetiştikleri kültür dünyasına karşı olumsuz hisler geliştirmelerine, hatta ondan düşmanlık derecesinde nefret etmelerine sebep olmuştur. *Fatih-Harbiye, Bir Tereddüdün Romanı, Biz İnsanlar* gibi eserlerinde bu konu bolca işlenmektedir.

Özetle, Peyami Safa'nın romanlarında Batılılaşan çevreler, Batı'yı gerçek kimliği ile tanımaktan ziyade onu sadece yüzeysel ve dışarıya yansıyan görüntüleri vasıtasıyla tanımaktalar ve ondan ibaret sanmaktadırlar. Bu tablonun dış dünyada da bir karşılığının bulunduğu bilinmektedir. Dönemin elitlerinin Batı'yı yanlış tanıdığı ve gereksiz yönlerini taklit ettiği meselesi Türk modernleşmesini çalışan araştırmacıların en çok karşılaştığı olguların başında gelmektedir. Bu anlayışa kendilerini kaptıranlar yerleşik kültürün değerleri ile bir çatışma içine girmektedirler. Çünkü onlara göre Batılılar gibi yaşamının önündeki en büyük engel geleneksel değerlerdir. Bu sebeple ondan kurtulmanın yolları aranmalıdır. Aydınlar arasında da yaygın olan bu tavrın Peyami Safa'nın romanlarında şiddetli bir şekilde eleştirildiğini görmekteyiz.

Sonuç

Peyami Safa'nın yaşadığı dönemde meydana gelen sosyal değişmelerin temelinde toplumun Batı ile karşılaşması sonucu Batı tarzı hayat biçiminin bazı toplumsal kesimlerde karşılık bulmasının yanı sıra dönemin siyasi ve sosyal yapısının bu durumu teşvik etmesi de yatmaktadır. Bu döneme kadar toplum, dini motiflerin ağır bastığı İslam/Doğu kültürünün oluşturduğu geleneksel bir yaşam tarzı sürerken artık modern değerlerin muhtevasını doldurduğu ve şimdiye kadar sürdürmekte olduğu hayat biçimini tehdit eden yeni bir hayat tarzı ile karşı karşıya kalmıştır. Burada bir problem durumu ortaya çıkmıştır. Zira, gerek bireysel gerekse toplumsal gerçeklik aynı anda farklı ve hemen hemen birbirine zıt iki yaşam biçimini bir arada yaşatma koşullarına el vermemektedir.

Peyami Safa romanında Batı tarzı yaşam biçiminin toplumun bir kesiminde rağbet görmesi, bireysel ve toplumsal gerçekliğe uygun olarak, diğer kesimi de etkilediği

görülmektedir. Bu bakımdan yazarın roman için söylemiş olduğu “roman toplumun aynasıdır” sözü dış dünyada karşılıksız kalmamaktadır. Yani toplumun bir kesiminde ortaya çıkan değişmeler, insanların aynı zamanı ve mekanı paylaşıyor olmalarından dolayı kaçınılmaz bir şekilde toplumun diğer kesimlerini de etkilemektedir. Toplumsal yaşamı konu edinen Peyami Safa romanında da bunu bir roman malzemesi olarak görmek mümkündür. Bununla beraber toplumsal gerçekliğin yazarların ve düşünürlerin yazı ve dil dünyasına olduğu gibi girmesi, yazarın da bir zihniyet sahibi olmasından dolayı, mümkün değildir. Dolayısıyla toplumsal gerçekliğin Safa’nın romanında dönüşüme uğramış olabileceği faktörünü gözden kaçırmamak gerekmektedir. Zaten aynı dönemde yaşayan fakat farklı bir yerde duran başka yazarların toplum hakkındaki fikirlerinin farklı olmasının temelinde de bu durum yatmaktadır.

Sonuç olarak Peyami Safa’ya göre Avrupalı görünmek adına başlayan toplumsal değişme, Avrupalı olmayan ama kendileri de olma şansını kaybeden bir toplum hayatı şekline dönüşmüştür. Batılılaşmanın toplumsal karşılığı gözetilmediği veya önemsenmediği için, toplumun geleceği de sosyo-kültürel açıdan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bir toplumun varlık nedeni olan gelecek bu noktada dumura uğratılmış, toplumsal alandan beslenecek köklerden mahrum bırakılmıştır. Bu anlamda toplumsal- tarihsel süreklilikte birçok kırılmalar yaşanırken, sosyo-kültürel değişim de bu kırılmaların en sert yaşandığı alan olmuştur. Burada yapılması gereken ise, toplumsal alanda toplumun kendi dinamiklerini yakalamaya çalışmak olmalıdır. Yani, Peyami Safa’nın da bir toplumsal değişim arayışı içerisinde olduğu görülmektedir. Fakat onun değişim talebi tarihi miras ile bağını kopartan, geçmişi bütün yönleri ile ortadan kaldırmayı amaçlayan bir içerik taşııyordu. O, değişimin tarihsel, kültürel, politik ve toplumsal bağlamı ile uyum içerisinde olması gerektiğini düşünmekteydi. Bu sebeple Türkiye’de her şeyin yeni baştan yaratılması üzerine kurulmuş bir modernleşme anlayışını toplumun felaketi olarak gördüğü için çok şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Ona göre bu girişim toplumun tarihsizleştirilmesi ve geleneksiz hale getirilmesine hizmet etmektedir. Geçmiş ile bağları koparılmış bir toplumun, geleceğinin sağlıklı olamayacağı gerçeğinden hareket eden yazarımız, mevcut toplumsal bünyenin devrilmesini ve tamamen ortadan kaldırılmasını gerektirecek bir ihtiyacın söz konusu olmadığını, fakat onun ıslah edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan değişme toplumun geçmişten gelen milli ve manevi unsurları içeren değerlerini ortadan kaldırmak, onların yerine toplumsal dokuyla çatışan yeni değerler ikame etmek değildir. Tam tersine, bu değerlere yaslanan fakat toplumsal yapının işlemeyen yönlerini de iyileştirebilecek bir değişim ihtiyacı mevcuttur. Neticede, milli ve

manevi değerleri dışarıda bırakmayan muhafazakâr bir modernleşme talebinin Peyami Safa'da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Bilgin, Vedat. (2007). Türkiye'de Değişimin Dinamikleri. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Lee, Nan A. (1997). Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Meriç, Nevin. (2000). Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Moran, Berna. (2007). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbalcı, Mustafa. (1993). "Peyami Safa'nın Edebi Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dini Hayatın İzleri", Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun: Sayı:8.
- Özlem, Doğan. (2002). Felsefe Yazıları. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Safa, Peyami. (1999a). Bir Tereddüdün Romanı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (1999b). Biz İnsanlar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (1999c). Şimşek. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2000a). Canan. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2000b). Fatih-Harbiye. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2002). Bir Akşamdı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2004). Matmazel Noraliya'nın Koltuğu. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2005a). Mahşer. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2005b). Sözde Kızlar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami. (2006). Yalnızız. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Shayegan, Daryush. (2005). Batı Karşısında Asya. İstanbul: Anka Yayınları.
- Türköne, Mümtaz'er. (2006). Türk Modernleşmesi. Ankara: Lotus Yayınları.

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK SİYASETİNDE DEĞİŞEN DENGELER

(1938-1939)

Dr. Recep Bülent Şenses

Girne Amerikan Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0003-1044-5778

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılında ölümüyle devletin kuruluşundan o güne kadar oluşmuş tüm siyasi dengeler de değişti. Seçilen yeni cumhurbaşkanı İnönü'nün Atatürk ile arası son bir yıldır iyi değildi. Buna rağmen İnönü, TBMM'de yapılan oylamaya katılan tüm milletvekillerinin oy birliği ile cumhurbaşkanı seçildi. Aynı günlerde artık II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı da belirginleşmişti. Henüz on beş yıllık genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili yapısı II. Dünya Savaşı nedenlerinden biri olan ideolojik aşırılıklardan kendini o güne kadar koruyabilmişti. Devletin yeni siyasi kadrosunun bu ideolojik tarafsız duruşunu savaşın başlangıcında da sürdürmesi gerekiyordu. Bu anlamda, muhtemel savaşın her iki tarafındaki devletlerle savaş başlamadan anlaşmalar yapıldı. Devletin II. Dünya Savaşı öncesinde çözmesi gereken diğer bir konu da o güne kadar Cumhurbaşkanı Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak arasında Millî Mücadele yıllarından itibaren oluşmuş sivil-asker ilişkileri ile ilgili dengenin yeni cumhurbaşkanı ile yeniden kurulması ihtiyacı idi. İnönü ve Çakmak, kısa zamanda sivil-asker ilişkilerinde yeni bir denge kurarak bu olası sorunu başlamadan çözmeyi başardılar. II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bir başka ilgi çekici siyasi değişiklik ise gerek yasama gerekse yürütme organı içerisinde asker kökenli siyasetçi oranlarının savaş başlamadan önce artış göstermesidir. Sonuçta, yaklaşan savaş öncesinde ortaya çıkan siyasi kırılmaya rağmen devlet, kısa zamanda kendisini savaşa hazırlamayı başarmıştır. Belirtilenler kapsamında bu çalışmanın amacı, Atatürk'ün ölümünden sonra değişen Türkiye Cumhuriyeti iç ve dış siyasi dengelerinin II. Dünya Savaşı başlamadan kısa sürede nasıl bir evrim geçirerek kurulduğunu göstermektir. Çalışmada, konuya ilişkin TBBM Zabıt Ceridelerinin ve basında çıkan haberlerin doküman analizine dayanan bir nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: II. Dünya Savaşı, Atatürk, İnönü, Mareşal Çakmak

Giriş:

1919 ve 1922 yılları arasında süren Kurtuluş Savaşı; kendi kahramanları ve düşmanları ile birlikte kendi siyasi ve askeri kültürünü yarattı. Bu nedenle savaş biter bitmez, yeni rejimin

siyasi, askeri ve sosyal güçleri yeni bir denge arayışı içine girdiler. Gerçi 1922’de kazanılan mucizevi askeri zafere kadar ordu, devlet ve sosyal yapı savaşlar ve göçlerle zenginleşmiş yepyeni bir kültüre sahip olmuştu; ancak bir ulus için ihtiyaç duyulan baskın kültürü oluşturmak zaman aldı. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra, eski rejimin elitlerinin çoğu, askeri ve siyasi baskın pozisyonlarını kaybettiler. Bazı komutanlar harbin zor günlerinde sınanan komutanlık yetenekleri veya harbin sonunda ortaya çıkan siyasi duruşları nedeniyle, yeni komuta hiyerarşisinde geri kaldılar. Giderek siyasi bir kimlik kazanan muzaffer komutanlar, belirledikleri yeni siyasi düzeni, yürütmenin dizginlerini sürekli ellerinde tutarak korudular. Sonuçta savaş biter bitmez, savaş sonrasında ortaya çıkan yeni rakipler, içinde bir kısmı mesleki husumet de barındıran bir rekabeti siyasi bir ortama çekerek hesaplaşmaya başladılar. Tüm bunların yanı sıra siyasetin yükselen yeni yıldızları, TBMM’nin ilk yasama döneminin son aylarından başlayarak ikinci yasama döneminin 1927’deki sonuna kadar Türk siyasetinin tüm yeni güçlerini dengelemeyi başardı. 1927’nin sonuna kadar eskiyle hesaplaşmalarını tamamlayan ve yeni rejimin muhaliflerini baskılayan yarı-asker politikacılar, 1938’de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatına kadar da kendi kültürlerine uygun yeni bir ulus ve devlet yarattılar. Bu kültür; Harbiye eğitimi sonucunda içlerinde sindirdikleri Batılı eğitim sistemi ve 1911’den itibaren sürdürdükleri savaşlarda elde ettikleri siyasi ve askeri deneyimlerin bir karışımıydı. Atatürk 10 Kasım 1938’de öldüğünde artık II. Dünya Savaşı’nın ayak sesleri de iyiden iyiye duyulmaya başlamıştı. Uluslararası ortamda beklenen çatışmanın giderek yaklaşmasının yanı sıra on beş yıldır görevde olan devletin kurucu Cumhurbaşkanı’nın vefatı ile Türkiye Cumhuriyeti’nde o güne kadar oluşan siyasi dengelerde de önemli değişiklikler oldu. Bu çalışmada, 1938 yılında Cumhurbaşkanı Atatürk’ün vefatından sonra II. Cumhurbaşkanı olarak seçilen İsmet İnönü tarafından Türk siyasetinde yeni dengelerin nasıl kurulduğu ve kurulan yeni siyasi yapının II. Dünya Savaşı öncesindeki ulusal ve uluslararası uygulamalarının neler olduğu incelenecektir.

Atatürk’ün Ölümünden Sonra Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Değişen Dengeleri

Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki ölümünden bir gün sonra İnönü, Meclis’teki toplam 444 milletvekilinden seçime katılan 348 milletvekili tarafından oybirliği ile¹ cumhurbaşkanı seçildi. İnönü’nün seçime katılmayan 96 milletvekili olmasına karşın bu kadar yüksek oyla seçimi kazanması ilgi çekicidir. Çünkü 1925-1937 yılları arasında başbakanlık yapan İnönü’nün 1938 Kasım’ında Atatürk ile arası yaklaşık bir yıldır iyi değildir. Atatürk öldüğünde, başbakanlığı yaklaşık bir yıldır Celal Bayar yürütmektedir. Üstelik İnönü’yü cumhurbaşkanı seçen Meclis’in hemen tüm üyeleri Atatürk’ün onay vermesiyle milletvekili olabilmiştir. Seçimi yapan Meclis içerisinde; on beş yıl Dışişleri Bakanlığı yapmış Tefik Rüştü Aras, Atatürk’e suikast davasında İstiklal Mahkemesi Başkanı olan Ali Çetinkaya ve İnönü başbakanken kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularından Ali Fuat Cebesoy Paşa da vardır. Tüm bunlara karşılık, seçimden sonra Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan yazısında

¹ TBMM V. Dönemi (1935-1939) Milletvekili sayısı 444’tür. Bunlardan 13’ü serbest (Bağımsız) milletvekili olarak seçilmiş, ancak bu milletvekillerinden dördü daha sonradan CHP’ye katılmıştır (TBMM Milletvekili Albümü, 2010).

Yunus Nadi², İsmet İnönü'nün Atatürk'ün en çok sevdiği, en çok güvendiği ve onun eserini olduğu gibi devam ettirecek devlet adamı olduğunu (Cumhuriyet, 12 Kasım 1938) yazacaktır. Aslında İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Türk siyasetinde Millî Mücadele kültürünün 1938'de de baskın kültür olmayı devam ettirdiğini gösterir. Öte yandan, seçim sonuçlarının bir başka göstergesi de baskın askeri kültürün, o dönemin Türk sivil-asker ilişkilerindeki etkinliğini sürdürdüğüdür.

İnönü'nün yeniden siyaset sahnesine döndüğü 1938'in son günlerinde, dünyadaki herkes gibi Türk siyasileri ve askerleri de yakın bir gelecekte bir dünya savaşı çıkma olasılığının çok yüksek olduğunun farkındaydılar. Bunun yanı sıra, diğer devletlerdeki sivil ve askerler arasındaki çekişmeler de ortadaydı³. Bu anlamda, Atatürk'ün miras bıraktığı devlet diğer devletlerle kıyaslandığında sosyal ve politik bir cennetti. Üstelik I. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sorunlarını 15 yıl öncesinde çözmüştü. Öte yandan, kendi halindeki Türkiye Cumhuriyeti her geçen gün daha da kurumsallaşıyordu Henüz daha sanayisini kuramamıştı; ancak bunun ironik ve bir o kadar da siyasi avantajı vardı. Bu şekilde Türkiye'de köyden şehre göç henüz başlamamıştı. Karnı tok, okuma yazma oranı çok az Anadolu köylü nüfusu da dönemin ideolojilerinden tamamen steril olarak, devlete siyasi sorun yaratmadan sessizce köşesinde oturuyordu. Ancak ordu I. Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de kaybettiği subaylar nedeniyle, uygun komuta zincirini sağlayabilecek orta kademe komutan eksikliğini giderek azalsa da- bu dönemde de çekmeye devam ediyordu. Ordunun en zayıf yanı, genç subayların o güne kadar Kürt aşiretlerle girilen çatışmalar dışında ciddi bir savaş tecrübesi olmamasıydı. Böyle bir ortamda İnönü de yaklaşan savaş öncesinde ordunun komuta yapısıyla çok oynamadı. Özetle, yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde toplum ve ordu bir durağanlık içindeydi. Bu durağanlık ilerleyen zamanda rejimi, içinde sürekli II. Dünya Savaşı'nın kansız ancak zor anılarının biriktiği, siyasi durağan bir havuza dönüştürecektir.

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla, Cumhurbaşkanlığı ve devletin tüm kurumları arasındaki dengeler de doğal olarak birdenbire değişti. En önemli denge değişimi de cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanı arasında gerçekleşti. Cumhurbaşkanlığı Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak arasındaki ilişki, 1921'den itibaren yıllar içinde dengelenmiş bir ilişkiydi. Atatürk'ün ölümüne kadar devletin savunmayla ilgili sorunlarını, önemli istisnalar dışında Atatürk ve Mareşal birlikte çözmüşlerdi. İnönü'ye de başbakan olduğu uzun yıllar içerisinde bu konuların dışındaki devlet işlerinin idaresi kalmıştı. 1938 yılında Atatürk öldükten sonra, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Atatürk'ün ölümünden bir hafta sonra 17 Kasım'da İnönü, Mareşal'e Atatürk'ün ölümü dolayısıyla bir taziye mektubu

² Yunus Nadi Abalıoğlu, 1920-1923 Meclisi'nden itibaren milletvekilidir.

³ 1930'ların Dünya üzerindeki askerlerin ayaklanmaları şöyle özetlenebilir: İngiliz Donanması ayaklanması (21 Eylül 1931), Almanya'da askeri darbe (22 Temmuz 1932), İspanya'da cumhuriyete karşı ayaklanma (8 Ağustos 1932), Yunanistan'da askeri darbe (5 Mart 1933), Sovyetler Birliği'nde karşı devrim teşebbüsü (6 Mart 1933), Avustralya'da asker ve siviller arasında çatışma (14 Şubat 1934), Bulgaristan Kralı'nın ordunun yardımıyla parlamentoyu feshi (20 Mayıs 1934), Yunanistan'da bir başka darbe teşebbüsü (22 Ağustos 1934), Bulgaristan'da Albay Velchov'un darbe teşebbüsü (20 Ocak 1935), Yunanistan'da Kral taraftarlarının askeri darbesi 11 Ekim 1935) ve İspanya'da General Franco'nun başkaldırısının neden olduğu iç savaşın başlangıcı (17 Temmuz 1936).

yolladı. Mareşal de Cumhurbaşkanı İnönü'ye aynı gün içerisinde cevap verdi. Her iki mektup, bundan sonraki dönem için önemli ipuçları içeriyordu⁴ ⁵. İnönü mektubuna “...onun (Atatürk'ün) *hazarda (barışta) ve seferde yakın arkadaşı olan size ve onun zaferlere sevkettiği ve gözü gibi sevdiği şanlı ordusuna taziyet ederim.*” kelimeleriyle Atatürk ve Mareşal'in o güne kadarki dostluklarına vurgu yaparak başlamıştı. Daha sonra kendisinin sivil kimliğini vurgulayarak Mareşal'in Harbiye çıkışı olarak kendisinden sekiz yıl daha kıdemli oluşunu dengeleyerek devam etmiş: “*Emekli bir mensubu olmakla iftihar ettiğim Türk Ordusu'nun kumandanlığını temsil etmekle, yüksek vazife hisleri içinde bulunuyorum.*” diyerek aynı zamanda, ordunun başkomutanlığını teslim aldığı üstü kapalı da olsa vurgulamıştı “*Sayın Mareşal, siz muzaffer kumandanlarla muharebe meydanlarında geçirdiğim yakın arkadaşlığın hatıraları zihnimde canlıdır.*” kelimeleri Mareşal ve diğer komutanları eşit hale getiriyordu. Son paragraftaki kelimeler ise genelkurmay başkanı olarak Mareşal'in devam etmesi isteğini belirtiyordu: “*Bu sözlerimi, aynı zamanda kara, deniz ve hava ordumuza selam ve muhabbetimin ve sizin yüksek ve sevk ve idarenize halis itimadımın ifadesi olarak kabul buyurmanızı rica ederim.*” Mareşal'in cevabı da aynı seviyede bir devlet terbiyesi üslubundaydı. Başlangıçtaki teşekkür cümlelerinden sonra asıl konuyu vurguluyordu: “...güven ve gururla anmak *lütfunda bulunduğunuz Türkiye Cumhuriyeti Orduları Yüce Başbuğu ve Cumhur Başkanına aynı hislerle bağlı kalacağını izhar etmekle (göstermekle) şeref duyar.*” kelimeleri hem kendi hem de ordu tarafından yeni cumhurbaşkanının komutanlığına itaat edileceğinin ifadesiydi. Genelkurmay Başkanı Mareşal devam ediyordu: “*Hakkımda gösterilen yüksek itimadlarından dolayı bilhassa şükranlarımı saygıyla arz ederim.*” Mareşal de göreve devam etmekten mutluydu. Aslında her iki asker, kamuoyu önünde tıpkı askeri bir görevdeymiş gibi Atatürk'ün manevi şahsında devir teslim yapmışlardı. Çok belli değildi ancak 1930'ların uluslararası ortamında moda olan askeri bir darbe ihtimali olmadığı da ortaya çıkmıştı. Genelkurmay başkanı yeni cumhurbaşkanına itaat edeceğini beyan etmişti.

Mareşal'in halk gözünde itibarı çok büyüktü. Örneğin Mareşal Milas'a, yanındaki birkaç komutanla birlikte denetlemeye gittiğinde, halk kasabayı Mareşal onuruna süslemiş, yedi bin kişi gece yarısına kadar Mareşal'i alkışlamış ve orduya tezahürat yapmıştı (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1939). Gazetenin aynı günkü başka bir haberinde ise Çakmak, Hatay'ın ana yurda kavuşması nedeniyle aldığı telgraflara denetlemede olduğundan ayrı ayrı cevap vermeye imkân olmadığını belirtiyor, ordu ve kendisi hakkında gösterilen sevgiye ancak Anadolu Ajansı kanalıyla cevap verebiliyordu. Oysa, artık Mareşal'in devlet içinde kabul gören hiyerarşik konumu ile halkın gözündeki şiddetli karizması arasında belli belirsiz de olsa bir uyumsuzluk oluşmaya başlamıştı. Devletin kuruluşundan itibaren, Atatürk'ün Çakmak ile birlikte yıllar içinde doğaçlama oluşturdukları başkomutan ve genelkurmay başkanı ilişkisi, İnönü'nün cumhurbaşkanlığında kamuoyu önünde yapılan karşılıklı bir mutabakata dönüşmüştü. Bu çaresiz hiyerarşik uyumsuzluk, iki deneyimli asker ve devlet adamı olan İnönü ve Çakmak'ın uyumlu kişilikleri ile giderilecek, II. Dünya Savaşı'nın şiddetli günleri bu uyum sayesinde devletin üstünde herhangi bir sorun olmadan atlatılacaktır. Ancak, “*İnönü'nün önemli sorunları*

⁴ Her iki mektup 18 Kasım 1938 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır.

⁵ Mektuptaki ifadeler gazetede yayımlandığı şekilde yazılmıştır.

Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Asım Gündüz'le hallederek Çakmak'ın otoritesini aşındırdığı...ileri sürülür” (Hale, 2014:122). Aslında Asım Paşa da İnönü'den Harbiye çıkışı olarak iki yıl kıdemlidir. Ancak daha önce Kurtuluş Savaşı'nda, İnönü Batı Cephesi Komutanıyken Asım Paşa, İnönü'nün kurmay başkanı olarak İnönü'den daha alt bir seviyede görev yapmıştır. Bu nedenle aralarında kabul edilmiş ve alışılmış bir komuta ilişkisi vardır. Bu konudaki kanıları destekleyen en önemli göstergelerden biri de, başyazarı CHP milletvekili olan Cumhuriyet gazetesinin 10 İkincikanun (Ocak) 1939 tarihli nüshasıdır. I. İnönü Savaşı yıldönümünün 18. yılını kutlayan gazete, 1. sayfada sandalyede komutan olarak oturan İnönü'nün karşısında, saygıyla ayakta duran Asım Paşa'nın resmini koyar. Halbuki I. İnönü Savaşı esnasında İnönü cepheyle Mareşal Çakmak Ankara'da, Genelkurmay Başkanlığı vekaletinin yanı sıra Millî Savunma Bakanlığı da yapmaktadır⁶. Gazete nedense İnönü'nün yanında Mareşal Çakmak'ı değil, Gündüz Paşa'yı tercih etmiştir.

II. Dünya Savaşı Öncesinde, Türkiye Cumhuriyeti Yasama ve Yürütme Erklerindeki Değişiklikler

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da başladığında İnönü, siyasi ve askeri olarak tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında siyaseten istediklerini elde edememiş generallerinden; Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir artık CHP milletvekiliydiler. 25 Ocak 1939'da Celal Bayar'ın yerine eski bir askeri doktor olan Refik Saydam başbakan olarak atanmıştı. 26 Mart 1939'da yapılan seçimler sonucunda TBMM'de ortaya çıkan milletvekili tablosuna göre milletvekillerinin yüzde otuz dördü, seçimler sonrasında başbakanlığa devam eden Refik Saydam'ın kurduğu ikinci kabinenin (3 Nisan 1939-9 Temmuz 1942) bakanlarının da yüzde elli dördü asker kökenliydi⁷. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Ocak 1922 itibaren askerlerle birlikte mücadele ediyordu. Bunun dışında, Cumhuriyet tarafından eğitilmiş subaylar askeri hiyerarşinin eksik katmanlarını her geçen gün doldurmaya devam etmekteydi. Siyasi sistem de artık İnönü'nün cumhurbaşkanlığını tamamen kabullenmişti. Öyle ki, artık İnönü'nün yaptırılan yağlıboya tablosunun değerlendirilmesi bile parti tarafından yapılıyordu⁸.

II. Dünya Savaşı çıkmadan önceki Türk siyasi sistemi, aynı dönemdeki Avrupa siyasi sistemlerinden tamamen farklıdır. Bu farklılığın temelinde, apolitik bir ordu ve o günlerde sadece çözebileceği sorunları kalmış bir devlet vardır. Yaklaşan savaş bu nedenle Türklerin savaşı değildi. Devletin ideolojisi de tam olarak bir doktrin üzerine oturtulmamıştı. Bu anlamda Türkiye, dönemin savaşan ideolojilerinden tamamen bağımsızdı. Üstelik, sonradan rejim karşıtlığına dönüşmesi nedeniyle kaldırılmış olsa da iki kez çok partili rejim denemesi bile yapmıştı. II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye'deki rejimi; zamanının faşizm, Nazizm ve komünizm gibi ideolojik tek partili oligarşilerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri,

⁶ İnönü ve Çakmak'la ilgili bilgiler Toker & Aslan, 2009, Cilt II:132 ve Toker & Aslan, 2009, Cilt:III:321'deki bilgilere göre derlenmiştir.

⁷ Bakan ve milletvekillerinin TBMM 2010, Milletvekili Albümü'ndeki biyografilerinden çıkarılmıştır. “Asker kökenli” ifadesi daha önce askeri bir kurumda çalışanları da kapsamaktadır.

⁸ Cumhuriyet, 7 Nisan 1939'da yer alan habere göre bu iki ressam İbrahim Çallı ve Feyhaman Duran'dır.

sistemde tek parti olsa bile partiye bağlı milislerin olmamasıdır. Bu temel farklılığın, ulusu siyasi bir kargaşa ve terörden uzak tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin iyiden iyiye duyulmaya başladığı 8 Temmuz 1939'da, TBMM'de Askeri Ceza Kanunu'na değişiklik getiren bir kanun kabul edildi (TBMMZC, 8 Temmuz 1939, C.4:226,227). Değişiklik yapılan maddelerden biri de 148. Maddeydi. Madde özetle; siyasi toplantı ve nümayişe katılanlar, makale yazarlar ve bu konuda nutuk söyleyenleri kapsıyordu. Maddenin bir paragrafında da askeri fabrika ve müesseselerdeki müstahdem ve işçilerin Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142nci maddelerine aykırı hareket etmesi halinde, cezaların yarından az olmamak üzere artırılacağı belirtiliyordu. Bu kanun değişikliği teklifini iki ay önce haber yapan Cumhuriyet gazetesine göre kanun değişikliğinin nedeni:

"...yabancı rejimler lehine olarak, ordu içerisinde sistematik şekilde haricden propagandalar yapılmakta olduğu görülmüştür... Son zamanlarda her memlekette askerler arasında yayılmaya başlanılan bu gibi propagandalar hakkında askeri ceza mevzuatında daha sarîh (açık) ve maksadı temine yarar hükümler vaz'ı zaruret halini almıştır. Bu layiha ile askeri suçları işleyen sivillerin de bu kanun hükümlerine tabi olmaları temin edilmekte..." (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1939)

şeklinde açıklanıyordu. Kanun değişikliğiyle birlikte, devlet kendini savaş başlamadan ideolojik olarak da korumaya almıştı.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce, Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle yürütme erkinin önemli bir oranda asker geçmişi olan kişilerden oluşması, bu dönemin Türk dış politikasının Almanya yanlısı olması beklentisini yaratıyor. Çünkü Genelkurmay Başkanı Çakmak da dahil olmak üzere görevdeki generaller ve Cumhurbaşkanı İnönü, I. Dünya Savaşı'nda Almanlarla birlikte savaşmış ve Alman kültürü ile eğitilmişlerdi. Ancak her ne kadar Türkiye savaş başlamadan hemen önce 8 Mayıs 1939'da Almanya ile 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması imzaladıysa da (TBMMZC, 8 Mayıs 1939, C.2:31); harbin başında Türk dış politikasının İngiliz, Fransız ve A.B.D. dostluğuna dayandığı açıktır. Bu çerçevede A.B.D. ile 29 Nisan 1939'da bir ticaret ve dostluk anlaşması imzalanmış (Resmî gazete, 13 Mayıs 1939, Sayı:4207), daha sonra 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile bir Savunma Ortak Bildirgesi yayımlanmış (Resmî Gazete, 15 Mayıs 1939, Sayı:4208) ve en son olarak da 30 Haziran 1939'da Fransa ile Hatay sorununu bitiren anlaşma TBMM'de onaylanmıştı (TBMMZC, 30 Haziran 1939, C.3:437). Aslında, meclisin 30 Haziran 1939 oturumunda; Yunanistan, Finlandiya, İsviçre ve İtalya ile ticaret anlaşmaları da kabul edilmiştir (TBMMZC, 30 Haziran 1939, C.3: 438,440) ancak bu devletlerle imzalanan anlaşmaların hiçbirisi Fransa ve İngiltere ile imzalananlar kadar güçlü değildir. Almanlar da kendilerinin dışında yapılan anlaşmaların farkındaydılar. Almanya'nın Südestecho⁹ gazetesinde çıkan bir yazıda "Almanya Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmalarının manasını anlamamaktadır." (Cumhuriyet, 8

⁹ Haberdeki gibi yazılmıştır.

Birinciteşrin (Ekim) 1939) şeklinde yapılan bir yorum Almanların tüm kaygılarını yansıtıyordu. Almanlar haklıydı. Beklentilerinin dışında bir şeyler olmuş, bazılarıyla bir önceki savaşta silah arkadaşı oldukları yeni Türk siyasetçiler, yaklaşan savaşta yanlarında olmamıştı. Almanların beklentilerinin aksine gelişen bu hayal kırıklığı bütün savaş boyunca sürecektir.

II. Dünya Savaşı'nın 1 Eylül 1939'da başlamasına rağmen, kendini siyasi ve askeri olarak harbe hazır hissedenden ve hemen hemen tüm uluslararası sorunlarını çözmüş Türkiye'de Meclis, 11 Eylül'e kadar tatilde kaldı. Siyasi sistem kendini savaşa o denli hazır hissetmekteydi ki, Meclis'in açılış toplantısı başlayan savaşa rağmen sadece 25 dakika sürdü. Başbakan Dr. Refik Saydam'ın konuşmasının bir kısmı dönemi tamamen özetliyordu:

“Muharib taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebat kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğruya bir siyasî ihtilâf mevzuu yoktur. Polonya ile münâsebetlerimiz ise hemen daima arızasız ve dostane olmuştur. İngiltere ve Fransa ile malûmunuz olan muayyen esaslarda menfaat iştirakimiz ve müşterek telâkkilerimiz vardır... Biz bu günkü harbin haricindeyiz.”(TBMMZC, 11 Eylül 1939, C.5:3-6).

Başbakanın konuşmasındaki, ordunun o günlerde yaptığı tatbikatın ne kadar başarılı geçtiğini betimlediği kısım ise sürekli alkışlar ve bravo sesleriyle süsleniyordu. Avrupa'da kan gövdeyi götüreceği artık iyice belli olmuşken TBMM o kadar rahattı ki, şaşırtıcı bir şekilde bir hafta sonra toplanmak üzere dağıldı. Sistemin yasama erki; hangi savunma tedbirlerinin alınması gerektiğini, ordunun nasıl besleneceğini, gerektiğinde uygulanacak seferberlik planına ihtiyaç duyulup duyulmadığını konuşacak yerde, savaşın tüm askeri sorunlarının çözümünü Cumhurbaşkanı İnönü'ye, Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak'a ve diğer deneyimli komutanlara bırakmıştı.

Sonuç:

10 Kasım 1938 tarihi sadece Türkiye Cumhuriyeti kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm tarihi değil aynı zamanda henüz on beş yıllık genç bir cumhuriyetin siyasi anlamda kırılma noktasıdır. Çünkü genç Cumhuriyet, o güne kadar oluşturulmuş siyasi kültüründe, içinde Atatürk'ün olmadığı bir hiyerarşiyle ilk kez karşı karşıya kalmıştır. Öte yandan aynı günlerde II. Dünya Savaşı'nın çıkması da her geçen gün daha da yaklaşmaktadır. Bu nedenlerle yeni kurulan siyasi yapının çözmesi gereken en önemli sorunlar; o güne kadar cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanı arasında oluşturulmuş ve sorunsuz çalışan sivil-asker ilişkilerinin yeni cumhurbaşkanı ile de savaş başlamadan kurulması, devletin yasama ile yürütme organlarının yaklaşan savaşın ihtiyaçlarını kolaylıkla çözecek şekilde şekillendirilmesi ve savaşta tarafsız kalabilmek için ulusal ve uluslararası hukuki düzenleme ve anlaşmaların zaman kaybetmeden gerçekleştirilmesi olmuştur. Yeni seçilen cumhurbaşkanı İnönü'nün

seçime katılan tüm milletvekillerinin oybirliği ile seçilmesi kendisinin hem siyasi meşruiyetini tartışılmaz kılmış hem de belirtilen sorunların çözümünde kendisine önemli bir siyasi güç kazandırmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün II. Dünya Savaşı hazırlıklarını kolaylıkla yapabilmesinin bir diğer nedeni ise Mareşal Çakmak ve kendisinin uyumlu kişilikleri sayesinde Atatürk zamanında yürütülen sağlıklı sivil-asker ilişkilerinin bozulmadan devam etmesidir. Öte yandan Mart 1939 yılında yapılan seçimler sonucunda TBMM milletvekillerinin %34'ü, hükümetteki bakanların da %54'ü asker kökenli kişilerden oluşmuştur. Tüm bunların sonucunda, 1938 ve 1939 yılları içindeki Türk siyasetinde meydana gelen köklü değişikliklere rağmen Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirdiği ulusal ve uluslararası hazırlıklarla kendisini savaşa kolaylıkla hazırlayabilmiştir.

KAYNAKÇA

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 İkincikanun (Ocak) 1939

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Nisan 1939.

Cumhuriyet Gazetesi 4 Mayıs 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1939

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1939

Cumhuriyet, Gazetesi 8 Birinciteşrin (Ekim) 1939

HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Türkçe 1. Basım, İstanbul, 2014

Resmî gazete, 13 Mayıs 1939, Sayı:4207

Resmî Gazete, 15 Mayıs 1939, Sayı:4208

TBMM, *TBMM Albümü (1920-2010) Cilt-1*, 2010, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1939 CİLT 2

TBMM Zabıt Ceridesi, 1939 CİLT 3

TBMM Zabıt Ceridesi, 1939 CİLT 4

TBMM Zabıt Ceridesi, 1939 CİLT 5

TOKER, Hülya ve ASLAN, Nurcan, *I. Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri Cilt I,II,III*, Ankara, 2009

TÜRKİYE'DE II. DÜNYA SAVAŞI'NIN İLK YILLARINDA ORDU MEVCUDUNUN ARTMASININ SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE OLUMSUZ ETKİLERİ (1939-1942)

Dr. Recep Bülent Şenses

Girne Amerikan Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0003-1044-5778

ÖZET

Ordu mevcudu II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında 1 milyon 300 bin kişiye çıkarılınca, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sivil-asker ilişkileri devletin kuruluşundan o zamana kadar görülmemiş bir şekilde olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Bu olumsuz etkinin en önemli nedenleri olarak; Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin diğer bakanlık bütçelerinin çok üstünde olması, kısa sürede uygulamaya konan ek vergiler, ilan edilen sıkıyönetim, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması, askerlik süresinin uzatılması nedeni ile aile bütünlüğünün ortadan kalkması gibi konular gösterilebilir. Öte yandan, belirtilen zorunlu fakat zorlayıcı devlet uygulamalarının yanı sıra Savaş'ın hemen başındaki doğal felaketler nedeniyle toplum ve devletin sorunları daha da artmıştır. Tüm bu ekonomik ve sosyo-politik olumsuzluklara rağmen, İnönü ile birlikte I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarının deneyimlerini taşıyan görevdeki komutanlar sayesinde Türkiye'nin savaşa girmemesi önemli bir diplomatik başarıdır. Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'nda savaştan devletlerin aksine, I. Dünya Savaşı'nın tüm siyasi sorunlarını Millî Mücadele sonunda çözmüştür. Bu nedenle, uluslararası ilişkiler anlamında kendisini hemen hiç ilgilendirmeyen II. Dünya Savaşı'na fiilen girmeyerek; ordusunun o güne kadar yeniden oluşturulmuş orta kademe komutanlarının varlığını, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren oluşturulmuş bürokratik hafızasını ve ekonomik değerlerini korumayı başarmıştır. Ancak Türkiye'nin siyasi hafızasında, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren uygulanan devlet politikalarının yarattığı diplomatik başarılar yerine, bu politikaların topluma yansıyan sosyo-politik ve ekonomik olumsuzlukları kalmıştır. Belirtilenler kapsamında bu çalışmanın amacı, II. Dünya Savaşı başladığında ordu mevcudunun 1 milyon 300 bine yükseltilmesiyle birlikte, Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmeye başlamasının nedenlerini ortaya koymaktır. Çalışmada, konuya ilişkin Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinin ve basında çıkan haberlerin doküman analizine dayanan bir nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: II. Dünya Savaşı, Sivil-asker ilişkileri, İnönü

Giriş:

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün 1938 yılında ölümünden sonra siyasi sisteminde ortaya çıkan hiyerarşik değişiklikleri kısa sürede dengeleyerek kendisini yaklaşan II. Dünya

Savaşı'na hazırlamayı başardı. Bunun en önemli nedenleri olarak; yeni seçilen Cumhurbaşkanı İnönü'nün, devlet bürokrasisi ve orduyla kısa sürede uyum göstermesi ve İnönü'nün cumhurbaşkanı seçimlerinde yüksek oy oranı ile kazandığı siyasi meşruiyet gösterilebilir. Ancak devletin 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde siyasi anlamda kendine güvenen görüntüsü, savaşan tarafların Türkiye'ye sınır komşusu olmasıyla, 1942 yılına kadar her geçen gün içinde işgal korkusunu barındıran bir güvensizliğe dönüştü. Bu nedenle ordu mevcudu kısa sürede 1 milyon 300 bin kişiye çıkarıldı. Cumhuriyet'in o günkü mali durumu ve sanayisi, bu denli büyük bir ordunun getirdiği ekonomik değişiklikleri kısa vadede çözebilecek bir yapıya sahip değildi. Sonuçta, devletin yasama ve yürütme erklerinde çoğunluğu ellerinde tutan asker kökenli siyasetçiler, devlet bütçesinde ortaya çıkan açığı çaresizce yüksek vergilerle kapatmaya çalıştılar. 1940 Mayıs ayı içerisinde Marmara Bölgesi'nde ilan edilen sıkıyönetim ise korgeneral rütbesindeki sıkıyönetim komutanına önemli yetkiler verirken sivillerin sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmalarının da önünü açtı. Böylelikle, II. Dünya Savaşı'nın başından itibaren, devletin kurucusu asker kökenli siyasetçiler tarafından çaresizce yapılan uygulamalar, savaş sonrası Türk sivil-asker ilişkilerinde olumsuz yönde bir kırılma yaratmış, bu olumsuzluğun Türk siyasetinde savaş sonrası oluşan değişime yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. Oysa, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar Türkiye'de sivil-asker ilişkileri, Türk ordusunun Millî Mücadele zaferinin onuru üzerine inşa edilmişti. Bu onur, yasama ve yürütmede bulunan yüksek orandaki asker kökenli siyasetçi tarafından da paylaşılıyordu. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren çok partili yaşama her gün biraz daha yaklaşan Türkiye'nin 20. yy ortasından itibaren geçirdiği siyasi dönüşümü anlayabilmek için, 1939-1942 yılları arasında değişen sivil-asker ilişkilerinin iyi değerlendirilmesi gerekir.

Belirtilenler kapsamında bu çalışmanın amacı, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ordu mevcudunun zorunlu olarak yükseltilmesine bağlı olarak devletin kurucusu askerlerin yoğun olduğu yasama ve yürütme tarafından alınan siyasi kararların, savaş sonrası Türkiye'sinde sivil-asker ilişkileri anlamında yarattığı olumsuz kırılmanın nedenlerini ortaya koymaktır.

1939-1940 Yıllarında Türkiye'de Sivil-asker İlişkileri:

Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı başladığında ne TBMM'nin ne de genelkurmayın yapabileceği fazla bir şey yoktu. Milli bir sanayi olmayınca, devlet kendi silahını zaten üretemiyordu. Ordunun subaylarının orta kademesi sayıca yeterli değildi. Buna karşılık, idareci olabilecek kadar eğitilmiş sivil sayısı da çok azdı. Bu nedenle orta kademe subay eksiğini, gelişmiş devletlerin yaptığı gibi, eğitilmiş sivilleri kısa süreli eğiterek kapatmak da mümkün olmadı. Orduda ne teknolojik ne de rütbeli personel olarak I. Dünya Savaşı'ndan ciddi bir farklılık olmayınca, devlet için ordu mevcudunu artırmaktan başka çare kalmadı. Devlet de bunu yaptı. Savaşın başlamasıyla ordunun mevcudu birdenbire bir milyon üç yüz bine çıkarıldı (Bayar, 2012:13). Ancak hem hükümetin hem de askerlerin yaklaşan savaşın hazırlıkları aşamasında çaresizce göz ardı ettikleri şey, bunca askerin nasıl doyurulup barındırılacağıydı.

Devletin bunu yapabilecek ne parası ne de sistemi vardı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, devlet kara ordusunu idame etmiş, yeni bir deniz ve hava kuvveti yaratmış ve subaylarını yetiştirmişti. Aslında I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan kötü bir barış anlaşması ve sadece ortaya koyanların işine yarayan ideolojiler nedeniyle çıkan II. Dünya Savaşı'nda, savaşan birkaç devlet dışındaki devletlerin hemen hepsi Türkiye'nin durumundaydı. Sovyetler 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya taarruz ettiğinde Finliler; bisiklet, at ve kayaklarla karşı koydular. Eylülde Almanlar Polonya'ya taarruz ettiklerinde ise, Polonya süvarilerini tanklarıyla ezip geçtiler. Türk ordusu da Polonya ve Finlandiya ile teknolojik olarak hemen hemen aynı durumdaydı. Özetle, Türk ordusunun savaş başladığında eski silah arkadaşları Almanların kendilerine saldırmayacağını ummak veya onlarla can pahasına çatışmaya girmeyi beklemekten başka çaresi yoktu.

Savaş başladıktan dört ay sonra, 22 Aralık 1939'da 3. Ordu Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar kendi isteğiyle emekliye ayrıldı; ondan üç gün sonra, 26 Aralık'ta İstanbul Komutanı Korgeneral Halis Bıyıktaş vefat etti; aynı gün akşam saatlerinde Erzincan'da ve onun tetiklediği Amasya, Tokat, Sivas, Ordu, Yozgat ve Samsun'da deprem oldu. Erzincan'da çok büyük hasar meydana geldi. Birkaç gün sonra, 31 Aralık'ta Karacabey'de daha sonra Bilecik'te şiddetli sel her yeri silip süpürdü. On gün içinde sayısız ev sel sularına kapıldı veya artçı depremlerle birlikte yıkıldı; binlerce kişi öldü. Türkiye'de 1939'un son günlerinde hem ordunun hiyerarşik yapısında ortaya çıkan iki üst düzey beklenmedik değişiklik, hem de Anadolu'da meydana gelen doğal afetler Alman taarruzuna uğramışçasına sosyo-politik ve ekonomik olumsuzluklar yarattı.

Orgeneral Çalışlar'ın emekli olmasından sonra 3. Ordu Komutanlığına Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman atandı. Emekli olan ve yerine atanan komutanların kıdem durumu incelendiğinde ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkar. General Çalışlar, hem Harbiye'den hem de Harp Akademisinden Cumhurbaşkanı İnönü'nün sınıf arkadaşıydı. Eğitim yaşantısı boyunca İnönü'nün hep bir sıra gerisinde mezun olmuştu¹. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sınıf arkadaşı olarak, o günlerde 63 yaşında olan Mareşal Çakmak'ın yerine genelkurmay başkanı olmayı bekleyip beklemediği bilinmiyor; ancak tam da savaşın başlangıcında, henüz 57 yaşındayken emekliliğini istemesinin bugün zorlukla anlaşılabilirliğini belirtmek gerekir. Öte yandan, emekli olan komutanın yerine 3. Ordu Komutanı olarak atanan Abdurrahim Nafiz Gürman, aynı yıl farklı dönemde mezun olsa da İnönü'nün Harp Akademisinden sınıf arkadaşıydı ve o günlerde o da 57 yaşındaydı^{2 3}. Gürman, 1950'de CHP iktidarının son genelkurmay başkanı olacaktır.

II. Dünya Savaşı dünyada 1 Eylül 1939'da başlasa da savaş Türkiye Cumhuriyeti için 1940 baharında başladı. Bu andan itibaren hem devlet hem de ulus için II. Dünya Savaşı'nın her yılı zor geçti. Bununla birlikte en zor geçen yıllar Alman ve İtalyanların Avrupa ve Kuzey

¹ Yurdabak, 1980:42'deki sıralama esas alınarak yazılmıştır.

² Yurdabak, 1980:43'deki sıralama esas alınarak yazılmıştır.

³ İnönü ve Gürman aynı zamanda subay çıkmalarına karşın, İnönü Topçu Harp Okulundan, Gürman Piyade Harp Okulundan mezun olmuştur.

Afrika'nın birçok yerini işgal ettiği 1940-1942 yılları arasında olmuştur. Başbakan Saydam, 1940 yılı mali bütçe taslağını açıklarken (Cumhuriyet, 1 Mart 1940), ilk kez “*Fevkalade Tahsisat*” kavramını kullanıyordu. Bu kavram, bakanlıklara bütçelenmiş paradan farklı bir miktarın da tahsis edileceği anlamındaydı. Aynı gün çıkan haberde, Maliye Bakanlığı tarafından toplam yirmi sekiz milyon lira gelir beklenen yeni vergiler açıklandı. Taslak bütçenin şoku henüz atlatılamamışken, 26 Nisan 1940'ta Meclis'te 1111 sayılı Askerlik Kanunu ile ilgili, özetle: “*Askerlik Hizmetinin 2 Yıldan Fazla Olabileceği ve Dört Aya Kadar Uzatılabileceği*” şeklinde ifade edilebilecek bir değişiklik de kabul edildi (TBMMZC, 26 Nisan 1940, C.10:158)⁴. MSB bütçesi Mayıs ayında kabul edildiğinde, fevkalade tahsisatın üçte ikisini de kapsayacak şekilde, genel bütçenin %43'ünü almıştı⁵.

1940'lı yılları hatırlayanların nesilden nesile nasıl sıkıntılı günler geçirdiklerini aktardıkları “*Harp Yılları*” artık başlamıştı. Kimi genç yaşta kocasını savaş olmasa da askere gönderecek ve uzun yıllar bekleyecek, kimi piyasada para olmayınca satış yapamayacak ve dükkânını kapatacak, kimi de uzun süreler subayların emrinde askerde gün sayacaktır. Oysa o günlerde İngiltere'de çıkan kanunla kıyaslandığında bunlar hiçbir şey sayılırdı. Cumhuriyet gazetesinin 23 Mayıs 1940 tarihli nüshasında, İngiltere parlamento ve kralı tarafından kısa sürede onaylanan kanun şu şekilde haber yapılmıştı: “*İngiltere'de herkesin canı ve bütün malı kralın emrine konmuştur...Şahsi servetler, fabrikalar ve her nevi varidat membarları (gelir kaynakları) hükümetin emir ve kontrolü altına vazedilmektedir (sayılmaktadır)*”.

6 Mayıs 1940'ta Meclis'te Sıkıyönetim Kanunu kabul edildi (TBMMZC, 6 Mayıs 1940, C.11: 18-25). Birkaç yıl sonrasının Demokrat Parti kurucuları (Bayar, Menderes ve Polatkan) da bu kanunu onaylayanlar arasındadır. Kanun kabul edilmeden iki gün önce, İtalyanların Oniki Ada'da elli bin askerle konuşlanmaya başladığı haberleri gelmişti (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1940). Böylelikle Türkiye kendini biraz daha harbe yakın hissetmeye başladı. Her ne kadar İtalya henüz savaşa girmemiş olsa da Türkiye'nin hemen yanı başındaki adalarda bulunan elli bin asker önemli bir kuvvetti. Yine de sıkıyönetim, kanunun kabulünden sonra hemen ilan edilmeyecek, bunun için harbin Türk sınırına daha da yaklaşması beklenecektir. Sıkıyönetim Kanunu askerlere ciddi yetkiler veriyordu. Kanuna göre komutan en az kolordu komutanı seviyesinde olacaktı. Kanunun en önemli maddesi mahkemelerle ilgili oldu. Şüpheliler Askeri Mahkeme'de yargılanacaktı. Kanun maddeleri, biri hariç kolaylıkla kabul edildi. Meclis sıkıyönetim komutanına fazladan ödenecek aylıkla ilgili maddeyi reddetmişti. Anlaşılan yaklaşık yüzde otuz beşi asker kökenli olan milletvekilleri, halkın güvenliğini ve hatta yargılanmasını askere bırakmış, bu teslimiyetin yıllarca sürebileceği gerçeğini de peşinen kabul etmişti. Ancak anlayamadıkları şey, bir komutanın bunun için fazladan para almasıydı.

⁴ Kanun değişikliğinden önce en az askerlik süresi 2.5 yıldı. Bu değişiklikte birlikte 1941 yılında bu süre 3.5 yıl oldu (Bayar, 2012:34,35).

⁵ Hesaplamalar; Resmi Gazete 1 Haziran 1940 (Sayı:4524) nüshasında verilen değerler ve maliye bakanı tarafından yapılan genel bütçe konuşması (TBMMZC, 27.V.1940,C.11:272) esas alınarak yapılmıştır. Jandarma bütçesi dâhildir.

Temmuz 1940'a kadar harp daha da şiddetlendi. Almanlar Fransa'yı işgal ederken İngilizler Fransız donanmasını, Almanların eline geçmesini diye Cezayir'de imha etti. İtalyanlar da artık Almanların yanında harbe girmişti. Oniki Ada'da bulunan İtalyanların harbe girmesi Türkiye'yi ateşe biraz daha yaklaştırdıysa da Ege'nin güney girişinin en azından müttefik gemilere kapatılmasını, diğer devletlerin de Ege'nin güneyine odaklanmasını sağladı. Böylelikle Boğazlara taarruz ihtimali nispeten azalmıştır. Ancak ne olursa olsun artık hiçbir yer güvenli değildi. Türkiye de bu şartlar altında, yok haliyle 1,3 milyon askeri henüz silah altında tutmaya devam ediyordu. Ekim 1940'ta, Almanlar Romanya'yı işgale başladı. Hükümet o güne kadar dayandıysa da Mayıs ayında kabul edilmiş Sıkıyönetim Kanunu'nu, 20 Kasım'da aldığı bir kararla, sadece İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde bir ay süreyle yürürlüğe koydu.

Sıkıyönetime rağmen İstanbul'da hayat harp hiç yokmuş gibi yaşıyor, lig maçları ve atlı mânia yarışlarına devam ediliyordu (Cumhuriyet, 25 Kasım 1940). Bununla birlikte harp uzadıkça ve Türkiye sınırlarında devam ettikçe, siviller harbin baskısını üzerlerinde daha çok hissedeceklerdir. O dönemde Türkiye'nin ekonomik olarak en güçlü yerlerinden olan Marmara Bölgesi'nde ilan edilen sıkıyönetim devam ettiği için, askerler ve siviller ister istemez her gün daha çok bir arada oluyordu. Üstelik bu yıllarda yeni yeni ortaya çıkmaya başlamış Türk kapitalistleri de şehirlerdeki sosyo-politik dengenin bir parçası haline gelme yolundaydılar. Tüm bunlar bir araya gelince de Türkiye'de tüm dengeler, girilmemiş bir harbin gürültüsü içerisinde, kimsenin farkında olmadığı kadar çok çabuk değişiyordu. Yakında harp uzadıkça bunun siyasi sonuçları da ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Sıkıyönetim Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, askerler ve siviller üzerinde farklı etki yarattı. O güne kadar kışlalarında bulunan komutanlar da yeni bir deneyim yaşıyorlardı. Sıkıyönetimin ilan edilmesinin üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki, bir gazeteci sıkıyönetim komutanı olarak atanmış olan Korgeneral Ali Rıza *Artunkal'a* "İstanbul gazetecilerine tebliğ edilecek emirleri olup olmadığı"ni soruyor, general de buna karşılık: "Şimdilik konuşacak bir şeyimiz yok. İcap ettiği zaman, ben sizi davet ederim." diye cevap veriyordu (Cumhuriyet, 26 Kasım 1940). Sıkıyönetim komutanının öyle yetkileri vardı ki kendini devlet içinde devlet gibi görüyor, gelecek nesillerdeki askerlerin toplum içindeki sosyal kredisini kullandığını fark etmeden tüm sosyo-politik sınırları zorluyordu. Ali Rıza Paşa'nın yıldızı, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra parlamıştı. İnönü'den bir yıl kıdemsiz olmasına karşın tuğgeneralliğe 1930 yılında terfi etmiş, dokuz yıl bu rütbede kaldıktan sonra İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla 1939 yılında korgeneral olmuştu. 1941 yılında emekli olduktan sonra da 1946'ya kadar Millî Savunma Bakanlığı yapacaktır⁶. Bu generalin terfi tarihlerinden ve daha sonra aldığı bakanlık görevlerinden de anlaşılacağı üzere, İnönü'nün cumhurbaşkanı olduktan sonra ordu üzerinde eskiden hiç olmadığı kadar etkisi vardır. Buna karşılık halk da dünyanın en kanlı savaşına bulaşmamaktan mutlu olmak şöyle dursun, olağanüstü koşullarda yapılanları siyasi hafızasına almaya devam ediyordu. Birkaç yıl sonra savaşın zorluklarını değil, zorlukları yaşarken kimlerin iktidarda olduğunu hatırlayacaktır. Bunlara askerler ve iktidardaki eski asker

⁶ General Artunkal'a ait bilgiler ATASE, 2010, CİLT.2: 417-418'den derlenmiştir.

yeni siyasiler de dâhildir. Savaş'ın bitmesinden hemen sonra 1946'da yapılan milletvekili seçimlerinde, henüz örgütlenmesini tamamlayamaması nedeniyle altmış üç ilin sadece kırk yedisinde seçime katılabilen Demokrat Parti (DP)'nin, kazandığı toplam altmış bir milletvekilinin yirmi dördünü sıkıyönetim uygulanan şehirlerden kazanması ilgi çekicidir⁷. Öte yandan, İstanbul'da seçilen toplam yirmi üç milletvekilinin on beşinin DP, üçünün ise bağımsız milletvekili olduğu düşünüldüğünde sıkıyönetimin etkisi daha çok ortaya çıkacaktır. Halbuki aynı dönemde doğal afetlerin yaşandığı illerde CHP tüm milletvekilliklerini kazanmıştır⁸.

1941-1942 Yıllarında Türkiye'de Sivil-asker İlişkileri:

Savaşın en şiddetli yıllarından biri olan 1941 yılının bütçesi Meclis'te, 26 Mayıs 1941'de görüşülmeye başlandı. Dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı çaresizdi. Savaş bir türlü bitmiyor, bitmedikçe de Millî Savunma Bakanlığının bütçeden emdiği ürkütücü miktarlardaki parayı bulmak gittikçe zorlaşıyordu. Devlet bir yandan da kara ve demiryolu yapımına devam ediyordu. Buna karşılık harp, Avrupa'nın her yerinde devam ettiği için ihracat miktarları da düşüyordu. Ağralı'nın bütçe konuşmasında belirttiğine göre⁹ Millî Savunma 'ya tahsis edilen 78 milyon liranın yanı sıra 83 milyon liralık da fevkalâde tahsisat verilmiş, sonuçta rakam toplamda 161 milyon liraya çıkmıştı. Jandarma'ya verilen bütçe, askeri limanların yapımı gibi diğer bakanlıkların Millî Savunma için yaptıkları harcamalar da bu bütçeye dâhil değildi. Vergiler artıyor, devletin nesi varsa milli savunmaya gidiyordu. Bu yetecek mi o da belli değildi. Bu rakamlara göre genel bütçenin yaklaşık yüzde 40'ı Millî Savunmaya planlanmıştı¹⁰. Oysa Sağlık ve eğitim için bütçeden ayrılan para sırasıyla yüzde 3 ve 6'ydı¹¹. Maliye Bakanı konuşmasında, biraz çaresizlik, biraz itiraf taşıyan şu cümleleri sarf edecektir: " *Arz ettiğim bu rakamlar, bir taraftan memleketin sulh ve emniyetine verdiğimiz ehemmiyetin derecesini göstermekle beraber, diğer taraftan da şimdiye kadar aldığımız emniyet tedbirlerinin istilzam (gerektirdiği) ettiği malî fedakârlığın vüsatini (genişlik) tebarüz (belli) ettirmektedir.* " Her şeye karşın o yılların geleneği değişmedi ve birkaç gün sonra Genel Kurul'a getirilen Millî Savunma Bütçesi kolaylıkla geçti (TBMMZC, 29 Mayıs 1941, C.18: 268-275). Maddelerin sonunda, orduya teşekkür duygularını içeren iki önerge de alkışlarla ve oy birliğiyle kabul edildi.

Haziran 1941'e kadar dünya için savaş, henüz Almanya ve sonradan müttefiki olan İtalya ile onların sorun yaşadığı diğer Avrupa devletleri arasındaydı. O zamana kadar ne ABD ne de Sovyetler Birliği doğrudan harbin içinde değildi. Avrupa'da Türkiye, Portekiz ve İspanya tamamen tarafsızlıklarını sürdürüyordu. Ancak 2 Mart 1941'de Almanya Bulgaristan'ı işgal etti. Bu tarihten itibaren Almanya ve Türkiye birdenbire komşu devletler haline geldiler.

⁷ Bahse konu rakamlar TUNCER, 2008:253-255'te verilen milletvekili seçim sonuçlarından derlenmiştir. Bu şehirler; Çanakkale, Edirne ve İstanbul'dur.

⁸ Bahse konu değerlendirme TUNCER, 2008:253-255'te verilen milletvekili seçim sonuçlarına göre yapılmıştır. Bu şehirler; Erzincan, Amasya, Tokat, Sivas, Ordu, Yozgat ve Samsun'dur.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1941, C.18. Bütçe rakamları, hesaplamalar ve betimleme, bakanın sf:148-155 arasında yapmış olduğu konuşma metninden ve 2 Haziran 1941'deki Resmi Gazete (Sayı:4823) bütçe rakamlarından çıkarılmıştır.

¹⁰ Belirtilen %40 rakamına Jandarma Bütçesi ve Fevkalade Tahsisat dâhildir. Genel Bütçe toplamı yaklaşık 393 milyon liradır. Bu rakama da Fevkalade Tahsisat rakamı dâhildir.

¹¹Bu rakam, Resmi Gazete, 2 Haziran 1941 (Sayı:4823)'da belirtilen bütçe rakamlarına göre hesaplanmıştır.

Dolayısıyla da Türkiye için her şey jeopolitik olarak bambaşka bir duruma geldi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919-1922 arasında hemen hemen her Türk işgalden etkilenmişti. O dönemi yaşayan ve henüz hayatta olan subaylar, I. Dünya Savaşı galipleri tarafından işgal döneminde nasıl aşağılandıklarını akıllarından çıkaramıyorlardı. Bu günler; prestijlerini kaybettikleri, nedensizce hapse atıldıkları, yerli işbirlikçilerin şahitliğinde arkadaşlarının kurşuna dizildikleri, ülkelerinden sürgüne gönderildikleri kötü günlerdi. Bu nedenlerden dolayı “işgal” kelimesi o devrin Türkiye'si için en keskin, en korkutucu kelimelerinden biriydi.

I. Dünya Savaşı sonrasındaki işgalin anıları henüz silinmemişken 4 Mart 1941'de, Almanların Bulgaristan işgalinin üzerinden sadece iki gün geçtikten sonra, Hitler İnönü'ye bir iyi niyet mektubu gönderdi. Mektuptaki, Almanya'nın Türkiye'ye taarruz etmeyeceği anlamına gelen kesin ifadeler bile¹² ne yapacağı belli olmayan bir diktatörün güvenilmez kelimelerinden başka bir değer taşıyordu. Almanlar artık bir adım ötedeydiler. Ancak Hitler mektubunda yazmasa da Alman ordusunun muhtemel bir Türkiye işgalinin, diğer Avrupa ülkelerinin işgaline benzemeyeceği ortadaydı. İşgal gerçekleşse bile, bunun askeri bedeli çok yüksek olurdu. Birçok Alman komutan, I. Dünya Savaşı'nda halen görevde olan Türk komutanlarla birlikte savaşmıştı. Türklerin cephede ne kadar iyi olduklarını kendi gözleriyle görmüşlerdi. Üstelik Almanların en büyük avantajı olan motorize birliklerin henüz yolu olmayan Anadolu dağlarında hemen hemen hiçbir şeye yaramayacağını herkes tahmin edebirdi. Cevap mektubundaki üslubundan anlaşıldığı gibi, bunları İnönü de biliyordu. Her şeye rağmen, henüz bir Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının olmadığı da başka bir gerçek olarak ortada duruyordu. Ancak Almanların sınırdaki varlığı, vatanın tehlikede olduğu düşüncesi ile milliyetçi duygular da ister istemez körüklenmişti. Örneğin Yedek Subay Okulunun Taksim'deki mezuniyet törenine on binlerce kişi katıldı. (Cumhuriyet, 3 Nisan 1941). Okuldan mezun olan yedek subayın konuşması o kadar beğenildi ki konuşma törenin öğleden sonraki kısmında istek üzerine tekrar yapıldı. Konuşmanın son cümleleri, o günlerdeki Türkiye'nin baskın kültürünü yansıtır: ” Yaşasın İnönü, Yaşasın Türk ordusu, Yaşasın Türk gençliği.”

Öte yandan, başlayan savaşta özellikle Alman ordusunun yeni geliştirdiği silahlar ve motorize birliklerindeki teknolojik üstünlük, Çakmak ve diğer generallerin genç subaylar gözündeki itibarlarını da törpülemeye başlamıştır. Dönemin genç subaylarının II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan teknolojik yetersizlik konusundaki tepkileri, 1939 yılı mezunu bir teğmen olan Alparslan Türkeş'in 1941'de Gelibolu'da düzenlenen bir tatbikatla ilgili anılarında şöyle yer alır:

”Sayın Generalim (Korgeneral Nuri Yamut), dedi (Soruyu soran genç subay). Modern zırhlı ve motörlü düşman ordulara karşı başarıyla savaşmak için bir an önce elimizdeki demode araçlardan kurtulmamız düşünülmüyor mu?...Bugünkü silahlarımızla, şu berbad donatım içindeyken, şu manda arabaları, katır ve deve kolları ile biz bir Alman taarruzuna uğrarsak

¹² Hitler'in İnönü'ye ve İnönü'nün Hitler'e gönderdikleri iyi niyet mektuplarının metinleri Milliyet, 31 Ağustos 1967'de yayımlanmıştır.

milletimizin durumu ne olur?...(General Yamut): "Ben size çatacak, sizinle karşılaşacak düşmanın hali ne olacaktır diye düşünmekteyim." (Türkeş, 1996:15,16)¹³.

Tüm bu veriler ışığında, Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü cumhurbaşkanı olmasaydı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki durumu olumsuz anlamda farklı olurdu. I. Dünya Savaşı'na girilmesine neden olan İttihat ve Terakki yöneticilerinin aksine İnönü, savaş esnasında savaştan her iki tarafın baskılarına da sabırla karşı koydu¹⁴. Oysa İnönü'nün savaşa girme isteği olsaydı buna kimse kolay kolay engel olamaz, hatta muhtemelen bürokratların büyük çoğunluğu bu kararı desteklemek zorunda kalırdı. Bu anlamda İnönü'nün; harp zamanı yasama ve yürütme erkleri ile ordu üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Öyle anlaşılıyor ki, II. Dünya Savaşı'nda çok belli olmasa da devletin 1911-1922 arasında yıllarca savaş deneyimi yaşamış İnönü'ye ve görevdeki deneyimli komutanlara ihtiyacı vardı. O günlerde savaştan taraflardan birinin isteğine olumlu karşılık vermek, devletin geleceğini yok etmek anlamına gelirdi. Cumhuriyet kendi bürokratlarını yeni yeni yetiştiriyordu. Bu durum, silahlı kuvvetler personeli için de geçerliydi. Yeni meslek ve eğitim sahibi insanların ortadan kalkması, devletin 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren o güne kadar biriktirdiği bürokratik hafızasının da ortadan kalkması demekti. Yirmi yıl sonra gelen nesille birlikte, tam da yeni ve eski arasındaki nöbet değişiminin yapılacağı zamana gelinmişti. Devletin o güne kadar dizginlerini ellerinde tutan siyasiler ve generaller yaşlanmaya başlamıştı. Yeni yetişen nesil ise orta kademeleri tam olmasa da doldurabilecek düzeye ulaşmak üzereydi. Türkiye'nin yeni neslinin yaşaması gerekiyordu. Oysa savaştan devletlerin çoğu, savaş sonrasında eskinin savaşa birlikte yok oluşunun getirdiği boşlukları, yüzyıllar içerisinde gelenekselleşen eğitim sistemi ve sanayileri sayesinde kolaylıkla kapatma şansına sahipti.

Almanlar Selanik'i de işgal edince, Hükümet İstanbul'daki isteyen emeklilerin veya Anadolu'da akrabası olup da gitmek isteyen ailelerin vapur ve trenle ücretsiz olarak Anadolu'ya taşınacağını açıkladı (Cumhuriyet, 10 Nisan 1941)¹⁵. Harp yıllarındaki bu gibi sosyal sübvansiyonlar, gençlerin askere alınmasıyla oluşan iş gücü kayıpları ve ordunun artan masrafları bir araya gelince, devletin maliyesinin sırtına binen yük her geçen gün daha da artıyordu. Tüm bu mali olumsuzluklara karşın ordu, kendisinden beklenen caydırıcılığı tamamen yerine getirmiştir. Bu çerçevede, Almanlar Sovyetlere karşı 22 Haziran 1941'de Barbarossa adını verdikleri harekâta başlamadan dört gün önce, 18 Haziran'da Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması imzalandı. Sadece bu anlaşma bile Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı mucizeleri arasındadır. Fakat ne olursa olsun, II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'deki işgal korkusu savaşın sonuna doğru çok az kalsa da hiç bitmeden devam etti. Bu korkunun çaresiz

¹³ Burada adı geçen General Nuri Yamut, Harbiye 1908 mezunudur. Demokrat Parti 14 Mayıs 1950'de iktidara geldiğinde, 1 Temmuz 1949'dan itibaren genelkurmay başkanı olarak görevdedir. 5 Haziran 1950'de görevini teslim etmiştir (Yurdabak, 1980:79'daki bilgilerden özetlenmiştir.).

¹⁴ Türkiye'ye önce İngiliz ve Fransız uçak filolarının Bakü petroleri ile Batum rafinerilerinin bombalanması için Türkiye'nin üzerinden uçması teklif edildi. (Aydemir, 1967, Cilt.2:159). İkinci teklif Almanlar'dan geldi. 17 Mayıs 1941'de bu kez Almanlar, gizlenmiş bir Alman ordusunun Anadolu'dan geçerek Irak petrollerine ulaşmasını teklif etti (Aydemir, 1967, Cilt.2:161). İnönü her iki teklifi de reddetti.

¹⁵ Konuya ilişkin olarak belirlenen şartlar, ayrıntılı olarak haberde belirtilmiştir.

bedeli olan olağanüstü büyüklükte bir savunma bütçesi de vergiye dönüşerek çiftçiler ve yeni yeni büyüyen kapitalistlerin sırtına bindi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sivil-asker ilişkilerinde ilk önemli kırılmanın yaşanmaya başladığı yıllar 1941 ve 1942 yıllarıdır. Bu yıllarda, savaş tehdidi nedeniyle Meclis'in bir günde askerlerle ilgili sekiz kanun çıkardığı bile olur¹⁶. Ancak siyasi sistemin, tek parti yönetimi olmasından kaynaklanan buna benzer tüm ekonomik ve siyasi kıvraklığına rağmen, ekonomik sorunlara çözüm bulması çaresizlik seviyesinde kalmıştır. Aralık 1941'de, Japonların ABD'ye yaptığı Pearl Harbor baskını sonrasında ABD de savaşa katılınca, savaşın kısa zamanda bitmesiyle ilgili tüm umutlar da ortadan kalkmış oldu. Savaş tam anlamıyla bir dünya savaşı haline geldi. Bu dönemin Türkiye'sinde ise uzun askerlik süresi, Marmara bölgesinde uygulanan sıkıyönetim, yüksek vergiler ve yiyecekte karne uygulaması savaş boyunca en önemli sorunlar olarak kendini gösterdi. Tüm bu sosyo-ekonomik zorluklar içerisinde, harbin tam ortasında, 7 Temmuz 1942'de Başbakan Refik Saydam aniden vefat etti. Yerine Şükrü Saraçoğlu atandı. 1939 seçimlerinden sonra kurulan Refik Saydam hükümetlerinde görev yapan toplam asker kökenli bakanların yüzdesi elli dördtü. Asker kökenli milletvekili oranı ise bu dönem sonuna kadar yüzde otuz dört olarak kaldı. Saraçoğlu'nun kurduğu hükümette de bu bakanların yüzdesi çok değişmeyerek kırk altı oldu¹⁷. Üstelik yeni hükümet kurulduktan yaklaşık bir ay sonra da İçişleri Bakanlığına, partinin siyasi şahinlerinden Emekli Kurmay Binbaşı Recep Peker atandı. Yasama ve yürütmedeki bu yoğunluktaki asker siyasetçilerin tümü I. Dünya Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin askeri ve siyasi deneyimine sahipti. Ancak belirtilen siyasi sistem, temelde ordu mevcudunun harbin başında yaşanan jeopolitik değişimlere bağlı olarak çok büyük rakamlara çıkarılmak zorunda kalınmasıyla oluşan ekonomik sorunları harbin sonuna kadar çözememiştir. Tüm bunlar birleşince, siviller ile II. Dünya Savaşı başlamadan önce üzerinde I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele zaferlerinin onurunu taşıyan askerlerin arası Savaş'ın ilk yıllarındaki uygulamalardan sonra, her geçen gün daha da açılmaya başlamıştır.

Sonuç:

Türkiye Cumhuriyeti 1938 yılında yeni cumhurbaşkanı İnönü'nün seçilmesinden sonra siyasi anlamda yaşadığı dönüşümü, yaklaşan II. Dünya Savaşı'ndan önce kolaylıkla tamamlamıştır. Bununla birlikte, bir yıl sonra 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle Ordu mevcudu 1 milyon 300 bine çıkarılmıştır. Bu kararın yarattığı ekonomik ve sosyo-politik olumsuz sonuçlar, Türk ordusunun Millî Mücadele'de kazandığı prestiji, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren azaltmaya başlamıştır. Öte yandan sivil-asker ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen nedenler, II. Dünya Savaşı'nı yöneten yasama ve yürütme erklerindeki eski askerlerin yüksek oranları nedeniyle, iktidardaki tek partinin de savaşın ilk yıllarından itibaren siyasi meşruiyetinin erimesini başlatmıştır. Bunun en önemli göstergesi, muhalefet partisinin 1946 yılı genel seçimlerinde, savaş esnasında sıkıyönetim ilan edilen Marmara Bölgesi şehirlerinde

¹⁶ Kanunlar ve açıklamaları, TBMMZC, 11.VIII.1941,C.20:95'tedir.

¹⁷ Bakan ve milletvekillerinin TBMM 2010, Milletvekili Albümü'ndeki biyografilerinden çıkarılmıştır. "Asker kökenli" ifadesi daha önce askeri bir kurumda çalışanları da kapsamaktadır.

yüksek sayıda milletvekili kazanmasıdır. Bu anlamda, 1939-1942 yıllarında ordu ile ilgili alınan tedbirler Türk siyasetinde çok partili yaşama geçişi tetiklemiştir. Ancak belirtilen tedbirlerin en önemli etkisi, Türk-sivil asker ilişkilerinde ilk olumsuz kırılmayı başlatmasıdır.

KAYNAKÇA

ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, Cilt-II*, Ankara, 2010.

BAYAR, Mehmet, Hikmet, *Komutan Anılarıyla Silahlı Kuvvetlerde Yaşam*, Kara Kuvvetleri Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 2012.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1940 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1940 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1940 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Kasım 1940 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 1940 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Nisan 1941 Nüshası.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 1941 Nüshası.

Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1967 Nüshası.

Resmî Gazete, 1 Haziran 1940, Sayı: 4524.

Resmî Gazete, 2 Haziran 1941, Sayı: 4823.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1940, C:10.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1940, C:11.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1941, C:18.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1941, C:20.

TUNCER, Erol, *1946 Seçimleri*, Birinci Baskı, Ankara, 2008.

TÜRKEŞ, Alparslan, *1944 Milliyetçilik olayı*, İstanbul, 1996.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci adam (İsmet İnönü)*, C:2, İstanbul, 1967.

YURDABAK, Turgut, *Harp Akademilerinin 132 Yılı*, 1980, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul.

AĞDAMIN “KİTABI-DƏDƏ QORQUD” EPOSU İLƏ BAĞLANAN BƏZİ ETNOTOPONİMLƏRİ

AYNURƏ ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan, Bakı.

Tezis. Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının müxtəlif aspektlərdən araşdırılması müasir dilçiliyimizdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu dastan Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, etnoqrafiyasını, dil və ədəbiyyat tarixini öyrənmək üçün ən dəyərli mənbələrdən biridir. Abidədən anlaşılır ki, dastanın bütün qəhrəmanları oğuzdurlar. Oğuzlar haqqında məlumatlara ilk növbədə daha çox VI-VIII əsrlərdə mövcud olmuş Göytürk xaqanlığı dövründə yaranmış Orxon-Yenisey abidələrində rast gəlinir. Məlumdur ki, Orxon-Yenisey abidələrində oğuz tayfalarının bir neçəsinin adı çəkilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud dastanı”nda Oğuz yurdunun koordinatları, təxminən, məlumdur. Lakin bəzi tədqiqatçılar bu təxminliyi öz tədqiqatlarıyla bir az mürəkkəbləşdirirlər. Belə ki, türk tədqiqatçıları Oğuz yurdunun, əsasən, Anadoluda, Azərbaycan tədqiqatçıları isə Azərbaycanda yerləşdiyini bildirirlər. Mübahisələrin mahiyyətini və tarixini bir daha xatırlatmadan, biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsvir olunan Oğuz yurdunun, əsasən, tarixi Azərbaycan torpaqlarında mövcud olduğunu bildirmək istəyirik. Onu da qeyd etmək ki, dastanda təsvir olunan Qalın Oğuzun ərazisi, onun coğrafi koordinatları, əsasən, bugünkü Ermənistan (Qərbi Azərbaycan), Naxçıvan, Qarabağ torpaqları və onlardan bir qədər aşağı və yuxarıdakı əraziləri, başqa sözlə desək, Gürcüstandan, Gəncədən, Bərdədən aşağı, Təbrizdən yuxarı - bütöv Qarabağ, Qara Dərvənd, Evnik qalası, Trabzon, Bayburd ilə sərhədlənən əraziləri əhatə edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təbii ki, bu da şərti ərazidir.

Qarabağın bir çox toponim və etnotoponimlərinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə bağlılığı yuxarıdakı fikrimizi təsdiqləyir. Məsələn, Ağdam rayonu ərazisində olan Çıraqlı oykonimi və Qarqar hidronimi eyniadlı etnotoponimlərin adını özündə yaşadır. Azərbaycan ərazisində bu etnonimlərlə bağlı çoxlu toponimlər qeydə alınmışdır.

Qeyd olunan toponimləri araşdırdıqda aydın olur ki, Dağlıq Qarabağın, o cümlədən Ağdamın yerli əhalisinin bir hissəsini qədim türk mənşəli çıraqlılar və qarqarlar, digər hissəsini də türkkökənli tayfalar təşkil etmişdir. Faktlara əsaslanaraq belə nəticəyə gəlirik ki, Ağdam rayonunun ərazisi, bütövlükdə Qarabağ bölgəsi tarixən türk xalqlarının məskəni olmuşdur. Odur ki, ermənilərin Qarabağ torpaqlarına iddiası tamamilə əsassızdır.

Açar sözlər: antroponim, oykonim, toponim, onomastika, semantika, etimologiya.

Xülasə. Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının müxtəlif aspektlərdən araşdırılması müasir dilçiliyimizdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu dastan Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, etnoqrafiyasını, dil və ədəbiyyat tarixini öyrənmək üçün ən dəyərli mənbələrdən biridir. Abidədən anlaşılır ki, dastanın bütün qəhrəmanları oğuzdurlar. Oğuzlar haqqında məlumatlara ilk növbədə daha çox VI-VIII əsrlərdə mövcud olmuş Göytürk xaqanlığı dövründə yaranmış Orxon-Yenisey abidələrində rast gəlinir. Məlumdur ki, Orxon-Yenisey abidələrində oğuz tayfalarının bir neçəsinin adı çəkilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud dastanı”nda Oğuz yurdunun koordinatları, təxminən, məlumdur. Lakin bəzi tədqiqatçılar bu təxminliyi öz tədqiqatlarıyla bir az mürəkkəbləşdirirlər.

Belə ki, türk tədqiqatçıları Oğuz yurdu, əsasən, Anadoluda, Azərbaycan tədqiqatçıları isə Azərbaycanda yerləşdiyini bildirirlər.

Biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsvir olunan Oğuz yurdu, əsasən, tarixi Azərbaycan torpaqlarında mövcud olduğunu bildirmək istəyirik.

Açar sözlər: antroponim, oykonim, toponim, onomastika, semantika, etimologiya.

Summari. The study of the "Kitabi Dada Gorgud" epos from various aspects is especially relevant in our modern linguistic. The saga is one of the most valuable sources for studying the past, ethnography, language and literary history of the Azerbaijani people. It is clear from the monument that all the heroes of the saga are Oghuz. Information about the Oghuzs is first of all found in the Orkhan-Yenisey monuments created during the Goyturk khaganate, which existed in the VI-VIII centuries. It is known that several Oghuz tribes are mentioned in the Orkhan-Yenisey monuments. The approximate coordinates of the Oghuz land are known in the book Dada Gorgud. However some researches complicated this assumption with their research. Thus, Turkish researchers say that the Oghuz land is located in Anadolu and Azerbaijan researchers say that it is located in Azerbaijan. We would like to point out that the Oghuz land described in the "Kitabi-Dada Gorgud" epics is mainly found in the historical Azerbaijan land.

Key words: anthroponym, oykonym, toponym, onomastics, semantics, etimologies.

Giriş. Dünya miqyasında tədqiq edilən yazılı abidələrdən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” son yüzillikdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Bu proses hal-hazırda daha da güclənmişdir. Dastanın müxtəlif aspektlərdən araşdırılması müasir dilçiliyimizdə xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu dastan Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, etnoqrafiyasını, dil və ədəbiyyat tarixini öyrənmək üçün ən dəyərli mənbələrdən biridir. Burada tarixi-coğrafi realıq bədii yaradıcılıq ənənəsi ilə əks olunmuşdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da real adlarla təsvir olunan coğrafi adlar indi də Azərbaycanda və tarixən azərbaycanlıların məskəni olmuş ərazilərdə mövcuddur. Bu fakt həmin abidənin Azərbaycan xalqı ilə bağlı olduğunu göstərən əsas amillərdən biridir.

Abidədən anlaşılır ki, dastanın bütün qəhrəmanları oğuzdurlar. Oğuzlar haqqında məlumatlara ilk növbədə daha çox VI-VIII əsrlərdə mövcud olmuş Göytürk xaqanlığı dövründə yaranmış Orxon-Yenisey abidələrində rast gəlinir. Məlumdur ki, Orxon-Yenisey abidələrində oğuz tayfalarının bir neçəsinin adı çəkilir.

Sonralar IX-X əsrlərdə bu tayfalar Sırdərya hövzəsi ətrafında təsadüf olunur ki, XI əsrdən sonrakı dövrlərdə də bu tayfalar Səlcuq dövlətinin tərkibində daha geniş yer tutaraq, bütün Yaxın Şərqi yürüşlər edirlər.

“Kitabi-Dədə Qorqud dastanı”nda Oğuz yurdu koordinatları, təxminən, məlumdur. Lakin bəzi tədqiqatçılar bu təxminliyi öz tədqiqatlarıyla bir az mürəkkəbləşdirirlər. Belə ki, türk tədqiqatçıları Oğuz yurdu, əsasən, Anadoluda, Azərbaycan tədqiqatçıları isə Azərbaycanda yerləşdiyini bildirirlər. Mübahisələrin mahiyyətini və tarixini bir daha xatırlatmadan, biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsvir olunan Oğuz yurdu, əsasən, tarixi Azərbaycan torpaqlarında mövcud olduğunu bildirmək istəyirik. Onu da qeyd etmək ki, dastanda təsvir olunan Qalın Oğuzun ərazisi, onun coğrafi koordinatları, əsasən, bugünkü Ermənistan (yəni Qərbi Azərbaycan), Naxçıvan, Qarabağ torpaqları, həmçinin onlardan bir

qədər aşağı və yuxarıdakı əraziləri, başqa sözlə desək, Gürcüstandan, Gəncədən, Bərdədən aşağı, Təbrizdən yuxarı – Qarabağ və bütöv Qarabağ, Qara Dərvənd, Evnik qalası, Trabzon, Bayburd ilə sərhədlənən əraziləri əhatə edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təbii ki, bu da şərti ərazidir.

Qarabağın bir çox toponim və etnotoponimlərinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə bağlılığı yuxarıdakı fikrimizi təsdiqləyir. Biz onlardan ikisi haqqında bəhs edəcəyik.

Çıraqlı (çıraq/sirak/şirak) etnotoponimi. Ağdam rayonu ərazisində Çıraqlı oykonimi vardır ki, bu da çıraqlı etnoniminin adını özündə yaşadır. Azərbaycan ərazisində bu etnonimlə bağlı çoxlu toponimlər qeydə alınmışdır. Keçən əsrin 60-cı illərində Cavad qəzasında 62 ailədən, 80-ci illərdə isə 79 ailədən ibarət çıraqlı adlı tayfanın yaşaması məlumdur.

Çıraqlı (çıraqlı) tayfasının mövcudluğu haqqında ilk məlumatı yeni eranın əvvəllərində yaşamış yunan müəllifləri vermişlər. Onlar bu adı Sirak//Şirak formasında həm tarixi şəxsiyyət, həm də qəbilə birliyi adı kimi göstərmişlər. Qədim yunan coğrafiyaşünası Strabon (I əsr) sirak tayfasının (çirak etnonimi dialekt variantında Sirik (Cəbrayıl) toponimində mühafizə olunmuşdur) adını çəkmiş və bu tayfanın Şimali Qafqazda yaşadığını göstərmişdir (5,480).

V.B.Vinoqradov da sirak tayfasının Kuban çöllərində yaşamalarını və II əsrdən başlayaraq Qafqaza tərəf hərəkət etmələrini qeyd etmişdir (10, 119).

Mirəli Seyidov (8,53) və V.İ.Abayev öz tədqiqatlarında bu onomastik termini türklüyündən qoparıb osetin mənşəli hesab etmişdir (9,182). Bu fikri inkar edən Q.Qeybullayev haqlı olaraq qeyd edir ki, tərkibində ak komponenti olan sözlər (məs.; kıpçak, kazak, paçanak, şamak, sirak) xalis türk mənşəli etnonimlərdir (6,336).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında bu etnonimin işlənməsi də yuxarıdakı fikri təsdiq edir. Dastanda Şirokuz kimi rast gəlinən bu etnonimi M.Ergin “Şiroquvən”, H.Araslı “Şərük”, Ş.Cəmşidov “Şərur” formasında oxumuşdur. Etnotoponimin Ermənistandakı Şirək (Şirak) yaylası ilə bağlı olub protobulqarlarla eyni vaxtda Zaqafqaziya ərazisində məskunlaşan şirakların adından yarandığı göstərilir. Şirakların protobulqar (protooğuz) soyundan olduğunu qəbul edənlər bu sözün tərkibindəki “oğuz” və ya güz//quz elementinə əsaslanırlar. Qədim yunan, bizans, rus mənbələrində şirak// siraklarla bağlı məlumatlar çoxdur. II əsrdə yaşamış yunan tarixçisi Polie sirakların sak tayfasından olduğunu, igid Sirakın Daranın ordusunu məhv etdiyini göstərir.

Atropotenadakı Siraqan ərazisinin adının da siraklarla bağlı olması haqqında fikir mövcuddur. Türk tarixçisi F.Kırzioğlu göstərir ki, Don və Terek çayı sahillərində Sirakene ərazisində məskunlaşan siraklar sonralar Qafqazı aşaraq Arpa çayı sahilində yerləşmiş özlərini şiraklar, ölkələrini Şirak adlandırmışlar.

İndiki Ermənistan ərazisində mövcud olmuş Şörəyel//Şirak Pəmbək – Ağbaba – Ələyəz dağları arasında yerləşən Arpaçayı boyu uzanan geniş ərazinin bir neçə yaşayış məntəqəsinin, qala və çayın adıdır. Türkiyədə Baş Şörəyel (kənd), tarixi Şirak qalası indi də qalır.

Erməni tarixçisi M.Xorenasinin Şirak ölkəsi haqqında verdiyi məlumat sübut edir ki, hələ V əsrdə Şirak tayfa adı toponim kimi formalaşmış. Türk tarixçiləri Şirakların Arpa və Araz çayları ərazisinə gəlməsini IV əsrə aid edirlər.

“Orxon-Yenisey” abidələrində sir budun// sir xalqı haqqında məlumat var. Mənbələrdə Sıraq-Şıraq-Çıraq variantlarında qeyd olunan “şıraq” sözünün oda sitayişlə bağlı olduğu güman edilir.

Araşdırmalar göstərir ki, çıraqlıların yayılma arealı çox genişdir. Onlar nəinki Şimali Qafqazda, Kuban çöllərində, Zaqafqaziyada, hətta Orta Asiyada, İranda, Türkiyədə, Özbəkistanda, Tacikistanda, Qırğızıstanda və Dağıstanda da öz tarixi izlərini qoymuşlar. Bunu göstərilən ölkələrin ərazisindəki eyniadlı (Çıraq//Şıraq) toponimlər də sübut edir.

Azərbaycan ərazisində də çıraqlı (çirak//şirak//sirak) etnonimi ilə bağlı xeyli toponim qeydə alınmışdır. Bunlar aşağıdakılardır: Çıraqlı (Ağdam r-nu), Çıraqlı (Şamaxı r-nu), Çıraq (Kəlbəcər r-nu), Çıraquz (Xocavənd r-nu), Çıraqlı (Daşkəsən r-nu), Çıraqlı (Laçın r-nu), Çıraquzdor (Xanlar r-nu) oykonimlərini və Çıraqlı yeri (Ağdam r-nu Əhmədağalılar kəndi ərazisində), Çıraqlı dağı (Ağdam r-nu Abdal kəndi ərazisində), Çıraqqaya dağı (Dəvəçi r-nu Əmirxanlı kəndi ərazisində), Çıraq düzü (Bərdə r-nu Soğanverdiklər kəndində) oronimlərini, Çıraqlı məhləsi (Ağdam r-nu Abdal kəndində) mikrotoponimini və s. misal göstərə bilərik.

Ayrı-ayrı ərazilərdə bu adın sıraq-şıraq-çirak-çirak-sirik və s. fonetik tərkiblərdə işlədilməsi təbii. Çünki əksər türk dillərində s-ş-ç fonetik əvəzlənmələri qanunauyğundur və hətta bəzi elmi ədəbiyyatlarda göstərilən samit səslər eyni məxrəcdən hesab olunurlar. Çıraqlı (çiraklı) etnonimi ilə bağlı toponimlər Gürcüstanda (Çıraqlı, Çıraquv, Çıraqlılar nəsl, Çıraqlılar yurdu, Çıraqlılar məhəlləsi, Şıraqçay) da mövcuddur. Bu da heç şübhəsiz ki, adları çəkilən ərazilərdə də vaxtilə türk mənşəli çıraqlı tayfasının (çıraqlıların) yaşamaları ilə bağlıdır.

Ağdam rayonunda olan Çıraqlı oykonimi – Şirvan xanlığı tutulandan sonra V.Q.Mədətova bağışlanmış və onun tərəfindən Qarabağa köçürülmüş Qılıqlı tayfasının çıraqlı qolunun məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Qeyd edək ki, Çıraqlı həm də I Şah Abbas dövründə Qızılbaş tayfalarından birinin adı idi.

Qarqar hidronimi. Qarqar etnonimi əsasında yaranmışdır. Qarabağın Şuşa, Xocalı, Ağdam və Ağcabədi rayonları ərazisində çay. Mənbəyini Qarabağ silsiləsinin şimal-şərq yamacından (2080 m. yüksəklikdən) alır. Çayın axını Kür çayının sağ sahilində olan Ağgöl bataqlıq sahəsində qurtarır. Başlıca qolları sağdan Xəlfəli, Ballıca, Bərdə, soldan isə Daşıntı (Zərişin), Dağdağandır. Xocalı şəhəri yaxınlığında çayın üzərində Su Elektrik Stansiyası tikilmişdir. Çayın adı ilk dəfə XIII əsrə aid mənbələrdə çəkilir. Bu hidronim qədim Albaniyanın (Qafqaz) qarqar tayfasının adıdır. V əsrə aid mənbələrdə Albaniyada qarqarların üç əsr yaşadıkları qeyd edilir. Mil və Qarabağ düzlərində yaşadıklarına görə həmin düzlər erkən orta əsrlərdə (X əsrdək) Qarqar düzü adlanmışdır. Yaqut Həməvi (XIII əsr) Mil düzündə Karkar şəhərinin adını çəkir. XIX əsrdə Azərbaycanın müxtəlif qəzalarında Qarqar adlı bir neçə kənd olmuşdur.

XVIII-XIX əsrlərə aid mənbələrdə Orta Qazaxıstanda, Tuan-Şanda Qarqar adlı coğrafi obyektlərin olması qeyd edilir. X əsrə aid olan “Hüdüd əl-Aləm” əsərində Orta Asiyada Qarqar əyalətinin adı çəkilir. Keçən əsrə aid məlumatlara görə, Qarqar adlı çay və Qarqaris adlı dağ Tiflis quberniyasının Tnoneti və Axalcix qəzalarında, Qarqara adlı dağ Dağıstanın Kürə nahiyəsində, Karkar meydan adlı kənd Teymurxanşura dairəsində və Karkardaş, Karkartəpə, Karkardağ Şimali Qafqazda mövcud olmuşdur (1, 40).

Ermənistanın Türkiyə ilə sərhəd bölgəsində Qarqar dağları yerləşir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “qarşu yatan qara qarlı dağlar” (6.54) ifadəsindəki “qara-qarlı” sözü

eposun üzünü köçürmüş katiblərin səhvidir. Bu söz “Qarqarlı” kimi bərpa edilməlidir. Şərqi Türkiyədə, Yuxarı Basində bir dağ indi də “Karqar dağları” adı ilə məlumdur. Dağın adı qədim türk mənşəli Qarqar tayfasının adından ibarətdir. “Alban tarixi”ndə Albaniya ərazisində qarqarların adı eranın əvvəllərinə aid hadisələrdə çəkilir. Dağlıq Qarabağda da bir dağ Qarqardağ (hünd.2320 m.) adlanır. Digər Qarqardağ Samur çayının mənsəbindədir. Mənbədə göstərilir ki, Ənuşirəvan (531-579) Müşkur torpağında (Şimal-Şərqi Azərbaycanda) Karkar şəhərini tikmişdir (7, 43).

İbn Xordadbeh (IX əsr) bu şəhərin adını Kərkərə kimi qeyd etmişdir. Azərbaycanın bəzi tədqiqatçıları (İqrar Əliyev, Fəridə Məmmədova və b.) rus və erməni tarixçilərinin ardınca bu tayfanı dağstandilli və ya Nax (yəni Çeçen – İnquş) mənşəli sayırlar. Təbii ki, bu fikir kökündən yanlıştır. Buradan maraqlı bir sual meydana çıxır: Ermənistan – Türkiyə sərhəd bölgəsində, həmçinin qarqarların məskunlaşdıqları Qarabağda hansı dağistanlılar yaxud çeçen-inquşlar yaşaya bilərdi? Əslində qarqarlar türk mənşəli tayfadır. Qarqarların türk mənşəli tayfa olması fikri ilk dəfə tarixçi alim Kamal Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş, sonra isə bu fikir Q.Qeybullayev tərəfindən kifayət qədər əsaslandırılmışdır (bax: 8). Qarqarların türk mənşəli olması ən əvvəl qarqar tayfası ilə bağlı toponimlərin arealına türk xalqları məskən salan ərazilərdə rast gəlinməsi ilə də təsdiq edilir.

Ağdam ərazisində olan Qarqar düzü oronimi və Qarqar çayı hidronimi bu qədim tayfanın adını tarixi abidə kimi qoruyub saxlayır. Azərbaycanda və Ermənistanda bu tayfanın adı təhrif olunmuş şəkildə Gərgər və Herher kimi bir neçə yaşayış məntəqə adında qalmışdır.

Fikrimizcə, qarqarlar er.əv. VIII əsrdə sakların tərkibində Cənubi Qafqaza gəlmişlər. Sakların tərkibində qarqarlardan başqa Uti, Quqar, Alban, Şirak, Şamak, Pasian, Şarvan və Gəncək tayfaları da gəlmişdilər. Sakların adı indiki Ermənistana məxsus olan Sisakan (“Sisyan” adı Sisakanın təhrifidir) Sisyan rayonunda, Azərbaycana məxsus olan Artsak (qədim türkcə art “dağlıq ərazi” və Sak etnonimindən, sonrakı Dağlıq Qarabağ), Azərbaycanın şimal-şərqində Şəki, Gəncə bölgəsində Sakasin və Mil-Muğan düzünün qədim adı olan Balasakan (qədim türkcə pala “düzənlik” və Sak etnonimindən) toponimlərində əksini tapmışdır. Şarvanlar Kürdən şimalda və indiki Ermənistan-Türkiyə sərhəd bölgəsində, utilər indiki Qazax-Ağstafa, Bərdə və Dağlıq Qarabağ bölgələrində, qarqarlar indiki Dağlıq Qarabağda (indiki Qarqarçayın hövzələrində, qismən Gədəbəy rayonu ərazisində və Şəki, Zaqatala bölgəsində, indiki Ermənistan ərazisində), şiraklar indiki Ermənistanda Arpaçay hövzəsində (sonrakı Şirakel), Azərbaycan ərazisində Alazan-İori çaylarının aşağı axarında, quqarlar Ermənistanda və Azərbaycanda Gürcüstanla sərhəd bölgələrində, albanlar əsasən Şimali Azərbaycan ərazisində və qismən Xəzərin cənub-qərbində, pasianlar indiki Ermənistanın qərbində və Dağlıq Qarabağda məskunlaşmışlar (2, 77).

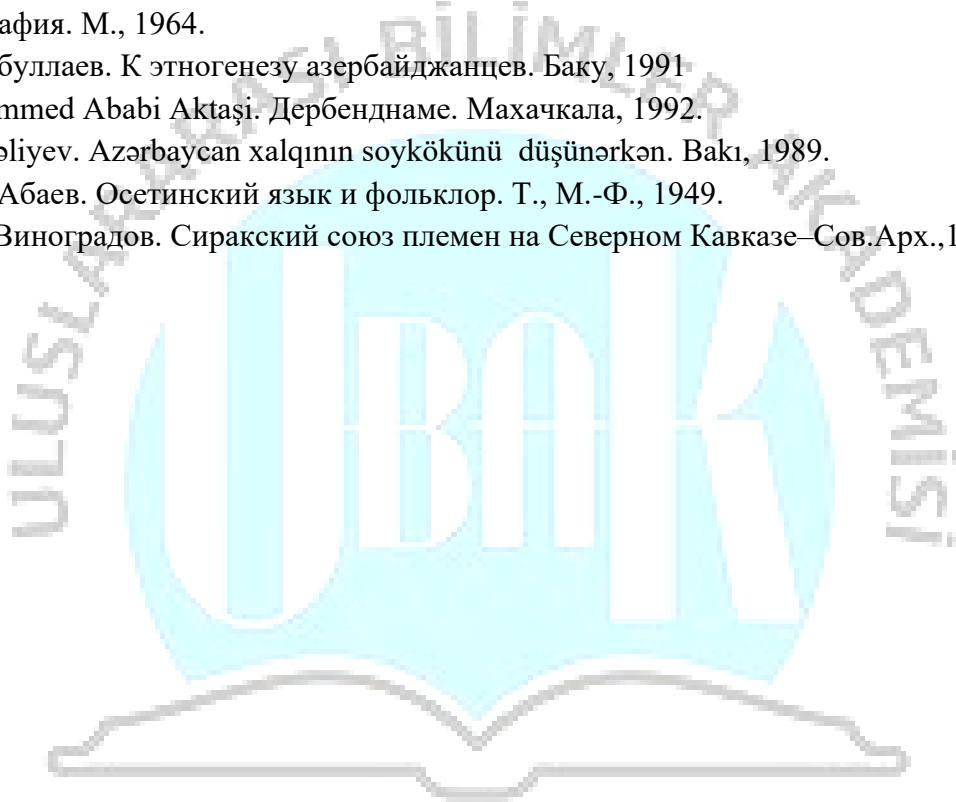
Bütün bunlar qarqarların türk mənşəli olduğunu və Qarabağ ərazisində yaşamasını sübut edir. Qarqarlar Qarabağın həm düzən, həm də dağlıq hissəsində yaşamışlar. Dağlıq Qarabağda bir dağın Qarqardağ adlanması da bu fikri təsdiq edir. Qarqar tayfası indiki Qarqarçay sahillərində məskən saldığına görə çay da həmin tayfanın adını daşıyır.

Nəticə. Deməli, Dağlıq Qarabağın, o cümlədən Ağdamın yerli əhalisinin bir hissəsini qədim türk mənşəli çiraqlılar və qarqarlar təşkil etmişdir. Qeyd olunan faktlardan belə nəticəyə gəlirik ki, Ağdam rayonunun ərazisi, bütövlükdə Qarabağ bölgəsi tarixən türk xalqlarının məskəni olmuşdur. Odur ki, ermənilərin Qarabağ torpaqlarına iddiası tamamilə əsassızdır.

Ə d ə b i y a t

- [1] Azərbaycan Toponimlərinin Ensiklopediyası. I cild, Bakı, 2004.
- [2] В.Ə.Будақов, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, 1998,
- [3] “Kitabi-Dədə Qorqud”, Bakı, 1988,
- [4] В.Хəlilov. Türkologiyaya giriş. Bakı, 2013.
- [5] К.Г.Алиев. К вопросу о гаргарах и территории их расселения. Докл.АН Аз ССР, 1981, № 1; Г.А.Гейбуллаев. О происхождении некоторых этнопонимов Азербайджана. АЭС, Баку, 1981, вып.4.
- [6] География. М., 1964.
- [7] Г.Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев. Баку, 1991
- [8] Мухаммед Абаби Актаşi. Дербенднаме. Махачкала, 1992.
- [9] М.Şirəliyev. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, 1989.
- [10] В.И.Абаев. Осетинский язык и фольклор. Т., М.-Ф., 1949.
- [10] В.Б.Виноградов. Сиракский союз племен на Северном Кавказе—Сов.Арх.,1965, №1.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ YARADICILIĞININ ORTA MƏKTƏBDƏ TƏDRİSİ

Afərim Seyidova

Kaspi Eğitim Şirketi

aferim2006.@mail.ru

Özət (Tezis)

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbiyyatşünas-təzkiyəçi kimi tanınan, M.Füzuli ənənələrinin ən layiqli davamçısı, qəzəl ustası S.Ə.Şirvani illərdə orta məktəbdə tədris edilmiş və hal-hazırda da edilməkdədir. Ədəbiyyatımız tarixində həm də maarifçi kimi tanınan Şirvani orta məktəbdə necə tədris edilir və edilməlidir?

Hal-hazırda yeni dərslərdə 8 və 10-cu siniflərdə S.Ə.Şirvaninin əsərlərinə yer verilmişdir. 8-ci sinifdə “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” əsərinə – 3 saat, 10-cu sinifdə S.Ə.Şirvani yaradıcılığına – 1 saat və “Guş qıl” müxəmməsinə - 2 saat ayrılmışdır.

Məsələyə toxunmaqda məqsədim bu saatlara verilmiş standartların bəzən düzgün tətbiq olunamamasıdır. Belə ki, 8-ci sinifdə “Qafqaz müsəlmanları”nın tədrisinə verilən standartlar bunlardır:

1.2.4.Bədii nümunələrin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2.1.2.Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.

2.2.1. Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

Verilən standartlara uyğun təlim nəticələrini əldə etmək üçün hal-hazırda bəzən yanlış üsullardan istifadə edilir. Məsələn: Apardığım müşahidələr göstərdi ki, dərslərin prosesində bəzən ancaq əsər oxudulur, növbəti dərslə əzbərlənmək ev tapşırığı kimi verilir və bu, təlim nəticələrinin reallaşdırılmasına imkan vermir. İlk olaraq müəllim-fasilitator müəyyənləşdirməlidir ki, bu standartlar bizə hansı təlim nəticələrini verəcək. Dərs ərzində yuxarıda verilən standartları reallaşdırmaqla aşağıdakı təlim nəticələrinə nail olmaq olar:

1) Şeirnin ideya-məzmununu şərh edir;

2) Şeirlə bağlı fikirlərini müqayisə əsasında şərh edir;

3) Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

İlk dərslərin məzmununu üzrə işə, ikinci dərslə – təhlilinə, sonuncu dərslə – tətbiq, müzakirə, yaradıcı işə həsr edilməlidir. Müəllim bu zaman böyük və ya kiçik qruplarda iş apararaq, cütlüklə iş apararaq, müzakirə təşkil edərək istədiyi təlim nəticələrini uğurla reallaşdıracaq. Bütün bunlar üçün istifadə ediləcək mənbələr dərslə, S.Ə.Şirvani əsərlərinin məzmununu üzrə işləyərkən ərəb-fars sözləri lüğəti, iş vərəqləri, internet materialları və s. ola bilər.

Açar sözlər: S.Ə.Şirvani, standart, dərslənin məqsədi, təlim nəticələri, standartın reallaşdırılması.

Giriş. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbiyyatşünas-təzkiyəçi kimi tanınan, M.Füzuli ənənələrinin ən layiqli davamçısı, qəzəl ustası S.Ə.Şirvani illərdə orta məktəbdə tədris edilmiş və hal-hazırda da edilməkdədir. Ədəbiyyatımız tarixində həm də maarifçi kimi tanınan Şirvani orta məktəbdə necə tədris edilir və edilməlidir?

Hal-hazırda yeni dərslərdə 8 və 10-cu siniflərdə S.Ə.Şirvaninin əsərlərinə yer verilmişdir. 8-ci sinifdə “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” əsərinə – 3 saat, 10-cu sinifdə S.Ə.Şirvani

yaratıcılığına – 1 saat və “Guş qıl” müxəmməsinə - 2 saat ayrılmışdır. Bildiyimiz kimi, ədəbiyyat fənni üzrə aşağıdakı məzmun xətləri mövcuddur:

Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şifahi nitq

Yazılı nitq

Hər məzmun xətti üzrə də əsas və alt-standartlar mövcuddur.

Məsələyə toxunmaqda məqsədim bu saatlara verilmiş standartların bəzən düzgün tətbiq olunamamasıdır. Belə ki, 8-ci sinifdə “Qafqaz müsəlmanları”nın tədrisinə verilən standartlar bunlardır:

1.2.4. Bədii nümunələrin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.

2.2.1. Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

Verilən standartlara uyğun təlim nəticələrini əldə etmək üçün hal-hazırda bəzən yanlış üsullardan istifadə edilir. Məsələn: apardığım müşahidələr göstərdi ki, dərslər prosesində bəzən ancaq əsər oxudulur, növbəti dərslərə əzbərlənmək ev tapşırığı kimi verilir və bu, təlim nəticələrinin reallaşdırılmasına imkan vermir. İlk olaraq müəllim-fasilitator müəyyənləşdirməlidir ki, bu standartlar bizə hansı təlim nəticələrini verəcək. Dərs ərzində yuxarıda verilən standartları reallaşdırmaqla aşağıdakı təlim nəticələrinə nail olmaq olar:

Şeir in ideya-məzmununu şərh edir.

Şeirlə bağlı fikirlərini müqayisə əsasında şərh edir.

Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

İlk dərslər əsərin məzmununu üzrə iş, ikinci dərslər – təhlilinə, sonuncu dərslər – tətbiq, müzakirə, yaratıcı iş həsr edilməlidir. Müəllim bu zaman böyük və ya kiçik qruplarda iş apararaq, cütlüklə iş apararaq, müzakirə təşkil edərək istədiyi təlim nəticələrini uğurla reallaşdıracaq. Bütün bunlar üçün istifadə ediləcək mənbələr dərslər, S.Ə.Şirvani əsərlərinin məzmununu üzrə işləyərkən ərəb-fars sözləri lüğəti, iş vərəqləri, internet materialları və s. ola bilər.

Bu mövzuya ayrılmış ilk dərslərdə motivasiya olaraq əsərlə bağlı illüstrasiyalardan, elm-biliklə bağlı atalar sözlərindən istifadə edilə bilər. Tədqiqat sualı olaraq **“cəhalətin hökm sürdüyü bir dövrdə maarifçi sənətkar öz xalqına hansı vacib fikirləri çatdırmaq istəyir?** qoyula bilər. Şagirdlər bu barədə fikirlərini bildirirlər. Daha sonra tədqiqat aparılır. Şeir in oxusu həyata keçirilir. Oxu zamanı məsnəvidə verilən çətin sözlərin izahı üzərində iş aparılır. Cütlərlə iş üstünlük verilir.

Əsərdə istifadə edilmiş çətin ərəb-fars ifadələrinin izahı verilməlidir:

Sözlər	İzahı
Rəisani-sahibül-ezaz	Hörmət sahibi olan başçılar
Güruhi-xeyr-əsər	xeyirli iş görən adamlar
Güruhi-izam	Hörmətli adamlar
Sail	Dilənçi
Suxtə	Dərdə düçar olan

Həbibullah	Allahın dostu
Hoqqabazi-naqabil	Qabiliyyətsiz hoqqabazlar

Məlumat mübadiləsində şagirdlər təqdimatlarını təqdim edirlər, bu zaman şeirdə işlənən təsvir və ifadə vasitələrindən necə istifadə etdiklərini, dialoji nitq bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Məsnəvidə aşağıdakı təsvir-ifadə vasitələrindən istifadə edilmişdir:

Inversiya –Dadü-fəryad, ey güruhi-izam,
Oldu zaye bu milləti-islam.

Bədii təzad – Qeyrilər etdilər tərəqqiyi-tam,
Qaldı zillətdə firqeyi-islam.

Anafora - Əlli min seyyidü axund, tələbə,
Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan.

Təşbeh – Zinəti-şəxs misli-heyvandır,
Elmsiz insan misli-heyvandır.

Daha sonra nəticə çıxarılır: şagirdlərdə belə bir qənaət yaradılır ki, Şirvani mədəni geriliyin aradan qaldırılması üçün mübarizə aparmış, kimlər ki bu vəziyyətin yaranmasında günahkardır, onları cəsarətlə ifşa etmişdir. Çıxarılan nəticələr tədqiqat sualı ilə müqayisə edilir.

Qiymətləndirmə həyata keçirilir.

İndi isə S.Ə.Şirvaninin 10-cu sinifdə tədrisindən danışaq.

10-cu sinif dərslində S.Ə.Şirvaninin həyatına 1 saat ayrılmışdır. Bu mövzunun standartları 2.1.1 və 2.2.1.

2.1.1 Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.2.1 Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçı mövqeyinə tənqidi münasibətini əsaslandırır.

Aşağıdakı təlim nəticələri reallaşdırılmalıdır:

Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla mövzu, problemlə bağlı təqdimat və çıxışlarında obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

Müzakirələrdə mövzuya, problemə tənqidi münasibətini əsaslandırır.

Bu təlim nəticələrini reallaşdırmaq üçün ilk olaraq şagirdlərin diqqətini S.Ə.Şirvani ilə bağlı aşağı siniflərdə qazandıqları məlumatlara yönəldir. Müəllim istiqamətverici suallar əsasında şagirdləri müzakirəyə qoşur. Müzakirənin sonunda araşdırılacaq problem müəyyənləşdirilir və belə bir sual ortaya çıxır: “S.Ə.Şirvaninin bədii irsi ədəbiyyatımız üçün hansı dəyərlərinə görə seçilir?”

Araşdırma başlanır. Bu zaman dərslərdəki suala diqqət yetirilir: S.Ə.Şirvaninin bədii irsi ədəbiyyatımız üçün hansı dəyərlərə görə seçilir? Oxu prosesi başlayır. Müəllim şagirdlərin diqqətinə çatdırır ki, şairin yaradıcılığından danışarkən onun əsərlərindən nümunələr çəkmək olar. Daha sonra kiçik qruplarda şagirdlər fikir mübadiləsi aparırlar. Daha sonra kiçik qrupların təqdimatı və məlumat mübadiləsi və müzakirə həyata keçirilir. Nəticələrin çıxarılmasında Şirvaninin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mövqeyi, bədii irsinin dəyəri kimi məsələlərə diqqət yetirilir. Qiymətləndirmə müəyyən meyarlar əsasında aparılır.

“Guş qıl” müxəmməsinin tədrisinə 2 saat ayrılmışdır. İlk dərs üzrə **standartlar**:

1.1.1. Müxtəlif vəznli şeirlərdə və süjetli əsərlərdə tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.5 Müxtəlif vəznli şeirlərdə, mürəkkəb süjet və kompozisiyalı bədii nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.

Əldə etməli olduğumuz **təlim nəticələri**:

Şeirdə tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

Şeirdə məcazları müəyyənləşdirir.

Dərs ərzində yuxarıda verilən təlim nəticələri reallaşdırılmalıdır.

Motivasiya: Müxəmməs xalq artistinin ifasında dinlənilir.

Daha sonra **tədqiqat sualı** qoyulur: **Musiqinin insana zövq verməsi, onun hiss və düşüncəsini zənginləşdirməsi barədə əsərin yazılmasına səbəb nə ola bilər?**

Tədqiqat işində şeirin məzmununun öyrənilməsi prosesi həyata keçirilir. Fərdi oxu prosesi həyata keçirilə bilər, sonra şagirdlər fikirlərini bölüşürlər. Tanış olmayan sözlərin mənasını şagirdlər müəllimin yönəldici suallarının köməyi ilə aydınlaşdırırlar. Müxəmməsdə işlənən çətin ərəb-fars sözlərinin mənasını təqdim edək:

Sözlər	Mənası
vaqifi-kar	Hər işdən xəbərdar
çub	çubuq
naleyi-zar	Xəstə naləsi
xüşk	Quru
əsrar	Sirlər
Xanəbərendaz	Səfər edən; ev yıxan
pənbeyi-qəflət	Qəflət pambığı
əsrari-nihan	Gizli sirlər
bərxurdar	Xəbərdar
guş	qulaq
ehya qılmaq	canlandırmaq
dəhri-müxalif	O dünya
həcər	daş
əsbabi-mənahi	Qadağan edilmiş alət

Çətin sözlərin mənası müəllimin köməyi ilə aydınlaşandan sonra şagirdlər bir sıra suallar üzərində təqdimata hazırlayırlar:

Şair kimə müraciət edir?

Şairin tövsiyəsi nədir?

Şair musiqi məclisi haqqında hansı fikirləri söyləyir?

Əsər hansı mənəvi dəyərlər barədə danışmağa imkan verir?

Şagirdlər təqdimatlarını hazırlayırlar və bölüşürlər. Bundan sonra şeirin bəndlərində ifadə olunmuş fikirlər üzə çıxır.

I bənd

Şair hər işdən xəbərdar insanlara müraciət edərək deyir ki, qulaq as, gör ki, neyin naləsi, tarın nəğməsi nədir. Quru çubuqdan çıxan o dərdli xəstə naləsi nədir ki, onun səmindən insanda səbir və qərar qalmır. Hər pərdədə qüz sirr-sehr olduğu üçün pərdəni açma.

II bənd

Müğənni niyə o tarı qucağından qırağa qoymur, niyə o musiqi aləti səyahət edənlərin çiyindən heç vaxt düşmür. Kim tarın nəğməsinə qulaq assa, huşunu itirər. Musiqini anlamayan, ondan zövq almayanlara deyir ki, qəflət pambığı var qulağınızda, onu çıxarın ki, gizli sirlərdən xəbərdar olasınız.

III bənd

Müəllif burada müğənninin nəfəsini İsanın nəfəsinə bərabər tutur. Müəllif İsa Peyğəmbərlə bağlı rəvayətə müraciət edir. Belə rəvayət edirlər ki, İsa peyğəmbərin nəfəsində ölmüş insana ruh vermək gücü varmış. Musiqi də insan ruhunu dirildir, canlandırır. Eyni zamanda müəllif belə bir fikir irəli sürür ki, qəm əsiri olma, aqıl adamsansa, o dənyanın qəmini çəkmə, nəğmədən zövq al və o dünya qəminə hasar çək. Buradan da aydın olur ki, şeir əvvəldən axıradək nikbin notlar üzərində qurulub.

IV bənd

Musiqi məclisinin insanları gərək anlayan insanlar olsunlar, çünki sirli pərdədə yüz naxış və şəkli görə bilsinlər. Zövq əhli olmayanlar onu daş hesab edər. Davudun gözəl səsi cansız varlıqlara təsir edə bilməz. Ey aqıl insan, söz eşitmək adamı mənə sahibi edər.

V bənd

Sonuncu bənddə müəllif zahidə müraciət edir, deyir ki, bu, mərifət məclisidir. Tara qadağan olunmuş alət demə, böhtan sayılar bu. Müəllif burada şərabi kövsər – cənnətdə bulaq, saqini – gılman – cənnətdə xidmət edən oğlan adlandırır. Bunların hamısının algışlanmalı üzün işığı – Allahın üzünün parıltısı hesab edir. Sonda müxəmməs müəllifi zahidə deyir ki, səhvinin bağışlanmasını istə.

Mübadilə və müzakirədən sonra nəticələr çıxarılır. Daha sonra 4 səviyyə üzrə qiymətləndirmə meyarlarına uyğun formativ qiymətləndirmə aparılır. Ev tapşırığında müəllim şagirdlərə əsərdə diqqəti çəkən məqamlar, ifadələr və bunların səbəbləri üzərində işləməyi tapşırır.

Müxəmməsə həsr olunmuş 2-ci saat əsərin təhlili üzərində işdir.

2-ci saat üçün standartlar bunlardır:

1.1.2. İfadəli oxudan müxtəlif ədəbi növdə olan əsərlərin emosional-obrazlı qavranılması, təhlili məqsədi ilə istifadə edir.

1.1.4. Müxtəlif ədəbi növ və janrdə olan nümunələrdə əksini tapan mühüm mənəvi, əxlaqi-etik, dəyərləri müəyyənləşdirir.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunun, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial-siyasi, mənəvi kontekstindən çıxış etməklə təhlil edir və nəticə çıxarır.

Əldə olunmalı təlim nəticələri:

İfadəli oxudan şeiri emosional-obrazlı qavramaq və təhlil məqsədi ilə istifadə edir.

Müxəmməsdə əksini tapmış mühüm mənəvi, əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir.

Şeirin mövzusunun, ideya-bədii xüsusiyyətlərini, bağlı olduğu dövrün mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə təhlil edir və nəticə çıxarır.

Tədqiqat sualı: “Guş qıl” müxəmməsini yazmaqda müəllifin məqsədi nədir?

Tədqiqat aparılır. Dərslərdəki istiqamətverici sualların köməyi ilə araşdırma başlanır. Şagirdlər müzakirə zamanı bir sıra mətləblərə aydınlıq gətirirlər: musiqiyə münasibətdə avamlığın, cahilliyin tənqidi, müəllifin musiqini haram hesab edən savadsız ruhanilərə əks mövqeyi, musiqinin insan həyatındakı rolu və s. Şagirdlər bu tipli fikirlər səsləndirirlər: **musiqiyə laqeyd olan insan zövq əhli deyil. Musiqi həyat sevgisi bəxş edir. Musiqi insan qəlbindəki qəmi, kədəri silir, nikbinlik aşılayır.** Bunlar şagirdlərin təhlil prosesində əldə etdikləri nəticələndir. Şagirdlər əsərin bədii keyfiyyətlərinə də diqqət yetirirlər. Əsərdə işlənən bədii təsvir və ifadə vasitələri nümunələrlə əsaslandırılır:

Nümunə	Təsvir və ifadə vasitəsi
Kim ki zövq əhli degil, anı hesab eylər həcər	inversiya
Sədasından onun qarət olur səbrü qərar, Açma sən pərdəni, hər pərdədə var yüz əsrar.	Mübaligə
Meyi gör, saqiyyə bax, kövsərü gılmandır bu.	Təşbeh
Ziri-qəm olma, eşit nəğməyi-zilü bəmini.	Bədii təzad

Məlumat mübadiləsi və müzakirədə şagirdlər qrup işi təqdim edirlər.

Nəticə çıxarılmasında müəllimin istiqamətləndirici sualları böyük rol oynayır.

Nəticə. Nəticədə belə bir fikir ortaya çıxır ki, əsər bütün dövrlər üçün aktualdır. Şairin musiqiyə vurğunluğu, onun musiqidən aldığı zövq və təəssüratlar ifadə olunmuşdur.

Ədəbiyyat

[1] Ədəbiyyat, 8-ci sinif, dərslik. Bakı, 2019.

[2] Ədəbiyyat, 10-cu sinif, dərslik, Bakı, 2017.

[3] F.Yusifov. “Orta məktəbdə S.Ə.Şirvaninin əsərlərinin dilinin öyrədilməsi” (metodik vəsait), Bakı, 2001.

[4] İnternet materialları, az.wikipedia.org/wiki/Seyid_Əzim_Şirvani

[5] S.Ə.Şirvani, Əsərləri 3 cildə, I cild, 2005.

ÇİNGİZ AYTMATOVUN "DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ" ƏSƏRİNİN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ROLU

F.Ü.F.D., ƏLİYEVƏ XOŞBƏXT

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Tezis. Məşhur qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov 1952-ci ildən etibarən doğma dilində ilk əsərlərini yazmağa başlamışdır. Ali təhsil aldıqdan sonra üç il müddətində Qırğızıstan SSR-in Mədarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləmiş, 1956-cı ildə Moskvadakı Ali ədəbiyyat kursuna yazılmışdır. Kursu bitirdiyi ildə "Oktyabr" jurnalında onun qırğız dilindəki "Üz-üzə" hekayəsinin rus dilinə tərcüməsi dərc olunur. Elə həmin ildə ona dünya şöhrəti qazandıran "Cəmilə" povesti və digər bir sıra hekayələri "Yeni dünya" jurnalında işıq üzü görür. "Gün var əsrə bərabər", "Ağ gəmi", "Əlvida Gülsarı!", "İlk müəllimim", "Torpaq ana", "Qırğız çoban", "Əsrdən uzun gün" və sair kimi bir çox əsərlərin müəllifi olan Çingiz Aytmatovun son əsəri 2007-ci ildə qələmə aldığı "Dağlar düşəndə" romanıdır. Yaradıcılığı dövründə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, "Qırğızıstan Xalq yazıçısı" fəxri adlarına, Lenin mükafatı, Dostluq ordeni və üç dəfə SSRİ dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Çingiz Aytmatovun 1977-ci ildə qələmə aldığı "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povesti onun ən məşhur əsərlərindəndir. Povestdə hələ uşaq olan Kiriskin babası, atası və atasının əmisi oğlu ilə birlikdə ilk ovuna çıxması, ov zamanı başlarına gələn fəlakət və Kiriskin keçirdiyi ağır sınaqlardan bəhs edir. Uşaq ədəbiyyatının nadir incilərindən olan bu əsər oxucularında əzmlili olmaq, heç nədən qorxmamaq, yalnız özünü deyil, həm də başqalarını düşünmək kimi əxlaqi keyfiyyətləri aşılayır.

Qeyd edək ki, Çingiz Aytmatovun əsərlərindəki qəhrəmanlar mənəvi cəhətdən güclü, mərhəmətli və aktiv insanlardır. Bu, "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Əsərin qəhrəmanları ölüm qarşısında belə öz mənəviyyatlarını itirmir, öz insanlıqlarını qoruyub saxlayırlar. Çingiz Aytmatovun "Çingiz xanın ağ buludu" əsərində qeyd etdiyi, hətta məzar daşına da yazılmasını vəsiyyət etdiyi "Bir insan üçün ən çətin şey, insan olaraq qalmaqdır" cümləsi həm də onun "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" əsərinin əsas ideyasını təşkil edir. Bu povest nəinki uşaqlarda, həm də onu oxuyan bütün oxucularda yüksək insani keyfiyyətlər aşılayır, insanların mənəvi dünyasına nüfuz edərək onları xeyirxah, əzmlili, fədakar olmağa sövq edir.

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov, yazıçı, povest, təhlil

Summary

The narrative "Spotted Dog running on seashore" that was written by Chingiz Aytmatov in 1977 is one of his famous works. This narrative is about Kirisk's first hunting that Kirisk, his father, grandfather and cousin of his father went. At hunting they are faced disaster. Despite this Kirisk doesn't give up and copes with all difficulties.

Giriş. Məşhur qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov 1952-ci ildən etibarən doğma dilində ilk əsərlərini yazmağa başlamışdır. Ali təhsil aldıqdan sonra üç il müddətində Qırğızistan SSR-in Mədarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləmiş, 1956-cı ildə Moskvadakı Ali ədəbiyyat kursuna yazılmışdır. Kursu bitirdiyi ildə “Oktyabr” jurnalında onun qırğız dilindəki “Üz-üzə” hekayəsinin rus dilinə tərcüməsi dərc olunur. Elə həmin ildə ona dünya şöhrəti qazandıran “Cəmilə” povesti və digər bir sıra hekayələri “Yeni dünya” jurnalında işıq üzə görünür. “Gün var əsrə bərabər”, “Ağ gəmi”, “Əlvida Gülsarı!”, “İlk müəllimim”, “Torpaq ana”, “Qırğız çoban”, “Əsrdən uzun gün” və sair kimi bir çox əsərlərin müəllifi olan Çingiz Aytmatovun son əsəri 2007-ci ildə qələmə aldığı “Dağlar düşəndə” romanıdır. Yaradıcılığı dövründə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, “Qırğızistan Xalq yazıçısı” fəxri adlarına, Lenin mükafatı, Dostluq ordeni və üç dəfə SSRİ dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Çingiz Aytmatovun 1977-ci ildə qələmə aldığı “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povesti onun ən məşhur əsərlərindəndir. Povestdə hələ uşaq olan Kiriskin babası, atası və atasının əmisi oğlu ilə birlikdə ilk ovuna çıxması, ov zamanı başlarına gələn fəlakət və Kirisikin keçirdiyi ağır sınaqlardan bəhs edir. Uşaq ədəbiyyatının nadir incilərindən olan bu əsər oxucularında əzmlə olmaq, heç nədən qorxmamaq, yalnız özünü deyil həm də başqalarını düşünmək kimi əxlaqi keyfiyyətləri aşılrayır. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Bəxtiyar Vahabzadə “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povesti haqqında öz fikirlərini bildirərək belə demişdir: “Çingiz Aytmatovun obrazlarının əksəriyyəti faciəli vəziyyətə düşür və bu vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilir. Maraqlı burasıdır ki, bu obrazlar düşükləri çıxılmaz vəziyyətlərdə belə yenə insan olaraq qalır, əxlaqi keyfiyyətlərini saxlamağı bacarırlar. Bu mənada onun “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povesti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Əsərdə uşaq, atası, babası və atasının əmisi oğlu ilə balıq ovuna çıxır. Bu, adi bir əhvalatdır. Lakin yazıçı tufana düşən insanların dünyasını təsvir edəndə, yəni həyatın ən böyük sınağı olan ölüm astanasında hər kəsin yalnız özünü deyil, o birisini düşünməsi onları insan olaraq ucaldır. Yazıçı öz ecazkar qələmi ilə bizi insanların bu fədakar hisslərinə inandıranda bu böyüklük qarşısında səcdəyə gəlir, özümüz də daxilən böyüyür və yüksəlirik”.

Əsərin əsas qəhrəmanlarından olan Kirisk on bir-on iki yaşlı, qara gözlü oğlandır. Povestin əvvəlində Kiriskin ilk ovuna çıxacağı üçün olduqca həyəcanlı və sevincli olması təsvir olunur. Yazıçı uşaq yaşlarından müəyyən peşəyə yiyələnməyin vacibliyini Kiriskin babası qoca Orqanın sözləri ilə belə təsvir edir: “Atalar belə deyiblər:”Ağıl-göydən, səriştə-uşaqlıqdan”. Atalar belə də deyiblər: “Çörək gətirməyən oğul nəsilə yüküdür”. Deməli, çörək gətirmək, ailəni dolandırmaq üçün kişi xeylağı erkən çağlarından özünə bir peşə seçməlidir. Kiriskin də belə bir peşə öyrənmək çağıydı. Adət belə idi ki, hər bir kişi xeylağı uşaq yaşlarından dənizlə dostlaşmalıdır ki, dəniz onu tanısin, o da dənizə ehtiram bəsləsin”. Beləliklə, Kirisk ilk ovuna çıxır. Yol boyunca qədər həyəcanlı, tədirgin olsa da, özünü cəsarətli, heç nədən qorxmayan məğrur göstərmək üçün bu həyəcanını qayıqdakılardan gizlətməyə çalışır. Yazıçı əsərdə Kirisikin həyəcanının səbəbini belə izah edir: “Əgər işləri yaxşı gətirsə, evə əlidlolu dönə bilsələr, oğlana layiqincə izzət-ehtiram göstəriləcək. Gənc ovçu ilə görüş büsatı qurulacaq, şaman isə Kirisk barəsində Torpaqla, Suyla danışacaq, dua edəcək ki, Torpaq və Su həmişə onun hamisi olsun. Qoy o, böyük qazanc gətirən olsun, əldə olan neməti qocalar və körpələr arasında ədalətlə bölmək vəzifəsi qoy həmişə ona nəsib olsun”. Lakin hadisələr Kiriskin güman etdiyindən fərqli cərəyan edir. Təbii fəlakətlə üzləşən qayıqdakılar: Kiriskin babası, atası və

atasının əmisi oğlu öz canlarını bu gənc ovçuya qurban verirlər. Üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq əzmlə, cəsarətlə, qorxmazlıqla bütün sınaqlardan keçən Kirisk əsərin sonunda öz evlərinə - Alabaş dağının ətəklərinə qayıtmağa nail olur. Uzaqdan Alabaş qayalıqları görünəndə Kirisk artıq xilas olduğunu anlayır. Əsərin sonunda onun son günlərinə birləşməyə çalışdığı öz xüsusi mahnisinin ilk sözlərini deməsi belə təsvir olunur:

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş,

Dönürəm yanına tənha, əliboş

Ax kiçik Orqansız,

Atam Əmrayinsız,

Əmim Mılgunsuz.

Məndən sor: haradı qaldıqları yer?

Əvvəlcə su ver içim, doyunca su ver...

Əsərin digər əsas qəhrəmanlarından biri də Kiriskin babası qoca Orqandır. O, əsərdə qəhvəyi sifətli, arıq, iri hülqumlu, üz-gözünü, boynunu dərin qırıqlar basmış, iri, kələ-kötür əlləri çat-çat olmuş, saç-saqqalı çallaşmış biri kimi təsvir edilir. Qoca Orqan ömrünü dənizdə keçirmiş, öz ruzisini əməyi, zəhmətilə ordan çıxarmışdı. Qayıqdakı digərləri kimi o da ovun uğurlu keçməsinə arzu edirdi. Üzdükləri qayığı da məhz özü hazırlamışdı. Bəlkə də bu səbəbdən idi ki, zəhmətilə hazırladığı qayığı özünə doğma bilir, ov ilə bağlı olan düşüncələrini xəyalında onunla bölüşürdü. Əsərdə qoca Orqanın arzu və fikirlərini qayığa danışması belə təsvir olunur: “Mən sənə inanıram, qardaşım kayak. Səndən izin, dalğaların dilini bilirsən, sənin gücün elə bundadır. Əgər mən ölsəm, sən çox yaşa, çox gəz, ovla zəngin olan uzaq yerlərə, səfərlərə çıx. Sən ömrü başa vurmağa tələsmə, qardaşım kayak, gözlə ki, bax, o burun tərəfdə oturan, başını bulayan, özünü güclə saxlayan bizim bu uşaq da böyüsün, o da uzaq-yaxın səfərlərə səninlə getsin. Bu gün isə o bizimlə ilk dəfədir ki, dənizə çıxıb. Biz dünyadan köçüb gedəcəyik, onun ömrü isə hələ qabaqdadır”. Orqanın bu fikirləri onu göstərir ki, nəvəsi Kiriskin gələcəyi onu dərinləndirir, sanki olacaqları bilirmiş kimi nəvəsini qayığa tapşırır. Fəlakət baş verdikdən və ətrafı qatı duman bürüdükdən sonra onlar yollarını azırlar. İcməli su getdikcə tükənir. Belə çətin vaxtda Orqan öz suyunu Kiriskə verərək bir növ həyatını nəvəsinə qurban verir. Nəhayət ində susuzluğa dözməyən Orqan özünü dənizin sularına təslim edir. Ömrünü dənizdə keçirən bu zəhmətkeş əmək adamı o ömrü elə dənizdə də başa vurur. Əsərin digər əsas qəhrəmanı Mılgun Kiriskin atası Əmrayinin əmisi oğludur. O, əsərdə ayaqlarını yan basa-basa yeriyən iri çiyinli, köyük kimi möhkəm və yastı biri kimi təsvir edilir. Mılgun Əmrayin üçün təkə əmioğlu deyil, həm də dost, qardaş idi. Fəlakət baş verdikdən sonra əmisi qoca Orqan kimi o da öz su payını qayıqdakı digərləri üçün saxlayaraq dənizin əngin sularında yox olur. Kirisklə birgə ova çıxanlardan biri də Orqanın oğlu, Mılgunun dostu, qardaşı, Kiriskin atası Əmrayinidi. Yazıçı onu qədd-qaməti və boy-buxunu ilə seçilən enlikürək, saqqallı biri kimi təsvir edir. Orqan nəvəsi Kiriskin Əmrayinə bənzəməsinə, onun kimi qıvraq, işbacaran, fərasətli, mahir ovçu olmasını arzu edirdi. Tufan qopduqdan və hər tərəfi qatı duman aldıqdan sonra Mılgun və qoca Orqan kimi Əmrayin də özünü suya atmaq, bu yolla həm əzablarından qurtulmaq, həm də qalan

az miqdarda suyu oğluna saxlayaraq onun ömrünü az da olsa uzatmaq istəyirdi. Lakin eyni zamanda oğlunu bu ucu-bucağı görünməyən dənizin ortasında kimsəsiz, təkbaşına buraxmaq da istəmirdi. Onun bu tərəddüdü əsərdə belə təsvir olunur: “Əmrayin başa düşürdü ki, Orqan və Mılgundan sonra o da qayığı tərək etməli olacaqdır. Başa düşürdü ki, oğlunun həyatını xilas etmək mümkün olmasa da, barı çəlləyin dibində qalmış o bir azca su qədərincə uzatmaq üçün bu, yeganə imkandır... Lakin fikirləşəndə ki, on bir yaşlı oğlan ucsuz-bucaqsız dənizin ortasında, qatı duman içində, susuzluq və aclıqdan qayıqda can verə-verə bütün ələmlə mübarizədə təkbaşına qalacaq, Əmrayini dəhşət bürüyürdü... Əgər oğlunun dərdi olmasaydı, o bu izah olunmaz əzablara çoxdan son qoymuş olardı... Ancaq daha çox ləngimək, vaxtı uzatmaq da getdikcə təhlükəli olurdu... Çünki atacağı addım üçün lazım olan cəsarət onu tərək edə bilərdi. Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...” Nəhayətində qərarını verən Əmrayin gecə, oğlu yuxuda ikən özünü dənizə atır və o da Orqan və Mılgun kimi canını Kiriskə qurban verir.

Nəticə. Çingiz Aytmatovun əsərlərindəki qəhrəmanlar mənəvi cəhətdən güclü, mərhəmətli və aktiv insanlar idi. Bu, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povestində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Əsərdə bəhs olunan hekayəni yazıçıya Vladimir Sangi nəql etmiş, lakin o bu hekayəni qələmə alarkən macəra elementlərini bir kənara qoyaraq insanın mənəvi dünyasını ön plana çəkmişdir. Əsər qəhrəmanları hətta ölüm qarşısında belə öz mənəviyyatlarını itirmir, yenə insan olaraq qalırlar. Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” əsərində qeyd etdiyi, hətta məzar daşına da yazılmasını vəsiyyət etdiyi “Bir insan üçün ən çətin şey, insan olaraq qalmaqdır” cümləsi həm də onun “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” əsərinin əsas ideyasını təşkil edir. Bu povest nəinki uşaqlarda, həm də onu oxuyan bütün oxucularda yüksək insani keyfiyyətlər aşılayır, insanların mənəvi dünyasına nüfuz edərək onları xeyirxah, əzmlı, fədakar olmağa sövq edir.

Ədəbiyyat:

[1] Çingiz Aytmatov. “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş”. “AltunKitab”, Bakı, 2013.

[2] Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. 2-ci cild. “Öndər nəşriyyat”, Bakı, 2004.

ÇOK SESLENDİRİLMİŞ POPÜLER MÜZİK ESERLERİYLE YÜRÜTÜLEN ORKESTRA DERSLERİNİN BAŞARI MOTİVASYONU VE ÇALGI ÇALIŞMA TUTUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Didem DÖĞER¹
Serhat ATALAY²

¹ Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-5230-3810

² Güzel Sanatlar Lisesi, ORCID ID: 0000-0002-1659-3547

ÖZET

Orkestra dersleri, çalgı derslerindeki bilgilerin birlikte çalma prensibine dayalı olarak kullanımını ve gelişimini sağlayan, mesleki müzik eğitiminin önemli basamaklarından birisidir. Bu derslerde genel olarak batı müziği veya çokseslendirilmiş Türk Sanat/Halk müziği örneklerine yer verilmektedir. Güncel ve popüler olan ezgilerin çokseslendirilmiş biçimlerine ise pek rastlanmamaktadır. Günümüzde ise özellikle genç kuşaklar tarafından oldukça rağbet gören güncel ve popüler müzik örneklerine orkestralarda yer verilmesi, öğrencilerin ilgi, istek ve güdülendirmelerini artırarak öğretim sürecinde yenilikler yaratıp başarının artırılmasını sağlayabilir. Bu doğrultuda araştırmada, orkestra derslerinde kullanılan çokseslendirilmiş popüler müzik eserlerinin, öğrencilerin başarı motivasyonları ve çalgı çalışma tutumları üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim öğretim yılları içerisinde Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesinde öğrenim görmekte olan ve Türk ve Batı Müziği Çalgı Toplulukları dersini alan toplamda 15 müzik bölümü öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada tek grup öntest-son test deneysel desen kullanılmıştır. Öğrencilerin çalgı çalışmaya yönelik tutumlarının belirlenmesinde, Özmenteş (2007) tarafından geliştirilen “Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği”, başarı motivasyon düzeylerinin belirlenmesinde ise Sarıtepeci (2018) tarafından geliştirilen “Başarı Motivasyonu Ölçeği” kullanılmıştır. Deney öncesi ve sonrasında her iki ölçekten elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde, sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma kullanılmış, karşılaştırılmasında ise nonparametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; çok seslendirilmiş popüler müzik eserleriyle yürütülen orkestra derslerinin, öğrencilerin çalgı çalışma tutum ve başarı motivasyon puanlarını artırdığı görülmüştür. Çalgı çalışma tutum ön test-son test puanları arasında anlamlı farklılık bulunmazken, başarı motivasyon düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Orkestra, Popüler Müzik, Başarı Motivasyonu, Tutum

GİRİŞ

Orkestra dersleri çalgı eğitimi boyunca öğrenilen becerilerin ortaya konulduğu, toplu yürütülen bir ders olması dolayısıyla birlikte müzik yapma becerisinin kazanıldığı ve bu becerilerin gelişmesini sağlayan bir süreçtir. Orkestra, müzik eğitiminin önemli basamaklarından birisidir ve tüm mesleki müzik eğitimi verilen kurumların müfredatında yer

almaktadır. Mesleki müzik eğitiminin verildiği önemli kurumlardan biri olan Güzel Sanatlar Liseleri'ndeki orkestra dersleri, "Çalgı Toplulukları" adı altında yürütülmektedir. Batı müziği ve Türk Halk müziği olamak üzere ise iki ayrı müfredat halinde programda yer almaktadır. Bu dersler; Türk müziği enstrumanları ile yürütülen ve halk müziği icra yöntemlerinin kazandırıldığı Türk Müziği Çalgı Toplulukları ve batı müziği enstrumanları ile birlikte ve çok sesli müzik çalışmalarının yapılmasını amaçlayan Batı Müziği Çalgı Toplulukları (BMÇT) adı altında iki şekilde işlenmektedir.

Orkestra derslerinde öğrencilerin, çalgılarıyla duygusal anlamda bütünleşmeleri, belleklerini geliştirmeleri, seslendirme ve yorumlama yetilerini geliştirmeleri, Türk ve dünya müziğini tanıma amaçları güdülmüştür (MEB, 2016). Bu amaçlara ulaşma sürecinde kazanımların gerçekleştirilebilmesi açısından öğrencilerin motivasyonları ve çalgı çalışmaya yönelik geliştirdikleri tutumlar büyük önem taşımaktadır. Uslu (2012) öğrenci başarısında öncelikle öğretmenin yeteneği, dersteki tutum-davranış ve yaklaşımlarının doğruluğu ve güvenilirliğinin gerekli olduğunu belirterek; performans açısından dersteki güdüleme ve üst düzey motivasyonun oldukça önemli bir yeri olduğunu ifade etmiştir.

Motivasyon, bireyin davranışlarını belli bir amaca yönelten, ilgi, istek ve ihtiyaçlarını kapsayan bir kavramdır (Cüceloğlu, 2000). Motivasyonu yüksek olan birey, harekete geçmekte ve ondan beklenen davranışlar sergilemektedir. Bu nedenle, motivasyon ve başarı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir. Motivasyon değişebilir bir yapıdadır ve bilginin başarıya ulaşması açısından motivasyonun artırılması ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. (Linnenbrink ve Pintrich, 2002). Başarı üzerinde ise beklenti ve değerlerin önemli bir etkisi vardır (Saritepeci, 2018). Başarı beklentisi bireylerin akademik başarılarını öngörürken belirli bir konuyla ilgili değer inançları, konuyla alakalı edinilen bilgilerin kalıcılığı ile ilişkilidir (Wigfield ve Eccles, 2000). Yani orkestra dersinde başarılı olamayacağını düşünen ya da aynı şekilde orkestra dersine karşı olumsuz bir değer yargısı olan bir öğrencinin, bu derse olan motivasyonu da aynı doğrultuda düşük olacaktır.

Başarının artırılmasında motivasyonun olduğu kadar sergilenen tutumların da önemi büyüktür. Tutumu, insanların kendileri veya çevresindeki diğer kişi, olay, nesne ya da düşüncelere karşı sergiledikleri, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal bileşenlerden oluşan olumlu veya olumsuz değerlendirmeleri olarak tanımlayabiliriz. Tutumlar da tıpkı motivasyon gibi değişip dönüşebilir bir yapıya sahiptir. Tutumların şekillenmesinde ve değişmesinde rol oynayan en önemli etmenlerden birisi ise eğitimidir (Binbaşoğlu, 1995). Eğitim alanında geliştirilen tutumlar genellikle başarı ile ilgili psikolojik bir süreçtir (Morgan, 200). Eğitim sürecinde ortam, öğretmen, kullanılan yöntem ve teknikler gibi birçok unsur ise tutumların şekillenmesinde önemli öğelerdir. Bu öğelerin öğretim sürecine uygun bir biçimde düzenlenmesi ve kullanılması tutumların olumlu yönde dönüşümüne destek olabilir.

Literatür incelendiğinde müzik eğitiminde motivasyon ve tutum ile ilgili yapılan bir çok araştırmanın olduğu ancak, bunların daha çok çalgı eğitimine yönelik olduğu görülmektedir. Üstün (2019) tarafından yapılan çalışmada, flüt eğitiminde yapılan zihinsel çalışmaların, motivasyon, tutum ve görev performansı üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmüştür. Can (2016) tarafından yapılan çalışmada; günlük çalışma programının gitar öğrencilerinin deşifre, çalgı çalışmaya ilişkin tutum ve performansları üzerindeki etkisi incelenmiş ve günlük çalışma programının araştırılan bu değişkenlerin puan ortalamalarını arttırdığı görülmüştür. Deniz,

Atalay, Yungul ve Özder (2014) tarafından yapılan ve müzik öğretmenlerinin çalgı çalışmaya ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelendiği çalışmada, öğrencilerin tutumlarının sınıf, çalgıda kendini yeterli görme ve çalgı çalışma sürelerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmaktayken diğer değişkenler arasında farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özmenteş (2013) çalgı eğitimcileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, öğrencilerin motivasyon düzeyleri üzerinde başarısızlık hissi, öğretmen öğrenci iletişimi, hedefler, tutumlar gibi birçok faktörün etkili olduğu ifade edilmiştir. Turan Engin (2012) tarafından yapılan çalışmada, müzisyenlerin çalgılarına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre farklılaştığı, motivasyon düzeyleri ile tutumları arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve müzisyenlerin kişilik özellikleriyle tutumları arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özmenteş & Özmenteş, (2009) tarafından yapılan çalışmada ise, öğrencilerin çalgı çalışmaya ilişkin tutumlarının, yaşlarına, çalışma sürelerine ve öğrenim görmekte oldukları üniversiteye göre farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmalardan da görüldüğü gibi, motivasyon ve tutumlar bireysel farklılıklar, ortam, koşullar, öğretmen, öğretim yöntemi vb.. birçok faktörden etkilenmekte ve bu durum öğrenci başarısına yansımaktadır.

Orkestra derslerinde öğretmen, ders kitabında olmayan fakat programın kazanımları ile örtüşen farklı eserleri öğrenciye verebilir. Bu durumda öğretmenin göz önünde bulundurması gereken en önemli hususlardan birisi, eserin teknik olarak öğrenci düzeyine uygunluğudur (MEB, 2006). Kıvrak (2013), toplu çalma/söyleme derslerinde seçilecek olan repertuarların asla öğrencilerin çalıcılık/söyleyicilik düzeyinin üzerinde olmaması, genç kuşak bestecilerimiz ve kurumlarımızda görev yapan yetkin meslektaşlarımızın amaca uygun eserler yaratmaya özendirilerek, teşvik edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, çalışılan repertuarların önemli bir bölümünün okul şarkıları, halk türküsü düzenlemeleri, popüler müzik örnekleri ve bunların basit düzenlemelerinden oluşmasını önermektedir. Orkestra derslerinde Türk Halk/Sanat müziği örneklerinin dışında, popüler müzik örneklerinin yani günlük hayatta duymaya alışkın olunan ezgilerin de kullanılması motivasyonu arttırarak, öğrencilerin öğrenmeye daha ilgili ve istekli olmalarını sağlayabilir. Bu noktadan hareketle araştırmada, araştırmacılar tarafından çok seslendirilmiş popüler müzik eserlerinin öğrencilerin başarı motivasyonları ve çalgı çalışmaya yönelik tutumları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Çok seslendirilmiş popüler müzik eserleri ile yürütülen orkestra derslerinde öğrencilerin ön test ve son test puan ortalamaları ne düzeydedir?
2. Çok seslendirilmiş popüler müzik eserleri ile yürütülen orkestra derslerinde öğrencilerin çalgı çalışmaya yönelik tutum ölçeği ön test son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Çok seslendirilmiş popüler müzik eserleri ile yürütülen orkestra derslerinde öğrencilerin başarı motivasyonu ölçeği ön test son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmada deneysel yöntemlerden tek grup öntest-son test deseni kullanılmıştır. Bu desende deneysel işlemin etkisi, tek bir grup üzerinde yapılan çalışmayla test edilir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde ön test, sonrasında son test olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün,

Karadeniz & Demirel, 2010). Orkestra toplu işlenen bir ders olduğundan ve orkestra çalışmaları birlikte çalmaya dayalı grup çalışması gerektirdiğinden araştırmada bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılları içerisinde Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesi 11. ve 12. sınıflarda öğrenim görmekte olan ve Batı Müziği Çalgı Toplulukları dersini alan müzik bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik özellikleri tablolaştırılarak aşağıda verilmiştir.

Çizelge 1. Öğrencilerin ve Cinsiyet ve Sınıflara Göre Dağılımları

Gruplar		N	%
Cinsiyet	Kız	6	40,0
	Erkek	9	60,0
	Toplam	15	100,0
Sınıf	11. Sınıf	6	40,0
	12. Sınıf	9	60,0
	Toplam	15	100,0

Çizelge 1’de görüldüğü üzere çalışma grubunun 6’sı (%40) kız, 9’u (%60) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin 6’sı (%40) 11. sınıfta, 9’u (%60) ise 12. sınıfta öğrenim görmektedir.

Çizelge 2. Öğrencilerin Çalgılara Göre Dağılımları

Çalgı	N	%
Keman	7	46,7
Viyola	2	13,3
Viyolonsel	2	13,3
Gitar	2	13,3
Flüt	1	6,7
Piyano	1	6,7
Toplam	15	100,0

Çizelge 2’de görüldüğü üzere çalışma grubunun 7’si (%46,7) keman, 2’si (%13,3) viyola, 2’si (%13,3) viyolonsel, 2’si (%13,3) gitar ,1’i (%6,7) flüt ve 1’i (%6,7) piyano çalmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerine Özmenteş (2007) tarafından geliştirilen “Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği” ve Sarıtepeci (2018) tarafından geliştirilen “Başarı Motivasyonu Ölçeği” kullanılarak ulaşılmıştır.

“Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği”, 15 madde olumlu ve 13 maddesi olumsuz olmak üzere toplamda 28 maddeden oluşan tek faktörlü likert türünde bir ölçektir. Ölçek maddeleri 5 (kesinlikle katılıyorum), 4 (katılıyorum), 3 (az katılıyorum), 2 (katılmıyorum), 1 (kesinlikle katılmıyorum) şeklinde puanlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur.

Beklenti değer teorisini temel alan “Başarı Motivasyonu Ölçeği”, toplamda 9 maddeden oluşan iki faktörlü bir ölçektir. Ölçek, tüm dersler için kullanılacak biçimde genel ifadeler

kullanılarak biçimlendirilmiştir. Ölçeğin beklenti ve değer alt boyutunda 2, başarıya yönelik inanç boyutunda ise 7 madde bulunmaktadır. Ölçekten en az 9, en fazla ise 45 puan alınabilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .87 olarak bulunmuştur.

DeneySEL İşlem

Araştırmanın deney süreci 2018-2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde ve 10 haftalık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin çalgı çalışmaya yönelik tutumlarının ve başarı motivasyonlarının belirlenmesi amacıyla deney sürecinin başında (1. hafta) ve sonunda (10. hafta), Özmenteş (2007) tarafından geliştirilen “Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği” ve Sarıtepeci (2018) tarafından geliştirilen “Başarı Motivasyonu Ölçeği” kullanılarak ölçümler yapılmıştır.

Deney süreci sadece batı müziği enstrümanlarını çalan ve ‘Batı Müziği Çalgı Toplulukları’ dersinde bulunan öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Deney süreci boyunca kullanılan popüler eserler araştırmacılar tarafından öğrencilerin seviyelerine uygun olacak şekilde orkestraya uyarlanmış ve çoksesli olarak düzenlenmiştir. DeneySEL süreçte kullanılan popüler eserler; Sezen Aksu-ünzile/gülümse, Ezginin Günlüğü-düşler sokağı, Candan Erçetin-sensizlik ve Fatih Erkoç-kör kuyular olmak üzere toplamda 5 eserden oluşmaktadır. Her eserin iki hafta boyunca çalışılması planlanmıştır. Deney öncesinde bütün eserlerin partileri öğrencilere dağıtılarak deşifresinin yapılması istenmiştir. Her yeni çalışılan eser için haftanın ilk 2 saatinde grup çalışmaları yapılmış ve eserler daha sonra geri kalan ders saati boyunca orkestranın tümü ile birleştirilmiştir. Çokseslendirilmiş olan bütün şarkılar bu yöntem kullanılarak çalışılmış ve hatalar en aza indirilinceye kadar tekrar edilmiştir. Eserlerin hepsi sergilenmeye hazır duruma geldiğinde ise solist eşliğinde çalışmalar yapılmıştır. Deney süresi boyunca çalışılan eserler dönem sonunda Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesi konferans salonunda yapılan bir konserle sergilenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Bu değerler ölçeklerin toplam ve faktör puanları için ayrı ayrı hesaplanarak sunulmuştur. Araştırmanın ön test ve son test puan karşılaştırmalarının yapılabilmesi için nonparametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmalarda parametrik olmayan testler, küçük gruplarla (N<30), aralık veya oran ölçeği kullanılarak çalışıldığında kullanılır (Yılmaz & Yılmaz, 2005).

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler nicel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Öncelikle ölçek puanlarının ön test ve son test ortalamaları verilmiş, daha sonra puan ortalamaları karşılaştırılarak tablolar halinde sunulmuştur.

Çizelge 3. Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği Puan Ortalamaları

Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği	N	$\bar{x}$	Ss
Ön Test	15	4,18	,79
Son Test	15	4,29	,35

Çizelge 3'te görüldüğü üzere, öğrencilerin çalgı çalışmaya ilişkin tutumlarının ön test puan ortalamaları 4,18; derslerin çökseslendirilmiş popüler eserlerle yürütüldükten sonraki puan ortalamaları ise 4,29'tir. Öğrencilerin son test puan ortalamaları küçük bir farkla ön test puanlarından daha yüksek bulunmuştur.

Çizelge 4. Başarı Motivasyon Ölçeği Puan Ortalamaları

Başarı Motivasyon Ölçeği		N	$\bar{x}$	Ss
Ön Test	Toplam	15	4,02	,48
	Faktör 1 (Beklenti ve değer)	15	4,24	,41
	Faktör 2 (Başarıya yönelik inanç)	15	3,26	,92
Son Test	Toplam	15	4,70	,31
	Faktör 1 (Beklenti ve değer)	15	4,76	,29
	Faktör 2 (Başarıya yönelik inanç)	15	4,50	,59

Çizelge 4'te görüldüğü üzere, öğrencilerin çökseslendirilmiş popüler müzik eserleriyle çalışılmadan önceki başarı motivasyon toplam puan ortalamaları 4,02; sonraki puan ortalamaları ise 4,70'tir. Ayrıca öğrencilerin başarı motivasyon puan ortalamaları her iki faktörde de son test lehinedir.

Çizelge 5. Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Ölçeği Ön Test-Son Test Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son Test- Ön Test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	$\bar{X}_{\text{öntest}}$	$\bar{X}_{\text{sontest}}$	Z	P
Negatif Sıra	5	7,20	36,00	4,18	4,29	-1,36	0,17
Pozitif Sıra	10	8,40	84,00				
Eşit	0						
Toplam	15						

Çizelge 5'te öğrencilerin çalgı çalışmaya ilişkin tutum ölçeği puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda; puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($z=-1,36$, $p>0,05$). Buna göre; çok seslendirilmiş popüler müzik eserleriyle yürütülen orkestra derslerinin, öğrencilerin çalgı çalışmaya ilişkin tutum puanlarını arttırdığı ancak puanlar arasında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilir.

Çizelge 6. Başarı Motivasyon Ölçeği Ön Test-Son Test Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Puan Türü	Öntest-Sontest	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	$\bar{X}_{\text{öntest}}$	$\bar{X}_{\text{sontest}}$	Z	P
Toplam	Negatif S.	2	2.50	5.00	4,02	4,70	-3.12	.00
	Pozitif S.	13	8.85	115.00				
	Eşit	0						
Faktör-1 Beklenti değeri	Negatif S.	1	2.00	1.00	4,24	4,76	-2.91	.00
	Pozitif S.	11	6.91	76.00				
	Eşit	3						

Faktör-2 Başarıya yönelik inanç	Negatif S.	1	3.00	3.00	3,26	4,50	-3.13	.00
	Pozitif S.	13	7.85	102.00				
	Eşit	1						

Çizelge 6'da öğrencilerin başarı motivasyon puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda; çok seslendirilmiş popüler müzik ezgileriyle yürütülen orkestra derslerinde başarı motivasyon puanlarının anlamlı bir biçimde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. ($z=-3,12$, $p<0,05$). Ayrıca, ölçeğin hem beklenti değeri hem de başarıya yönelik inanç faktöründe anlamlı düzeyde bir farklılık söz konusudur. Buna göre; çok seslendirilmiş popüler müzik eserleriyle yürütülen orkestra derslerinin, öğrencilerin başarı motivasyonlarını anlamlı bir biçimde arttırdığı söylenebilir.

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Güzel Sanatlar Lisesi Batı Müziği Çalgı Toplulukları ders müfredatında genel olarak batı müziği ve Türk Halk/Sanat müziğinin çok seslendirilmiş örnekleri yer almaktadır. Ancak günümüzde popüler müziğin varlığını görmezden gelmemiz pek mümkün değildir. Popüler şarkıların, gençlerin hayatlarında büyük bir yer edindiği ve en çok dinledikleri müzik türleri arasında olduğu söylenebilir. Şahin ve Toraman (2014), popüler müzik temsillerinin müzik dersini daha güncel bir boyuta taşımada, öğrencileri daha nitelikli yapıtlarla tanıştırmada ve dersin amaçlarına ulaşmasını sağlamada kullanılabilir (ve sorgulanabilir) önemli materyaller olabileceğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin derse yönelik tutumlarını ve motivasyonlarını arttırmak amacıyla yapılan bu çalışmada, orkestra derslerinde kullanılmakta olan ders kitabı dışında, öğrencilerin günlük yaşantılarına yönelik eserler çok seslendirilmiş ve orkestra çalgılarına uyarlanarak kullanılmıştır.

Araştırmada, öğrencilerin çalgı çalışmaya yönelik tutum ve başarı motivasyonu son test puan ortalamaları ön test puanlarından yüksek bulunmuştur. Bu doğrultuda, popüler eserleri seslendirmenin öğrencilerin derse olan ilgi ve isteklerini arttırdığı ve dolayısıyla olumlu tutum sergilemelerine ve motivasyonlarının artmasına katkı sağladığı söylenebilir. Sevim ve Gülyüz (2012) çalışmalarında, öğretmen adaylarının popüler müziğe yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu ve popüler müziğin bir öğretim aracı olarak kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Özdemir ve Yıldız (2017) tarafından yapılan çalışmada yine araştırma sonuçlarına benzer şekilde popüler müzik eşliklerinin şarkı öğretiminde kullanılması öğrencilerin motivasyon düzeylerini arttırmıştır.

Çok seslendirilmiş popüler müzik eserleri ile yürütülen orkestra dersleri, öğrencilerin çalgı çalışmaya yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa neden olmamıştır. Benzer bir sonuç olarak Can (2016), günlük çalışma programının çalgı çalışmaya ilişkin tutumlar üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada öğrencilerin son test başarı motivasyon düzeyleri ise anlamlı bir biçimde farklılaşmıştır. Çok seslendirilmiş popüler müzik eserleriyle yürütülen orkestra dersleri, öğrencilerin başarı motivasyon düzeylerini arttırmıştır.

Sakar (2009), müzik eğitiminin zorlayıcı olmadan değişim gösterebilmesi için popüler müzik kullanımının etkili bir yaklaşım olabileceğini ve bu tür müziklerden de faydalanılabileceğini ifade etmektedir. Çiftçi (2010) ise, müzik eğitimi veren eğitimcilerin

güncel müzik türlerini analiz edip değerlendirmelerinin ve gerektiğinde eğitim süreci içerisinde kullanmanın günümüzdeki en önemli gereksinimlerden olduğunu belirtmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilere yer verilmektedir,

- Popüler müzik örneklerine orkestra derslerinde yer verilerek; dersi sevdirmeye, derse olan ilgi, istek, hazır bulunuşluk ve motivasyonu artırma, sergilenen tutumları olumlu yönde geliştirme gibi birçok fayda elde edilebilir.
- Orkestra derslerindeki kazanımlara ulaşma sürecinde popüler müzik örneklerinin kullanımı, dersi güncel bir boyuta taşıyarak öğrenmeyi hızlandırabilir.
- Orkestra derslerinde öğrenci tutum ve motivasyonunu arttırmak için başka yöntem ve tekniklerin kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.
- Popüler müzik örneklerine diğer müzik derslerinde de yer verilerek öğrencilerin ilgi, istek, tutum ve motivasyonları olumlu yönde geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Binbaşıoğlu, C., *Eğitim Psikolojisi*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1995

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K., E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem, Ankara, 2010.

Can, Ü., K., (2016). Klasik Gitar Eğitiminde Günlük Çalışma Programının Gitar Öğrencilerinin Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutumlarına Gitar Deşifrelerine ve Performanslarına Etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 235-250. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

Cüceloğlu, D., *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Çiftçi, E., (2010). Popüler Kültür, Popüler Müzik ve Müzik Eğitimi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 149-161. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erziefd> (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

Deniz, L., Atalay, B., Yungul, O. & Özder, Z. (2014). Müzik Öğretmenliği Öğrencilerinin Çalgı Çalışmaya Yönelik Tutumları: Marmara Üniversitesi Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 413- 422. <http://www.asosjournal.com/> (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

Kıvrak, Y., *Müzik Öğretmeni Yetistiren Kurumlarımızda Toplu Çalma/ Söyleme Derslerindeki Repertuvar Sorunu*, Cumhuriyetimizin 80.Yılında Müzik Sempozyumu, 59-61, Malatya, 2003.

Linnenbrink, E. A., & Pintrich, P. R. (2002). Motivation As An Enabler For Academic Success. *School Psychology Review*, 31(3), 313. <https://apps.nasponline.org/resources-and-publications/periodicals/spr-launch-nm.aspx> (Erişim Tarihi: 01.05.2020).

Morgan, C., T., *Psikolojiye Giriş*. (Çev. Hüsni Arıcı ve Orhan Aydın), Meteksan AŞ, Ankara, 2000.

Özdemir, G. & Yıldız, G. (2017). Şarkı Öğretiminde Popüler Müzik Eşliklerinin Kullanımına Yönelik Öğretmen Adaylarının Görüşleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 834-849. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd> (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

- Özmenteş, S., *Çalgı Çalışma Sürecinde Özdüzenlemeli Öğrenme ile Duyuşsal Özellikler ve Performans Düzeyi İlişkileri*, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Özmenteş, S. & Özmenteş, G. (2009). Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutum Bireysel Özellikler ve Performans Düzeyi İlişkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1), 353-360. <https://dergipark.org.tr/pub/kefdergi>
- Özmenteş, S. (2013). Çalgı Eğitiminde Öğrenci Motivasyonu ve Performans, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları*, 2 (2), 320-331.
- Sakar, M. H. (2009). Popüler Müzik ve Müzik Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 385-393. <http://www.sosyalarastirmalar.com/yeni/hakkinda.html>
- Saritepeci, M (2018). Beklenti Değer Teorisini Temel Alan Başarı Motivasyonu Ölçeğini Uyarlama Çalışması. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4 (1), 28-40.
- Şahin, A. ve Toraman, M. (2014). İlköğretim Müzik Dersine Yönelik Veli ve Öğrenci Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 329-345. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- Turan Engin, D., *Müzyisyenleri Kişilik Özellikleri, Çalgılarına Yönelik Tutumları ve Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Uslu, M. (2012). “Nitelikli Keman Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (4), s. 1-11. <http://www.jret.org/> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- Üstün, E. (2019). Flüt Eğitiminde Zihinsel Çalışma Yapmanın Motivasyon Tutum ve Görev Performansı Üzerine Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 377-399. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd> (Erişim Tarihi: 11.05.2020).
- Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–Value Theory Of Achievement Motivation. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 68-81.
- Yılmaz, Y. & Yılmaz, Y. (2005). Parametrik Olmayan Testlerin Pazarlama Alanındaki Araştırmalarda Kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (3), 177-199. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deusosbil> (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

YENİ MEDYADA ÇOCUKLARA YÖNELİK REKLAMLAR: YOUTUBE ÇOCUK KANALLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş.Gör. Nihan ÇELİK¹

Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0813-0611>

ÖZET

Çığırkanların ürün ve hizmetlerini tanıtmaya başlayan reklam faaliyetleri teknolojik gelişmelerle gazetelerde, radyolarda nihayetinde televizyon aracılığıyla değişip dönüşerek büyük bir sektör haline gelmiştir. İlerleyen dönemlerde gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte Web 2.0 teknolojisi, bireylere etkileşimli olma özelliği kazandırıp sadece tüketici olmayan aynı zamanda üretici olan bir profil çizmiştir. Bu bağlamda internet teknolojileri bireylerin içerik üretmelerine olanak tanımıştır. Öyle ki en çok tercih edilen sosyal paylaşım sitesi olan Youtube'un reklam verenler tarafından ürün ve hizmetleri tanıtmak için yeni bir mecra olarak görülmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. İçerik üreten, yüzlerce takipçisi olan Youtuberlar ile anlaşan şirketler ürünlerini tanıtmaya fırsatı bulmaktadırlar. Fakat geçmişten bugüne kadar reklam verenler için önemli bir hedef kitle olan çocuklar Youtube aracılığıyla tüketime teşvik edilmektedir. Çocuklarıyla beraber kamera karşısına geçen ebeveynler çocuklarıyla oyun oynamakta ve oynadıkları oyun materyallerini tanıtmaya eğilimine bürünmektedirler. Tanıtmak istedikleri oyun materyallerini çocuklarına deneterek göstermekte, oyuncakları inceleyerek özelliklerini aktarmaktadırlar. Hedef kitlesi çocuklar olan bu kanallar, her ne kadar sadece eğlence amaçlı video ürettiklerini dile getirirler de esas amaçları tanıttıkları ürünlerin satışlarının sağlanmasıdır. Bu noktada çalışmanın amacı; Youtube çocuk kanallarında yer alan videoları izleyen çocukların tüketime yönlendirildiği sonucuna varmaktır. Çalışma kapsamında Youtube platformunda en çok görüntülenen çocuk kanalları belirlenmiştir. Bu kanallar içerisinde en çok izlenen 5 çocuk kanalının en popüler 5'er videosu içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz çerçevesinde hipotezlere uygun olarak kategoriler belirlenerek toplamda 25 videonun analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Youtube, Çocuk, Reklam

GİRİŞ

Ürün ve Hizmetlerin tanıtılması amacıyla yapılan reklam faaliyetleri teknolojiye uyum sağlayarak değişmektedir. Günümüzde geleneksel medya özellikle televizyon, reklamcılık sektörünün sıklıkla kullandığı medya kanalı iken gelişen teknoloji ile reklam faaliyetleri daha kolay, az maliyetli yapılmaktadır. Web 2.0 teknolojisinin getirdiği etkileşimlilik özelliği sayesinde tüketiciler sadece tüketici olmaktan çıkarak üretici konumuna yükselmektedirler bu sayede kendileri içerik üreterek milyonlarca insanın o içeriğe ulaşmalarını sağlamaktadırlar. İnternet aracılığı ile sosyal paylaşım sitelerinden kendilerine ait profil oluşturarak hesap açan kullanıcılar içerik üretmekte ve ürettikleri içerikler beğenildiği takdirde fenomen olmaktadır. Özellikle Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformu olan Youtube'u kullanan youtuberlar her türden kitleye seslenerek kendilerini tanıtmakta hem de çektikleri videoları izlettirmektedirler. Youtube'un bu denli ilgi görmesi hiç kuşku yok ki ürün ve hizmetlerini tanıtmaya meydan arayan firmalar için önemli bir fırsattır. Bu nedenle videoları ilgi gören

¹ Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema TV Bölümü

Youtuberlar ile anlaşılıp ürün ve hizmetlerini tanıtmak, kısa zamanda, binlerce hatta milyonlarca kişiye ulaşabilme ihtimali oluşturarak o ürünün satın alma talebini artıracaktır. Aynı zamanda milyonlarca aboneli olan Youtuber'ların, belirli bir anlaşma olmasa dahi videolarında kullandıkları ürünler ister istemez satın alma talebi oluşturacaktır.

Türkiye'de en çok tercih edilen ve özellikle de çocukların ilgiyle takip ettikleri sosyal paylaşım platformlarından birisi Youtube'dur. Çocuklar Youtube'da içerik üretebildikleri gibi izleyici olarak videoları tüketen tarafta olmaktadır. Çocuklar Youtube aracılığıyla yaşlılarının ilgisini çekebilmek amacıyla aileleri tarafından yönlendirilmekte, ellerinde ki oyuncakların markalarını vurgulamaktadırlar. Daha çok ürün tanıtımı amaçlı çekilen bu videoları izleyen çocuklar ise o ürüne karşı ilgi duyarak satın alma davranışına yönlendirilmektedir.

Bu kapsamda çalışmada reklamın kısaca tarihçesine değinilerek yeni medya kavramı kapsamında reklamcılık ele alınacaktır. Akabinde çalışmanın ana konusunu oluşturan Youtube'da videoları en fazla izlenen 5 çocuk Youtube kanalının en popüler 5'er videosu içerik analizine tabi tutulacaktır.

GELİŞME

Reklamcılığın Gelişimi

İnsanlık tarihi kadar eski olan, insanoğlunun doğayı keşfettiği zamandan beri devam eden reklamcılık; ürün ya da hizmetlerin tanıtılması amacıyla o ürün ya da hizmet ile ilgili enformasyon sağlanmasıdır kısacası ticari bir faaliyettir. (Ekelund, Saurman, 1999:7) Orta çağda satıcıların ya da çığırkanların ürünlerini satmak amacıyla çevrelerine bağırmaları ilk reklam örnekleri olarak kabul edilmektedir. *“Reklamcılık günümüzdeki anlamını matbaanın icadıyla kazanmıştır. Kitap basımını yaparken pazarlama sorunlarıyla yüz yüze gelen bir matbaacı kitap tanıtımı için ilan basar ve kiliselere dağıtır. Bu olay ilk basılı reklam örneğidir.”* (Babacan,2005:3) . Matbaanın icadından sonra ürün ve hizmet tanıtımı kâğıt basımı sayesinde büyük kitleler arasında yaygınlaşmıştır.

19.yy'ın ikinci yarısı ile kitlesel düzeyde üretimin yapıldığı piyasada reklam ajansları da kurulmuştur. 1841 de Philadelphia'da ilk reklam ajansı açılmıştır. Açılış nedeni olarak gazetelere reklam siparişi almak olsa da zaman geçtikçe hedef kitleye verilecek olan mesajların oluşturulduğu şirketler haline gelmiştir (Bulut,2009: 117). 1900'lü yıllara gelindiğinde reklam konusunda tekelleşmelerin hâkim olduğu yıllardır. 1920'li yıllarda pazarlama çalışmaları sesini duyurmuş reklamcılık faaliyetleri de önem kazanmıştır. Özellikle sloganlar reklamcılık faaliyetlerine dâhil olmuştur. 1920'li yıllarda reklamcılık alanında en önemli gelişmelerden biri olan radyonun reklam aracı haline gelmesi reklama verilen değeri artırmıştır. (Kocabaş, Elden,1997:19) Radyonun reklam aracı haline gelinceye kadar ki süreçte tekel konumundaki dergi ve gazeteler radyonun ortaya çıkışı ile birlikte reklam alanındaki gücünü kaybetmiştir. İletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte reklamcılık iletişim teknolojisinin içerisinde kendisine yer bulmuştur. 1930'lu yıllar ise ekonomik çıkar amaçlı reklamcılık faaliyetlerinin durgunlaştığı dönem olarak bilinmektedir. Fakat siyasal çıkar hedefli reklamcılık faaliyetlerinin güçlendiği yıllardır.(Bulut,2009:123)

1940 ve 1950'li yıllarda televizyonun reklam sektörüne dâhil olması reklamcılık faaliyetlerinin de güç kazanmasına ve büyük bir sektör haline gelmesine neden olmuştur (Kocabaş, Elden, 1997: 20) . *“1945-1963 yılları arasında - tüm kategoriler toplamında- dış ülkelerdeki yatırımlar*

dört katına çıkmıştı. 1966'da, dünyada 1 milyar doları aşkın ciroya sahip 87 şirketin 60 tanesinin merkezi Amerika'daydı. Amerika reklam ağlarının hâkim konumu, ticari ve sınai bir üstünlüğün göstergesiydi. Amerika ajansları 1911-1960 yıllar arasında yabancı ülkelerde 259 şube veya büro açtılar, bundan önceki 45 yıl içerisinde 59 şube açılmıştı. Dünya çapındaki ikinci kriz sonunda, sadece J.W. Thornpson ve Mc Cann Erickson'un uluslararası platformda ağırlığı vardı.” (Mattelart,1991:14). 1970’li yıllarda reklamcılık sektörüne yapılan yatırımlar kapsamında Amerika şirketlerinin payı %30 şeklinde olurken reklamcılık sektörüne farklı ülkeler de dahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda dünya ekonomisinde dengeler de değişmektedir. (Mattelart,1991:16)

1989 yılı ile birlikte reklam pazarları genişlemiştir. Uzakdoğu, Latin Amerika, Afrika gibi ülkeler reklamcılık sektörü içerisinde kendileri ait yer bulmuşlardır (Bulut,2009:124-125). 1990 ve sonraki yıllarda ise gelişen internet teknolojisi reklamcılık sektörünü de etkilemiştir. İnternetin etkisiyle reklam mesajları daha yoğun şekilde değişip dönüştürülmüştür.

İnternet 1970’li yıllarda eğitim, askeri gibi alanlarda etkin olarak kullanılırken,1990’lardan itibaren ticari yaşam boy göstermiştir. İnternet aracılığıyla geleneksel koşullardaki reklam faaliyetlerinden web tabanlı reklamcılık başlamıştır. “İnternet üzerinden ilk reklam 1994 yılında Hotwired sitesinde banner reklam olarak yayınlanmıştır” (Arnavut,6).1990’larda internet web adreslerinde sonu “.com” şeklinde biten şirketlerin borsa değerleri yükselmiştir ve şirketlere büyük yatırımlar yapılmıştır. İnternet bu bağlamda e-ticaret platformu haline gelmiştir. Telekomünikasyon, bilgisayar endüstrilerinin iç içe girmesi yani yöndeşmesi internetin küresel ekonomi boyutunu canlandırmıştır. İnternet hizmet sağlayıcıları, şirketler, içerik üreticileri, reklam ajansları, reklam verenler aralarındaki ilişki karmaşık bir boyuta bürünmektedir. (Başaran,Geray,2016:252-262)

Türkiye’de İse ilk internet bağlantısı 1993’te ODTÜ’de yapılmıştır sırasıyla Ege Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi bağlantıları gerçekleştirmiştir. 1996 yılında ise ULAKBİM (Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi kurulmuştur. (Aktaş,2011:11). 1996 yılımda TURNET’in ortaya çıkışı ile büyük bir internet pazarı oluşmuştur. Doğu Grubu, Doğan Grubu, KOÇ Grubu gibi Türkiye’nin en büyük medya şirketleri internet pazarının aktörlerindedir. Superonline’in kuruluşu, ulusal ve uluslararası birleşmeler ile internete yatırımlar hız kesmeden devam etmiştir. 1997 yılında kurulan nethaber.com sitesi ise içerik hizmetleriyle ilişkili ilk yatırımdır. (Başaran,Geray,2016:281) İnternet reklamcılık sektörüne en etkili ve en kısa sürede binlerce kişiye ulaşma imkanı tanımaktadır. AB Türkiye AdEx-TR 2019 sonuçlarına göre dijital reklam yatırımları, 2018 yılına göre yüzde 6,2 oranında artarak 11 milyar 49 milyon TL’ye ulaşmıştır (IAB Turkey,2020) .

Yeni Medya ve Reklam

Hedef kitle dâhilinde tüketiciler medya ürünlerini kolay ve düşük maliyetle satın almak niyetindedirler. Medyanın ihtiyaç ve isteklerini karşıladığı grup olan reklamcılar da tüketicilere seslerini duyurmak amacıyla izleyici/okurların taleplerini göz önünde bulundurarak düşük fiyatlı ve en iyi hizmeti sağlayacak medyayı aramaktadır (Söylemez,1998:5). Bu arayışta yeni medyanın sağladığı olanaklar reklam verenlere fırsat sağlamaktadır.

Yeni medya bilgisayar teknolojilerinin ilerlemesi ile bireylerin zamana ve mekana bağlı kalmadan birbirleri arasında çift yönlü ortaya çıkan çağdaş iletişim araçlarını içine alan ortamlardır(Altunay,Akt:Yengin,2012:14).Yeni medyanın temelde bir çok özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler arasında olan etkileşimlik yeni medyanın kullanıcılara sağladığı

en önemli faydalardan birisidir. Yeni medyanın sağladığı etkileşimle birlikte pasif birey yerini aktif bireye bırakmaktadır.

Alvin Tofler 3.dalga kitabında tüketici ve üretici arasındaki farkın silikleştiğini tüketicinin aynı zamanda üretici olduğunu ortaya atmıştır. Bankalarda vezne memurunun görevini müşterinin yapması, markette kasiyerin yapacağı görevi tüketicinin yapması gibi bugün gelişen teknoloji ile birlikte kendin yap dönemi ortaya çıkmıştır. Tüketici sadece tüketici olmaktan çıkarak üretici olma potansiyeline yükselmiştir. Bu anlamda tüketici “dışarıdaki adam” halinden “içerideki adam” haline gelir dolayısıyla geleneksel ayırım olan üretici ve tüketici yerini üretici kavramına bırakmıştır (Toffler, 2008: 340-348). İnsanlar yeni medyanın kazandırmış olduğu yenilikler sayesinde sosyal medya aracılığıyla görünür olmaktadır. Sosyal medyada içerik üretmekte milyonlarca kişiye seslerini duyurmaktadır. Bu nedenle reklam verenler tarafından cazip bir alan olarak kabul edilmektedir.

Youtube ve Reklamcılık

YouTube 2005’te kurulmuş olan video barındırma sitesidir ve hemen hemen çok sayıda kullanıcıyı cezbetmiştir. O zamanlar site kendisini “dünyanın en popüler çevrimiçi video topluluğu” olarak nitelendirmiştir ve milyonlarca insanın orijinal olarak oluşturulmuş videoları keşfetmesine, izlemesine ve paylaşmasına izin vermiştir. Kurucular, sitenin bir parçası olarak reklam içermemeye karar vermişlerdir. Reklam verenlerin baskılarına rağmen kullanıcıları reklam izlemeye zorlamamak amaç haline gelmiştir. Fakat daha sonraları reklamların sık yayımlandığı mecra haline gelmiştir (Wasko,Erickson,2009). 2016 yılının Ekim ayında Google Youtube’u reklam alanı görerek 1,6 milyar dolara satın almıştır. Dolayısıyla Youtube’a büyük şirketler tarafından akın edilmiştir. Burger King kendi kanalını oluştururken, birçok müzik şirketi müziklerini yayınlaması için Youtube ile anlaşma yapmıştır (Castells,Daniels, Gody, 2012:30). YouTube 2005’te piyasaya sürüldüğünden beri, medya tüketicilerini üreticilere dönüştürecek ve tüm medya ortamını yeniden şekillendirecek demokratikleştirici bir medya platformu olarak görülmektedir.

Youtube kar etme zorunluluğu olmadan ortaya çıkmasına rağmen, kendisi gibi web sitelerinin hayatta kalması için para kazanma şartının gerekli olduğu sonucuna varmıştır. “Daha Geç Olmadan Önce Sosyal Medyaya Para Kazandırmaya Başlayalım” gibi başlıkları olan ticari ürünler medya hakkında düşünülmüş bir yol olduğunu vurgulamaktadır ve her medya kuruluşunun format veya teknoloji ne olursa olsun reklam talep ettiğini varsaymaktadır. Google, satın alma işleminden hemen önce YouTube, web sitesine içerik sağlamak için büyük medya şirketleriyle ortaklık kurmaya çalışarak video sunumlarını genişletmiştir. Dünyanın en büyük dördüncü müzik şirketi olan ve bir milyondan fazla şarkının telif hakkına sahip olan Warner Music Group, müzik videoları, sahne arkası görüntüleri, röportajları ve diğer içerikleri içeren kitaplık sağlamak için düzenlenmiştir.(Wasko,Erickson,2009) Bu bağlamda Youtube git gide güçlenerek bugünkü şeklini almıştır. Youtube sayesinde insanlar içerik üretmek milyonlarca insana ulaşabilmekte hatta geniş bir hayran kitlesine de sahip olabilmektedir. Dolayısıyla reklam aracı haline gelerek varlığını korumaktadır.

Youtube’un reklam verenler tarafından cazip bir mecra haline gelmesinde en önemli faktörlerden biriside elbette kullanıcı yoğunluğudur. We are social ve Hootsui tarafından hazırlanan İnternet ve sosyal medya istatistikleri “Digital 2020 in Turkey” isimli araştırmaya göre Türkiye’de 54 milyon kişinin sosyal medya hesapları bulunmaktadır. Aynı zamanda Türkiye’de en çok ziyaret edilen siteler arasında ikinci sırada Youtube bulunmaktadır(Dijilopedi,2020). Youtube sosyal paylaşım platformunda içerik üreten yaş grupları arasında çocuklar da bulunmaktadır. Aileleri vasıtasıyla kamera karşısına geçen

çocuklar giyindikleri kıyafetleri, yedikleri yiyecekleri, oynadıkları oyun materyallerini çektikleri videolarda izleyicilere göstermekte ürünlerin markalarını vurgulayarak özelliklerini aktarmaktadırlar. Video anlatıcıları, hedef kitle olarak kabul edilen kendi yaşlıtlarının da ilgilerini çekmeye ve onlarda satın alma isteği uyandırmaya çalışmaktadırlar.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı Youtube çocuk kanallarının yayınladıkları videolarda video anlatıcıları tarafından yapılan reklamların çocukları tüketime yönlendirdiği sonucuna ulaşmaktır. Analiz dâhilinde seçilen kanallar, her ne kadar eğlence içerikli üretim de bulduklarını iddia etseler de videolar, çocuklar tarafından satın alma isteği uyandırmaya açıktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi nitel ve nicel içerik analizidir.

Çalışmanın Örneklemi

Socialblade sitesinin yayınladığı Türkiye’de en popüler 250 Youtube kanalları arasından çocuk kanalları belirlenerek sıralanmıştır. Ardından videoları en çok izlenen beş kanalın 2019-2020 yılları içerisinde yayınlanan en popüler videolarından beşer video seçilmiştir. Toplamda 5 kanalın 25 adet videosu içerik analizine tabi tutulmuştur.

KANAL İSMİ	KANAL VİDEOLARI
PRENSES ELİF	SÜSLÜ DADI ELİF ile BERKAYA BAKICILIK YAPACAK. MÜCADELE BAŞLASIN ELİFİN ODASINDA 24 SAAT . Karantina odası yaptık #EvdeKal #SendeYap HASTANE ODASINDA SLİME CHALLENGE Tek renk mavi Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna LOL KAR TATİLİ EVİNİ AÇTIK RENGARENK IŞIKLAR BİZ ÇOK SEVDİK. EĞLENCELİ ÇOCUK VİDEOSU
OYUNCAK OYNUYORUM	Masal & Öykü Pretend Play with DELUXE Kitchen Toy Set - fun Kids video Öykü is Learning the Alphabet with Colorful Letters Fun Kids Video Masal and Öykü pretend play jobs career & profession - fun kids Video Masal and Öykü surprise toys - Elsa and Anna toddlers Masal and her mom made a shiny slime
TOYS AND FUN	Niloya kostümü giyen Azra İnanılmaz Selim Danone Hüpper Yoğurt yiyip Elsa ve Spiderman'e dönüşüyor Frozen Elsa Kostümü giyen Azra Örümcek Adam Kostümü giyen Selimle Danone Mix yiyip Elsa Kalesi yaptı

	<p>Toybox Cosbybox Maşa ile Koca Ayı Sürpriz Yumurta Ülker Smart Çokotoy Kinder Ozmo Pepee Şaşırtı LOL</p> <p>Niloya Azra and Incredible Selim wants to eat Black Noodle challenge winner gets Ozmo surprise egg</p> <p>Toybox Cosbybox Pepee Şaşırtı Kinder Sürpriz Yumurta Magic Box Game Toys Topi Maşa ile Koca Ayı Winx</p>
OYUNCU YUSUF	<p>Karpuz Tekerler! Yusuf Ride Powered Car & Change Wheels-Funny Kids Video</p> <p>Eğlenceli Dev Bowling! Yusuf playing giant bowling with Dad-Funny Kids Video</p> <p>Yusuf Süt İçti ve Çok Güçlü Oldu Kids pretend play battery-powered car</p> <p>Yusuf Hastalara Yardım Etti Kids pretend play with Medical Toys</p> <p>Yusuf pretend play with Huge Toy Vending Machine</p>
OYUNCAK ŞEKERİ	<p>Pj Masks Toys Paint and Wash Learn Colors Pj Masks Buckets Toys for kids</p> <p>Pj Masks Toys With Kinetic Sand and Finger Paint Learn Colors Song</p> <p>PijaMaskeliler Oyun Hamurları ile Eğlenceli Kıyafetler Yapıyorlar</p> <p>PijaMaskeliler ile Eğlenceli Boyama Oyunu Pija Maskeliler El Boyama Oyunları</p> <p>Dondurma Şaka Oyunu و الايسكريمات الشهية</p>

Tablo 1: Çalışma kapsamında incelenen Youtube çocuk kanalları ve videoları listesi

Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen İçerik Analizi Kategorileri	
1.	Youtube Kanal Kimliği
2.	Youtube Kanal Videolarının Teknik Özellikleri
3.	Youtube Kanal Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı
4.	Youtube Kanal Videolarında Reklamı Yapılan Ürün Sayıları
5.	Youtube Kanal Videolarında Tüketime İlişkin Unsurlar

Tablo 2: Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen İçerik Analizi Kategorileri

Bulgular ve Yorum

1.Youtube Kanal Kimliği

1.1. Youtube Kanallarının Abone ve Toplam İzlenme Sayıları

Kanal İsmi	Abone Sayısı	Toplam İzlenme Sayısı
Prenses Elif	3,29 Milyon	5,301,642,240
Oyuncak Oynuyorum	7,36 Milyon	5,123,569,255
Toys and Fun	3,19 Milyon	2,490,506,959
Oyuncu Yusuf	3,99 Milyon	1,819,842,071
Oyuncak Şekeri	4.38 Milyon	1,275,087,699

Tablo 3: Youtube Kanallarının Abone ve Toplam İzlenme Sayıları

Analizi gerçekleştirilen Youtube Kanallarının profil bilgilerine göre abone sayıları ve toplam izlenme sayıları tablo 3'te gösterilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kanallar, Türkiye'de en popüler Youtube kanalları içerisinde ilk 50 sırada yer almaktadır. Hedef kitle olarak çocuklara yönelik içerik üretimi gerçekleştirilen ve tabloda belirtilen kanallar, toplam izlenme sayılarına göre sıralanmıştır. Tablodaki bilgilerden yola çıkılarak Türkiye'de Youtube videoları izleyen çocukların yukarıda sıralanan beş kanalı, oldukça yoğun olarak görüntüledikleri anlaşılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen beş kanal arasında en fazla izlenen Prenses Elif isimli kanal iken en az izlenen Oyuncak Şekeri isimli Youtube kanalıdır.

Youtube kanallarına erişim sağlayan izleyenlerin kanallar hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için hakkında kısımlarına yer verilmiştir. Video içerik üreticileri hakkında kısımlarında kendilerini tanıtmakta, üretim sağladıkları videoların içeriği hakkında bilgi vermektedir. Bu bakımdan kanalların hakkında kısımları ve kuruluş yılları incelenmiştir.

1.2.Youtube Kanallarının Kuruluş Yılı ve Hakkında Kısımları

KANALLAR	KURULUŞ YILI	HAKKINDA
PRENSES ELİF	2016	Merhaba ben elif ; oyun oynamayı , oyuncaklarımla vakit geçirmeyi , dans etmeyi çok severim. Bazen oyuncaklarım bazen annem ve babamla oynadığım oyunlarımı sizinle paylaşacağım. Videolarımı izledikten sonra beğenirseniz ve kanalıma abone olursanız çok sevinirim. sizinle hergün yeni sürpriz videolar paylaşmaya çalışacağım, Kendinize iyi bakın, anne ve babanızı üzmeyin.. Hergün süt içmeyi ve iyi beslenmeyi unutmayın .. Ha birde Türkiyemizi çok ama çok çok çok sevin ..
OYUNCAK OYNUYORUM	2016	AİLECEK GEÇİRDİĞİMİZ GÜZEL VAKİTLERİ SİZİNLE PAYLAŞMAK İÇİN KURDUĞUMUZ KANALIMIZA HEPİNİZ DAVETLİSİNİZ..

TOYS AND FUN	2015	TOYS AND FUN! OYUNCAKLARIN EĞLENCEYLE BULUŞTUĞU HER GÜN GÜNCELLENEN AİLE DOSTU OYUNCAK KANALINIZ :) Her gün güncellenen kanalımızda ilginç peluş oyuncak hikayeleri, oyun hamurundan yaptığımız tematik sürpriz yumurta açılımı videoları ve en yeni oyuncakların kutu açılımı ile görsel tanıtımlarını bulabilirsiniz. Aile dostu peluş oyuncak hikayelerimizle çocuklarınızın hem eğlenmesine hem öğrenmesine yardımcı olabilirsiniz. Bu kanal sizin sıkıntı aşınız olacak! Uyarı: Kanal içeriğinde yetişkinler için uygun olmayan içerikler bulunmaktadır! Her videomuz için çocuklarının yaşlarına uygun olup olmadığına ebeveynleri karar vermelidir, çocukların izlediği içerikten ebeveynleri sorumludur.
OYUNCU YUSUF	2016	Yusuf'un oyun ve eğlence dolu dünyasına hoşgeldiniz. Her çeşit eğlenceli oyun ve oyuncak videoları bu kanalda. VİDEOLARIMIZI BEĞENMEYİ VE KANALIMIZA ABONE OLMAYI UNUTMAYIN!! Sizlerle eğlenceli sürpriz videolar paylaşacağız.. Yusuf'un eğlence ve oyun dolu dünyasına katılmak için bizi izlemeye devam edin.. kendinize çok iyi bakın mutlu kalın :) :)
OYUNCAK ŞEKERİ	2015	Oyuncak Şekeri ve Sürpriz yumurta gibi çocuk bebek videoları izleyebilirsiniz. Bir çok ünlü çizgi film karakterini izleyebilirsiniz. Elsa, Maşa ve Koca Ayı, Dr Mcstuffins, Caillou, Heidi, Kaşif Dora ve Bir çok oyuncak bebek karakteri sadece Oyuncak Şekeri kanalında. Kanalımızdaki tüm videolar hayal ürünüdür ayrıca mizahi senaryolar içermektedir. Yetişkinler için uygun olmayabilir. Çocukların ne izleyeceğine sadece ebeveynleri karar verir.

Tablo 4: Youtube Kanallarının Kuruluş Yılı ve Hakkında Kısımları

Tablo 4'te analizi gerçekleştirilen kanalların hakkında kısımları gösterilmektedir. Cümle ve kelimeler incelendiğinde aile, eğlence, oyun, oyuncak kavramlarının ağırlıklı olarak geçtiği görülmektedir. Tablodan kanalların hedef kitlelerinin çocuklar olduğu, video içeriklerinde eğlencenin esas alındığını ve videolara video anlatıcıları olarak ailelerinin de eşlik ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda her ne kadar yetişkinler için uygun olmayabilir vurgusu ön planda olsa da video anlatıcıları olarak yetişkinlerin rol aldığı ileriye analizlerde görülecektir.

2- Youtube Kanal Videolarının Teknik Özellikleri

2.1. Prens Elif İsimli Youtube Kanalı Vidoları

Video Başlığı	Toplam Süre	Yayın Tarihi	Toplam Görüntüleme Sayısı	Beğenme Sayısı
SÜSLÜ DADI ELİF ile BERKAYA BAKICILIK YAPACAK. MÜCADELE BAŞLASIN	11:25	20.02.2019	3.830.099	19 Bin
ELİFİN ODASINDA 24 SAAT . Karantina odası yaptık #EvdeKal #SendeYap	44:08	31.03.2020	2.579.664	24 bin

HASTANE ODASINDA SLİME CHALLENGE	10:58	11.04.2020	2.312.947	10 bin
Tek renk mavi Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna	47:30	08.06.2020	1.679.544	21 bin
LOL KAR TATİLİ EVİNİ AÇTIK RENGARENK IŞIKLAR BİZ ÇOK SEVDİK. EĞLENCELİ ÇOCUK VİDEOSU	29:31	01.01.2020	1.198.080	8,6 bin

Tablo 5: Prenses Elif Youtube Kanalı Videoları Teknik Özellikleri

Prenses Elif isimli Youtube kanalında yayınlanan video başlıkları incelendiğinde Slime, Lol kar tatil evi oyun materyallerinin isimleri geçmektedir. Başlıklar, adı geçen ürünlerin videolarda da yer alacağı izlenimi uyandırmaktadır. Aynı zamanda videoların toplam süreleri her video için değişkenlik göstermektedir. Beğeni sayısı görüntüleme sayısına göre düşüktür. Toplam görüntüleme sayıları incelendiğinde ilk sırada 4 milyona yakın bir görüntüleme gerçekleşmiştir. En düşük görüntüleme sayısı ise 1 milyon 198 bindir. Bu bakımdan çocuklar tarafından ilgiyle izlenen videolar olduğu sonucuna varılmaktadır.

2.2. Oyuncak Oynuyorum İsimli Youtube Kanalı Videoları

Video Başlığı	Toplam Süre	Yayın Tarihi	Toplam Görüntüleme Sayısı	Beğenme Sayısı
Masal & Öykü Pretend Play with DELUXE Kitchen Toy Set - fun Kids video	5:14	28.03.2019	47.133.514	147 bin
Öykü is Learning the Alphabet with Colorful Letters Fun Kids Video	3:20	29.02.2020	43.267.017	42 Bin
Masal and Öykü pretend play jobs career & profession - fun kids Video	2:31	11.09.2019	22.788.551	61 Bin
Masal and Öykü surprise toys - Elsa and Anna toddlers	4:00	06.12.2019	10.207.273	30 bin
Masal and her mom made a shiny slime	3:43	15.01.2020	4.635.705	11 bin

Tablo 6: Oyuncak Oynuyorum Youtube Kanalı Videoları Teknik Özellikleri

Oyuncak Oynuyorum isimli Youtube kanalında yayınlanan video başlıkları incelendiğinde ilk olarak başlıkların İngilizce olduğu görülmektedir. İkinci olarak DELUXE Kitchen Toy Set, Elsa and Anna toddlers, slime gibi oyun malzemelerinin isimlerinin kullanılması video içeriklerinin bu ürünler etrafında şekillendiği sonucuna varılmaktadır. Videoların toplam süreleri ise Prenses Elif isimli kanala göre daha kısadır. Toplam görüntüleme sayısı 47 milyon ile ilk sırada yer alan videoya aittir. En az izlenme sayısı ise 4 milyon 635 bin 705'tir. Videoların

toplam görüntüleme sayıları oldukça yüksek olduğu için çocuklar tarafından ilgi gösterilen videolar olduğu anlaşılmaktadır. Toplam beğeni sayısı ise görüntüleme sayısına oranla düşüktür.

2.3.Toys and Fun İsimli Youtube Kanalı Videoları

Video Başlığı	Toplam Süre	Yayın Tarihi	Toplam Görüntüleme Sayısı	Beğeni Sayısı
Niloya kostümü giyen Azra İnanılmaz Selim Danone Hüpper Yoğurt yiyip Elsa ve Spiderman'e dönüşüyor	8:55	13.03.2019	24.167.696	67 Bin
Frozen Elsa Kostümü giyen Azra Örümcek Adam Kostümü giyen Selimle Danone Mix yiyip Elsa Kalesi yaptı	11:20	20.03.2019	22.498.961	70 bin
Toybox Cosbybox Maşa ile Koca Ayı Sürpriz Yumurta Ülker Smart Çokotoy Kinder Ozmo Pepee Şaşırtı LOL	14:42	05.05.2019	15.096.698	49Bin
Niloya Azra and Incredible Selim wants to eat Black Noodle challenge winner gets Ozmo surprise egg	9:13	01.04.2019	8.981.897	30bin
Toybox Cosbybox Pepee Şaşırtı Kinder Sürpriz Yumurta Magic Box Game Toys Topi Maşa ile Koca Ayı Winx	15:33	14.04.2019	7.223.407	25 bin

Tablo 7: Toys and Fun Youtube Kanalı Videoları Teknik Özellikleri

Toys and Fun isimli Youtube kanalında yayımlanan video başlıkları incelendiğinde Danone hüper yoğurt, Elsa kostümü, toybox, cosbybox, ülker smart, kinder, Lol gibi marka ve ürün isimlerinin geçtiği görülmektedir. Aynı şekilde video içeriklerinin, adı geçen ürünler etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Video süreleri ise her video için değişiklik göstermektedir. Toplam görüntüleme sayıları incelendiğinde en fazla görüntüleme sayısı yaklaşık 24 milyondur. En az ise yaklaşık 7 milyon görüntülemeye sahiptir. Bu bağlamda videoların ilgiyle izlendiği sonucuna varılmaktadır. Beğeni sayıları toplam görüntüleme sayısına oranla düşüktür.

2.4.Oyuncu Yusuf İsimli Youtube Kanalı Videoları

Video Başlığı	Toplam Süre	Yayın Tarihi	Toplam Görüntüleme Sayısı	Beğenme Sayısı
Karpuz Tekerler! Yusuf Ride Powered Car & Change Wheels-Funny Kids Video	4:22	28.04.2019	61.695.735	212 Bin
Eğlenceli Dev Bowling! Yusuf playing giant bowling with Dad-Funny Kids Video	2:58	06.03.2019	30.796.622	89 bin
Yusuf Süt İçti ve Çok Güçlü Oldu Kids pretend play battery-powered car	3:19	19.02.2019	25.255.480	70 Bin
Yusuf Hastalara Yardım Etti Kids pretend play with Medical Toys	4:21	08.03.2019	20.039.351	65 bin
Yusuf pretend play with Huge Toy Vending Machine	2:46	05.03.2020	6.201.041	20 Bin

Tablo 8: Oyuncu Yusuf Youtube Kanalı Videoları Teknik Özellikleri

Oyuncu Yusuf isimli kanalda yayınlanan video başlıkları incelendiğinde ilk olarak başlıklar da Türkçenin yanı sıra İngilizce kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Önceki videolarda olduğu gibi bu kanalın videolarında da oyun materyallerinin isimleri geçmektedir. Toplam süreler oyuncak oynuyorum isimli kanalda olduğu gibi uzun değildir. Toplam görüntüleme sayıları incelendiğinde en fazla izlenme yaklaşık 61 milyondur en az görüntüleme ise yaklaşık 6 milyondur. Beğenme sayıları yüksek olsa da görüntüleme sayısına oranla düşüktür. Hedef kitle tarafından ilgiyle izlenen videolar olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.Oyuncak Şekeri İsimli Youtube Kanalı Videoları

Video Başlığı	Toplam Süre	Yayın Tarihi	Toplam Görüntüleme Sayısı	Beğenme Sayısı
Pj Masks Toys With Kinetic Sand and Finger Paint Learn Colors Song	2:51	13.03.2019	501.702.200	1,8 milyon
Pj Masks Toys Paint and Wash Learn Colors Pj Masks Buckets Toys for kids	3:14	02.03.2019	112.931.510	448 Bin
PijaMaskeliler Oyun Hamurları ile Eğlenceli Kıyafetler Yapıyorlar	2:32	08.10.2019	49.682.196	166 Bin
PijaMaskeliler ile Eğlenceli Boyama Oyunu Pija Maskeliler El Boyama Oyunları	3:16	19.09.2019	16.288.987	48bin
Dondurma Şaka Oyunu و الايسكريمات الشهية	2:15	02.03.2020	10.865.506	33 bin

Tablo 9: Oyuncak Şekeri Youtube Kanalı Teknik Özellikleri

Oyuncak Şekeri isimli Youtube kanalında yayınlanan video başlıkları incelendiğinde Pj Masks Toys, Kinetic Sand, PijaMaskeliler oyun hamurları gibi oyun malzemelerinin isimleri videolarda geçmektedir. Bu bakımdan ürünlere yönelik vurgu gözle görülmektedir. Video süreleri Oyuncak Oynuyorum, Oyuncu Yusuf kanallarında olduğu gibi uzun değildir. İncelenen 5 Youtube kanal videoları içerisinde en çok görüntülenen video Oyuncak Şekeri isimli kanala aittir. Öyle ki 501 milyon görüntüleme sayısı elde etmiştir. Beğeni sayıları da diğer kanallara oranla yüksektir. En az izlenen video ise yaklaşık 11 milyona sahiptir. Hedef kitle tarafından oldukça ilgi gösterilen kanal olduğu açıktır.

3. Youtube Kanal Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

3.1.Prens Elif İsimli Youtube Kanalı

Video Başlığı	Çocuk/Ebeveyn	Yaş Aralığı
SÜSLÜ DADI ELİF ile BERKAYA BAKICILIK YAPACAK. MÜCADELE BAŞLASIN	Kız çocuk Erkek Çocuk Baba (Dış Ses) Anne	8-9 2-3 30-35
ELİFİN ODASINDA 24 SAAT . Karantina odası yaptık #EvdeKal #SendeYap	Kız çocuk Erkek Çocuk Baba (Dış Ses) Anne	8-9 2-3 30-35
HASTANE ODASINDA SLİME CHALLENGE	Kız çocuk Baba(Dış Ses)	8-9
Tek renk mavi Elif ile Eğlenceli Video #EvdeKal #SendeOyna	Kız çocuk Erkek Çocuk Baba (Dış Ses) Anne	8-9 2-3 30-35
LOL KAR TATİLİ EVİNİ AÇTIK RENGARENK IŞIKLAR BİZ ÇOK SEVDİK. EĞLENCELİ ÇOCUK VİDEOSU	Kız çocuk Erkek Çocuk Baba (Dış Ses) Anne	8-9 2-3 30-35

Tablo 10: Prens Elif Youtube Kanalı Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Tablo incelendiğinde Prenses Elif isimli kanalın analizi gerçekleştirilen dört videosunda tüm ailenin birlikte yer aldığı görülmektedir. Yalnızca bir videoda baba ve kız çocuk bir aradadır. Ebeveynlerin yaşları tahminen 30-35 arasındadır. Çocuklar ise kanala ismi verilen Elif 8-9 yaş arasında Elif'in erkek kardeşi ise 2-3 yaşlarındadır. Videolarda çocuklar tek başına ya da arkadaşlarıyla oynamak, vakit geçirmek yerine aileleriyle oynamaktadır. Video anlatıcısı ve videoyu kayda alan kişi babadır. Videoda geçen olaylar baba tarafından yönlendirilmektedir.

3.2.Oyuncak Oynuyorum İsimli Youtube Kanalı

Video Başlığı	Çocuk/Ebeveyn	Yaş
Masal & Öykü Pretend Play with DELUXE Kitchen Toy Set - fun Kids video	Kız Çocuk	8-9
	Kız Çocuk	6-7
	Anne	35-40
Öykü is Learning the Alphabet with Colorful Letters Fun Kids Video	Kız Çocuk	6-7
Masal and Öykü pretend play jobs career & profession - fun kids Video	Kız Çocuk	6-7
	Kız Çocuk	8-9
	Kız Çocuk	8-9
Masal and Öykü surprise toys - Elsa and Anna toddlers	Kız Çocuk	6-7
	Kız Çocuk	8-9
	Anne	35-40
Masal and her mom made a shiny slime	Kız Çocuk	8-9
	Anne	35-40

Tablo 11: Oyuncak Oynuyorum Youtube Kanalı Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Tablo incelendiğinde Oyuncak Oynuyorum isimli kanal videolarında anne ve iki kız çocuğunun yer aldığı görülmektedir. Masal ve Öykü isimli çocuklar genellikle annenin talimatları doğrultusunda hareket etmektedir. Çocukların yaşları 8-9 ve 6-7 yaş aralığındayken anne tahminen 35-40 yaşlarındadır.

3.3.Toys and Fun İsimli Youtube Kanalı

Video Başlığı	Çocuk/Ebeveyn	Yaş
Niloya kostümü giyen Azra İnanılmaz Selim Danone Hüpper Yoğurt yiyip Elsa ve Spiderman'e dönüşüyor	Kız Çocuk	7-8
	Erkek Çocuk	5-6
	Kadın(Dış Ses)	

Frozen Elsa Kostümü giyen Azra Örümcek Adam Kostümü giyen Selimle Danone Mix yiyip Elsa Kalesi yaptı	Kız Çocuk Erkek Çocuk Kadın(Dış Ses)	7-8 5-6
Toybox Cosbybox Maşa ile Koca Ayı Sürpriz Yumurta Ülker Smart Çokotoy Kinder Ozmo Pepee Şaşırtı LOL	Kadın(Dış Ses)	
Niloya Azra and Incredible Selim wants to eat Black Noodle challenge winner gets Ozmo surprise egg	Kız Çocuk Erkek Çocuk Kadın(Dış Ses)	7-8 5-6
Toybox Cosbybox Pepee Şaşırtı Kinder Sürpriz Yumurta Magic Box Game Toys Topi Maşa ile Koca Ayı Winx	Kadın(Dış Ses)	

Tablo 12: Toys and Fun Youtube Kanalı Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Tablo incelendiğinde Toys and Fun isimli kanal videolarının iki küçük çocuk ve anneleri olduğu tahmin edilen yetişkin bir kadın tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Kadının yüzü görünmemektedir çünkü videoyu kayda alan kişidir aynı zamanda dış ses olarak çocukları yönlendirmekte ve oyun materyallerini tanıtmaktadır. Tek başına olduğu videolarda oyuncakları kendisi anlatmakta ve tanıtmaktadır. Bu kanalda baskın ve yönlendirici olan kadındır. Yaş dağılımı incelendiğinde kız çocuk 7-8 yaşlarında erkek çocuk 5-6 yaşlarındadır, anne olduğu tahmin edilen ve dış ses olarak videoda yer alan kadın ise ekranda görünmediği için yaş tahmini yapılamamıştır.

3.4.Oyuncu Yusuf İsimli Youtube Kanalı

Video Başlığı	Çocuk/Ebeveyn	Yaş
Karpuz Tekerler! Yusuf Ride Powered Car & Change Wheels-Funny Kids Video	Erkek Çocuk Baba	5-6 30-35
Eğlenceli Dev Bowling! Yusuf playing giant bowling with Dad-Funny Kids Video	Erkek Çocuk Baba	5-6 30-35
Yusuf Süt İçti ve Çok Güçlü Oldu Kids pretend play battery-powered car	Erkek Çocuk	5-6
Yusuf Hastalara Yardım Etti Kids pretend play with Medical Toys	Erkek Çocuk Baba Dayı	5-6 30-35 25-30

Yusuf pretend play with Huge Toy Vending Machine	Erkek Çocuk	5-6
	Baba	30-35
	Dayı	25-30

Tablo 13: Oyuncu Yusuf Youtube Kanalı Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Tablo incelendiğinde Oyuncu Yusuf isimli kanalın incelenen videolarında çocuk, genellikle babasıyla ve dayısıyla kamera karşısına geçmektedir. Kanala da isminin verildiği Yusuf 5-6 yaşlarındadır. Tahmini yaşları 25-35 olan dayı ve baba ise önceden belirlenen kurgu dahilinde hareket etmemektedir. Analize tabi olan kanallar içerisinde Oyuncu Yusuf kanalı tamamen yetişkin hâkimiyeti içermemektedir. Belirlenen bir kurgu dâhilinde hareket edilmektedir.

3.5.Oyuncak Şekeri İsimli Youtube Kanalı

Video Başlığı	Çocuk/Ebeveyn	Yaş
Pj Masks Toys Paint and Wash Learn Colors Pj Masks Buckets Toys for kids	Kadın(Dış Ses)	
Pj Masks Toys With Kinetic Sand and Finger Paint Learn Colors Song	Kadın(Dış Ses)	
PijaMaskeliler Oyun Hamurları ile Eğlenceli Kıyafetler Yapıyorlar	Kadın(Dış Ses)	
PijaMaskeliler ile Eğlenceli Boyama Oyunu Pija Maskeliler El Boyama Oyunları	Kadın(Dış Ses)	
Dondurma Şaka Oyunu و الايسكريمات الشهية	Kız Çocuk Kadın Kadın	3-4 30-35

Tablo 14: Oyuncak Şekeri Youtube Kanalı Video Anlatıcıları Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Tablo incelendiğinde Oyuncak Şekeri isimli çocuk kanalında analiz edilen tüm videolar yetişkin bir kadın tarafından yönlendirilmektedir. Dört videoda dış ses olarak videoda yer alan kadının yüzü görünmemekte ve sadece elleri görünerek oyuncaklarla oynamaktadır. İncelenen videolarda yalnızca bir video tahminen 3-4 yaşlarındaki kız çocuk ve 30-35 yaşlarında iki yetişkin kadın tarafından yönlendirilmektedir.

Youtube Çocuk Kanallarında Cinsiyete Göre Çocuk ve Yetişkin Sayıları

Şekil 1: Youtube Çocuk Kanallarındaki Cinsiyete Göre Çocuk ve Yetişkin Sayıları

Yapılan analizde incelemeye tabi tutulan Youtube çocuk kanalları -, ürettikleri videolarda %35 oranında kız çocuğunun, %18 oranında ise erkek çocuğunun hakim olduğu görülmektedir. Yetişkin dağılımına bakıldığında kadınların %29 oranında erkeklerin ise %18 oranında videolarda yer aldığı görülmektedir.

Youtube Kanal Videolarında Çocuk ve Yetişkin Dağılımı

Şekil 2: Youtube Kanallarındaki Çocuk ve Yetişkin Dağılımı

Çocuk ve yetişkin sayıları oranları birbirlerine çok yakındır. %53 oranında çocukların, %47 oranında yetişkinlerin kanallarda yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda çocuklar ve yetişkinler arasındaki oranların yakınlığı hedef kitleyi satın alma davranışına yönlendirebilmek adına önemlidir. Ürünler hedef kitleye aktarılırken hem çocukların ilgisini çekerek o ürüne karşı sahip olma isteği uyandırmak hem de yetişkinleri kendi istekleri ya da çocuklarının beğenileri doğrultusunda satın alma davranışı göstermeleri için etkilemek mümkün hale gelmektedir.

4. Youtube Kanal Videolarında Reklamı Yapılan Ürün Sayıları

ÜRÜN KATEGORİLERİ	Youtube Kanalları				
	PRENSES ELİF	OYUNCAK OYNUYORUM	TOYS AND FUN	OYUNCU YUSUF	OYUNCAK ŞEKERİ
	SAYI	SAYI	SAYI	SAYI	SAYI
Yiyecek ve İçecek	20		3	7	4
Giyim	2	4			
Oyuncak	6	7	32	3	4
Kozmetik Kişisel Bakım	5				
Kitap/Kırtasiye	3	6	2		
Toplam	36	17	37	10	8

Tablo 15: Youtube Kanal Videolarında Reklamı Yapılan Ürün Sayıları

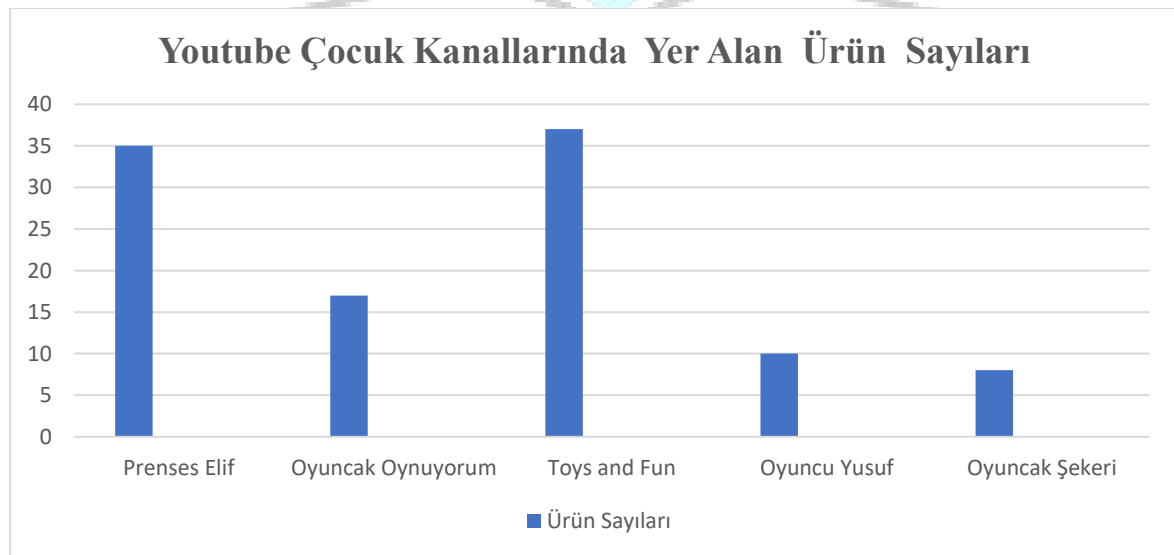
Prenses Elif kanalı çerçevesinde incelenen 5 videonun her birinde belirli ürünler kullanılmakta ve tanıtımı yapılmaktadır. Kanal videolarında Nescafe, Neutrogena, Rock, İpana, Migros, Polaris, LC Waikiki, Haribo, Sek, Pepsi, LOL gibi markaların ürünleri kullanılmaktadır.

Oyuncak Oynuyorum; Deluxe Kitchen, Meraklı Kapler, Disney gibi markaların ürünleri gösterilmekte onlarla oyunlar oynanıp özellikleri aktarılmaktadır.

Toys and Fun; Danone, Pilsan, Crayola, Ozmo, Toybox, Kinder, Pupeys, Cosby gibi markaların ürünleri tanıtılmaktadır.

Oyuncu Yusuf; Giggle NGO bowling, Pypde, Ruffles, Snickers, Lipton, Fanta gibi markaların ürünleri tanıtılmaktadır.

Oyuncak Şekeri; Pijamasks Buckets Toys, Algida, Pringless gibi markaların ürünleri tanıtılmaktadır.

Şekil 3: Youtube Çocuk Kanallarında Yer Alan Ürün Sayıları Dağılımı

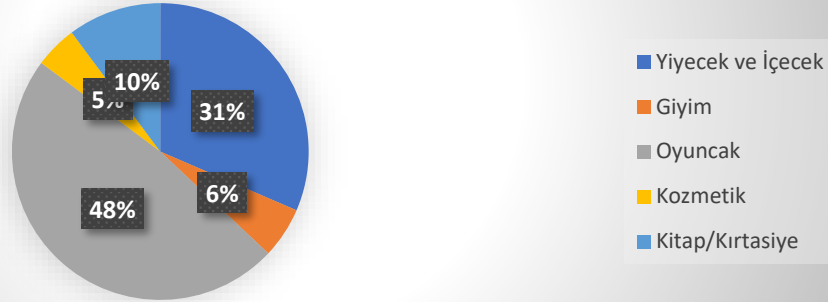
Youtube Çocuk Kanallarında Yer Alan Ürün Dağılımı

Şekil 4: Youtube Çocuk Kanallarında Yer Alan Ürün Dağılımı

Grafik incelendiğinde Toys and Fun isimli kanal %35 oranında en fazla ürün tanıtımı yapan kanaldır. Oyuncak Şekeri kanalı ise %7 oranında beş kanal içerisinde en az ürün tanıtımı gerçekleştiren kanaldır.

Youtube Çocuk Kanallarında Yer Alan Ürünlerin Kategorik Dağılımı

Şekil 5: Youtube Çocuk Kanallarında Yer Alan Ürünlerin Kategorik Dağılımı

Grafik incelendiğinde Ürün sınıflandırılmasında en fazla %48 oranında oyuncak ürünlerinin tanıtıldığı gözlemlenirken en az ise %5 oranında kozmetik ürünleri tanıtılmıştır.

5. Videolarda Tüketime İlişkin Unsurlar

Tüketime İlişkin Unsurlar	KANALLAR				
	Prenseler Elif	Oyuncak Oynuyorum	Toys and Fun	Oyuncu Yusuf	Oyuncak Şekeri
Ürüne karşı beğeni duygusu sözel olarak yansıtılmaktadır.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet

Ürünün Kazandırdığı Mesajı	Kişiyeye Verilmektedir	Üstünlük	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır
İsraf Olumlu Gösterilmektedir			Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Marka İsmi Görsel Olarak Yer Almaktadır			Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Marka İsmi Sözel Olarak Yer Almaktadır			Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır

Tablo 16: Videolarda Tüketime İlişkin Unsurlar

Prenses Elif isimli Youtube kanalında videolara yapılan içerik analizinde aile bireyleri her video için bir olay kurgulamakta ve gerçekleştirmektedir. Oyuncak materyalleri, kıyafetler, yiyecek ve içecek ürünleri videolarda oldukça geniş bir yer bulmaktadır. Ürünler önce tanıtılmakta, özellikleri aktarılmakta ve ardından ürünler kullanılarak deneyimler aktarılmaktadır. Ürüne karşı beğeni duygusu sözel olarak yansıtıldığı gibi ürünlerin markaları sözel ve görsel olarak vurgulanmaktadır.

Videolarda özellikle baba, tanıttığı ürünlerde o ürüne karşı duyduğu beğeniyi söylemleriyle yansıtmaktadır. Örneğin “HASTANE ODASINDA SLİME CHALLENGE” videosunda “Gerçekten çok güzel, süper, o kadar zevkli ki oynamak” cümlesiyle ürüne karşı beğenisini dile getirmiştir. Aynı zamanda “LOL KAR TATİLİ EVİNİ AÇTIK RENGARENK IŞIKLAR BİZ ÇOK SEVDİK. EĞLENCELİ ÇOCUK VİDEOSU” isimli videoda baba, tanıttığı oyuncakın özellikleri aktararak kurulumunu gerçekleştirmektedir. Beğenisini dile getirmek için “çok güzel, harika, gerçekten çok eğlenceli, tahminimden sağlam oldu, görüntüsü çok güzel, istediğiniz yere taşıyabilirsiniz” gibi kelimeler ve cümleler kurmuştur. Beğenisini dile getirirken aynı zamanda izleyicilerin o ürüne karşı merakını uyandırmakta ve ürünün kullanışlı özelliklerine dikkat çekmektedir. “Tam bir yılbaşı hediyesi, Baya pahalı ama çok güzel bir oyuncak biz sevdi” cümlesiyle ne kadar pahalı olursa olsun ürüne karşı satın alma isteği uyandırılmaya çalışılmıştır. “İçinden sadece iki tane bebek çıktı büyük bebek çıkmıyor içinden. Burada çok fazla Lol bebek gerekiyor Elif’in onlar karavanında” cümlesiyle de tanıttıkları ürün haricinde çocuğun oynaması için daha fazla bebeğin olması gerektiği mesajı verilerek çocuklar tüketime yönlendirilmektedir.

Tek renk mavi videosunda videoda geçen her ürün mavi renklidir. Ve ihtiyaç dâhilinde olmasa bile mavi renkli ürünler satın alınmıştır. Öyle ki “mavi bulduğumuz her şeyi alacağız” sözleriyle ihtiyaç dâhilinde olmasa bile sırf çektikleri video için tüketimden kaçınmamışlardır. Aynı zamanda “hiçbir şey yememişsin ısırıp atmış” sözleriyle israf ortaya koyulmaktadır.

Oyuncak Oynuyorum isimli Youtube kanalında incelenen videolar kapsamında her video için bir olay örgüsü oluşturulmaktadır. Videolarda anne ve iki kızı bulunmaktadır. Annenin yer aldığı videolarda anne genellikle kızlarına sürpriz yapan bir ebeveyn olarak gösterilmektedir. Oyun materyalleri, kırtasiye ürünleri, kıyafetler videolarda geçen ürünlerdir. Ürünlere karşı beğeni duygusu sıklıkla vurgulanmaktadır.

Örneğin; “Masal and Öykü surprise toys - Elsa and Anna toddlers” isimli videoda Masal Elsa filmine gitmek ister fakat Elsa resminin olduğu kıyafeti kardeşi tarafından kirletilmiştir. Bunun üzerine anne “Sürpriz gelsin” diyerek Disney markalı Elsa ürünlerinin olduğu büyük bir kutu getirir. Masal: “Anne bunlarla sinemaya gidebilirim çok güzel bunlar” şeklinde beğenisini dile getirir ve kardeşiyle birlikte mini bir defile yaparlar. Kutudan çıkan her bir ürün oynamakta

ve izleyenlere anlatılmaktadır. Ürün tanıtımı yapılarak Ürüne karşı duyulan beğeni aktarılmaktadır. Aynı zamanda anne sürekli sürprizler hazırlayan, çocukları eğlendiren bir role sahiptir. İzleyicilerde resmedilen anne profilinden etkilenerek kendi ebeveynlerinden böyle bir davranış bekleyebilirler.

“Masal and and her mom made a shiny slime” isimli videoda oyun oynamaktan ve yalnızlıktan sıkılan Öykü'nün annesi: “*Duydum ki birilerinin canı sıkılıyormuş o zaman sana güzel bir sürprizim var*” diyerek elindeki paketi açar ve paketten çıkan ürünler tanıtılır. Anne eline paketten çıkan slime oyuncacı alarak “*çıtır çıtır masal, sürpriz topu gibi, Can sıkıntın geçti umarım*” der ve çocuk *Evet* diye yanıtlar. Bu bağlamda ürün çocuğun can sıkıntısını gideren bir araç haline gelmiştir. Hedef kitleye de çocukların can sıkıntısı duymaları halinde videoda geçen ürünün yararı olacağı mesajı verilerek ürün cazip hale getirilmektedir. Ürünün aynı zamanda çocuğa üstünlük kazandırdığı mesajı verilmektedir.

“Masal & Öykü Pretend Play with DELUXE Kitchen Toy Set - fun Kids video” isimli videoda ise oyuncak buzdolabı bozulan Öykü üzülmemektedir o sırada Anne; “*dolabın bozulduysa sana yeni bir dolap lazım*” diyerek ürünü tamir etmek yerine yeni bir buzdolabı lazım mesajı vererek tüketimi ve israfı onaylamış bulunmaktadır.

Toys and Fun isimli Youtube kanalında incelenen videoların bazıları dış ses tarafından aktarılırken bir kısmı dış ses ve iki küçük çocuk tarafından yansıtılmaktadır. Çocuklar, anne olduğu düşünülen dış sesin talimatlarıyla hareket etmektedir. İsmi geçen ürünler tanıtılmakta özellikler aktarılmakta ve deneyimlenmektedir. Ürün markaları görsel ve sözel olarak videolarda geçmektedir. Videolarda ağırlıklı olarak beğeni dile getirilmekte, abartılı cümlelere ve hareketlere rastlanılmaktadır. Videolarda genellikle tanıtılan ürünün akıllarda kalan sloganları dile getirilmektedir.

“Niloya kostümü giyen Azra İnanılmaz Selim Danone Hüpper Yoğurt yiyip Elsa ve Spiderman'e dönüşüyor” isimli videoda çocuklar “*Süper çocuklar hüper yer*” sloganıyla başlangıç yapmaktadır. Video tamamen Danone yoğurt tanıtımını içermektedir. “*Çok acıktım yoğurt var mı*” sorusu üzerine Danone markalı yoğurt ekranda görünmektedir. Yoğurdu yiyen çocuklar, Spiderman ve Elsa kostümleriyle ortaya çıkarlar. Çünkü yoğurt paketi üzerindeki Elsa ve Spiderman karakterlerinin resimleri bulunmaktadır ve yoğurt yenilince çocuklar bu karakterlere dönüşüyor mesajı verilmektedir. “*Çocuklar size ne oldu böyle sorusu soran*” anne rolündeki dış sese, çocuklar; “*hüper yedik süper olduk*” sloganıyla karşılık vermektedir. Böylece ürünün kişiye üstünlük kazandırdığı mesajı verilmektedir.

Videolarda sık sık tanıtılan ürüne karşı beğeni dile getirilmektedir. Paket açma durumunda genellikle “*Bakalım içinden ne çıkacak çok heyecanlıyım*”, “*Çok ilginç görünüyor hemen açıyorum*” cümleleri kurulmakta ve o ürüne karşı merak uyandırılmaktadır.

Ürüne karşı duyulan beğeniler abartılı cümleler veya hareketlerle aktarılmaktadır. Örneğin; “*Değerli bir yüzük çıktı kocaman tek taşlı bir yüzüğe benziyor*” cümlesiyle ürüne karşı satın alma isteği uyandırılmaya çalışılmaktadır.

Oyuncu Yusuf isimli Youtube kanalı videoları incelendiğinde önceden kurgulanan olay örgüsü çerçevesinde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Videolarda Yusuf babası ve dayısıyla içerik üretmektedir. Erkek çocuğu ile ilişkili ürünler kullanılmaktadır. Ürünler deneyimlenerek hedef kitleye aktarılmaktadır. Beğeni duygusu daha çok sergiledikleri davranışlarla anlaşılmaktadır. Özellikle abartılı hareketler göstererek, ürünle eğlendikleri ve mutlu oldukları mesajı verilmiştir. Aynı zamanda “*Vav bende alacağım, Yaşasın!*” gibi söylemleri ürüne karşı beğeni duygusunu yansıtmaktadır.

“Yusuf Süt İçti ve Çok Güçlü Oldu” isimli videoda Yusuf, Markası gösterilen akülü arabası bozulduğunda tamirciye götürmek istediğini dile getirir ve “*Off kaldıramıyorum en iyisi süt içeyim!*” diyerek Pınar markalı süt içer ardından Yusuf: “*Yaşasın çok güçlü oldum*” diyerek arabayı kaldırmaktadır. Bu bağlamda içmiş olduğu süt kendisine üstünlük kazandırmıştır. Dolayısıyla izleyicilere satın alma isteği uyandırmaktadır.

Oyuncak Şekeri isimli Youtube kanal videolarında; dış ses tek başına oyuncaklarla oynamaktadır. Dört videoda söylemlere yer verilmeyerek müzik ve ses efektleri kullanılmıştır. Efekt ve müzikler tempolu olup şaşkınlık, mutluluk ifadeleri uyandıracak niteliktedir. İncelenen “Dondurma Şaka Oyunu *والايسكريمات الشهية*” isimli son videoda ise kız çocuğu yetişkin bir kadın ile kamera karşısına geçmektedir. Bu videoda ön plana çıkan ürün dondurmadır. Kadın: “*Aaa dondurma çok güzelmiş hepimiz dondurma yiyelim! Alkış!*” Cümlesiyle ürüne karşı beğenisini dile getirmiştir.

SONUÇ

Ürün ve hizmetlerin tanıtılması amacıyla yapılan reklam faaliyetleri teknolojik gelişmelerle birlikte farklı mecralara entegre olmaktadır. Bireyler web yeni medya teknolojisiyle seslerini internette duyurabilmekte sosyal paylaşım siteleri üzerinden hesap açarak içerik üretmektedirler. Reklamcılık faaliyetleri de tüketicilerin aynı zamanda üretici olduğu günümüzde sıradan insanlar ile ilişki içerisinde olarak kolay şekilde ilerlemektedir.

Bu bağlamda Youtuber isimli video üreticilerin çektikleri videolar araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında çocuk Youtube kanallarına ve videolarına yapılan içerik analizi sonucunda bir takım sonuçlara ulaşılmaktadır. Öncelikle Youtube sosyal medya platformunda içerik üreten çocuklar reklam verenler tarafından hedef alınarak ürün tanıtımında aracı görevi üstlenmektedirler. Aileleri yardımıyla kamera karşısına geçirilen çocuklar aile üyeleri ile birlikte ürünleri tanıtarak deneyimlemektedirler. Hedef kitle olarak kabul edilen çocuklara tanıttıkları ürünlere karşı beğeni duygularını yansıtarak onları satın alma davranışı sergilemeleri için teşvik etmektedirler. Aynı zamanda yapılan analiz sonucunda videolarda aile üyelerinin bir takım roller üstlendiği görülmektedir. Anne ve baba ya da diğer yetişkinler çocuklarına karşı ilgili, onlara sürprizler yapan, onlarla oyunlar oynayan rollerdedirler. Bu bakımdan ekran karşısındaki çocuklarda bu videolarda gördükleri ebeveyn rollerini kendi aile üyelerinde de görmek isteyeceklerdir. Çocuklar, ebeveynlerinden sürprizler yapmalarını, gerçekleştirdikleri her olumlu davranışta ödüllendirilmeleri gerektiğini ve buna karşılık olarak hediye satın almalarını bekleyeceklerdir. Dahası yapılan analiz sonucunda bu tip tüketimi teşvik eden videoları çocukları ile birlikte izleyen ebeveynlerinde satın alma davranışı içerisinde bulunabilecekleri gözlemlenmiştir.

Yapılan analizde çocukların Youtube'daki çocuk videolarına karşı yoğun şekilde ilgi gösterdikleri görülmektedir. Toplam izlenme sayıları incelendiğinde bir çocuğun bir videoyu birden fazla kez izlediği sonucuna varılmaktadır. Oldukça ilgi gösterilen bu videolarda ise tüketimi teşvik edecek ürünler ve unsurlar olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle oyuncak ve yiyecek içecek ürünlerinin yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ürünleri kullanan video anlatıcıları ürünleri deneyimleyerek beğeni duygularını sözel olarak aynı zamanda hareketleriyle de yansıtmaktadırlar. Analiz dahilinde özellikle tüketimi teşvik edici cümleler seçilerek gösterilmiştir. Videolarda israf olumlu olarak sunulurken marka isimleri görsel ve sözel olarak videolarda geçmektedir.

Sonuç olarak çok küçük yaşlardan itibaren kamera karşısına geçen çocuklar ve ekran karşısında büyük bir ilgiyle yaşlılarının içinde bulunduğu videoları izleyen çocuklar tehlike altındadır. Çünkü tüketime teşvik edilmektedirler. Bu bakımdan doyumsuz, sürekli tüketimde bulunan bir nesil yetişmektedir. Videolarda tüketime yönlendirici unsurlar oldukça yoğun şekilde aktarılmaktadır. Bu videolara birden fazla kez maruz kalan çocuklar hem çocukluklarını ekran karşısında geçirmekte hem de sürekli tüketim davranışı içerisinde bulunmak isteyeceklerdir. Dolayısıyla ebeveynlerin çocukların izledikleri videoları denetlemeleri gerekmektedir. Çocukların bu tarz tüketimi yönlendirici video içeriklerine maruz bırakılmaması önemlidir.

KAYNAKÇA

Aktaş,H,(2011). İnternet Reklamcılığı.Konya: Tablet Kitabevi Yayınları

Arnavut,A.(http://docs.neu.edu.tr/staff/ahmet.arnavut/internet%20reklamcılığı_4.pdf). Erişim Tarihi: 14.07.2020

Babacan,M.(2005).Reklamcılık Temel Kavramlar.Ankara:Detay Yayıncılık

Başaran,F.,Geray,H.(2016). İletişim Ağlarının Ekonomisi. Ankara: Ütopya Yayıncılık

Bulut,S.(2009).Sermayenin Medyası Medyanın Sermayesi.Ankara: Ütopya Yayınevi

Castells,M.,Daniels,J,Gody,A.(2012) Yeni Medya Üzerine. Antalya: Akdeniz Üniversitesi

Dijilopedi.(2020).<https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/> Erişim Tarihi:14.07.2020

Ekelund,R.,Saurman D.(1999). Reklam ve Piyasa Süreci. Ankara:Liberte Yayınları

IAB Turkey. (2020). https://iabtr.org/adex-detay_adex-tr-2019 Erişim Tarihi:14.07.2020

Kocabaş,F.,Elden,M.(1997).Reklamcılık Kavramlar,Kararlar, Kurumlar.İstanbul: İletişim Yayınları

Mattelart, A.(1991).Reklamcılık.(Çev. Fatoş Ersoy).İstanbul: İletişim Yayınları

Söylemez,A.(1998). Medya ekonomisi ve Türkiye örneği. Ankara : Haberal Eğitim Vakfı

Toffler,A.(2008).Üçüncü Dalga.(Çev.Selim Yeniçeri).İstanbul: Koridor Yayıncılık

Wasko,J.,Erickson,M.(2009).The political economy of Youtube. P.Snickors and P.Vonderau(Eds), The Youtube Reader. Stockholm: National Library of Swedene

Yengin,D.(2012).Yeni Medya ve...İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi

ANALYZING A CONCEPTUAL CONFLICT OF FEMINISM AND RELIGION

NURAY KARAMAN

Uşak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology

ORCID ID: 0000-0002-9517-0277

ABSTRACT

Mainstream Western feminism theorizes women as a homogeneous group with similar desires and needs, therefore it has had trouble explaining the experiences of Muslim women to date (Mohanty, 1988; Salem, 2013). Western feminism has focused on creating universal womanhood based on shared experiences of oppression. Similarly, Islamic feminist theory, which uses religion as a tool to explain the experiences of Muslim women, has ignored ethnic, racial, and cultural diversity among Muslim women and has failed to capture the reality of Muslim women with different experiences, desires, and needs. This article aims at understanding one of the most relevant debates that connected feminism and religion within the framework of current feminist studies. First, I discuss how mainstream Western feminism focuses on the concerns and interests of western, white, secular, and middle-class women by ignoring women who belong to marginalized groups. Afterward, I attempt to explain Islamic feminism and its limitation to understand Muslim women's experiences and problems. Finally, I claim that intersectional approaches that recognize people with different identities, needs, and priorities might pose a possible solution to the exclusion of Muslim women in Western feminism and the handling of Muslims in a homogeneous way in Islamic feminism. Thus, this paper discusses the possibility of a feminist movement that takes into account the diversity of women's social, racial, national, sexual, and religious backgrounds, using an intersectional approach.

Keywords: Feminism, intersectionality, Muslim women, Islam

1. INTRODUCTION

Intersectionality, a term developed by Crenshaw (1989, 1993), is concerned with understanding the structural and dynamic outcomes of the interactions between the different practices of discrimination (Crenshaw, 1989; Salem, 2013). Intersectionality, as a sociological theory, attempts to examine how varying social and cultural categories of discrimination, which are constructed, interrelate on numerous levels; and how this contributes to social inequality in different historical times and geographic (Brah and Phoenix, 2013; Mirza, 2013). As Brah and Phoenix (2013) state, "The theory postulates that the multiple levels of discrimination (race, ethnicity, gender, sexual orientation, religion, age, culture, class, etc.) do not act independently of one another; but instead interrelate and create oppression that reproduces the "intersection" of multiple forms of discrimination (Hill Collins, 2000; McCall, 2005; Prins, 2006; Walby, 2009; Choo and Ferree,

2010; Brah and Phoenix, 2013; Salem, 2013). Additionally, how the “intersection” of multiple forms of discrimination cause social, economic, and political inequality in women's lived experiences. However, the subject of religion and feminism from an intersectional perspective has largely been neglected in the studies. According to Salem (2013), the goal of intersectionality helps us understand the experiences of women and men on their terms. Intersectional research is useful to examine different signs of differentiation such as religion, ethnicity, gender, and race in the research.

The intersectionality approach has started to combine other identities such as religion, sexuality, physical and mental disability, and so on. Due to these different social, economic, racial, sexual, cultural, and religious factors, it is problematic to talk about a “universal feminism” or a “universal woman” (Salem, 2013: 6). Although intersectional identities have crucial effects on Muslim women’s experiences, most feminist and race researchers have ignored the religious identity of women in their research. This paper attempts to understand Muslim women’s situation within the framework of current feminist studies and religion. The paper discusses how intersectionality scholarship incorporates an analysis of Muslim women and in what ways the analysis of Muslim women based on their gender, ethnicity, and religious identity has been ignoring aspects of intersectionality.

2. WESTERN FEMINISM AND ISLAM

Acker (1993) defines feminism as, “ways of understanding gender relations and the structural subordination of women” (p. 146). However, the theory has appeared in various forms in different countries with different names and implications, at different times due to its dynamic and complicated background (Acker, 1993). Thanks to globalization, western culture has become dominant around the world and has also generated a widespread discussion on women’s problems, experiences, and rights that reinforce Western ideals as being superior. Singh (2007) explains that the main aim of Western feminism is to provide equality between men and women, which does not applicable to women’s situation in developing countries because women in developing countries are economically dependent upon their husbands and families (Zimmerman, 2013: 49). Moreover, the prevalent concept of Western feminism has played an important role in controlling how women in the third world are represented. Feminist theories ignore “translocational positionalities” of women that represent situated intersectional identities that cause different problems and solutions in their lives (Anthias, 2012). Singh (2007) rejects generalizations about women’s identity because the female identity is different according to each culture, values, norms, and nationality (Zimmerman, 2013: 49). The cultural and historical background of Muslim people has been completely different from Western Europeans and Americans; so a generalized form of feminism may fail to capture the experiences of Muslim women and solve problems of Muslim women.

Western feminism theorizes women as a simple group of analysis because it describes that women are homogenous groups and have similar experiences and problems (Mohanty,

1988; Salem, 2013). Thus, Western feminism helps to create universal womanhood based on shared experiences of oppression (Mohanty, 1988; Salem, 2013). To show the universality of women's experiences and needs, many Western feminists describe women who live in Eastern countries and are religious as victimized, poor, dependent, and uneducated (Salem, 2013). Western conventional feminist literature defines what is feminist and what is not or what is patriarchal and what is not. Western mainstream feminist literature on Islam has always been presented as fixed, static, authentic identity, and homogenous. Most of the scholars and feminist activists in academia have described Muslim women as "oppressed by religion"; and they believe that Muslim women need to be saved. Some feminist scholars believe that women in religious institutions need to be saved, reformed, and modernized (Salem, 2013:35). Additionally, in the article, "Save Muslim Girls", Sensoy and Marshall (2009) explain who are we to say that people of another culture need to be saved? Western scholars and feminist activists have portrayed Muslim women as living in oppressive or patriarchal regimes and they believe in the popular ideas about Muslim women's inferiority.

The idea of feminism, "as the western, liberal idea and politics of gender equality," touched in Muslim countries in the late nineteenth century (Mojab, 2001: 127). Today, Islam exists in conflicts among feminism, religious, and secular forces. While some individuals discuss that feminism advocates women's emancipation, others do not agree with this opinion (Mojab, 2001). Additionally, some Western feminists do not believe that women can fight against patriarchy in an Islamic context (Zimmerman, 2013). While some groups agree on the compatibility of gender equality with Islam, others stated that Islam does not regard men and women as equal (Mojab, 2001: 127). For example, according to Badran and Cooke (1990), Mashhour (2005), Shah (2006), and Zimmerman (2013), the purpose of the Qur'an was exactly to improve women's status in society. They explained that women's rights and status are getting worse because of patriarchy and not Islam. Additionally, in the book, *Opening the Gates: A Century of Arab Feminist Writing*, Badran and Cooke (1990) argued that some reformist women in Egypt reinterpreted the Qur'an and women's inferiority, oppression, and segregation was not considered as the product of Islam but rather of the patriarchal system.

Although Islamic scholars faced with feminism during the early twentieth century, the idea of Islamic feminism has been started to be used and developed by Western scholars in the 1990s. In the West, some feminist scholars who are mostly secular, have started to use the term "Islamic feminism" as an alternative view of western feminism, a view that attempt to reinterpret women's situation and help improve women's liberation in Islamic counties (Mojab, 2001:130). This movement has grown up in some areas such as Iran, Morocco, and the United States (Salem 2013). They have considered Islam "as the only accurate and local way to provide gender equality and justice. Janet Afary (1997), Nazira Zain al-Din (1982), Tohidi, Nayereh (1997), and other feminist scholars believe in the compatibility of Islam and feminism (Mojab, 2001:130). Some supporters of 'Islamic feminism' (Saleh, Zein and El Saadawi) claim that Islam does not negatively affect women's status and advocate that the religious ideology and

rules did not lead essentially to the oppression and exploitation of women in social, political, and economic life (Afary, 1997; Mogdaham, 1994; Saleh, 1977; Tohidi, 1997; Zein, 1982; and El Saadawi, 1982). Thus, Islam is essentially compatible with feminism because Islam promotes equality between men and women. However, the misinterpretation of the Qur'an has caused the oppression and exploitation of women in Islam World (Saleh, 1977; Zein, 1982; and El Saadawi, 1982). According to Fatima Mernissi, many Hadith has been interpreted and used to limit gender equality in Islam are incorrect (Salem, 2013:35). Although in the Qur'an, gender segregation does not mean men are superior to women, in the Islamic countries or countries that have Muslim- majority populations, they often consider women to be inferior. In Islamic feminism, scholars are trying to remove male biases in interpretations of Islam through diverse interpretative methodologies (Salem, 2013).

Some feminist scholars argue that the nature of Islam and feminism are not compatible because Islam is a belief, while feminism is a secular notion (Qibtiyah, 2010). Some scholars believe incompatibility of feminism and Islam and they discuss that Muslim people do not need Western values and norms to achieve gender equality because Islam has its own rules and values that are more culturally appropriate than Western norms for Muslim individuals (Qibtiyah, 2010). Additionally, some scholars claim that Islam has affected women's status negatively in Muslim societies (Aygul, 2010). For instance, two women's testimonies often count as one man's testimony due to Islamic law and women do not have the right to select their husbands or file for divorce (Ahmed-Ghosh, 2008; Aygul, 2010). Furthermore, the right of inheritance was another important issue because women in Islamic countries had no right of inheritance and only sons had this right (Aygul, 2010). Some feminist scholars advocate that these rules in Islam are proof to show inequality between men and women. However, there are differences in beliefs, interpretations, and practices among Muslims due to the brunch of Islam they belong to, cultural, racial, national, and ethnic backgrounds. While Western feminism has focused on creating universal womanhood based on shared experiences of oppression, similarly, Islamic feminist theory has failed to capture the diversity among Muslim women. However, unlike Western feminist theory, Islamic feminist theory has employed religion as a tool for explaining the experiences of Muslim women. Both theories have fallen short in capturing the reality of Muslim women who have different experiences, desires, and needs.

3. CONCLUSION

Crenshaw (1989) argues that the theory of universality is used by feminists although women are not a universal community or category. The feminist theory remains silent about the experiences and problems of marginalized women. Muslim feminists refuse the theory of universality in feminism. "Muslim woman" is also not a universal category because "Muslim woman" refers to the diversity of women who recognize herself as Muslim. Like Black feminist scholars, Islamic feminists also believe that white liberal feminists focus on women's suffrage and gender equality, but they do not provide a "spectator's view on the reality of women who

belong to marginalized social groups (Mohanty, 1988; Salem, 2013). They also believe that Western feminists generally exclude Muslim women's experiences and they need to focus on Muslims too. Moreover, Islamic feminists criticize how Western feminists stigmatize Muslim women as needing to be saved, educated, and modernized and their false consciousness (Salem, 2013). Many feminists do not pay attention to Muslim scholars who try to show religion as more than basically being patriarchal. Islamic feminism has played a crucial role in examining Muslim women's experiences in Western and Muslim countries and also analyzing the limitation of Western knowledge production and meaning-making about Islam and Muslim women. On the other hand, the majority of Islamic feminist scholars such as Zain-ed-Din (1990), Wadud (1993), Syed (2004), Aziz (2012), Salem (2013), and others argue that intersectionality is the most influential method to overcome biases about agency, experiences, or practices of Muslim women. Moreover, an intersectional perspective enables us to analyze the experiences of men and women who have different religious, racial, national, and sexual identities and solve their problems.

REFERENCES

- Acker, S. (1993). Contradictions in terms: women academics in British universities. *Feminism and social justice in education: International perspectives*, 146-166.
- Ackerly, B., & True, J. (2010). Back to the future: Feminist theory, activism, and doing feminist research in an age of globalization. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 33, No. 5, pp. 464-472). Pergamon.
- Afary, J. (1997). The war against feminism in the name of the almighty: making sense of gender and Muslim fundamentalism. *New Left Review*, 89-110.
- Anthias, F. (2012). Transnational mobilities, migration research, and intersectionality. *Nordic Journal of Migration Research*, 2(2), 102-110.
- Ahmed-Ghosh, H. (2008). Dilemmas of Islamic and secular feminists and feminisms. *Journal of International Women's Studies*, 9(3), 99-116.
- Aygül, C. (2010). *Change in the status of turkish women during the ottoman modernization and self-evaluation of women in kadınlar dünyasi of 1913* (Doctoral dissertation, Middle East Technical University, Turkey).
- Aziz, S. F. (2012). From the oppressed to the terrorist: Muslim-American women in the crosshairs of intersectionality. *Hastings Race & Poverty LJ*, 9, 191.
- Badran, M., & Cooke, M. (Eds.). (2004). *Opening the gates: An anthology of Arab feminist writing*. Indiana University Press.
- Brah, A., & Phoenix, A. (2004). Ain't IA woman? Revisiting intersectionality. *Journal of international women's studies*, 5(3), 75-86.
- Choo, H. Y., & Ferree, M. M. (2010). Practicing intersectionality in sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory*, 28(2), 129-149.

- Collins, P. H. (2000). Gender, black feminism, and black political economy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 568(1), 41-53.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics. *u. Chi. Legal f.*, 139.
- Crenshaw, K. (1993). Race, gender, and violence against women. *Family matters: Readings on family lives and the law*, 3(1), 230-232.
- Mashhour, A. (2005). Islamic law and gender equality: Could there be a common ground?: A study of divorce and polygamy in Sharia Law and contemporary legislation in Tunisia and Egypt. *Human Rights Quarterly*, 562-596.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of women in culture and society*, 30(3), 1771-1800.
- Moghadam, V. M. (Ed.). (2019). *Identity politics and women: Cultural reassertions and feminisms in international perspective*. Routledge.
- Mohanty, C. (1988). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30(1), 61-88.
- Mojab, S. (2001). Theorizing the politics of 'Islamic feminism'. *Feminist Review*, 69(1), 124-146.
- Mirza, H. S. (2013, January). 'A second skin': Embodied intersectionality, transnationalism, and narratives of identity and belonging among Muslim women in Britain. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 36, pp. 5-15). Pergamon.
- Qibtiyah, A. (2010). Self-identified feminists among gender activists and scholars at Indonesian universities. *ASEAS-Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 3(2), 151-174.
- Prins, B. (2006). Narrative accounts of origins: A blind spot in the intersectional approach?. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 277-290.
- Saleh, S. (1972). Women in Islam: their status in religious and traditional culture. *International Journal of Sociology of the Family*, 35-42.
- Salem, S. (2013). Feminist critique and Islamic feminism: The question of intersectionality. *The Postcolonialist*, 1(1), 1-8.
- Shah, N. A. (2006). Women's human rights in the Koran: An interpretive approach. *Human Rights Quarterly*, 868-903.
- Sensoy, O. & Marshall, E. (2010). "Save the Muslim Girl!". Retrieved from <https://blackboard.fau.edu/webapps/portal/frameset.jsp?tab>
- Singh, S. (2007). Deconstructing 'gender and development' for 'identities of women'. *International Journal of Social Welfare*, 16(2), 100-109.
- Syed, J. (2008). A context-specific perspective of equal employment opportunity in Islamic societies. *Asia Pacific Journal of Management*, 25(1), 135-151.
- Tohidi, N. (1997). 'Islamic Feminism': A Democratic Challenge or a Theocratic Reaction?.

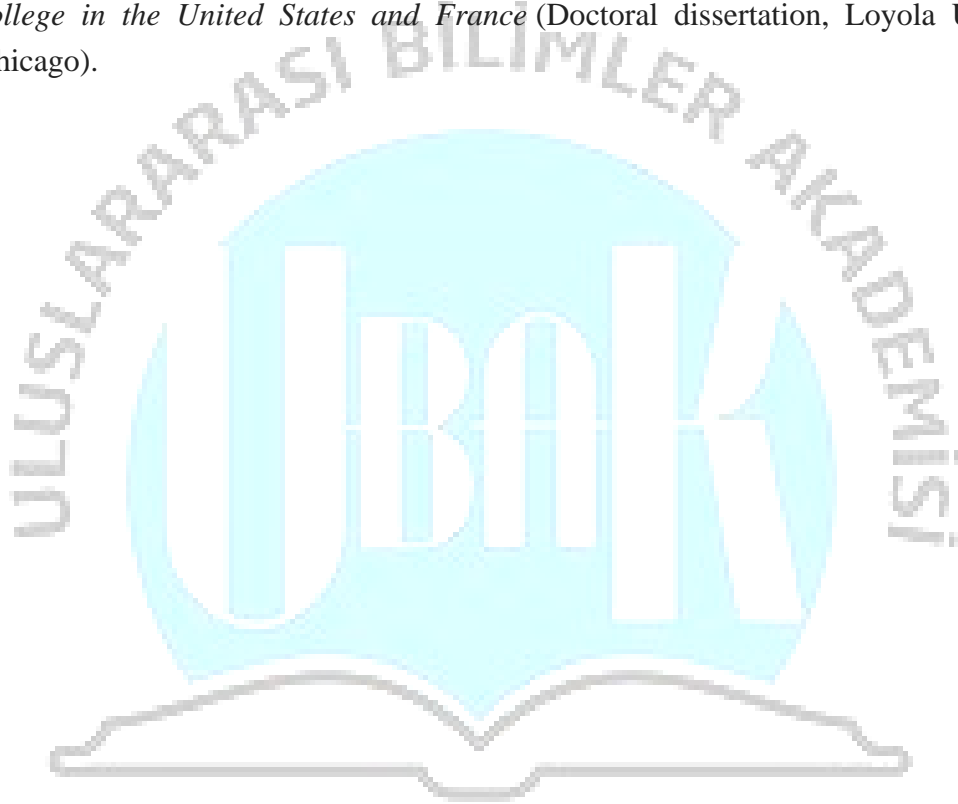
Kankash: a Persian Journal of History, Culture, and Politics, 13.

Wadud-Muhsin, A. (1993). Understanding the implicit Qur'anic parameters to the role of woman in the modern context. *The Islamic Quarterly*, 37(2), 125-130.

Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. Sage.

Zein, N. (1982, January). Removing the veil and veiling: Lectures and reflections towards women's liberation and social reform in the Islamic world. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 5, No. 2, pp. 221-226). Pergamon.

Zimmerman, D. D. (2013). *Identity negotiation of young Arab Muslim women attending college in the United States and France* (Doctoral dissertation, Loyola University Chicago).

INTERSECTIONAL PERSPECTIVES ON MEDIA AND BODY IMAGE CONFORMITY

NURAY KARAMAN

Uşak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology

ORCID ID: 0000-0002-9517-0277

ABSTRACT

Over the years, Western standards are increasingly permeating ideal beauty norms all over the globe and social media has played an important role in the spread of these norms. Also, social media has an immense impact on our society, including our behaviors, our expectations, our relationships, gender norms, and beauty ideals. With the sociological transformation of social networks, our social media profiles have become a universal label where we share more images, show our fitness for beauty ideals such as being thin for women and muscular for men. Thus, social media – like different types of other mass media, such as newspapers, magazines, and television – have become one of how the general population is informed or convinced about the ideal norm of beauty. Previous studies are often based on the premise that the media are not realistic about how women and men should look. These studies mostly ignored how intersecting identities such as religion, race, ethnicity, gender, marital status, sexuality, shape individuals' perception of body image. This current work provides a framework that emphasizes the necessity of incorporating intersectional theory in studies that investigate the effect of social media on body image. By applying an intersectional perspective, this study discusses how the intersecting identities of individuals differentiate their perceptions and experiences of ideal body image in social media.

Keywords: Social media, intersectionality, body, beauty norms, conformity

1. INTRODUCTION

In the last decade, online social networking sites have become extremely popular and continue to increase their user base during the past few decades. Internet communication is also becoming wildly popular all around the world. Social networking sites are growing and the fact that many people use online social networking websites means that these changes are spreading through society and are becoming more pronounced increasingly. They are drastically changing how we communicate with others, how we share our ideas, and how we define beauty ideals, masculine and feminine norms. As technology reforms, our world, the communication ways, and social norms have also been transformed. So, social influence has changed with the new communication way of people (Nowak and Vallachor, 1998). The way of social influence change and social networking web sites have played an important role in social influence.

New social norms are being invented about what, how usually, and with whom we can share even the infinitesimal details of our private life. These, in turn, are having an immense influence on our society, including our behaviors, expectations from life, relationships with one another, and beauty ideals. In light of this new sociological transformation of the social

network, online profiles are becoming the universal tag that shows who we are and what we look like (Shih, 2010). Being a member or user of a social networking site, for most people, means sharing more pictures how they look like and showing their conformity to beauty ideals spread and honored, including the ideal for females to be thin and to have big eyes, lip, and chest, and for males to be broad and muscular. Thus, like newspapers, magazines, and television, social media become one of how the general population is informed or persuaded about the ideal beauty norm.

In this study, I will try to address the evaluation of social norms and the new forms of social conformity in online social networking sites and how these new social networking sites as a form of social conformity have an impact on beauty norms. From the past to the present, individuals have always been concerned about their physical appearances. Previous studies explained how social media have created new beauty standards and affected our perception of beauty by ignoring an intersectional perspective. However, this study aims to show the importance of an intersectional approach to understanding how body image conformity on social media is experienced differently due to intersecting identities.

2. SOCIAL MEDIA, INTERSECTIONALITY, AND CONFORMITY

Conformity is defining people's attitudes, beliefs, and behaviors to adapt to those of others and their group norms (Crutchfield, 1955). When people adopt a new situation, they change their behavior or beliefs as a result of information or pressure from those nearby (Berkowitz and Rogers, 1986). Norms and values are determined by a group. Conformity provides the continuation of social norms and values (Vaughan and Hogg, 2005). Norms and values are not stable because they can change due to popular behaviors, technological development, etc. Conformity helps individuals in a society to adopt these shifting situations. Societies categorized people using some values and norms, so people identify each other with this categorization (Goffman, 1963). Norms and values have played crucial roles to divide people into "normal" and "stigmatized" groups. Social norms identify people's expectation from each other in particular social groups and cultures. Today, social media is the most important place that has an influence on the young and the not so young people's lives in different ways that were not possible with previous mass media (Williams and Lina, 2014: 389).

People usually conform to take place within a group of a similar age, culture, religion, or educational status because, for all societies, norms and values are very important. Conformity influences individuals but it is especially related to adolescence and youth culture. If people do not be willing to conform, they are rejected by society. For example, Goffman (1963) explains that if people do not conform to that of others, e.g., group norms, they were stigmatized due to the prejudice of other individuals. He (1963) points out that our society categorized the people and then people start to identify each other with this categorization. When a stranger comes into our life, as Goffman uses this example, "the stranger's first appearance is likely to enable us to

anticipate his category and attributes, namely his `social identity`” (Goffman, 1963: 3). As a result, if people adopt new situations, they can be accepted in groups and feel a part of society.

Social conformity generally occurs when a member’s behaviors are exposed by other members of a group (e.g., “followers” on Twitter, “friends” on Facebook, and “subscribers” on YouTube) (Brandtzæg, Lüders and Skjetne, 2010). Social networking websites can help to improve human capital. All information doesn’t enhance people’s human capital. If people are affected so much from other people’s ideas and they change their ideas according to others, perspectives, people cannot improve themselves in this way. Although social networking websites provide so much information, it might be caused by low self-esteem, peer pressure, eating disorders, losing their idea and perspectives. Individuals should use social networks to enhance their knowledge and to be creative (Pagliarini, 2010). For instance, in social media, everybody likes each other situations, ideas, and pictures. Additionally, people start to look at others’ bodies and to think about what they want to look like to be more accepted in a group or a society. Moreover, most people feel pressure on themselves to do what others do. Why people like their situations and picture that posts on their website. Is this a rule? If it is an implicit rule who did decide it? This situation is more related to conformity and the majority of people have accepted this situation in time.

The researchers who work on body image conformity and social media ignored the concept of intersectionality. Intersectionality, as a sociological theory, attempts to examine how varying social and cultural categories of discrimination, which are constructed, interrelate on numerous levels; and how this contributes to social inequality in different historical times and geographic (Brah and Phoenix, 2013; Mirza, 2013). Thus, the theory postulates that the multiple levels of identities (race, ethnicity, gender, sexual orientation, religion, age, culture, class, etc.) do not act independently of one another; but instead interrelate and create oppression that reproduces the “intersection” of multiple forms of experience (Hill Collins, 2000; McCall, 2005; Prins, 2006; Walby, 2009; Choo and Ferree, 2010; Brah and Phoenix, 2013; Salem, 2013). An intersectional perspective has played an important role in the understanding of body image conformity on social media websites.

3. THE NEW FORM OF CONFORMITY AND BODY IMAGE

The perfect body image has always been a popular topic and changed dramatically over the years due to the media and the changing fashion industry. In the early 1900s, plumpness for women was an indication of fertility, good health, and wealth. In the 1920s, the dominant body image that is plumpness for women transformed into the flapper look due to a change in the fashion industry’s marketing techniques. The flapper look encouraged women to look boyish, thin with a flat chest, and in some cases short hair. The popularity of looking thin stayed the same, but the flat chest changed as having large breasts became fashionable. Famous people such as actors, models, and singers changed how women look like and what acceptable body image is. In the 1990s the popularity of being thin was still popular and models who appeared

in magazines and on television have played an important role in this popular body image conformity.

As for men's body image, it can be drawn back to ancient Greece and Rome with the "Daedalic" style of sculpture where men had broad shoulders, narrow hips, and clearly defined muscles. From the 1980s to today, men look for the idealized body image in the media that made them desire muscular bodies once again (Agliata and Tantleff-Dunn, 2004: 8; Grogan, 1999:13-19). The media images have played a crucial role in ideal body image, and women's and men's body esteem. These people also could be anyone but because the average person encounters so many media images it will most likely be a model or actor. Want et al. (2009) argues that many people compare themselves to people on television even though many of the actors and actresses are airbrushed and/or starve themselves to have the body the person sees on television.

Over the last several years social media is an essential type of mass media being used by people all around the world who have started to study body image concerns. Research has been predominantly focused on females because it has been shown and/or predicted that females are more likely to be a part of unhealthy weight-loss processes than males (such as eating disorders, anorexia, and extreme dieting). By using social media and following the social media phenomenon, females start to look at others' bodies and to think about what they want to change about their bodies to be more accepted towards others. The majority of studies have generally focused on the relationship between social media and female's body image concern, recently it has been determined that males are just as likely to not be satisfied with their body due to unrealistic and pictured male body image on social media. For example, some studies include males as some of their participants to show how mass media influences male's body image concerns (Agliata and Tantleff-Dunn, 2004; Grossbard et al., 2009; Lavine et al, 1999). These studies emphasize the significance of examining the relationship between conformity to ideal body image and gender norms and the internalization of media ideals. Even though there are differences between men and women in which body image they find to be attractive and attitudes and behavior they find to be appropriate, like women, men are also concerned about their body image and try to conform to an ideal muscular body image and masculine norms that are imposed by social media (Grossbard et al., 2009; and Lavine et al., 1999).

Previous studies generally highlighted the impact of social media on male and female body image. They mostly ignored how intersecting identities religion, race, ethnicity, gender, marital status, sexuality shape individuals' perception of body image and their decision who to follow, who to like, who to be a friend, and who to look like on social media. This situation also might be caused by low self-esteem, peer pressure, eating disorders, and losing self-control. For instance, in social media, everybody likes each other situations, ideas, and pictures. However, most people feel pressure on themselves to be stigmatized as a different or an outsider to mainstream society. They felt pressure to act in certain ways as representatives of their gender, ethnicity, race, and sexuality. The connection between multiple intersecting identities

and social media's usage influences individuals' body image perception. Additionally, intersectional perspectives will not only be useful to understand the relationship between social media and body image, but also to understand how the ideal body image is represented on social media has an impact on appearance concerns, self-concept, and self-esteem. Some studies show that individuals who spent time on social media report being in negative mood and women participants generally believe that they are valued more for their appearance than their other features (Fardouly and et al., 2015; Heinberg & Thompson, 1995; Wilcox and Laird 2000). Women are more concerned about their appearance and this caused low self-esteem and eating disorders (Fardouly and et al., 2015; Heinberg & Thompson, 1995; Wilcox and Laird, 2000). Additionally, previous researches generally neglected to analyze how body image and its relation to a person's ethnicity, race, gender, religion, and nationality are important. People have some idea of their body that is figured out by religion, culture, family, gender, race, and many other components. Race, ethnicity, religion, sexuality, and nationality are social-cultural factors that have a crucial impact on how a person experiences their body image and feelings toward their "self". It is therefore important to understand the relationship between body image and social media within people who have different intersecting identities. Since while historically a White supremacist culture (White skin, heterosexuality, and Christianity) is overvalued, body image of other racial, ethnic, religious, and sexual groups is devalued and ignored by mainstream culture.

4. CONCLUSION: THE FUTURE OF THE CONFORMITY TO BODY IMAGE

In this study, I sought to explore how the intersectional approach is helpful to deeply understand social media's impacts on body image by looking at the grounds for the conformity to body image instead of at the impact of the conformity to body image. Previous studies generally focused on the impact of social media on body image conformity by ignoring the intersectional approach. The studies mostly ignored how body image conformity on social media is experienced differently by the users due to intersecting identities religion, race, ethnicity, gender, marital status, and sexuality. Existing literature focuses on how the media's standards of what women should look like are unrealistic and that those who try to reach these standards are likely to have low self-esteem and eating disorders. For men, this is similar although they are less likely to have an eating disorder as compared to females. Other outcomes of trying to reach the standards arranged by the media include a negative mood, the idea that one has to be perfect, low feelings of self-worth, and a fear of aging (Grossbard et al. 2009; Lewis and Cachelin, 2001). The ideal body image of women and men described in mainstream White western media but it is a problem because it takes women and men as homogenous groups by ignoring their religious, cultural, racial, ethnic, and national differences. Although Western standards are increasingly permeating beauty norms all over the globe, it has shifted over time based on racial, cultural, sexual, religious, and economic issues. The scholars who work on intersecting identities have shown that differences in understanding and following the

beauty, norm depends on social and cultural contexts. Previous studies work on how the ideal body image affect differently Blacks/White, men/women, etc., but they didn't analyze how religious individuals such as Muslims or people who have different gender identity were affected by the ideal body images on social media. Future studies should analyze social media's impact on body image conformity by looking at the intersecting identities.

REFERENCES

- Agliata, D., & Tantleff-Dunn, S. (2004). The impact of media exposure on males' body image. *Journal of Social and Clinical Psychology, 23*(1), 7-22.
- Asch, S. E. (1952). *Social Psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American, 193*(5), 31-35.
- Berkowitz, L., & Rogers, K. H. (1986). A priming effect analysis of media influences. *Perspectives on media effects, 57*, 81.
- Brah, A., & Phoenix, A. (2004). Ain't I A Woman? Revisiting intersectionality. *Journal of international women's studies, 5*(3), 75-86.
- Brandtzæg, P. B., Lüders, M., & Skjetne, J. H. (2010). Too many Facebook "friends"? Content sharing and sociability versus the need for privacy in social network sites. *Intl. Journal of Human-Computer Interaction, 26*(11-12), 1006-1030.
- Burnett, G., & Bonnici, L. (2003). Beyond the FAQ: Explicit and implicit norms in Usenet newsgroups. *Library & Information Science Research, 25*(3), 333-351.
- Choo, H. Y., & Ferree, M. M. (2010). Practicing intersectionality in sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory, 28*(2), 129-149.
- Crutchfield, R. S. (1955). Conformity and character. *American psychologist, 10*(5), 191.
- De Jesus, A. Y., Ricciardelli, L. A., Frisén, A., Smolak, L., Yager, Z., Fuller-Tyszkiewicz, M., ... & Gattario, K. H. (2015). Media internalization and conformity to traditional masculine norms in relation to body image concerns among men. *Eating behaviors, 18*, 137-142.
- Elisa, M. (2012). The History of Facebook: How Facebook Became an Internet Behemoth in 8 Years. <http://webtrends.about.com/od/profile1/a/The-History-Of-Facebook.htm>
- Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body image, 13*, 38-45.
- Fujioka, Y., Ryan, E., Agle, M., Legaspi, M., & Toohey, R. (2009). The role of racial identity in responses to thin media ideals: Differences between White and Black college women. *Communication Research, 36*(4), 451-474.
- Gofmann, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, NJ: Prentice Hall
- Grogan, S. (2016). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women, and children*. Taylor & Francis.

- Grossbard, J. R., Lee, C. M., Neighbors, C., & Larimer, M. E. (2009). Body image concerns and contingent self-esteem in male and female college students. *Sex roles*, 60(3-4), 198-207.
- Heinberg, L. J., Thompson, J. K., & Stormer, S. (1995). Development and validation of the sociocultural attitudes towards appearance questionnaire. *International Journal of Eating Disorders*, 17(1), 81-89.
- Collins, P. H. (2000). Gender, black feminism, and black political economy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 568(1), 41-53.
- Clarke, L. H., & Bundon, A. (2009). From 'the thing to do' to 'defying the ravages of age': Older women reflect on the use of lipstick. *Journal of Women & Aging*, 21(3), 198-212.
- Lavine, H., Sweeney, D., & Wagner, S. H. (1999). Depicting women as sex objects in television advertising: Effects on body dissatisfaction. *Personality and social psychology bulletin*, 25(8), 1049-1058.
- Lewis, D. M., & Cachelin, F. M. (2001). Body image, body dissatisfaction, and eating attitudes in midlife and elderly women. *Eating disorders*, 9(1), 29-39.
- Marquez, F. T. (1977). Advertising content: persuasion, information, or intimidation?. *Journalism Quarterly*, 54(3), 482-491.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of women in culture and society*, 30(3), 1771-1800.
- McFarland, B., & Baumann, T. B. (1990). Shame and body image: Culture and the compulsive eater. *Sci.*
- Mirza, H. S. (2013). 'A second skin': Embodied intersectionality, transnationalism, and narratives of identity and belonging among Muslim women in Britain. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 36, pp. 5-15). Pergamon.
- Nowak, A., & Vallacher, R.R. (1998). *Dynamical social psychology*. New York: Guilford.
- Vallacher, R. R., Nowak, A., & Miller, M. E. (2003). *Social influence and group dynamics*.
- Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested modernities*. Sage.
- Want, S. C. (2009). Meta-analytic moderators of experimental exposure to media portrayals of women on female appearance satisfaction: Social comparisons as automatic processes. *Body Image*, 6(4), 257-269.
- Williams, R. J., & Ricciardelli, L. A. (2014). Social media and body image concerns: Further considerations and broader perspectives. *Sex roles*, 71(11-12), 389-392.
- Wilcox, K., & Laird, J. D. (2000). The impact of media images of super-slender women on women's self-esteem: Identification, social comparison, and self-perception. *Journal of Research in Personality*, 34(2), 278-286.
- Postmes, T., Spears, R., and Lea, M. (2000). The Formation of Group Norms in Computer-Mediated Communication. *Human Communication Research*, 26(3), 341-371.
- Prins, B. (2006). Narrative accounts of origins: A blind spot in the intersectional approach? *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 277-290.
- Salem, S. (2013). Feminist critique and Islamic feminism: The question of intersectionality. *The Postcolonialist*, 1(1), 1-8.
- Sherif, M (1936). *The psychology of social norms*. New York: Harper.

- Shih, C. (2010). *The Facebook era: Tapping online social networks to market, sell, and innovate*. Pearson Education.
- Vaughan, G. M., & Hogg, M. A. (2005). *Introduction to social psychology*. Frenchs Forest, New South Wales, NSW: Pearson Education.
- Williams, R. J., & Ricciardelli, L. A. (2014). Social media and body image concerns: Further considerations and broader perspectives. *Sex roles, 71*(11-12), 389-392.
- Wilcox, K., & Laird, J. D. (2000). The impact of media images of super-slender women on women's self-esteem: Identification, social comparison, and self-perception. *Journal of Research in Personality, 34*(2), 278-286.

SOSYAL MEDYA SİTELERİNİN KULLANICILARINA KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ REKLAMLAR SUNMA SÜRECİNİN SÜPERPANOPTİKON GÖZETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: FACEBOOK VERİ İLKESİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME¹

²Doktora Öğrencisi Muhammet Emin SÖZKESEN

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, muhammet_emin_52300@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0648-9498

ÖZET

Tarihsel süreçte gözetim, bireylerin sürekli olarak karşı karşıya kaldıkları bir durum olmuştur. Gözetim faaliyetleri iktidarlar tarafından bazen bireylerin üretimlerini kayıt altına alma şeklinde uygulanmışken, bazen de toplumsal düzene uygun, standartlaştırılmış bireyler üretme sürecinde denetim araçlarına başvurularak gerçekleştirilmiştir. Gözetimin insanlık tarihinde Panoptikon, Sinoptikon, Süperpanoptikon ve Omnioptikon gözetim şeklinde uygulandığı görülmüştür. Bu gözetim türlerinden Süperpanoptikon gözetim günümüz gözetim pratiklerinden birisidir. İnsanların internet üzerindeki izlerinden beslenen Süperpanoptikon gözetim onların yaşamlarını şeffaflaştıran bir yapıya sahiptir. Bu gözetimin yoğun olarak kendini hissettirdiği mekanlardan birisi de sosyal medya siteleridir. Bu sitelere üye olunurken kullanıcı adaylarından birçok izin istenmektedir. Söz konusu izinler arasında bireylerin bütün verilerinin Süperpanoptikon gözetime tabii tutularak depolanacağı ve bu verilere göre bireylere kişiselleştirilmiş reklamlar sunulacağı açık bir şekilde belirtilmektedir. Kişiselleştirilmiş reklamları kullanıcılarının karşısına sıklıkla çıkararak sosyal medya sitelerinden biri de Facebook'tur. Bu çalışma, Facebook üzerindeki Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Çalışmada Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisi, Facebook veri ilkesi bağlamında ele alınarak, bireylerin satın alma davranışlarının nasıl disipline edildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmada kavramsal çerçevenin çizilmesi sürecinde literatür taraması yöntemi kullanılmış, ardından Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisi Facebook Veri İlkesi üzerinden ele alınarak eleştirel bir tartışma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Süperpanoptikon Gözetim, Facebook, Reklam

¹ Bu çalışma Muhammet Emin Sözkese tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Celalettin Vatandaş danışmanlığında seminer ödev kapsamında hazırlanıp sunulmuştur.

EVALUATION OF THE PROCESS OF SERVING PERSONALIZED ADS TO USERS OF SOCIAL MEDIA SITES IN THE CONTEXT OF SUPERPANOPTICON SURVEILLANCE: A REVIEW THROUGH FACEBOOK DATA POLICY

ABSTRACT

Surveillance in the historical process has been a situation that individuals are constantly confronted with. While supervisory activities were sometimes implemented by the authorities in the form of recording the production of individuals, sometimes they were carried out by applying control tools in the process of producing standardized individuals in accordance with the social order. It has been observed that surveillance has been applied in the form of Panopticon, Sinopticon, Superpanopticon and Omnipticon in human history. Superpanoptikon surveillance is one of today's surveillance practices. Fed by the traces of people on the Internet, Superpanopticon surveillance has a structure that makes their lives transparent. One of the places where this surveillance is felt is social media sites. Today, many permissions are requested from the user candidates while becoming a member of these social media sites which are seen as important tools of socialization. These permits explicitly state that all data of individuals will be stored under Superpanopticon surveillance and personalized advertisements will be provided to individuals according to these data. Facebook is one of the social media sites that frequently publish personalized ads to its users. This study is important in terms of revealing the relationship between Superpanoptikon surveillance and personalized advertising on Facebook. In this study, the relationship between Superpanoptikon surveillance and personalized advertising is discussed in the context of Facebook data principle and it is aimed to reveal how individuals' buying behaviors are disciplined. In the research, the literature review method was used in the process of drawing the conceptual framework, and then the relationship between Superpanopticon surveillance and personalized advertising was discussed through the Facebook data principle and a critical discussion was conducted.

Keywords: Surveillance, Superpanoptikon Surveillance, Facebook, Advertising

1. GİRİŞ

İktidarlar görmeye büyük önem vermekteler. Varlıklarını gözlerine borçlu olan iktidarlar bakışlarını bir saniye bile gözlediklerinden ayırmak istememekteler. Bu görme eylemi, bireylerin yaşamlarını en ince ayrıntılarına kadar şeffaflaştırma, görünür kılma şeklinde gerçekleşmektedir. Bu süreçte birey ise istisnai durumlar haricinde hep gözetlenen durumda kalmaktadır.

Gözetleyen konumunun sahipleri olan iktidarlar için bilgi, önemli bir güç olarak görülmüştür. Modern öncesi dönemde de olduğu gibi, modern dönemde ve günümüzde Postmodern dönemde her şey kayıt altına alınarak arşivlenmekte ve iktidarın gözünün her yerde olması sağlanmaktadır. Tabi ki günümüzde post modern gözetimin modern öncesi gözetim teknikleri ile karşılaştırılmayacak kadar çok farklılıkları söz konusudur. Günümüzde internet teknolojilerindeki gelişmeler ile bireylerin yaşamları tamamen şeffaf bir hal almıştır. İktidarlar çaba sarf etmeden vatandaşları hakkında birçok bilgiye saniyeler içerisinde ulaşabilmektedir. Bu durum iktidarlar karşısında vatandaşların daha görünür hale gelmesini sağlamaktadır.

İktidarlar için gözetim disiplini sağlamanın önemli bir yoludur. Tarihsel süreçte kimi zamanlar disiplini sağlamanın önemli bir yolu olarak baskı önemli bir araç olarak görülmüşken, kimi zamanlar (modern dönemde) fabrikalarda çalışan işçilerin verimliliğini arttırmak adına ustabaşları ile gözetim uygulanarak emeğin gözetim vasıtası ile disipline edilmesi sağlanmıştır. Yene aynı dönemlerde çalışmayan insanlar a normal olarak kabul edilmiş ve kapatılmaya uğratarak kendi ifadeleri ile ‘‘normalleştirilmeleri’’ sağlanmaya çalışılmıştır. Günümüze doğru ise gözetimin artık her yerdeliği söz konusudur. Bireylerin her köşe başında bulunan kameralar ile davranışları disipline edilebilmekte, aynı bireyin iş yerindeki kameralar altında emeği disipline edilebilmekte, yene aynı kişi sosyal mecralarda standartlara uygun bir profil sergileyebilmek için kendini bambaşka biri haline getirebilmektedir. Bu gözetlenme süreçlerinde asıl olan gözetlenen üzerinde gözetleniyormuş hissini oluşturmaktadır. Bu başarıldığı taktirde birey kendi otonomisini kaybederek iktidarın kurallarına göre yaşar hale gelecektir.

Öte yandan iktidar gözetlenmeyi bazı meşru temellere oturarak tepkileri minimuma düşürmeye çalışmaktadır. İktidarın bu noktada en önemli savunması güvenlik gerekçeleridir. Eğer bu bireye kabul ettirilirse sokaktaki bir kamera ya da bir güvenlik görevlisinin GBT sorgulaması birey için normal hale gelecektir.

Tarihsel süreçte gözetimin Panoptikon gözetim, Sinoptikon gözetim, Süperpanoptikon gözetim, Omnioptikon gözetimler şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Panoptikon gözetim, bireyin sınırları belli kapalı bir alanda gözetime tabii tutulduğu bir gözetim türüdür. Bu gözetim türünde aslanan gözetlenende görmeden görülüyormuş hissi oluşturarak davranışlarını disipline etme anlayışına dayanır. Sinoptikon gözetim ise, Panoptikon gözetimin tersine küresel bir yapıya sahiptir. Bu gözetim türünde radyo, televizyon ön plandadır. Bu gözetim türünde, bireyler radyo ve televizyondan yansıyan yaşamlar ile kendi yaşamlarını dizayn ederler. Bu şekilde gözetim dolaylı bir hal alarak bireyde rahatsızlık oluşturmaz. Diğer taraftan sosyal medya sitelerinin bireylerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ile ortaya çıkan bir diğer gözetim türü Omnioptikon gözetimdir. Bireyler bu ortamlarda diğerlerinin yaşamlarını hem gözetlemekte hem gözetlenmektedir ve aynı zamanda iktidarlar tarafından gözetlenmektedirler. Bireyler bu gözetimde diğerleri üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için mükemmel yaşam profili çezecek paylaşımlarda bulunmaktadırlar. Paylaşımlarını oluştururken diğerlerini göz önünde mutlaka göz önünde bulundururlar. Diğerleri tarafından gözetleniyormuş hissi bu gözetim türünde de hakimdir. Süperpanoptikon gözetim ise, bireyin internet ortamında bıraktığı tüm izlerin toplamından oluşmaktadır. Bireyin kullandığı kredi kartları, internet üzerinden takip ettiği gazeteler veya dergiler, kullandığı uygulamalar ve bu uygulamalara verdiği izinlerden toplanan veriler vb. hepsi bireyin sanal ortamda bırakmış olduğu büyük devasa izlerdir. İktidarlar bu gözetim türü ile kolaylıkla bireyleri gözetleyebilmekte onlar hakkında her türlü bilgiye saniyeler içerisinde ulaşabilmektedir. Bu veri kaynağı reklam verenler için de kıymetli bir hazinedir.

Tüketimle var olunan günümüz dünyasında, reklamlar pazarlama sürecinde önemli bir yere sahiptir. Günümüz dünyasında nüfusun büyük çoğunluğunun interneti aktif olarak kullanması reklam verenlerin ilgisinin bu mecralara kaymasında etkili olmuştur. Tüketiciler hakkında daha

fazla bilgiye sahip olmak isteyen reklam verenler gözetim pratiklerinin nimetlerinden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu noktada kullanıcı sayısı milyarlara ulaşan sosyal medya siteleri reklam verenlerin iştahını kabartmıştır. Burada sosyal medya siteleri ve reklam verenlerin arasındaki ticari ilişki dikkatleri çekmektedir.

Bu siteler reklam verenlere veri satmadıklarını ifade etseler bile, reklam verenlerden uygulama içerisine reklamlar almaktalar ve kullanıcılarından topladıkları veriler doğrultusunda bu reklamlar onlara kişiselleştirilmiş reklamlar şeklinde sunulmaktadır. Bu şekilde sosyal medya siteleri dolaylı yollardan kullanıcıların verilerinden ticari gelir etmektedir. Bu uygulamalardan biri de Facebook gibi milyarlarca insanın kullandığı sosyal medya sitesidir. Facebook, Veri İlkelerinde kullanıcıların verilerini üçüncü kişilere pazarladıklarını açıkça ifade etmektedir. Bu reklamların, uygulama içinde kişilerin hakkında toplanan bilgiler dahilinde onlara sunulduğuna da yer verilmektedir. Bu durum aslında bize ücretsiz olarak sunulan uygulamalar karşısında bir bedel ödediğimizin kanıtıdır.

Milyarlar ile ifade edilen kullanıcı sayısına ulaşan sosyal medya siteleri sunduğu imkanlardan kullanıcılarının faydalanabilmesi için kayıt olurken birçok izin istemektedir. Bu izinlere çoğu zaman okunmadan izin verilebilmektedir. Söz konusu izinler bireylerin bu siteler üzerindeki her türlü hareketlerini izlemeye müsaade etmektedir. Bu hareketler bireylerin paylaşımları, beğenileri, yorumları daha doğrusu kullanıcının siteye girişinden çıkışına kadar her türlü davranışını içermektedir. Bireylerin mahremiyeti yasal dayanaklar çerçevesinde kolaylıkla ihlal edilebilmektedir. Bu çalışmada, Facebook üzerinde bireylerin karşısına çıkan kişiselleştirilmiş reklamlar ile karşılaşması sürecinde Süperpanoptikon gözetimin nasıl rol oynadığı probleminden yola çıkılmıştır.

Çalışma, Facebook üzerindeki Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, gözetim çalışmalarına dair kavramsal bir çerçeve çizmesinin ardından, Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisi, Facebook veri ilkesi bağlamında ele alınarak bireylerin satın alma davranışlarının nasıl disipline edildiğinin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gözetim kavramına dair genel bir bakış ortaya koyduktan sonra ikinci bölümde gözetim türlerine dair bilgiler verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde gözetimin hem iktidarlar hem de bireyler tarafından nasıl meşrulaştırıldığına dair bilgiler verilirken, çalışmanın dördüncü bölümünde gözetimin mahremiyet sınırlarını nasıl ihlal ettiğine dair bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde çalışmanın temelini oluşturan Süperpanoptikon gözetimin pazarlama ile ilişkisine dair bir çerçeve çizilirken altıncı bölümde ise Facebook tarafından bireyler üzerinde gerçekleştirilen Süperpanoptikon gözetimin kişiselleştirilmiş reklamlar üzerindeki rolü Facebook veri ilkesi bağlamında ele alınmıştır.

2. GÖZETİM KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Birey, yaşamının ilk evrelerinde konuşmadan önce deneyimlediği görme ile çevresini anlamlandırmaya çalışır. Birey, bir şeyi görmeyi deneyimledikten sonra kendisinin de görülebileceğinin farkına varır. Bireyin gözleri karşısındaki gözler ile birleşerek görünürler dünyasının bir parçası olduğu hissini deneyimler (Berger, 2019: 7-9). Görünür hale gelen birey gözlenen bireydir. Gözlemek eylemi çoğunlukla gücü elinde bulunduranlar tarafından gerçekleşir. Birey yaşamı boyunca gücü elinde bulunduranların bakışları altında yaşamını düzenler ve ona göre hareket eder. Göker (2016:973), ise bu gücü elinde bulunduranların iktidarlar olduğundan bahseder ve gözetimin geçmişten günümüze kadar ki süreçte bir iktidar pratiği olduğunu belirtir.

Lyon (2006: 14), bir iktidar pratiği olan gözetlemenin Fransızcada gözlemek ve korumak anlamlarına geldiğini ifade eder ve gözetlemenin her zaman iki yüzü olduğunu belirtir. Lyon, gözetimin bireylere hem olanaklar tanıdığını hem de sınırlandırdığını, hem koruma sağladığını hem de denetimi içerdiğini belirtir.

Bireyin bedeninin toplumsal denetiminin tarihsel süreçteki dönüşümleri incelendiğinde on sekizinci yüzyıl da dahil olmak üzere o zamana kadar geçen sürede insanın bedeni eziyet ve cezalandırmalar ile disipline edilmeye çalışılmıştır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise beden denetim mercilerinde tamamen farklı bir anlama kavuşmuştur. Denetim konumunun sahipleri için beden artık cezalandırılması gereken bir şey değil, düzeltilmesi, ıslah edilmesi, yetenek kazanması, çalışma yetisine sahip olan bir beden olma niteliklerine sahip olması gereken bir şey olma özelliği kazanmıştır (Foucault, 2015: 249). Gözetimin bambaşka bir forma büründüğü dönem olarak ifade edilen on dokuzuncu yüzyıl modern döneme denk gelmektedir. Modern dönemde bürokratik yapı ve kapitalist sistem ile bireyin bedeni tamamen görünür bir yapıya kavuşmuştur. Bürokratik yapı bireylerin doğumundan ölümüne kadar her türlü veriyi kayıt altına alarak arşivleyerek onların yaşamlarını şeffaflaştırmaya çalışırken, kapitalist işletmeler ise çalışanlar üzerinde bakışlarını sürekli kılarak verimliliği artırma çabası içerisine girmişlerdir.

Karl Marx, modern kapitalist işletmelerde verimliliğin artırılması sürecinde sermaye ve emeğin mücadelesini gözetim bağlamında inceler. Modern dönem öncesinde işçilerin çalıştırılmasında baskı araçlarına başvurulmaktaydı, kapitalizm de ise emeğin sahipleri artık baskılanmıyordu. Bu sisteme göre işçi biçimsel olarak özgürlüğe sahipti. Lakin işletmenin diğer işletmelerden geri kalmaması adına işçilerinin kısa sürede daha fazla üretim sağlaması için kapitalist yöneticilerin işçileri denetlemesi gerekmektedir (Lyon, 1997: 43).

Modernitenin temel taşlarından biri de bürokratik örgütlenmedir. Bürokratik yapı toplumsal yaşamın gözetlenmesi sürecinde önemli bir role sahiptir. Kimliklendirme, kayıt tutma, sınıflandırma, sayım bunların hepsi bürokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Bürokrasileri devlet dairelerinde, okullarda, hastanelerde, kiliselerde ve daha birçok yerde görmek mümkündür (Lyon, 2013: 119). Bürokrasinin beraberinde getirdiği sayısallaşma gözetlemeyi daha kolay hale getirmektedir. Çünkü sayılabilen daha kolay denetlenebilir ve kontrol altına alınabilir (Avcı, 2015: 251). Bu şekilde iktidarın gözü heryerdelik kazanır.

Gözetimin tarihsel süreçte yaşadığı dönüşüm kısaca özetlenirse; modern dönem öncesinde gözetim baskı ve şiddet odaklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Modern dönemde ise denetim hem ticari işletmeler (emek-sermaye çatışmaları), hem de ulus devlet ve beraberindeki bürokratik yapı (her şeyi kayıtlama) bağlamında gerçekleştirmiştir. Günümüz Postmodern dönemde gözetimin sınırları genişlemiş internet teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler ile hem hükümetler hem de ticari işletmeler tarafından esnek bir gözetim mantığına geçilmiştir. Dolgun (2005: 1), teknolojideki bu gelişmeler ile birlikte bireylerin yaşamlarında da dönüşümler gerçekleştiğini ifade eder ve enformasyon toplumundan gözetim toplumuna doğru bir evrim yaşandığını belirtir.

Lyon, iktidarın günümüzde değişken mobil örgütlenmeler ile vücut bulduğunu ifade eder ve duvarların ve pencerelerin anlamını yitirdiğinden şeffaf bir yapıya kavuştuğundan bahseder. Bu durum da farklı yüzlere sahip olan pek çok kontrol türünün gün yüzüne çıkmasına imkan sağlamaktadır. Bu kontrol türleri açıkça bir kontrol içermemekle birlikte, aynı zamanda tüketim ve eğlence de karşılaşılabilecek sahte bir esneklik ve eğlendiricilik niteliklerini de içermektedir (Bauman ve Lyon, 2018: 15).

Günümüzde teknolojide yaşanan önemli gelişmeler ile gözetim iktidarların görünmezliğini sağlamış ve doğrudan gözetim yerini dolaylı bir hale bırakmıştır. Bireylerin yaşamlarının tamamen şeffaf bir hale geldiği bu Postmodern dönemde gözetimden kaçmak mümkün değildir. Bireylerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen mobil telefonlar ile herkes casuslarını kendi cebinde taşımaktadır. Bireyler kalın duvarlar arkasında mobil telefonlarında gezinirken arka planda bıraktıkları izler ile devasa veri havuzuna katkı sağlayarak kendileri hakkında iktidarlara ipuçları sağlamaktadırlar. Bir bireyin internet üzerinde bıraktığı izler ile suça meyilli ya da intihara eğilimli değerlendirmeleri yapılabilir. Bunun yanı sıra küresel çapta istihbarat servisleri tarafından kullanılan kimi programlar ile suçluların internet üzerinde bıraktıkları izler üzerinden yakalama girişimlerinde bulunmaktadır. Diğer taraftan ise bu istihbarat servislerinin tüm internet kullanıcılarının verilerine sınırsız erişim izinlerine sahip olması gözetimin olumsuz yüzünü oluşturmaktadır.

Bireylerin gözetlenmesini iktidarlar olduğu kadar ticari şirketler de şiddetle arzulamaktadırlar. Sosyal medya siteleri her ne kadar insanların sosyalleşmesini sağlayan araçlar olarak görülse de bireylerin verilerini depolayarak kişiselleştirilmiş reklamlar sunarak satın alma tercihlerini yönlendirmeye çalışması onların da ticari işletmeler olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Özetle gözetim hem iktidarlar için hem de ticari işletmeler için olmazsa olmaz araçtır.

3. GÖZETİM TÜRLERİ

Tarihsel süreçte gözetimin yaşadığı dönüşümler araştırmacılar tarafından bazı kavramlaştırmalar üzerinden incelenmiştir. Bu gözetim türleri Panoptikon, Sinoptikon, Süperpanoptikon, Omnioptikon gözetimlerdir. Bu gözetim türlerinden ilki olan Panoptikon gözetim, kapalı bir alanda bireylerin gözetleniyormuş hissine kapılarak onların davranışlarını biçimlendirme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu gözetim türü azınlığın çoğunluğu seyretmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bir diğer gözetim türü olan Sinoptikon gözetim ise gözetimi

dolaylı bir biçime sokmaktadır. Bireyler radyo, televizyon gibi araçlarda onlara sunulan diziler, programlar vb. içerikleri izleyerek bu yayınlardaki yaşamlara imrenirler ve yaşamlarını bu içeriklere göre düzenlemeye girişirler. İktidar bu şekilde tüketimi belirli bir kalıba sokarak bireylerin yaşamlarını disipline etmektedir. Bu gözetim türü ise çoğunluğun (izleyiciler) azınlığı (dizi oyuncularını, sanatçılar vb.) izlemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Gözetim türlerinden bir diğeri ise Süperpanoptikon gözetimdir. Bu gözetim türü günümüz gözetim biçimini yansıtmaktadır. İnternet teknolojisindeki yaşanan gelişmeler ile gözetim, kapalı alanından çıkmış bireylerin tüm yaşamlarını iktidarın gözünde şeffaf bir yapıya kavuşturmuştur. Şeffaflık ile özdeşleşen Süperpanoptikon gözetim rızaya dayalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Diğeri bir gözetim ise Omnioptikon gözetimdir. Bu gözetim türü ise sosyal medya sitelerinin bireylerin yaşamlarının vazgeçilmezi olması ile ortaya çıkmıştır. Bireyler bu sosyal medya sitelerini kullanarak hem diğeri olan yaşamlarını dikizleme fırsatına sahip olmuşlar hem de diğeri tarafından gözetlenmişlerdir. Bu gözetim türünde gözetim biz haz verici duruma gelmiştir. Burada haklarında kısaca bilgi verilen gözetim türleri aşağıda başlıklar halinde detaylıca incelenecektir.

3.1. Panoptikon Gözetim

Panoptikon kavramını, İngiliz filozof Jeremy Bentham'ın çizmiş olduğu ama hiçbir zaman inşası gerçekleştirilmemiş hapishane tasarımı ile birlikte ortaya çıkmıştır (Canalp, 2018: 13).

Michel Foucault, Bentham'ın hapishane tasarımını İktidarın Gözü (2003) adlı eserinde şu şekilde betimlemektedir (Foucault, 2003: 86):

“Çevrede halka şeklinde bir bina; ortada bir kule, kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine bakmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi kat etmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkum, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önceden ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısaca, zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözünü bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar, ki karanlık eninde sonunda koruyucudur.”

Panoptikon hapishane tasarımı üzerinden gözetim incelendiğinde gözetimde temel olan, mahkum üzerinde her zaman gözetleniyormuş hissi oluşturmaktır. Bu gözetimde mahkumlar ortadaki kulede biri olup olmadığı bilgisine hiçbir zaman sahip olamayacakları için davranışlarını her zaman orada biri varmış gibi düzenleme çabalarına girmektedirler. Bu şekilde disiplin içselleştirilmektedir.

On yedinci yüzyıl toplumunda kralın fiziksel olarak bedeni monarşinin işleyişi için önemlidir. Diğeri taraftan on dokuzuncu yüzyılda ise toplumun bedeni ön plana çıkmıştır. Bu dönemde beden gerektiğinde tıbbi yollara başvuruyla korunması sağlanmıştır. İşkence yoluyla disipline etmenin yerini mikropsuzlaştırarak normalleştirme çabaları almıştır (Foucault, 2003: 38-39).

Yani modern dönemde iktidarlar tarafından, Panoptik gözetim ile toplumsal düzeni bozan bedenler kapatılmaları uğratarak normalleştirme girişimlerinde bulunulmuştur.

Panoptikon'u yalnızca hapisane ile sınırlandırmak hatalı olur. Bu gözetim biçiminin mantığı geçmişten günümüze okullarda, hastanelerde, fabrikalarda ve daha birçok kurumda yaygın olarak kullanıla gelmiştir.

Günümüzde; fabrika, hastane, hapisane, okul, psikiyatri hastanesi gibi tüm bu kurumların amacı bireyleri dışlamaktan ziyade sabitlemektir. Fabrika bireyleri dışlamaktan ziyade onları üretim aracına bağlar. Okul bireylerin kapatılmasını sağlarken bile onları dışlamaz, bilgi aktarım aracına bağlar. Öte yandan psikiyatri hastanesi insanları dışlamaz, onları normalleştirme aygıtına bağlar. Benzer şekilde ıslahevi ya da hapisanenin mantığı da böyledir. Bu kurumlar dışarıdan bakıldığında bireyin dışlanmasına katkı sağladığı düşüncesini doğursa da ilk amaçları mahkumları normalleştirme araçlarına bağlamaktır. Okul hapisane, fabrika veya hastanelerin amacı, bireyi bir üretici oluşturma, bir üretim sürecine dahil etme veya ıslah etme aygıtlarına bağlamaktır (Foucault, 2015: 245-246).

Karl Marx ve Frederick Winslow Taylor, modern dönemde verimliliği artırma sürecinde Panoptik gözetimin nasıl önemli bir role sahip olduğunu üzerine önemli vurgular yapmışlardır.

Marx, sermaye ve emek arasındaki mücadele sürecinde gözetime büyük önem verir. Emegin sahipleri olan işçilerin gözetlenmesi idari denetimin gerçekleşmesinin bir aracı olarak görülür (Lyon, 1997: 20). Bireyin emeği panoptik bir mantık ile sürekli gözetlenerek verimliliğin maksimum düzeylere çıkması amaçlanır. Taylor'un bilimsel yönetim ilkesi ise emegin sahibini mekanik bir robottan farksız bir hale getirmektedir. Bu noktada üretim süreci, verimliliği en yüksek düzeye çıkarmak için en basit süreçlere ayrılırken, öte yandan emegin sahibi olan işçilerin kişilikleri hiçe sayılıyor, sürekli gözetime dayanan bir üretimde, yaratıcılık gerektiren işlerden uzak bir çalışma biçimi ortaya çıkıyordu. Bu şekilde, disipline edilmiş, itaatkar mekanik bir işçi ordusunun oluşturulması amaçlanıyordu (Dolgun, 2015: 95).

Diğer taraftan modern dönemde ulus devletinin bürokratik bir yapıya bürünmesi süreci Panoptikonun sınırlarını olabildiğince genişletmiştir. Bürokratik yapı bireyin doğumundan ölümüne kadar ki geçen sürede bireyin her türlü kaydını tutmakta ve arşivlemektedir. Bu kapsamı genişletilmiş Panoptik bürokratik yapıda gözetim, bireyin toplumsal yaşamda bedeninin tamamen görünür olmasını sağlamıştır.

Toplumsal yaşam aslında, Panoptik hapisane mantığını ve askeri bir disiplini içeren bir yapıya sahiptir. Tek merkezden idare edilen herkesin belirli kurallar dahilinde yaşamlarını sürdürdükleri toplumsal düzen, bireylerin nesneleştiği bir duruma göndermede bulunur (Çoban, 2019: 119). Bireyler yalnızca iktidarın belirlediği kurallar dahilinde hareket eden bir piyondan farksız duruma gelmektedir.

Toplumsal yaşam içerisindeki bireyleri disipline etme ve normalleştirme üzerine özellikle odaklanan Panoptikon gözetim katı bir gözetim mantığına sahiptir. Bireylerde oluşturduğu rahatsızlık ile toplumsal düzeni sağlamaktadır. Öte yandan Sinoptikon gözetim ise gözetimi

daha eğlenceli hale getirerek toplumsal yaşamın iktidarların istediği biçimi kazanmasında önemli bir role sahiptir.

3.2.Sinoptikon Gözetim

İnsanoğlunun yaşamında gözün ve görmenin önemli bir yere sahip olması, iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin odağına da görme ve görüntü iletme uğraşlarını yerleştirmiştir. Sinema, televizyon ve bilgisayar gibi araçların hepsi insanların bu uğraşları neticesinde ortaya çıkmıştır (Sartori, 2004: 9).

İnsanların sinema, televizyon gibi araçlara duyduğu bu büyük ilgi iktidarların da gözünden kaçmamış ve onlar için bu araçlar önemli gözetim araçları olarak görülmüşlerdir. İktidarlar, bu kitle iletişim araçlarından izleyenlerine belirli yaşam biçimlerini eğlenceli bir şekilde sunarak yaşamlarının standartlaşmasını sağlamaktadırlar. Gözetimin dolaylı bir yapıya kavuştuğu bu gözetim türü ise Sinoptikon gözetim olarak ifade edilir.

Sinoptikon gözetimde azınlık çoğunluğu izler. İletişim literatüründe kitle iletişim araçları olarak nitelenen araçlar Sinoptikon gözetimin temel araçları arasında gösterilebilir. Birbirinden farklı yaşlara, cinsiyetlere, tercihlere, sınıflara sahip olan insanlar, kültür endüstrisi tarafından oluşturulan aynı mesajlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu mesajların içeriği önemli kişilikler olabileceği gibi, yıldızlar, gerçek veya kurgudan oluşan olaylar da olabilmektedir. Bu noktada mesajların oluşturulmasında mesajı alımlayanların bir katkısı söz konusu değildir, onlar daha çok kendilerine sunulmuş olanları tüketmektedirler (Öztürk, 2013: 140).

Sinoptikon kavramını Thomas Mathiesen geliştirmiştir. Mathiesen, Panoptikon gözetimi yerellik ile özdeşleştirirken, Sinoptikon gözetimi ise küreselleşmeyle özdeşleştirir. Diğer taraftan Sinoptikon gözetimde, Panoptikon gözetimden farklı olarak katılım zorunlu değil gönüllü bir şekilde gerçekleşmektedir. Sinoptikon gözetim sürecinde gözetim, eğlendirerek bireyleri etkisi altına alma şeklinde gerçekleşir hale gelmiştir. İktidarlar tarafından üretilen televizyon programları bir yandan izleyenlerini eğlendirirken diğer taraftan etkisi altına alarak denetlemeyi amaçlamaktadır (Yücel, 2015: 392).

Zygmunt Bauman'a göre, Panoptikon gözetimin yerine Sinoptikon gözetimin geçmesi ile birlikte, Panoptikon mantığındaki mahkumları kapatmak için yüksek duvarlara, onları gözetlemek için gözetleme kulelerine ve onların belirli rutinlerini sabitleştirmek için gözetmenlere gereksinim ortadan kalkmıştır (Bauman ve Lyon, 2018: 87).

Sinoptikon gözetim iktidara görünmezlik sağlamıştır. Toplumsal yaşamı standartlaştırmaya çalışan iktidarlar için Sinoptikon gözetim müthiş bir imkan sağlamıştır. Televizyonlardaki dizilerde, programlarda ve reklamlarda ve aynı şekilde filmlerde de kilolu, çirkin bedenler ile karşılaşmak mümkün değildir. Burada kitle iletişim araçları ile iktidarlar, bireylere ideal bir beden tasavvuru iletmektedir. Bireyler bu kitle iletişim araçlarındaki bedenleri ölçü olarak kendilerine alarak bedenlerini biçimlendirmeye girişmektedirler. Bu şekilde dolaylı bir gözetime maruz kalarak iktidarın telkinlerini dinleyerek normal olmanın ölçülerini içselleştirmektedirler. Bireyin aslında televizyon veya sinema perdesi ile karşı karşıya gelmekten ziyade iktidarın gözü ile karşı karşıya gelmektedir.

3.3.Süperpanoptikon Gözetim

İnternet günümüzde gündelik yaşamın olmazsa olmazlarından biri haline gelmiştir. İnternet insanlar tarafından anlık mesaj göndermede, haber takip etmede, hava tahminlerini takip etmede, araştırma yapmada, ürün almadan önce hakkında araştırma yapmada, akademik konularda araştırmalar yapmada ve daha pek çok işlem için kullanılmaktadır. İnternet ayrıca insanların diğer insanlar ile çevrimiçi etkileşimde bulunmalarını sağlayarak kişisel ve profesyonel iletişim kurma becerilerini de ilerletir (Şahin ve Gülnar, 2016: 6).

Bireyler için müthiş imkanlar sunduğu kadar onlar için ciddi tehlikelere de sahip olan internet teknolojileri, küresel çapta iktidarların insanları tarihte görülmemiş bir şekilde gözetim altına alınmasına imkan veren gizli silahlardır (Dolgun, 2015: 134).

Günümüzde gözetimdeki mimari yapı elektronik mimariye doğru evrim geçirmiştir. Gündelik yaşamda her köşe başında görülmesi mümkün olan kameralardan edinilen görüntüler, mobil telefonların yaymış olduğu sinyaller, her bilgisayarın sahip olduğu IP numaraları ve daha da ötesi uzaya fırlatılan uydular vasıtası ile insanların iktidarın gözetlenmesinden kaçış olanakları sıfırdır (Toprak vd., 2014: 146-147).

İktidarın bireyler üzerindeki gözetimini gerçekleştirirken bilişim teknolojilerini belirsiz bir mekan ve zamanda kullanması süreci Süperpanoptikon olarak tanımlanır. Bu kavram Marx Poster tarafından kavramsallaştırılmıştır. Çeşitli algoritmaların kullanıcıların verilerini tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirmesi neticesinde Süperpanoptikon insanların yaşamını tamamen şeffaf bir yapıya kavuşturur (Hıdıroğlu, 2019: 1415). Bu gözetim türünde Panoptikon gözetimde olduğu gibi bireylerin gözü iktidarların gözü ile doğrudan karşı karşıya gelmez. Bu şekilde bireyler özgür oldukları yanılsamalarına kapılabilirler.

Bireylerin gönüllü bir şekilde dahil olduğu Süperpanoptikon gözetimden günümüzde kaçış mümkün değildir. Telefon görüşmelerinin kayıtlanabilir oluşu, mobeseler tarafından herhangi birinin nerede olduğunun tespiti, kredi kartı ile yapılan alışverişlerde arkada bırakılan devasa izler, bugün herkesin kullanmış olduğu sosyal medya hesapları sayesinde onların kişiler verilerine kolayca erişebilme, devletin vatandaşlarını 11 haneli kimlik numaraları ile sayısallaştırdığı bir ortamda herkes Süperpanoptikon gözetimin bir parçası haline gelmiştir. Panoptikonun elektronik bir versiyonu olarak da adlandırılabilen Süperpanoptikon sayesinde bireylerin yaşamları şeffaf bir hal almıştır. Bu şeffaflıktan ise hem iktidarlar hem de ticari işletmeler büyük faydalar sağlamaktadırlar (Yücel, 2015: 392).

İnternete bağlanma olanağı sunan akıllı telefonlar ve diğer kişisel donanımlar NSA dahil diğer gizli istihbarat servislerinin veri casuslarına izleme/gözetleme açısından devasa imkanlar sunmaktadır. Gelecekte sürekli olarak veri gönderen mutfak gereçleri, mobilyalar, kıyafetler ve insanların bugün kullanmış olduğu birçok farklı alet bu yapıya kavuşacaktır. Bu eşyaların sahip olduğu internet bağlantısı ile insanlar gündelik yaşam rutinlerinde sürekli olarak arkalarında dijital izler bırakacaklardır. Bu durum devasa veri izlerinin meraklıları için heyecan verici bir durumdur. Günümüzde bireylerin akıllı telefonlarına yükledikleri uygulamalar bireylerin verilerini sürekli olarak depolamakta, konum bilgilerini elde etmekte ve bireyin yaşamını gözetime nasıl açık hale getirdiği acı bir gerçektir (Aust ve Ammann, 2019: 20).

İnternet teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, protokollerin ve prosedürlerin de mobilize edilmesine olanak sağlamıştır. Örnek olarak bir mahkum ya da tehlikeli kategorisine yerleştirilen insanlar için elektronik kelepçe uygulaması verilebilir. Elektronik kelepçe mahkum veya tehlikeli kategorisindeki kişilerin serbest dolaşımına olanak veren yeni bir hapsetme biçimidir. Kişilere küçük bir yonganın takıldığı andan itibaren, bireyin düşüncelerine de manevi bir kelepçe takıldığından bu özgürlük sınırlı bir özgürlükten başka bir şey değildir. Bireyler onların yükümlülüklerini içselleştirdiklerinde elektronik bilezik, gardiyanlar ve cezaevi görünürlüğünü kaybetmektedir. Bununla beraber kendisine koyulan kısıtlamalara uymayan mahkumlar hapishaneye dönüş yapacaklardır (Mattelart, 2012: 281).

Günümüzde bireyler şeffaf duvarlar arkasında mobil telefonlarını veya bilgisayarlarını kullanırken ekranların arkasından bir gözün onları gözetleyip gözetlemediği bilgisine hiçbir zaman erişemezler. Fakat gözetlenebiliyor olma hissi onların telefonlarında yaptıkları konuşmalarında, internet üzerinde yaptıkları aramalarında daha dikkatli olmasını sağlamaktadır. Özetle Panoptikon gözetim ile Süperpanoptikon gözetim arasındaki temel fark biçimsel farklılıktan ibarettir.

Panoptikon, Sinoptikon, Süperpanoptikon gözetimlerde bireyler hep gözetlenen konumunda kalmışlarken, iktidarlar ise gözetleme konumunun sahipleri olmuşlardır. Bu gözetimler bazen doğrudan bir şekilde gerçekleşmişken bazen de dolaylı bir şekilde kendini göstermiştir. Bu gözetimlerin temel amaçları normalleştirme ve disiplini sağlamak olmuştur. Diğer taraftan günümüz gözetim türlerinden biri olan Omniptikon gözetimde ise gözetim hem iktidarların bireyleri izlediği hem de bireylerin birbirini izlediği bir yapıya kavuşmuştur.

3.4.Omniptikon Gözetim

Teknolojide yaşanan gelişmeler ile bireylerin diğerlerinin yaşamlarını dair bilgi edinme biçimleri dönüşüme uğramıştır. Teknolojideki bu dönüşüm bireylerin birbirleri hakkında bilgi arayışına yeni bir boyut kazandırmasının yanı sıra (simetrik gözetim), iktidarların da gözetleme biçimlerini (asimetrik gözetim) dönüşüme uğratmıştır. Bilgi arayışı ve gözetleme konusunda değişen şey bunların gerçekleştirilme şeklidir (Ünal, 2017: 2550).

Bireylerin diğerlerinin yaşamlarına dair bilgiye ulaşmasında sosyal medya siteleri önemli bir role sahiptir. Günümüzün yalnızlaşmış bireyi bu siteler üzerinde gündelik yaşam rutinlerini arkadaşları ile paylaşarak sanal bir sosyallik yaşamaktadır. Birey buralarda arkadaşları tarafından takip edildiğinin (gözetlendiğinin) farkında olduğundan dolayı paylaşımlarını ona göre biçimlendirmektedir. Birey bu siteler üzerinde hem gözetlemekte hem de gözetlenmektedir. Bu karşılıklı gözetim bireylerin diğerlerinin yaşamlarına dair merak duygusunu gidermede önemli hale gelmiştir. Karşılıklı gözetim gerçekleştiren bu bireyler aynı zamanda da iktidarlar tarafından gözetlenmektedir. Sosyal medya siteleri üzerinde bireylerin birbirlerini ve de iktidarların bireyleri dikizlemeleri süreci Omniptikon gözetim kavramı ile ifade edilmektedir.

Dikizlemek bireyin diğerleri hakkındaki her şeyi bilme arzudur. Birey bu arzuyu tatmin ederken aynı zamanda kendisi hakkındaki her şeyin diğerleri tarafından öğrenilmesine de müsaade etmiş olmaktadır. Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri gibi pek çok

sitenin insanların yaşamlarına hızla girmesiyle insanlar hem dikizlemeye hem de dikizlenmeye gönüllü hale geldiler. Bireyler bu dikizleme alışkanlıklarına sahip olduklarından beri özel hayat ve daha pek çok kavramları tekrar ve tekrar tanımlamaktadırlar. İnsanların hepsi artık dikizleme kültürünün birer üyesidir (Niedzviecki, 2019: 16-29).

4. GÖZETİMİN MEŞRULAŞTIRILMASI

Bireylerin kişisel bilgilerinin her gün devlet ve binlerce kuruluş tarafından toplanarak mahremiyetin yok edilmesi riski bulunmasına rağmen, gözetimi gerçekleştiren araçlar toplu veya bireysel bir tepki ile karşılaşmamaktadırlar. Bu noktada bireyler için gözetimi meşru zemine oturtan nedenler önem kazanmaktadır. (Güven, 2016: 19). Bireyler için bu meşruluğu sağlayan en önemli faktörlerden biri güvenlik diğeri ise hayatı kolaylaştırıcı katkılar sağlamasıdır.

Bauman, günümüzde bireylerin tamamının ya da büyük çoğunluğunun güvenliğe bağımlı hale geldiklerini belirtir. Bauman, insanlar, tehlikenin ve güvensizliğin heryerdeliğine, güvenli toplumsal yaşamın sadece sürekli teyakkuz ile mümkün olabileceğine dair dünya görüşünü içselleştirdiklerinden dolayı gözetime bağımlı hale geldiklerini ifade eder (Bauman ve Lyon, 2018: 119).

Pembe dizilerde, gece haberlerinde, realiti şovlarda medya, gözetleme mekanizmalarının bireylerin huzurlu ve güvenli bir şekilde iyi zaman geçirmelerini sağlamak için var olduklarını sürekli olarak vurgulamaktadır. Haberler, gözetimin bireyler için ne kadar önemli olduğunu vurgulayan birçok haberi izleyicileri ile paylaşmaktadır. Haberlerin ardından gelen diziler, sokakların güvensizliğine ilişkin izleyicilerin algısını güçlendirmektedir. Bu dizilerde polislerin ve ileri teknoloji gözetleme aygıtlarının bireyler için ne kadar gerekli olduğu vurgusu tekrar ve tekrar yapılmaktadır (Niedzviecki, 2019: 229). Bu şekilde gözetimin bireyler için meşruluk zemini hazırlanmaktadır.

Gözetimi birey için meşrulaştıran bir diğeri faktör, onların yaşamlarını kolaylaştıran bazı katkılar sağlamasıdır. Bu kolaylaştırıcı katkılardan birine örnek olarak akıllı telefonlardaki yüz tanıma sistemi aracılığıyla kimlik doğrulamalar verilebilir. Bireyler tuşlara basma zahmetine girmeden telefonlarını yüzlerine tuttuklarında kolaylıkla kimlik doğrulamasını sağlayabilmektedirler. Bu teknoloji bireyin yaşamını kolaylaştırırken, önemli bir veri olan yüz verisinin de kullanılan teknolojiye karşı ödenen bir bedel olarak gözetleyen iktidarların eline geçmesine izin verilmektedir.

Diğeri taraftan gözetleyen konumunun sahipleri ise, toplumsal yaşamda ortaya çıkan sosyal sorunları ileri sürerek insanları gözetlemeyi kendileri açısından meşru temellere oturtmaktadırlar. İktidarlar, toplumsal yaşamda güvenliği sağlanmada, suçu önlemede vb. uygulamaları gerçekleştirme sürecinde tüm topluma yayılan bir gözetim uygulaması gerçekleştirmektedirler (Kalaman, 2019: 583).

Özetlemek gerekirse bireyler güvenlik gerekçeleri ve hayatı kolaylaştıran yönleri nedeni ile gözetimi meşrulaştırırken, iktidarlar ise toplumsal düzeni sağlamak için gözetimi meşru bir zemine oturmaktadırlar.

5. GÖZETİM VE MAHREMİYET

Sınırlarını çizmek zor olan mahremiyet, insanlar için önemli bir olgudur. Sınırları çizilmiş olan bir mahremiyet hakkı hem ulusal anayasalar hem de uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile tanımlansa da mahremiyet hakkı birçok insan, şirketler ve aynı zamanda devlet tarafından suiistimal edici uygulamalara maruz kalmakta ve bu durum onlar tarafından çoğu zaman sakıncalı görülmemekte ve günümüzde teknolojik gelişmeler ile bu ihlaller gittikçe hız kazanmaktadır (Çetinkaya, 2013: 58).

Birey gündelik yaşamında, evinin içinin komşuları tarafından görülmesini engellemek için perdelerini kapattığında bu davranışı gözetime direnmeyi içermektedir. Birey için mahremiyet önemlidir ve perdelerini çekerek istenmeyen gözlerin dikizlemelerinden kurtulmaktadır (Lyon, 2013: 239). Birey dikizlenmelerden kurtulmak için evi önemli bir sığınak olarak görmektedir. Lakin teknolojiadaki gelişmeler ile bireylerin yaşamlarına giren elektronik cihazlar, evin içinden dışarıya ve dışarıdan içeriye bazen de haberimiz bile olmadan içeriden dışarıya doğru veri gönderebilmesiyle o sığınak özelliğini yitirmiştir. Modern zamanda özel olarak düşünülen bedenler gözetleme verisi haline gelmiştir (Lyon, 2006: 37). Bu bağlamda enformasyon teknolojileri, sahip oldukları doğaları gereği bireylerin mahremiyetlerine yönelik ciddi bir tehlike arz ederler (Dolgun, 2004: 16).

Günümüzde teknolojik gelişmeler ile bireyin mahremiyeti şüana kadar ki en ciddi tehditler ile karşı karşıya kalmıştır. Teknolojinin neden olduğu bu ciddi mahremiyet sorunlarının yanı sıra modern ulus devletlerin bireylerin özel yaşamlarına diğer bir ifade ile mahremiyetlerine kolaylıkla müdahale edilmesine izin veren yasalar çıkardığı görülmektedir. Bu mahremiyeti ihlal eden yasalardan birine de özgürlükler ülkesi vurgusu sürekli olarak yapılan Amerikan Birleşik Devletleri sahiptir.

ABD vatanseverlik yasası incelendiğinde bu yasanın sınırlarının çok geniş olduğu görülmektedir. Bu yasa federal ajanlara birçok yetki tanımaktadır. Bu yetkiler bireylerin gizli olarak dinlenebilmesine, bilgisayarlarının incelenmesine ve el konulabilmesine, kütüphanelerdeki okuyucu profillerini inceleyebilmeye izin vermektedir. Aynı zamanda bankalardan, telefon şirketlerinden, internet servis sağlayıcılarından, seyahat acentelerinden müşteri hakkında bilgi almak için mahkeme emrini ortadan kaldırmaktadır (Mattelart, 2012: 216-217).

Ulus devletlerin bireylerin özel yaşamlarına müdahaleyi yasal dayanaklar temeline oturtması bireylerin kaderlerine rıza göstermesinden başka yapacakları bir şey olmadıklarını göstermektedir. Öte yandan ulus devletin kendisi zaten bürokratik bir işleyişe sahip olması ve bireyin doğumundan ölümüne her türlü verisini kayıt alması durumu ulus devlet eşittir mahremiyet kaybı olarak ifade edilebilir.

Bireyler ulus devlet bağlamında olsun, internet üzerindeki hareketleri bağlamında olsun rızaları dışında özel alanlarına girilmesinden hoşnut değillerdir. Lakin günümüzde insanların yaşamlarında önemli bir yer edinen sosyal medya siteleri bireylerin mahremiyet algısına bambaşka bir boyut kazandırmıştır.

Günümüzde milyarlarla ifade edilen internet kullanıcıları sosyal platformlar vasıtası ile mahremiyetlerini kendi elleri ile ifşa etmektedirler (Aust ve Ammann, 2019: 15). Bauman göre mahremiyet kaybı, bireylerin kendilerine sunulan harikalar karşılığında ödediği bir bedeldir (Bauman ve Lyon, 2018: 35).

6. SÜPERPANOPTİKON GÖZETİM VE PAZARLAMA

İnternet teknolojilerinin insanların yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmesinden önce, geleneksel kitle iletişim araçları, ticari işletmeler için ürünlerinin bireylere pazarlanması sürecinde tekel konumundaydı. Bu geleneksel kitle iletişim araçlarında yayınlanan reklamlarda, ürünlerden ziyade ürünlere atfedilen anlamlar üzerinden pazarlama yapılarak alıcı adaylarının satın alma dürtüleri canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Reklamlar ile bireylere, ürünü satın alarak onların yaşamlarını ve kendilerini değiştirebilecekleri önerisinde bulunulur. (Berger, 2019:131). Aslında reklamlarda bir Sinoptikon gözetim gerçekleşmektedir. Sinoptikon gözetimi hatırlatmak gerekirse, azınlık olan izleyiciler televizyon veya sinemadaki görüntüleri izleyerek oradaki yaşamlara gıpta ederek onlara göre kendini yaşamını düzenlemekteydi. Bu şekilde dolaylı bir gözetim gerçekleştirilerek bireylerin tüketim davranışları biçimlendirilmektedir. Reklamlarda da anlam ön plana çıkartılarak bir pazarlama stratejisi geliştirilmektedir. Bu pazarlama stratejileri ile bireyin tüketim davranışları disipline edilmektedir.

Bu pazarlama stratejileri, günümüzde iletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler ile daha fazla çeşitlilik kazanmıştır. Söz konusu pazarlama stratejilerinden biri de bireylerin verilerinin kullandıkları siteler tarafından depolanarak onlara bu veriler doğrultusunda kişiselleştirilmiş reklamlar sunulmasıdır.

Bireylerin internet üzerinde arkalarında bıraktıkları veriler ile kişiselleştirilmiş reklamlar sunulması süreci Süperpanoptikon gözetimin ticari boyutuna gönderme yapar. Google ve diğer arama motorları, sosyal medya siteleri, çeşitli uygulamalar bireylerin arka planda verilerini sürekli olarak depolamaktadır. Satış rakamlarını arttırmak isteyen ticari işletmeler bu sitelere belirli kriterler belirterek (örneğin, canlı müzik sevenlere reklamların iletilmesini isteyebilir) reklamlarını verebilir. Bu siteler bireylerden topladıkları veriler doğrultusunda ticari işletmenin reklamlarını daha ilgili olanlar ile buluşturabilir. Bu şekilde ürünün reklam aracılığıyla satın alınma olasılığı arttırılabilir.

Diğer taraftan bireyler, Google ve diğer arama motorlarının, sosyal medya sitelerinin ve çeşitli uygulamaların kullanımını gerçekleştirip hoşça vakit geçirirken bunun ücretini ardında bıraktığı veri izleri ile ödemektedir. Bireylerin arkalarında bıraktıkları bu veri izleri daha sonra kendilerine karşı bir pazarlama stratejisi olarak kullanılmaktadır.

7. SOSYAL MEDYA SİTELERİNİN KULLANICILARINA KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ REKLAMLAR SUNMA SÜRECİNİN SÜPERPANOPTİKON GÖZETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: FACEBOOK VERİ İLKESİ ÜZERİNE İNCELEME

Günümüzde sosyal medya siteleri insanların yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Günümüzün yalnız bireyleri yaşamlarının her anını bu siteler üzerinde diğerleri ile paylaşarak ben de buradayım mesajını vermekte yaptıkları paylaşımlara aldıkları beğeniler ile kendilerini mutlu hissetmektedirler. Bireyler bu siteler üzerinde diğerleri ile etkileşimlerde bulunarak sanal bir sosyalleşme deneyimi yaşarken arkalarında da devasa veri izleri bırakmaktadırlar. Bireylerin ardında bıraktıkları bu devasa veri izleri (yaş, cinsiyet, eğitim, ilgi alanları, yapılan paylaşımlar, yorumlar ve beğeniler) depolanarak bu siteler tarafından ticari kazanç getirisi haline getirilebilmektedir. Sosyal medya siteleri bu devasa verileri kategorilere ayırarak, verilerin sahiplerine kişiselleştirilmiş reklamlar sunabilme olanağına sahiptir. Bu durum reklam verenlerin ilgisini çekmekte ve her geçen gün daha fazla işletme sosyal medya sitelerine reklam vermektedirler. Bu sosyal medya siteleri kullanıcılarının verilerini kesinlikle satmadıklarını ifade etseler de, Süperpanoptikon bir gözetim ile bireylerden topladıkları verileri onlar aleyhine kullanarak onların satın alma tercihlerinin disipline edilmesine yardımcı olmaktadır. Burada hem reklam verenler hem de sosyal medya siteleri büyük kazançlar sağlarken gözetlenerek verileri ticari kazanç haline getirilen birey ise pazarlık nesnesi durumuna gelmiştir.

Bu bölümde kullanıcı sayısı milyarlar ile ifade edilen Facebook sosyal paylaşım sitesinin veri ilkesi incelenecek olup bu veri ilkesinde Facebook'un bireylerden topladığı veriler ile onlara kişiselleştirilmiş reklamlar sunarak, ticari kazanç sağlama süreci Süperpanoptikon gözetim bağlamında eleştirel bir şekilde ele alınacaktır.

İlk olarak Facebook veri ilkesi incelendiğinde kullanıcıların neredeyse Facebook üzerindeki tüm hareketlerinin gözetlendiği ve depolandığı görülmektedir. Birey, Facebook'a her girdiğinde arkasında devasa bir veri yığını bırakmaktadır.

Facebook tarafından toplanılan bu verilerden bazıları Facebook Veri İlkesinde şu şekilde belirtilmektedir: Bireylerin hesap açarken sundukları bilgiler, en çok iletişim kurulan kişiler ve sayfalar, site üzerinde her türlü hareketin süresi ve sıklığı, diğerlerinin birey hakkında yaptıkları paylaşımlar, kullanılan cihazın teknik bilgileridir <https://www.facebook.com/privacy/explanation> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Facebook topladığı bu verileri ise nasıl kullandığını ticari bağlamda şu şekilde belirtmiştir:

“İlgi alanlarınız, eylemlerinizi ve bağlantılarınız hakkındaki bilgiler de dahil olmak üzere sizin hakkınızda topladığımız bilgileri; size gösterdiğimiz reklamları, teklifleri ve diğer sponsorlu içerikleri kişiselleştirmek için kullanılmaktadır.”
<https://www.facebook.com/privacy/explanation> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Facebook, kullanıcılarının site üzerindeki her türlü hareketini gözetleyerek onlara uygun kişiselleştirilmiş reklamlar sunulmasını sağlayarak ürünün satış olasılığını artırma stratejisi gütmektedir.

Yene Facebook veri ilkesinde kullanıcıların konum bilgilerinin Facebook tarafından gözetlenerek ticari amaçlarla kullanıldığı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Belirli bir yerdeki veya bir yerin yakınındaki kişilere erişmek isteyen reklamverenlerin reklamlarını göstermek gibi amaçlarla konum verilerini

kullanırız. Bu bilgileri aşağıdakiler dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan alıyoruz: İnternete bağlandığınız yer, telefonunuzu kullandığınız yer Facebook ve Instagram profillerindeki konumunuz' https://www.facebook.com/ads/about/?entry_product=ad_preference_s (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Bireylerin Facebook'u kullanırken verdikleri bu konum izinleri birer bireysel konum verisi olarak depolanır ve kullanıcıların arka planda beğenilerine ilişkin verileri ile birleştirilerek onların konumlarına yakın, beğenilerine hitap edecek, ticari işletmelere dair reklamlar gösterilerek oralara gitme arzusu uyandırılabilir. Örneğin Facebook üzerinde canlı müziğe dair sayfaları takip eden bir bireye, bulunduğu konuma yakın canlı müzik yapan kafelerin reklamları gösterilebilir. Bu durumda sosyal medya ticari bir işletmedir, bireylerin verileri de alınıp satılabilen bir metadan farksızdır.

Diğer taraftan Facebook veri ilkesinde Facebook bireylerin belirli bir reklamı görme sebebi olarak şunu ileri sürmektedir:

''Reklam sistemimiz, reklamverenlerin erişmek istedikleri hedef kitleyle ilgili bize verdikleri bilgilere dayalı olarak size hangi reklamı göstereceğini önceliklendirir ve biz de ardından reklamı ilgilenebilecek kişilerle eşleştiririz. Bu, reklamverenler kim olduğunuzu öğrenmeden size alakalı ve faydalı reklamlar gösterebileceğimiz anlamına gelir. Adınız gibi kimliğinizin tespit edilmesini sağlayabilecek hiçbir veriyi satmayız''

https://www.facebook.com/ads/about/?entryproduct=ad_preferences (Erişim Tarihi: 19. 12.2019).

Facebook burada faydalı reklamlar vurgusu yaparak insanlığa faydalı bir şey yapıyormuş gibi kendini göstermektedir. Facebook'un yaptığı şey gözetlediği bireylerin verileri üzerinden onlara reklamlar göstererek reklam verenlerinin gönüllerini hoşnut edecek tıklanma oranlarını yakalamaktır. Bireylerin verilerini satmadığını yenileyen Facebook dolaylı yoldan bu satışı gerçekleştirmektedir.

Facebook Veri İlkesinde öte yandan reklam sistemlerinin bireylerin gizliliği temel alınacak şekilde tasarlandığı belirtir ve veri ilkesinde bireylerin reklamları ise şu şekilde gördüklerini ifade eder:

''Reklamverenler, bir ürünü satma ya da markasının bilinirliğini artırma gibi bir hedef seçer. Reklamverenler, en çok ilgileneceğini düşündükleri kişilere dayalı olarak erişmek istedikleri hedef kitleyi bize bildirir. Reklamveren Facebook'ta, Instagram'da, diğer internet sitelerinde ve mobil uygulamalarda gösterilecek reklamları oluşturur ve ardından reklam yönetim araçlarımızı kullanarak bu reklamları yükler. Sizinle alakalı olabileceğini düşündüğümüz reklamları size göstermek için reklamverenlere kim olduğunuzu bildirmeden veya verilerinizi satmadan, reklamverenin amacını, erişmek istediği hedef kitleyi ve reklamı alırız''

https://www.facebook.com/ads/about/?entry_product=ad_preferences (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

Facebook, veri ilkesinde verileri satmadığını yenilerken diğer taraftan Süperpanoptikon gözetim ile kullanıcılarından topladığı verilere uygun olarak, reklam verenlerin belirlediği hedeflere reklamların ulaşmasını sağlamaktadır. Bireylere verileri kendi içinde güvende tuttuğu teminatını vererek gözetlediği bireylerden elde ettiği ticari kazancın onların gözüne batmasını engellemektedir.

Facebook, diğer taraftan kişiselleştirilmiş şekilde bireylere sunulan reklamların performansları hakkında, reklam verenlere, bireylerin kişisel özellikleri bağlamında bazı bilgiler vermektedir. Bu verilerin ticari bağlamda ne şekilde paylaşıldığı şu şekilde belirtilmektedir:

“Reklamverenler, reklamlarını ne tür insanların gördüğü ve reklamlarının nasıl performans gösterdiği hakkında raporlar alır. Ancak bize izin vermediğiniz sürece, kimliğinizi ortaya çıkaran bilgileri (adınız veya e-posta adresiniz gibi sizinle iletişime geçmek için doğrudan kullanılacak bilgiler veya kimliğinizi belirli kulan diğer bilgiler) asla paylaşmayız. Örneğin, hedef kitlelerini daha iyi anlayabilmeleri için reklamverenler ile genel demografik bilgiler ve ilgi alanı bilgileri (bir reklamın Ankara’da yaşayan ve yazılım mühendisliğiyle ilgilenen 25-34 yaş arası bir kadın tarafından görüldüğü gibi) paylaşabiliriz. Ayrıca sizi bir reklamverenden alışveriş yapmaya veya kendisiyle ilgili bir eylem gerçekleştirmeye hangi Facebook reklamlarının teşvik ettiğini tespit edebiliriz”
<https://www.facebook.com/privacy/explanation> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

Bu ifadelerden, bireylerin Facebook üzerinde bıraktığı izlerden özellikle bireyin kimliğini belli edecek bilgileri dışarıda tutarak bazı bilgilerin Facebook tarafından reklam verenler ile paylaşılacağı anlaşılmaktadır.

Facebook, kullanıcılarına site üzerindeki hareketlerinin depolanarak onlara kişiselleştirilmiş reklamlar sunulduğunu üyelik sözleşmesinde de açıkça ifade etmektedir. Lakin çoğu kullanıcı aday bu sözleşmeleri okumadan onaylamakta bazıları ise bu platformları kullanabilmek için ödenebilecek bir bedel olarak görmektedirler. Her halükarda bireylerin kişisel verilerinin Facebook tarafından depolanması ve bu veriler aracılığıyla site tarafından onlara kişiselleştirilmiş reklamlar sunularak satın alma tercihlerinin yönlendirilmesi durumu rahatsız edicidir. Facebook veri ilkesinde açıkça kullanıcılarının verilerini satmadığı vurgusunu tekrar tekrar yinelese de kapısında bekleyen reklam verenlerin reklamlarını kabul ederek bu reklamları, kullanıcılarının ilgi alanlarına göre kişiselleştirip sunmakta ve ticari kazanç sağlamaktadır. Özetle Süperpanoptikon bir gözetim gerçekleştiren Facebook, bireylerin yaşamlarını şeffaflaştırarak onlar hakkındaki her türlü bilgiyi elde etmekte ve bu elde ettiği bilgiyi onlar aleyhine kullanarak kullanıcıların yaşamlarını ekonomik olarak disipline etmektedir.

8. SONUÇ

Gözetimin geçmişten günümüze kadar ki yaşadığı değişimleri, ortaya çıktıkları dönemler bağlamında ele almak gerekmektedir. Sanayi devriminde emeğin disipline edilmesi sürecinde

kullanılan Panoptikon gözetim o dönemin şartlarına göre en uygun gözetim biçimi olmuştur. Günümüz toplumunun ise tüketim toplumu olarak adlandırılması bu dönemde gözetimin (konumuzla ilgili olduğundan dolayı gözetim tüketim bağlamında ele alınmıştır) tüketici davranışlarının disipline edilmesi şeklinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde tüketici davranışlarının disipline edilmesinde etkili olarak kullanılan gözetim türü ise Süperpanoptikon gözetimdir.

Bireylerin tüketim davranışlarının disipline edilmesi sürecini, özellikle bugün herkesin kullandığı sosyal medya siteleri üzerinde bireylere sunulan kişiselleştirilmiş reklamlar bağlamında ele almak önemlidir. Bu sosyal medya siteleri, kullanıcıları üzerinde Süperpanoptikon bir gözetim gerçekleştirerek, bireylerin site üzerindeki tüm verilerini toplamaktadır. Daha sonra ise bu siteler, bireylerden topladıkları veriler doğrultusunda onlara kişiselleştirilmiş reklamlar sunmaktadır. Bu şekilde ürünün satın alınabilme olasılığı arttırılmakta diğer bir ifade ile bireyin satın alma tercihleri disipline edilmeye çalışılmaktadır. Kullanıcılarının verilerini toplayarak onlara kişiselleştirilmiş reklamlar sunan sosyal paylaşım sitelerinden biri de Facebook'tur. Bu çalışmada Facebook tarafından bireyler üzerinde gerçekleştirilen Süperpanoptikon gözetim ve kişiselleştirilmiş reklam ilişkisi Facebook veri ilkesi bağlamında ele alınmıştır.

Facebook veri ilkesi incelendiğinde kullanıcıların Facebook'a girişlerinden çıkışlarına kadar site üzerindeki her türlü hareketlerinin birer veri olarak depolandığı görülmektedir. Yene veri ilkesinde Facebook, depoladığı veriler bağlamında bireylere kişiselleştirilmiş reklamlar sunduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan Facebook, veri ilkesinde verileri satmadığını yenilerken öte yandan Süperpanoptikon gözetim ile kullanıcılarından topladığı verilere uygun olarak, reklam verenlerin belirlediği hedeflere reklamların ulaşmasını sağlamaktadır. Bireylere verileri kendi içinde güvende tuttuğu teminatını vererek gözetlediği bireylerden elde ettiği ticari kazancın onların gözüne batmasını engellemektedir

Diğer taraftan Facebook, Veri ilkesinde kullanıcılarından topladığı verilerin onlara daha faydalı reklamlar sunulması için önemli olduğunu ileri sürerek sanki kullanıcıları için yararlı bir şey yapıyormuş gibi kendini göstermektedir. Facebook'un yaptığı şey, gözetlediği bireylerin verileri üzerinden onlara reklamlar göstererek, reklam verenlerinin gönüllerini hoşnut edecek tıklanma oranlarını yakalamaktır. Diğer taraftan Facebook, veri ilkesinde bireylere sunduğu kişiselleştirilmiş reklamların performansları hakkında reklam verenler ile bazı bilgilerin paylaşıldığını belirtmektedir. Bu bilgilerin bireyin kimliğini ortaya çıkarmayacak şekilde reklam verenler ile paylaşıldığını açıkça belirtmekte kullanıcılarının güvenini sağlamaya çalışmaktadır. Burada hem reklam verenler hem de Facebook sosyal paylaşım sitesi önemli ticari gelirler elde ederken, bireylerin verileri alınıp satılabilen ticari bir metadan farksız bir hale gelmiştir. Bugün iki milyardan fazla kullanıcı sayısına ulaşan Facebook, insanların sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir role sahip olduğunu tekrar ve tekrar yinelese bile önceliği birey değil, bireyin verisidir. Facebook tarafından Süperpanoptikon gözetim ile toplanan bireylerin verileri, yine onlar aleyhine kullanılarak satın alma tercihleri disipline edilmeye çalışılmaktadır. Facebook ticari bir işletmeden farksızdır.

KAYNAKÇA

- Aust, S. ve Ammann, T. (2019). *Dijital Diktatörlük*. (Çeviri: Erdinç Yücel ve Hasan Yılmaz). (3. Baskı). Ankara: Hece Yayınları.
- Avcı, Ö. (2015). *Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 8 (1), s. 249-266.
- Bauman, A. ve Lyon, D. (2018). *Akışkan Gözetim*. (Çeviri: Elçin Yılmaz). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, J. (2019). *Görme Biçimleri* (Çeviri: Yurdanur Salman). (26. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Canalp, A. (2018). *Michel Foucault'un Panoptikon Kuramı Bağlamında Sanat ve İktidar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi.
- Çoban, B. (2019). *Panoptikon: Gözün İktidarı Üzerine*. Çoban, B. Ve Özarslan, Z. (Editörler), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s. 111-138). İstanbul: Su Yayınları.
- Dolgun, U. (2004). *Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Yönetim Bilimleri Dergisi. 2 (1), s. 55-74
- Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna: 21. Yüzyılda Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*. (1. Baskı). Ankara: Ekin Yayıncılık.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*. (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (Çeviri: Işık Ergüden). (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma*. (Çeviri: Işık Ergüden ve Ferda Keskin). (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göker, G. (2016). *Bir Gözetim Aracı Olarak Periscope*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7 (1), s. 969-992.
- Güven, S. K. (2016). *Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti*. Çoban, B. ve Ataman B. (Editörler), *Gözetim Toplumu: Panoptikon* içinde (s. 15-31). İstanbul: Ege Basım.
- Hıdıroğlu, İ. (2019). *Ana-Akım Filmlerde Gözetim Olgusunun Temsili*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 23 (3), s. 1407-1426
- Kalaman, S. (2019). *Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma*. Yönetim ve Ekonomi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 26 (2), s. 575-594
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz*. (Çeviri: Dilek Hattatoğlu). (1. Baskı). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum* (Çeviri: Gözde Soykan). (1. Baskı). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. (Çeviri: Ali Toprak). (1. Baskı). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi*. (Çeviri: Onur Gayretli ve Su Elif Karacan). (1. Baskı). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık
- Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme Günlüğü*. (Çeviri: Gökçe Gündüç). (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Öztürk, S. (2013). *Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. 36 (Bahar), s. 132-151.

Sartori, G. (2004). *Görmenin İktidarı*. (Çeviri: Gül Batuş ve Bahar Ulukan). (1. Baskı). İstanbul: Karakutu Yayınları.

Şahin, M. ve Gülnar, B. (2016). *İletişim Korkusu ve İnternet Kullanımı İlişkisi: Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Arasında Bir Alan Araştırması*. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi. 9 (2), s. 5-26.

Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S ve Çomu, T. (2014). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım*. (2. Baskı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Ünal, S. (2017). *Kişilerarası Gönüllü Dijital Gözetim ve Gençlik: Gündelik İlişkilere Yansımaları Bağlamında Siyasal ve Dinsel Kimliklerin İfşası*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 6 (5), s. 2546-2573

Yücel, D. D. (2015). *Sinema Filmlerinde Gözetim ve İktidar İlişkilerinin İnşası*. International Journal of Social Sciences and Education Research. 1 (2), s. 390-398

İnternet Kaynakları

<https://www.facebook.com/privacy/explanation> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

https://www.facebook.com/ads/about/?entry_product=ad_preferences (Erişim Tarihi: 18.12.2019)

CHARLES PHILIPON'UN BENZERLİK ARGÜMANI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Burçak BALAMBER ¹,

¹ Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-1098-6128

ÖZET

19. yüzyıl Fransa'sında mizah gazeteciliğinin babası olarak tanınan Charles Philipon, kurduğu süreli dergilerde yayımlanan karikatürlerle dönemin mizah anlayışına yön vermiş bir gazeteci ve karikatüristtir. Temmuz Monarşisi döneminde çıkarılan katı sansür yasaları nedeniyle dergileri sık sık sansüre uğrayan Philipon'un aleyhine hükümet tarafından pek çok dava açılmış, bu davaların bazılarında kralın şahsına hakaretten suçlu bulunarak hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. Bu davaların en ünlüsü, Philipon'un 1830 yılında kurduğu ilk dergi olan La Caricature'un henüz birinci yılında, dergide isimsiz ve imzasız yayımlanan bir karikatür nedeniyle aleyhine açılan davadır. Aynı zamanda bir karikatürist de olan Philipon, duruşması sırasında basın ve ifade özgürlüğünü savunurken argümanını örneklemek amacıyla kral Louis-Philippe'nin aşamalı olarak armuda dönüşen karikatür portresini çizmiş ve fiziksel benzerlik üzerinden suçun ispat edilemeyeceğini iddia etmiştir. Bu argümanı, her ne kadar mahkemeyi etkilememiş ve 6 aylık hapis ile 2,000 franklık para cezasına çarptırılmasını engelleyememiş olsa da, Louis-Philippe'nin tüm Fransa'da armut-kral olarak tanınmasını sağlamıştır.

Bu araştırma makalesinde Philipon'un mahkeme savunmasındaki benzerlik argümanının ele alınması amaçlanmaktadır. Makale, Philipon'un dış görünüşe benzerlik nedeniyle kişinin suçlu bulunmasının absürtlüğüne örneklemek amacıyla kullandığı armut imgesinin nasıl kral Louis-Philippe ile eş anlamlı hâle geldiğini ve tüm Fransa'ya yayıldığını incelemeyi hedeflemektedir. Charles Philipon'un 1831 ve 1832 yıllarında La Caricature dergisinde yazdığı yazılar başta olmak üzere, konuyu ayrıntılı olarak ele almış yazarların kitap ve makalelerinin kaynak olarak kullanıldığı bu makale, karikatürün 19. yüzyıl Fransa'sında muhalif bir ifade aracı olarak siyasi gücünün ne denli aşkın boyutlara ulaşabildiğini göstermesi açısından ve konuyla ilgili literatüre katkı yapacak olması bakımından önemlidir. Araştırma sonucunda, Philipon'un argümanındaki armut imgesinin Fransa'da yıllarca sürmüş ulusal bir şakaya dönüştüğü gözlenmiştir. Gazetecinin benzerliğin bir saldırı olarak görülmesinin temelde ifade özgürlüğü açısından ne denli kısıtlayıcı olacağına dair vurgusunun, tam da öngördüğü gibi gerçekleştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Benzerlik argümanı, Charles Philipon, Karikatür.

1. GİRİŞ

Siyasi karikatür, ifade özgürlüğünü kısıtlayan baskıcı sansür yasalarının sıklıkla kurbanı olmuştur. Saygınlıklarını ve otoritelerini kaybetme korkusu yaşayan politikacılar, mizahı hakaretten, hatta vatan hainliğinden ayıran çizgileri tanımlamakta güçlük çekmiştir. Sansürler genellikle, ancak bir ihlal gerçekleşikten sonra, nelerin izin verilebilir olduğunun ve bunların değişken sınırlarının farkına varır. Provokatif sanat kutsal olanın ve iktidar olanın alanına saldırdığı zaman, sansürler ya bu alanları savunma yarışına girer ya da sınırlarını yeniden

çizmek üzere geri çekilir. “19. yüzyılın hiçbir döneminde siyaset sahnesi Fransa'daki Temmuz Monarşisi'nin ilk yıllarında olduğu kadar arzulu ve yaratıcı hiciv sanatçılarına tanıklık etmemiştir” (Childs 1992:26).

Fransa'da 1815-1830 tarihleri arasında hüküm süren Bourbon Restorasyonu döneminin mutlak monarşisi 1830 Temmuz Devrimi'yle yıkılmış ve anayasal bir monarşi anlayışını benimsemiş olan kral Louis-Philippe tahta çıkmıştır. Louis-Philippe'nin yeni monarşisinin getirdiği anayasa, Fransa basınının özgürlüğünü yeniden düzenleyerek Restorasyon dönemindeki sıkı sansürlerin asla tekrarlanmayacağı sözünü vermiştir. Ancak 1830 Temmuz'unda vadettiği bu açık sözlü idealizm, aynı yılın Kasım ayında daha tedbirli yasaların çıkartılmasıyla giderek sertleşmeye, hırçınlaşmaya başlamıştır. Çıkarılan yeni basın yasası uyarınca, kraliyet otoritesine ya da kralın bizzat şahsına karşı yapılan basın saldırıları para veya hapis cezasıyla (ya da duruma göre her ikisi birden) cezalandırılmıştır. Yasanın bu sınırlayıcılığına rağmen, daha yeni özgürlüğüne kavuşmuş olan basın, krala ve hükümete yönelik eleştirilerine devam etmiştir. Charles Philipon'un kurucusu olduğu dergiler (*La Caricature* ve *Le Charivari*) başta olmak üzere, siyasi ve toplumsal muhalif hiciv dergileri ortaya çıkmıştır. Üstelik 18. yüzyıl sonlarında keşfedilen taş baskı tekniğinin Fransa'da giderek yaygın şekilde kullanılmaya başlaması, bu dergilerin siyasi mizaha ilgi duyan orta sınıfa ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Tüm bu unsurlar, basının yeni özgürlüklerini ve yeni güçlerini deneme fırsatı yaratmıştır.

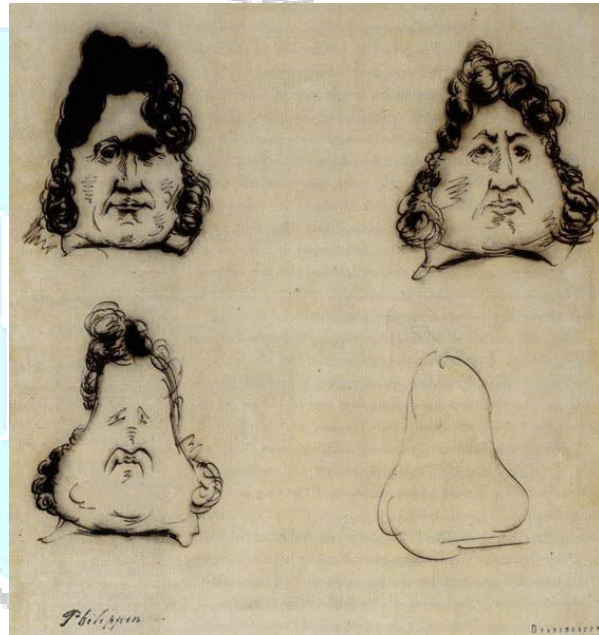
Temmuz Monarşisi döneminin ilk yılı olan 1831 yılı, muhalif basın ile hükümet arasında en hararetli kedi-fare oyunlarından birinin yaşandığı yıl olmuştur. Bu oyunun başrol oyuncularından biri olan Charles Philipon'un, söz konusu yasayı ihlal ettiği suçlamasıyla yargılandığı mahkemede, ifade ve basın özgürlüğünü savunmak amacıyla çizdiği armut imgesi bir anda tüm Fransa'ya yayılmış ve kral Louis-Philippe armutla eşanlamlı hâle gelmiştir. “Charles Philipon'un Benzerlik Argümanı Üzerine Bir Araştırma” isimli bu çalışma, Philipon'un mahkemede çizdiği armut çiziminin arkasındaki savunmayı ele almayı, ayrıca armut-kral imgesinin Fransa'ya yayılma sürecinden bahsetmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma modeli tekniği kullanılmıştır. Konuyla bağlantılı kaynakların yanı sıra Philipon'un 1831 yılı sonlarında *La Caricature* dergisinde yazdığı yazılar taranmıştır. Literatür taramasından elde edilen veriler ışığında araştırma bir bütünlük içerisinde sentezlenmiştir.

2. CHARLES PHILIPON'UN DAVASI VE ARMUDA DÖNÜŞÜMÜN BAŞLANGICI

Temmuz Devrimi'nin gerçekleştiği 1830 yılı, aynı zamanda *La Caricature* dergisinin de kurulduğu yıldır. Charles Philipon'un kurucusu olduğu dergide Honoré Daumier, J. J. Grandville, Charles-Joseph Traviés gibi dönemin yıldız karikatüristleri ve sanatçıları da çizerlik yapmış, muhalif çizgisiyle başta kral Louis-Philippe olmak üzere Temmuz Monarşisi hükümetini hedef almıştır. Dergide yayımlanan karikatürler, kralın şahsına yapılan hakaretleri affetmeyen basın yasasından dolayı sıklıkla hükümetin sansürüne uğramış, kurucu ve editör Charles Philipon başta olmak üzere çizerlere, matbaacılara ve hatta dergideki karikatürlerin satılıp sergilendiği dükkân sahibine bile dava açılmıştır. Öyle ki sadece Philipon, “Kasım 1831-

Nisan 1832 tarihleri arasında üç kez yargılanmış, toplamda 13 aylık hapis cezası ve 4600 franklık para cezasına çarptırılmıştır” (Cuno 1991:115).

Philipon’a açılan bu davaların ilki, La Caricature’de 30 Haziran 1831’de basılmış olan, kralın bir duvar ustası olarak tasvir edildiği karikatür olmuştur (Görsel 1). Taş baskı tekniğiyle basılan karikatürde kral, arkasında 1830 Devrimi’nin vaatlerinin yazılı olduğu duvarı alçıyla sıvarken resmedilmiştir. Kralı, tahta geleli henüz bir sene bile olmamışken, Devrim’in hak ve özgürlüklere dair vaatlerini yok saymakla suçlamaktadır. Karikatür hükümeti rahatsız etmiş ve sansür yasasının ihlali olarak görülmüştür. Karikatüre yönelik başlıca rahatsızlık, kralın duvar ustası olarak tasvir edilmesi olmuştur ki bu da yasaya göre “majestelerinin şahsına ve saygınlığına hakaret” sayılmıştır. İsimsiz ve imzasız yayımlanmış olan karikatürden, derginin yayıncısı olarak, Charles Philipon sorumlu tutulmuş ve hakkında dava açılmıştır.

Görsel 1. İsimsiz, sanatçısı bilinmiyor, La Caricature, elle renklendirilmiş taş baskı, 30 Haziran 1831 sayısı

Görsel 2. Charles Philipon’un mahkeme salonunda çizdiği portre eskizleri, 14 Kasım 1831

Davanın 14 Kasım 1831 tarihinde görülen duruşmasında Philipon, benzerlik üzerinden kişinin hukuken suçlanamayacağı argümanı ile kendini savunmuştur. Söz konusu karikatürde tasvir edilen figürün krala benzese bile, kraliyetle bağlantılı hiçbir sembol taşımadığı için kral olduğunun savunulamayacağını iddia etmiştir. Alay edilen kişinin gerçekten kral olduğu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya konmadıkça, kralın şahsına hakaret suçunun ispatlanamaz olduğunu söylemiştir (Petrey 1991:52). Philipon'un argümanına göre, dış görünüş tek başına kanıt teşkil edemez. Sadece ve sadece monarşinin sembolleri bir çizimin monarşiyi temsil ettiğini açıkça belirtir; fiziksel benzerlik ise bu tür bir sembol değildir. Dolayısıyla “kraliyet sembollerini hiçbir şekilde resmetmediği için aslında gerçek kralı tasvir etmediğini, kralın genel benzerliğiyle hükümeti sembolik bir üslupla temsil etmeyi amaçladığını ifade

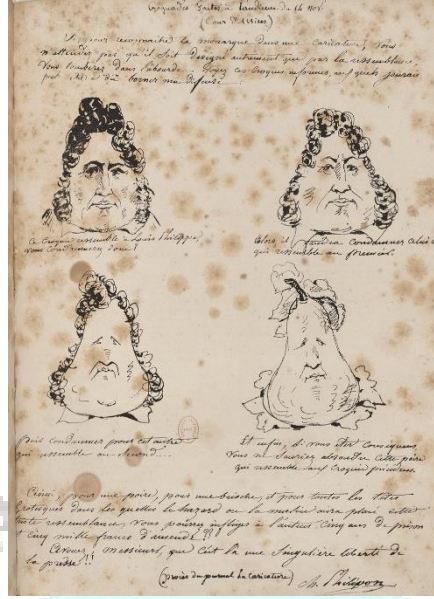

etmiştir” (Childs 1992:33). Philipon, La Caricature dergisinde yayımladığı ve duruşmadaki savunmasından bahsettiği 17 Kasım 1831 tarihli yazısında şöyle söylemiştir:

Benzerlik, mükemmel olsa bile, asla bir saldırı değildir; benzerliği bu şekilde görmemelisiniz ve her şeyden de önemlisi, benzerliği suçlu bulup yaptırım uygulamaktan kaçınmalısınız. Yalnızca kralın ismiyle, tasvire eşlik eden kraliyet sembolleri ve unvanlarla hakaret ispatlanabilir. Ancak o zaman, benzerlik olsun veya olmasın, tasvir kabahatlidir ve cezayı hak eder. Bizim karikatürlerimizde kral ismiyle, unvanlarıyla veya kraliyet sembolleriyle mi tasvir edilmiş? Katiyen! Bu sebeple, benzerliği kullanarak temsil ettiğim şeyin iktidar olduğu sözüme inanmalısınız; bu benzerlik krala ait olabileceği gibi bir duvar ustasına da pekâlâ ait olabilir: Ancak burada tasvir edilen kral değildir (Philipon, 1831:441).

Philipon, savunma argümanını çizdiği bir eskizle desteklemiştir. Mahkemeye sunduğu eskizde, krala benzeyen bir portreyi aşamalı olarak soyutlaştırdığı dört portre çizmiştir; dördüncü portre bir portreden ziyade armut çizimidir (Görsel 2). Philipon, bu portre serisiyle, kendisini suçlayanların baktıkları her yerde kralın fizyonomisini görebileceklerini ispatlamayı amaçlamıştır. İlk portrede tüm karakteristik özellikleriyle Louis-Philippe’ye benzeyen portre, gitgide armut formunda soyutlaşarak sonunda armuda dönüşür. Bu çizimiyle Philipon, benzerliği referans alarak yapılan bir muhakemenin ne denli yanıltıcı olabileceğini ortaya koymuştur. “Philipon’un argümanına göre, fiziksel görünüş bir kişinin kimliğini saptarken o denli yanıltıcı ve güvenilmezdir ki mahkemeler, fiziksel görünüşü temel aldıkları takdirde kendilerini anlamsızlığın ve mantıksızlığın içine düşmüş halde bulacaklardır” (Petrey 1991:53).

Bu, hem son derece zekice hem de haklı bir argümandır. Zira eğer ilk portre kralın aşağı yukarı sadık bir portresiyse ve bu portre cezalandırılacaksa, bu portreden soyutlanmış olan ikinci portre de kraldır ve o da cezalandırılmalıdır. Dolayısıyla her biri bir öncekinden soyutlanmış bu portreler zincirleme olarak aslında birbirlerine bağlıdır ve bu durumda da her biri yasaya göre suçlu bulunabilir. Ancak burada akıl dışı olan, dördüncü portrenin de bu zincire dâhil edilmesidir; çünkü “o bir armuttur”, “kesinlikle kral değildir”. Dolayısıyla bu akıl yürütme, mahkemeyi sonu gelmez bir saçmalığa sürükleyecektir. Salt benzerliği referans aldıkları takdirde kendilerini masum bir meyveyi bile cezalandırırken bulacaklardır.

Görsel 3. 26 Ocak 1832’de La Caricature’de yayımlanan, Charles Philippon’un mahkeme salonunda çizdiği eskizler.

Philippon’un kraldan armuda dönüşen portre serisiyle desteklediği bu savunması, mahkeme heyetini pek etkilememiştir. 6 aylık hapis cezası ve 2,000 franklık para cezasına çarptırılan Philippon, çok geçmeden mahkemedeki savunmasıyla ilgili La Caricature dergisinde yazılar kaleme almaya başlamış ve duruşma esnasında çizdiği portre eskizlerini dergide yayımlamıştır. Ayrıca dergideki çizerleri, kralı armut kafalı olarak karikatürize etmeye teşvik etmiştir. Bu noktadan sonra, kral dergide yayımlanan karikatürlerde armut formunda tasvir edilmeye başlamıştır. Philippon’un armut ile kral arasında kurduğu benzerlik, bir anda tüm Fransa’ya yayılmış ve Fransızlar zihinlerinde kralı ister istemez bu meyveyle yan yana getirmiştir. Louis-Philippe artık armut kral olarak tanınır hâle gelmiştir.

Mahkemede ifade özgürlüğünün savunması olarak sunulan armut imgesi, bir anda başta Paris olmak üzere ülkenin her yerinde duvarlara çizilmeye başlamıştır. Charles Philippon (1832:840-841) meyvenin işgalini ele aldığı 8 Kasım 1832 tarihli yazısında Notre Dame’ın duvarlarında bile armut çizimleri gördüğünü ifade etmiştir. Armutlar ordusunun Fransa’yı işgal edişi, dönemin şair ve yazarları tarafından da belgelenmiş durumdadır. Örneğin, yazar Victor Hugo (2004:545), *Sefiller* adlı romanında, duvara kendi boyundan bir armut çizen küçük bir çocuğa yer vermiştir. Alman gazeteci ve şair Heinrich Heine, Paris’in her yerinde, yüzlerce karikatürün istisnasız her birinde, halkın daimi şakası olan armudu gördüğünü söylemiştir (Goldstein 1989:132). İngiliz yazar, gazeteci ve karikatürist William Makepeace Thackeray, “1830’lu yıllarda Paris’i ziyaret eden herkesin, şehrin tüm duvarlarına tebeşirle çizilmiş olan ve Louis-Philippe’ye gülünç şekilde benzeyen ünlü armudu hatırlayacağını yazmıştır” (Goldstein 1989:132).

Armut, bir meyve olarak kendi anlamından kopmuş ve Louis-Philippe’ye dönüşüp onunla eşanlamlı hâle gelmiştir. Tüm ülkeye yayılan armut-kral imgesi, çok daha baskıcı sansürler getiren Eylül Yasaları’nın uygulanmaya başlandığı 1835 yılına kadar popülerliğini sürdürmüştür. Ancak 9 Eylül 1835 tarihinde mecliste kabul edilen yasa uyarınca, kralın bir

armut olarak çizilmesi ve basılması tamamen yasaklanmıştır. Daha da güçlendirilmiş bu sansür yasası, tasvirleri fiziksel bir zemine oturtmaya yönelik beyhude çabaları da arttırmıştır. Yayınlanmadan önce sansür kurulu tarafından denetlenen karikatürlerde armut avına çıkılmış, meyveyle ilişkili her türlü imge sansürlenmiştir. Philipon'un mahkeme savunmasında söyledikleri bir anlamda gerçeğe dönüşmüştür. Benzerliğin temel alınması durumunda, baktıkları her yerde kralı göreceklarını ve masum bir meyveyi bile cezalandırır hâle geleceklerini söyleyen Philipon'un bu öngörüsü doğru çıkmıştır. Armut arayışına giren sansür kurulu, bir tavşan tasvirini bile armuda benzediği gerekçesiyle yasaklamış, baktığı her yerde bu meyveyi görür hâle gelmiştir. Artık yalnızca armut değil, onu andıran veya andırabilecek her nesne ve figür krala hakaret veya saldırı unsuru taşıdığı suçlamasıyla sansürlenmeye başlamıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Kralı duvar ustası olarak tasvir eden bir karikatürden dolayı yargılanan Charles Philipon'un duruşmadaki savunma argümanının incelendiği bu çalışmada, 19. yüzyıl başlarında Fransa'da yayılan armut imgesinin ortaya çıkışı ve arkasındaki düşünce ele alınmıştır. Hiçbir şekilde krala veya kraliyete dair sembolün yer almadığı bir figürün benzerlik üzerinden yargılanamayacağını savunan Philipon, anlamı yaratanın dış görünüş değil, isim, unvan ya da kraliyet nişanları olduğunu iddia etmiştir. Dış görünüşe, benzerliğe bakarak hukuki bir suçlama yapılamayacağını göstermek amacıyla mahkemede kralın armuda dönüşen portre serisini çizmiş ve benzerlik üzerinden suçlama yapılacaksa armudun da mahkûm edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Masum meyvelerin veya nesnelere suçlu bulunacağı anlamsız davaların ortaya çıkacağına, bunun da tuhaf bir basın özgürlüğü anlayışı olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak, Philipon'un bu uyarısına rağmen, Louis-Philippe yönetiminin armuda savaş açtığı, bunun sonucunda da yalnızca armudu değil, onu andıran her türlü şeyin sansüre uğradığı görülmüştür. 1831 yılında Philipon'un kralla armudu yan yana getirişinin, 1835 yılına gelindiğinde bu imgenin tüm ülkeye yayılmasına yol açtığı gözlenmiştir. 1835'te çıkarılan ve daha katı basın düzenlemeleri getiren Eylül Yasalarıyla armudun ve onu andıran tüm formların yasaklanması, hükümetin bu karikatüre yönelik öfkesini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Goldstein, R J. *Censorship of Political Caricature in Nineteenth-Century France*, Kent, Ohio:Kent State University Press, 1989.
- Cuno, J. B. *Charles Philipon and La Mason Aubert: The Business, Politics and Public of Caricature in Paris, 1820-1840*. Doktora Tezi, Harvard University, History of Art, Cambridge, 1985.
- Childs, E. C. Big Trouble: Daumier, Gargantua and the Censorship of Political Caricature. *Art Journal*, 51(1), 26-37, 1992.
- Petrey, S. Pears in History, *Representations*, No.35, 52-71, 1991.
- Philipon, C. Invasion de la Poire et Mesures Tendantes a Répriemer Icelle. *La Caricature*, 835-842, 8 Kasım 1832.
- Philipon, C. Cour d'Assises. *La Caricature*, 437-442, 17 Kasım 1831.

FUTBOL TARAFTARI FANATİKLİK SEVİYELERİNİN EĞİTİM DÜZEYLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI (DÜZCE SPOR ÖRNEĞİ)

Emre AKSOY¹, Levent GÖRÜN²,

¹Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0003-1543-762X>

²Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0003-1142-3167>

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, futbol taraftarlarının eğitim seviyelerinin tuttıkları takımlarına karşı fanatizm düzeylerini etkileyip etkilemediğini belirlemektir.

Araştırmanın evrenini 2019-2020 sezonunda Düzce Spor – Kırmızı Şimşekler Taraftar Derneği'ne üye olan 1052 kişi, örneklemini ise rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiş gönüllü 336 kişi oluşturmaktadır. Taraftarların fanatizm seviyelerini ölçmek için Taşmektepligil ve ark. (TAŞMEKTEPLİGİL, ÇANKAYA, & Taner, 2015) tarafından geliştirilen “Futbol Taraftarı Fanatizm Ölçeği” (FTFÖ) kullanılmıştır. Dörtlü likert tipindeki FTFÖ, “Şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi” ayrıca “Kurumsal Aidiyet” alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçek ve alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık katsayıları (Cronbach's Alfa) şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi 0,74, kurumsal aidiyet 0,74, ölçeğin geneli ise 0,81 olarak belirlenmiştir. Araştırmada verilerin analizi bilgisayar ortamında istatistiksel veri analizi programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, betimsel istatistik, Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmış, ortaya çıkan anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için ise Scheffe testi uygulanmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi $p \leq 0.01$ ve $p \leq 0.05$ olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, FTFÖ ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi alt boyutunda, ortaokul ve altında eğitim almış grup ile önlisans eğitimi almış grup ayrıca lisans ve lisansüstü eğitim almış grup arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Yine lise seviyesinde eğitim almış grup ile önlisans eğitimi almış grup ayrıca lisans ve lisansüstü eğitim almış grup arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Kurumsal aidiyet alt boyutunda ise, ortaokul ve altında eğitim almış grubun tüm gruplarla anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Yine lisans ve lisansüstü eğitim almış grubun tüm gruplar ile arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Tüm anlamlı istatistiksel farklar incelendiğinde toplam puanların eğitim seviyesi ile birlikte ters orantılı olarak düştüğü görülmektedir.

Fanatizm kavramı ile doğrudan ilişkili olan fair-play ve sportmenlik gibi kavramların eğitimde işlevini doğru bir şekilde yerine getirdiği, fakat günlük hayata sporu dahil etme ile ilgili kazanımların doğru işlenmediği araştırmanın sonucundaki kurumsal aidiyet alt boyutunda ortaya çıkmaktadır. Kurumsal aidiyet alt boyutunun artırılabilmesi için bu araştırma sonuçları doğrultusunda beden eğitimi ve spor derslerinin programlarında yeniden düzenlemeye gidilebilir.

Anahtar Kelimeler: Taraftar, Fanatizm, Şiddet, Kurumsal Aidiyet

COMPARISON OF FOOTBALL FAN'S FANATIC LEVELS ACCORDING TO EDUCATIONAL LEVELS (EXAMPLE OF DÜZCE SPORTS)

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine whether the football fans' level of education affects their fanaticity against their favorite teams.

The universe of the research consists of 1052 people who became members of the Düzce Spor – Kırmızı Şimşekler Fans Association in the 2019-2020 season, and 336 volunteers whose sample was selected by random sampling method. To measure the fanatic levels of the fans, Tasirpligil et al. "Football Fan Fanaticism Scale" (FFFS) developed by Taşmektepligil et al. (2014), was used. The 4-point Likert-type FFFS consists of the sub-dimensions "Violence, Thought and Action Tendency" and "Corporate Belonging". The internal consistency coefficients (Cronbach's Alfa) for the scale and its sub-dimensions were determined to be violence and thought and action tendency as 0.74, corporate belonging was 0.74, and the overall scale was 0.81. In the research, data analysis was done by using statistical data analysis program in computer environment. In the analysis of the data, Kolmogorov-Smirnov normality test, descriptive statistics, One-Way ANOVA were used, and Scheffe test was used to understand between which groups the significant difference occurred. In the research, the level of significance was determined as $p \leq 0.01$ and $p \leq 0.05$.

When the findings of the study were examined, there was a significant difference between the group who received secondary school education, and the group who received associate education however the group who received undergraduate and graduate, as well as the group who received high school education, association degree, undergraduate education and graduate education in the FFFS and sub-dimension of "Violence, Thought and Action Tendency". In the sub-dimension of corporate belonging, the group that has been trained in secondary school and below has a significant relationship with all groups. Again, there is a significant difference between all groups in the undergraduate and graduate groups. When all significant statistical differences are analyzed, it is seen that total scores decrease inversely with the level of education.

The results from the research that concepts such as fair-play and sportsmanship, which are directly related to the concept of fanaticism, function is processed correctly in education, but it appears in the sub-dimension of corporate belonging that the gains related to the inclusion of sports in daily life are not processed correctly. In order to increase the corporate belonging sub-dimension, it can be reorganized in the programs of physical education and sports courses in line with the results of this research.

Key Words: Fans, Fanaticism, Violence, Corporate Belonging

1. GİRİŞ

Birçok insan için en heyecan verici oyun ve hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen futbol, diğer birçok insan için ise oyun ve hobi olmanın ötesinde farklı anlamlar taşımaktadır (Aydın, Hatipoğlu, & Ceyhan, 2008). Fanatizm, bir adanmışlık ya da bir bağlanma biçimidir. Fanatiklik, teriminin anlamı oldukça fazla değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle futbol fanatiği olmaya bazen olumlu bazen olumsuz anlamlar yüklenebilmektedir (YILDIZ & Mahmut, 2018). Fanatiklik, bir taraftan bir takımı ölesiye sevmeyi ve ona çok bağlı olmayı sosyal bir onay çerçevesinde ifade ederken, öte yandan şiddeti de içeren aşırı davranışları sosyal olarak kabul edilemez bir çerçevede ifade etmektedir (Kazan, 2009).

Futbol literatürü incelendiğinde, seyirci (sporsever), fanatik, taraftar vb. terimlerin sıkça kullanıldığı görülmektedir (TAŞMEKTEPLİGİL et al., 2015). Bir spor faaliyetini doğrudan ya da medya aracılığıyla izleyen kişiye seyirci, takımına bağlı olan, onu ya da sporcularını takip eden, onlara olumlu duygular besleyen, onları destekleyen ve futbolla ilgili arzularını bu şekilde karşılayan kişiye taraftar, tuttuğu takıma aşırı derecede tutkuyla bağlanmış olan kişiye ise fanatik denilmektedir (Koruç, Bayar, & Arslan, 2004).

Dünyada spor alanında sürekli olarak artan taraftar saldırganlığı ve holiganizm futbolda diğer branşlara nazaran daha üst seviyelerdedir. Özellikle futbol taraftarların sergiledikleri

saldırgan davranışların başında edilgen saldırganlık gelmektedir. Ancak günümüzde bu edilgen saldırganlık yıkıcı saldırganlığa dönüşmüştür (Mahmut et al., 2018). Dolayısıyla bu tür olumsuz davranışların önlenmesi açısından sportif faaliyetlere zarar veren seyircilerin fanatiklik düzeylerinin tespiti ve eğitimin fanatiklik düzeyi üzerine etkisi hakkında politika yapıcılara veya karar vericilere önemli bilgiler sağlayabilir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, eğitim düzeyinin, taraftarların genel fanatiklik düzeyini, şiddete yönelik davranışlarını ve takımlarına karşı kurumsal aidiyet düzeylerini etkileyip etkilemediğini ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini 2019-2020 sezonunda Düzce Spor – Kırmızı Şimşekler Taraftar Derneği'ne üye olan 1052 kişi, örneklemini ise rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiş gönüllü 336 kişi oluşturmaktadır.

Taraftarların fanatiklik seviyelerini ölçmek için Taşmektepligil ve ark. (TAŞMEKTEPLİGİL et al., 2015) tarafından geliştirilen “Futbol Taraftarı Fanatiklik Ölçeği” (FTFÖ) kullanılmıştır. “FTFÖ 13 maddeden oluşan 4’ lü likert tipi bir ölçektir. Ölçek sorularının cevapları, “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Hiç Katılmıyorum” şeklindedir. Veriler kodlanırken sırasıyla 1,2,3,4 puanları verilmiştir. Ölçek “şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi” (Soru; 1,5,7,8,9,11,12,13) ve “kurumsal aidiyet” (Soru; 2,3,4,6,10) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Toplam puan üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Toplam puan arttıkça fanatizm düzeyi artmaktadır. Ölçek ve alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık katsayıları (Cronbach’s Alfa) şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi 0,74, kurumsal aidiyet 0,74, ölçeğin geneli ise 0,81 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada verilerin analizi bilgisayar ortamında istatistiksel veri analizi programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, betimsel istatistik, Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmış, ortaya çıkan anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için ise Scheffe testi uygulanmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi $p \leq 0.01$ ve $p \leq 0.05$ olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. FTFÖ ve alt boyut puanlarının betimsel istatistiği

	Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	SS
Şiddete Yönelik Düşünce	Ortaokul ve öncesi (A)	47	16.74	7.34
	Lise (B)	80	18.65	7.32
	Önlisans (C)	43	12.98	3.89
	Lisans ve üstü (D)	167	12.25	3.92
Kurumsal Aidiyet	Ortaokul ve öncesi (A)	47	16.85	3.54
	Lise (B)	80	14.77	3.35
	Önlisans (C)	43	13.47	3.47
	Lisans ve üstü (D)	167	11.30	3.65
FTFÖ	Ortaokul ve öncesi (A)	47	33.60	9.47
	Lise (B)	80	33.54	9.77
	Önlisans (C)	43	26.44	6.78
	Lisans ve üstü (D)	167	23.56	6.37

Tablo 1. incelendiğinde FTFÖ puanları açısından eğitim seviyesi yükseldikçe yüksek eğitim seviyesi yükselenlerin lehine olacak şekilde FTFÖ puanının düştüğü görülmektedir. Şiddete yönelik düşünce alt boyutuna göre ise en yüksek puan ortalamasının lise düzeyinde ($\bar{X}=18.65$), en düşük puan ortalamasının ise lisans ve lisansüstü eğitim almış grupta ($\bar{X}=12.25$) olduğu ortaya koyulmuştur. Kurumsal aidiyet alt boyutunda ise en yüksek ortalama ortaokul ve öncesi eğitim almış grupta iken ($\bar{X}=16.85$), en düşük ortalama ise lisans ve lisansüstü eğitim almış grupta ($\bar{X}=11.30$) olarak bulgulanmıştır.

Tablo 2. Eğitim durumuna göre FTFÖ ve alt boyut puanlarının karşılaştırılması

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Şiddete Yönelik Düşünce	Gruplararası	2563.143	3	854.381	28.77	0.000	A-C p=0.014, A-D
	Gruplarıçi	9889.047	333	29.697			B-C p=0.000,
	Toplam	12452.190	336				B-D p=0.000,
Kurumsal Aidiyet	Gruplararası	1439.930	3	479.977	38.29	0.000	A-B p=0.017, A-C
	Gruplarıçi	4224.862	333	12.537			A-D p=0.000,
	Toplam	5664.792	336				B-D p=0.000, C-D p=0.006
FTFÖ	Gruplararası	7286.226	3	2428.742	39.79	0.000	A-C p=0.000, A-D
	Gruplarıçi	20324.901	333	61.036			B-C p=0.000,
	Toplam	27611.128	336				B-D p=0.000

Şiddete yönelik düşünce alt boyutu puanları eğitim seviyesi ile karşılaştırıldığında, ortaokul ve öncesi düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=16.74$) ile önlisans düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=12.98$) arasında önlisans düzeyindekilerin lehine anlamlı istatistiksel fark ortaya çıkmıştır ($F_{(3-333)}=28.77$, $p<0.05$). Ayrıca ortaokul ve öncesi düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=16.74$) ile lisans ve lisansüstü eğitim alanlar ($\bar{X}=12.25$) arasında lisans ve lisansüstü eğitim alanların lehine anlamlı istatistiksel fark bulgulanmıştır ($F_{(3-333)}=28.77$, $p<0.01$). Benzer bir şekilde lise düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=18.65$) ile önlisans düzeyinde ($\bar{X}=12.98$), lisans ve lisansüstü

düzeyde eğitim alanlar ($\bar{X}=12.25$) arasında da anlamlı istatistiksel fark gözlenmektedir ($F_{(3-333)}=28.77$, $p<0.01$).

Kurumsal aidiyet alt boyutu incelendiğinde ortaokul ve öncesi düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=16.85$) ile lise düzeyi ($\bar{X}=14.77$), önlisans düzeyi ($\bar{X}=13.47$), lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim görenler ($\bar{X}=11.30$) arasında anlamlı istatistiksel fark ortaya çıkmıştır ($F_{(3-333)}=38.29$, $p<0.05$). Bunun yanında lise düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=14.77$) ile lisans ve lisansüstü eğitim alanlar ($\bar{X}=11.30$) arasında, önlisans eğitimi alanlar ($\bar{X}=13.47$) ile lisans ve lisansüstü eğitim alanlar arasında ($\bar{X}=11.30$) anlamlı istatistiksel fark gözlemlenmektedir ($F_{(3-333)}=38.29$, $p<0.01$).

FTFÖ toplam puanları eğitim seviyesi ile karşılaştırıldığında, ortaokul ve öncesi düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=33.60$) ile önlisans düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=26.44$) arasında önlisans düzeyindekilerin lehine anlamlı istatistiksel fark ortaya çıkmıştır ($F_{(3-333)}=39.79$, $p<0.01$). Ayrıca ortaokul ve öncesi düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=33.60$) ile lisans ve lisansüstü eğitim alanlar ($\bar{X}=23.56$) arasında lisans ve lisansüstü eğitim alanların lehine anlamlı istatistiksel fark bulgulanmıştır ($F_{(3-333)}=39.79$, $p<0.01$). Benzer bir şekilde lise düzeyinde eğitim alanlar ($\bar{X}=33.54$) ile önlisans düzeyinde ($\bar{X}=26.44$), lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim alanlar ($\bar{X}=23.56$) arasında da anlamlı istatistiksel fark gözlenmektedir ($F_{(3-333)}=39.79$, $p<0.01$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ortaya çıkan bulgular incelendiğinde, FTFÖ ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi alt boyutunda, ortaokul ve altında eğitim almış grup ile önlisans eğitimi almış grup ayrıca lisans ve lisansüstü eğitim almış grup arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Yine lise seviyesinde eğitim almış grup ile önlisans eğitimi almış grup ayrıca lisans ve lisansüstü eğitim almış grup arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Kurumsal aidiyet alt boyutunda ise, ortaokul ve altında eğitim almış grubun tüm gruplarla anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Yine lisans ve lisansüstü eğitim almış grubun tüm gruplar ile arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Tüm anlamlı istatistiksel farklar incelendiğinde toplam puanların eğitim seviyesi ile birlikte ters orantılı olarak düştüğü görülmektedir. Benzer bir şekilde Yağbasan ve Arğın (2019) (YAĞBASAN & ARĞIN, 2019) yaptığı çalışmada eğitim düzeyi ile şiddeti makul bulma arasındaki ilişkiyi incelemiş, yükseköğretim düzeyinde şiddeti mantıksız bulmanın oranı% 65,5, ilköğretim düzeyinde bu oran% 4,6 olarak bulgulanmışlardır. Bu durumda, eğitim seviyesi arttığında, şiddeti makul bulma oranı azalmaktadır. Ayrıca Kural (2017)(KURAL, 2017), tarafından yapılan “Futbol süperlig takım taraftarlarının sporda fanatizm ve şiddete ilişkin görüşleri” isimli nitel çalışmada, Taraftarlara göre, futbolda yaşanan şiddet olaylarında üzerinde durulması en önemli konuların başında taraftarların eğitim düzeyi gelmektedir. Literatüre bakıldığında ortaya çıkan bulgular bu çalışmaya destekler niteliktedir.

Ortaokul ve lise düzeyinde özellikle beden eğitimi derslerinde fair-play ve sportmenlik üzerine oldukça fazla kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların müfredat ile işlenebiliyor olması, fanatizm ve şiddet kavramının eğitim ile düşebileceği düşünülebilir. Nitekim kültürel birikimlerimiz ve değerlerimiz alt öğrenme alanında ortaokul düzeyinde toplam 18 kazanım bulunmaktadır(M.E.B., 2018). Eğitimin bu anlamda düzenlenmiş olması eğitim düzeyinin artması ile fanatizm davranışlarının düşmesini açıklayabilecek sebep olarak gösterilebilir.

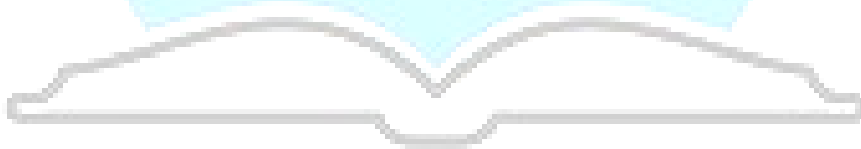
Eğitim müfredatı bu ve benzer çalışmalar doğrultusunda daha başarılı hale getirilebilirken, yöneticilerin eğitim seviyeleri düşük taraftarlar için halk eğitimleri vermeleri toplumdaki, şiddet olaylarını daha aşağıya çekebilir. Son olarak taraftarların zaten yüksek olan

kurumsal aidiyet duyguları, taraftarı oldukları kulübe zarar vermemek adına bu eğitimlerde olumlu olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. B., Hatipoğlu, D., & Ceyhan, Ç. (2008). Endüstriyel futbol çağında taraftarlık. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 289-316.
- Kazan, B. (2009). *Türkiye’de Futbol Fanatizm ve Şiddet*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 103 sayfa, İstanbul.
- Koruç, Z., Bayar, P., & Arslan, F. (2004). Türkiye’de futbol fanatikleri: Sosyal kimlik ve şiddet. *Türkiye Futbol adamları Derneği Ankara Şubesi ve Spor Toto Genel Müdürlüğü Futbol Müsabakalarında Terörün Nedenleri ve Önleme Yolları Bilimsel Araştırma Yarışması*. Ankara.
- KURAL, S. (2017). *Futbol Süperlig Takım Taraftarlarının Sporda Fanatizm ve Şiddete İlişkin Görüşleri / Opinions Of Football Süperlig Team Fans on Sports Fanaticism and Violence*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- M.E.B. (2018). *Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Mahmut, A., Serkan, D., KARATAŞ, Ö., KARADEMİR, T., KURAK, K., & BAYER, R. (2018). TÜRKİYE FUTBOL FEDERASYONU 1. LİGİNDEKİ TARAFTARLARININ FANATİKLİK DURUMLARININ İNCELENMESİ. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(3), 8-23.
- TAŞMEKTEPLİGİL, M. Y., ÇANKAYA, S., & Taner, T. (2015). FUTBOL TARAFTARI FANATİKLİK ÖLÇEĞİ. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 41-49.
- YAĞBASAN, M., & ARĞİN, E. (2019). A Field Study For The Correlation Analysis Among Education Level And Media Along With Football Fanaticism (Elazığ Province Case)/Eğitim Düzeyi ve Medya ile Futbol Fanatizmi Ararsındaki Kolerasyonun Analizine Yönelik Bir Alan Çalışması (Elazığ İli Örneği). *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 11(1), 275-283.
- YILDIZ, H., & Mahmut, A. (2018). Lise Öğrencilerinin Futbol Fanatiklik Düzeylerinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 738-748.

TÜRKİYE'DEKİ YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA KARATE BRANŞINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

CENAB TÜRKERİ

Çukurova Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

Orcid No: 0000-0003-4850-9810

ÖZ

Karate sporu ulusal ve uluslararası düzeyde katılım oranı oldukça yüksek olimpik bir spor branşıdır. Yapısı itibarı ile yüksek kondisyonel kapasite, zihinsel dayanıklılık ve beceri-koordinasyon gerektirir. Bu yönleri ile karate sıklıkla bilimsel araştırmalara konu olan bir spor dalıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemi ile incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma türlerinden belge taramaya dayalı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağı olarak Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı Kullanılmıştır. Araştırma bulguları yüzde ve frekans gibi tanımlayıcı istatistiklerle özetlemiştir. İçerik analizi sonucunda elde edilen nitel bulgular ise kodlama ve temalandırma yapılarak gruplandırılmıştır. Uzman görüşü alınarak veriler teyit edilmiştir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan taramada 07.07.2020 tarihi itibarı ile spor konulu toplam 8080 lisansüstü tez yapıldığı görülmüştür. Karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin sayısı 36'dır ve bu tezlerin spor alanında yapılmış tüm tezlere oranı %0,44 tür. Bu tezlerin tamamının yazım dilinin Türkçe olduğu ve erişime açıklık oranının %83,33 olduğu belirlenmiştir. Tezlerin üniversitelere göre dağılımları incelendiğinde Marmara Üniversitesinin 14 lisansüstü tez ile tüm tezlerin %38,88'ini ürettiği görülmektedir. Gazi Üniversitesi ve Bartın Üniversitesi 4'er (%11,11) tez ile Marmara Üniversitesini takip etmektedir. Karate branşında spor bilimleri alanının farklı disiplinlerinde tezler üretilmiş olsa da en fazla çalışılan alanlar 13 (%36,11) tez ile psikososyal alanlar, 11 (%30,55) tez ile antrenman bilimi, 5 (%13,88) tez ile spor fizyolojisi ve 3 (%0,08) tez ile spor biyomekaniği alanlarıdır. Karate branşında yapılan tüm tezlerin 32'sinin (%88,89) yüksek lisans tezi, 4'ünün (%11,11) ise doktora tezi olduğu görülmüştür. Bu doktora tezlerinden 3'ü (%75) biyomekanik alanında 1'i ise (%25) spor fizyolojisi alanında yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde sonuç olarak karate gibi özellikle okul sporlarında yaygınlığı çok yüksek olan olimpik bir branşta bu kadar az sayıda lisansüstü tez yapılmış olması ve bu tezlerin sadece %11'inin doktora tezi olması çalışmanın olumsuz bulgularından birisi olarak görülebilir. Türkiye'de spor alanında eğitim veren 100'e yakın yükseköğretim kurumu olmasına rağmen tüm tezlerin %61,11 sadece 3 üniversite (Marmara Üniversitesi:14, Gazi Üniversitesi:4, Bartın Üniversitesi:4) tarafından üretilmiş olması olumsuz bir sonuç olarak görülebilir. Benzer şekilde bir spor dalında ulusal ve uluslararası alanda başarılar kazanabilmek için sportif performansla ilişkili farklı disiplinlerde bilimsel çalışmalara ihtiyaç olmasına rağmen yapılan tezlerin %66,66'sının psikososyal alanlarda ve antrenman bilimi alanında kümelenmiş olması çalışmanın olumsuz olarak görülebilecek diğer bulgularındandır. Çalışmadaki dikkat çekici bir bulgu ise biyomekanik alanında yapılan tezlerin %75'nin doktora tezi olmasıdır. Sonuç olarak karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin hem sayı hem de alan çeşitliği bakımından artırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Özellikle karate branşındaki problem durumlarının doktora tezi düzeyinde araştırılmasının ulusal ve uluslararası alanda elde edilecek başarılarla katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Karate; Lisansüstü Tezler; İçerik Analizi

A CONTENT ANALYSIS: AN EXAMINATION POSTGRADUATE THESIS RELATED TO KARATE AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN TURKEY

ABSTRACT

Karate is an Olympic sports branch with a high participation rate at national and international level. Karate is a sport that requires high conditional capacity, mental endurance and skill-coordination. This aspect of karate is a sport that is frequently subject to scientific research. In this context, this study aims to examine postgraduate thesis related to Karate at higher education institutions in Turkey. In the research, content analysis method based on document scanning, which is one of the qualitative research types, was used. Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center Database was used as data source. The research summarized the findings with descriptive statistics such as percentage and frequency. Qualitative findings obtained as a result of content analysis are grouped by coding and theming. The data was confirmed by taking the expert opinion. As a result of the screening conducted in the database of YÖK National Thesis Center, it has been observed that a total of 8080 postgraduate theses on sports have been made as of 07.07.2020. The number of postgraduate theses in the Karate branch is 36, and the ratio of these theses to all theses in the field of sports is 0.44%. It was determined that the writing language of all these theses is Turkish and the open access ratio is 83.33%. When the distribution of theses by universities is analyzed, it is seen that Marmara University produces 38.88% of all theses with 14 graduate theses. Gazi University and Bartın University follow Marmara University with 4 theses (11.11%). Although theses have been produced in different disciplines of the field of sports sciences in the karate branch, the most studied fields are 13 (36.11%) theses with psychosocial areas, 11 (30.55%) thesis with training science, 5 (13.88%) theses with sports physiology and 3 (0.08%) thesis and sports biomechanics. It has been observed that 32 (88.89%) of all theses in the Karate branch are master's theses and 4 (11.11%) are doctoral theses. Three of these doctoral theses (75%) were made in biomechanics and 1 (25%) in sports physiology. When the findings obtained are examined, it can be seen as a result of such a small number of postgraduate theses that were made in an olympic branch, especially in school sports such as karate, and that only 11% of these theses are doctoral theses. Although Turkey has more than 100 post graduated education institution the field of sports training, 61.11% of all theses is written by only 3 universities (Marmara University: 14, Gazi University: 4, Bartın University: 4) seen as a negative result of this study. Similarly, although there is a need for scientific studies in different disciplines related to sportive performance in order to achieve national and international successes in a branch of the sport, the fact that 66.66% of theses are clustered in psychosocial and training science is one of the negative findings of the study. The remarkable finding in the study is that 75% of theses in the field of biomechanics are doctoral theses. As a result, we think that postgraduate theses in the field of karate should be increased in terms of both number and area diversity. We think that especially investigating the problem situations in the karate branch at the doctoral thesis level will contribute to the achievements in the national and international arena.

Keywords: Karate; Postgraduate Thesis; Content Analysis

1. GİRİŞ

Karate sporu ulusal ve uluslararası düzeyde katılım oranı oldukça yüksek olimpik bir spor branşıdır. Uluslararası olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından, 2020 yılında yapılması planlanan ancak bir yıl ertelenen yaz Olimpiyat oyunlarında yer alması karara bağlanmıştır. Karate tüm Dünyada popülaritesi düşmeyen Martial Arts, dövüş-mücadele sporları arasında oldukça fazla sayıda sporcu, antrenör, hakem ve seyirci vb katılımcısı ile lider durumda olan sporlardan birisidir (Akınalp, 2017). Karate sporuna başlayanlar alt yapıda birçok dövüş sporu gibi 4-6 aylık periyotlar şeklinde çalışma seviyelerine ayrılıp

antrenmanlara gruplar halinde devam etmektedir. Bu şekilde devamlı çalışmalara katılıp yapılan terfi sınavlarında başarılı oldukça kuşak adı verilen sarı, mavi, kahverengi vb çeşitli renklerle ifade edilen dereceler atlayarak sporcunun kendine uygun seviyede antrenmanlar yapabilmesi sağlanmaktadır (Türkeri, 2007; Soykan, 2009).

Karate spor branşı geleneksel antrenman yapısını her yaş grubunda temelde benzer olarak sürdürmektedir. Antrenmanlara katılanlardan beklenen mükemmel teknik uygulama seviyesine ulaşmalarıdır. Antrenmanlar ise basit olarak üç farklı yapıdadır. Bunlar: Kihon adı verilen temel teknik çalışmaları, Kata adı verilen asıl formu yıllardır değişmeyen çeşitli yönlere savunma ve karşı saldırı tekniklerinden oluşan ritmik çalışmalar ve Kumite adı verilen savunma ve saldırı tekniklerinin karşılıklı yapıldığı dövüş çalışmalarıdır (Türkeri, 2007; Soykan, 2009, Sönmez, 2009).

Karate antrenmanları çok fazla tekrardan oluşmaktadır. Cimnastik, Atletizm teknik branşları ve Dans sporlarında olduğu gibi benzer tekniklerin mükemmel icrası hedeflenmektedir. Yapısı itibarı ile yüksek kondisyonel kapasite, zihinsel dayanıklılık ve beceri-koordinasyon gerektirir. Bu ve benzeri yönleri ile karate sıklıkla bilimsel araştırmalara konu olan bir spor dalıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemi ile incelenmesi olarak belirlenmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Özellikle son yıllarda Karate sporunun yüksek sayılara ulaşan yarışma ve organizasyon fazlalığı ve popülerliği dikkat çekici düzeyde artmıştır. Ayrıca bu sporu yapanların sayısı sadece sportif yarışmalara katılan sporcularından oluşmamaktadır. Yarışmalara katılanlardan çok daha fazla sayıda insan sadece mistik bir havaya sahip geleneksel yapısı ve çok tekrar isteyen mükemmel teknik arayışı hedefleyerek çalışmalara düzenli olarak katılmaktadır. Bu durum spor bilimi alanında çalışma yapan bilim insanlarının da ilgisini çekmektedir. Spor bilimcileri ve ilişkili alanlardaki bilim insanları karate sporuna bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşarak olası etkilerini araştırmak istemektedir. Ulusal literatür incelendiğinde son yıllarda tüm spor dallarında olduğu gibi Karate branşında da artarak devam eden sayılarda bilimsel araştırmalara rastlanmaktadır (Aydın, 2019; Çetintaş, 2019; Turgut, 2016). Bilimsel makaleler ve lisans üstü tezler bu araştırmaların raporlaştırılma biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise Türkiye'de Karate branşı üzerine yapılan lisansüstü tezlerinin incelenmesidir.

Karate branşında uzun senelerdir her kademe ve çeşitlilikte (sporcu, antrenör, hakem ve yönetici olarak) görev alan araştırmacı bir çok spor branşının hemen her yönüyle ele alındığını ancak Karate spor branşının araştırma çeşitliliğinin yeterli olmadığını düşünmektedir. Araştırmacı, düşüncesinin doğru olup olmadığını araştırmak ve mevcut durumu betimleyebilmek için bu araştırmayı yapmaya yönelmiştir. Bu amaçla bilime bir yenilik getirme ya da bilinen bir yöntemi başka bir alana uygulama amacıyla yapılan lisansüstü tezlerini incelemiştir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

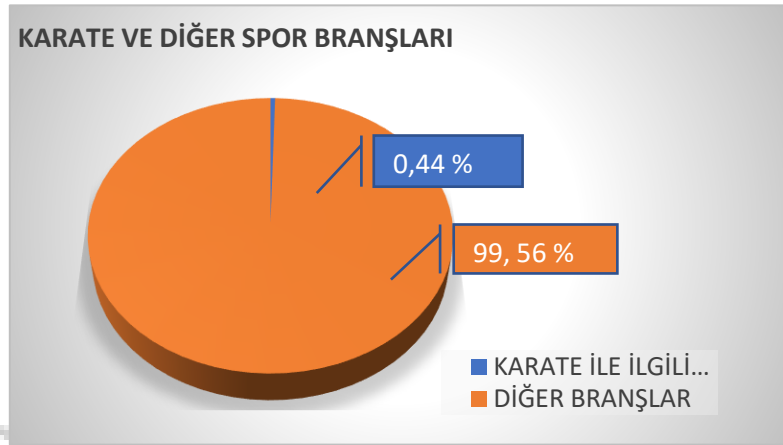
Araştırmada nitel araştırma türlerinden belge taramaya dayalı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağı olarak Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmıştır. Evren, örneklem (tam doyum) yöntemi kullanılmış olup evrenin tamamı örneklem olarak alınmıştır.

2.1 İstatistiksel Analiz

İstatistiksel analizlerde, SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları yüzde ve frekans gibi tanımlayıcı istatistiklerle özetlenmiştir. İçerik analizi sonucunda elde edilen nitel bulgular ise kodlama ve temalandırma yapılarak gruplandırılmıştır. Uzman görüşü alınarak veriler teyit edilmiştir.

3. BULGULAR

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan taramada 07.07.2020 tarihi itibarı ile spor konulu toplam 8080 lisansüstü tez yapıldığı görülmüştür. Bunların 8044'ü (%99,56) diğer spor branşlarıyla ilgilidir. Karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin sayısı 36'dır ve bu tezlerin spor alanında yapılmış tüm tezlere oranı % 0,44 tür (Şekil 1.).

Şekil 1. Karate Branşında Yapılan Lisansüstü Tezler

Bu tezlerin tamamının yazım dilinin Türkçe olduğu ve erişime açıklık oranının %83,33 olduğu belirlenmiştir. Tezlerin üniversitelere göre dağılımları incelendiğinde Marmara Üniversitesinin 14 lisansüstü tez ile tüm tezlerin %38,88'ini ürettiği görülmektedir. Gazi Üniversitesi ve Bartın Üniversitesi 4'er (%11,11) tez ile Marmara Üniversitesini takip etmektedir.

Tablo 1. Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

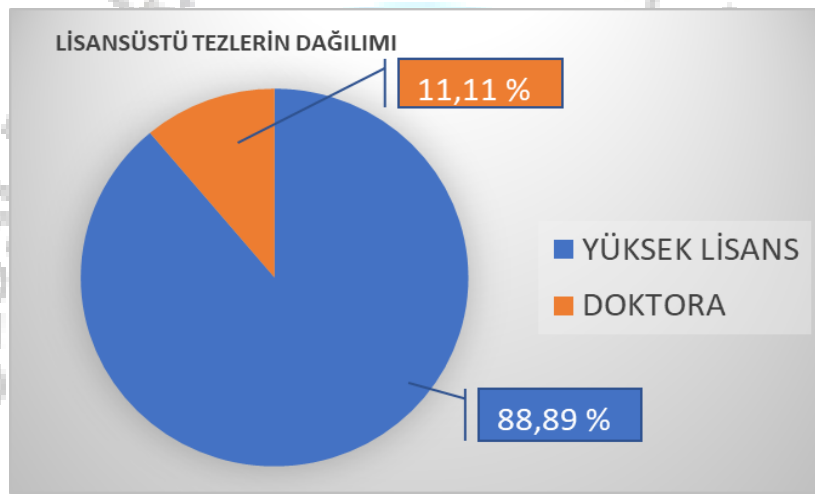
TEZLERİN YAPILDIĞI ÜNİVERSİTELER	n	%
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	14	38,88
BARTIN ÜNİVERSİTESİ	4	11,11
GAZİ ÜNİVERSİTESİ	4	11,11
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ	2	5,55
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	2	5,55
EGE ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	1	2,78
TOPLAM	36	100,00

Tablo 2'de görüldüğü gibi Karate branşında spor bilimleri alanının farklı disiplinlerinde tezler üretilmiş olsa da en fazla çalışılan alanlar 13 (%36,11) tez ile psikososyal alanlar, 11 (%30,55) tez ile antrenman bilimi, 5 (%13,88) tez ile spor fizyolojisi ve 3 (%0,08) tez ile spor biyomekaniği alanlarıdır.

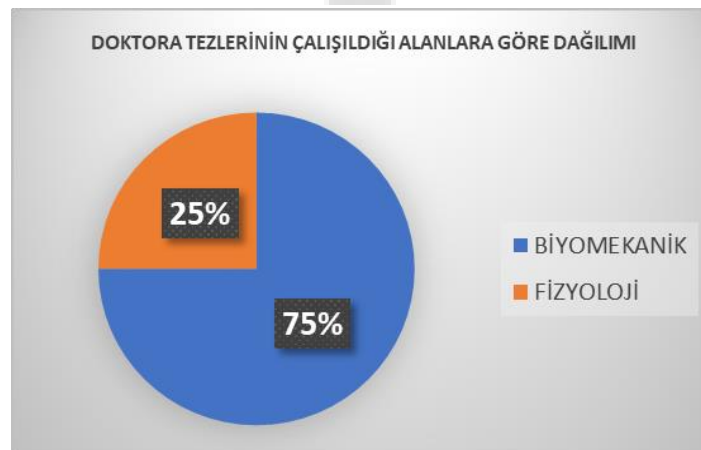
Tablo 2. Tezlerin Çalışıldığı Bilim Alanları

TEZLERİN ÇALIŞILDIĞI BİLİM ALANI	n	%
SPORCU SAĞLIĞI	1	2,78
SPOR TARİHİ	1	2,78
BESLENME	2	5,56
BİYOMAKANİK	3	8,34
SPOR FİZYOLOJİSİ	5	13,88
ANTRENMAN BİLİMİ	11	30,55
PSİKOSOSYAL ALAN	13	36,11
TOPLAM	36	100

Şekil 2’de görüldüğü gibi Karate branşında yapılan tüm tezlerin 32’sinin (%88,89) yüksek lisans tezi, 4’ünün (%11,11) ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Şekil 3’te görüldüğü gibi bu doktora tezlerinden 3’ü (%75) biyomekanik alanında 1’i ise (%25) spor fizyolojisi alanında yapılmıştır.

Şekil 3. Doktora Tezlerinin Çalışılan Bilim Alanına Göre Dağılımı

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Elde edilen bulgular incelendiğinde sonuç olarak karate gibi özellikle okul sporlarında yaygınlığı çok yüksek olan olimpik bir branşta bu kadar az sayıda lisansüstü tez yapılmış olması ve bu tezlerin sadece %11'inin doktora tezi olması çalışmanın olumsuz bulgularından birisi olarak görülebilir.

Türkiye'de spor alanında eğitim veren 100'e yakın yükseköğretim kurumu olmasına rağmen tüm tezlerin %61,11 sadece 3 üniversite (Marmara Üniversitesi:14, Gazi Üniversitesi:4, Bartın Üniversitesi:4) tarafından üretilmiş olması yine olumsuz bir sonuç olarak görülebilir

Benzer şekilde bir spor dalında ulusal ve uluslararası alanda başarılar kazanabilmek için sportif performansla ilişkili farklı disiplinlerde bilimsel çalışmalara ihtiyaç olmasına rağmen yapılan tezlerin %66,66'sının psikososyal alanlarda ve antrenman bilimi alanında kümelenmiş olması çalışmanın olumsuz olarak görülebilecek diğer bulgularındandır (Balcıoğlu, 2017;). Çalışmadaki dikkat çekici bir diğer konu ise biyomekanik alanında yapılan tezlerin %75'nin doktora tezi olmasıdır. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde Karate branşında doktora düzeyinde çalışma eksiği olduğu, yapılan tezlerin birkaç alanda yoğunlaştığı, farklı bakış açılarıyla ve farklı bilim alanlarında tez yapılmadığı söylenebilir.

5. ÖNERİLER

Karate branşında yapılan lisansüstü tezlerin hem sayı hem de alan çeşitliği bakımından artırılması gerektiği düşünülmektedir. Örnek olarak: Halk sağlığı anlamında kitlelerin kolaylıkla birlikte yapabileceği sağlıklı yaşam egzersizi olarak rekreasyonel kata çalışmalarının olası etkilerinin incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bunlara ek olarak özellikle karate branşındaki problem durumlarının farklı bakış açılarıyla doktora tezi düzeyinde araştırılmasının ulusal ve uluslararası alanda elde edilecek başarılarla katkı sağlayacağı da düşünülebilir.

6. KAYNAKLAR

1. Aydın, F. (2019). *Karate Eğitiminin Çocukların Fiziksel ve Fizyolojik Gelişimleri ile Öfke Kontrolleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi* (Doctoral dissertation, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Beden Eğitimi ve Spor)).
2. Çetintaş, Y. (2019). *Karate antrenörlerinin liderlik yönelimlerinin incelenmesi* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
3. Turgut, E. (2016). *Ortaöğretimde öğrenim gören karateçilerin stresle başa çıkma yollarının incelenmesi* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
4. Türkeri, C. (2007). İki Ayrı Karate Tekniğinin Antropometrik ve Biyomekanik Açından İncelenmesi.
5. Sönmez, M. (2014). *Çabukluk ve süratte devamlılık çalışmalarının karate sporunda performans etkileri* (Doctoral dissertation, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
6. Soykan, A. (2009). Karate sporcularında uyarılma düzeyinin hedefe yönelik hareket koordinasyonuna etkisi.

7. Soykan, A. *Karate Sporcularında Uyarılma Düzeyinin Hedefe Yönelik Hareket Koordinasyonuna Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Doctoral dissertation, Doktora Tezi, 2009, İstanbul (Danışman: Prof. Dr. B Çotuk)).
8. Balcıoğlu, T. H. (2017). Elit Karate Sporcularında Dinlenme Durumu Fonksiyonel Beyin Sinir Ağlarındaki Farklılık Analizi.
9. Akınalp, H. (2017). Türkiye'deki karate hakemlerinin karşılaştıkları sportmenlik dışı davranışların farklı değişkenlere göre incelenmesi.

KIBRIS TÜRK AĞIZLARINDA KADIN KAVRAMIYLA İLGİLİ SÖZVARLIĞI

Prof. Dr. Ergün Koca

Girne Amerikan Üniversitesi

Orcid ID E. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-4003-1851>

Prof. Dr. Ayşen Koca

Girne Amerikan Üniversitesi

Orcid ID A. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-2896-6267>

Özet

Türk toplumunda kadın, doğurganlık özelliği, annelik vasfı ve toplumun biyolojik devamlılığını sağlıyor olması yönüyle oldukça önemli bir sosyal konum edinmiştir. Bu konum, sosyal yaşam ve etkileşim süreci içerisinde kadın leksikolojinin oluşmasında etkili olmuştur. Kadın içerikli cinsel adlandırmalar, eşiyle münasebetleri kaynaklı ifadeler, akrabalık adları, toplumsal statüsü ve karakter tanımlamaları, kullanmış olduğu eşyalar, kadına yönelik seslenme ve hitaplar vb. zengin bir söz varlığının temelini oluşturur.

Bu zenginliği özellikle ağızlarda görmek mümkündür. Çünkü ağızlar, bir dilin yazılı kaynaklarla takibinin pek mümkün olmadığı, sözlü birikimde ortaya çıkan söz varlığıdır. Yani halkın masallar, destanlar, maniler, bilmece, atasözleri, ninniler, alkış ve kargışlar vb., birçok kalıplaşmış söz ve söz öbekleri yardımıyla geçmişten bugüne taşıdığı ve ölçünlü dili bugün bile besleyen, yazılan değil yaşayan, konuşulan bir dildir. Bu yaşayan dilde kadın kavramıyla ilgili oluşmuş sözvarlığı da önemli bir yer tutar.

Kıbrıs Türk Ağızlarında (bundan sonra KTA) leksikolojik bir malzeme olarak “kadın” kavramı çevresinde oluşan söz varlığı içinde doğrudan “kadını” karşılayan sözler olduğu gibi, cinsellik, sosyal statü ve karakter özellikleri, ailevi ve akrabalık bağları vb. yönleri ile kadının durumunu ifade eden sözler de bulunmaktadır. Kıbrıs Türk Toplumunun cinsiyet kültürünü ve kadının toplumdaki statüsünü göstermesi açısından bu zenginlik değerlidir. Bunda, yüzyıllarca beraber yaşadıkları Rum kültürünün, yaşayış tarzının ve Rumcadan alınan bir çok ödünçlemenin etkisini de yadsıyamayız.

Çalışma, KTA üzerine yapılmış en yetkin çalışmalar olarak değerlendirilebilecek Bener Hakkı Hakeri'nin “Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü” (Hakeri, 2003), Mustafa Gökçeoğlu'nun “Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü” (Gökçeoğlu, 2008) ve Orhan Kabataş'ın “Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü” (Kabataş, 2009) olmak üzere üç eserle sınırlandırılmış ve bu eserlerde madde başı olarak yer alan kadına yönelik tüm sözcük ve sözcük öbekleri taranmış ve anlam ve görevlerine göre gruplara ayrılarak tasniflenmiştir. Sonuç olarak, bu sözlükler başarılı derlemeler olarak çalışmamıza temel oluşturmuş, bir birey ve aynı zamanda aile ve toplumun temeli olarak kadın varlığının KTA'nın sözvarlığına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: kadın, Kıbrıs Türk Ağzları, sözvarlığı, kadın leksikolojisi vb.

VOCABULARY ABOUT THE CONCEPT OF WOMEN IN CYPRUS TURKISH ORALS

Abstract

In Turkish society, women have gained a very important social position in terms of fertility, maternal quality and providing biological continuity of the society. This position has been effective in the formation of female lexicology within the social life and interaction process. Sexual namings with women content, expressions related to the relationship with her husband, kinship names, social status and character definitions, the items she has used, addressing and addressing to women, etc. it forms the basis of a rich vocabulary.

It is possible to see this richness especially in the mouths. Because dialects are the presence of a vocabulary that occurs in verbal accumulation that it is not possible to follow a language with written sources. In other words, folk tales, epics, riddles, proverbs, lullabies, applause and misunderstandings, etc., are a language that has been transported from the past to the present and nourishes the standard language, living, spoken, even today. In this living language, vocabulary about the concept of woman has an important place.

As a lexicological material in the dialects of the Turkish Cypriot language, there are words that directly meet the "woman" in the vocabulary formed around the concept of "woman", as well as sexuality, social status and character characteristics, familial and kinship ties, etc. There are also words expressing the status of the woman with her aspects. This wealth is valuable in terms of showing the Turkish Cypriot Community's gender culture and women's status in society. In this, we cannot deny the influence of the Greek culture, lifestyle and many quotations taken from Greek for centuries.

The study can be evaluated as the most competent studies on the Turkish Cypriot Dialects, Bener Hakkı Hakeri's "Hakeri's Cyprus Turkish Dictionary" (Hakeri, 2003), Mustafa Gökçeoğlu's "Turkish Cypriot Dialects Dictionary" (Gökçeoğlu, 2008) and Orhan Kabataş ' The "Etymological Dictionary of Turkish Cypriots" (Kabataş, 2009) was limited to three works and all the words and phrases for women included in these works were scanned and classified according to their meaning and duties. As a result, these dictionaries were the basis for our work as successful collections, and it was tried to be determined how the presence of women reflects on the vocabulary of KTA as the basis of an individual and also family and society.

Keywords: woman, Turkish Cypriot Dialects, vocabulary, female lexicology etc.

Giriş

Türkiye Türkçesinin ağzlarında kadınlarla ilgili birçok çalışma yapılmış, görev ve anlam bakımından gruplandırılmış, kadın kavramı çevresinde zamanla oluşmuş sözvarlığı tespit edilmiştir. Özellikle Pilancı (Pilancı 2002: 71-82) ve Uçar'dan (Uçar, 2013:2465-2485)

bahsetmek gerekir. Çalışmalarında Anadolu ağızlarında kadına dair kullanımları tasniflemişlerdir. Ancak KTA gibi, çoğunluğu XVI. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'dan kopmuş ve ada soyutlanmasıyla dilin ana arterinden uzak kalmış ağızlardaki kadına dair sözcük tespiti ve gruplandırılması ilk defa yapılmaktadır.

Sözcük çalışmaları dillerin leksikolojik altyapısını ve gücünü göstermesi dışında Aksan'ın da belirttiği gibi “Bir dilin yalnızca söz varlığının incelenmesi yoluyla, dili konuşan ulusun yaşayışı, o toplumdaki kültür hareketleri ve başka uluslarla ilişkiler konusunda bilgi edinme olanağı mümkündür (Aksan 2007: 139)”. Kıbrıs Türkünün, sözcükte yer alan “kadın” adlandırmalarının toplumsal bakış açısının sonuçlarından doğduğunu söyleyebileceğimiz gibi aynı zamanda başta Rumca ve kültürü olmak üzere başka etkenlere de vurgu yapmamız gerekir. Çalışmaya temel oluşturan ve yukarıda belirtilen sözcüklerde tespit edilen kadına dair sözcük ve sözcük öbekleri şu başlıklar altında toplanacaktır:

Zenginlik bakımından öncelikli ele almamız gereken kadınların cinsellik, karı-koca ilişkileri ile ilgili adlandırmalardır. Kadının cinsel organlarını karşılayan kullanımlardan, cinsel bir obje olarak, toplumca yakıştırılmayan, istenmeyen davranış sergileyen kadına konulan adlar bu gruba dahil edilmiştir. Bu başlık dört alt başlıkla detaylanmış ve tasniflenmiştir.

1. Kadınların Cinsellik, Evlilik, Karı-Koca İlişkileri İle İlgili Adlandırmalar

Kadının doğurganlık özelliği, annelik vasfı ve toplumun biyolojik devamlılığını sağlıyor olması sosyal konumunu oldukça etkilemiş ve aynı zamanda kadının cinselliğini de öne çıkarmıştır. Doğal olarak kadın ve cinsellik hep bir arada düşünülmüş, bu durum kadını yücelten güzel sıfatlar, olumlu adlandırmalar ortaya çıkardığı gibi kadına yönelik daha çok olumsuz ifadelerin sözcükte yer almasına yol açmıştır. KTA'da kadının bu yönlerini adlandırmada oldukça zengindir. Anadolu'dan beraberinde getirdikleri sözcükler dışında Rumca vb. dillerden alıntılardıkları kullanımlar mevcuttur.

Bu gruba, kadın-erkek arasındaki cinsel hayat başta olmak üzere, kadın ve cinsellik kavramlarının beraber düşünüldüğü; kadının cinsel organlarıyla ilgili adlandırmalar, cinsel bir meta olarak kadına yönelik ifadeler, kadının bekâretiyle ilgili kullanımlar ve kadınların özel halleri dediğimiz aybaşı, hamilelik, doğurganlık gibi durumlara dair söz ve sözcük grupları dahil edilmiştir.

1.a. Kadın Organları ile İlgili Adlandırmalar: Tabu ve örtmece anlayışının ve Rumcadan vb. alıntıların da yardımıyla bir hayli kullanım çeşitliliğine sahip olan kadın cinsel organları KTA'da şu adlandırmalarla yer almaktadır:

am: Dişi canlılarda üreme organının dış bölümü. (Hakeri, 8)

ananın cebi: Kadın dişilik organı. (Gökçeoğlu, 4)

bicik: Kadın memesi, meme başı. (Kabataş, 107), (Gökçeoğlu, 36)

butta / butti (Rumcadan alıntı): Kadın üreme organının dış kısmı. (Hakeri, 46), (Kabataş, 132)

çilig / çilik: Dişilik organı. Klitoris. (Kabataş, 167), (Hakeri, 64), (Gökçeoğlu, 65)

dılak: Kadınlık organının üst yanındaki cinsel zevk noktası. (Hakeri, 74)

ebenin inciri: Ananın dişilik organı. (Gökçeoğlu, 95)
gadının çatısı: Kadının oynak kalçası. (Gökçeoğlu, 115)
gara kutu: Kara derili kadının cinsel organı. (Gökçeoğlu, 120)
garnı / karın: Döl yatağı, rahim. (Kabataş, 260)
keçi izi: Kadının cinsel organı. (Gökçeoğlu, 190)
köfünner: Kadın kalçası. (Gökçeoğlu, 198)
kutu: Kadının cinsel organı. (Kabataş, 390), (Gökçeoğlu, 201)
palüze: Yürürken göze batan genç kız memeleri. (Gökçeoğlu, 226)
Tur-ı Sina'nın ard tepeleri: Kadın memeleri. (Gökçeoğlu, 275)
Tur-ı Sina'nın argı: Dişilik organı. (Gökçeoğlu, 275)
uşana / uçana: Rahim, dölyatağı. Hakeri ve Kabataş göbek bağı olarak açıklamıştır. (Gökçeoğlu, 281)

1.b. Kadın-Erkek Arasındaki Cinsel Hayatla İlgili Adlandırmalar: Cinsel hayat, toplumun tabulaştırdığı, dinsel ve sosyal normların etkisiyle hem hayatın en önemli parçalarından biri hem de kimseyle konuşulmayacak kadar mahrem bir konudur. Bu durum dillerde kendine özel bir sözvarlığı üretmiştir. KTA'da bu yaklaşımların ürünlerini görmekteyiz.

abalara gid-: Geneleve gitmek. (Gökçeoğlu, 3)
aygır: Para karşılığı yaşlı kadınlarla birlikte olan. (Gökçeoğlu, 21)
baza yap- / fişek at-: Cinsel ilişkide bulunmak. (Hakeri, 27)
bitiş-: Cinsel birleşim sırasında ayrılamamak. (Gökçeoğlu, 41)
gancığı kaşın-: Kadının aşırı cinsel isteği. (Gökçeoğlu, 118)
gırığ (kırık) / gırıklan-: Kadının yasalara ve törelere göre aykırı olarak ilgi kurduğu erkek sevgili. (Gökçeoğlu, 138)
gici- / gicimiş / gicişme: Özellikle kadın için söylenen aşırı cinsel istek içinde olmak. (Kabataş, 281), (Hakeri, 118), (Gökçeoğlu, 140)
giciş-: Karşıt cinslerin birbirlerine aşırı cinsel istek duyması. (Kabataş, 281)
hacına (haciana): Genelev işleten kadın. (Gökçeoğlu, 161)
kakala-: Erkeğin kadınla gizli olarak cinsel ilişkide bulunması. (Kabataş, 357), (Gökçeoğlu, 188)
kırıştır- : Karşı cinsten biriyle cilveleşmek, sevişmek. (Hakeri, 181)
kösnü-: Şehvete gelmek, cinsel istek duymak. (Kabataş, 385)
signos / sifnos (Rumcadan alıntı): Hamile kalma, cinsel ilişkiye girme. (Kabataş, 505)
yenge / yenge kadın: Gerdek gecesi gelini bilgilendiren kadın. (Kabataş, 592), (Hakeri, 314)

1.c. Cinsel Bir Meta Olarak Kadın ve Kadının Bekâreti ile İlgili Adlandırmalar: Bu grubu ahlak düşüklüğü sebebiyle oluşan ve kadınlara yakıştırılan adlandırmalar oluşturmaktadır. KTA'da en geniş örneklerini tespit ettiğimiz grupların başında gelmektedir. “Fahişe”, “oruspu”, “metres” gibi kadına yönelik olumsuz ve ağır ifadelerin yanısıra, “Abbas'ın Şerife

ol-“, “abla”, “ganadı kırık” gibi daha güzel adlandırmalar da görülmektedir. Bu yaklaşım tersi davranış sergileyen kadınlar hakkında da bir sözvarlığı ortaya koymuştur. İffetine düşkün kadınlar için söylenen bu olumlu kullanımlar da bu grupta yer almaktadır.

Bugün artık bekâret ve bakirelik gibi kavramlar fazla gündemde olmasa da birçok erkek ve ailesi tarafından hala önemsendiği, gazetelerin ikinci, üçüncü sayfalarına bakılınca görülecektir. KTA’da tespit edilen ilginç kullanımlar vardır.

Abbas’ın Şerif(e) ol-: Aşırı boyalı, kokoş kadın. (Hakeri, 1)

abla: Uçkuru gevşek kadın. (Gökçeoğlu, 3)

afdos (Rumça’dan alıntı): Gizli sevgili, metres. (Kabataş, 52)

bikir: Kızlık, bakirelik. (Kabataş, 109)

bozul-: Kızlığını kaybetmek. (Kabataş, 120)

budana (Rumca alıntı): Orospu (Kabataş, 125), (Hakeri, 43)

civelek: Cilve yapan, cilveli. (Hakeri, 54)

dalap : Cinsel duyguları aşırı kadın; fahişe. (Kabataş, 177), (Gökçeoğlu, 72)

donu bayraglı: Cinselliğini öne çıkaran kadın. (Gökçeoğlu, 86)

dost dud- : Erkeklerin metresi, kırığı. (Gökçeoğlu, 87)

gaco: Kadın dost, metres. (Hakeri, 105)

giçimiş: Fahişe, orospu. (Hakeri, 68)

esgilig : Kadının etik yönden düşük olması. (Gökçeoğlu, 101)

eski mavuna / eski Tatar kaltağı / eski süvari kaltağı: Arını namusunu düşünmeyen kadın. Geçmiş kötü yaşlı kadın. (Hakeri, 89), (Gökçeoğlu, 101)

eşiği esgi-: Karısı yoldan çıkmak. (Gökçeoğlu, 102)

eteyi ağırlaş-: Utanç içinde olmak. (Gökçeoğlu, 102)

fırtık / fırtık: Oynak, hoppa. (Kabataş, 232), (Hakeri, 99)

fildirik: Oynak kız. (Kabataş, 235), (Hakeri, 100), (Gökçeoğlu, 111)

fingirde- / fingirdeş- / fingirdek: Oynaşmak; oynak, hoppa. (Kabataş, 236), (Hakeri, 101)

gahbanalı / kahbenalı: Annesi kötü olan, fahişe analı. (Kabataş, 249). (Hakeri, 106)

ganadıgırık / kanadı kırık: Erkeklerle düşüp kalkmaya muhtaç kadın. Fahişe. (Hakeri, 167), (Gökçeoğlu, 118), (Kabataş, 253)

gırık: Kadının töre ve yasalara aykırı ilişki kurduğu erkek. Oynaş. (Hakeri, 118)

goraşa / gorasa (Rumca’dan alıntı): Evlenmemiş, bakire kız. (Kabataş, 286)

harazalı: Cinsel yönden fazla istekli. (Hakeri, 141)

kapak / kapaklıg: Kızlık zarı. (Kabataş, 359)

kapama: Bir erkekle nikahsız yaşayan kadın. (Gökçeoğlu, 188)

kapı mandalı ol-: Yoldan çıkan karısına ve kızına sahip çıkamayan erkek. (Gökçeoğlu, 189)

karakartana: Çok yaşlanmış kötü kadın. (Hakeri, 170)

kısrak: Çok ateşli kadın. (Hakeri, 181)

kızlıklar: Düğünden sonra gelinin bakir olduğunu gösteren kan lekeleri. (Kabataş, 376), (Hakeri, 183)

kikirde-: Arsızca gülmek. (Gökçeoğlu, 195)

kilidi gırığ: Bakire olmayan, kızlık zarı yırtılmış kadın. (Gökçeoğlu, 196)

körle-: Kızın bekaretini bozmak. Bakire kıza tecavüz. (Kabataş, 384), (Hakeri, 191)

ortakarısı / ortakadını: Hayat kadını. Erkekleri eğlendiren kadın. (Kabataş, 451), (Hakeri, 230), (Gökçeoğlu, 218)

mama: Genelev işleten kadın. (Hakeri, 209)

sevişgen: Cinsel ilişkiye aşırı düşkün kadın. (Hakeri, 260)

sokak süprütüsü: Her yönüyle olumsuz kadın. (Hakeri, 268)

suruna kadın: Her erkeğe evet diyen kadın. (Hakeri, 272)

şakırdag: Sürtük. Hafifi meşrep kadın. (Gökçeoğlu, 258)

şarmuta: Erkeklerin cinsel zevklerine para karşılığı hitmet eden kadın. (Hakeri, 278)

şıkıldag: Basit, bayağı, sürtük kadın. (Gökçeoğlu, 260)

şıkırdak: Sürtük kadın, yelloz. (Hakeri, 280), (Kabataş, 531)

uşguru gevşeg: İffetine bağlı olmamak. (Gökçeoğlu, 281)

yalpa vur-: Kalçalarını abartılı biçimde sağa sola sallamak, kırılmak. (Gökçeoğlu, 297)

yatıg Emine: Her isteyenle cinsel ilişkiye giren kadın. (Gökçeoğlu, 301)

zennube: Günahkar kadın. (Kabataş, 610), (Gökçeoğlu, 315)

1. d. Kadınların Özel Hallerine, Aybaşı, Hamilelik, Doğurma ve Lohusalık Durumlarına

Dair Adlandırmalar: Malum üzere geleneksel değerlere çok bağlı olan Türk kültüründe çocuk, çocuk doğumu, çocuk doğurma çok önemli bir olaydır. Bu durumlar için tüm dillerde olduğu gibi KTA'da da özel söz ve sözcük öbekleri kullanılmaktadır. *Gebe*, Arapça kökenli *hamile* ve Rumcadan alıntı *lohusa / loğusa* ifadeleri dışında daha birçok adlandırma ağızlarda bulunmaktadır. Doğumun öncesi ve sonrasındaki kullanımların çeşitliliği aslında toplumun bu olguya bakışını da yansıtmaktadır. Kadınların özel halleriyle ilgili de bir kavram alanı oluşmuştur.

ağır ayak / ağır canlı: Hamile. (Gökçeoğlu, 125)

albastı: Doğum sırasında mikrop kapmasından oluşan hastalık. Loğusa Humması. (Kabataş, 61), (Hakeri, 6)

alanası / alperisi: Doğum yapan kadınlarda görülen ateşli sayrılığa sebep olan doğaüstü yaratık. (Gökçeoğlu, 10)

alkarısı / algarı bas-: Kadınlarda doğumdan sonra görülen ateşli hastalığa neden olduğuna inanılan hayali yaratık. (Kabataş, 63), (Gökçeoğlu, 11)

analıg hali: Kadınlarda aybaşı hali. (Gökçeoğlu, 13)

ayhastalığı: Kadının döl yatağından kan gelmesi. (Hakeri, 17)

aşer-: Gebelik zamanı yemeklere karşı aşırı istek ya da tiksinti hali. (Hakeri, 14)

bağla-: Büyü yaparak doğurganlığı yok etmek; erkeği cinsi bakımından iktidarsız kılmak. (Kabataş, 85)

bez dutun-: Aybaşı halinde kullanılan. (Gökçeoğlu, 35)

çivit: Gebe kadınların yüz ve vücutlarında oluşan lekeler. (Kabataş, 169)

döllen-: Gebe kalmak. (Kabataş, 201)

ebe: Çocuk doğurtan kadın. (Kabataş, 211), (Hakeri, 85)

garnı burnunda: Hamile. (Gökçeoğlu, 125)

gebeş: Hamile, karnı şiş olan. (Kabataş, 271), (Gökçeoğlu, 130)

göbe: Gebe, hamile. (Kabataş, 290)

göbeği burnunda: Hamilelikte son aylar. (Gökçeoğlu, 146)

görüm gör-: Kadınların aybaşı hali. (Kabataş, 293), (Hakeri, 123), (Gökçeoğlu, 148)

gün al-: Doğum vakti gelen kadının doğuramaması. (Gökçeoğlu, 158)

günsüz doğ-: Gebelik süresi dolmadan doğmak. (Gökçeoğlu, 159)

hamuru az gel-: Kız çocuğu doğmak. (Hakeri, 140)

hamuru çok gel-: Erkek çocuğu doğmak. (Hakeri, 140), (Gökçeoğlu, 165)

ikicanı (ikicanlı): Hamile. (Kabataş, 344), (Gökçeoğlu, 182)

kadınbağı: Aybaşı petleri. (Hakeri, 164), (Gökçeoğlu, 115)

karnı: 1. Mide. 2. Döl yatağı, rahim. (Kabataş, 590)

kırılan (kırılan-): Lohusanın kırkınıcı gününü törenle kutlamak. (Kabataş, 374), (Gökçeoğlu, 194)

lase (İtalyancadan): bebek kordonu, bağı. (Kabataş, 398)

lohusa / lihusa / lovusa / lahusalık: Yeni doğum yapmış kadın. (Kabataş, 403), (Hakeri, 204)

lohusahumması: Lohuslarda görülen ateşli hastalık. (Kabataş, 403)

mamma / mammu (Rumcadan alıntı): Doğum yaptıran kadın. (Kabataş, 412), (Hakeri, 209)

modez (Rumcadan alıntı): Kadınların aybaşı bezi. (Hakeri, 218)

sellı (Rumcadan alıntı): Doğum iskemlesi. (Kabataş, 497)

uşa ana / uçana: Göbek bağı. (Kabataş, 566), (Hakeri, 301)

yabandan tohum al- : Evlilik dışı gebelik. (Gökçeoğlu, 293)

yüglü / yüklü: Gebe. (Gökçeoğlu, 310), (Kabataş, 602)

yürül- / ürül- : Gebe kalmak. (Kabataş, 604)

Yukarıdaki başlıklar altında seksenden fazla kullanımın tespit edilmesi, KTA'da kadın-cinsellik, kadın-doğurganlık, kadın-cinsel obje, kadın-tabu vb. ilişkilerinin kadına yönelik leksikoloji de ne denli etken olduğunun göstergesidir.

Burada "ana" sözcüğünün etrafında gelişmiş argo ve sövgü içerikli bazı kullanımların KTA'da yer aldığını ve mecazi bir anlam içerdiği de ifade etmek gerekir. Örneğin:

Anasını tersine skmeg / Anasını bellemek: Önüne güç koşullar koyup, zara görmesini sağlamak. (Gökçeoğlu, 13)

Anasının aı / Anasının örekesi: Bir sözün, düşünce ya da davranışın yanlış olduğunu belirtir. (Gökçeoğlu, 13)

Anasının rokkası: İstenilmeyen durumlarda yapılan sövgü. Saçma söz karşısında verilen karşılık. (Gökçeoğlu, 13)

2. Kadınlara Has Karakter ve Sosyal Statü Tanımlamada Kullanılan Adlandırmalar

Kadının annelik sıfatı ve hayatın biyolojik devamlılığını sağlıyor olması sosyal statüsünü toplumun diğer dinamiklerinden bir adım daha öne çıkarmaktadır. Bu etkin statü, olumlu ve olumsuz taraflarıyla kadına verilen onlarca adlandırmayı doğurmuştur. Özellikle ağır ithamlar içeren olumsuz nitelikler, kadına yönelik bakış açılarını etkilemektedir. Çoğunlukla toplumsal yargılamanın doğurduğu ve başka dillerden alınan alıntılarla desteklenen bu ithamların, en güzel dilsel metinlere ilham olan kadınlar için kullanılması da dikkati çeken bir konudur.

Bu başlıkta, kadına yönelik KTA'da yer alan olumlu ve olumsuz sıfatlar, karakter ve bazı sosyal statü adlandırmaları yer almaktadır. Örnekler:

abalı: Örnek kişiliği ile saygı duyulan genç kadın. (Gökçeoğlu, 3)

acuze / acuze karı: Kötülük yapmayı alışkanlık haline getiren yaşlı kadın. (Hakeri, 2), (Kabataş, 50)

azulevgi (Rumcadan alıntı): Aşırı kıskanma huyu olan. (Hakeri, 18)

babakya / babatya / babarga (Rumca): Papaz karısı. (Kabataş, 81), (Hakeri, 19)

baddek ol-: Karıştırıcı, arabozucu. Çöpçatanlık etmek. (Hakeri, 19)

başbüütün / bütünbaşlı: Başından bir nikah geçmiş kadın. Kocası hayatta olan. (Kabataş, 96), (Gökçeoğlu, 48)

birbandi: Giyimine özen göstermeyen, pasaklı. (Hakeri, 35)

cazgir: Fitnessi, dedikoducu. (Kabataş, 141)

cazzi / cazı / cazu: Çirkin, huysuz ve ortalığı karıştıran koca karı. (Kabataş, 141), (Gökçeoğlu, 151)

cira / cıra / ciracık: Rum kızı. (Hakeri, 54), (Gökçeoğlu, 148)

çaçarona / çaçaronaca / çaçaronalık (İtalyanca alıntı): Çok konuşan, işlerine özenmeyen kadın. (Hakeri, 56), (Kabataş, 152)

çapaçulli (Rumcadan alıntı): Kötü giyimli, pasaklı. (Hakeri, 58), (Kabataş, 156)

çaputina (Rumcadan alıntı): Giyimine özen göstermeyen kadın. (Hakeri, 58), (Kabataş, 157)

çarşamba garısı: Uğursuz, kılıksız, pasaklı. (Gökçeoğlu, 60)

eteyinde namaz kılın-: İffetine çok önem veren kişi. (Gökçeoğlu, 102)

eteği temiz: Namuslu kadın. (Hakeri, 91)

evcümen: Ev işlerini iyi bilen becerikli kadın. (Hakeri, 91), (Kabataş, 220)

farfara / farfaracı / farfaralık: Gürültücü, şamatacı. (Hakeri, 95), (Kabataş, 228)

fırmanın halası / hurmanın halası: Çok uzun boylu kadınlara denir. (Gökçeoğlu, 109), (Hakeri, 150)

gadina (Rumcadan alıntı): Yaşlı kadın. (Hakeri, 105), (Kabataş, 248)

gartana / kartana: Yaşı geçkin kadın. (Kabataş, 364)

garagartana: Acuze, kötü, kadın, çarbamba garısı. (Gökçeoğlu, 122)

gartaloz: Huysuz, çirkin, ihtiyar kadın. (Hakeri, 109), (Kabataş, 260)

gatsuni (Rumcadan alıntı): Çok yaşlı kimse. (Kabataş, 264)

gocagari: Yaşlı kadın. (Hakeri, 119)

günde güzeli: Hiç gerek yokken hergün gelin gibi süslenen kadın. (Gökçeoğlu, 158), (Hakeri, 135)

hacina / hacinalık: Evlenmede aracılık yapan kadın. (Hakeri, 138), (Kabataş, 311)

hadara: Süs düşkününü, yaşlı kadın, kokana. (Gökçeoğlu, 162)

hamarat: Ev işlerinde becerikli kadın. (Hakeri, 139)

hanım hanımcıg: Ev işlerini güzel yapan ve iyi giyimli kadın. (Gökçeoğlu, 165)

kallurges / gallurgez (Rumcadan): 1. Rahibe. 2. Evde kalan yaşlı geçmiş kız, tohuma kaçan kız. (Hakeri, 166), (Kabataş, 251)

karaçor: Geçimsiz. (Gökçeoğlu, 68)

kenef: Hep kötülük düşünen kadın. (Gökçeoğlu, 192)

kokonoz: Çirkin yaşlı kadın. (Kabataş, 379)

lotta / lodda (Rumcadan): Geniş kalçalı, şişman kadın. (Hakeri, 205), (Kabataş, 402)

mırmır: Dırdır eden kimse. (Kabataş, 427)

organi / horgani (Rumcadan ahntı): Köylü kadın. (Kabataş, 450)

osmanlı karısı: Düşündüğünü çekinmeden söyleyen, erkek gibi kadın. (Hakeri, 230)

palüze: Şişman kadın. Balık etli. (Kabataş, 464)

saçaklı / saçaklına: Dağınık, taranmamış saçlı kadın. (Kabataş, 485), (Hakeri, 251)

sarı cira: Sevimsiz, hoşla gitmeyen kadın. (Hakeri, 256)

şantek: Eğlence yerlerinde şarkı söyleyen kadın. (Kabataş, 527)

zırlıtcı: Geçimsiz, şirret, huysuz, edepsiz. (Gökçeoğlu, 314)

Bu adlandırmalara, özellikle genç kadınlara yönelik güzellik içerikli, olumlu kullanımları da eklemek gerekir:

ahu: Güzel, zarif kadın. (Hakeri, 5)

ayna: Güzel yüzlü. (Hakeri, 17)

cemile: Güzel (kadın için). (Hakeri, 49)

ferik: Güzel genç kız için söylenir. (Hakeri, 97)

gamze: Sevgilinin yan bakışı. (Hakeri, 107)

gövel: Yeşil gözlü kız. (Gökçeoğlu, 149)

halayıcıg: 1. Köle kız. 2. Küçük kız çocuklarını severken söylenen övgü. Küçük esmer kız. (Gökçeoğlu, 162), (Kabataş, 313), (Hakeri, 139)

halayıg: Esmer kız çocukları sevilirken kullanılan adlandırma. Kara derili kadın. (Gökçeoğlu, 162), (Kabataş, 313)

isagülü / isa gülleri: Güzel hristiyan kız ya da kadın. (Hakeri, 158), (Gökçeoğlu, 185)

keglig: Alımlı ve güzel kadın ya da kız. (Gökçeoğlu, 190)

kınalı keklık: Eline kına yakmış beyaz tenli genç kız. (Hakeri, 179)

kök ayna: Çok güzel kız. (Gökçeoğlu, 198)

kölge gayısı: Apak tenli, kar beyaz kız / kadın. (Gökçeoğlu, 198)

pambıg dulub (pamuk dulup): Pamuk gibi ak tenli kadın. (Gökçeoğlu, 227), (Kabataş, 464)

süt gibi: Çok güzel, istek uyandıran kız ya da kadın. (Hakeri, 275)

KTA'da özellikle kadının olumsuz sıfat ve karakter tanımlamalarında oldukça alternatifli adlandırmaların yer aldığı ve özellikle alıntuların bu sözvarlığının şekillenmesinde aktif olduğunu görmekteyiz.

3. Kadınların Kılık-Kıyafetleri ve Eşyalarıyla İlgili Adlandırmalar

KTA'da kadınların başlarına giyip taktıkları kıyafetlerden, iç ve dış giyimlerine, özel günlerde giydiklerinden iş kıyafetlerine, ayakkabı-terlik adlandırmalarından bellerine bağladıklarına; takı, süs ve makyaj malzemelerine kadar tüm eşyalarıyla ilgili kullanımlar bu başlık altında toplanmıştır.

buluz: Vücudun üst bölümüne giyilen genellikle ince kumaştan kadın giysisi. (Hakeri, 41)

burga / börga: Kadınların aşevinde kullandıkları önlük. (Hakeri, 45)

çember: Kadın başörtüsü. (Gökçeoğlu, 43)

dolag: Başörtüsü, yazma. (Gökçeoğlu, 86)

dolama: Tülbent. (Kabataş, 197)

düddürü: Gereken uzunlukta olmayan, çok kısa elbise. (Gökçeoğlu, 92)

galloş: Eskiden kadınların giydiği, yürürken gıcırdayan bir tür ayakkabı. (Kabataş, 251)

gelebelig / gebelik: Hamile kadınların giydiği bol elbise. (Kabataş, 271), (Gökçeoğlu, 130)

gelinnig: Gelinlik, gelin eşyası. (Kabataş, 273)

giloş / gloş (Rumcadan alıntı): Bol etek. (Kabataş, 278)

göyneg / göğneg: Kadın gömleği. (Kabataş, 294)

gügül / güvül: İpek ağırlıklı pamuklu giysi kumaşı. (Kabataş, 307)

işdonu / içdonu: Kilot, don. (Gökçeoğlu, 186)

mandilya (Rumcadan alıntı): Kadınların sokağa çıkarken örtündükleri pelerinli giysi. (Kabataş, 414)

mantin: Kurdela. (Kabataş, 535)

maşa: Saç firketesi. (Kabataş, 418)

pantatif / pandatif: Elmas göğüs iğnesi. (Kabataş, 465)

sayvan / şayvan: Kadın eteklerin dip kısmındaki fırıfırlı bölüm. (Kabataş, 494), (Gökçeoğlu, 240)

sıtır bezi: Kadın ölümlerine edep yerlerine katlanarak örtülen bez. (Kabataş, 503), (Hakeri, 262)

şipşip: Ökçesiz hafif ayakkabı. Kadın terliği. (Gökçeoğlu, 260), (Hakeri, 281)

tafta: İpekli kumaş. (Kabataş, 535)

topralko / tobralko: Bir çeşit komaş. (Kabataş, 555)

tuman: Don. (Gökçeoğlu, 186)

uruba: Elbise, urba. (Kabataş, 565)

yabannig: Ev dışında giyilen giysiler. (Gökçeoğlu, 295)

yaşmak / yaşmaglıg: Başla beraber yüzü, ağız kapatan örtü. (Kabataş, 588), (Gökçeoğlu, 301)

yelbise: Elbise. (Kabataş, 591)

yemeni: Başa bağlanan hafif tülbent. (Kabataş, 591), (Gökçeoğlu, 304)

zıbın: Kadın giysisi. (Kabataş, 611), (Gökçeoğlu, 314)

zincif: Kısalmış elbisenin eteğine konularak içe katlanan dar ve uzun parça. (Kabataş, 613)

bendo: Kadınların ziynet eşyası olarak boyunlarına astıkları Osmanlı altını. (Gökçeoğlu, 37)

burma bilezig: İki altın borunun birbirlerinin üzerine bükülmesi sonucu yapılan bilezik. (Gökçeoğlu, 46), (Hakeri, 45)

dang bilezig: Tankın paletine benzeyen bilezik. (Gökçeoğlu, 73)

dudaklık: Ruj. (Kabataş, 203)

managül / manigül / manakür: Oje, tırnak cilası. (Gökçeoğlu, 205), (Kabataş, 413)

gırmızılıg / kırmızılıg: Ruj, dudak boyası. (Gökçeoğlu, 194), (Kabataş, 374)

yüzük gey-: Yüzük takmak. (Kabataş, 605)

KTA'da kadının makyaj malzemelerinden “ruj” sözcüğüne karşılık kullanılan “dudaklık” ve “gırmızılıg / kırmızılıg” tercihi halkın benzetme ve seçme zevkini gösterirken ve Rumcadan alıntı birçok kıyafet adları da aslında adada yüzyıllardır beraber yaşayan iki toplumun sosyal etkileşiminin örneklerinden biridir.

4. Kadın ve Akrabalık İlişkisi ile İlgili Adlandırmalar

Kan bağı ve evlilikle yoluyla çeşitlenen bu adlandırmalar, KTA'da kadının akrabalık ilişkilerindeki yerini, farklı kullanım örnekleriyle göstermiştir. Kadın ailenin temel unsuru olarak, akrabalık bağının türüne göre zengin bir şekilde adlandırılmıştır. Örneğin, KTA'da “abla” sözcüğü büyük kız kardeş anlamında ondan fazla kullanımıyla yer alırken ve aynı zamanda kazandığı “etik dışı davranan kadın” adlandırması ve “genelev” kavramını karşılayan “abalara gid-” sözcük öbeğiyle öne çıkmaktadır. Rumcadan zamanla alınmış bazı sözcükler de Kıbrıs ağızlarında görülmektedir.

aba / abaka / abalık / abıla/ abba / abca / abıca / able : Abla, büyük kız kardeş. (Kabataş, 47), (Gökçeoğlu, 3), (Hakeri,1)

anaç: Anacığım. (Kabataş, 65)

anakarı / anagarı: Anne, ana, karı, kadın. (Kabataş, 65), (Gökçeoğlu, 13)

analık / analıg: Üvey anne. (Kabataş, 65), (Gökçeoğlu, 13)

annemi: Annem, anneciğim. (Kabataş, 68)

anipşa (Rumcadan): Amca, dayı, hala ya da teyzenin kız evladı.(Hakeri, 119), (Kabataş, 67)

apla: büyük kız kardeş. (Kabataş, 69)

böyüšana: Ananın ya da babanın anası. (Gökçeoğlu, 44)

deze / dezze/ deyze: Annenin kız kardeşi. Teyze. (Kabataş, 187)

ebe: Nine. (Kabataş, 211), (Hakeri, 85)

gacı: Küçük kız kardeş. (Hakeri, 105), (Kabataş, 246)

gaynana: Kayın valide, kayın ana. (Gökçeoğlu, 129)

genabla / genapla / genaba/ gelinaba: Yenge. (Kabataş, 273), (Gökçeoğlu, 132)

gocanene: Babaanne ya da anneannenin annesi. (Kabataş, 282)

goca hala / koca hala: Baba ya da annenin halası. Büyük hala. (Kabataş, 378), (Gökçeoğlu, 141)

goca deyze / koca teyze: Baba ya da annenin teyzesi. Büyük teyze. (Kabataş, 378), (Gökçeoğlu, 141)

goruva (Rumca): Kız çocuk.

hanımaba: Görümce. (Kabataş, 315), (Gökçeoğlu, 165)

nene: Nine, büyükanne. (Hakeri, 224)

simbettera (Rumcadan alıntı): Kadın dünür. (Kabataş, 507)

südana: Başkasının çocuğunu emziren kadın, sütanne. (Kabataş, 521), (Hakeri, 275)

taya: Çocuk bakıcısı. Dadı. (Kabataş, 541), (Gökçeoğlu, 267)

yençe: Büyük kardaşın karısı. (Kabataş, 592)

5. Kadının Evliliği İle İlgili Adlandırmalar

Modern hayatın en çok etkilediği, kültürel kazanımların unutulduğu ritüellerden biridir, evlilik. KTA'da da hem ölçünlü dilin etkisi hem de değişen sosyal hayat ve algılar dolayısıyla sözlüklerde yer alan bir çok evlenme-evlilik ve kadın üçlemesine ait sözcükler unutulmaya yüz tutmuştur. Sözlüklerde yer alan kullanımlar şunlardır:

cehiz: Gelin için hazırlanan eşya, çeyiz. (Kabataş, 141), (Hakeri, 49)

cehizlik: Çeyiz için ayrılan eşya. (Kabataş, 142), (Hakeri, 49)

cehiz defteri: Gelinin çeyizinin kaydedildiği defter. (Gökçeoğlu, 51),

cııldak: Peygamber nikahıya evermek. Çeyizsiz. (Hakeri, 50)

gelin ağlaması: Baba evinden ayrılan gelinin ağlaması. (Gökçeoğlu, 131)

gelin guşağı / gelin şalı: Babanın gelinin beline bağladığı kuşak. (Gökçeoğlu, 131)

gelin onarıcı / gelin ongarıcı: Düğün öncesinde gelini süsleyen kadın. (Kabataş, 273), (Gökçeoğlu, 132), (Hakeri, 114)

gelinnig: Gelinlik, gelin eşyası. (Kabataş, 273)

gelin teli: Güzellik katmak için gelinin başına konan parlak ve uzun şeritler. (Hakeri, 114)

gumera (Rumcadan alıntı): Kadın sağdıç. (Kabataş, 301)

hak: Nişanlı. (Kabataş, 313)

kına yagmag: Kına çalmak, kına ile boyamak. (Gökçeoğlu, 194)

koltuk merasimi: Geline gelinliği giydirip süsledikten sonra, bayrak önde köyü dolaşması. (Hakeri, 186)

kuşağını kuşa-: Geline takı takmak, göğsüne para asmak. (Kabataş, 390), (Hakeri, 194)

kınalı gelin: Elleri kınalanmış gelin. Birisine sevgisini göstermek için kullanılır. (Hakeri, 179)

mübareki: Evlenme töreninden sonra gelinin kutlanması ve çeyizinin görülmesi. (Kabataş, 434), (Gökçeoğlu, 209), (Hakeri, 221)

mübarekilik: Evlenme töreninden sonra 'mübareki'de gelinin giydiği elbise. (Kabataş, 435), (Gökçeoğlu, 209)

nikah kes-: Nikah kıymak. (Kabataş, 441)

nikahlı: Henüz düğün yapılmadan nikahlanmış eşler. (Kabataş, 441)

nişanlı / nişanlılı: Evlilik öncesi sahiplenilen. (Kabataş, 441)

salım: Gelin yorganı dikilirken içine atılan para. (Kabataş, 491)

yüzgörümlüğü: Geline, oğlan evinin verdiği armağan. (Kabataş, 604)

zempare: Köy düğünlerinde oynatmak için şehirden getirilen kadın. (Kabataş, 699)

ziname: Evlenme belgesi. İzinname. (Gökçeoğlu, 315)

6. Kadından Doğaya Aktarım Yoluyla Oluşan Adlandırmalar

Bu başlık altındaki örnekler, doğrudan kadınla ilgili bir kavramı karşılamamaktadır. Ancak kadın kavramından esinlenen, bu kavramın çağrıştırdığı aktarımların, toplumun estetik zekası, duygusal altyapısı ve kültürel birikimiyle birlikte geliştirdiği bazı bitki ve hayvan adlarına karşılık gelmektedir.

gadınkasığı: Yapraklarından yemek yapılan

ayşecik: Uğurböceği. (Hakeri, 18)

gelinböceği / gelincik: Kahve çekirdeği büyüklüğünde, üst kabuğu kırmızı ve benekli uçucu bir böcek. (Hakeri, 113)

gızboğan / kızboğan: Bitkilerin kökünü keserek zarar veren böcek. (Hakeri, 182)

fatmacık: Yabani orkidenin dişisi. (Karataş, 230), (Hakeri, 96), (Gökçeoğlu, 107)

gelinsaçı : Maydanozgillerden bir bitki. (Hakeri, 74)

gelinçiçeği: Papatyadan iri, sarı çiçekli uzun bitki. (Hakeri, 113)

kadınkasığı: Yaprakları ve çiçekleri yemekte kullanılan bitki. (Karataş, 248), (Hakeri, 164), (Gökçeoğlu, 115)

kadınparmağı: İnce, uzun üzüm. (Karataş, 356)

kızgavulyası: Yaprakları dikenli, yenilebilen bir bitki. (Hakeri, 182)

kızmemesi: Greyfurt. (Kabataş, 376), (Hakeri, 183)

lohusaotu: Pis kokulu, tırmanıcı bir bitki. (Hakeri, 205)

oruspu çiçeği: Yerde yayılıp çoğalabilen, çiçekleri mor kırmızımsı bir tür çiçek. (Hakeri, 230)

7.KTA'da Kadına Seslenme ve Hitapla İlgili Adlandırmalar

Sözlüklerde kadına yönelik seslenme ve hitap adlandırmalarının çok fazla örneği olmasa da kullanılan ifadeler nezaketi ve sevgiyi içermesi yönüyle önemlidir.

ay ana: Ay gibi güzel olduğuna inanılan annelere seslenme ünlemi. (Gökçeoğlu, 19)

ay anam gül anam: Çocukların annelerine seslenmeleri. (Gökçeoğlu, 19)

be gadın: Kırsal kesimlerde erkeklerin karılarına seslenirken kullandıkları ünlem. (Gökçeoğlu, 31)

be garı / be ya hu: Köylerde evli erkeklerin karılarına seslenmeleri. (Gökçeoğlu, 31)

ev saabi: Erkeklerin hanımlarına söyledikleri saygılı seslenmeleri. (Gökçeoğlu, 102)

gıccaz / gıççaz / gıccağaz / gıccacık: Kızcağız. (Kabataş, 276)

Sonuç

KTA'nın en yetkin üç sözlüğünden hareketle yapılan çalışmada Kıbrıs Türkçesi Ağızlarının sözvarlığı içerisinde "kadın" ile ilgili 375 sözcük ve sözcük öbeği tespit edilmiştir. Tespit edilen bu adlandırmalar 7 ana 4 ara başlık altında görev ve anlamına göre gruplandırılmıştır. Bu durum KTA'da kadına dair sözvarlığının zenginliğinin göstergesidir.

Kıbrıs Türkçesinin, sözvarlığında yer alan "kadın" adlandırmalarının, kadim kültürel birikim ve toplumsal bakış açısının sonuçlarından doğduğunu söyleyebileceğimiz gibi aynı zamanda başta Rumca ve Rum kültürü olmak üzere başka etkenlere de vurgu yapmamız gerekir.

Sayısal olarak en fazla olandan az olana sıralama yapılırsa, özellikle kadın-cinsellik, kadın-koca, kadın-doğurganlık, kadın-cinsel obje, kadın-tabu vb. ilişkilerinin doğurduğu ilk grup dikkat çekicidir. Sözlüklerde geçen yüz seksene yakın örnekle diğer başlıklarla karşılaştırıldığında açık ara çalışmanın temel dayanağını oluşturmaktadır.

Kadınlara has karakter ve sosyal statü tanımlamada kullanılan adlandırmalar sözlüklerde yaklaşık yetmişbeş örnekle yer almaktadır. KTA'da kadının olumsuz nitelik ve karakter tanımlamalarında oldukça alternatifli adlandırmaların yer aldığını ve özellikle alıntılarının bu sözvarlığının şekillenmesinde aktif olduğunu görmekteyiz.

Bu gruplar dışında sözlüklerde geçen kadınla ilgili sözvarlığını, kılık-kıyafet ve süs eşyaları adlandırmaları, akrabalık adlandırmaları, kadına yönelik seslenme ve hitap ifadeleri, evlenme ve evlilik oluşturmaktadır.

KTA sözlüklerinde kadının çocukluğunu, genç kızlığını, evliliğini, cinsel hayatını, yaşlılığını ve karakterini olumlu ya da olumsuz biçimlerde karşılayan onlarca sözcük ve sözcük öbekleri bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (2007). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I.Cilt, Ankara: TDK Yayınları.

Pılancı, Hülya (2002). "Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme", Kadın / Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal For Woman Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, C: 3, S: 2, s. 71-82.

Gökçeoğlu, Mustafa (2008). Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Hakeri, Bener Hakkı (1982). Kıbrıs'ta Halk Ağzından Derlenmiş Sözcükler Sözlüğü. Gazimağusa: Hakeri Yayınları.

Hakeri, Bener Hakkı (2003). Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü. Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları.

Kabataş, Orhan (2009). Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü, Lefkoşe.

Koca, Ergün ve Koca, Ayşen (2020). "Kıbrıs Türk Ağızlarında Örtmeceler (Güzel Adlandırma Örnekleri)", Selçuk Zirvesi, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi, 7 Haziran, s.183-202, Konya / Türkiye.

Uçar, Melike (2013). “Anadolu Ağızlarında Kadının Sözvarlığına Dair Bir Tasnif Denemesi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 2465-2485, ANKARA-TURKEY.

